

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

EGYSZERSMIND

A MAGYAR ACADEMIA KÖZLÖNYE.

KIADTA

TOLDY FERENC.

P. mag. Múzeum

peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit.... Claud.

NEGYEDIK FOLYAM : 1854.

ELSŐ KÖTET.

PEST.

EMICH GUSZTÁV VÁLLALATA.

10

MAGYAR MŰVELŐDÉS TUDOM. M.

**KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA**

ECSKEMÉTI

A MAGYAR ACADEMIA KÖNYVTÁRA

KIADTA

TODDY FERENC

Összeállította: ...
Kecskemét, 1934.

INGYENES KÖNYV: 1884

ELSŐ KÖTET

PEST

Emich Gusztáv könyvnyomdája.

TARTALOM.

Előszó	1
Újévi elmélkedés. <i>Toldy Ferenc</i>	3

Irodalom és nyelv.

A hazai irodalom, tudomány és művészet szemléje 1849—1853.	
<i>Muzeumi Társak</i>	5
Bevezetés	—
I. Az időszaki sajtó	8
II. Magyar nyelvtudománybeli mozgalmak <i>Hunfalvy Pál</i>	157
III. Nyelvkönyvek <i>S. I.</i>	273
IV. Philosophiai mozgalmak. I. Hetényi és Purgstaller	305
— — — — —	
II. Szontagh Gusztáv, Warga János	
Pauler Tivador, Greguss Ágost, b. Dercsényi János. Visszapillantás philosophiai irodalmunk legújabb fejlődésére	426
Petőfi Sándor és lyrái költészetünk. <i>Gyulai Pál</i>	24, 97
Válami az asszonánról. <i>A János</i>	240
Magyar hangtan. <i>Czuczor Gergely</i>	61, 78
Az altaji nyelvészetben nyilatkozó mozgalmak külföldön. <i>Hunfalvy Pál</i>	330
Még egyszer az „elme“ és „ész“ szóról. <i>Czuczor Gergely</i>	351
A kolosvári tanárok latin-magyar szótárának előrajza, figyelemgerjesztésül	517
Classica literatura: Mutatvány Cicero munkájából a kötetelmekről.	
<i>Saaghy Vendel</i>	524
Indítvány a magyar nyelvjárások ügyében	90
Academiai jelentés a M. Nyelvemlékek ügyéről	348

Bölcsészet.

A szép és rút, philosophiai öntájékozás. <i>Szontagh Gusztáv</i>	124
Aesthetikai előtanulmányok. I. <i>Erdélyi János</i>	232
A bölcsészet eszméje. <i>Horráth Cyrill</i>	184, 365

Történet.

Mikó-Újvár emléke. <i>Gróf Kemény József</i>	44, 146
I. Gyéza király „Magnus“ nevééről. <i>Podhradczky József</i>	74
A régi Mikóváráról. <i>Szabó Károly</i>	270
Az állítólag 1535-beli székely krónikáról. <i>Gróf Kemény József</i>	443
Bonfinius elete és munkáiról. <i>Gróf Kemény József</i>	246, 315
B. Mednyánszky Alajos emlékezete. <i>Ipolyi Arnold</i>	201
A Nagyköpcsényi Listi család eredete, növekedése és hanyatlása.	
<i>Gróf Kemény József</i>	489

Pótolék Győr megye főispánjaihoz. <i>Ráth Károly</i>	323
A nemzeti mythologia felkarolása fontosságáról. <i>Podhradczky J.</i>	379
Adalékok Erdély kiadatlan magyar történetíróihoz. <i>Vass József</i> .	401
Adalékok a magyar honfiak jeruzsálemi alapítványai és zarándok- lásai történetéhez. <i>Wenzel Gusztáv</i>	471
A várnai ütközet. <i>Kiss Károly</i>	452, 557
Ismét egy lap archaeologiai tárcából. <i>Páur Irán</i>	528
Historiai Forgácsok : XIX. Néhány magyar köriratu pecsét. <i>Ráth Károly</i>	94
— — XX. Egy érdekes bünbocsátó levél. <i>Gr. Zay Károly</i>	393
— — XXI. Mátyás királynak egy nevezetes zálog- levele. <i>Ráth Károly</i>	478
— — XXII. Rosner Mátyás és Emich Tivador. <i>Ga- rády</i>	480

MAGYAR ACADEMIA.

Novemberi tárgyalások	61
Decemberi tárgyalások	78, 184, 471
Januáriusi tárgyalások	550
Februáriusi tárgyalások	531, 452
Martiusi tárgyalások	553

IRODALMI NAPLÓ.

Szépirodalom	91, 293, 383, 475
Classica literatura	296
Nyelvkönyvek	92, 296, 384
Philosophia, Széptan	92, 297
Tankönyvek s ifjusági iratok	92, 384
Történet s rokon	297, 384, 476, 564
Törvénytudomány	92, 387
Mathematikai és természettud.	93, 389, 476
Egély	93, 477

TÁRCA.

Időszaki sajtó szemléje januárról	193
— — — februárról	297
— — — mártusról	395
— — — aprílrisól	481
— — — májusról	569
Készülő munkák	93, 302, 399, 487, 576
Halálozások	93, 198, 304, 400, 576
Egy nevezetes hazai találmány : a <i>Seltenreich</i> -féle mentő golyó .	389
Nyílt levél Kövy Sándor tisztelőihez. <i>Kachelmann János</i> . .	488

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

IV. ÉV.

JANUÁRIUS. 1854.

I. FÜZ.

E L Ő S Z Ó.

Megnyugvással tekintek vissza e folyóirat harminckilenc füzetére, melyekben dolgozó társaim és barátim buzgó jóvoltából annyi becses adalékot hozhattam tudományosságunk valódi gyarapítására; megnyugvással azon részvétre és örömmel azon javulásra, mely tudománykedvelő s illetékes férfiak részéről gyakorta kifejeztetett: de egyszersmind elszomorodva olvasói kis körére, melynél fogva sem hatása oly terjedt nem lehetett mint kívánható, sem a folyóírás becsének arányos emelése nem volt eszközölhető. Ha visszatekintünk az Erdélyi Muzeum és Tudományos Gyűjtemény korára: be kell vallanunk, hogy az akkori kisdud olvasó közönség nem csak aránylag, de általánosan is több előfizetőt nyújtott a tudományos időszaki sajtónak! Örvendetes, helyes-e ez így? üdvös-e ez valódi értelmi haladásunkra nézve? De elcsüggedjünk-e ezért, kik életünket ez ügynek szenteljük, s lelépünk-e a térről, miután a kiadó áldozattal folytatta három éven túl e folyóírást, a szerkesztő és munkatársai pedig még a kellő hatás örömeinek jutalmát is nélkülözték fáradságokért? Még is: könnyebb levén élőt éltetni, mint halottat majd feltámasztani: új erő kifejtéssel kívánunk a negyedik folyamhoz látni: a komolyabb tudományos közleményekhez gyakrabban fog az értelmiséget, irodalmat, művészetet érdeklő fontos és korszerű kérdések és tárgyak vitézítése, ismertetése szövetkezni, az irodalmi rovat kritikai osztályának sokkal nagyobb tér fog nyitni, melynek részére néhány köz kedvességű, jelentékeny erő

nyertünk meg; figyelmünk a bennünket most közelebbről mint valaha érdeklő közbirodalmi, úgy külföldi tudományos és irodalmi életre is ki fog terjedni; s különösen a Tárca egy derék tudósunk külön kezelése mellett havonként szemlét tartand az öszves magyar és nemmagyar hazai, úgy szomszéd tartományoki időszaki sajtó felett, a mennyiben az a tudományt és művészetet illeti, s a szokott kisebb cikkeken kívül, készülöben levő munkákról, írókat érdeklő dolgokról, intézetekről stb naplózni; végre Közlönyünk az ily intézetek, és mint eddig is, különösen a magyar akademia munkálkodásait hozni.

A programm tehát a régi marad, de lehető nagy gonddal a többféleségre, élénkségre, s a historia és honismeret mellett egyfelül az aesthetikai és kritikai, másfelül a természet-tudományi szakra, mely utóbbi köz érdekre és népszerűsége fog törekedni.

Buzgó köszönettel említem fel itt azon tudós férfiakat, kik az Új M. Muzeumot dolgozásaikkal eddig is becsesítették, melyek: Bartal György, Brassai Sámuel, Császár Ferenc, Czech János, Czuczor Gergely, Dorner József, Érdy János, Fabriczy Sámuel, Garády András, Greguss Ágost, Hornyik János, Hunfalvy János, Hunfalvy Pál, Ipolyi Arnold, Jerney János, Karcsey G., Karvasy Ágoston, Kazinczy Gábor, Konek Sándor, Kriza János, Lonkay Ant., báró Mednyánszky Dénes, Káli Nagy Elek, Nagy Iván, Nendtvich Károly, Palugyai Imre, Pauler Tivador, Páur Iván, Podhradczy József, Ráth Károly, Repicky János, Révész Imre, Sebők Ferenc Arkád, Szabó István, Szabó Károly, Szathmáry Károly, Székács József, Szenczy Imre, Szontagh Gusztáv, Szilágyi István, Szilágyi Sándor, Szilasy János, Szlemenics Pál, Szvorényi József, Tárkányi Béla, Tóth Lőrinc, Vass József, Wenzel Gusztáv; kik mellé újabban rendes munkatársakul: Csengeri Antal, Erdélyi János, Fábián Gábor, Gyulai Pál, gr. Kemény József, b. Kemény Zsigm., Kovács Gyula, Kubinyi Ágoston, Lugossy József, Petényi Salamon, Szabó József csatlakoztak, mások hozzájárulását pedig bizton várom.

Miknél fogva az alapos nemzeti műveltség érdekében minden, az irodalmat és nemzetiséget szíven hordozó hazafit annak pártolására felkérvén, jó reménység fejében im e negyedik folyamatot megindítom.

Toldy Ferenc,

mint felelős és tulajdonos szerkesztő.

ÚJÉVI ELMÉLKEDÉS.

A SZERKESZTŐTŐL.

Tu ne cede malis

Az újévi fordulat minden érző és gondolkodó hazafit akaratlanul is elmélkedésre indít : visszatekint a múltra , kitekint a jövőbe ; amabból bátorodást merít , ha az életügy szerencsésen folyt , ha nem : azon nemével a lelkességnek , mely épen bal csillogzatok alatt fejt ki nemes természetét , és új erőfeszítéssel tör a cél felé — mely csak akkor van elveszve , ha fölötte kétségbe esünk — s így is , úgy is reménnyel fordul a jövő felé. Egyedül ez az igazi , egyedül ez a gyakorlati életbölcsesség , mert ez maga költ , nevel és edz erőket , míg a kétségbeesés , a valódi vagy negédlett , semmire sem jó , mint olesó takarójaul szolgálni a gyenge léleknek , s ha egy egész ivadékot megszáll , előidézésére azon halálnak , melyet jelen lenni hirdet , s melyet panaszaival dícsőíteni vél.

Nekünk a kétségbeesésből , vagy legalább a csüggedésből kelletlenül több , a kitűző lelkességből annál kevesebb jutott ; de a világtörténetben uralkodó törvényszerűségéből erőt merítő lelkeség e hiánya a köz szellemet soha nem lankasztá annyira , mint a legközelebbi múltban. Ugyan azért soha sem volt oly szükség az eszméltető buzdításra mint épen most. S hála az örökös gondviselésnek ! maga a kétkedés sem veheti többé képzelgésnek és üres biztatásnak a jövőre utalást , s így a buzdító nem kénytelen phrasisokhoz folyamodni , hanem egy zálognyújtó tényre mutathat , melyet csak értelmezni kell : a nemzeti irodalom tényére , miképen azt egy virágzó kortól átvettük , s miképen azt az arra következő idő tovább művelni kezdte.

S e tényt ne magában tekintjük , s ne vérmes reményeink s véralkatunk türelmetlen heve szerint ítéljük meg , hanem bízzuk magunkat a történelem egyedül biztosan vezető kezére. Vessünk egy pillantást nyelvünk külső kiterjedésére s miveltségi fokára azon időben , midőn Bessenyei György kezdte futni pályáját : s kérjünk választ az 1847. év statistikájától s irodalmi történetétől ! Ismét , vessük össze az irodalom azon törekvéseit , miket a múlt század kilencedik s a jelennek hatodik tizedében fejtett és fejt ki :

s kit e párhuzamok nem biztatnak, azt vagy szíve hagyta el, vagy nem érti a jelenségeket. De ott van az ijesztgető, ki elfogúlt bölcsességében oda mutat a múlt század elaggott, s másfelül a jelenkornak életerős versenyfelére: ott a deák nyelvre, melynek csatavesztése azon percben bizonyos volt, midőn az ifjabb versenytárs teendője öntudatra ébredt; itt a német irodalomra, sőt a világ-irodalomra, az európai öszves műveltségre, melyek, hódítmányaitkat minden ház küszöbéig kiterjesztették. Igen; de mikor fejtetik ki a legnagyobb hatalom: mikor a győzedelem könnyű és biztos, vagy mikor nehéz és kétes?

Annyi áll, hogy a közelebbi négy év irodalmában sok biztató van. Az új tanrendszer, mely a mennyiben eddig életbe léphetett már is sok erőt ébresztett, új kort derítend a magyar tudományosságra, irodalomra, öszves műveltségre, midőn az általa elhintett magvak ki fognak kelni. De az új tanrendszer a nyelvet is oly terjedelemben vezette be az értelmi életbe, milyenben soha e hazában még nem virágzott. A tudományosság kész nyelvet találván, terjed; az irodalom tartalmasságot nyerve, ha szélesedni nem is, de mélységben gyarapodni indúlt. A sajtó több irányban szabadabban mozoghat, s bizonyos szigorúságok, mik azelőtt kétségbe ejtették az írókat, most a képtelenségek közé tartoznak. Az olvasási kedv a dermedtségekől üdülő kedélyekbe visszatér, s a szépirodalmi termények már-már a régi kapósságnak örvendenek, míg a tudományos olvasmány érdeke már is túlhaladta azon korét, mely csak a politikai életben látott becsét és életet. Új szükségek új terekre irányozzák a szellemeket, s az emelkedő történeti és természeti tudományok a gyakorlatilag-szellemi élet két roppant értelmi tényezőjévé erősödnek.

Nem csak a legsürgetősb irodalmi szükség kielégítése végett, hanem azért is, hogy a felsorolt tények bátorító meggyőződéssé váljanak, bíráló szemléjét fogjuk adni azon mozgalmaknak, melyek a tudomány, irodalom s az ezekkel karöltve jární kellő művészetek terén ez utolsó négy éven át észrevehetők voltak. E terekben keressünk mezőt munkásságunknak, azokon törekedjünk a haza dísze után: azokon merítsünk bizodalmat egy jobb és nem dicstelen jövődjéért. E téren találkozzék mint közmunkás vagy mint részvevő élvező a nemzet összesége, nagy és kicsiny, férfi és nő; de híven megőrizve nemzeti jellemét, melyet ezer év nem

birt csak el is halványítani Europa földén; és magyar maradand a magyar, bármi bensőleg olvadand is be nyugat társadalmába. Van erkölcsi halál is, de az mindig önkénytes: tőlünk függ, hogy az utól ne érjen.

Tehát tanulságot a multból, erős elszánt akaratot szellemi regeneratiónkra! s a jövőndő nem lehet aggasztó. Ily meggyőződéssel üdvözöljük az újévet!

A HAZAI IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET SZEMLEJE

1849—53.

Midőn az Új M. Muzeum 1850. évnek derekán pályáját megindította, az irodalom, tudomány és művészet terén az ébredő életnek némi jelenségei észrevehetőek voltak már; de a legjobb erők az akkori időt megelőzött események következtén némi bódulás által elfogva, munkátlanul heverték, mindnyájunk, írók és olvasók, tájékozás nélkül egymástól vártuk a megindulást, s kiket a kötelesség inkább s némi homályos ösztönszerű érzés a régi foglalkodáshoz visszavont, tartózkodva, s a siker bizonytalanságától félénken nyúltunk ismét a tollhoz. Az időszaki sajtóé az érdem, hogy itt is ott is némi mozgás lett észrevehető: az szedte össze a szétporlott tömör testnek még életcsiráival bíró maradványait, az emlékeztette az olvasót hogy volt magyar irodalom, s hogy lehet még, ha a nemzet is úgy akarja; az mutatott koronként a történetre, s élesztette mindennapi emlegetéseivel a bizodalmat. A kis sereg naponként népesebbé lön, új és régibb képességek nevelték azt, az irodalom embereinek mind inkább emelkedő buzgósága kört gyűjtött ismét maga körül: s ime ott vagyunk újra, hogy könyvészetünk évenként ismét három-négy száz számot hozhat, hogy némely könyv ezer, ezeröttszáz s kétezer példányban kelhetett el, hogy vannak második s harmadik kiadásaink, az időszaki sajtónak pedig ismét több ezer állandó pártolója.

Csak ily fogatot is 1850-ben még nem vártunk, midőn Muzeumunkat megkezdve, abban az irodalomnak is szakasztottunk egy kis tért. Úgy hittük akkor, eleget teszünk, ha szorgalmasan összejegyezzük a mit a sajtó hoz, ha az írók buzdítására, munkáik ajánlására, az olvasók édesgetésére hatunk; a szigort mind a két

osztály irányában időelőttinek tartottuk, nehogy ott elkedvetlenedést, itt bizalmatlanságot költünk; ellenben jónak, hogy mindkettő közt a régi viszony, bizonyos önszükség érzésére bízva, helyre kezdjen állni, melyet legfelebb jóakaratu ajánlással gondoltunk előmozdíthatónak. Ehez járult szívbeli benső örömünk minden új jelenetnél, s ha rövid ítéletünkre rendszerint az érzésnek is volt befolyása, azt e komolyan kényes időkben nincs miért szégyenelnünk.

Most, hála a gondviselésnek, a dolgok kedvezőbben állanak. A bizodalom helyre kezd állani, öntudatára kezdünk jutni annak, hogy van még mezeje a sikeres munkáságnak, melyen borostyán tenyészik, s hogy e mezőn is alkothat a nemzet magának történetet, melyet nagy nemzetek sem szégyellenek ¹⁾. A munkásság foly, író és közönség közt a kellő kölcsönhatás nem pusztá remény többé, az irodalom, tudomány, művészet — szóval a műveltség elv lett, s azon szózat, melyet egy művelt státusférfit száz év előtt a magyarokhoz intézett — mintha az idők fordulata által nemzetünk öntudatában most lelne viszhangot —, ohajtjuk s reményljük: valóssággá válandik ²⁾!

¹⁾ „Nous voici à la seconde année de cette histoire de la littérature, du théâtre et des beaux-arts — írja Jules Janin, a francia irodalom évi története második évcikkjében — et cette histoire-là devient peu à peu, sans qu'on s'en doute et sans qu'on le nie, l'histoire de la nation française.“

²⁾ Hongrois! qui brillez d'une immortelle gloire,
Héros ceints des lauriers que donne la victoire,
Enfans chéris de Mars, comblés de ses faveurs,
Craignez que la paresse,
L'orgueil & la mollesse
Ne corrompent vos mœurs.

Par l'effort généreux d'une vertu commune
Un peuple sous ses loix asservit la fortune,
Il brave les dangers, il brave le trépas;
Mais sa vertu s'efface
Et son empire passe,
S'il ne le soutient pas.
Jadis tout l'Orient tremblait devant l'Attique,
Ses valeureux guerriers, sa sage politique
De ses puissans voisins arrêtaient les progrès
Et de gloire animée
Elle défit l'armée
De l'orgueilleux Xercès.

Most már az irodalmi szigor nem csak nem károsnak, nem csak hasznosnak, de egyenesen szükségesnek tünik fel. A Muzeum

A l' ombre des grandeurs elle enfanta les vices,
L' intérêt y trama ses noires injustices,
La lâcheté parut où régnait la valeur,
Et sa force épuisée
La rendit la risée
De son nouveau vainqueur.

Ainsi, lorsque la nuit répand ses voiles sombres,
L' éclair brille un moment au milieu de ses ombres.
Il enchante nos yeux, son éclat éblouit;
Mais dès qu' on l' a vu naître,
Il vient à disparaître,
Son feu s' anéantit.

Le soleil plus puissant, du haut de sa carrière
Dispense constamment sa bénigne lumière,
Il fond jusqu' aux glaçons des rigoureux hivers,
Son influence pure
Ranime la nature
Et maintient l' Univers.

Ce feu si lumineux dans son sein prend sa source,
Il en est le principe, il en est la ressource;
Quand la vermeille aurore éclaire l' Orient,
Les astres qui pâlisent
Bientôt s' ensévelissent
Dans un obscur néant.

Tel est, ô Hongrois, votre auguste modèle.
Soutenez comme lui votre gloire nouvelle,
Et sans vous arrêter à vos premiers travaux,
Sachez prouver au monde
Qu' une vertu féconde
En produit de nouveaux.

Des empires fameux l' écroulement funeste
N' est point l' effet frappant de la haine céleste;
Rien n' était arrêté par ordre des destins;
Où prospère le sage,
L' imprudent fait naufrage,
Le sort est en nos mains.

Héros! vos grands exploits élevent l' empire,
Soutenez votre ouvrage ou votre gloire expire;
D' un vol toujours rapide il faut vous élever:
Car monté près du faite
Tout mortel, qui s' arrête,
Est prêt à reculer.

tehát ezentúl az irodalmi termékeket nem csak lajstromozni, hanem a jelesbeket, vagy bármi más tekintetben érdemleges tárgyalásra méltókat, bírálni fogja : t. i. okadatolva méltatni a jót, megigazítani a hibást, megróni a lelketlenséget s a mi irányánál fogva káros lehet.

E folyó bíráló rovat mellett pedig az értekező részben szemlét indítjuk meg az irodalom, tudomány és művészet körében a lefolyt négy év alatt észrevehető mozgalomnak, összefoglalva azok egyes szakjaiban az öszves munkásságot, meghatározva annak jellemét, kitüntetve a haladást, vagy visszaesést, megítélve az irányokat, s bírálatosan ismertetve a fontosb jeleneteket; figyelemmel a hazában világot látott más nyelvű dolgozatokra is. Minden osztályban más-más szakférfiú fogja hallatni ítéletét.

Reményljük, hogy e cikksor ki fogja elégíteni a tudomány-szerető olvasót, bizodalmat költeni műveltségünk jövője iránt, végre tudományosságunkra is előmozdítólag hatni.

Megnyitja szemlénket :

T. F.

I. AZ IDŐSZAKI SAJTÓ.

Midőn nézeteinket röviden elmondani készülünk azon hatásról, melyet magyar folyóirataink a magyar tudományos és irodalmi életre gyakoroltak, bevezetésképp ide igatjuk először betűrendben mindazon folyóiratokat, melyek 1853-ban megjelentek.

Pesten, 1853-ban, következő folyóiratok jelentek meg :

1. *Budapesti Hirlap*. Szerkesztő *Szilágyi Ferenc*. Hetenként hatszor egy-egy leveleg iven, melyet a hivatalos hirdetések többnyire félívvvel szaporitnak. Megjelent az egész éven keresztül. (Megindult 1849 végén, mint *Magyar Hirlap*.)

2. *Budapesti Viszhang*. Szerkesztő *Szilágyi Virgil*. Hetenként kétszer másfél iven, 4rétben. Megjelent januártól april elejéig. (Megindult 1852. júliusában.)

Dans le cours triomphant de vos succès prospères
Soyez humains & doux, généreux, débonnaires,
Et que tant d'ennemis sous vos coups abbatu
Rendent un moindre hommage
A votre ardent courage,
Qu' à vos rares vertus.
Amen!

(Ode aux hongrois. Écrite en 1750 par le Comte d' Oxenstierna.)

3. Családi Lapok. Szerkesztő *Klezsó József*. Kéthetenként egyszer két iven, Srétben. Megjelent — néhány héti megszakással — az egész évben. (Megindult 1852—diki aprilisban.)

4. Délibáb. A nemzeti színház Közlönye. Szerkesztő *Tolnai gróf Festetics Leo*. Hetenként egyszer két iven, Srétben. Megjelent az egész éven keresztül.

5. Divatcsarnok. Szerkesztő *Császár Ferenc*. Hetenként kétszer másfél iven Srétben. Megjelent april elejétől az esztendő végeig.

6. Falusi Esték. Szerkesztő *Vas Gereben*. Évnegyedenként egyszer 4 iven, Srétben. Megjelent a második félévben.

7. Gazdasági Lapok. Szerkesztő *Morócz István* (*Korizmicz László* vezérlete mellett). Hetenként egyszer másfél iven, 4rétben. Megjelent egész éven át. (Megindult 1850—ben.)

8. Hölgyfutár. Szerkesztő *Nagy Ignác*. Hetenként hatszor fél iven 4rétben. Megjelent az egész évben. (Megindult 1850—ben.)

9. Ifjuság Lapja. Szerkesztő *Gönczy Pál*. Hetenként egyszer két iven, kis Srétben. Megjelent november elejétől az esztendő végeig.

10. Katholikus Néplap. Szerkesztő *Blümelhuber Ferenc*. Hetenként egyszer egy iven, 4rétben. Megjelent egész évben. (Megindult 1850—ben.)

11. Magyar Akadémiai Értesítő. Szerkesztő *Toldy Ferenc*. Évenként hat füzet, Srétben. Megjelent egész évben. (Ujra megindult 1850—diki juniusban.)

12. Napi Tudósító. A *Budapesti Hirlap* melléklapja. Szerkesztő *Szilágyi Ferenc*. Hetenként hatszor fél iven 4rétben. Megjelent juliustól decemberig.

13. Pesti Napló. Szerkesztő, febr. 12—dikéig *Récsi Emil*, február 13—dikától kezdve *Török János*. Hetenként hatszor egyegy, néha másfél, leveleg iven, mely julius elsejével oly tetemesen nagyobbult, hogy jelenleg a *Pesti Napló* — tekintve réjtjét és nyomtatát — nem csak a magyar, de az egész ausztriai birodalomban megjelenő valamennyi lapok közt legterjedelmesebb. Megjelent az egész éven keresztül. (Megindult 1850—diki martiusban.)

14. Religio. Szerkesztő *Danielik János*. Hetenként háromszor egy-egy iven 4rétben. Megjelent az egész évben. (Megindult 1850—ben.)

15. Szépirodalmi Lapok. Szerkesztő *Pákh Albert*. Szerkesztő társ *Gyulai Pál*. Hetenként kétszer egy-egy íven, legnagyobb 8-rétben. Megjelent az év első felében.

16. Új Magyar Muzéum. Szerkesztő *Toldy Ferenc*. Havonként egyszer, 3—4, a *Hivatalos Közlöny*nel együtt 6 ivnyi Srétes füzetekben. Megjelent az egész éven át. (Megindult 1850-diki octoberben.)

Pesten kívül egész Magyarországon egyetlenegy folyóirat jelent meg, Erdélyben pedig (Kolosvárárt) csak egy, melyeket kiegészítésül felveszünk lajstromunkba.

17. Hetilap. Szerkesztő *Berde Aron*. Hetenként kétszer egy-egy közép nagyságu leveleg íven. Megjelent egész éven át.

Az 1853-diki évben tehát összesen tizenhét magyar folyóirat látta el közönségünket olvasmánynyal: minden esetre szép haladás, ha elgondoljuk, hogy néhány évtized előtt még alig volt egyikét folyóiratunk, sőt két évtizeddel a hírlapokon kívül csak egy. Az író közönség szaporodtával azonban nem áll oly kedvező arányban az olvasó közönség szaporodása. Ezelőtt kevesebb volt a folyóirat, hanem egynek-egynek mégis több volt előfizetője. Valamennyi magyar folyóirat előfizetőinek összes számát (1853-ban) alig tehetjük többre nyolc ezernél; s így mintegy hét, vagy épen nyolc száz magyar emberre esik egy-egy előfizető, ide nem számítván azon körülményt, hogy vannak, kik egymagok is több lapot járatnak.

A társadalmi erők összehatása kölcsönös levén, egyoldalúság volna állítanunk akár azt, hogy csak az íróktól függ közönséget csinálni, akár azt, hogy csak a közönség részvéte már elegendő az irodalmat felvirágoztatni. A haladást, a köz műveltséget, az irodalmat mindkét résznek minél sokszerűbb találkozása mozdíthatja elő legsikeresebben; s ezen sokszerűséget ismét leginkább előmozdítja a folyóiratoknak szakok szerinti elágazása, mi a lapirodalom mennyiségi és minőségi továbbfejlésének múlhatlan eredménye. Értjük itt minden egyes szaknak külön-külön képviseletét a folyóiratokban.

A lapirodalom jelenleg mintegy harmadfél száz éves. Eleinte csak hírközlöny, napi krónika volt. Később értekezéseknek nyitotta meg hasábjait, utóbb szépirodalmi olvasmányt is hozott. Míddön a lapirodalom nálunk is fejlődni kezdett, természetesen semmi

határozott tartalommal nem bírhatott : rendszertelen keveréke volt az híreknek , elmefuttatásoknak , verseknek , fordításoknak , tudományos vitatkozásoknak. Szakok szerinti különválása nálunk még alig 20 éve kezdődött. Valamennyi szak még most sincs képviselve. Külterjileg — minthogy az emberek főleg a mulattatás iránt fogékonyak, s olyanok is legszámosabbak, kik pusztá mulattatásra érzik magokat hivatottaknak — legerősebb nálunk a szépirodalmi, leggyengébb a szoros értelemben vett tudományos lapirodalom. Reméljük, a helyes arányok lassanként nálunk is létesülendnek.

A fen kitett tizenkét magyar lap közül nyolc (2., 3., 4., 5., 6., 8., 15. és 17.) részint kizárólag, részint nagyobb részökben szépirodalmi; tudományos kettő (11. és 16.); nevelési egy (9.); gazdasági egy (7.); egyházi és vallási kettő (10. és 14); kizárólag hírvivő egy (12.); politikai kettő (1. és 13.), — csakhogy ez utóbbiak szépirodalmi és tudományos cikkeknek is megnyitják hasábaikat, sőt a *Pesti Napló*, melynek belrendezete egészen hasonló a nagy párizsi politikai lapokéhoz, állandó rovatokkal bír mind a szépirodalom mind a tudomány számára.

Ha 1853-diki lapirodalmunkat arányba teszszük az 1853. előtti három év lapirodalmával, úgy a legközelebb lefolyt évet mind a folyóiratok számára mind azok ellátására nézve egyáltalános elsőség illeti a forradalom után következett három év felett.

E részben csak Erdély mutat hátramaradást, hol is még 1851-ben a *Kolozvári Lap*, mint politikai s hetenként négyszer megjelenő közlöny, *Népbarátság* című s hetenként egyszer megjelenő melléklapjával együtt, *Makoldi Sámuel* szerkesztése alatt, életben volt. Belőle fejlődött ki 1852-ben a *Heti Lap*, mint gazdasági folyóirat, *Berde Áron* tanár szerkesztése alatt; s ugyan ezen *Heti Lap* az, mely a gazdasági, ipar- és kereskedelmi rovatot szépirodalmival toldván meg, 1853-ban egyedül képviselő Erdély magyar lapirodalmát.

Magyarországon 1849-től 1853-ig kizárólag, legfelebb azon előny mutatkozik az 1853-iki lapirodalom felett, hogy Pesten kívül is létezett egy szépirodalmi folyóirat : a *Csokonai Lapok*, Debreczenben, *Orbán Pető* és *Oláh János* szerkesztésök alatt, 1850-ben. A pesti szépirodalmi folyóiratok a nevezett időközben forrongó, vajudó s hamar letűnő kezdeményezéseknek, kísérleteknek tekintetők, melyek határozottabban csak 1853-ban léptek életbe. Az ek-

kor keletkezett szépirodalmi lapok közül csupán az 1850-ben megindult *Hölgyfutár* bírta magát fentartani, s ez is nem belbecsének, de inkább azon körülménynek köszönheti fenmaradását, hogy legtöbbször jelent meg s így mindig friss hírekkel szolgált. A *Röpivek*, *Szilágyi Sándor* szerkesztése alatt, melyek hasonlóképp 1850-ben indultak meg s hetenként két ívnyi Srétes füzetet adtak, csak a hetedik füzetig jutottak. 1851-ben jelent meg a *Falu Könyve*, *Vas Gerebentől*, s a *Remény*, négy ívnyi, havi füzetekben, először *Vahot Imre*, a második félévben pedig ugyan ő és *Jókai Mór* által szerkesztve. Ugyanez évben indult és szűnt meg *Brassai Sámuel* nevelési lapja is, az *Ifjúság barátja*, 1852-nek februárjában keletkezett az *Értesítő*, szépirodalmi, ipar- és kereskedelmi lap, hasonló a mostani kolosvári *Heti Laphoz*, *Szilágyi Virgíl* szerkesztése alatt. Megjelent hetenként háromszor egy-egy nagy íven. Ezen folyóirat azonban már ugyanazon év júliusában tisztán szépirodalmivá alakult s a *Viszhang* címe alatt jött ki, 1853-diki április haváig.

Ha már átmegyünk 1853-iki lapirodalmunk belértékének vizsgálatára, névszerint pedig annak puhatolására, mennyiben mozdítá az elő a magyar tudományosságot, mennyiben volt eszméletes és bíráló, mennyiben fordította figyelmét akár az úgynevezett elméleti, akár a gyakorlati tanágakra: úgy az eredmény — habár egyes folyóiratok saját körükben lehetőleg feleltek meg ebbeli feladataiknak — egészen véve még mindig nem oly kedvező, mint azt ohajtanók. Említettük feljebb, hogy olvasó és író közönségünk még mindig nagyobb vonzalommal viseltetik a mulattató, mint az oktató iránt, s az oktató szakban ismét sokkal inkább rokonszenvez a sajtólag politikai, mint általában a tudományos ismékkel, mind a szellemi téren, mind az anyagin; s így nem lehet csodálnunk, hogy a lefolyt évben is a szépirodalom és politika vitték a fő szerepeket.

Nem említenök fel e körülményt roszalólag, hahogy az idézett két téren valóban oly munkásság fejlesztetett volna ki, mely némileg kárpótolná irodalmunkat a többi, míveletlenül hagyott ágakért; mivel azonban irodalmunk most már mégis annyira kiterjedt, hogy további haladása okvetlenül igényli egy részről a kellő arányt, melyben egyes ágai egymáshoz álljanak, más részről az ellenőrző kritikát, mely az írókat eszméltre gerjeszse, nekik a

megfutandó pályát kijelölje, a tévedőket — ha tehetséget, tanulmányt árulnak el — útbá igazítsa, a kontárokot pedig elriaszsa: természetes, hogy sajnosan s mindig sajnosabban érezzük a tudományos irodalom gyér nyilatkozását, s még inkább, ha nyilatkozik, ennek könnyelmű mellőzését.

Főkép áll ez szépirodalmi munkásainkról. Ezek — kevés kivétellel — halomra írják verseiket, beszélyeiket, regényeiket, úgynevezett humoreszkjeiket, úgy, a mint erre pillanatos hangulatuk vagy a külső véletlen indítja őket. Szó sincs tanulmányról, mit nem csak a külföld példányaiból, de saját irodalmunk eddigi hódítmányaiból és termékeiből meríthetnének. Minden csak máról holnapra készül. Hogyan kívánhassuk ily viszonyok közt, hogy az író, ki maga sohasem táplálkozik — mert a léleknek szintúgy, mint a testnek, be kell fogadnia, hogy egészségesen működhessék — jóra való szellemi tápot nyújtson olvasóinak? Az irodalomnak szükségkép el kell üresednie, pusztá látszattá válnia, — miből aztán ismét épen oly szükségesen következik, hogy a közönség egyik része, megromolván izlésében, fogékonytalan lesz a valóban jó iránt, másik része pedig, nem elégelhetvén a hazai irodalomtól nyújtottat, ettől az éhezés émelyével más irodalmakhoz kénytelen folyamodni.

Szomorú tünemény, hogy e kérész-életű hebehurgyaság a lapirodalomból át kezd menni a könyvirodalomba is. Folyóiratban, melynek — akár van becsesebb adnivalója, akár nincs — bizonyos időre meg kell jelenni, szükségből eredő rosznak kell tekintenünk a helylyel-közzel világ elé bocsátott gyengébb dolgozatokat; hanem könyvnel, hol a szerző nincs kötve bizonyos időhöz, s hol méltán léphetünk eléje azon követeléssel, hogy átgondoltat, szorgalommal kidolgozottat, szóval, lehető legjobbat adjon, a hírlapias pilanatszerű modor soha meg nem bocsátható. Nem levén azonban ezuttal szándokunk könyvekkel foglalkodni, alkalmazzuk észrevételeinket a folyóiratokra.

A H ö l g y f u t á r, mely hetenként hatszor jelenik meg, világosan bizonyítja a szükségből roszról mondottakat. Szépirodalmi lapjaink között ez a legidősebb s egyszersmind legüresebb. Fordítások képezik legjobb részét. Verseiben, beszélyeiben semmi aesthetikai választékosság nem mutatkozik. Mindenben a céltalanul mulattató elem dönt. Ezen lap valósággal csak felnőtt gyermekek-

nek való. E végre hoz rebusokat is, melyeknek megfejtését jutalmazza. Érdekességét a verses és beszélyes rovatokon kívül csak élc-hajhászatban helyezi, — s midőn komolyan akar szólni, péld. színházi jelentéseiben, aesthetikai kérdésekben : vagy más lapok nyilatkozatait adja más szavakkal, vagy semmitmondó phrasisokban ereszkedik ki, vagy világos nonsens-ekre fakad. Ha e lap a f. évben is megtartja eddigi modorát, lesz alkalmunk érdekes példákkal szolgálhatni.

A Buda pesti Viszhang, melynek kora megszüntét nincs okunk sajnálni, nem sokkal magosabb polcon állt, jöllehet komolyabb törekvést tanúsított. Nem tudjuk, jobb dolgozótársak hiányának, vagy a lap céliránytalan belsejének, vagy életrevalóbb versenytársainak kell-e inkább tulajdonítunk, hogy oly kis ideig birta magát fentartani. Legérdekesebb részét a vidéki levelezések, nem pedig szépirodalmi dolgozatai tevék.

A Délibáb, szépirodalmi tartalmát tekintve, a jobb lapok közé sorolandó. Közlött költeményei s beszélyei között találatnak szép számmal, melyek a hírlapi dicsőséget túlélendik. Ez érdemét néhány ismertebb avatott tollu dolgozótársának köszönheti. — A Délibáb egyszersmind a nemzeti színház hivatalos közlönye, s mint ilyen, a színpadra került új darabokról, s a fellépett művészekről hozott részletesebb s néha bírálati jelentéseket. Figyelemmel kísérte a vidéki színészetet is. A folyó évben, mint igéri, a könyvbírálatnak is megnyitja lapjait. Köz kedvességét leginkább fő munkatársa, *Jókai Mór* eleven képzelmének s tetszetes előadásának tulajdoníthatni; e szép tehetségü írónak azonban, ki hivatásánál fogva irodalmunkban kitünő polcot foglalandó, nem eléggé ajánlhatjuk a szellemi táplálkozást, különben csakhamar kiírja magát.

A Falusi Esték célul tüzvéen magoknak a népnek mívelt-ségben legalsóbb osztályát hasznos olvasmánynyal ellátni s benne az olvasás iránt általában kedvet ébreszteni, minden esetre a szépirodalmi folyóiratok közé tartoznak, nem csak mivel nagyobbára valósággal szépirodalmi műveket tartalmaznak, de mivel a népszerű előadás magában véve is, mint népszerű, bármi tárgyra alkalmaztassék, szépműtani alaknak tekintendő. Eddigél két füzet jelent meg, melyek azt tanúsítják, hogy a szerkesztő csak mintegy kívülről és felületesen fogta fel a kitűzött célt. A népszerű előadás lényege parasztos kifejezésekbe s bizonyos úrias leeresz-

kedésbe helyezetteti, nem pedig a felvilágosítandó osztály lelki szükségeinek s még kevésbbé a fejtegetés alá vett tárgyaknak kellő ismeretébe. Azt hívék, hogy mivel a népszerű olyasmi, mit a járatlanabbnak is könnyen meg kell érteni, azt olyan is irhatja, ki maga sem érti e x a s s e azt, mit előadni akar; holott megfordítva, bármely szakban csak az fog valódi népszerűséggel irhatni, ki az illető szakot legszigorúbb tudományossággal átbuvárolta. Tudósok számára pedig tökéletesen kiképzett tudósoknak is mindig könnyebb írni, mint laikusok számára. S így van ez mind tudományos, mind művészeti tárgyakban. Megvalljuk, osztatlan tetszésünket a két füzet minden darabjai között csak *Arany János* költői beszélye, *Az első lopás*, nyerheté meg: ez valódi nemes népszerűség, mely öszhangban marad az erkölcsi és költői izlés szabályaival. — Ohajtjuk, hogy a következő füzetek hozományai célirányosabbak legyenek.

A kolozsvári *H e t i L a p*, mely jelenleg szépirodalmat és gazdasági s kereskedelmi érdekeket együtt képvisel, bizony alig mondható egyébnék hírközlőnynél. Ez is jobb ugyan, mint semmi; hanem Erdelytől jogosítva lehetnének többet várni. Úgy látszik, munkatársakban fogyatkozik, mert gyakran a főbb cikkek is valódi hézagpótlókul tűnnek fel. A tárgyak, melyeket tartalmaz, nagyon elrínak egymástól; nézetünk szerint helyesebb volna, ha már a szépirodalmi ügyeknek benne kell maradni, ezeket, mint tárcát, külön rovatban elválasztani a lap ipari, gazdasági s kereskedelmi tárgyaitól s a levelezésektől.

Nem kizárólag szépirodalmi folyóiratok válnának 1853-ban: a *D i v a t c s a r n o k*, *S z é p i r o d a l m i L a p o k*, *C s a l á d i L a p o k* és *K a t h o l i k u s N é p l a p*. A két utóbbi, szépirodalmi részében is, különösen a vallásos érzület terjesztésére működött. A két előbbi, habár szembeszökő ellentétben egymással (mert a *D i v a t c s a r n o k* mindent, még a tartalmat is, az idomnak, a *S z é p i r o d a l m i L a p o k* mindent a tartalomnak rendelték alá), a legrendszeresebben szerkesztett szépirodalmi folyóirat volt: mind a kettő jelentékeny részt hagyott az oktató tárgyalásoknak s a hazai szépirodalom mellett folytonosan a külföldit is képviselteté.

A szépirodalmi folyóiratok közül tulajdonkép csak kettő, t. i. a *S z é p i r o d a l m i L a p o k* és a *D i v a t c s a r n o k* adtak oly cikkeket, melyek nem csupán mulattatásra, de oktatásra is és a

köz műveltség elővitelére voltak szánva. E részben a két nevezett lap közül minden esetre a Szépirodalmi Lapokat illeti az elsőség, melyeknek csaknem minden száma hozott egy-egy mélyebbreható értekezést a szépirodalom, irodalom, népismeret, stb. mezéjén; a színházi előadások, hangversenyek s egyéb mutatványokról közölt jelentései többnyire avatottsággal s vidor elevenséggel voltak írva; újabban megjelent magyar könyvek — szépirodalmiak — valóban csodálatos részrehajlatlansággal bíraltattak. A Szépirodalmi Lapok megszűntét ennél fogva egyenes veszteségnek kell tekintenünk az irodalomra nézve. A Divatcsarnok is ügykészik a mulattatót összekapcsolni a tanulsággal, közben-közben útleírásokat, történelmi, de kivált természettudományi cikkeket közölve; hoz olykor ismertetések és bírálatok is magyar könyvekről, s néha ugyancsak keményeket, mint péld. Tamás bátya kunyhója magyar fordításáról, a Szerelmi vadrózsákról, — de épen nem igaztalanokat. Az irodalmat, s minden közügyet, épen oly sikeresen mozdítjuk elő, midőn a jót méltatjuk és kellően elismerjük, mint midőn a középszerű tehetségek tudatlan fonákságait kiméltetlenül felfedezzük. Sőt bizonyos, hogy ha legyezgetjük az idétlent és rosztat, közvetve akadályozzuk a valódi jónak terjedését, rontjuk a jelesnek hatását. Bonis nocet, quisquis pepercerit malis. Ohajtjuk, kövesse a Divatcsarnok ezentúl is ez elvet, de alkalmazza ne csak — sine ira — egykét íróra, hanem egyúttal — sine studio — a többiekre is. A mi a Családi Lapokat illeti, ezekben is előfordulnak olykor-olykor könyvismertetések s egyes oktató cikkek, ezeknek azonban inkább csak terjesztő, mint beható erőt tulajdoníthatunk.

Képviselet szakmájok körében erélyesen mozogtak a Religio, Gazdasági Lapok és Ifjúság Lapja. Az egyházi élet mozzanatait, mind a multa, mind a jelenre nézve, az első helyen nevezett folyóirat éber figyelemmel kíséré, s ha tekintetbe vesszük határozottan kijelölt szempontját, mondhatjuk, hogy (kivált könyvek ismertetésében) elég elfogulatlanul. A Gazdasági Lapoknak nincs ugyan jelenleg azon politikai jelentőségek, melylyel egykor a Magyar Gazda bírt; de annyit elmondhatunk, hogy a gazdasági ügyeket derekasan képviselik, tudósítván a közönséget minden újabb felfödözés, találmány s gazdasági eljárásról és ezek hasznavehetőségéről, értekezvén a gazdasági teen-

dökről hazánkban, s ismertetvén a gazdasági szakba vágó munkákat. Az Ifjúság Lapjára nézve ohajtanók, hogy kisebb mennyiségben hozzon verseket és elbeszéléseket s nagyobb tért engedjen történelmi s természettani cikkeknek, melyeket egyébiránt tájékozott nevelőknek nem lesz nehéz mulattató s elbeszélő idomba átönteneni.

Átmegyünk már most politikai lapjainkra.

A hivatalos Budapesti Hírlap, mely 1849. utolsó év negyedétől 1852. végeig a Magyar Hírlap címét viselé, a szépirodalmi dolgozatokat, rövidebb regényeket, fővárosi és társaséleti szemlét, olykor-olykor könyvismertetések is hozott tárca mellett 1853-ban Athenaeum címe alatt tudományos rovatot is nyitott, melyben időről időre — bár nem oly pontosan és gyakran, mint ígérve volt (mert sokszor több héten keresztül semmi Athenaeum nem mutatkozott) — könyvismertetések, könyvészeti jelentések, egyes, részint eredeti, részint külföldi lapokból kivont tudományos cikkek, történelmi s országismeí vázlatok, stb. jelentek meg. A tárca hozott ez idén is fővárosi és társaséleti szemléket, egyes beszélyeket; de ha nem csalódunk, sokkal gyérebben, mint 1852-ben. Az Athenaeum cikkei, habár e rovat kezelése nem mutatott sem rendszert sem határozott célirányt, mégis a nevezett lapra nézve haladás jeleül tekinthetők. A Budapesti Hírlapnak ugyan sem szépirodalmi sem tudományos tárcái — már csak ritkán előfordulásuknál fogva is — ki nem állják a versenyt a Pesti Napló hasonnemű rovataival (melyekről azonnal részletebben szólandunk); de magokban tekintve mindamellelt becsebb részét képezik a lapnak s bizonyosan tetemes olvasók figyelmére is számolhatnak. Ohajtjuk tehát, hogy a folyó évben a tárca és az Athenaeum-mal többször legyen alkalmunk találkozni; de ohajtjuk egyszersmind, hogy ne találkozzunk benne többé oly világosan részrehajló cikkekkkel, milyen p. o. *Podmaniczky Frigyes* munkáinak úgynevezett ismertetése volt.

A mi a Budapesti Hírlap politikai szellemét illeti, erről itt nem találjuk helyén szólani; e részben a Pesti Naplóról is hallgatunk — s az ítéletet mindkettőre nézve az elfogulatlan magyar olvasóra bizzuk.

A Pesti Naplónak is van, politikai s ujdonsági tartalmán kívül, szépirodalmi és tudományos tárcája, még pedig *állandó*.

A szépirodalmi tárca, mellőzván a benne időről időre megjelenő apróbb közleményeket, népismei, útleirási cikkeket s rövidebb szépirodalmi dolgozatokat, rendszerint hosszabb regényeknek áll nyitva. Hozott névszerint 1853-ban három regényt, melyeknek ketteje, *Az Anney-tó és környéke* s *A szerelem gyermekei*, *Sue Jenő* után, fordítás, — a harmadik, *Egy magyar Nábob*, *Jókai Mór*tól, eredeti. A *szerelem gyermekei* és *Egy magyar Nábob* ezóta külön kiadásban is megjelentek s együttvéve hat kötetet képeznek, — mi bizonyosságul szolgálhat arra nézve, hogy e szépirodalmi tárca, tömeg tekintetében is, jelentékeny rovat.

De mind tömeg, mind beltartalom és rendszeresség tekintetében, a szép irodalmi tárcát sokkal felülmulja a tudományos, melynek szervezete s ellátása valamint egy részről összes irodalmunkra nézve nagy nyereség, úgy más részről a szellemi téren teendőket leghelyesb szempontból felfogó s legügyesebb tapintattal alkalmazó szerkesztő, az erélyes *Török János*nak kitünő érdeme.

Ha visszatekintünk egész eddigi lapirodalmunkra, kénytelenek vagyunk megvallani, hogy sem jelenleg, sem azelőtt egyetlen egy is a magyar folyóiratok közül — ide értvén mind a politikai, mind pedig a szorosabban tudományos folyóiratokat — nem mutathat fel oly bőséget, változatosságot és elelenségét a tudományos vitalkozás körében, mint a *Pesti Napló*. Eddigi politikai lapjaink ugyanis — elég roszul — úgyszólván egészen mellőzék e rovatot, s könyvbírálatokat vagy egyéb tudnivalókat a tudomány köréből csak mintegy elvétve találhatánk azoknak hasábjain; a szorosabb értelemben tudományos folyóiratok pedig már csak azért sem hozhattak efféle közleményeket kellő mennyiségben és változatosságban, mert azok nem napi, de rendszerint havi, legfeljebb heti lapok valának. Legtöbbit köszönhetünk e tekintetben a régi *Athenaeum* nak, hanem ez nagyobb részében szépirodalmi dolgozatokat közlött. S a tulajdonképen szépirodalmi lapok, tudományosság tekintetében, talán még a politikai lapokon is alul maradtak. Hatalmas irodalmi lendületnek tekinthető ennél fogva, hogy most egy magyar, naponként megjelenő, politikai lapnak állandó tudományos rovata van, mely szorgalmasan lajstromozza az újabb magyar könyveket, figyelemmel kíséri az irodalom menetét, is-

merteti és bírálja szellemi termékeinket, nem mellőzi a művészetet sem, fejtegeti a nevelési kerkérdéseket, visszaszáll a multba is, s irodalmunk megváló korszakait egymással összeköttetésbe hozza, értesít új találmányok s felfedezésekről, kivonatokat, mutatványokat s ismertetések közöl nem csak hazai, hanem egyzsersmind külföldi nevezetesebb munkákról, intézményekről stb, s mindezt, habár nem is mindenben oly sikerrel, mely már semmi kívánnivalót nem hagyna, de mégis rendszeresen s félreismerhetlen öntudattal.

E tudományos rovatnak fő részét kétségtelenül a könyvismertetések és bírálatok képezik. Hogy olvasóink lássák, mily tevékenységet fejt ki e részben a Pesti Napló, csak azt jegyezzük meg, hogy e lap tudományos tárcája mult évi február 13-dikától december 31-kig százötvenhárom könyvismertetést hozott. Az ismertetett könyveket illetőleg, ezek természetesen leginkább szép-irodalmiak és tanodai használatra írottak valának, — mert ezek legnagyobb számban jelentek meg. Adattak azonban kimerítő ismertetések szigorúan tudományos és útleíró munkákról is, melynek példaul: *Szalay László* magyar történelme, *Macaulay* angol történelme, *La question des lieux-saints*, *Andrásy Manó* gr. ázsiai utazása, *Podmaniczky Frigyes* b. éjszaki utazása, *Palugyay Imre* magyarországi városai stb. A Pesti Napló könyvismertetéseire nézve általában azon ohajtásunkat fejezzük ki, bár azok ezentul kissé szigorúbbak lennének, mint eddig — legalább nagyobb részökben — valának. *Suaviter in modo, fortiter in re!*

Találunk a Pesti Naplóban önálló tudományos fejtegetéseket is, az élet és művészet s tudomány minden ágából, p. o. Drámai ügyek, *Gerőtől*; Anglia müipara és gazdászata, *Hunfalvy Jánostól*; a rugós mézgáról, *Szabó Józseftől*; az éjszakamerikai államok virágzásáról, a magyar lantosköltészetről, a brüsszeli statistikai gyűlésről, névtelenül; elemi tanodákról, nevelésügyi tendőkről, stb stb. Az asztalmozgatási tüneményről is a P. Napló hozott legszamosabb s a dolog lényegét legközelebről érdeklő értekezéseket. A pesti müegylet állandó kiállításáról is havonként adatnak jelentések.

Juliusban új értekezési cyclust nyitott a P. Napló ezen cím alatt: *Jeles íróink csarnoka*, hol havonként kétszer egy-

egy jelesebb magyar író szellemi munkássága s nemzetirodalmi hatása hozatik az olvasó közönség emlékezetébe. Eddigél 12 íróról vettünk e cyclyusban jellemrajzokat; ezek: Bajza, Berzsenyi, Vörösmarty, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Kazinczy, Kármán, Báróczy, Csokonai, Garay és Virág Benedek. Az első tizenegy, melyek inkább francia akadémiai dicsbeszédék, mint szigoruan irodalomtörténeti fejtegetés jellemével bírnak, *Greguss Ágost*, — a tizenkettedik, mely az ember, író és költő jelentékét meleg kedélyvel s beható kritikai méltánylással mutatja fel, *Toldy Ferenc* tollából van.

Szép ajándékkal kedveskedik a P. N a pló az olvasó közönségnek a *magyar költészet történelében* is, hetenként közölve *Toldy Ferenc* egyetemi előadásai után, mely az 185 $\frac{1}{2}$ -diki tanév kezdetével nyitattott meg, s reméljük, újév után is mindvégig folytatni fog. Ugyanezen reményt tápláljuk a *J e l e s í r ó i n k c s a r n o k á r a* nézve is: most inkább, mint valaha, szükséges a nemzet közérzületét szilárdítani s különösen azon pontra irányozni, mely midőn egy részről a jelen és múlt közötti kapcsol s minden jövendőnek alapjaul tűnik fel, úgy más részről a feledékeny nemzetet untalan emlékezteti azon kegyeletre nagyjai iránt, mely mindenütt és mindenkor lényeges ismertető jele a polgárisult, miveltséggel bíró és életrevaló népeknek.

A mi a bel- és külföldön megjelenő nemmagyar lapokat illeti, ezek helylyelközzel megemlékeznek irodalmi viszonyainkról, s mondhatjuk a bécsi és németországi folyóiratokra nézve, hogy általában nagy érdekeltséget, sőt őszinte méltányt, hanem többnyire nagy avatlanságot is tanúsítanak irányunkban. Ohajtandó volna, ha e lapok irodalmi viszonyainkban tökéletesen jártas és tájékozott emberek, magyar tudósok közül keresnének magoknak levelezőket; így pontosabb tudomást szerezhetnének szellemi mozgalmaink részletei felől. Az itélethozás, meglehet, elfogultabbá válhatnék; de az elfogult itélet, mely való adatokon épül, mindenkör könnyebben helyreigazítható, mint az, mely összefüggetlen s részben hamis adatokból merítették. Jó az a kellő távpont, melyből valamit nézni, bírálni akarunk; de sikere csak úgy és akkor lehet, ha már elébb közelebbről megismerkedtünk a dologgal. Az általános áttekintés helyességét csak a részletek teljes ismerete biztosítja.

A magyarországi német lapokat ez észrevételünk nem illeti, mert ezek rendszerint csak rövid híreként emlegették a magyar művészet és tudományosság körében felmerülő jeleneteket, miket a bécsi lapok legtöbbjei hasonló rövidséggel utánközleni szoktak. Kimerítőbb közleményeket ez ügyben időnként az *Ost-Deutsche Post* és *Lloyd* pesti levelezőitől vettünk. Ezek többször bírálatilag szóltak politikai lapjaink vezércikkei, készülöben levő és megjelent magyar könyvek, magyar írók, magyar színház, egyetemi előadások s hasonlók felől. Hosszas volna ezúttal bírálatilag ereszkezdünk ezen közlemények boncolgatásába, mit havonkénti szemlénkben könnyebben fogunk tehetni; most elég legyen annyit megjegyeznünk, hogy tárgyismeret és elfogulatlanság tekintetében az *Ost-Deutsche Post* levelezőit illeti az elsőség.

Az *Oesterreichische Blaetter für Literatur und Kunst* című bécsi lap, a hivatalos *Wiener Zeitung* heti melléklete, mely becses adalékokat hoz a német tudományosság és művészeti élet köréből, magyar dolgokról csak könyvészeti rovatában emlékszik, azaz felveszi az újabban megjelent magyar könyvek címeit. Az egész könyvészeti rovat azonban rendszer és teljesség nélkül szerkesztetvén, nem csodálkozhatunk, ha benne magyar könyveinknek is csak kicsiny, még pedig többnyire kevésbbé kitünő részét találjuk kijegyezve. A szerkesztőség mily könnyen segíthetne magán e tekintetben, ha péld. az *Új Magyar Múzeum* s a *Pesti Napló* könyvészeti jelentéseit venné át; ekkor legalább toll- és sajtóhibáktól is mentek volnának a közlött címek. Könyvészeti jelentésekben leginkább igényli az olvasó, hogy pontosak és hibátlanok legyenek; a tudós németek e részben Europa minden nemzetei előtt kitüntetik magokat, s méltán panaszkodhatnak és gúnyolódhatnak a franciák ellen, kik a mily szigorúak nyomtatványaikban saját nyelvök pontosságára nézve, szintoly keveset törődnek más népek helyesírásával. Annál inkább csodálkozhatunk ennél fogva, hogy épen német folyóiratban találjuk a magyar írást egészen eltorzítva. Alig van egyetlen egy magyar könyvcím, melyben ne volna legalább annyi hiba, mint szó.

Az említett lapban két értekezés jelent meg, melyek — bár távolabbról — bennünket mégis érdekelhetnek: egyik *Messerschmidt* pozsonyi szobrász élete és műveiről; másik *Kollár* hátrahagyott nagy munkájáról, melyben a *S l a v y D e c e r a* szerzője a

szlávokat a rómaiakkal azonosítja, bebizonyítani törekedvén, hogy Olaszország ős lakói közt legszámosabbak a szláv népfajok valának, hogy tulajdonkép egész Olaszország szláv lakossággal bírt, sőt részben még most is bír. Az értekezőnek — *Jüng* krakói tanárnak — sikerül e ferdeségeket kimerítő tudományossággal a nevetség pelengérére állítani, s kedvünk volna tanulságos cikkéből egész szakaszokat kiírni. Minthogy azonban ezúttal még nem havi, de évi szemlét adunk a folyóiratokról, elég legyen általánosan megjegyeznünk, hogy a bíráló először cáfolhatlanul bebizonyítja, miszerint *Kollár*, „kíról azt hallja, hogy jeles költő“, legkevésbé sem nyelvbuvár, — másodsor pedig, utalva a német nyelvészet hódítmányaira, ezeknek alapján részletesen bocsátkozik a nyelvek eredetisége s rokonsága feletti fejtegetésekbe. Elmondja többek közt: hogy a szókincs, mi valamely idegen népnek feltolatik vagy tőle átvétetik, sohasem képes a nyelvnek magának lényegét megváltoztatni, s még kevésbé lehetséges a nyelvtani idomokat, melyek egyedül másíthatnák el a nyelv lényegét, más nyelvnek beoltani; hogy elgörögített latin nyelvről csak akkor lehetne szó, ha a görögök saját nyelvökből a legkisebb nyelvtani idomot átvihették volna a rómaiakéba; hogy valahányszor két különböző nyelvéteget oly erőszakosan vegyül össze, mint *Kollár* a szláv és latin nyelvről felteszi, ebből a nyelvtani idomrendszer tökéletes szétbomlása származik, minőt péld. az angol és új-perzsa nyelvben szemlélhetünk; hogy végre *Kollár* ugyanazon okból s ugyanazon igazsággal, miként a latin nyelvet a szláv nyelv dialectusának állítja, még azt is állíthatta volna, hogy a magyarok is szlávok, sőt rómaiak stb stb.

A Berlinben megjelenő *Magazin für Literatur des Auslandes* a lefolyt 1853-dik év aprilisi számaiban egy — ha jól emlékszünk — öt folytatásban közölt hosszú cikket hoz: magyar irodalmi viszonyokról. Ezen cikk három fő részre oszlik: az első, mely legterjedelmesebb, a magyar költőket s ezeknek műveit ismerteti — csaknem azt mondhatnók, *breviter et confuse*; a második tudományos (bölcészeti, jogi, nyelvészeti és történelmi) munkáinkról emlékezik — még rövidebben, de helyesebben is, a mennyiben a szerző itt inkább tartózkodik magas korturnusban járó véleményei s ítéletei elmondásától; a harmadik végül adja a magyar folyóiratok elég hiányos statistikáját. Nem tud-

jük, volt-e a cikk szerzőjének alkalma megszerezhetni mindazon adatokat, melyeknek ismeretét az értekezés okvetlenül igénylő; de, hogy ezen ismeretek nagyon tökéletlenek, azt a cikk maga világosan elárulja. Minden esetre örülnünk kell, hogy az idézett berlini újság a mi viszonyainkat is figyelembe venni és ismertetni kezdi; hanem ohajtjuk egyszersmind, hogy a becsuszott hibák kiigazíttassanak s a hézagok kipótoltassanak. Az ítélet szabad; ezt mindenki saját egyedisége, saját belátása után mondja ki, s a kiknek elmondja, ismét saját belátásuk szerint vagy magokévé tehetik, vagy módosíthatják, vagy félre is vehetik; — nem akarjuk ennél fogva a szerzőt, főleg régiebb íróink tekintetében nagyon absprechend ítéleteiért, kárhozlatni; sőt megbocsátjuk neki azon vogelperspectiv-szerű szempontot, melyből mindent igen kicsinynek lát: hanem csak arra bátorzkodunk őt felszólítani, hogy adatai legyenek ezentúl valóságos adatok, s íróinknak említendő nézetei legyenek csakugyan ezeknek nézetei.

Képezze mostani szemlénk befejezését a magyar lapirodalomnak általános számszerű összehasonlítása az összes lapirodalommal az austriai birodalomban 1853-ról. Ez évben megjelent egész Austriában (mint a bécsi lapok írják) 241 folyóirat, melyek közül 77 politikai. A kitett összegnek a magyar, 1853-ban megjelent folyóiratok száma csak 14-édrészét képezi, holott pedig a magyar lakosság a többi nyelvű lakosságnak — *Fényes* adatait vévén alapul — több mint hatodrésze. Bizony nem kedvező arány, legalább nem a németek és olaszok irányában: miután amazok a lapok két harmadát foglalják el, az utóbbiaknak pedig politikai lapok is több a mi folyóirataink valamennyiénél, míg népességre nézve mindjárt elsők a németek után következünk, amazok száma levén 7,727,566, a mienk pedig 6,155,124. Lehessen mielőbb mondanunk, hogy miveltség tekintetében miénk legalább is azon hely, melyet számra nézve foglalunk el! A miveltség versenye azon egyetlen, mely a versenyző nemzeteket egyaránt emeli és jutalmazza.

PETŐFI SÁNDOR ÉS LYRAI KÖLTÉSZEZETÜNK.

GYULAI PÁLTÓL.

Azon fiatal költő, ki első fölléptével egyszerre a közönség kegyence lön, s hat rövid év alatt irodalmunkban eddig hallatlan hatást idézett elő, nincs többé a magyar írók sorában. Minden adatot összevetve biztosan állíthatni, hogy ő már az irodalomtörténet személye, a magyar irodalomtörténeté, mely tulajdonképen még nincs megírva.

Másutt kevésbé jeles költő is, mint a minő Petőfi volt, nagy figyelem tárgya. A legapróbb részletekig terjedő életrajza készül meg s műveinek széptani méltatása gyakran fölmerül az irodalmi kérdések közt. S míg a közönség előtt mint jellem és költő egyaránt illő világitásban áll, addig a történetíró nem csak kész adatokat talál róla, hanem többé kevésbé kifejtett nézeteket is.

Ime az ok, mi arra készl, hogy közzé tegyem töredékes jegyzeteimet, melyeket Petőfi élete, művei s lyrai költészetünkben még folytonosan tartó hatásáról összeirtam.

Hiányos kísérlet ez, oly mű, mely több okból sem kimerítő életrajz, sem valóságos széptani elmélet nem akar lenni, s nem is lehet. Akár eszmék akár külalak tekintetében nincsenek nagy igényei, azonban a közönség úgy hiszem érdekel fogja olvasni egyik nagy költője regényes élettörténetének legnevezetesebb korszakát; a történetíró néhány oly adat birtokába jut, melyek könnyen feledékenységbe mehetnek, s talán eszmecegerére nyújtok alkalmat oly nézeteket pendítve meg, melyeket jelen irodalmi körülményeink közt nem lehet eléggé vitatnunk.

Néhány cikkben életrajzát fogom adni az 1847-ik év végeig. Olykor részletekbe bocsátkozom mindenütt kísérve jelleme és költésze fejlődését, mennyire hiányos adataim engedik. Szólani fogok műveiről, és az irodalmi viszonyokról, melyek közt föllépett és hatott. Végül azon körjeleket érintem, melyek mint az általa alapított iskola torzításai mutatkoznak lyrai költészetünkön.

Sokan talán mondani fogják, hogy eszményi személyt alakítottam belőle; mások, hogy igazságtalan szigorral ítéltem róla. Vádak, melyeket csak a legszárazabb biographus kerülhet el, s

melyek ellen tudni fogom magamat védeni. Legyen szabad még annyit bevallanom, hogy semminemű rokon- vagy ellenszenv nem vezetett, s igyekeztem elfogulatlan szempontra emelkedni, a mennyiben lehet, sőt kell, oly kort illetőleg, melyben még úgy szólva benne élünk.

De legyenek bár ítéleteim, széptani nézeteim hibásak, adataimnak értéke van, mert azokat gondos utánjárással szedtem össze, ítélettel válogattam meg s mindegyiket hiteles forrásig tudom visszavinni.

I.

Petőfi Sándor Félegyházán a Kiskúnságban 1823. jan. 1-én született. Atyja mézsáros volt, ki úgy látszik Magyarország felső vidékéből költözött az alföldi síkra, s mindvégig megtartá *Petrovics* családnevét. A jámbor férfiú, noha többnemű szerencsétlenségek következtében nagyon elszegényült, mindent megtőn, hogy fiának némi növelést adhasson. Előbb az aszódi, majd a szentlőrinci evang. gymnasiumba küldé; később Selmecre az ottani evang. lyceumba.

A tüzes és makacs ifjonc, lelkéből megutálta az iskolai életet. Nyugtalan természete és függetlenségi vágya, mi egész életén átvonúl, korán a nagy világba sodorta. Selmecről Pestre szökött. Tetszett neki a fővárosi élet s üzte az első ifjúság könnyelmű kalandjait. Legbolderogabb estvéje volt, ha a színházba beszőkhetett. A színészet iránt már gyermeksege óta nagy hajlammal viseltetett. Már tanuló korában Selmecen is színészkedett, s épen az vonta maga után kiutasítását az iskolából. Részint ez okból, részint mert nagy nyomorban élt, s nem mert haza menni, beszőgött a színházhoz.

A színészek ruháit hordta fel esténként, és előadás alatt székeket, asztalokat rakott ki a színpadra. Vidor utcagyerek-életet élt. Bolondja volt a csínyeknek és tréfáknak. Néha rosz cimborák közé is keveredett, a nélkül hogy megromolják. Épen mint Shakespeare, kiről életirói hasonlót beszélnek.

Mind ketten korán tusára szállottak az étellel és önmagokkal, s diadallal emelkedtek ki belőle. Fenéig kiüríték a szenvedélyek poharát s mély pillantást vethettek az emberi szívbe. Rakoncátlanságban tört ki bennök a genius első mozzanata, lábbal

tapodták a hétköznapi erkölcsök és kötelességeket, mert óriási tetteirejük még nem találta meg körét, és sejtelmök nagy és új pályára körül borongott.

Shakespeare a világ első drámaköltője lön; Petőfi a legnagyobb magyar lyrai költő. Ifjúsági élményeik nélkül talán egyik sem válik azzá, mert legnagyobb költői tanulmánynak mindig az élet marad, szenvedés, tévely, és csalódások árán.

Szerencsés ki győzelmesen állva meg fölöttök, a költői lelkedés számára zsákmányolhatja ki.

Petőfi még ekkor nagyon ifjú volt, alig 14 éves. Csak küszöbén állott élete viharos korszakának. Atyja, ki meghallá, hol barangol, Pestre jött s erővel vitte háza, s mivel útközben többször vissza akart szökni, szigoruan bánt vele. Anyja, szeretete egész szenvedélyességével ölelte körül. Innen költeményeiben iránta a leggyöngédebb fiú szeretet, mit valaha költő énekelt. Semmi negédlés (affectatio), költői szeszély, mibe Petőfi néha belé esik. Igaz mély gyermekétség. Minden gondolatnak egy-egy jelenet felel meg, mi az életben megtörtént.

Atyját rendesen humoristikai alakként tünteti föl, ki nem sokat ad arra, hogy fia költő, haragszik reá csínyeiért s csak nagy későre békül ki vele. A háttérben mindig ott áll anyja szelíd arca, kinek csak könnyei és csókjai vannak számára.

Mind végig szerette szülőit, s míg költeményeiben örökíti, kedvezőbb körülményei közt ápolja, és segélylyel fordul hozzájuk. Atyjára később büszke is lesz és egyik szép költeményét írja róla. Atyja és anyja nem sokára egymásután haltak meg 1849-ben. Egy szép elegiában siratja meg őket — kevéssel saját halála előtt.

Petőfi keveset időzött az atyai háznál, atyja minden áron embert akart belőle képezni, lelkészt, ügyvédet, mérnököt, hivatalbelit. A fiúnak egyikhez sem volt kedve, tulajdonképen semmihez sem volt, de azt érezte, hogy lesz belőle valami. Szülői Sopron megyébe küldék egy rokonukhoz, honnan az iskolai év kezdetével a soproni lyceumba volt belépendő.

Sopronba érkezve egyenesen a laktanyának tartott s katonának csapott föl (1839). Tudós katonának gunyolták, mert verseket írt, és néha olvasgatott. A tanulók jól ismerték, sokszor bepillantott az iskolába. Ekkor kötött futó ismeretséget, mely később barátsággá erősödött, Pákh Alberttel, ki lyceumi tanuló volt.

Ő beszéli róla, mint firkálta be az örállomás melletti faköponyegeket versekkel, s midőn egy hideg éjjel az őrhelyen kérdé tőle: „Mit csinál“? mily komoly pathoszszaal felelte: „Verset.“

Még selmeci tanuló korában kezdett verset írni. Senki sem tagadta meg tőle, hogy társai közt legjobb verset ír, csak tanítója. Egy alkalommal, midőn versét felolvasta, tanítója kételkedett, mintha ő írta volna. Dühbe jött, új feladatot kért s tanítója szemei előtt megírta. Oly vonások a gyermek életéből, melyek a költő irodalmi pályáján ismétlődnek. Midőn föllépett, csak egyetlen egy ítéssz, ki maga igen rossz verseket írt, nem hitte, hogy jó költő, s ki volt a vélemények irányában mind végig makacsabb, szenvedélyesebb, mint Petőfi?

A katonaságra csakhamar reá unt. Könnyelműség és politikai rajongásból lőn katona. Irtózott az iskolai élettől, családi körülményei is nyomták, s azt hívé, hogy ezrede Tyrolban fog állomásozni, honnan könnyen átszökhetik Schweitzba. Az akkori ingerült politikai viszonyok mélyen hatottak a korán érett gyermek kedélyére. Az iskolából, hol inkább csak a régi classicusokat tanulta, a római és görög respublicák álmait hozta az életbe. Már mint gyermek politikai ábrándokkal tépelődött, s mint ifjú légvárrakat alkotva Schweitzba vágyott.

Csalódott reményében. Ezrede Horvátországba rendeltették. Majdnem két évig katonáskodott. Független és makacs szelleme kevésbbé tűrhette a katonai fegyelmet, mint az iskolait. Bal lépését megbánva gondolt jövődjére, sokat szenvedett s beteg lőn. Az ezred orvosa elbocsáttatását eszközlé. Ekkor (1841.) Pápára ment az ottani tanodában tanulmányait folytatandó. Itt ismerkedett meg Jókaiival, s barátja lőn. Ez erős baráti viszony, később, 1848-ban, Petőfi szenvedélyessége miatt, fölbomlott. Ő hű, áldozó barát volt, de barátjain uralkodni szeretett. Heves véralkata és rögeszméi sokszor sodorták összeütkezésekre. Nem gyűlölte kit megsértett, de sokkal büszkébb volt, mintsem megbánja, mi talán szívének is fájt.

Pápán egy darabig meglehetőssz szorgalommal tanúlt, de legtöbb idejét az iskolai képző társulat vette igénybe. Ez tanuló ifjak egyesülete volt, kik a magyar irodalomban akarták kiképezni magokat, dolgozatokat olvastak föl, s egymást bírálták. Divat volt ez akkortájt, kivált a protestáns tanodákban, s nem egy később

híres író került ki soraikból. Petőfi egy költeményeért két arany jutalmat nyert, de művei nem tettek valami feltűnő hatást. Sokáig küzdött a formával, s azon költők, kiket mintául vett, nem voltak olyanok, hogy segítjék eredetisége fejlődését. Még nem volt eléggé bátor, még nem sejté erejét.

Nem is annyira a költészet-, mint a színészetben csüngött szenvedélylyel. Orlay-Petricis és Jókai voltak itt legjobb barátai. Mind a három barát művészi pályára készült. Jókai festész akart lenni, Orlay költő, Petőfi színész. Az élet kicserélteté velök a pályákat: Orlay festő lön, Jókai költő, csak Petőfi nem akart lemondani választott pályájáról. Oda hagyta az iskolát s tagja lett egy vidéki színtársulatnak. „Színész barátjához“ írt költői levelében humoros kedélylyel írja le, mint avatták Thalia papjává.

Kóborolt a hazában, s legtöbbet Kecskeméten tanyázott. Iskolai élete vég, és színészi pályája elsőbb napjaiban írta azon költeményeit, melyekkel először föllépett. 1842-ben az „Athenaeum“ban három költemény jelent meg tőle. Némi figyelmet ébresztettek, de senki sem sejté, hogy hatalmas szellem közeledik. E korszakban írt költeményeinek néhány, melyeket összes gyűjteményében nem vön föl, a pápai ifjúság által kiadott zsebkönyvben olvashatók.

Rosz színész volt, s nagy nyomorban élt. 1843-ban Pestre jött, s néhány költeményt vitt el Bajzához; s magát meg sem nevezve, úgy adta át mintha általa Petőfi küldötte volna, kit ő nem ismer. Mindenki azt hívé hogy a Petőfi név álnév, s kíváncsiak voltak rá: ki rejtezik alatta. Vörösmarty és Bajza jeles költőt jószollak belőle.

Ő mind erről mit sem tudva Pozsonyba ment színészi pályáját folytatandó. Neve ismertebb lesz, de nem mint színészé, hanem költőé. Az 1843-iki Athenaeum, Regélő, Életképek, Szivárvány már számos költeményeket közölnek tőle.

Csodálatos! eleinte népdalait, melyekben már föllépése kezdetén leggeniálisabb volt, csak Pönögei Kis Pál álnév alatt merte közleni. Akkortájt még nem igen becsülték a népies hangot, a gyermekfelfogást, egyszerű, de erős compositiót. A retorika volt fő a költészetben. Legtöbb költeményeink keveset különböztek a „Pesti Hirlap“ vezércikkeitől. Költőink közül többen írtak ugyan népdalt, de érzett rajtuk a tudós szag, az úri leereszke-

dés, a mesterkéltség, avagy ha jelesbjeink valamelyikének sikerült is, a magyar nép még nem találta meg költőjét, ki egészen az övé legyen. A népnemzeti elem még nem jelent meg teljes tisztaságában, erejében. A jelenségek oda mutattak, hogy közeledik.

Az újabb itészet már egy-egy eltévedt szót hallatott ügyében. Erdélyi elméletileg és gyakorlatilag határozottan melléje nyilatkozott, s megkezdé széptani kutatásait a népköltészet körül. A Kisfaludy-Társaság jutalomkérdésül tüzte ki: mi a költészetben a népies? A magyar népszinmű csirájában volt. Szinmű és novel-laköltők a magyar élet külsőségein kapkodtak. A közönség kedélye is el volt készülve reá. A köz szellem 1841-től fogva, bár lassan de határozottan, a demokrat eszmék felé kezdett hajlani. Még a ruhadivaton is nyilatkozott. Mikép a politikában készült az átalakulás, úgy az irodalomban is. Egyik a másikra hatott és készítő elő. Nem volt már messze a forduló-pont. A jelen meghasonlott a multtal. Im költője föllépett, s álnév alatt közölt népdalai idéztek elő legnagyobb hatást.

Petőfinek a pozsonyi színtársulatnál sem ment jól dolga, noha ez legnagyobb volt mindazok közt, hol eddig működött, s Pozsonyban épen országgyűlés levén, meglehető pártfoglalásban részesült. Ő itt is szegénységben élt, s majd színész, majd írnok volt, ki országgyűlési tudósítások által kereste kenyerét, majd pedig az iskolák termeibe is benézett.

Egy szép alkonyban a Dunaparton ögyelgett, merengve, bámulva a cifra népet, s gondolkozva, hogy holnap mit eszik. Épen akkor érkezék meg a gözös Pestről. Országgyűlési tagok és jurátusok szállottak ki belőle, s köztök Lisznyai Kálmán, kivel történetből még azon órában megismerkedett. Lisznyai erszényét ajánlotta föl, s egyszersmind bevezette egy-két ott mulató nevezetes magyar íróhoz, kik mindenkép igyekeztek kiemelni nyomasztó körülményeiből. Egy kis összeget tettek öszve segedelmezésére, s Nagy Ignácnál, ki a Kisfaludy-Társaság megbízásából a „Külföldi Regénytárt” adta ki, munkát szereztek számára.

Pozsonyt odahagyva Pestre jött, ismeretségét szaporítá, s közelebbi viszonyba lépett az irodalom akkori fiatalabb bajnokai-val, mint Bérczy, Degré, Kerényi, a két Vahot, Dobsa, Pálffy Alberttel. Majd Gödöllőre egy ismerőséhez vonult s két regényt

fordított le : „Robin Hood“ot Jamestől, s a „Koroshölgyet“ Bernardtól, igazabban „A negyvenéves hölgyet“, mely címet azonban az akkori könyvvizsgálók nem tudni mi okból, nem engedhettek meg.

Szenvedélyét a színészethez sem a nyomor, sem az annyira csekély siker nem tudták kioltani. Oszta sok jeles ember szélsúlyát, kik más pályához mutatnak kedvet, mint a minőt tehetségeik kijelöltek. Műveiből egy kis pénzt szerezve össze, 1843. nyarán Debrecenbe utazott, s újra a színészethez akart szegődni. Fánecs épen vendégszerepelt ott, s pártfogás alá vette. Vele lépett föl Shakespeare „Velencei kalmár“jában. A leánykérő marokkói herceget játszá, nagy mérséklettel szavalván el hosszú monologját. Kevés színészi tehetség volt benne, nem akarták szerződtetni. A társulattól egy kis eléguellen csapat külön vált, hozzá szegődött s elindult negyed, ötöd magával Székelyhídra, Diószegre. Boldog volt. Az első szerepeket játszhatta.

Egy-két hónap múlva betegen, rongyosan érkezett vissza Debrecenbe, és beszállott Pákh Alberthez, ki akkor jogtanulmányait végezte e helyen. Sopronban kötött ismeretségek itt fejlődött barátsággá. Petőfi a város végén egy szegény öreg asszonynál ütötte föl tanyáját. Barátja állott jót érte és segítette mivel lehetett.

Sokáig betegeskedett és küzdött a nyomorral. Olvasott és írt; ekkor tanulta meg tökéletesen a francia nyelvet. Mély meggyőződése volt arról, hogy a magyar irodalomban szerepet fog játszani. Hideg szobájában éhezve fázva dicsőségről álmadozott.

S minő ellentéte a sorsnak! Petőfi 184 $\frac{3}{4}$ telén a debreceni színházban, kit a jegyszedő csak kegyelemből bocsát be, s minden ember koldusként néz le vagy észre sem vesz; s Petőfi 1847. őszén ugyanott, kit az egész közönség éljennel fogad, mint Magyarország ünnepelt lyrikusát.

Barátja sokszor mosolygott nagyszerű tervein, noha azok valóságát kitelhetőleg segíté. Ő költeményeivel felelt s Frankenburg, az „Életképek“ szerkesztője levelével, ki első szőlítá föl dolgozótársul, műveit díjazni ígérvén. Ezután Pest lön vágyai célpontja. Egy jókora kötet verset írt össze, mit ott eladhatni remélt. Egészsége is helyre állott, csak pénze nem volt a hosszú útra. Barátja oly állapotba helyezé, hogy elindulhatott.

Mellénye alá gombolta költeményeit, egy nagy bottal kezében, és szívében jó remények, szép álmokkal gyalog indult a messze útnak.

Későre érkezett Pestre. A Tisza áradásai miatt a Hortobágyról Tokajnak kellett kerülnie; innen Egernek vette útját, hol Tárkányi Béla s a nevét már lelkesedéssel hangoztató növendék papok által igen vendégszeretően fogadtatott. Itt írta híres egri bordalát.

Benne minden íz egy költő volt. Iskolában, őrhelyen, színpadon, úton útfélen, nyomorban, kényelemben költött. Ez volt gazdagsága szegénységében. Reggel fájdalmait panaszolta, este már pajkos dal lebegett ajkain. Viszontagságteljes élete kifogyhatlanul újabb meg újabb anyagot szolgáltatott költészetének. Acél kedélye soha sem veszté el ruganyosságát. Minden nyomás dalt pattantott elé. Mintha minden csak azért történnék vele, hogy megénekelje. Mintha minden érzést csak azért érezne át, hogy dalok forrása legyen.

Ő valóban mindenből verset csinált. Gyakran pusztá szeszélyét is költészetnek vevé. Azonban leggyöngébb verseiben is érdekes, szellemdús, épen mint Heine.

II.

Petőfit Pesten baráti karok fogadták. Vörösmarty indítványára az akkori „Nemzeti Kör“, melynek egyik célja volt az irodalom fölsegélése is, megvette költeményeinek kész füzetét, s előlegezé a kiadási költségeket.

Nem sokára, 1844. nyarán, szerkesztő-segéd lön a „Pesti Divatlap“ mellett. Szerkesztője Vahot Imre nagy örömmel fogadta a már hírre kapott fiatal költőt. Segédsége annyiból állott, hogy verseket írt a lapba, s javítnoka volt. Egyébbel foglalkodni restellett. Egészen a költészetre adta magát, de itt aztán roppant munkásságot fejtett ki.

Ekkor kezdődik nagyobb szerű föllépése, s kifogyhatlan termékenysége. Minden héten két három költeményt olvasott tőle a közönség. 1845-ben már költeményeinek második füzetét is kiadhatta. Ezután a „*Helység kalapácsa*“, „*János vitéz*“, „*Cypruslombok Etelke sirján*“, „*Szerelem gyöngyei*“ két rövid év alatt egymás után jelentek meg.

Egy reggel csak arra ébred föl, hogy Magyarország legnépszerűbb költője. Dalait kunyhóban, palotában éneklük. Esténként dalai mellett alszik el, melyeket az utcákon énekelnek. Minden héten egy újabb tövzöletet vesz költő társaitól. Az ifjúság és nők kedvence, s körüle egy egész fiatal irodalom képződik.

Költészetén kívül sokat tesz népszerűségére egyénisége is. Költeményeiben egész keblét, egész életét tárta föl. Kalandor élete köz szájon forgott. Mindenki tudott róla egy mulatságos adomát. Esménye volt a szilaj magyar ifjúságnak, mely tetszomjtól pezsgett, s hazáját nagy és hatalmasnak álmolta. Ő pengette minden ezen hírokat, dalait viszhangzá az ország.

Mindez teljes mértékben felkelté önértetét, becsszomját. Magyarország legbüszkébb emberét azon sötét zugszobában kellett keresni, hol egy borzas hajú, barnás halvány, ingerlékeny és különc ifjú lakott, ki verseket írt, korhelykedett, világmegvetést negédlett, s teli volt becsszomj, önbizalom és merészséggel.

A népből szakadt ki, sokat hányódott a társaság alsóbb rétegei közt. Ösztöne, hajlamai s élményeinél fogva demokrata volt. Ide páruult még költői hóbortja, mely szerette a bizarrt, szertelen becsszomja, mely untalan sarkalta, hogy feltünjék. Mindez sok tekintetben különccé tette.

Nem csak az irodalom, hanem az élet és társaságban is szerepet vágyott volna játszani, azonban talán viszonyai és formái közt nem tudván eléggé mozogni, megvetni látszék azt, s különcségeivel akart hatni. Meglehet eleinte öntudatlan, de később a negédlés nem hiányzott; aztán sokkal inkább volt szabad költő s természeties kebel, mintsem élvet találjon a legtöbb illedékes körök ürességeiben.

Lelkesült és szeszélyes természete magányt vagy oly társaságot keresett, hol nem korlátoztatik. Barátjai közt mulatott legtöbbit, kik majd mind írók, művészek voltak. Csak egypár irodalmi körbe, szín- és kávéházba járt el. Régi magyar szabásu öltönyt csináltatott magának, magyar nadrágot viselt s térdig érő csizmát s kerek kalapot. Újjal mutattak reá az utcán. Az elméncek peleskei notáriusnak gúnyolták.

Csokonait utánozta, de Petőfi volt. Meglehetősen gorombán bánt azokkal, kik hozzá tolakodtak, s épen dühbe jött, ha holmi pártfogói modorral közeledtek feléje. A költők közül is gyűlölte

Horatiust, mert verseket írt Maecenashoz, s hasonló okból nem igen becsülte Göthét. Széptani nézetei szoros összefüggésben voltak politikai és erkölcsi elveivel, s ő magát igen sokszor nem annyira költőnek, mint a század, az eszmék katonájának hívé, ki valaha nagy napok hőse lesz.

Az aristokrátiát és nemességet soha sem nézte jó szemmel, s előjogaik összeomlását senki sem ohajtá jobban a két hazában, mint ő. Épen úgy büszke volt nemtelen származására, mint címére lángeszének. A hűbéri intézmények romjain egy új világról álmadozott, új elvek hatalmáról, s ő, saját életének legalkalmibb költője, a világ minden kincseért sem adta volna lantját a hatalmasok zsoldjába. Ez volt fő büszkesége. Egyetlen hatalmas embert sem énekelt meg, kitől pártfogást remélhetett volna, még a népszerű szónokokat sem, csak barátait, eszméit, és kedvesét. A népet választá Maecenásának, s lantja csakugyan hatalommá kezdett emelkedni.

Kik nem ismerték, s némely verseiből itélték meg, azt hívék, hogy korhely, részeges, és pazar, kit szüntelen hitelezői kergetnek. Pedig csak jó cimbora volt, kit a bor inkább csak lelkesít, mint részeggé tesz. Volt ugyan néha idő, midőn kitörő kedve és bizarr szeszélyei nem ismertek korlátokat s végtetekre ragadták, de ezek csak kivételes percek voltak.

Az 1844-iki tél volt az ő legvigabb korszaka, midőn majd minden estét vidám cimborák közt töltött. De ez estélyek nem voltak orgiák. Néhány fiatal író és művész gyűlt össze valamely vendéglőben, vagy magán háznál, hogy kifűjják magokat, mulassanak, s bor mellett tréfa és dal közt viradjanak meg. E korszakban írta legtöbb bordalát. Később visszavonultabb életet élt, s mindig inkább csak a társaságért kereste a mulatságot.

Pénzével tudott gazdálkodni, s a kölcsön visszafizetésében a pedánsáig pontos volt. Egy pár könyvét adta el, hogy visszafizethessen néhány forintot, ha a kölcsönadó épen nem sürgette is. Természetes: oly önbecsérző és független jellem, minő ő volt, irtózott bárki irányában függő alanti helyzetbe jutni.

Gyermekies tréfái mellett alapjában igen komoly ember volt, sőt néha komor és világfájdalmas, melyből egészséges természeténél fogva hamar kigyógyult. Délelőttjeit rendszeren szobájába zárkozva tölté, s dolgozott. Akár volt kedve akár nem, írt: élni kel-

lett költeményeiből. S azon könnyü versek nem épen oly fáradság nélkül pattantak ki fejéből, mint a nyomán induló lángézszipap hiszi.

Igaz, ő nem faragta verseit, soha sem javított rajtok, de küzdött, vívott benne az eszme, s nem egyszer feküdt le szülési kínok közt, s álmodta meg reggelre költeményét. Különben gyorsan dolgozott, „*János vitéz*“ét harminc nap alatt írta. Eleinte csak egy pár szakaszból álló népies beszélyt akart belőle készíteni, s lassan lassan egy nagy népmese kerekedett ki belőle.

A „*Cyprustombok Etelke sírján*“ néhány nap alatt készült el. E mű oly fájdalom szüleménye volt, melyet úgyszólván önmagára erőltetett. Etelke nem költött személy, Petőfi második kedvese vala. Első kedvese Zsuzsika név alatt jő elő költeményeiben; egy falujabeli leány, ugyanaz kire a Kerényihez írt levelében céloz, midőn a szülői háztól 1844-ben megvált.

Etelkébe mondhatni akkor szeretett belé, midőn épen meghalt. Alig találkozott vele párszor, s nem szövődött köztök semmi komolyabb viszony.

S minő regényes esemény adta elé magát a temetésnél, hogy még inkább felköltse a bánatos szerető szenvedélyét. A leány, koporsójában oly pirosan, életfrisen, s egészségesen nézett ki, hogy a rokonok kételkedtek halálán. Már megjelent a pap, a gyászkocsi s Petőfi is barátjaival. A rokonok más napra halaszták a temetést, remélvén hogy a kedves halott még életre ébred. Kétség és remény közt virasztott át Petőfi egy izgalmas éjt, hogy másnap csalódásra ébredjen. A halottat sem a rokonok fájdalma, sem a költő elegiái nem adhatták többé vissza az életnek. Nem vala tetszhalott, — eltemették.

Lenau megvallotta magáról, hogy bármely fájdalmat elvisel, csak vers kerüljön ki belőle : Petőfi kereste azt, hogy énekelhesen. S valóban a képzelt fájdalom valósággá vált, s ő annyira átengedte magát a búnak, hogy barátai aggódni kezdtek. Napról napra fogyott, és sötét kedély vön erőt rajta. Kerülte az embereket, kijárt a váci út melletti temetőbe, órákat bolyonga ott, néha az éjszakát is a sírok közt tölté.

Egy barátja, ki épen nem szokta kímélni gyöngéit, egy napon, midőn épen a temetőig kísérné, kérdé tőle : ugyan miért epeszted magad annyira, hisz alig ismerted azt a leányt ? Petőfi

felbőszült, és sokáig nem szólt barátjához. Ő rendesen mily hamar megharagudott, épen oly hamar kibékült, ha a sértés nem nagy dolgok körül forgott, s ezt mindig úgy tevén, hogy maga sem tudta mikép teszi.

Lassan-lassan kigyógyult fájalmából, s újból szerelmes lön. A „*Szerelem gyöngyeit*“ írta egy meglehetősen magas állású hölgyhöz, kivel hasonlóképen nem volt mélyebb viszonya. Még nem szeretett igazán. Mindez túlaradozása volt egy szenvedélyes szívnek, kit az érzéki kéjek némiképen blazírozottá tettek, de mély érzéseit hűn megőrzé, s forrongó természete egész hevével keresi tárgyát. Megúnta sivár életmódját, szellemibb viszony után vágyott, a dicsőség babérai mellé a szerelem rózsáit óhajtá, rideg szobájába egy nőt.

Benne épen annyi regényes és kalandor vágy volt, mint csendes családias érzés. A mint komolyodott, kedélye mindinkább mélyült. Hány költeményét idézhetni kedélye ily mozzanataira! Egy barátja beszél, hogy egy karácson szombatján szokatlan csendes hangon szólítá meg: „Jer, barátom, ma este hozzám — mondá — ma a családok ünnepe van, nekünk nincs családuknk, viraszszuk át ketten az éjt, ne legyünk egyedül“! . . S midőn később azon leányba lesz szerelmes, kit nőül vesz, minő hűség, kitartás és szenvedélylyel vívja ki az ellenkező szülők hatalmából, s mint férj mennyi gyöngédség és szerelemmel veszi körül!

Különben általában véve nem igen udvarolt a nőknek. Nem eléggé ügyes s egy kissé vadóc volt. Kevés ismeretséget, még kevesebb hódítást tőn. Nem volt sem csinos, sem beszédes fiatal, kivel jól elmúlnak a nők.

Termete inkább alacsony, mint magas, némi kihívó hegyke magatartással. Válla vézna természetéhez képest aránytalanul széles. Arcának nem annyira a szabályos vonások, mint a szellem adott érdekét. Bajusza kicsiny volt, s szükségből spanyol szakált viselt, mert csak álla körül vala sűrűbben benőve. Keskeny homlokára torzonborz haja borult. Villogó szemei többször voltak haragosak, mint mosolygók. Sápata arcán lelkesült dac tükröződék, s még is egész lényében valami gyermekies volt.

Soha sem viselt nyakkendőt s midőn később külön öltözetét levetette, megtartá kerek kalapját, mente helyett atilát vagy ólomgombos dolmányt viselt. Félkomolyan dicsekedett, hogy soha

sem viselt frakkot. Sokat, mi az illedék dolga volt, elvek kérdésének hitt.

Innen modorában kevés vala, mit a nagy világtól vön. Saját elvei szerint külön alkotott magának egy mást, melyben épen annyi volt a negédlés, mint igaz természetiesség. Később talán maga sem tudta egyikét megkülönböztetni a másiktól, s mit eleinte csak úgy felvön, majd második természetévé vált. Annyi bizonyos, hogy a legtöbbször egészen más volt négy szem közt, mint népes társaságban, s hol otthon találta magát, a legszeretetre méltóbb ember a világon, még a nők körül is.

Sokan vethették szemére, hogy goromba, kíméletlen, mert mindig kimondta mit érzett, de azt senki sem mondhatta, hogy cselszövényeken törí fejét, szószegő, vagy tettet. Kikelhettek szenvedélyessége ellen, de becsülniök kellett nemes szívét. Nevethettek szögletenesséin, de mindenkit magával ragadott, ha lelkesült. Epés gúnyai s bizarr szeszélyei nem egy embert döbbentettek vissza, de szilárd jelleme, fiúi szeretete, baráti áldozatkészsége tiszteletet parancsoltak.

Kedélyén különös vegyületben olvadt össze mi gyöngéd és vad, magasztos és nevetséges, s ez elhuzódik költeményein is. Midőn olvassuk, mindig eszünkbe jut a költő. Egyénisége varázsként lebeg költeményein, pótolja hiányait, emeli szépségeit. Meg vagyunk büvölve, letesszük az itészi szigort, többet elnézünk neki, mint bárkinek, s egészen átadjuk magunkat az érzéseknek melyeket a költő iránti részvét felköltött.

Épen mint Byronnál, kinek élete nem kevésbé vette igénybe a világ részvétét, mint halála. S mint hasonlít egymáshoz sorsuk is! Mind ketten ifjan, hírok délpontján, eszméikért küzdve szállottak sírba, halálukkal engesztelve ki ellenségeiket s pecsételve meg azon költői kijelentést, melynek dalnokai valának.

Mély erkölcsi érzései némi cynismussal párosultak. Gyülölte az álszenteket, gunyolta a kimázolt erényt, megénekelte az érzéki gyönyört, a nélkül, hogy epikureus legyen vagy megtagadja azon morált, mi nem emberek csinálmánya, mit isten írt az emberi szívbe. Szerette lerántani a tekintélyt, mit zsarnokságnak hitt, vágyott dacolni a közvéleménnyel, mely annyiszor emeli fel az ámitót, nyeglét, s dobálja sárral az érdemet.

Sokkal inkább megvetette mindennemű viszonyban a szol-

gaiságot, a csinált nagyságokat, a nyílt és finom erőszakot, a nagy világ erényét, hitványságait, mintsem túl ne becsülte volna azon bátorságot és erőt, melylyel ellenök küzd, s ne lett volna sokszor igazságtalan és túlzó.

Kitünő tulajdonai mellett nagy gyöngéi voltak, de e gyöngökre lángesze s nagy eszmék hintettek fényt, mert tőlök vették eredetöket, túlvitelek valának. Féktelenségét menté erős szabadságszeretete, nemzetalisági tulzásait azon elkorcsosulás, melyből a magyar társadalom akkortájt kezdett lábadozni. Rakoncátllanságát a költészetben kárpótolta genialitása, mely új tárgyak és formákkal vívott meg. Nyersesége csak ellenhatás volt azon finoman semmiskedő, mesterkélten üres és szabályosan unalmas költészeti irányában, melyet a napi sajtó dicséretekkkel tudott elhalmozni. Önhitt és merész kifakadásai illettek azon nagy képü és érdemtelen bókokban még is gazdag szigor és kacérkodó szerénykedéshez, mely némely irodalmi közlönyben annyira divatos hangulat volt. A kritika elleni, többször éretlen mint elmés, feljajdulásai természetes következményei voltak kritikusai igazságtalanságának, kik soha sem fogták föl igazán költészete szellemét. S végre minden balságát élet és költészetben varázsszal vonta be azon eredeti magyar szellem, mely még egy magyar költőnél sem jelent meg oly teljes erőben, s mint nap kiolthatlanul szórta melegét, fényét.

S e szellem a hazaszeretet leglángolóbb tüzében ragyogott. Ő szerette hazáját, a múlt, jelen, s jövő dicsősége, fájdalma és reményével. Hányszor énekli meg! Szerelmi és bordalaiban, s másnemű költeményeiben öntudatlan reá tér. Mindjárt s észrevétlen megzendül bennök egy hang, az az édes fájó, az a sírva vígadó, mint népdallamainkban, mely oly ismerős, oly bűvölő, oly szent, mert a hazát jelenti.

Mintha csak azért nyerte volna a költészet égi adományát, hogy honszerelemről énekeljen.

III.

Ilyen volt, ily fejlődésnek nézett eleje az alig 23 éves ifjú költő, ki három rövid év alatt a közönség kegyence lön. Meg is akarta érdemelni, folytonosan dolgozott. Folytonosan elmélkedésben volt. Anyagi állapota is valamivel jobbra fordult. Illöbben

kezdték díjazni, s egészen lantja után élhetett, mi első példa volt a magyar irodalomban.

Az 1845. év tavaszán oda hagyta segédszerkesztői állomását, s a felföldre rándult. A „vadászkürtben“ nagy lakomával ültök meg barátai a búcsút.

Éz alkalomra írta „Azokhoz az én jó pesti pajtásaimhoz“ című költeményét, melyért némely barátja megneheztelt reá, mert azt fejezte ki benne, hogy neki nincsenek barátai, csak pajtásai. Ez egyike volt azon szeszélyeinek, melyeknek ugyan nem egy jó verset köszönt, de magokban alig voltak egyebek, mint önámítás vagy negédlés, s épen annyiszor sértők, mint megmosolyogni valók.

A felföldön víg napokat töltött. Híre már megelőzte, Eperjesen és mindenütt jól fogadták. Kézsmárkon fáklyás zenével tisztelte meg az ifjúság, Gömör megye táblabirájának nevezte ki.

Fölkereste Kerényit és Tompát, mulattak és verseltek együtt. Az „Erdei lak“ című költeménye verseny velök, kik hasonló szép költeményt írtak a tárgyra. Mind kettőhöz már az előtt írt költői levelet s mind kettő barátja lön.

Kerényi mellett, midőn a kritika megtámadta, fel is szólalt, s mind végig gyöngéd barátsággal viseltetett iránta. A személyes rokonszenven kívül talán meghatotta e nemes lélek titkos szenvedése, mely már akkor kezdett mutatkozni kedélyén, s később erőt véve rajta, más fájdalmak hozzájárultával Amerikába üzte — meghalni.

Kerényi hamar meghasonlott magával, s kezdett kételkedni tehetségében. Sejté, hogy csak csinos verseket ír, de nem buzog benne azon erős, kimeríthetlen forrás, mely önkénytelen feltör, s új pályát vív sziklák és rengetegek közt. Látta, hogy mennyire hátra marad kortársai mögött, mint kell vívnia a nyelvvel, mely nem anyai nyelve, és sokkal több idegen elem van költészetében, mintsem sikert remélhessen a nagy tetszés közt föllépett népies irány mellett.

Petőfi részvéte jól esett neki, s nem bántotta, ha ez jó kedvében tótos hanghordozással szavalta költeményeit, mikép ő szokta.

Tompával csekély összezördülések közben mindvégig fenntartá barátságát. 1847-ben újra meglátogatta mint lelkészt s egy

költeményt írt hozzá, mely költeményei második kötetében volt napvilágot látandó. Maga vallja meg a Kerényihez írt levelében, melyek úti jegyzeteket tartalmaznak, s a „*Hazánk*“ban jöttek ki 1847-ben, mily sokszor vitatkoztak együtt. „Egymás verseit — ugymond — illő kímélettel bíráljuk. Ő azt mondja, hogy ez s ez munkám nem ér semmit, hogy ez silányság, én azt feleltem, hogy nem igaz, mert az remek, s ha én mondom neki, hogy ez s ez műve nem ér semmit, ő feleli, hogy nem igaz, mert épen ez legjobb munkája. Általában a fiatal irodalom tagjai tán tulságosan is szigorúak egymás iránt, s a miserabilis csöcselék még is azt akarja elhíttetni a közönséggel, hogy mi egymást tömjénfüstbe fojtjuk.“

E negédes vallomásban, minőket Petőfi szóval és nyomtatva akar hányat tön, van valami igaz. Őt még hibáiban is nem annyira barátai bálványozták, mint a szerkesztők, kiknek lapjait kapósakká tette, s azon sereg utánzó, kik vele takaróztak, meglopták műveit, untalan verset írtak hozzá, s dicsőségénél melegedtek.

Pálffy Albert, kire hallgatott, s ki elsőbb éveiben nagy befolyással volt reá, sokszor szigorral mondá szemébe véleményét. A baráti kör, melyben néha fölolvasta költeményeit, épen annyira bámulta, mint gúnyt üzött tulságaiból. A „*Világ és én*“ című verseért, melyben az embereket utálja s megveti, és szolgafogukat kirúgni igéri, sokat bosszantották.

Ő épen oly keveset hajtott barátaira, mint a tekintélyekre, s talán nem ok nélkül, mert ha a költőt nem folytonosan fejlődő tehetségének ösztöne és kedélyén fogamzott meggyőződés vezeti, hanem önmagára erőtetett széptani nézet, csak szellemén tesz erőszakot, mi mindig megboszúlja magát.

Ha Petőfi másokra hallgat s nem önmagára, talán ma kevesebb gyöngé költeményt olvassánk tőle, de bizonyára kevesebb remeket is. Aztán az útlörés mindig tévedéssel jár, s azt ellenségei sem tagadhatják, hogy nagyban szélesíté a magyar költészet körét, és iskolát alapított. Neki önmagából kellett kiforrnia, hogy vissza döbbsen és elragadjon, s a néha megsértett ízlést száz diadallal engesztelje ki.

Phantasiája mindig elég erős, elég magas volt a legmerészebb szárnyalásra, de nemes kedélyére sokszor keserű élmények ülepedtek le, s viharos indulatok s bizarr szeszélyek zaklatták. Az embergyűlölet és világfájdalom, mi nála némi vad nyersség-

gel párosult, nem volt meg költészete alaphangjában. Innen onnan ragadt reá, egészségtelen rész volt, miből nem csak hogy nem tudott valami kitűnőt alkotni, de ritkán tudta költőisíteni is. Oda dobta mint keserű epét, és könnyűt általa.

Az ily haragos dühöngő költeményei, noha mindenütt keze nyoma rajtok, keveset érnek. Ezt talán később maga is érezte, de midőn azon érzések uralma alatt állott, meg kellett hogy írja. A költészet neki nem csak művészet volt, hanem életszükség is, maga az élet. Ha érzett valamit, annak hangot kellett adnia — egyébre aztán keveset gondolt. Énekelni volt rendeltetése, s mindig követte ösztönét. Költeményeiből csaknem megírhatni életrajzát. Alig egy mozzanat életében, minek emléket ne állított volna.

Ép esze s élénk műérzéke hamar felfogott mindent s többet hallgatott az okos szóra, mint általában gondolják. Nem javított költeményein, bár mint hibáztatták, sőt annál makacsabban ragaszkodott hozzájuk, s tüstént kiadta, de később összes gyűjteményében még is mellőzte, mint „a Helység kalapácsát“ s más kisebb költeményeit. Mit róla az ítészet, barátai, s a tekintélyek mondtak, nem vette látszólag számba, de ha valami olyan volt bennök, minek igazságát érzé, az öntudatlan munkált lelkén, később nem maradt következés nélkül, de mind ez úgy történt, mintha őmaga jött volna reá.

Tekintélyül csak Vörösmartyt ismerte el. Fiúi kegyelettel viseltetett iránta. Sokszor vitte el hozzá költeményeit, s az összes kiadást is neki ajánlotta. Még is utóljára a legérzékenyebben sérté meg őt, mert, miként föllengőn kifejezte magát : „Brutus szerette Caesart, még is megölte.“ Az ok politikai türelmetlenségében rejlett. Vörösmarty 1848-ban mint követ a katonaság ügyében a ministeri párttal szavazott, mely nem akarta erőltetni a dolgot. Petőfi, kinek mindig és mindenütt az ellenzékhez kellett tartoznia, egy különben szép versben ezt kérdé tőle : miért írta „Szózat“ját, ha ily hazafi? s minden strophát e refrainnel végzett : „Nem én tépem le homlokodról, Magad tépted le a babért.“ Im a költők közt is azon küzdés, mi az államférfiakat elválasztá, s határozott Magyarországot sorsa fölött.

Vörösmarty röviden, száraz prózában, felelt, s a két legnagyobb magyar költő örökre elhidegült egymás iránt. Ez volt Vö-

rösmarty utolsó szava a viharos napokban. Lantja mélyen hallgatott, mert a fájdalom épen úgy némít, mint szóltat, talán sejtelmek borongtak lelkén, Szózatjának vég sorai. Ellenben Petőfi elemében volt, mint a viharmadár. Dala kihangzott az ágyúk dörgései között. Neki ott kellett élni s elesnie. Végzete azon korszak romjai alá temette, melynek költőjévé hívta elő.

Petőfi rendesen könnyeden és vakmerőn ítélte: „ez a mű fölséges, ez nem ér semmit.“ Kimondta véleményét, s nem bajlódott az indokolással. Nem mondhatni hogy mindig tévedt. Ugyanezt tevő másnemű viszonyokat illetően is, s itt a legtöbbször igazságtalan volt.

Mindenben lyrikus vala, ki a szerint ítélte meg mindent, a mint érzésein visszatükröződött. A szenvedély és benyomások embere lévén, ritkán emelkedett objectív szempontra, s a mint magán körben nyilatkozott, úgy szólt az irodalomban is.

Az őszinteség csaknem betegsége volt, s minthogy önmagáról is mondott véleményt, az elbizottság és önistenítés gyanújába jött. „Születésemkor — mond egy helyt, mintegy e vád ellen mentvén magát — a sors az őszinteséget bölcsőmbé tette pólyának, s én elviszem magammal a koporsóba szemfedőnek. A kép-mutatás könnyű mesterség, minden bitang ért hozzá, de nyíltan őszintén a lélek mélyéből szólani csak a nemesebb szívek mernek és tudnak. Talán a magam felőli ítéletem helytelen, s ekkor nevensenek ki, de azért ismét becsülést érdemlek, hogy a mit éreztem, kimondtam szabadon, leplezetlenül.“

S ő csakugyan volt nevetséges is, s ártott mind magának mind másnak, mert az őszinteség magában csak fél érdem, ha nem párosul erős ítélet, elfogulatlanság s a viszonyok helyes fölfogásával. Egyébiránt önmagára nézve nem vallotta kárát, hogy önmaga iránt nagy véleménynyel volt. A szertelen becsszomj nála is, mint mindig, ha alapja tehetség, kísérője tevékeny erély, nagy sikert hozott elő.

Ő elhitette magával, hogy híres emberré kell lennie, küzdött, türt, szenvedett, s az lön; fejébe vette hogy új pályát tör, nem ijedt vissza az akadályoktól, s megtevé, sejtelmei voltak jövőnapjairól, nem dugta össze kezét, s nem csalatkozott. A különbség csak az volt közte és más költő közt, hogy ő nem tudott tetetni, s önérzete nagyobb volt eszélyénél. Nagyon becsülte

magát, mint illik, de csak akkor becsülte magát túl, midőn több akart lenni lyrikusnál, s végre több költőnél is.

Dicsvágya is határtalan volt. Midőn egyszerre híres ember lön, megdöbbsent, hogy hamar elismerték, s talán csak a jelen az övé, nem egyszermind a jövő is; ha kikeltek ellene, a jövővel vigasztalta magát. Háborgó kedélyének jól esett ilyenkor ha beszélt róla a világ, s örömmel hallgatta midőn jól vélekedtek felőle. Elragadta a legkisebb elismerés is, kivált ha önkénytelen s a nép részéről jött.

Épen felföldi útjában egy kereskedő, kitől szivart vett, reá ismert a nélkül, hogy ő megnevezte volna magát. „Hát ismer ön? Kérdé. „Ki ne ismerné önt“ válaszolá emez; mi annyira hizelgett hiúságának, hogy „Uti jegyzetei“ben fölemlíté, megjegyezvén: bár feledjenek el, de mindig büszke leszek arra, hogy volt idő, midőn azt mondták az emberek: ki ne ismerne engem. S mennyire nem tudta feledni az öreg lelkész, ki örömkönyvek közt szorítá karjaiba.

Ez utóbbi esemény 1848-ban történt. Petőfi nejével Erdőd-ről Debrecenbe utazott. A falukon mindenütt feltartóztatták, útlevelet kérvén tőle. Egy faluban méregbe jöve kiáltá a jegyzőnek: „én Petőfi Sándor vagyok.“ „Nincs szerencsém ismerni, útlevelet kérek“ volt a válasz: Petőfire nézve leggorombább mi csak a világon lehet. Oda dobta útlevelét, boszankodva hogy annyit háborgatják, s hogy a nyomorútt falu azt sem tudja róla: drótos tót-e vagy házaló zsidó? Nem soká újabb falut értek, melynek jegyzője nem levén hon, a lelkész vizsgálta az útleveleket. Oda vezették, szó nélkül nyujtá át útlevelét, itt már nem mervén megnevezni magát. Az öreg tiszteletes feltévén szemüvegét olvasni kezdé az útlevelet. „Petőfi Sándor“ — kiáltá elcsodálkozva — hazánk nagy poetája itt az én házamban! Oh uram bocsásd el a te szolgádat mert ime az ő szemei megláthatták.“ Megölelte, marasztotta. Elmondá hogy neki csak egy szobája van, hanem a szomszédba költözik, maradjanak nála vacsorára, éji szállásra. Petőfi alig szabadúlhatott tőle, de már csendesebben tűrte útközben a szünetlen feltartóztatást.

Felföldi kirándulását „*Uti jegyzetek*“ cím alatt írta le az „Életképek“ben. Némi utánzása volt Heine „*Reisebildereinek*“, természetesen mindenütt saját egyéniségében fölolvastva. Messze

marad tőle, de érdekes csevegések, élcés próza és csinos kivitele egy pár részletnek. A stíl nem valami különös, de szertelen könnyű; sehol Heine hümora, mely a közéletet nem is sejtett oldalról fogja föl, de teli hegyke daccal, genialis szokellésekkel, mik leginkább önmagára és az irodalomra vonatkoznak, átszöve tájképekkel, mikhez nem csak költeményeiben értett.

Ugyan ily modorban írt később a „Hazánk“ban is 1847-iki úti élményeiről „Levelek Kerényi Frigyeshez“ cím alatt.

Az „*Úti jegyzetek*“ben megbotránkozott az irodalom, a közönség is sokallotta. Rosz neven vették neki, hogy annyit emlegeti benne magát, noha a nélkül érdektelen lett volna az egész; szokatlan merész megjegyzéseit vastag önhittség, és nyers be-tyárságnak kiáltották ki, igen is komolyan vették, s még komolyabban magyarázták, mi tulajdonképen elmés ötlet, gúnyoros szeszély volt.

Igaz, nem helyeselhetni mindenütt, de e könnyelmű tréfák találó ellentétei valának az akkori pathetikus és phrasisos journalistikának. Illett hozzá, épen mint Heine hümora a philosophiai rendszerek, nehézkes dissertátiók s holdvilágban úszó romantika irodalmához. Petőfinek pajkos gyerkőkeként mindig kedve telt a pedánszág parókaival tépelődni, csörgő sipkát tenni fel reá, s nagyot kacagni rajta, noha ritkán mélyebb célzás és jelentőséggel.

Csak az mulatta jobban, ha a rosz poetákat összeszidhatja, és sárral dobálhatta az ephemér bálványokat.

Még barátjaihoz írt magánlevelei is satírák voltak, a régibb költők, fontoskodó, gonddal kidolgozott s a jövőre számító leveleire. Rendesen tele tömte könnyelmű élcekkal, mindig beszött valami gonosz tréfát, s amolyan nem nyomtatni való kifejezéseket, hogy — mikép őmaga mondá — halála után ne juthasson valamely tudós irodalombúvár eszébe szétszört leveleit összegyűjtve közönség elé bocsátani.

Hanem azért őmaga elég magán ügyet vitt közönség elé, még szerelmi viszonyait is nem ritkán, s eléggé gyermeteg őszintén.

S különös, míg más költőnek a közelben tűnnek fel hiúságai, a Petőfieí a távolban látszottak óriásoknak. Otthon házi körében sok szerénytelen szerény megszégyenülhetett volna előtte.

(Folytatjuk).

MIKÓ-ÚJVÁR EMLÉKE.

ÍRTA

GRÓF KEMÉNY JÓZSEF.

Szárhegyi gróf Lázár Miklós öcsémnek.

Néked köszönheti ezen értekezésem eredetét, mert Te valál az, a ki szives és alapos közléseid által Benkő Józsefünk állítása ellenére engemet az iránt felvilágosított, hogy Mikó-újvára Mikó Ferencnek halála után nem Csikszékre, hanem annak fiára, s övegére szállott.

Ez iránti köszönetemet nyilvánítom tehát, midőn jelenlegi értekezésemet, mely nékem egyébiránt nem csekély kutatást okozott, ezennel Néked ajánlom. Fogadd azt szivesen, a mit örömmel tettem. Írám Gerenden sept. 8. 1853.

tisztelő barátod

Gr. Kemény József.

MIKÓ-ÚJVÁR EMLÉKE.

Fel- és Al-Csík közepén, mint elválasztó, vagy összekötő ponton fekszik Csík-Szereda városa a két Csík között, az Olt mellékén ott, a hol a Szereda patakának, Taploca, és Várdolfalva felől jövő két ágai egyesülnek.

Némi kis nevezetessége Csík-Szeredának a közte lévő vár, mely XVII. századbeli oklevelekben „*Mikóvára*“, vagy „*Mikó-újvára*“ név alatt fordul elő.

Mostani formáját tekintve, áll az egy négyszögű várfallal, sánccal, és négy szögletén négy bástyával ellátott emeletes kastélyból, melyben 1849-ig az első székely gyalog ezred tisztjei laktak. Távulról tekintve jól mutatkozik ugyan, de közelébb menve a régi hajdankornak tyusa rajta épen nem látható. A vár minden inkább mintsem erősség. Megerősítésében és építményeiben semmi stíl, semmi hadtudományi előszámítás. — De mind e mellett is első eredetére és építőjére nézve azt merem erősíteni, hogy ezen vár a XVII-dik század elejénél (a mikoron tudniillik „*Mikó-újváranak*“ kezdetett nevezeteni) sokkal, és igen is sokkal, régibb.

De mindazát épen nem céloim e várnak eredetét dákn, vagy romai időkre felvinni, s még pedig azért, mivel azonkori létező-

sének jelei, milyenek p. o. régi kőemlékek, pénzek, edények stb. ásása és találása eddigelé még nem mutatkoztak, — habár Timon Sámuel Maginus Jánosnak útmutatását követve, a hajdankori Amutriumat Csík-Szeredának mai helyén kereshetőnek vélte is. Timonnak (Imag. antiq. Hungariae Lib. I. cap. XV. p. 72.) szavai ezek : „Ad ostium Alutae amnis signat (Joannes Antonius Magius) Amutrium; ultra Salinas (ma Torda), orientem versus prope eundem amnem (ponit) Augustam Praetoriam. Amutrium itaque congruere videtur Miconis arcis (Mikóvára) in sede Csíkiensi, Augusta Praetoria Foro Kézdiensi (Kézdi Vásárhely). Et haec quidem satis apte, congruenterque ad positiones locorum.“ — De ezen vélekedésétől azonban maga Timon is (Addit. ad Imag. Epist. I. pag. 6.) elállott, ezeket írván : „quod vero arcis Miconis, et Fori Kézdiensis antiquitatem tribuerim, causa fuit, quia existimabam in illis locis exstitisse aliqua vetustatis indicia, sed neglecta. Et sane hoc nomen *Mico* quandam antiquitatem praefert.“ — Ettől tehát én is elállva az említett várnak eredetét székhelyeinknek legrégebbről idejére helyezhetőnek vélem.

Hogy a székelyföldön már a legrégebbről időkben is véd- s végerősségeknek keltett létezniök, azt lehetetlen tagadni, főleg ha megfontoljuk, hogy a székelyföld, a magyar honnak legvégsőbb szélén lévén, a szomszéd barbár nemzetek szünteleni berohanásának oly annyira volt kitéve, hogy székelyeink, ha ily erősségeik nem lettek volna, minden személyes vitézségök mellett is, az akkori népözönének és vándorlásának alig állhattak volna ellen, s tán Erdélyből ki is nyomattak volna.

Székelyeink, valamint a magyarok is, letelepedésök első éveiben várakat kőből, vagy téglából nem építettek ugyan, de ezek helyett a hegyek s a havasok tetőit és csupjait erősítették meg vagy sáncokkal, vagy egybevágott roppant fákkal, s így a meredekekre és erdőkre járó mély utakat berakván, azokat *vágásoknak*, és *rigyáknak* nevezték, — vagy a téreken és rónákon több karikákban árkokat ásván, és töltésekkel, ültetett fűzekkel, hidakkal s hágókkal megerősítvén, azokat *vár-árkoknak*, *hágóknak*, *árok-szállásnak*, *árok-aljának*, *karíngó-várnak*, — vagy a dombpadokat sáncokba vévén, azokat *föld-váraknak*, *vár-inkáknak*, *vár-hegyeknek* nevezték.

Az ily legrégebbről váraknak és erősített árkoknak jelei a szé-

kelyföldön ma is még feltalálhatók, és névszerint Árapatak, Árkos, és Magyaros körül a húnok véd-árkait szembetűnőleg bizonyítják az ott meglátható hajdankori árkoknak és sáncoknak romjai.

Vár gyanánt szolgáltak továbbá az erdőkön és hegynyakokon ásott mélyútak, melyeket rohanás idején elállottak, fa korlátokkal bérákták és így csaknem megvívhatatlanok voltak, mivel a sűrű erdők miatt az ellenségnek szükségesen csak is ott lehetett útja.

Ilyen vágások, mélyútak a székelyföldön, szinte minden falu határán, hegynyakokon, erdők között ma is járva, másutt régen felhagyatva találtak.

Ezen vég- és véderősítések célszerűek lehettek ugyan némileg azon időben arra, hogy a bérohanni törekvő ellenségnek szándéka akadályoztassék, de, ha az ellenség mégis berohant, (valamint azt a tatárok IV. Béla király alatt tették), akkor az ily erősségek elég biztos menedéket nem nyújthattak a rebegő s elfáradt honfiaknak, és futó családjaiknak s házi vagyonaiknak, és így az említett tatárpusztítás után kezdék atyáink átlátni, hogy a kőből épült várakban erősebb és bátrabb védelmet s menedéket lehessen találni, hogysesem az említett vidéki erősítésekben. — S itt kezdődik a honunkban régen létező kővárainak nagyobb részint eredete és története, ide nem értve mindazát azon kővárat, melyeket már azelőtt is a német rend vitézei („equites teutonici“) hazánkban imitt-amott építettek vala. Lásd : Schuller Archiv. I. p. 58—63.

De voltak magyar honunkban az említett tatárpusztítás előtt is magyar kezek által épített rendes várak, melyek szerint hazánk megyénként fel vala osztva, s innen keletkezett vármegyéinknek régi s első eredete. Az ezen váraknak további erősítésére, fenntartására s védelmére megkívántató költségek, a várhoz tartozó területen lévő helyek, faluk, és egyéb jószágok jövedelmeikből tétettek, a mint azt Kollár, „Amoenit. Juris“, és Piringer „Bandériumaiban“ bőven, s alaposan bebizonyították. Ezen várak a magyar koronához tartoztak, s következőleg királyi váraknak („castra regalia“) nevezettek; de ezeket a hozzájuk tartozó birtokkal, s jószággal együtt már a XII. és XIII. században királyaink kezdték elajándékozni, és ezt maga beszéli önmagáról már II. And-

rás király is egy 1217-beli oklevelében Praynál „Hist. Reg. I. pag. 210.“

Ezen váraknak illetén gyakorti eladományozása szülte tehát idővel annak szükségességét, hogy az 1291-beli magyarhoni országgyűlésnek harmadik törvénycikkje által újra megerősítésék az 1222-dik évi arany bullának XVI-dik azon articulusa, mely szerint tilalmaztatott a várak és azokhoz tartozó birtoknak eladományozása.

A várak magyar honunkban oly annyira sajátjai valának a magyar koronának, hogy csak is a királyi főhatalomhoz tartozott a várak és erősségek építési joga; és innen vagy az, hogy a legrégebb időktől fogva nem volt szabad senkinek is tulajdon birtokában a király vagy országgyűlése engedelmé nélkül várakat, vagy akár minemű hadi erősségeket felállítani. Ilyen engedelmeket olvashatni Kovachichnál „Supplem. ad Vestig. Comit.“ T. I. p. 112. Tom. II. p. 216. és az ott egyenként felhozott országos törvényekben.

De hogy ezek mellé egy erdélyi példát is hozzak elé, közlöm itt Albert királynak azon oklevelét, melynél fogva 1438-ban megengedte, hogy Bethlenben (belső Szolnokmegyében) vár építtessék.

„Nos Albertus Dei gratia Romanorum rex semper Augustus, ac Hungariae, Dalmatiae, Croatiae ect. rex ect. Memoriae ect quod Nos sicuti ad certorum nostrorum fidelium supplicationis instantiam, nostrae propterea porrectae Majestati, sic non minus consideratis fidelibus et fidelium obsequiorum meritis fidelis nostri Egregii *Gregorii, filii Joannis de Bethlehem, Aulae nostrae militis*, per eum Majestati nostrae, et sacrae regni nostri Hungariae coronae locis debitis, et temporibus oportunis, juxta suae possibilitatis exigentiam exhibitis et imprimis eidem *Gregorio de Bethlehem, item Nicolao, Gregorio, et Antonio* de eadem, fratribus suis carnalibus id gratiose annuendum duximus, imo annuimus, et concedimus praesentium per vigorem, *ut ipsi unum castellum, seu fortalitium, de structura, seu opere ligneo, aut lapideo juxta suae lubitum voluntatis ubicunque in tenentis, seu pertinentiis praedictae possessionis eorundem Bethlehem appellatae in Comitatu de Zolnok interiori existentis, maluerint, erigendi, construendique, et uedificandi*, fossatisque, et meniis, ac propugnaculis fulciendi, et muniendi.

erectumque, et aedificatum tandem more ad instar ceterorum jurium ipsorum possessionariorum, ipsi, eorumque haeredes, et posteritates universae in perpetuum tenendi, possidendi, pariter et habendi liberam, et securam, plenamque, ac omnimodam habeant facultatem et praesenti nostrae Majestatis annuentia, et concessione speciali. Salvo jure alieno. Harum nostrarum vigore, et testimonio literarum mediante. Datum Wyennae, is festo Ascensionis Domini. Anno ejusdem 1438.“ — (Eredetileg találtatik a bethleni gróf Bethlen-család levéltárában).

De voltak Erdélyben ennél sokkal régibb honi kővárak is, és ilyen vala, nevezetesen a székelyek határai között a szentléleki vár is, mely a székelyföldnek szinte végső szélein, Moldovához és az ojtói határtorokhoz közel, a X. és XI. században székelyek által építtetett, a mint ezt már 1833-ban oklevelekből bebizonyítottam. — (Lásd : „Árpádia, honi történetek zsebkönyve, 1833.“ p. 170—75).

Ilyen vár lehetett régen ott is (azaz : Csík-Szeredán), a hová Mikó Ferenc a XVII. század első éveiben, a régi várnak köveit és romjait felhasználva, egy új várt épített, és a mely akkoron „*Mikó-új-várának*“ nevezetett; — s ugyan ezen akkori elnevezése e várnak arra mutat, hogy, minekelőtte Mikó Ferenc oda várt épített, már ott egy régibb vár valaha létezett, és ugyan azért is nevezetett legyen „*új-várnak*“ vagy is „*meg-újított várnak*.“

Ezt gyanította előttem már Timon ¹⁾ is, habár, kerülvén a további e tárgy iránti tollharcot, Apor Péter ez iránti ellenkező vélekedésének engedni láttatik is. — Timonnak, Apor Péterhez írt III. levelében („Addit. ad Imag. vet. et novae Hung.“) szavai ezek : „quoniam tibi liquet, Mikónis arcem in Sede Csikiensi recentem esse, atque adeo vix centenariam, non ultra pugno.“

Fenemlített vélekedésemet erősíti még azon körülmény is, hogy Csík-Szeredával határos egy „*Várdotfalva*“ nevű falu, mely falu már Mikó-új-várának Mikó Ferenc általi építése előtt is több századdal csakugyan *Várdotfalvának* nevezetett : már pedig ezen falunak említett hajdankori elnevezése is azt bizonyítja, hogy ott közel valaha várnak kellett létezni, mely határos vala Várdotfalvával; mert ezen falunak ekkénti elnevezése hihetőleg a követke-

¹⁾ Minekutána t. i. felhagyta volna ezen várnak dák, vagy romai eredete iránti véleményét.

zendő eszmét kijelenteni akaró szavakból eredett : „*Várhoz adott falu.*“ De ehez járúl még az is , hogy midőn 1721-ben VI. Károly császár paranasára Erdélynek régibb, és akkori leírása hivatalosan készülne („*Descriptio Carolina*“), akkor Csíkszéknek is régi kötelességei és terhei említettvén, azok közé a következő is soroztatott : „*Ad fortalitium supra Oppidum Szereda, in meditullio Sedium erectum, ligna focalia 300 circiter orgiarum administrare, item unum currum cum quatuor bobus, et octo mercenariis, ab omni servitio, et contributione exemptis continuo ibidem servare debent.*“ Hogy pedig a csíkszékiek régi időben valójában az említett várhoz ökrös-szekéradással, vagyis szerességgel tartoztak szolgálni, az vagy csak abból is bizonyos, hogy a csíkszékiek ezen szolgálatjuktól csak is az 1671-ben november 25-dikén Gyulafejérvárt tartatott országos gyűlésnek VIII-dik törvénycikkje által mentesítették fel. Ezen cikknek szavai ezek : „*A szekér-szeresség Csikban, Gyergyóban, Kászonban tolláltatik in perpetuum.*“

Elpusztulván a XVI. században, vagy tán már az előtt is a csíkszeredai régi vár, annak helye, az odavaló területtel és az oda szolgáló, körül-belül lévő lakosokkal együtt, fejedelmeinknek, vagyis a fejedelmi fiscusnak nem többé mint várbeli, hanem mint magányos birtoka használtatott, és úgy tekintetett, mint akármely más fejedelmi jószág, s *fejedelmi csiki jószágnak* nevezetett, a minek nyomát s emlékét leljük az 1592-ben április 19-dikén Gyulafejérvárt tartatott országos gyűlésnek VI-dik törvénycikkjében, melynek szavai ezek : „*Értjük azt is, hogy a Nagyságod jószágában, főképen Csikban* aféle gonosztévők meg nem büntetnének, hanem azoknak cirkálásában a királybíró külön notariust tartana, és csak bírságná őket. Tetszett azért, hogy ott is aféle abusustolláltassék, és a gonosztévők, mint egyebünnét, onnét is kikerestessenek.“ Régi időben t. i. a várak, azoknak jószágai, és az azokhoz tartozó személyek „*Castrenses*“ „*servientes*“ „*jobbagnes castri*“, a megyei tisztek hatalma és fenytéke alól ki valának véve, külön tisztathatósága lévén minden várnak. Érthető tehát, hogy a csik-szeredai várnak régi magányos tisztathatósági joga csalogatta a gonosztévőket arra, hogy a rendes vidéki tisztek cirkálása ellen ott lappangó, biztos menedéket nyerhessenek magoknak.

A hajdankori váraknak ezen régi magányos tisztathatósági joga idővel Liber Baronátusnak nevezetett; de ezen kiváltsági jog

és a megyei rendes tisztektől való függetlenség sok roszra szolgálván alkalmat, sőt a közbátorság is veszedelmeztetvén általa, az 1630-ban január 25-kén Gyulafejevárt tartatott országos gyűlés ezen várbeli liber-baronatusi jogokat mindenütt, kivéve a fogarasit, eltörölte; mert az akkori XI-dik törvénycikknek szavai ezek: „A Liber Baronátusság, excepto Fogaras, sehol meg ne engedődjék. Ott pedig (azaz Fogarasban) a régi jó mód observáltassék, oly módon tudniillik, hogy a mely bujdosó oláhok az Olton általjötte nek, nemes ember, vagy a szász urak jószágába erővel vissza vinni szabad nem volt, sem legitime. E contra oda is a ki ment, similiter volt dolga, hogy semmi úton meg nem adták. Mely régi usust vigore praesentis articuli observálunk is.“

De lássuk már a régi csík-szeredai várnak 1592. utáni történeteit.

Kunics Ferenc nem szerfeletti érdekű, de igen is ritka munkájában „Dacia Siculica. Claud. 1731.“ p. 50. regélő szószaporítással ezeket írta: „Csík-Szereda, qua meridiem respicit, adnexam habet arcem situ amoenam et adversus hostiles insultus bene comparatam, cujus primam lucem, et illatas subinde clades, ut accepi, sincere reddo. Quidam (nomini ejus parcitur) genere, conditione, ac sceleribus magis obscurus, Principis cujusdam Transylvaniae (nomen hujus tacetur) favore nimio ac praepostero, ex auriga in summos honores evectus, et quae cum his conjuncta sunt, ingentes opes, facultatesque corraserat. Hic ut nobile quoddam perennitatis monumentum poneret, agri Szerdani situ, aerisque rara temperie vehementer captus, hanc ab imis fundamentis ad summum usque fastigium arcem perduxit, multisque ornamentis auctam in deliciis habuit. Nec vero in hanc unam ita opes profudit, ut non ampliores acquisitis jungeret, multasque facultates novis incrementis ampliaret. Verum ut divitiae multis origo fuere ambitionis, ita et hic auri, argentique ex homine sordido potens, tantum intumuit, ut jam se ipso major esse ambiret; nam non contentus, quas numquam meruit opibus, ad summum etiam Principatus Transylvaniae fastigium auro sacrilego eluctari in animum adjecit suum: id quia palam moliri difficile erat, nec nisi sublato principe, a quo omnia acceperat, voto potiri fas erat, statuit principem occulto veneno tollere. Instruit itaque prandium lautissimum, quo principem sibi amicissimum excepturus erat; coquus pretio corru-

ptus, dapes, quae principis palato arridebant, magis veneno condit, et omnem meditati sceleris modum adhibet; sed quia singulari sunt curae numini principes, cujus in terris vices quadam ratione gerunt, detecto per eundem coquum crimine, fatales in authorem dapes recidere suum, quas ut primum jussu merito irati principis sumpsit sacrilegus ille, paratam domino suo necem ipse reperit, faedum ereptus sine posteris, qui vi praepostera perennare voluit. Arx ipsa, ne quod vel exiguum superesset sceleris indicium, funditus eversa, eodem, quo cepit authore, esse desiit.“

A mit Kunics rejtélyesen mesézett, azt rövidebben és nyíltabb szavakkal ismételte ugyanazon évben báró Mikola László ily című, kis belbecsű, de nagy ritkaságu munkájában: „Historia genealogica Transylvaniae. 1731.“ pag. 56. „Fuit tempore Gabrielis Bethlen Transylvaniae principis Franciscus quondam Mikó, ejusdem Consiliarius, ac arcis dudum Szeredaiensis in Csík fundator, ex auriga promotus et gratia dicti principis magna autoritate et opibus valens, qui habuit insignia tria leonina capita, ille vero sceleribus usque quaque famosus misere, et sine haerede, veneno, quod principi apparare praeceperit et ipse jussu principis praelibati periit, eversa tunc funditus dicta arce a se condita, ut memoria tanti sceleris perennaret.“

Tudós Benkő Józsefünk gyanítván azt, hogy Kunicsnak és Mikolának csak most elősorozott majd minden szava tévedés és mese, és ezen várnak eredetéről és történetéről alaposabb adatokat akarván magának szerezni, 1755-ben Csíkszék akkori főjegyzőjéhez Kovács Tamáshoz levelezés útján folyamodott, a ki is ugyanazon évben, december 25-kén következő választ küldte Benkőnek:

„Mikóvára vagyon a sögödi határnak Csík-Szereda felől való szélén. Vagyon közönséges emlékezetben ezen szék lakosinál, hogy Mikó Ferenc a fejedelem ellen való vétekebe esett volna, de hogy ezen várat azért elbontották volna, arról semmi emlékezetet még eddig nem hallottam. Láttam pedig ezen Mikó Ferenc ideje után való időkről is oly irásokat, melyekből világos, hogy Mikó után még ezen vár fenn állott. Láttam a régibb protokollumainkban egy oly conscriptióját ezen várnak, melyben a háznak készületit, vagyis a mi házbeli portékákat illeti, felírták és ebben egyik más-tyáját *aranyos bástyának* írják; a házak felírása után falunként

egynéhány azon várhoz szolgáló jobbágyokat is írnak fel, kiknek familiája úgyis az olyan nevezetű emberek azon falukban, ma szabad személyek. — Találtam különös kéznél egy lustra-könyvet de anno 1654. 6. Julii, mely Mikóvárában íratik, hogy ottan akkor esküdtek a fejedelem hűségére; subscribálja *Damokos Tamás* főkirálybiró. Innen is azt húzom ki, hogy Mikó Ferenc halála után is a vár nem hanyattatott vala el. Olvastam ezelőtt 40 esztendővel költ historiát is ezen Mikóváráról, miként ennek helyét megkedvelvén Mikó, ki előbb csak kocsisa, de talán lovászmesterének inkább kellett volna írni, volt volna a fejedelemnek, neki adta a fejedelem, oda várat építvén, s előbb tovább meggazdagodván, a fejedelmet kívánta és próbálta volna is méreggel elveszteni, de rajta találtatván, megöletett, s a vár is legottan elhánytatott. De ennek hitele nem lehet mind azért, *hogy Mikó Ferenc ideje előtt is megvolt*, mind pedig őutána is sok időig épen állott. Midőn Apafit fejedelemségre vitte a török, akkor Ali pasa Csíkszékét elrontotta; máig is sok familiák siratják ezt, azt állítván, Mikóvárát is ekkor égették, rontották, mert addig való fennállásáról vagyon emlékezet, azután nincs. Volt ezen Ali pasa járása idején Petki István csíki főkapitány, a kinek *Lázárfalván* igen szép nagy kőháza volt, volt *Somlyón* is, de nem olyan, mint *Lázárfalván*. Kétség kívül ő a Mikóváranak nem oly gondviselője volt, mint a maga házának, meg is maradott volt a *Lázárfalvi* abban. Most, időmben hulla le a fedele. Torockai és Béli urakra szállván (*Lázárfalva?*), nem igen gondolnak vele. Ezen Mikóvárá a közelebb múlt revolutio után építette fel Carolus VI. romai császárunk, akkor az én atyám Moldovában lévén bizonyos katonasággal a vajda elfogására, mikor Pivoda el is fogta a Havasalföldet, írt ezen várbeli német commendánsnak, és azt írja a levelének külső felére: „*Mikóvárra*“, hogy t. i. oda vigyék. Válaszában azt írja a commendans: „*Dudum erat hoc, quando erat Mikóvára, modo Szeredavára.*“ Azután az is volt. Az elébbi seculumban olvastam ilyen nevét is: *Mikóújvára*, *talán újították, vagy hogy csakugyan régi romlott elhagyott állapotjából Mikó kiépítvén*, úgy vett volt ily nevet. Traditióból meg lehet hinni, hogy mind *Mikóvára*, mind pedig *Várhegy* a főkapitányoknak tiszteikkel járó jószágok és főtiszti residenciák voltak; mi okon pedig ezen csíki várnak maradott neve *Mikóvára?* aztat én nem írom. Lehetett abból is, ha Mikó Ferenc a több akkori csíki

főkapitányoknál vagy hosszasabban tiszteskedett, vagy egyéb nevezetesebb emlékezéséül tette.“

Ezen utasítást követve, Benkő József „Milcovia“jának második kötetében pag. 138 a következőt tudatta 1784-ben a tudós világgal ezen várnak történetéről : „Arx adsita (Coppido Csík-Szereda) quam Baro Franciscus Mikó, Supremus Sedium Csík, Gyergyó et Kászon Capitaneus circa annum 1620 condiderat, unde etiam in quibusdam scriptis seculi XVII. Mikó-úJVára, id est : Mikónis nova arx, nominatur ; quamque mense octobri anni 1661. Turcae, ac Tartari desolaverunt Anilem fabulam nonnulli de hac arce prodiderunt, quod videlicet jussu principis Gabrielis Bethlen arx isthaec Mikónis funditus fuisset eversa et Mikó ipse veneno, quod principi adparaverit, sublatus Sed circa tempus mortis Baronis Mikó, quae post fata Bethlenii in annum 1635. placida incidit arcem destructam in rudera abiisse, edocebit nemo. Constat autem ex conscriptione quadam hujus arcis, protocollo sedium Csík antiquiori inserta, aevo subsequenti arcem viguisse inviolatam, ejusque propugnaculum quoddam *Aranyas*, hoc est : auratum audivisse. Consule insuper Spectabilem D. *Thomam Kovács* de Bánkfalva, vicarium judicem regium sedis Csík inferioris consultissimum, commonstrabitque libellum anno 1654. in arce Mikó scriptum, et 6-a Julii a supremo harum sedium judice regio D. Thoma Domokos subscriptum, qui, praeterquam hanc arcem Mikóvára tunc quoque dictam testatur, evincit simul, cum morte Baronis Mikó eversam haud fuisse. Transsilvaniae meae Tomo IV. propediem vulgando (értetik itt Benkőnek „Specialis Transsilvaniájának második része) plura hanc in rem Lector reperiet.“

Ennél többet mit írt legyen Benkő József „Specialis Transsilvania“jában, mely minden igérete és igyekezete mellett is sajtó alá még nem jöhetett, azt az említett kéziratból ide átirom :

„Cur et quando Illustrissimus (Franciscus) Mikó hanc arcem condiderit? si conjecturae meae, quam ex manuscripto ejusdem Baronis depromo, locus sit, hunc in modum explicare placet. Anno 1611. supremo capitaneo sedium Csík, Gyergyó et Kászon existente, D. Gabriele Bethlen de Iktár (postmodum Tranniae principe), princeps Gabriel Báthori Vicecapitaneum dictarum sedium constituit Franciscum Mikó, qui, quod nullum in his sedibus haerediolum haberet, adeoque non sine violatione legum et consuetudinum

hoc honore ornatus clamaretur, aegre admodum se receptum scribit. Non longo autem post tempore supremum ibidem capitaneatum obtinens, credibile est, ne inpossessionati nomine vituperaretur, ad continendam indigenarum linguam, aut nummis acquisivisse, aut a principe, portiones possessionarias in hac provincia habente, nomine donati accepisse, aut, quod proximum vero est, e contiguo duarum sedium territorio tantum impetrasse, cui aedes quasdam, aut castrum imponeret, idque ea fortassis conditione, ut ipso decedente, ad has communiter sedes pro publico fortalio deveniret, *non enim arx, migrante e vivis conditore, ad inclityam familiam Mikó, sed ad dictas saepius sedes devoluta est*, licet per notam infidelitatis (ut quidam, nescio quare criminantur), B. Franciscus Mikó eam non amiserit. . . . Sed apage has aniles fabulas, ostensum namque dedimus Parte I. ubi B. Franciscum Mikó jure, meritoque inter eruditos Tranniae retulimus, conditorem arcis anno 1635. *morte placida obdormivisse*, non autem tempore Gabrielis Bethlen anno 1629. denati; nec veneno vitam terminasse. Evolvat, cui volupe est, licebitque, monumenta Domus illustris familiae Mikóianae, videbitque donationes principum et alias literas authenticas, quibus Francisci, ut herois optime de patria meriti fit crebra mentio; certe, si quid video, talis ejus memoria reculta non fuisset si perduellium e numero, et principis exstitisset proditor.“

Habár nem igaz is az, hogy Mikó Ferenc fejedelmét meg akarta volna étetni, s hogy annak következtében erőszakos halállal büntettetett, de azért még sem igaz az, a mit Mikó haláláról Benkő e szavakkal „*morte placida obdormivit*“ jelentett. De mivel továbbá Benkő, mind Milcoviájából, s mind pedig Specialis Transsilvaniájából élőhozott elbeszélésében több versen tévedett, ennél fogva kénytelen vagyok Mikóvárának további történetét itt félbeszakasztani, és Mikó Ferenc életéből holmi töredéket (az egész életrajzát más alkalomra hagyván) közölni azért, mivel annak tudása nélkül bajos az igazi történetet a mesétől és tévedéstől kitisztálni.

Azon mesének alytalansága, miszerint Mikó Ferenc fejedelem Bethlen Gábort meg akarta étetni, és azért a fejedelem által halállal büntettetett, főleg onnan tűnik ki, hogy Bethlen Gábor 1629-ben halála előtt kevés idővel végrendelést iratván, annak végrehajtását a többek között Mikó Ferencre bízta, a mit alig tehetett

volna, ha Mikó Ferencnek tántoríthatlan hűségéről nem volt volna meggyőződve. Bizonyosága ennek az akkor élt Kemény János (azutáni fejedelem), a ki Autobiographiájában (Rumynál „Monumenta Hungarica.“ II. p. 158.) ezeket írja: „Testamentomosoknak rendelte (fejedelem Bethlen Gábor) az öreg Bethlen Istvánt, öcsesét a Gubernatort, Kovasotzki Istvánt, cancelláriusát és *Mikó Ferencel főkomornyikat*, kik effectuálják dispositióját.“ Minő hű és kedves embere lett légyen pedig Mikó Ferenc Bethlen Gábornak, azt tanúsítja maga Bethlen Gábor a következő adománylevelében:

„Gabriel Dei gratia electus Rex Hungariae“ etc., quod cum nihil magis unquam jucundius, nihil gratius, nihil naturae hominum suavius accidere posse intelligamus, quam si labores suos non frustra collocatos, dignamque eorum mercedem maxima cum praeteritorum recordatione intueri possit; virtutes enim praepriis accendi manifestissime ab omni saeculorum memoria comperitum est. Quae cum Nos etiam Nobis omni vita observanda proposuissemus, nihilque antiquius habuissemus, quam ut bene de Nobis meritorum virtutes dignis praemiis honestare, eorumque labores gratissima munificentiae, liberalitatisque memoria Nobis aeternum obstrictos, devinctosque reddere possemus. Non ultimo etiam loco fidelis nobis sincere dilecti Generosi *Francisci Mikó de Hidvégh*, Sedium siculicalium Csik, Gyergyó et Kászon Capitanei, nobis ab ineunte aetate sua *maxima fide et constantia*, nec minori rerum gerendarum peritia, *in maximis, periculosissimisque casibus* ante etiam principatus Nostri Transilvaniae adeptionem praestita obsequia habuimus, quae postea divinae bonitatis auspiciis principatus solium nobis feliciter adeptis, *in gravissimis, magnique ponderis legionibus, assiduus curis et laboribus* aliquamdiu Magistri Aulae nostrae officio functus *ita laudabiliter declaravit*, in omnibusque bellicis expeditionibus nostris praesens, *adeo studium erga nos demonstravit, ut ipsi etiam non frustra cum ab ineunte aetate a nobis educatum, gratiamque Nostram Regiam eidem collatam inanem minime esse liquido censeremus*, ob hoc ampliori etiam cum munificentiae, liberalitatisque nostrae praemio cohonestare volentes, totales igitur et integras possessiones nostras *Marosina* cum domo et curia nobilitari ibidem, *Netwoth et Desaan* in Districtu terrae Fogaras, Comitatu Albensi Transilvaniae existent. habitas, ab antiquo ad arcem nostram Fogaras pertinentem, sed an-

tea Generoso *Emerico Berchieni*¹⁾ in termille florenos hungaricales inscriptas et impignoratas, jamque per officiales bonorum nostrorum Fogarasiensium praescripta inscriptionis summa eidem Emerico Berchieni jussu nostro deposita et persoluta redemptas, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet etc, memorato Francisco Miko, ipsiusque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus, etiam legatariis universis *in et pro 6000 flor. hungar.* justae, currentis et usualis monetae summa, ad tempus redemptionis usque dandas etc, duximus. Assecurantes nihilominus etc. Datum in libera, regiaque civitate Nostra Cassoviensi, die 2 mensis Februarii A. D. 1622.“ — (Találtatik a fejeérvári káptalan levéltárában).

Mikó Ferencnek fejedelem Bethlen Gábor iránti hűségét tanúsítja az is, hogy az említett fejedelem, kevéssel halála előtt írt végrendeletében neki számos ajándékot hagyott, a mely az írt végrendeletben így soroltatik elő: „Mikó Ferenc Uramnak: ezer arany, ezer tallér, ezer forint-garas, tizenkét ezüst, tál, tizenkét csésze, nyolc ezüst tángyér, két sótartó, két aranyas csésze, egy gyergyatartó, három aranyos kupa, egy aranyos ezüstes elejű, hátulja karmány nyereg, egy karmasinra csinált, arannyal bévert, lóra való szerszám, egy tigrisbőr, egy párduchbőr, egy ezüst szín habos kanavács, nuszttal bérelt csanka nyumente, egy szederjes virágos bársony, hiúz mállal bérelt csonka nyumente, egy meggyszín sima atlac csonka nyumente, meggyszín tabittal bérelt, egy széklűszín öreg virágu kamuka dolmány, veres vont arannyal bérelt, egy meggyszín sima atlac dolmány, ezüstes kék tábittal bérelt, egy ezüstsín habos tabit dolmány, török vont ezüsttel bérelt, ezek felett a két Torján való jobbágyokat.“

De megtartotta Mikó Ferenc nagy tekintetét és hivatalait Bethlen Gábor halála után, fejedelem I. Rákóci György uralkodásának mindjárt első éveiben is, a minek bizonyossága az, hogy 1631-ben a tordaiak, és az odavaló sóvágók közt egyenlenség támadván, annak eligazítása reá bízott, a ki kibékeltetvén a feleket, az aziránt költ békelevelet ily címezete alatt tétette papírra: „Nos *Franciscus Mikó* de Hidvégh, Illustrissimi Domini Principis Georgii Rákóci, Principis Transylvaniae, partium regni Hunga-

¹⁾ Ezen Bercsényi Imre édes testvére volt Bercsényi Borbálának, kinek férje Gyalukúti Lázár János vala.

riae Domini et Siculorum Comitis, Domini Domini nostri clementissimi *Consiliarius et Thesaurarius, ac sedium siculicalium Csík, Gyergyó et Kászon supremus Capitaneus*“ etc. Datum in Civitate Kolosvár die 20 mensis Decembris A. D. 1631.“ (Találtatik a fe-jérvári káptalan levéltárában).

Két évvel azután pedig, ú. m. 1633. augustus elsőjén I. Rákóci György meg akarván Mikó Ferenc hűségét jutalmazni, Kolos-Monostort kastélyával, Jegenyét és a makói rész-jószágot neki 8000 forintban kötötte le (Az adománylevél találtatik ugyan ott), mely adományozás ellen mindazát az akkori romai vallást követő kolosváriak ellentmondottak. (Ezen ellentmondás találtatik a kolos-monostori convent levéltárában).

Ezek hitelesen így lévén, méltán tétethetik a kérdés: honnan meríthette Mikola László és Kunics Ferenc a fenn említett meg-étetésnek történetét? és elvesztette-e Mikó Ferenc halála előtt, mely 1635. történt, fejedelmének kegyelmét?

Megvallom, sok kutatásomba került, míg végre a következő című régi, és szinte már elfelejtett könyvben: „Ortelius re-divivus et continuatus, oder ungarischen Kriegs-Empörungen historische Beschreibung . . . durch den berühmten Historicum H. Hieronimum Ortelium Augustanum . . . mit einer Continuation . . . durch Martin Meyern Historiophilum. Frankfurt am Mayn, 1665.“ in folio, pag. 122. a következő sorokra akadtam: „1632. Es hatte . . . der Fürst Ragoecy einen Botschafter nach Wien an den Kaiserlichen Hof geschickt, und durch denselben bei Kaiserlich. Majestät anhalten lassen, dass sie den Sigmund Prepostváry wirklich abstraffen wolle, weil selbiger, neben andern vornehmen ungarischen Herren, unter denen er aber der vornehmste Anstifter gewesen, ihme, Fürsten Rágóczi, nach dem Regiment, und Leben gestanden, indem er Anstellung gemacht, ihm auf der Jagd umzubringen. . . . Diese ganze Verrätherei ward durch den David Zolyomi dem Fürsten entdeckt, der alsbald nachforschen, und als er die Warheit befand, etliche von den Verräthern, die er bekommen konnte, gefängliche einziehen, auch den *Mikó Ferenc*, so auch der vornehmsten einer gewesen, alsbald *nach dreyen Tagen enthaupten liesse*.“

Habár nem lehet is igaz az, hogy Mikó Ferencnek 1632-ben feje vétetett, mivel tudjuk *először* Katonából „Hist. Crit.“ XXXI.

p. 571., hogy Mikó Ferenc ugyanazon évben october 15-ikén a török portára követségbe küldetett, *másodszor* hogy, a mint feljebb bebizonyítottam, a fejedelem 1633-ban augustus elsőjén neki adományozta Kolosmonostort, és *harmadszor* hogy Mikó Ferenc csakis 1635-ben halt meg, a mit az akkoron élt Haller Gábor nálam meglévő naplójában így jegyzett fel: „1635. 28. *augusti Fejérvárt volt a Mikó Ferenc uram temetése*”; mindazát igaz az, hogy Mikó Ferenc 1633. után, életének utolsó éveiben a fejedelem bizodalját és kegyelmét elvesztette, s hogy ha a halál őtet fejedelmének üldözésétől meg nem menti vala, úgy járt volna, mint Zólyomi Dávid, a ki életét fogságban végezte.

Grondski Sámuel, a ki II. Rákóci György udvarában élt (I. Engel, Geschichte der Ukraine. Halle, 1796. "Einleitung. pag. 6.) kézirati historiájában (nálam pag. 441) Mikó Ferenc üldöztetését e szavakkal említi: „Rákócius corroboratum se esse ratus, variis modis ordines offendit, comiti Petro Bethlen (de Iktár) ob levem suspicionem laqueos tendit, sciens tamen illum omnibus esse commendatissimum, lentis adversus illum passibus procedit, nihilominus in actiones illius diligentissime invigilat. *Franciscum Mikó, virum optime de republica meritum, aperte impetit, sed hunc de insidiis ejus mors ademit.* Sigismundum Prepostvarium affectati principatus crimine insimulatum acriter urgere cepit et post in generalibus regni comitiis illum proscrispsit.“ A veszedelmet, melyben azon időben Mikó Ferenc forgott, az akkoron élt Kemény János Autobiographiájában (Rumynál, Monum. Hung. III. p. 41.) így említi: „Mikó Ferencet is igen disgultálá (a fejedelem), a ki is nagy promotora vala a fejedelemnek. *Ez is meghala szegény szencsége, mert aligha török közé nem megyen vala*, mert a religio dolgában is offendáltatott vala, háromszéki kapitányságban is másnak alkalmatlan móddal köz embernek collatiójával.“ Nem helyesen mondja tehát Benkő Józsefünk róla, hogy „*morte placida obdormivit.*“

Mivel pedig sem Grondski Sámuel, sem Kemény János valódi okát, melynek színe alatt I. Rákóci György Mikót üldözöbe vette, nem említi, szinte homályban maradtam volna e tárgy iránt, ha Rákócinak egy 1635-beli oklevelére, melyet néhai Gyalakúti gróf Lázár István barátom családi levéltárában még 1839-ben velem közölni szíves vala, vissza nem emlékeztem volna, mert csak

is annak tartalmából értettem, hogy mivel vádolta, sőt törvény eleibe is szorította legyen Rákóci Mikót. Közlöm tehát itt ezen oklevélnek ide tartozó részét:

„Nos Georgius Rákóci etc. Memoriae commendamus etc. Quod Nos benignum habentes respectum praeclarae fidei et fidelitatis, illorumque omnium obsequiorum et meritorum, quae Generosus Stephanus Kassai senior Consiliarius noster et Protonotarius per Transilvaniam fidelis sincere dilectus, cum praedecessoribus nostris Principibus Transilvaniae, tum etiam Nobis ab ipso statim felicitis principatus nostri exordio, summo semper studio, animique alacritate exhibuit, et impendit, ob id totalem et integram possessionem *Drasso* cum curia nobilitari ibidem exstructa, totales item et integras portiones possessionarias in *Spring* itidem cum curia nobilitari deserta ibidem habita, *Gergelysfája* et *Vingarth* possessionibus sic dictis et omnino in comitatu Albensi Transilvaniae habitas, quae alias ex collatione et inscriptione Seren. quondam Principis Gabrielis Bethlen . . . in, et pro certa pecuniarum summa, superinde facta Generosae Magnificae Dominae Drusianae Bogáthi, pro nunc quidem Magnifici quondam Marci Vayvodae relictae praefuerant, sed ab ipsa *Drusianna Bogáthi per Magnificum quondam Franciscum Mikó de Hidvégh ex benigna annuentia nostra, exsoluta, eidem Dominae Drusiannae Bogáthi sexmillium, et sexingentorum flor. hung. summa, juxta quamdam inter ipsos factam bonorum limitationem redemptas, ac ab eodem aliquamdiu tentas et possessas; post obitum vero ejusdem Francisci Mikó, per haeredes et successores ejusdem, Magnificos utpote Josephum Mikó filium, ac Dominam Annam Pokay relictam viduam* ¹⁾ *etiam tentas, ex eo, quod, cum praefatus olim Franciscus Mikó praenotati dudum Principis Gabrielis Bethlen summus Cubicularius, ac tandem eo Principe defuncto, Serenissimae Principissae Catharinae Marchionissae Brandeburgicae tunc Principis Transilvaniae The-saurarius exstítisset, proventusque regni percepisset, noster etiam postmodum Cubicularius, nullam tamen, uti officii ejus exigebat ratio, quoad supervixisset, de perceptis, ac ad manus ipsius decentis regni proventibus cujusvis generis memoratis Principibus, ac Nobis etiam reddidisset rationem, pro remissa igitur, relaxataque totali ejusmodi universorum proventuum regni reddenda ra-*

¹⁾ Pókai Anna Mikó Ferencnek második nője vala.

tione, qua ipsi, tanquam haeredes et successores bonorum antelati Francisci Mikó, juxta publicam Dominorum Regnicolarum constitutionem super reddendis rationibus superinde editam obligabantur, *inter alia* ¹⁾, praescriptas totales et integras possessionem, curias et portiones *nobis remissas, datas et assignatas* memorato Stephano Kassai pro summa 7000 flor. hung. inscribendas esse duximus. . . . Datum in Civitate nostra Kolosvár, die 10. Decembris A. D. 1635.“

Innen látjuk tehát, hogy Rákóci azon okból vette üldözöbe Mikót, mivel ő, főleg fejedelem Brandenburgi Kata kincstárnoka lévén, sáfárságáról Rákócinak számot nem adott, s tán adni sem akart és hogy annak következtében Mikó Ferenc halála után mindjárt, annak drassói, springi, gergelyfáji, vingárdi és bizonyos egyéb jószágait is elfoglalta. Hogy I. Rákóci György szerfelet, vag onkereső volt, és hogy Bethlen Gábor halála után nagy kincstömeg maradt, azt mindenki tudja; hihető tehát, hogy Bethlen Gábor kincse után vadászott Rákóci, midőn Mikót, a ki azon kincsek bizonyos részét, kincstárnoki szin alatt kezéhez juttatni tudta, számadásra szorítani igyekezett. „Mikó Ferenc (Kemény János szavai Rumynál II. p. 165.) melléje vévén Nagy Pált a gyalog kapitányt és holmi praetextusok alatt a fejedelemasszonytól (Brandenburgi Katától) commissiót extrahván, mely máig is leveleim között extál, a tárházba bébocsáttatása, s reá bízott holmi eszközöknek elhozatásának megengedése felől, Fogarasba menvén, a tárházból mindeneket elhozott, valamelyek nevezet szerint a fejedelemasszonynak nem legáltattak volt, sem másoknak, aminthogy csak azokról tett vala a fejedelem testamentaria dispositiót, melyek a tárházban reponáltatván állanak vala, de a mindennapi expensákra való s naponként érkező jövedelmek fejedelmi, sőt királyi méltósághoz illendő szükséges mindenféle sok szép gazdag jók csak rendkívül és registrálás nélkül a komornikok s egyéb tisztek kezeknél forognak vala, a fejedelemasszony egyébiránt is mind tékozló s mind gondviseletlen lévén, csak eltitkolhatatlan részt hagytak kezénél, egyebekkel feloszták. Melynek kihordását, a mint hallottam, a szegény atyám könyves szemekkel nézte.“

Ezekből eredhetett Mikó Ferenc megöletésének meséje, ki nek egyébiránt erkölcsi tulajdonait s testi képét Kemény János (u.

¹⁾ Tehát Mikó Ferencnek egyéb jószágai is elfoglaltattak.

o. pag. 73.) e szavakkal írta le : „Itt (Lusatiában, egy herceg udvarában 1625-ben) láttunk mí magyarok elsöben olyan asztali öltözetet, hogy (az asszonyoknak) mejjek mezítelenek legyenek, melyekre, ittas is, egyébaránt igen venereus ember, a szegény Mikó Ferenc igen sokat ácsorga, de csak száraz korcsomája lön. Ő szegény minden szépet örömet szeretett volna, de ötet nem, mert az isten ostora volt rajta, hogy szerelmes szívet adott volt beléje s ahoz rútt termetet, mert kisedd, igen szörbe borúlt, szöke, kék szemei valának, egyébiránt is névvel unitarius, de valósággal semmi religiója nem volt. A pápistaságban a purgatoriumat és a ceremóniákat jóvállotta; zsidóságból a szombatot, kiből egyet, kiből mást, és millenariusi időket hitte s voltak szegénynek sok superstitiói, de e világ szerint igen értelmes, elmés, expertus, jó barátságú, familiaris, jó hazafia, nékem vér szerént is atyámfia, egyébiránt is igen singularis jóakaróm vala. (Vége köv.).

MAGYAR ACADEMIA.

A' múlt évi nov. 5-dikén tartott *nyelvtudomány-osztályi* üléshez pótlólag közöljük

CZUCZOR GERGELY rt.

értekezésének a' *magyar hangtanról* folytatását.

Már említettem volt, 's példákat hoztam rá, hogy nyelvünkben, valamint másokban is, nagyobb a' szóhangok' száma, mint a' betüké, miből az következik, hogy ugyanazon betűjeggyel kénytelenek vagyunk különböző hangokat lefesteni. Tudnivaló, hogy ez főleg oly hangokkal történik, melyek rokonszervileg képződnek, 's rokon benyomással hatnak a' halló érzékekre. A' szükséges hangjegyek, azaz betűk' hiányát nevezetesen a' hangzókra nézve tapasztaljuk, miért is sok szó írva nem oly szabatos, és többször értelmi homályt okozhat, mint midön azokat élő ajkáról halljuk; p. e' szóban, *szeg*, másképp ejti ki a' magyar az e hangot, midön am. scindit, másképp, midön am. clavis, vagy angulus; másképp hangzik a' tiltó *ne*, mint a' hívó, kínáló *ne!* más a' *resz* perit, és *vész*, emit, accipit; különböző hosszú *e* van a' szél: ventus, és szél: margo szókban, mert amaz ragozva, *szelem*, *szelet*, *szelek*, *szeles*, *szelel*, ímez pedig *szélt*, *szélek*, *szélem*, *széles*, továbbá, mert ezt több tájakon éles *i*-hez hasonlólag

ejtik, amaz pedig nem. Ez még inkább áll az ugyanazon szervű rövid és hosszú hangzókról, mire nézve mi magyarok már szabatosabb jegyekkel élünk, mint némely más népek; pl. valamint értelemre, úgy kiejtésben és írásban lényegesen megkülönböztetjük az illy szókat, mellyekben az elhatározó különbséget egyedül a' hangok' mértéke teszi; pl. *lep*, *tegit*, *löp* *graditur*, *vet* *jecit*, *vét* *peccat*, *kar* *brachium*, *kár* *dammum*, *tag* *membrum*, *tág* *amplum*, *nyal* *lingit*, *nyál* *saliva*, *kor* *aetas*, *kór* *aeger*, *sor* *series*, *sór* *lucus*, *saltus*, stb. A' latin betűtan e' tekintetben nem oly szabatos; pl. *lög*it olvas, *lög*it olvasott, *cānis* kutya, vagy énekelsz, *cānis* őszöknek, *mēto* metszek, *aratok*, *mēti*or, *mé*rek, *lep*us *lep*õris *nyúl*, *lep*or *lep*õris, *kellemes* *tré*fa, *nyájas* *élc*. Egyébiránt én úgy vélem, hogy már a' dolog' természeténél fogva az élő római nyelvben is valamint a' hasonló hangmértékes hellenben, a' rövid hangzókat röviden, a' hosszúkat hosszan ejtették, 's nem tettek különbséget a' költői és prózai hanglejtés között, valamint mi magyarok a' versmértékre szedett szókat épen úgy hangoztatjuk, mint midõn *vers*be füzve nincsenek; t. i. a' hellen-latin, valamint a' magyar is, a' hangok, illetõleg szótagok' idõbeli mértékét nem kötik bizonyos helyhez, miként a' német, ki a' gyökszótagot rendszeren hosszúnak veszi, hanem a' hangzónak mértéke szerint határozzák meg, 's a' magában rövid hangzós szótagot csak akkor huzzák, midõn annak sebesebb kiejtését utána következõ két vagy több mássalhangzó mintegy akadályozza; pl. *rēspicit*; itt az elsõ szótag hosszú, *rēfert*, ebben rövid, mire a' német hangmértan nem ügyel, ezért olly döcögõsek mértékelt versei.

Csak az említettek' nyomán is elegendõ indokunk lehet arra, hogy a' hangzók' vizsgálatába ereszkedjünk, 's nem lehetünk egy véleményben olly nyelvészszel, ki a' hangzóknak elannyira kevés értéket tulajdonít, hogy rólok tüzetesen szólni, természetöket, jelentőségöket ügybe venni alig tartja érdemesnek, holott, hogy most mellõzzem, milly nagy szerepet visznek nyelvünkben, csak a' semi és indoeurópai nyelveket említem, mellyekben a' hangzók a' szók' módosítása és képzése körül kitünõleg működnek, elannyira, hogy, midõn a' szók' mássalhangzós részei mintegy holt test gyanánt dermedten 's változatlanul maradnak, a' változtatott hangzók új-új életet vagy is jelentést lehelnek beléjük; pl. mi tesz különbséget a' hellen melléknevek és belölök származott

határozók között, hanem a' hangzók? miben különböznek egymástól a' *σαφος* világos eszű, és *σαφως* világosan, a' *σοφος* bölcs és *σοφως* bölcsen, az *'αληθης* igaz, és *'αληθως* igazán? stb vagy a' himnemű *'αμεινων*, *λεγων*, *γβαφων*, és semleges nemű *'αμεινοι*, *λεγον*, *γβαφων* stb? A' német és szláv nyelvek a' gyökszókból igen sok származékot egyedül a' hangzók' játszi változtatása által képeznek; pl. *trink trunk trunk*; *beugen bogen*; *fahr fuhr*; *los lösen*; *sitzen setzen*; *hut hüten*; a' tóiban *neszem viszem*, *noszím hordozom*, *píjem iszom*, *pájám itatom*, *potekám folyok*, *pótok folyó*, *sztojím állok*, *sztávám áldogálok* stb. Említsem-e a' héber, aram, arab nyelvek' különféle igealakjait, melyeket főleg a' hangzók' változtatása képez? De a' különféle nyelvbeli szók' öszvehasznításában is nem csak a' mássalhangzók, hanem néha főleg a' hangzók jelölük ki a' rokonságot; pl. vessük öszve ezeket: magyar *ab*, *aba*, zsidó, *ab*, *abba*, arab *abon*, aram *abo*, törökül előtéttel *baba*, ismét magyarul *ap*, *apa*, *apó*, *após*, előtéttel *papa*, *papus*, a' régiebb nemzöt jelentő hellen *παππος*, latin *avus*: vajjon nem tűnik-e legott észbe, hogy valamennyiben egy vezérhang uralkodik, melly nem egyéb, mint az *a*, a *b* és *p*, pedig mint ajakhangok a' nyílt ajakkal képzett *a* hang' kiejtése után becsukódott száznak utóhangjai? mellyek az alapfogalomnak lényegéhez ugyan nem tartoznak, hanem a' szó' testét képezik, hangzatosságot kölcsönöznek neki, határozottabbá, 's a' ragok' fölvételére hajlékonyabbá teszik. Ugyan ezt mívelük másfelül a' *d*, *t* nyelvhangok, mert midőn az *a* hangot kiejtjük, nyelvünk kevésbé hátrahúzódik (ellenkezőleg az *i* hangnak kiejtésével, melly a' nyelvet előre tolja); ha tehát az *a* hangot kiejtvén, ismét nyugalmas állapotba akarjuk helyezni nyelvünket, azt rendes helyére bocsátjuk, vagy is a' fogak felé kinyújtjuk, 's ezeknek megütése által *d* v. *t* legrokonabb hangokat képezünk, innen az *ad* v. *at*, mellyekből *dada*, tót *dado*, czigány *dade*, továbbá *at aty*, *atya*, *atjus*, *tata*, tót *tato*, hellen-latin *pater*, német *vater*, stb származnak. E' szerint az *ab*, *ap*, *av*, *ad*, *at* kiképzett gyökök, az *a* pedig a' gyöknek alaphangját, illetőleg szellemét ábrázolja.

De, hogy kitűzött tárgyának tartsak, ha valamely nyelvben, akkor bizonyosan a' mienkben, olly nagy jelentőségűek a' hangzók, hogy rólok tüzetesen nem vizsgálkodni, valóságos szembehúnyás volna, mert nyelvünkben a' szók' képzése és módosítása

körül olly határozott viszony uralkodik a' hangzók között, melyet valamint a' beszédben értelemzavar nélkül elhanyagolnia, úgy a' nyelvésznek észrevennie, és figyelemre nem méltatnia nem szabad. Illyen a' vékony és vastaghangzók, a' nyílt és zárt hangzók, pl. az *e* és *é*, majd az *o*, *é*, *o* közli viszony; pl. innen értjük, hogy a' *dáríb* *darab*, *filít* *falat*, *giz* *gaz*, *gyim* *gyom*, 's több illy ikerített szókban a' vékony hangúak a' vastaghanguaknak kicsinyített értelmű módosításai, e' viszonyoknak helyes felfogása és alkalmazása szerint vagyunk csak képesek az értelmi kéteességet kikerülni; pl. midőn a' *méntek*, *iverunt* és *méntek* itis, a' *verték* *ceciderunt*, *verték*, *caeditis*, *lépek* *gradior*, és *lépek*, *visci*, között különbséget teszünk. De lássunk már a' dologhoz.

a.

Hogy a' szóhangok között, mellyeket az emberi nem általán érzéseinek és gondolatainak kifejezésére kiképezett, eredetre legelsőbbek a' hangzók, abban, úgy vélem, senki sem kételkedik, csakhogy ezek sem lehettek egykorúak, t. i. elsőik lévén a' legkönnyebbek és legösztönszerűebbek, mellyek után fokonként a' nehezebbek képződtek ki. Ugyanis minden újdonszülött és csecsemőnek első hangja a' nyílt *a*, mert ez a' hangszerveket legkevesebbé veszi igénybe, melly teli mellből a' torkon kinyomúl, 's a' nyitott szájon elhangzik, a' nélkül hogy akár a' nyelvnek élénkebb mozgást adna, akár az ajakat legkevesebbé is öszvehúzná, vagy előre tolná. E' hangnak módosító főszerve a' nyitott száj lévén, tudnivaló dolog, hogy ennél fogva majd zártabb, majd nyíltabb alakot ölt. Legzártabb ajakkal s illetőleg legöblösebb pofával ejtik azt a' dunántúliak, legnyíltabban, szinte élesen a' tótokkal szomszéd, vagy vegyes nyitrai, barsi, honti, nógrádi, gömöri magyarok, a' közép, és hogy úgy szóljak, a' legtisztább magyaros mértéket a' Tisza mentében, 's általán az úgy nevezett alföldiek tartják meg. E' különbséget főleg a' szók' végein lehet észrevenni, pl. ezekben és illyenekben: *Pápa*, *drága*, *háza*, *lába*, *magába*, *virágába*, *hátra*, *gátra*, *villával*, *kapával*, *tálnak*, *sárnak*; igékben: *járnak*, *várnak*, *jártam*, *vártam*, *láttad*, *hánytad* stb. E' kiejtési különbség, mint az említett példák mutatják, legészrevehetőbb a' hosszú *á* után, minek hangszervi oka abban áll, hogy a' dunántúli magyar miután a' hosszú *á*-t jól nyitott szájjal kimondotta, egyszerre összerántja ajakát, a' tót vidéki tovább is nyitva

hagyja, az alföldi pedig lejtősen ereszti egy kevéssé alá, 's e' közepszerűséget illeti az elsőség. A' tót vidékiek általán kedvelik az *a'* élességét; pl. *a' kapa, kasza, maga, szaga, vala, akarata* szókban. Ezen észrevételek *a'* nyelvészt csak széphangzati tekintetben érdeklik, 's az illető szók' jelentésére befolyással nincsenek, mert mind *a'* háromféle kiejtés szerint egyaránt, és hamar érthetők. De ha akár *a'* régi nyelvet, akár az élő nyelvzokást figyelmesebben vizsgáljuk, nem lehet észre nem vennünk egy különyszerű *a* hangot, mellyet én *dagadó*-nak fogok nevezni, különböztetésül *a'* *nyúlt a*-tól, melly tisztá magyaros szép kiejtés szerint legnyíltabb valamennyi hangzóink között. *Dagadónak* nevezem ugyan is azon *a* hangot, melly *a'* legrégibb nyelvemlékekben, ú. m. oklevelekben, Béla király jegyzőjénél, *a'* régi halottas beszédben stb *o*-val iratik, midőn *a'* másik nemű *a* megtartja eredeti alakját; továbbá azon *a* hangot, melly élő tájszokás szerint *o* alakban is divatozik, pl. ezek: *Alpár, Apafarkas, Abád, Aba, magyar, vagyunk, hamu, adotta, vala, napon, az, haraguvék, hatalm, faj, szabadótsa, régies helyesírás szerint Olpár, Opafarkas, Obád, Oba, moger, vogyunk, homu, odutta, vola, nopun, oz, horoguvék, faj, szobodótsa; élő nyelvzokási változatok szerint: adu odu, alma olma, szalma szolma, alló (Érsekújvár) olló, arcza orcza, baglya boglya, bagár (Mátyusföld) bogár, kalézol kolézol, kapar kopor, mar mor (armus), tal tol, taliga toliga, talicska tolicska, taszít toszít, na no, satu sotu, kakas kokas, kanya konya, lam lom, madár modár, magyal mogyal, magyaró, mogyoró, paeskol pocskol stb. Más részről létezik olyan rövid *a*, melly sem *a'* régi nyelvemlékek, sem az élőbeszéd szerint *o*-ra nem változik; pl. ezekben: *aj, ajtó, ajak, akad, arány, arany, rakottya, gulagonya, csal, csala, fal* ige és név, *falat, dara, darab, dana, gajmó, kajmó, kajcs, haj! baj, raj, szilaj;* ilyen az *ad, aszt* igeeképzőkben, az *ag* melléknévképzőben létező *a*, ú. m. *dagad, fakad, ragad, szakad, likad, marad, fülad, vigad; dagaszt, fakaszt, ragaszt, szakaszt, likaszt, maraszt, fülaszt, vigaszt* stb. Kivétezik: *nyugoszt, és talán még egy-kettő mint *a'* régies szokoszt, de általán az élő nyelv minden tájdivat szerint — legalább tudtomra — *a* hanggal él, valamint ezekben is: *lankatag, fuvatag, hervatag, zuhatag* stb. Ezen osztálybeli szók' *a* hangjáról azt veszem észre, hogy inkább *e* vagy *i*-re változnak, mintsem *o*-ra; pl. *rakottya***

rekettye, galagonya gelegénye, csal csel, arány erány, írány, falat filít, darab dirib, stb. Minthogy tehát az egyik nemű *a* inkább *o*-val sőt *u*-val is, a' másik pedig inkább és kiváltkép a' nyílt *e*-vel rokon, mint ezt majd a' maga helyén részletesen megvitatom: ebből okszerűleg azt következtetjük, hogy nyelvünkben két különböző rövid *a* létezik, ú. m. *nyílt*, melly a' maga nemében határozottabb, 's kevésbé változékony, melly a' ragozásban és képzésben a' *nyílt e*-vel párosan jár, 's azzal a' vastag és vékonyhangú szók között szabatos elválasztó falat húz; és a' *dagadó*, melly kevésbé határozott jellemű, 's közép utat tart a' nyílt *a* és *o* között, midőn majd ehhez, majd amahoz szegődik, de kivált azon tagadólagos sajátsága van, hogy a' szóképzőkben és ragokban a' szabályos, és közönségesen elfogadott széphangzat szerint nincs helye, kivéven a' dunántúli kiejtést, kivált a' hienczek között, és közelében, hol a' ragokban és képzőkben (ámbar nem mindig) *o*-hoz hasonlik, 's a' zárt *é* vagy *ö* hangot veszi társúl; pl. midőn a' tiszta kiejtésű magyar így ragoz, házam, házad, háza, kedved, kedve, a' hienczes: házom, házod, házo, kedvém, kedved kedve, v. kedvő; amannál nyíltan hangzanak: látta, látva, verte, verve, emennél zártan: látto, látvo, verté, vervé stb. Az úgy nevezett *platt deutsch* kiejtésben a' dagadó *a* igen uralkodik, mellynél a' német széphangzat szerint szebb a' mívelt beszédben általában elfogadott *hoch deutsch*-féle nyílt *a*. A' szláv nyelvben, kivált a' csehtőlban, csak nyílt, az is a' legtátongóbb *a* divatozik, miért gyakran az idegen nyelvekkel közös szókban *a* helyett inkább *o*-val él; pl. a' latin *oro*, tótúl *orám*, az *ambo obe*, *ovo*, az *ab*, *ob*, az *axis*, *oge*, a' magyar *atya*, *olyecz*, az *akó*, *okov*, az *aba*, *oba* stb. Az is nevezetes tünemény a' szláv nyelvekben, hogy *a*-val kezdődő eredeti neveik, mellékneveik, és igéik alig vannak, hanem csak indulat- és kötszavaik.

De kérdjük már, van-e ezen megkülönböztetésnek a' szóelemzésre és értelmezésre nézve némi gyakorlati haszna? Igen is van, a' szógyökök' értelmének meghatározásában, mit lássunk néhány példában.

a) A' magyar a' tüzről, midőn égni megszünik, azt mondja, *elalszik*, 's ha azt akarja, hogy elalugyék, tehát *oltja*; hogy az *alszik* és *olt* a' legszorosb értelmi viszonyban álló szók, az világos, valamint az is, hogy épen olly képzési viszony van köztök,

mint a' *nyugszik* és *nyugot* (nyugt), *fekszik* és fekt(et) között, vagy is hogy amannak gyöke *al*, emezé *ol*, 's hogy mindkettő egyet jelent, annál inkább, mert az *olt* sopit, régiesen *alut*, 's öszvevonva *alt*, mi szerint tüzet oltani, am. altani, alvóvá tenni, és így az *alszik* ige gyökében létező *a* hangot a' dagadók' osztályába sorozhatjuk. Önként érthető az is, hogy itt az *alszik* átvitt értelemben vétetik, épen úgy mint a' latin *sopit*, melly tulajd. értelemben *altat*, átv. *olt*; pl. *Sopitos suscitatur ignes*. Virg. Aen. V. Illy hangzói viszony van a' *hal* (moritur) és *holt* között, mint ezt mindkét alakban a' régi halotti beszéd is bizonyítja; *halálnak halálaal holsz*. Különbö is az *alszik* és *hal* nem egyedül hangban hanem alapgolomban is rokonok, csak hogy időbeli eredetre az *alszik* régiebb, mint a' *hal*, mert elébb látott az ember a maga neméből valakit *alva*, mint *halva*, 's minthogy a' *haló* állapot leghasonlóbb az *aló*hoz, innen e' szók' egyértelműsége, azon csekély különbséggel, hogy a' *hal* előlehhel ejtetik; de valószínűleg a' másikat is ejtették így, mert a' vele rokon *álom* hajdanta *hálom* volt, mint a' maig divatozó *hál* gyök világosan mutatja. Továbbá a' dolog' természetével egyezőnek találom úgy vélekedhetni, hogy az *al hál* dormit szók' *anyagját* az alvó állatoknak utánzótt lágy lehű hangja teszi, valamint másfelül a' magyar *szender*, *szunny*, *szunnyad*, a' latin *somnus sopio*, a' német *schlaf*, a' tót *szpi* alszik, *sznyivá* álmodik szókban az alvónak szuszogó hangja szolgál alapúl; elvont *szellemi* értelmök pedig mozdulatlan nyugalom, 's ellentétök a' mozgást jelentő *el*, mellyből *eleven*, 's megnyújtva *él*, melyből *élnék* származik, innen az *élő* jelzőnek a' mozgó, folyó testekre alkalmazása; pl. *élő ér* arteria, *élő kút*, melly folyton foly, *élő sajt*, melly a' nyüvektől hemzseg, *élő fene*, melly tovább tovább terjed, innen ezen ellentét is: a' tüzet *éleszteni*, és *oltani*. *holt szén*, *eleven szén*, t. i. *él*, *eleven* a' tűz, midőn lángja lobog, vagy szikrákat hány, ellenben *alszik*, midőn lobogni, szikrázni, tehát mozogni megszűnik. — Ezen alpgolom' nyomán nem nehéz az *olt* ige'nek még más jelentéseit is értelmezni. Némelly híg testekről, midőn repüléköny részeik elszállta után megsűrűdnek, azt mondjuk, hogy *megalszanak*; pl. *megalszik* a' tej, midőn nemesebb része, a' tejföl magasra száll, a' durvább pedig t. i. a' turósa öszveáll, *megalszik* a' kocsonya leve, midőn kihül stb. Viszonyban áll vele a' cselekvő *olt*; pl. tejet *oltani*, azaz, bizonyos szer' se-

gítségével; pl. beléfőzött juh-, borjubéllel megsűrösíteni, úgy nevezett ordát, vagy zsendiczét csinálni belőle. Itt is tehát az oltás am. a' test' folyékony mozgásának megszüntetése, mintegy nyugvó, mereven állapotba helyezése. Innen értelmezem a' megturósodott tejnek *orda* nevét is, melly hangváltozattal *olda*, vagy *alda*, *aluda*, azaz, *aludó*, t. i. tej, alutt tej. — A' méz, míg bizonyos tűzrészecskék vannak benne, *élő*mész (*calx viva*), ha vízzel leöntik, *oltott* méz lesz belőle, mert a' benne rejtett tűzrészecskék ki-aludtak; tehát meszet *oltani* is am. *altani*. — Ide tartozik az *olt* var, tájdivatosan *ótvar*, azaz, nem folyó, hanem behártyásodott var, *alutt* var, mint : *alutt* vér.

Az *alszik* és *olt* szók' kifejtett szelleméből ítélve nem nehéz belátni, hogy az *olu*, *olvad*, *olvaszt*, *olvas* és *old* szókban egészen más *ol* a' gyökhang, mit nem csak különböző alapértelmökből, de onnan is gyaníthatni, hogy ezen *ol* tudomra maradandólag megtartja alakját, 's mint *al* nincsen szokásban. Nem különben más-honnan elemzendő és értelmezendő azon *olt*, melly am. a' latin *inscrit*, német *pfpfen*, *impfen*; pl. fát vagy fába *oltani*; a' gyermeket *beoltani*, himlőt *beoltani*. Ezen értelemben az oltás mindenkor úgy történik, hogy az illető növényi vagy állati testen metszést, vágást, hasítást tesznek, 's egy más testrészecskét belé csíptetnek, tehát ezen oltásnak lényegét a' metszés, bevágás, meg-hasítás teszi, minélfogva az analogia' szabályai szerint úgy vélekedem, hogy ezen *olt* eredetileg *ort*, 's gyöke *or* egy a' metszést, rovást jelentő *ír* igével, innen *ortani* am. *irtani*, *ortó* kapa. Gömörben am. *irtó* kapa, *orot* a' székelyeknél am. *irt*, *ortovány* am. *ortovány*. Hogy az *r* és *l* hangszervi rokonságuknál fogva általán az emberi nyelvekben fölcseréltetnek, futólagos öszvehasonlítás után kiki meggyőződhetik róla, nevezetesen ilyenek honi nyelvünkben : csürök csülök, türök tülök, kerep kelep, szarufa szarlufa, iromba ilomba, orló olló, sarló salló, tarló talló stb. Ennél fogva a' fába sarjat, ágat, szemet *oltani*, am. belé *ortani*; gyermekbe tehénhimlőt *oltani* am. *ortani*. Ha ezen oltásnak sikere van, azt mondjuk róla, megfogamzott, 's már ebből is láthatni, hogy a' fennemlített oltásokhoz semmi köze, vagy rokonsága, mert ha azokban az illető műtét sikerült, azt mondjuk felölök, *megaludt*, pl. a' tej, kocsonya, vagy *elaludt*, pl. a' tűz, gyertya.

Végül megjegyzem, hogy mind az alvásra, mind a' met-

szésre vonatkozó *olt*, tájdivatosan *ojt*, honnan az illy mondatok; *elójtották a' tüzet*, a' kökényfába szilvasarjat *ojtott*, gyümölcs-*ojtó* boldogasszony. Nyelvünkben köz tudomás szerint az *l*, *ly*, és *j* bizonyos fokozattal változkodnak, 's a' népszokás leginkább az egyik, vagy másik szélsőséget követi; pl. mi egyiknek : *gereble*, *csoroszla*, *góla*, *póla*, *selem*, *heles*, az a' másiknak; *gerebje*, *csoroszja*, *gója*, *pója*, *sejem*, *hejes* stb. Illy kiejtési viszony van az *olt* és *ojt* között, csakhogy az *olt* szabályszerű hibátlan kiejtés, a' fennemlített szóké pedig nem az.

Eszmék eszméket szülnék, tehát van eszmei rokonság; továbbá az emberi ész mintegy ösztönszerűleg követi azon elvet, melly szerint: a' lényeket szükség nélkül szaporítani nem kell, 's ezt kivált a' nyelvalkotásban tartja meg, miért is nem csak az ujonnan szülemlett eszméket rokonítja a' már ismerte eszmékhez, hanem nevöket is. A' szóelemzőnek egyik főbenjáró feladata eszszzerűleg kipuhatolni azon nemzedéki rendet, mellyben az eszmék, 's illetőleg a' szók egymásból keletkeznek, és megszülemlenek, ezen bölcsészeti elv szerint: Az embernek elébb vannak tapasztalati, anyagi (concret), mintsem szellemi, elvont eszméi, tehát azoknak megfelelő szavai is, 's amazok tulajdon, emezek átvitt értelműek. A' tapasztalás után következik csak a' *reflexio*, melly már elvont eszméket szül, 's mi természetesb, minthogy ezeket névre nézve is rokonítsa egymással; pl. a' *szín* (color) elvont valami, mert magában véve sehol sem létezik, tehát a' színeket olly tárgyakról kellett az embernek elneveznie, mellyeken azok állandóan, vagy kitünőleg látszanak; pl. több nyelvekben a' *hék* színt az *égről* nevezik, minthogy az a' tiszta éghez leginkább hasonló, és így ezen nyelvekben az eget jelentő szónak elébb kellett léteznie. Így egyeznek meg a' *tüzet*, *égést* jelentő szók több nyelvekben a' *vöröset* jelentőkkel, 's eredetre amazok elsőbbek emezeknél. Ha tehát a' szóelemész több rokonhangu gyökszót talál, el nem mulaszthatja, hogy eszmei rokonságukat ne fürkészsze, 's mellyeket e' tekintetben is megegyezniök lát, egy osztályba sorozza; ha pedig alapfogalomban különböznek, eredetöket más kútfőben keresi, pl. hogy a' már fejtegetett *al*, *ol* gyökökre térjek vissza, mondotam volt, hogy az *alszik* és *hal*, az *átom* és *hál* rokonhangu és értelmű gyöktől származnak az *alut* és *olt* szókkal. De a' *hál* (dormit) gyakorlatosan *hálál*, valahol többször, vagy rendszeren *hálni*

szok. Ezzel hangra egészen egyezik a' *hálál*, *gratias agit* (a' *hála*, tótúl *chwała*, horvátúl *fála*); de értelemre és a' hangnak eredeti okára nézve különbözik, mert az alvásra vonatkozó *hálál* szóban az alvónak indulat és öntudat nélküli gyöngéd *á*, *há* lehelete az alaphang; a' köszönésre vonatkozó *hálál* pedig azon lélkünk' mélyéből kifakadó indulathangot fejezi ki, mellyre valamely érdemellen szerencse' megnyerése, vagy szerencsétlenségtől, bajtól, veszélytől való megmenekülés indit bennünket, 's rokon vele a' szinte indulatos *áld*, *áldás*.

Van nyelvünkben egy önálló *al*, régiesen *ol*, mellynek el-
lentéte: *fel*, származékai pedig, *alá*, *aláz*, *alacson*, *alap*, *alatt*, 's több mások, 's mindnyájok azon helyzetre vonatkozik, mellyben akkor van valamely test, midőn aránylag a' földhöz közelebb 's az égtől távolabb esik, vagy általában bizonyos magassági ponthoz mérve leebb van, és így rokonságban létezik az alvó ember' testének fekvő helyzetével, innen a' latinban is a' *humus* és *humilis* közötti rokonság, *quia humilis, et qui se humiliat, situm corporis habet humo proximum*; és a' hellenben *ὑπο* = alatt, *ὑπνος*, álom, *ὑπνω*, alszom, ismét a' latinban *sub* = alá, alatt, és *sopio* = alutom, innen az *alamusza*, *alamuszi*, *alángyár* jelentenek olly embert, ki magát megsunyja, 's az alvóhoz hasonló; *alom* am. fekvő, alvó barmok alá vetett valami; pl. szalma. Innen értelmezendő az *olcsó*, melly valaminek leszállított, *alacson* árát jelenti; tehát am. *alcsó*, *alacsony*, *alacson*, továbbá, *ólálkodik*, azaz *leselkedik*, megszunja magát, t. i. a' milly viszonyban vannak az *al ol* és *le*, épen olyan öszvefűgés van az *ólálkodik*, *ólálkodik* és *leselkedik* között, mert mindkettő *alattomoskodik*, 's ugyanezen fogalom lappang az *ál* szóban, mert *ál* = *clandestinus*, *suppositus*, a' mi másnak színe alá buvik, a' mi saját magát elrejt; pl. *ál levél*, *literae suppositae*, 's minthogy ez által tévedésbe hoz, és megcsal, innen átvitt értelemben am. hamis, nem igazi; pl. *ál arcz*, *ál ajtó*, *ál név* stb. Helyzetétől vette nevét az állati fejnek azon része is, melly a' fejben legalantabb fekszik, t. i. az *áll*. Ide tartozik az *alít* v. *alajt*, *alot*, *putat*, *arbitratur*, *supponit*, azaz, véleményét valószínűségre alapítja, fekteti, honnan az *alajtás* *alajtat* jelenthetne *hypothesis*, *suppositumot*. Egészen más eszme rejlik az *áll*, *állít*, *állítás*, *stat*, *statuit*, *szókbán*, tehát gyökük is máshonnan elemzendő.

Az *alom* és *hál* szókkal fogalmilag rokon az *ágy*, régiesen

álggy, t. i. különösen alvásra, fekvésre készített hely, vagy bútor. A' fekvésnek mellékfogalmánál fogva átvitt értelemben puska' *ágyá-*nak mondatik azon homorú fa, mellybe a' puskacsőt fektetik; azon lövészer' neve pedig, mellynek nagysága miatt különös, lábakon álló fekhelyet készítenek, *álggyu*, azaz *ágyas* t. i. pattantyú. — Vas vármegyében, nevezetesen az Örségen a' szántóföldeket nem hold hanem *álly*, vagy *ály* névvel nevezik. Ha már tekintetbe vesszük, hogy magyaros népszórással a' holdföldek bizonyos dűlőre, vagy dűlőn fekszenek; okszerűleg azon véleményre kell jönnünk, hogy az *álly* egy darab dűlő, fekvő földet jelent, 's hogy eredetre nézve nem az *áil* (stat), hanem az *ál*, *hál* (dormit, jacet) szókkal rokon.

b) *Falu* és *fol*. A' Münchener Codex' nyomán a' major, majorság, mezei tanya' neve *fol*, mert a' majoros gazdáé *folnagy*, mint: *hadnagy, várnagy, násznagy*. „Homo quidam erat dives, qui habebat villicum.“ Vala egy néminemű kazdag ember, kinek vala *folnagya*. Luk. 16. Ugyan ott, *folnagykodik* am. villicatur, *folnagykodat*, *folnagyság*, villicatio. Már ha a' *fol* szóval a' *falut* öszve hasonlítjuk, nem lehet-e észszerűleg állítanunk, hogy a' *falu* am. *folu*, azaz, több *folból*, majorságból, mezei gazdasághoz tartozó tanyákból álló hely? Minthogy pedig a' tanyákon és falukban lakó emberek bizonyos sokaságot, sereget képeznek, ellentétül az elszórtan, vadan, magán élőkhez képest: innen olly rokonhangu szókkal is eszmekapcsolatban áll, mellyek sokaságot, sereget jelentenek, milyen a' magyarban: *falka*, hangváltozattal *folka*, öszverántva, *fóka*; pl. egy *falka* ökör, disznó, juh. Így egyeznek meg a' sokaság, együttlétel' alapértelmében a' hellen *πολυς* és *πολις*, a' latin *volgus* és *moltus*, a' német *viel volla* és *volk*, a' tót *szpolu* együtt, és orosz *polk*, *pulk* (hadsereg). Ide sorozható a' magyar *fogoly*, melly átvette *folgyó*, *fologó*, azaz: seregben, *folkában* járó, mint a' német vadászok is ezen madárfajról mondják, *ein Volk Repphühner*. Ez öszve hasonlításokból látható, hogy az alapfogalom az *al*, *ol* gyökben rejlik, melly a' fenn említett minden nyelvbéli szókbán előhangul ajakbetűket vett föl. Adelung a' *volk* szót a' *folgen* igétől származtatja; de én úgy vélem, hogy, ha e' két szó 's ama többi között csakugyan van némi rokonság, azt távolabbi okban kell keresni, t. i. azon utánozási módban, melly szerint a' fennemlített népek a' tömeges, sereges sokaságot a'

hangszerveknek, nevezetesen az ajaknak és nyelvnek hasonló alakításával törekedtek kifejezni.

c) Magyal és mogyal, *ilex aquifolium*, több vidéken: *aesculus*. Az első értelműnek *bogyói* vannak, a' másik' magvai pedig nagy *makkok*. Úgy vélem, hogy nevét mindegyik gömbölyű gyümölcsétől kapta, 's köz gyökük: *magy* v. *mogy* rokon a' *magyaró* v. *mogyoró*, a' *bod*, *bogy*, *bogyó*, továbbá a' szinte gömbölyűt jelentő *mony*, *monyorú* szókéval, 's hihetőleg ide tartozik a' *fagyal fogyalfa*, mellynek bogyója négy magvú, mint a' magyalé. A' *bogyók'* termésében kitünőleg gazdag a' *bodza*, mellyet én így elemezek: *bod* = bogy, *bodoz* = bogyoz, *bodozó* = bogyozó, *bodzó* = bogyzó, *bodza* = bogyza, azaz, bogyókat termő. Ha az említett szóseregben a' gömbölyűség, vagy kerekdedség' alapfogalmából indulunk ki, velők rokoníthatjuk a' következőket is: *boborcsó* a' *bob* = bab, latinúl *fabá*, németül *bohne* gyöktől, *bób bóbíta*, *búb búbíta*; *babos*; pl. tyúk, ló, am. gömbölyű pettyes; *bodak*, gömbölyűvé gyúrt vakarcs; *bodocs*, bogyócska, apró gyümölcs; *bodon*, kerek edény fából; *bodor*, *bodorodik*; *Bodrog* folyó, bodros, azaz: tekervényes folyásától. Részemről egynek állítom a' *Bodó* és *Bogyó* családneveket is. Továbbá, gömbölyűek a' *bog*, *bogács*, *boglár*, *bogrács* és *boglya*, mátyusföldiesen *buglya*, másutt *baglya*, *boly*, pl. hangyaboly.

Hogy ezekben és rokonaikban alaphang a' *dagadó ajakkal* képzett *a*, *o*, *u*, már azon következetességnél fogva is gyanítom, mert előtétül mind *ajakbetűket* vettek föl, 's ha más nyelvekben is a' *ba bo bu*, *pa po pu*, *ma mo mu* gyökű szókon végig megyünk, nem leszen nehéz kiválogatni és osztályozni azokat, mellyeknek alapértelme: gömbölyűség, dudorodás, kidagadás. Pl. csak a' latinból állítok össze egy csoportot: *bacca* bogyó, *boletus* gomba, *bolis* golyó, *bolus* gombóc, *bombyx* gumós, selyemgumós bogár, *bubo* bagoly, nagy gömbölyű szemű és fejű madár, *bucca* pofa ném. *backen*, *buccella* = egy pofára való koncz, *buccina*, pofás, öblös fuvó hangszer, *bufo*, magát felfúvó békafaj, *bulbus*, βολβος, rügy, *bulga* bugyor, *bulla* buborék, *bullit* bugyog; *pomum* alma, *pugnus* ököl, *pulmo* tüdő, *pumex* hab, buborék, tajték, azaz: tejdék, mivel tejszínű, *puppis* hajó' fara, *modius* bodonforma ürmérték, *monile* gyöngy.

d) *Ravasz*, *rovosz*, *róka*. A' Müncheni Codexben a' *ravasz*

am. vulpes. A' *ravasz*oknak likok vagyon. *Vulpes foveas habent.* Luk. 9. Menjetek és mondjátok a' *ravasz*nak. *Ite et dicite vulpi illi.* Luk. 13. A' *ravasz* tehát am. róka, 's tájdivatosan ejtve *rovosz*, melly nemesi családnév is. Első tekintettel azt vagyunk hajlandók vélni, hogy a' rókának *ravasz* neve a' *furfangos* csalafaságtól származott; de véleményem szerint mind a' *ravasz* mind a' *róka* egy köz gyökből eredt, melly nem egyéb, mint a' *vöröset* és *tüzet* jelentő *ra* v. *ro*, 's midőn am. a' latin *vulpes*, tulajdon értelemben vétetik; ellenben emberre alkalmazva átvitt jelentésű, kit azért mondunk *ravasz*nak, vagy rókának, mert *furfangossága* által a' rókához hasonló. *Tüzet* vagy *égést*, vagy *vöröset* jelent a' *ra*, *ro* következő származékokban: *ragya* v. *rogya*, *uredo*, *titio*, *ragyog*, *radiat*, *splendicando ardet*, *rozsdá* *rubigo*, *megnújtvá: rák* *cancer*, *rát*, *rátotta*, azaz: *pirít* *pirított*, *rós* Sándor István szerint *rufus*, *róska*, *subrufus*, innen *riska* *tehen* = *vörös szőrű* *tehen*, *vékony* *hangú rőt* *ruber*. *Vöröset* jelent a' *róka* ezen mondatban is: *rókat* *kapott* a' *ruha*, azaz: *megpörköldött*. Érintve megjegyzem, hogy ezen gyök az indóeurópai nyelveknek egész szóseregében a fenn kitett értelmet vette föl. A' *ravasz* olly alaku melléknév, mint *dobasz*, *horpasz*, *csupasz*, *pimasz*, *kopasz*, vagy is az *as* képzőnek csángós hangoztatása, tehát am. *ravas* *rovás*, azaz: *vörös*. Innen értelmezhető a' *Ravaszd* helység' neve Győr vármegyében, mellynek vidéke *ravasz* vagy is *rókalak*nak igen alkalmas lehetett. A' *róka* azon igen nagy számu szóseregbe tartozik, mellyek részint élő, részint kiavúlt gyakorlatos igékből származó igenevek, 's a' gyakorlatképző *g* hangot rokon *k*-ra változtatják, mi kiváltkép az állatok, de mások' neveivel is történik, pl. *bugyog*, *bugyogó*, *bugyoga*, *bugyka*, *csacsog*, *csacsogó*, *csacsoga*, *csacska*, *fecseg* *fecske*, *locsog* *locska*, *czineg* *czinke*, *babug* *babuka*, *csireg* *csirke*, *bereg* *berke*, v. *birke* v. *birka*, mert a' nép a' párosodó juhról különösen mondja, hogy *bereg*, *sásog* *sáska*, *szalong* *szalonka*, *szaladgáló természetétől*, *czuczorog* *czuczorka*, *fonóházi játék*; továbbá az említett hasonlat szerint *szürke* = *szürögő*, *deresedő*; *hóka* = *hógó*, azaz: *hó gyanánt fehérlő*; *csóka* = *csaogó*, *csoogó*, *csa cso!* *hangon kiáltozó*; *pujka*, vagy *pulyka* = *pujogó*, *pulyogó*, *puj puly!* *hangon szóló*, *öszvehúzva: póka*. Ezek' nyomán a' *róka* = *roogó*, *rógó* *róga*, *róka*, azaz: *vereslő*, és így szabatosan véve, *ravasz* v. *rovasz* am. *vörös*, *róka*

am. vörösöl. Ezen *ka ke* végzetű szókat jól meg kell különböztetni az úgynevezett kicsinyítőktől; pl. madarka, emberke.

A' felhozott néhány példából is kitetszik, hogy a nyílt *a* és dagadó *a* között különbséget tenni, a' szöelemzésre és értelmezésre nézve nem valami közönyös dolog. Most már azt látszik kívánni az előadás' rende, hogy nyelvünk' mindenségéből kerestessenek ki mind azon gyökök, mellyekben alaphang a' nyílt *a*, különböztetésül azoktól, mellyek a' nyelv szokás szerint dagadó *a* hangnak. Ez igen sok időt és fáradszemet igénylő munka; mellyet hogy egészen kimeríthessek, időmet és fáradszomat a' fő czéltől kellene elvonnom: miért engedjen meg a' t. osztály, ha majd annak helyén csak főszabályokat állítok és némelly mutatványpéldákat hozok föl, mellyek' nyomán a' nyelvésztedvelők kipótolhasák, mit egyedül magam végrehajtani sem idő- sem erőképes nem vagyok.

KIS GYÜLÉS, NOV. 7. 1853.

(A' philosophiai és társodalmi tud. osztályal' számára).

M. b. Eötvös József tiszti. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth Cyr., Kállay rr. tt. Bertha, Pauler, Szönyi ll. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Érdy, Gebhardt, Györy, Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

KÁLLAY FERENCZ rt.

berekesztette jun. 10. megkezdett előadását a' *hűbizományokról*.

KIS GYÜLÉS, NOV. 19. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

Császár Ferencz tt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Érdy, Jerney, Wenzel rr. és l. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Czuczor, Gebhardt, Györy, Horváth Cyr., Kállay, Kiss K. rr. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

ÉRDY JÁNOS rt.

Scythiáról és a' scythákról készült dolgozata' első részét olvasta.

— Következett

PODHRADCZKY JÓZSEF tt.

értekezése *I. Geiza király „Magnus“ nevéröl:*

Velem is elhitette vala *Pray György*, midőn a' *budai krónikát* kiadtam: hogy *I. Geiza* királyunknak *Magnus* másod keresztneve is volt. Most azonban, hogy *Salágy Istvánnál* „De Initiis Re-

ligionis Christianae inter Hungaros, Libro VII. de Statu Ecclesiae Pannonicae. Quinque-Ecclesiis, 1804. — 4. — sz. *Albert* püspök' életirójának eme' sorait olvasom : „Miserat his diebus (sz. *Albert*) ad Ungarorum *Seniorem Magnum*; immo ad uxorem suam, quae totum Regnum, viri manu tenuit, et quae erant viri, ipsa regebat; qua duce erat Christianitas coepta : sed intermiscebatur cum Paganismo polluta Religio, et coepit esse deterior Barbarismo, languidus ac tepidus Christianismus. Ad quam tunc per venientes illic nuncios, in haec verba epistolam misit : Papatem meum ¹⁾, si necessitas et usus postulat, tene : si non, propter Deum ad me mitte eum“ — veszem észre, hogy elfogultságomban botlottam. *Salági* sem járt különben, vitatva : Sz. *Albert* érintette levelét „ad uxorem *Senioris Magni* Ungarorum“ azaz, nem *Sarolta* fejedelemsasszonynak, *Geiza* nagyherczeg' feleségének, hanem *Gizela* nagyherczegasszonynak, sz. *István* ifjabb nagyherczeg' nejének írta volna 996-ban „quo tempore iam Stephanus, Giselaie maritus fuit et habenas regni, vivo licet patre, tenuit.“

De sz. *Albert*' életirója nyilván „*Seniorem Magnum*“ említ; mert akkor két nagyherczeg élt „Senior, és Junior Magnus“ azaz, öregbik és ifjabbik nagyherczeg; ezért a' *Magnus* melléknévhez mindenha *Dux herczeg*, főnevet kell értenünk. Nagyherczegeinket ugyan is koriróink közönségesen valami melléknévvel különböztetik meg a' többi herczegektől; jelesen a' bécsi Képes Krónika P. II. Cap. 5. Gyula erdélyi herczegről „Habebatque filiam, nomine *Sarolt* pulcherrimam, de cuius pulchritudine *provinciales Duces* diutius loquebantur : quam *Geysa Dux* — duxit in uxorem legitimam.“ — Itt a' *provincialis* melléknév a' megkülönböztető szó. Ha pedig csak egyről szólnak, megelégsznek *Dux* : herczegcím-mel; mint az idézett Képes Krónika P. II. Cap. 47. *Geiza* nagyherczegről, midőn Dalmátiából *Salamonnal* gyözödelmesen tért volna haza : „In reversione autem eorum, *Atha* Palatinus, rogavit regem, et *ducem* ut in constructione monasterii sui, quod in honorem *S. Jacobi* aedificaverat in *Zelyz*, interessent; quod et factum est.“ És Cap. 61. *Almus*ról „*Dux* autem construxit monasterium de Demes.“ De az országló házból való herczeg, rendesen nagyherczegnek nevezteték; ha pedig többen voltak, sz. *Albert*' életirója szerint az öregbik „Senior Magnus“ címet viselt.

¹⁾ Papas : praedagogus, azaz, itt hittanító, catacheta.

E' czím a' XI. században is divatozott hercegeinkre nézve, azzal a' különbséggel, hogy a' *koronaörökös*nek különösen *Úr* nevet adtak. *Cinnamus* Hist. Lib. V. „Stephanum Geysae (secundi) filium abdicantes imperio (Hungari), alteri fratrum Vladislao illud tradiderunt, úgymond; Stephano vero, seniore dicitur, Wrumi dignitatem concesserunt, quo nomine ita apud Hungaros regni successores indicantur.“ A' többinek herceg, vagy királyfi nevék volt; mit fentartott *Királyfia-Kartsa* helység.

Elő *Endre* király, mint tudjuk, öcscsének *Béának* fejedelmi jussal adta az ország' harmadrészét, Ducatus : hercegség czím alatt, ki utána országlandó vala; mert *Endre* egyezéskor nőtelen volt. Efféle felosztások más nemzeteknél is szokásban voltak; Lambertus Schafnaburgensis 1071. évre ezeket mondatja *Roberttel* Flandriának ifjabb grófjával testvérbátyjának *Balduinusnak*: „Gauderet ipse beatus sua sorte, quod totam communis patris haereditatem, quam Jure Gentium, secum dividere debuisset, solus, sine consorte, obtineret.“ L. Burcardi Gotthelfii Struvii Corpus Juris Publici Imperii Romano-Germanici. Jaenae, 1738. 4. Cap. 31. De successione Principum et Comitum, p. 1156. E' tárgyban megemlítendő V. *István* király' 1271-ki oklevele is, mellyben többi közt ezek jönnek elé: „Quod cum Nos olim necessitate compulsi, contra Dominum regem karissimum patrem nostrum, Jus Ducatus a Primogenitoribus nostris, Regum Primogenitis institutum, requirere voluissemus, iusticia mediante.“ 1828-ki Tudom. Gyűjt. II. k. 90—94. l.

Bírták országunk harmad részét I. *Béla* király' fiai is: *Geiza*, *László* és *Lampért* szinte hercegség czímmel; önekik pedig herceg: Dux czímök volt. Három, sőt *Kálmánnak*, *Geiza* nagyherceg' fiával ¹⁾ négy herceg levén, hogy az öregbiket megkülönböztessék az ifiabbaktól, öt bevett régi szokás szerint, *Magnus*, nagynek, nevezék, épen úgy, mint sz. *Albert'* életirójánál *Geiza* nagyherceg, *Senior Magnus* volt, fiának, sz. *Istvánnak* ellenében.

Ez a' *Magnus Dux*: nagyherceg nevezet I. *Geiza* királynak, mint hercegnek valami olly közönséges czíme krónikáinkban, hogy csudálnom kell, mint kerülheté ki eddig is figyelmemet. A' pozsonyi miséskönyvbe a' XIII. század' kezdetén írott rövid krónika, *Koller Józsefnél* Hist. Episcopat. Quinque-Ecclesiens. Poson.

¹⁾ L. Pray, Specimen Hierarchiae Hungaricae. P. II. p. 108.

1782. 4. p. 402—405. *Geizának* mint nagyhercegnek, később pedig királynak, Dux Magnus, nagyherceg czímet ad következő évekre:

„MLXXI. Salomon rex, cum duce magno *Geysa* ungarorum, exercitum (bulgarorum) debellatur, atque populi in captivitatem reducuntur (in Hungariam) et bessenorum exercitus percütitur.“

„MLXXIII. Inter regem Salomonem, et *ducem magnum* gravis discordia oritur, et Salomon regno privatur.“

„MLXXV. Magnus, rex coronatur.“

„MLXXVI. Magnus rex, obiit et frater eius in regem elevatur.“

A' bécsi [Képes Krónika pedig P. II. Cap. 53. „Tunc *Geysa Dux magnus*, compellentibus Hungaris, Coronam Regni (mert hercegi korona is volt) suscepit.“ E' szavakkal él a' budai krónika is p. 151. Ismét a' Képes Krónika P. II. Cap. 55. „At rex Salomon, spe fraudatus, gemebundus ac moestus, collegit se in Posen. Confortatumque est regnum in manu *Geysae* regis; et ex eo tempore, vocatus est *Magnus* (t. i. Dux) Rex. Ducatumque dedit fratri suo Ladislao. — Rex autem *Magnus*, eo tempore, natale Domini in *Zugard* celebravit.“ — És Cap. 56. „Audita vero morte Regis *magni*, convenit universa multitudo nobilium Hungariae, ad fratrem eius Ladislaum.“ — A' későbbi koriró, vagy ennek másolója sem tudta már, mit ért, midőn e' két utolsó fejezetben a' *Magnus* melléknevet olly értelemben tette a' *Rex* szóhoz, mintha *Geysát* valóban nagy királynak nevezték volna. A' XV. században nálunk volt *Ranzani Péter* lucerini püspök legalább így vette a' *Magnus* nevet. Epitome Rer. Hungaricar. Indice X. „Ob virtutes multas, quibus fuit eximie preditus, quia, praeterea fuit ipsius haud contemnenda potentia, *Regem Magnum* ipsum Hungari cognominaverunt.“

De *Geiza* magát még a' Garam melléki sz. *Benedek* monostorának adott alapító levelében is, volt nagyhercegnek írja és nevezi *Fejér Györgynél* Cod. Dipl. Tom. I. p. 428. „Ego *Magnus*, qui et *Geysa*, Supremus Hungarorum Dux, postea vero, gratia Dei, Rex consecratus. — Praeterea ego *Magnus*, qui et *Geiza*, gratia Dei Pannoniarum Rex consecratus.“ — 'S hogy a' *Magnus* nevezetnek valóban ez az igazi értelme, *Péter* a' zasti monostor' rakatója 1066. évre *Katona Istvánnál* Hist. Regum. Hung. Tom. II.

p. 282. igazolja: „Ego comes Petrus, rogavi regem cum *Duce Magno* et cum *Duce Ladislao* — testimonio aliquorum nominibus attestari fecit rex Salomon, *Dux Magnus*, *Dux Ladislaus*.“

Ennyi bizonyosság elhárít minden további kétséget, 's tökéletesen elhiteti velünk, hogy *Magnus* nem volt I. *Geiza* király' keresztneve.

KIS GYÜLÉS, NOV. 21. 1853.

(A' mathem. és természettud. osztályok' számára).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: *Bugát, Győry, Kiss K. rr. tt.* — Más osztályokból: *Balogh, Czuczor, Erdy, Jerney, Horváth Cyr. rr. tt.* — *Bertha, Hunfalvy ll. tt.* — *Toldy Ferencz titoknok.*

GYÖRY SÁNDOR rt.

az úgynevezett *asztalmozgatás' tüneményét* mathematico-physicali úton igyekezett megmagyarázni.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, NOV. 21. 6. ór.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: *Balogh, Bugát, Czuczor, Erdy, Győry, Horváth Cyr., Jerney, Kiss K. rr. tt.* — *Bertha, Hunfalvy, Pauler, Wenzel ll. tt.* — *Toldy Fer. titoknok.*

— Némelly belső dolgok' elvégzése után a' *titoknok* a' könyvtár' számára b. *Eötvös József tt.* részéről ajándékol *Ritter Károly „Erdkunde“* ja I—VI. kötetét, *Berlin, 1832—6.*, az esztergami nyomda' részéről pedig 16 db. kötetmi nyomtatványt, nyújtott be.

KIS GYÜLÉS, DEC. 3. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztálya' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályokból: *Czuczor és Hunfalvy r. és l. tt.* — *Egyéb osztályokból: Császár és b. Eötvös J. tt. tt.* — *Bugát, Fogarasi, Győry és Jerney rr. tt.* — *Bertha, Csatskó, Pauler, Wenzel ll. tt.* — *Toldy Ferencz titoknok.*

CZUCZOR GERGELY rt.

a' *magyar hangtant* a' következőkben folytatta.

A' mondottak szerint nyelvünkben kétféle rövid *a* létezik, t. i. az egyik *gömbölyűbb*, vagy is *dagadó*, 's a' régi nyelvemlékek' helyesírása, valamint az élő nyelv' hangoztatása szerint *o* hangba megy által. A' másik *nyíltabb* szózatú *a*, melly sem a' régieknél, sem az élő nyelvben, legalább kiterjedtebb tájszokás szerint, nem alakúl *o*-vá; pl. az *aj*, *ajak*, *ajtó*, *balta*, *dana*, *anya* *dara*, *darab*, *nap*, *apad*, *varsa*, *lap*, *nyakgat* szókban. Ezen hang

leginkább hasonlítható a' német *strand, wand, hand, rand, wacker, hacken, karg, talg, bang* szókban hallatszó, 's tiszta kiejtésű *a*-hoz. E' szerint a' dagadó *a* a' szóhangfokányon (*scala*) közép helyet foglal, 's mintegy zenei félhangot képez a' nyílt *a* és gombolyú *o* között, mellyeket nagyobb szabatosság végett ezután így nevezek : *ajadó a*, mert nyílt ajjal ejtjük; *dagadó a*, mellynek kiejtésekor a' szájából mintegy kidagad, 's *gombolyú o*. — Az ajadó *a*-val másfelül legközelebb rokon azon hangzó, melly az *a* után legnyíltabban szól, mellyet igen tisztán és szabatosan úgy hangoztatunk, ha szájunkat félig feltátjuk, félig széthúzzuk, 's ez azon *e* hang, melly pl. az *epe, eleven, eke, hever, kever, kefe, heged, meleg, henye, kelet, egeret, fenekek, szekeres, szókban* hallatszik, 's ezt én *ejedőnek* fogom nevezni. Az ajadó és ejedő hangzók hangszervileg, azaz szülemésöknél fogva igen közel rokonok, mert valamennyi hangzó között legnyíltabbak, csakhogy az ajadó egészen, az ejedő félig nyílt, az ajadó vastagabb, az ejedő vékonyabb hangzatú, 's az ajadó' kiejtésekor nyelvünk valamivel hátrább húzódik, az ejedő kiejtése alatt pedig valamivel előbbre tolúl. Minthogy ezen hangzók' rokonsága a' dolog' természetében fekszik, innen van, hogy gyakran fölcseréltetnek, kivált midőn képzés vagy ragozás által a' töszónak alapértelme némi módosítást szenved; pl. a' német nyelvben az úgynevezett *ä* nem egyéb, mint átalakúlt *a*, 's leginkább megfelel a' mi ejedőnek; így változkodnak az *a* és *ä* a' *kalt die kälte, die hand die hände, flach, die fläche, tragen, träger, nahe, nächst* stb szókban, mi különösen a' többes számban, és szóképzésben történik. Hasonló viszony van a' finn családú nyelvekben az ajadó és ejedő között, pl. *Klaproth*' szótára szerint a' magyar *jég* esztül *jäe*, *tseremiszül je*, *wotjákül* egyszerűen *e*; továbbá a' magyar *kéz* röviden *kez*, *karrelul käszi*, *lappul ket*, *wogulul kat*. A' szláv nyelvekben az ajadó és ejedő élesebbek ugyan a' magok nemében, de képzéskor olyféle viszony uralkodik köztök, mint a' németben, pl. *berem am. szedem, brati am. szedni, bral am. szedett, szedim am. ülök, szad am. ülés, szadnuti am. leülni*. Illyenek a' latinban : *agit agit, facit fecit, dat dedit, stat stetit*. Ezen rokonság az ajadók és ejedők között néha egészen földeríti az öszvehasonlított szók' értelmének azonságát, pl. a' latin *ango, angustus, angustia, anxius* és német *angst, ängstig, ängstigen, eng*, a' hellen *μηλον* és latin

malum között. Mi nyelvünket illeti, ebben az említett hangzók nagy szerepet játszanak, különösen a' ragozásban és szóalkotásban; de vannak esetek, midőn a' nyugvó állapotú, vagy is egészen kifejelett szók ugyanazon értelműek ajadólág, és ejedőleg hangoztatva; illyenek: *al*, fordítva *le*, *sajdít* *sejdit*, *varsa* *verse*, *hanyag* *henye*, *habog* *hebeg*, *tahát* *tehát*, *dalia* *delie*, *alig* *elig*, *habahurgya* *hebehurgya*, *kalantyú* *kelentyü*, *nyakgat* *nyekget*, *csattan* *csetten*, *csal* *csel*, *csala* *csele*, *család* *cseléd*, *kavar* *kever*, *galagonya* *gelegénye*, *rakottya* *rekéttye* stb. Ezen analogia szerint megkísértem egy-két homályos eredetű szónak elemzését és értelmezését.

a) *Alafa*, mellynek Pápai Páriznál kétféle jelentése van, úgymint *demensum*, *victus*, eledel, kiszabott ételadag, és *dignitas*, *auctoritas*, méltóság, előkelőség, tekintélyes felsőség. E szónak jelen alakja a' maga nemében különös, mellyet alapjelentésénél fogva sem az *al* gyökü magyar, sem idegen szókkal nem rokoníthatok; de ejtsük ki ejedőleg, 's leszen belőle *elefe*; ha már e' szót a' fentebbi értelmezésekkel öszve hasonlítjuk, nem leszen nehéz azok' gyökeit feltalálnunk: ugyanis *elefe* am. eledel, eleség, tehát gyöke azon *el*, melly megnyújtva *él*, 's jelentése *vivit* és *vescitur*; pl. *sokáig él*, *diu vivit*, és *kenyérrel él* *pane vescitur*, *élet* *vita* és *victus*, továbbá *élő* am. *vivens*, és *victus*, *victuale*, mert így szól a' közmondás: *mí is élővel élünk*, azaz *ételt eszünk*, *eleséggel táplálkozunk*, nem *élünk széllel*; végre a' régi halotti beszédben *eleve* am. *vivens*, mellyel párhuzamban véve legrokonabb az *elefe* t. i. a' *e* kemény *f*-fé alakulván által, mint a' *vinczároz* = *finczároz*, *virgoncz* = *firgoncz*, *vigyáz* = *figyel*, a' *csalva*, *csalva* = *csalava* *csalafa*, a' *nyifa* = *nyiva*, a' *trefa* *trufa* = *tereca* *turava*, a' *tere tura* törzsöktől, mellyekből lett: *terél* *turál*; e' szerint az *él*, *élő*, *élet*, *eleve*, *eleven* tulajdon értelműek, midőn a' latin *vivit*, *vivens*, *vita*, *vivax* szóknak felelnek meg; ellenben átvitt értelműek, midőn jelentésök: *vescitur*, *vescens*, *victus*, *victuale*, minthogy emezek szükséges föltételök amazoknak, valamint pedig az *eleség* és *eledel*, hasonlóan az *elefe* kizárólag csak átvitt értelemben használtatik, de gyökben, mint láttuk, amazokkal megegyezik. — Az *alafa*' második jelentése, *dignitas*, *auctoritas*, mellyekben alapértelem rangbeli elsőség, előkelőség, másoknak erkölcsileg megelőzése, ejedőleg hangoztatva: *elefe*, 's gyöke azon *el*, melly nyelvünkben am. a' latin *prae* és származékai: *elő*, *elől*,

előtt, első, előz, előd, elé, elve, trans, pl. erdő *elve*, trans silvam, mivel a' mi *elve* fekszik, az előbbre van, mint az innen (cis) fekvő, végre *eleve*, melly am. *ante, prae, trans*, mint a' Münchener Codexben : „*Eleve* megmondottam“ *praedixi*. Márk. 13. „Kik *eleve* múltak vala“, *qui praebant*. Luk. 18. „*Eleve* kelsz“ *praebis*. Márk 14. Ezen *eleve* nem csak határozó : *prae, praecedenter*, hanem részesülőféle melléknév is, *praecedens, anteiens* értelemben, mint általán a' *va, ve* képzőü részesülők, mellyek mint melléknevek a' régieknél ragoztattak ; pl. *írva, írvát, írvák*, egyszersmind határozókül használtatnak ; pl. *írva* gyakorolja magát a' nyelvben, t. i. a' mi a' német nyelvben általános, hogy a' részesülők és melléknevek ugyanazon alakban határozók is ; pl. *gehend menő* és *menve*, schön *szép* és *szépen*, 's a' mi latin nyelvben per elegantiam divatozik ; pl. *volens abiit gratis accepto*, e' helyett *volenter, grate v. gratanter* ; ugyan annak némi nyomai találhatunk nyelvünkben is, pl. *gyalog* katona, *gyalog* jár ; a' *hirtelen* ember *hirtelen* megharagszik. Ilyen az *eleve*, keményebben ejtve, *elefe* is, melly mint név jelent *előt, előrangot, előkelő állapotot*, és így, valamint az *eleve* először am. *vivens*, másodszer am. *praecedens, anteiens*, hasonlóan az *elefe* am. *victus* és *praecedentia*, a' mellyet a' dignitas foglal magában.

Az *eleve* és *elve* változatokból gyaníthatni, hogy a' *va, ve* képzőü részesülő hajdan *ava, eve* alakban is divatozott ; pl. *halva halava, írva írava, keve keleve, merve mereve*, 's ezekből és illyekből képződtek megnyújtás által az illy végzetű részint mellék-, részint főnevek : *eleve eleven, mereve, mereven merevén, merevény, keleve kelevény, televe televény, halava halva, halavány halvány*. Ezekben a' *v* gyakran *m-re*, mint rokon ajakhangra változik ; pl. *duzva, szuszva, tutyva, lesznek : duzma szuszma tutama, szerevény szeremény, alkotvány alkotmány, indítvány indítmány* stb. Általán innen elemzendők, mert részesülőkből fejlődtek ki, a' *ba be, pa pe, fa fe, va ve, ma me*, továbbá a' *b, p, f, v, m* ajakhangos képzők és általok alkotott szók, miről részletesen máskor akarok szólani.

A' fentebb elemezett *eleve* szó alkalmat nyújt, hogy a' haladásra vonatkozó *el* gyöknek egy kiavult származékáról szóljak, 's ez *eleszteb*, melly a' régieknél am. előbb, régen, vagy is, előbbi időben. Góry Codex 3. l. „*Eleszteb* lássuk azt meg, hogy hányké-

pen leszön az rágalmasság.“ 15. l. „Mert valaki teszi az irgalmas-
ságot, ez elyeten *eleszteb* azt jelenti.“ 23. l. „És az *elesztebi* tisz-
tossége megadatik“ hol am. *elébbi*. Használatából, mint a' szöveg
mutatja, kitetszik először, hogy másod foku melléknév, illetőleg ha-
tározó, miért ma így írnök : *elesztebb, elesztebbi*, mint előbb előbbi,
utóbb utóbbi; másodsor, hogy alapfogalom benne az időbeli el-
sőség, tehát gyöke az elsőségre vonatkozó *el*, mellyből csangós
hangoztatással lett *elesz* melléknév, *eles* helyett, mint csangósan
édesz kedvesz, közmagyarosan : *dobasz, kopasz, horpasz, csu-
pasz, horgaszt, görbeszt*; az *elesz* melléknévből képződött hatá-
rozó *elesz-t*, mint *örömes örömes-t, vegyes vegyes-t, képes ké-
pes-t, szíves szíves-t*, 's végre minthogy a határozókat, hol szük-
ség van rá, fokozni is lehet, a' második fokon, *elesztebb*, mint :
öröместebb. Egyébiránt az *elesz* közmagyarosan is él mint *eles* az
öszvetett *mielest* határozóban, melly taglalva *mi-elest*, és szabato-
san annyi, mint a' latin *quam primum*, 's rokonok vele a' *mielőtt*
priusquam, és *mielőbb*, *quo prius*, valamint több határozóink a'
latin észjárás szerint képeztetett, 's valamint ebben megfelel neki
az *illico*, hasonlóan a' magyarban *ottan, legottan* tételik utána, 's ez
lehet oka, hogy hangrokonságból a' *mielest* helyett *mihelyest* diva-
tozik, mellyben a' helység' alapértelme látszik becsúsztatva lenni.

b) *Tahát, tehát.*

A' régieknél az elébbi dívott, ma az utóbbi van szokásban.
A' *tahát* a' régieknél múlt, távoli időre vonatkozott, 's annyit je-
lentett, mint *akkor*. Bécsi Cod. 11. f. „*Tahát* Olofernes monda neki“
Káldi szerint, *akkor* Holofernes monda neki. 12. f. „*Tahát* paran-
csolá“ Káldinál, *akkor* meghagyá. Münch. Cod. Máté 5. „És *tahát*
jöved ajándokozjad te ajándokodat.“ Káldinál : „És *akkor* eljövén
add be ajándokodat.“ Későbbi századokban a' *tehát* kapott fel, a'
latin *ergo, igitur*' értelmében, 's élünk vele, midőn azt akarjuk je-
lenteni, hogy az előre mondottak vagy történetek után folytatólag
következik valami, és így a' gondolkodás, okoskodás' fonalán to-
vább haladunk, 's alapfogalomban egyértelmű vele a' *tovább*, 's
latin *ultra*; pl. ezen mondásokat, ebből *tehát* az következik, hinc
ergo hoc sequitur, így is ejtethjük, ebből *tovább* az következik,
hinc *ultra sequitur*. E' szerint mind a' régies *tahát*, mind az újabb
tehát távolságra vonatkozik, amaz előre emez hátra haladó, amaz
múlt, emez jövő távolságra, és így az eredeti gyök azon *ta*, melly-

ből *táv*, *távol*, *távolít*, *távolság*, továbbá *tal*, *taliga*, *talu* származnak, melly egyfelül gombolyúvá alakulván, leszen *to*, *tova*, *to-éább*, *toliga*, *tolu*, másfelül ejedőre változva : *te*, honnan *té*, *téved*, *tévely*, *tévelyeg*, *tébolyog*, *tékozol*, *tétova*, *tél túl* származnak, 's minthogy a' *t* és *sz* néha fölcseréltetnek, mi a' hellén nyelvben szinte dialectuskint változik; pl. *γλωσσα γλωττα*, *δαλασσα δαλαττα* stb, ide tartoznak mint távolságra vonatkozók a' *sza*, *szo*, *sze* gyökök ezen származékokban : *szana szét* (sparsim), *száguld*, *szédeleg*, *szél* (latitudo), *szélt* (late, sparsim), és *szór* (spargit, dispergit). De miként fejlődött ki már a' *ta* gyökből a' *tahát*? Analogia szerint úgy, mint a' *honn*, *onn*, *inn*, *ide* (tempus) törzsekből a' *honnán*, *honnat*, *honnét*, *honnajt*; *onnan*, *onnat*, *onnét*, *onnajt*, *innen*, *innét*, *innét*, *innéjt*, *idén*, *idét* (tempore) részint hely-, részint időhatározók t. i. *ta*, *ta-v-a*, *ta-v-án*, *ta-v-át*, *tahát*, mellyből hangzó változattal lett *tehát*, mint vasárnap vesárnap, barázda Győr' vidékén berázda, napestig nepestig, idnap idnep, innep, harkály herkály stb. Végre a' közép *v* átalakult rokon *h*-ra, mint a' *kova koha*, *kőmives Mátyusföldén kőműhes*, *bival bihal*, *sovárog sohárog*, *posvad poshad*, *pesved peshed*, *purra purha* stb szóokban.

c) *Vatalé*, *vataléj*. A' székelyeknél, Balaton mellett és Pozson vármegyében kis hordócska, mellyben a' mezei munkások inni való vizet visznek magokkal, máskép : *csoboló*, *csobolyó*. Ha e' szót ejedőleg ejtjük, leszen belőle *vetelé*, mellyel rokon a' *vedel*, ki vizet vagy átv. ért. szeszes italt víz gyanánt iszik; mondják túl a' Dunán különösen a' ludakról, honnan *vedelő* am. vízivő, és a' miből vizet isznak, mint ivó pohár, szívó tök, evő kanál. Hogy a' *vedelő* és *veder* (aqualis ' *υδρια*) székelyesen *vider* a' *viz* szóval rokonok, nem kételkedhetünk benne, de hangváltozattal egyeznek vele ezek is, a' német *wasser*, a' svéd *vat*, szláv *woda*, hellen ' *υδωρ*, mellyről Plato azt mondja, hogy a' barbaroktól kölcsönözték a' hellének. E' változatok szerint mind a' *vatalé* vagy *vataló*, mind a' *vedelő* egyeredetűek, 's az ősi nyelvnek maradvékai. Mi alakját illeti, hasonló azon szavainkhoz, mellyekben az *ó*, *ő* átalakul *é*, *éj* és *aj* formákra, millyenek : *karé*, *paré*, *taré*, *góré*, *csikoltó csikolté csikótó csikóté*, mit kivált illy régies igealakokban találunk fel : *tanót*, *tanét*, *tanéjt*, *szabadót*, *szabadét*, *szabadéjt* stb.

De lássuk már a' nyílt hangzók' viszonyait egymáshoz a'

ragozásban és szóképzésben. A' ragokat és képzőket általán *egy-águakra* és *többáguakra* osztom; amazok mindig ugyanazon hangzón szólnak, akármilly szóhoz járulnak; pl. az *i, é, ig, ért*, mint: ház-*i*, kéz-*i*, út-*i*, üszö-*i*, csömör-*i*, melléknevek, pap-*é*, úr-*é*, szív-*é*, nép-*é*, kör-*é*, ürü-*é*, birtoknevek, nyak-*ig*, térd-*ig*, fül-*ig*, hón-*ig*, övedző-*ig*, határnevek; arany-*ért*, ezüst-*ért*, nyúl-*ért*, sör-*ért*, ürü-*ért*, érték- vagy oknevek. A' többáguak vagy *kétáguak*, mellyeknek egyik ága a' vastag, másik a' vékony hangú szókhoz hajlik, mint a' *ról röl, tól töl, ból böl, ba be, ban ben, val vel, nak nek* névragok, a' *ság ség, ás ész, ka ke, at et* névképzők, a' *hat het, tat tet, ül ül* igeképzők stb, vagy *háromáguak*, mellyeknek egyike vastag: *o*, ketteje vékony: *é* v. *ö*, mint *on én ön, hoz hész höz*, névragok: *od ed öd, og eg ög* igeképzők; *négyáguak*, mint *ad ed od öd* a' *harmad, negyed, hatod, ötöd* szókban; *ötáguak*, mint az *as es os és ös*, pl. ház-*as*, népes, boltos, kertés, ökrös, mellyekhez néha a' hatodikul az *is* járúl; pl. hamis, lapis, köris, kódis, 's tájszokásilag *os* helyett *us*, pl. piritus. Jelenen azon kétáguakról fogok szólni, mellyekben az ajadó és ejedő hangzók változkodnak. Ezeket két tekintetből érdekes fürkészni, először *széphangzati*, másodsor *elemtani* oldalról. Ugyanis köz tudomásu dolog, hogy a' müveltebb és simább magyar beszéd bizonyos széphangzati vagy hangrendi szabályokat fogadott el, mellyek az elemtantól eltérnek, midőn ragozásban, képzésben, sőt néha öszvetételben is a' ragok, képzők és alkatrészek eredeti hangzóit a' gyökök, törzsök, illetőleg előszók hangzóihoz alkalmazzák. Az elemtani kiejtésnek még ma is több nyomai léteznek a' palóczok' nyelvében, kikhez általán oda számíthatjuk a' hegységekben, cserhátakon lakó magyarokat, millyenek Vasban az örségiiek, Zalában a' göcseiiek, Baranyában az ormánságiak, t. i. a' tapasztalás azt bizonyítja, hogy a' hegyi lakosok általán ragaszkodóbbak az eredeti szokásokhoz, mint a' síkföldiek; innen van, hogy ezeknél, valamint a' székelyeknél is, sok olly régi szó és szólásmód divatozik, mellyeket a' síkföldiek már rég elfeledtek, pl. a' szép magyarságával dicsekvő, 's a' székelyen néha mosolygó síkföldi magyar a' német *sógor* szóval él, midőn a' székely az eredeti magyar *süv*-et használja. A' palóczok' nyelve a' szóelemésnek egyik vezércsillaga, mellyet ha nem lát, vagy behúnyja előtte szemét, úgy gyakran hiába tapogatózik; ellenben annak világánál sok

homály földerül előtte; pl. nyilván dolog a' nyelvtudósok előtt, hogy az igék' személyragai magok a' személyes névmások különfélekép módosulva, mit nyelvünkről Révai alaposan megmutatott; de midőn a' kisimult nyelvű magyar így szól: *verünk*, *megyünk*, *keresünk*, a' zalai azt mondja: *verenek*, *megyenek*, *keresenek*, mi közelebb áll az eredetiséghez, mert itt az első személy' *en* többese hangzik a' többes számnak *k* képzőjével: *en-k*, ebből lett idővel *önk*, azután *ünk*; hasonlóan a' zalai magyar, legalább Balaton' vidékén, e' helyett: *földünk*, *népünk*, így szól: *földenk*, *népenk*, mi am. föld-*em-k*, nép-*em-k*. Így lett az egyes számu *te* második személynévből *tek*, pl. *verték*, *néztek*, *kerestek*, hangrend szerint: *tök tok*, pl. *ültök*, *jártok*, e' helyett: *ül-tek*, *jár-tek*.

Midőn a' vasvármegyei magyar e' helyett: *föl-* v. *felmegyek*, így szól, *fö* v. *fé-*megyek, az eredetiséghez hívebb és az analogia szerint következetesb a' beszédmódja, mert a' *föl* szóval ezek állanak párhuzamban: a' már kiavúlt *lel*, mellyből még él a' *lelebb*, továbbá a' *kül* és *bel*, mellyeknek gyökei a' helyre mutató *le* infra, *kü* extra, *be* intra, tehát *fé* v. *fö* supra, innen e' párhuzamok is: *len* v. *lenn* v. *lent*, *fen* v. *fenn* v. *fent*, *fön* v. *fönn* v. *fönt*, *kün* v. *künn* v. *künt*, *ben* v. *benn* v. *bent*; *lelebb* *felebb* v. *fölebb*, *külebb* *belebb* stb. És így elemtanilag: *kü-*megyek, *be-*megyek, *le-*megyek, *fö-*megyek. Ezen elemzést megerősíti a' régi nyelvszokás is. Tudnivaló, hogy a' *fel* és *fej* szók mind hangilag mind fogalmilag rokonok; de a' *fej* régente, legalább a' Münchener Codex szerint, *fe* volt, hol így ragoztatik: *fem*, *fed*, *femet*, *feteknek*, *fetekről*, nem pedig: *fejem*, *fejéd*, *fejemet*, *fejeteknek*, *fejetekről*, és a' *fejdelem* ottan *fedelm*. Máté 7. „Te kedig mikor böjtölendesz, te *fedet* meg kenjed.“ Unge caput tuum. Luk. 8. „Olajjal en *femet* meg nem ken(e)ted“, oleo caput meum non unxisti. Luk. 12. „De, es ti *feteknek* (capitis vestri) minden fürti megszámláltattak.“ Luk. 22. „És fürt ti *fetekről* (de capite vestro) el nem vesz.“ Milly szabatos rövidség!

De lássuk a' kétágu ragokat hangrendi tekintetben, egyzersmind, mennyire lehet, eredeti alakjokat és értelmöket.

I. Kétágu névragok.

a) *nak*, *nek*; az első vastag, a' másik vékonyhangú szókhöz ragad; *lapnak*, *lápnek*, *kornak* *kórnek*, *urnak*, *kutnak*, *tarénak*,

karének, továbbá a' vastaghanguakhoz simuló *i* után, pl. *hédnek*, *lédnek*, *csédnek*; vékonyhanguakhoz: *gyepnek*, *népnek*, *töknek*, *ürének*, 's a' vékonyhanguakhoz szegődött *i* után, *szívnek*, *hívnek*, *gilének*. E' ragokban az általán elfogadott tiszta kiejtés szerint nyíltak a' hangzók, mitől a' tájszokás néha ugyan eltér, midőn az ajadó helyett gomolyút, az ejedő helyett pedig gömolyüt hangoztat, de nem következetesen, mert ezt rendszerint csak a' hosszú *á* és *é* után teszi; pl. *háznok*, *magánok*, *tálnok*, *népnek*, *szépnek*, ellenben nem mondja: *papnok*, *babnok*, *helynek*, *ökörnek*, hanem *papnak*, *babnak*, *helynek*, *ökörnek*.

Hogy e' két rag közül eredeti a' *nek*, 's csak széphangzati rend szerint vált belőle *nak*, az kitetszik először a' régi nyelvelékekből, nevezetesen a' Boldvai Codexből, hol ezeket olvassuk: *mogának*, *pokolnek*, *fojánék*, *halálnek*. Béla névtelen jegyzője is mind a' vékony, mind a' vastaghangú nevekhez ragasztja: „Árpád dedit terras Edunek et Edumernek. Cap. 17. Dedit terram magnam Ousadunek. Cap. 31. Tunc Dux Usubuunek . . . dedit castrum Beszprem. Cap. 52.“ továbbá, midőn mint önálló szó gyökül használtatik és személyragot vesz föl, *nek-em*, *nek-ed*, *nek-i*, és nem *nak-om*, *nak-od*, *nak-i*. E' szerint az eredeti ősi alak, ejedő *nek*, melly utóbbi szokás által módosult ajadóvá. De puhatoljuk már, milly alapfogalmakat fejez ki ezen rag, hogy legalább valószínűleg meghatározhassuk származatát is. Az bizonyos, hogy a' névragok a' nevek' viszonyait mutatják ki, 's némelyek első tekintetre világosak, pl. a' *kor* időre mutat, az *ig* hely- vagy időhatárt jelent, a' *be ben* helyviszonyra vonatkozik, az *ért* vagy becsviszonyú, pl. nem adnám száz forintért, vagy okviszonyú, pl. bűnödért lakolni fogsz, mindent a' hazáért. A' *nek* következő viszonyokban divatozik: 1) *birtokviszony*, melly egyszerűen a' birtokos és birtok közötti létállapotot fejezi ki, pl. Péternek háza. Ez Pálnak ruhája, melly esetben el is hagyható, mivel a' birtoknév' raga már maga kifejezi e' viszonyt, miután nyelvünk' természete szerint a' személys névmás egyszersmind birtokrag is; pl. házam, házad, háza, domus mea, tua, eius vagy sua; 2) *tulajdonító* vagy *adó viszony*, melly alapfogalomban ugyan a' birtokviszonynyal igen rokon, de abban különbözik tőle, hogy a' birtokviszonyos *nek* elhagyható, a' tulajdonító nem; amaz közvetlenül a' birtoknévre vonatkozik, ellenben a' tulajdonító *nek* az állítmánynyal van közvetlen viszony-

ban, vagy is a' tulajdonító *nek* ragú névről mindig valamit állítunk, továbbá, a' birtokviszonyban a' *nek*-es szó állítmány, a' személyragos pedig alany, pl. Ez Péter*nek* háza, annyit tesz, ez a' ház Péter*é*; isten*nek* akarata szerint am. azon akarat szerint, melly az istené, ellenben a' tulajdonító viszonyban a' *nek*-es szó *alany*, mellyre bizonyos állítmány vonatkozik, pl. e' régies mondatban: Erdély*nek* fejedelmé*nek* parancsa, két birtokviszony van; ebben pedig, Erdély*nek* fejedelmé*nek* hadat izent a' török, az első birtokviszony, a' másik tulajdonító.

A' tulajdonító *nek* ragnak jelentéseit két fő osztály alá sorozhatjuk: *először* olly állítmányokkal jő viszonyba, mellyekben alapfogalom bizonyos *járandóság*, legyen az hasznos vagy káros, kedvező vagy kedvezőtlen, ilyenek a' következő igék: *ad, tulajdonít, enged, ígér, ajánl, fizet, használ, árt, izen, kínálkozik, javal, rosszal, parancsol, till, köszön, tartozik, van, nincs, kell*, e' melléknévek: *adós, ártalmas, hasznos, káros, szükséges* t. i. valakinek vagy valaminek; *oda neki!* am. hagyján (concedo), továbbá a' járandósággal rokon *illetőség*, melly által azt akarjuk kifejezni, hogy bizonyos név, cím, jelző, minőség, állapot hozzávaló, hozzá illő az alanyhoz, pl. öcsémet Péter*nek* nevezik, 's ő engem bátyjának hí. Rosznak vélem, jónak sejtem, tolvajnak gyanítom. Katonának tekintett, bírónak való, tisztnek alkalmas ember stb. Mindezekben az *adás, tulajdonítás'* alapfogalma rejlik, 's innen a' latin *dativus* nevezet; különösen az *illetőség'* osztálya alá tartozókban az illető alanynak bizonyos nevet adunk, miért a' járandósági *nek*-et *tárgyadónak*, az *illetőségit* pedig *névadónak* nevezhetjük; *másodsor*, jelent a' *nek* bizonyos tárgy felé *célezést, irányzást, közeledést*, pl. útnak indul, hegynek tart, falnak megy, *neki* szalad a' viznek. Ez értelemben tehát inkább *közelítőnek* mondható, 's a' szoros jelentésű tulajdonítóval (*dativushoz*) csak annyiban rokon, hogy az *adásban* az adott dolog és átvevő között *közeledés* történik, valamint a' ki hegynek megy, mindig közelebb és közelebb jut a' hegyhez, mintha *oda* adná magát neki.

A' fenn előadottak szerint a' *nek'* jelentése a) tárgyadásra, b) névadásra, vagy nevezésre, c) bizonyos irányhoz közeledésre vonatkozik. Mindezen jelentéseket magában foglalja nyelvünknek egy általánosan divatozó szócskája, mellynek a' *nek* valószínűleg származéka, t. i. a' nyílt ajakkal hangoztatott *ne!* indulatszó, melly

különbözik a' tiltó *ne* szócskától, mellyet élesebben ejt több vidékeken a' nyelvszokás, midön amazt csaknem általán ejedőleg ejtik. A' *ne* indulatszó 1) *hívó*, *nevező* értelmű, ezzel hívja, csalogatja a' magyar az állatokat, pl. Bodri *ne!* Maczi *ne!* Czocza *ne!* Fakó *ne!* *ne* csikó *ne!* ez olly önálló szó, mint akármelly más, 's értelme *jer ide*, *jer közel*, tájdivatosan pl. Pápa' vidékén a' kutyát így is hívják : *le!* szinte nyílt hangon. Továbbá azon szó, mellyen valakit híznak, vagy szólítanak, magyarul *név*, röviden *nev*, honnan *nevet*, *nevek*, *neves*, *nevez* mind rövidék, innen ezek : mi *neved?* és hogy *hívnak*, quis vocaris? wie heisstest? jak sza wólás? egyet jelentenek, 's midön azt kérdi a' magyar, mi *neved?* annyit tesz? mellyik szó az, mellynél fogva téged híni vagy szólítani szoktak; hogy *hívnak?* am. mellyik szó az, mellynél fogva azt mondják neked : *ne! jer ide*; tehát midön azt mondom : engem Péternek *hívnak*, am. engem így hívnak : *Péter ne!* Minthogy pedig a' névnek eredeti alapját az elnevezendő tárgynak bizonyos tulajdonsága teszi, innen a' név tulajdonságot is jelent, 's ezen alapfogalomból érthető a' *nek* ez illyen viszonyokban : *szépnek* nevezem, tartom; helyes*nek* itélem, gondolom, bírónak választották őt. Ha én *neked* volnék. Ha Péternek volnék. 2) a' nyílt *ne* am. hic habes, da hast es, tu ho más, azaz *adó* jelentése van, 's am. *adok* valamit, *vedd el*, udvariasan, *tessék*. Él e' szóval a' magyar, midön kínál, ad, átnyújt, oda enged pl. *Ne neked* is egy garas. *Ne* fiam *vedd el*. Ezen *ne* fölveszi nagyobb hatás végett azon *sze* toldalékot, melly nem egyéb, mint a' parancsoló módban használt *sze sza*, 's egy e' második személynévmással : *te*, pl. *jer-sze*, *jöss-te*, *add-sza*, *mondd-sza* és így *ne*, *ne-sze*, *ne-te*, tájdivatosan élesben : *neszè netè*, pl. *Nesze* semmi fogd meg jól. Illyenek a' következő indulatszóból, *haj*, *hopp*, *no*, u származó *haj-sza*, menj te, *hopp-sza*, ugorjál, *no-sza*, mozdúlj tovább, rajta, *u-szu*, *u-czu*, utána! fogd meg! Néha *di* alakban jelen meg, pl. *haj-di*, *us-di*, *os-di*, azaz *oss-te*, azon *os* gyöktől mellyből a' sebes távozást jelentő *oson* származik, a' tréfás *iszkurdi*, *iszkurgyi*, melly elemezve am. *iszkódj-te*, az *iszkódik* igétől, ez pedig a' menést jelentő *isz* gyöktől, honnan az ebnek azt mondják : *iszsz ki!* takarodjál ki. Sőt az *adó*, kínáló *ne* a' többes számu másod személynévmást is fölveszi : *ne-tek*, mi am. vegyétek, pl. *Netek* édes gyermekeim, *oszszatok el magatok között*, *kettőztetve*, *ne netek*, vagy *ne nek-*

tek! Alkalmilag megjegyzem, hogy népünk' szokása az állatokat *tegezve* megszólítani, pl. *czo te! hücs te! fartolj te! hők te! tola te! csibi te! tüled te! nem oda-te! hóha te!* 3) Minthogy a' hívásnak már alapfogalmánál fogva közelhozás a' czélja, 's az adás is közeledéssel jár; innen a' *ne* közeledés is jelent, és így a' *ne* és *nek* alapfogalomban egyeznek, 's a' *nek* azon szók' osztályába tartozik, mellyekben a' *h g k* torokhangok nagyobb hangzatosság végett toldattak a' gyökszóhoz, pl. *be beh! vaj vajh! haj hajh! do doh, mo moh, i ih, ju juh, mócs-in mócsing, rozmarin rozmaring, talán, tájdivatosan taláng, foszlány, foszlányg, itt e' itteg, itteg, puszpán puszpáng* (a' német buchsbaum-tól), *tövis tövisk, viasz viaszok, fió fiók, pilincz pilinczk, rovat rovat rovatk* stb és így: *ne, neh, nek*. A' magyar *név* szóval rokonságban látszanak lenni a' hellen ὄνομα, latin *nomen*, német *nahme*, tót *meno*, mellyekhez képest a' magyar ösiebb, eredetiebb alakú és gyökszerűebb, valamint az *ab* és *ap* ösiebb eredetiségre mutat, mint az *abba, baba, papa* s az *at aty* régiebb és tisztább, mint a' *tata, tato, pater, vater* stb.

Hogy nyelvünkben az eredeti indulatszók igen jelentékenyek, 's hogy azok' értelmét népünk csodálatos öszhangzásban fentartotta, arról igen bőven és tanulságosan lehetne szólni: de jelennen csak röviden érintem e' tárgyat, némi igazolásul annak, hogy az egyszerű indulatszókból több származékok eredtek, pl. *haj!* mellyel az állatot menésre, mozgásra ösztönzik, *hajt*, impellit, *hajszol*, persequitur, *hajtókál, hajtsár, hajit, hajhász, hajó*; különbözik tőle azon *haj*, mellyből *hajt* clinat, *hajtóka, hajlik, hajlandó, hajlós* erednek, mert ez rokon a' *gaj* és *kaj* görbeségre vonatkozó gyökökkel, mellyekből lettek: *gajmó, kajmó, kajla, kajsza, kajcs, kajcsos* stb, *no!* megindulásra biztató, származékai: *nogat* v. *nógat, nádul, nádít, nos, noszol, nosza, u!* v. *hu!* valaminek utána buzdító, honnan: *uszu, huszu, uszít, huszít, uszogat, uszu rajta!* (huszár?) *ü!* v. *ü!* erőszakkal kergető, *hajtó*, melly a' magyar hajóvontatók *hajtóhangja*, honnan: *üz*, melly olyan képzésű, mint a' *tű, fű* gyökökből a' *tűz fűz* igék az elavult *üzdög*, mellyből *üzdögő, üzdöge, üsztöke, ösztöke* származott, *üzekedik; ja!* v. *jaj!* honnan, *jajos, jajgat, jaidít, jaidúl, jász*, átalakulva *gyász*, azaz siralom.

o oh, ohaj, ohajt, soh, sohaj, sohajt, sovár, sovárogo, sopány,

sopánykodik; *foh*, *fohász*, *fohászkodik*; *ah*, *áh*, *ahít*, *áhit*, *ahítat*, *áhitat*, *ahítatos*, *áhitatos*, *ajtatos*, *ájtatos* stb.

á *ám*, *bá bám*, csodálkozóok, honnan: *ámé bámé*, *ámül bá-mül*, *ámít bámít*, *ámész bámész*, *ámekodik*, *áméskodik*, *báméskodik*, *ho* v. *hó!* v. egyszerűen *ó!* mellyel a' nyugtalan, szilaj, vad, futó, vagy menésben levő állatot szólítják, hogy veszteg legyen, hogy megálljon. Ide vonatkozik azon népies mesekérdés: mellyik a' legerősbik betű? Fel. az *ó*, mert az ökröt is megállítja, innen: *hódít*, *hódül*, v. régiesen *holdít holdül*; vékony hangon *hő* v. *hő*, mellyből *hők* am. farolj hátra, pl. *hők*, *Bimbó!* *hőköl*, *hőköl-tet*, *hökken*, *hök kent*, *hős* v. *hös*, hódító személy, különösen vitéz, ki ellenséget hódít, és ifju legény, vagy más férfi, ki nőt hódít, innen régi nyelven am. *procus*, *hösölni* am. *procar*.

Ezen hasonlatok szerint állítottam fentebb helyen, hogy a' birtokot, adást, hívást, közelítést jelentő *nek* rokon azon *ne*-vel, melly ama jelentések mind magába foglalja, továbbá, hogy a' *név* szóban a' hívó *ne!* gyök rejlik.

Végül az egészet öszpontosítva a' *nek* ragot szabatosan így különböztetjük meg: a) *birtokos*, possessivus, *nek*, pl. Péternek háza; b) *adó* vagy *tulajdonító*, dativus, attributivus, *nek* pl. a' béresnek fizetek, cselédemnek adósa nem vagyok; c) *hívó* v. *nevező*, v. *névadó*, vocativus, *nek* pl. kinek hínak? minek is mondjam? tolvajnak tartom; d) *közelítő*, adproximativus, *nek*, pl. hegynek tartok, *neki* megy az erdőnek. E' különféle értelmeken fön nem akad, ki arra figyelemmel volt, hogy ez más nyelvekben is úgy van a' magyar ragoknak megfelelő névhatározókkal, illetőleg praepositiókkal, pl. a' német *von* = tól = ből = ról, a' hellen *δια* = per = inter = ex = propter, a' *υπο* genitivussal = ab, ex, dativussal és accusativussal = sub, subter; a' latinban *sub* = alá és alatt, az *in* = be és ben, és ra, pl. in domo habito (házban), in aulam pergo (udvarba), in distantiam unius horae (egy órányira), sőt néha am. *iránt*, pl. amor in patriam.

— A' *titoknok* a' nyelvjárások' pontos és tudományos ismeretének fontos ügyére fordítván az osztály' figyelmét, az 1840-ben tett 's elfogadott ebbeli indítványára hivatkozott, mellynek azon negatív sikere lett, miszerint az öszves irodalomban eladdig közzé lett, a' magyar nyelvjárásokat tárgyalt, nagyobb kisebb munkák és közlemények' átvizsgálásából kitünt, hogy az azokból nyert adatok általában elégtelenek, e' mellett nem elég szabatosak, határozottak és biztosak, sokszor eltérők, sőt ellenkezők, minél fogva akkor is már a' tárgy-

nak közvetlen vizsgálatok' útján kifürkészése találatott egyedüli célhoz vezető és biztos útnak : melly azonban az academia' anyagi kedvezőtlen állása miatt ekoráig elmaradt. Elismerete ugyan indítványozó , hogy azóta még nyommasztóbb viszonyok álltak be, mellyekből a' pénztár csak most kezd kibontakozni : mégis a' tárgy szerinte már olly elutasíthatlanul sürgetősnek mutatkozik , hogy azt bármelly áldozattal tisztába hozandónak véli; e' sürgetőség pedig nem csak azon körülményben fekszik , hogy a' nyelvjárások ez utolsó tizedben még sebésebb elhalaványodásnak indultak az ima és énekeskönyvek , népiratok , naptárak , a' terjedező néptanítás , mind tisztábban szóló papok és jegyzők , valamint a' sűrűbb közlekedésnek mindinkább általánossá létele által ; hanem a' nyelvtudomány' mai kívánalmai 's a' munkában levő nagy szótár' szükségleteiben is. Minél fogva azon alakban ujítja meg szóló , régi indítványát : kéretnek fel a' Tek. Igazgatóság , miszerint az osztály' valamelyik tagját küldené ki időrül időre a' hazának külön vidékeire olly célból , hogy a' nevezetesb és tanulásgosb nyelvjárásokat behatólag és rendszeresen igyekezze észlelni , átvizsgálni , s azokról lehetőleg kimerítő 's ehez képest közzé is tehető tudósításokat adni, mellyek a' magyar nyelvtudománynak nem csekély felvilágosítására , különösen pedig a' nagy szótárnak , hang és alaktani részében , mulhatlan segédlemére szolgálnának. Illy nyelvjárási fő tartományokul indítványozó a' székelyföldet , 's az éjszaki , közép és déli palócok' vidékeit említette fel : egyébiránt az osztályra véve a' maga idejében bizandónak a' teendő egyes utazások' irányai' kitűzését. A' mi végre a' kiküldendő tagot illeti : a' maga részéről leginkább Czuczor Gergely rtagot véli ajánlandónak , úgy is mint a' nagy szótár' íróját , s úgy is mint kit e' részbeni jelentékeny jártassága , a' nyelv' minden titkaival megbarátkozottsága 's egyénisége által e' munkálkodásra előkelőleg meghivatottnak ismer az osztály.

Az ülés ez indítványt minden részeiben helyeslélvén és elfogadván , 's a' kijelelt tagban is teljesen megnyugodván , a' Tek. Igazgatóságot az évenkénti szünetidőben eszközzendő ezen utazásokra szükséges költségek' kirendelésére sürgetve kéri.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Szépirodalom. — *Garay János Összes Költeményei* egy kötetben. A költő arcképével. Baráti megbízásból kiadta *Ney Ferenc*. Pest, 1854. Müller E. könyvnyomdája. A Nemzeti Könyvtár alakjában XXXII. és 1062 szelet. Füzve előfizetési áron 5 ft. p.

Szent László. Történeti költemény XII. énekben. Irta *Garay János*. Pest, 1854. Müller Emíl könyvny. k8r. 266 szelet, második kiadás) „azon előfizetők számára , kiknek a „Szent László“ 1000 példányából már nem jutott).

Béla (regény). Irta *Irinyi József*. Pest, Müller Gyula bizománya. 1853. 16r. I. köt. 304 l. II. köt. 320 l. füzve 2 ft 20 kr.

Dobsa Lajos Színművei. Pest, Müller Gyula bizománya. 1853. 16r. I. köt. 239 l. II. köt. 293 l. füzve 2 fr 30 kr.

Parádi Emlék. Eredeti vígj. egy szakaszban. Irta *Keszty József*. Eger, 1853. érs. bet. k8r. 27 l.

— Nyelvkönyvek. — *Magyar Nyelvtan* az algymnasium I. és II. osztálya számára. Irta *Ihász Gábor*, egri megyei áldor s főegyházi hitszónok. Második javított kiadás. Eger, 1853. érseki bet. 8r. 163 l. füzve 40 kr.

Magyar Olvasástan. Elemtanodák használatára írta *Fellner Antal*. 1853. Vácon, Plessel nyomd. 16r. 15 l.

Latin Nyelvtan Elemei az alsó gymn. második osztálya használatára. Szerk. *Deák Sándor*, Zirc-cisterci rendi tag s tanár. Pest, 1853. Müller nyomd. n8r. 67 l.

Latin Olvasókönyv az alsó gymn. második osztálya használatára. Szerk. *Deák Sándor* stb. Pest, 1853. Müller n8. 72 l.

Hellen Gyakorlókönyv. Szerk. és kiadta *Lichner Pál*, a pozsonyi ev. lyceumban a classica philol. tanára. Pozsony, Wigand bet. 1854. n8r. 122 l.

— Széptan. — *Ékesszólástan*, vezéreltül a remekírók fejtegetése s a szépirásművek kidolgozásában. Irta *Szvorényi József*, cisterci r. tanár s a m. akad. lev. tagja. Második javított kiadás. Eger, 1853. n8r. öszv. 196 l. füzve 56 kr.

— Tan s ifjúsági könyvek. — *Tankönyv elem- és reáliskolák használatára*. (A cs. kir. magas ministerium jóváhagyásával). Irta *Grynaeus Alajos*, szatm. kanonok, hittudor, tanár stb. Negyedik s újra bővített kiadás 85 képpel. Pest, 1854. Müller E. sajátja. n8r. 156 l. füzve 20 kr.

Erényképző hasznos Olvasókönyv a haza mindkét nembeli ifjúságának számára. Negyedik javított kiadás. Pest, Emich sajátja. 1854. n8r. I. füzve 12 kr.

Szívképző költemények. Szerzé *Márki József*. Második füzet, 33—97 l. (Tartalma : Hunyadi és Kapisztrán, költői beszély 1456-ból; és két névnap vers). Pest, 1854. Müller Emil nyomdája. k8r. Ára 20 pkr.

— Törvénytud. — *Az ausztriai Általános polgári Törvénykönyv Magyarázata*, Magyar, Horvát, Tótország, Szerbvaj-

daság és Temesi Bánság viszonyaira alkalmazva. Irta Dr. *Wenzel Gusztáv*, egyetemi rendes jogtanár, m. akad. s több bel és külf. tudós társaságok tagja. III. füzet, 257—384. lap. Pesten, Geibel Armin sajátja. 1853. n8r.

Az ausztriai császárság számára 1853-diki július 29-dikén kihirdetett *büntető perrendtartás magyarázata*, a hirdető cs. kir. nyiltparancsnak és törvénynek szövegével, s összehasonlítva az eddigi eljárással. Irta *Csatskó Imre*, bölcsészet- és jogtudor, a cs. kir. pesti megyei törvényszéknek ülnöke, a magyar tud. társaságnak és az álladalmi vizsgálati bizottmány jogosztályának tagja, stb. Első rész : XII. és 272 l. (Az „Új Törvénytár“ hetedik kötete). Pest, 1854. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8-r. Ára a második részszel együtt, mely pár hét alatt megjelenik, s az „Új Törvénytár“ nyolcadik kötetét képezi 3 ft. p.

Német-magyar és magyar-német *műszótára az új törvényhozásnak*. Irta *Ráth György*, Második rész : *magyar német*. Pest, 1854. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8-rét 80 l. Mindkét résznek ára 1 ft. 20 kr. p.

— Orvostudomány. — *Törvénykezési Orvostan* rövid vázlatokban írta orvosok és jogászok számára *Joachim Vilmos*, orvos-sebész tudor. Pesten, 1854. Müller Gyula sajátja. n16r. 99 l.

Közhasznú baromorcei könyv vagy népszerű útmutatás lovakat, szarvasmarhát, juhokat, kecskéket, sertéseket, kutyákat felnevelni, ápolni, táplálni, betegségeiket megismerni és orvosolni. Egy toldalékkal. *Rohlwes János Miklós* pályadíjnyertes munkájának tizennyolcadik javított kiadása után *Prély István*. Négy ábrával egy táblára metszve. Pest, Müller Gyula sajátja. 1854. 8r. 255 l.

— Egély. — *A keresztény kathol. anyaszentegyház szer-tartásai és szokásai* röviden megmagyarázva. A Veszprém egyház-megyebeli népiskolák számára. Második bővített kiadás egy képpel. Veszprém, 1853. Ramasetter Kár. bet.

Iskolai és Házi Kis Biblia. Szerző *Ajáky*. Első rész : Ótestamentom, második : Újtest. Pest, 1853. Kiadja Heckenast G. K8r. 56 és 52 l.

Helvét Hítvallás. Iskolai és magán használatra. Az eredeti szöveg és az 1791-ki debreceni fordítás nyomán. Második bővített kiadás. Pápán, a ref. főtan. bet. 1853. n8r. XIX. és 140 l. füzve 30 kr.

Lorenzo, vagy a hit hatalma. Fordította *Liszkay Károly*, hittantudor, cs. k. löcsei főgymnasiumi hittanár. Kiadja a jó és olcsó könyv-kiadó társulat. Pest, 1853. Lukács nyomd. n16r. 176 l. füzve 16 kr. p.

Egyházi Beszédek az év rendes ünnepére. *Orosz Ádám*, egri megyei egerszalóki plebánostól. VI. kötet, Egerben, 1853. érsek. bet. n8r. 235 l. — *Toldalék*, 82 l.

Egyházi Beszédek az év minden vasárnapjai s ünnepeire, és néhány alkalmiak, elhírhedett német s francia hitszónokok nyomán *Talabér János és György* által. Első kötet, vasárnapi rész. Adv. első vasárnapjától húsvét napjáig. Pesten, Müller Gyula tulajdona. 1854. n8r. öszv. 263 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XIX. *Egy régi magyar köriratu pecsét.* — Múlt 1853. évi november hónapjában egy a Ráth családot érdeklő okmány jutott kezemhez, mely a győri mészároscéhtől hiteles alakban adatott ki. A pecsétet vizsgálva, azt egyik legregibb magyar köriratu pecsétnek ismertem. Köre egy ezüst huszasmál kisebb, a címerben a következő jegyek láthatók: fenn egy ökörfej, ettől alább jobbra egy félhold, balra egy csillag, alant pedig egy mészárosbárd, melynek alja oly közel érinti a kört, hogy e miatt a körirat itt megszakad és az csak a balfélen folytatatik. A címer felső része és a körirat közt áll az évszám (arab számjeggyel) 1570. A körirat következő: Geori Mezarosok Pechiet. Az ötös és hetes számok hasonlítanak azon számjegyekhez, melyek Győr fennálló bástyái két helyén a szegletet erősítő terméskövekbe vésvé láthatók. Ezek közül az egyik évszám 1570. a püspöki várkert nyugoti, Rába felőli részén szemlélhető, a viznek közép magassága állásakor; a másik évszám 1573. az éjszaki, Duna felőli részen Szántó Mihály megyei törvényszéki ülnök úr birtokában lévő kert bástyafalán látható, a földtől fél ölnyi magasságnyra. Győri itt Geori-nak iratik, később 1626-ban gróf Eszterházy Miklós nádor egy Kis-Marton várában augustus 16-án kelt levelében Geor¹⁾, ugyanennek 1627-ben Kis-Martonban september utolsó napján²⁾, úgy october 24-én³⁾ kiadott leveleiben Giör-nek iratott, általában Győr azon szók sorába tartozik, melyek igen sokféleképen irattak le.

A pecsét készítője a leggyakorlottabbak közé tartozhatott, mert minden egyes betű és maga a címer jegyeivel együtt igen tisztán és finoman van készítve, általjában igen ügyes kézre mutat.

A pecsét magyar köriratából okvetlen következik, hogy ezen céh magyar tagokból állott és magyar volt. Azonban jegyzőkönyvei, melyek 1627-ik

¹⁾ ²⁾ ³⁾ E levelek másolatai okleveles gyűjteményemben vannak.

évtől kezdődnek, már német nyelven vezeltettek. Szabadjon ebből néhány sort idéznünk. Anno 1715. den 1 May, hat sich Matthias Rath in das ehrsame Handwerk einverleibt, hat seine Gebühr erlegt 61. Rhein. flor. gebürtig zu Raab 1). Ezen Mátvás mészáros mesternek unokája volt az első magyar újságíró Ráth Mátvás 2).

Nem lesz itt érdektelen még néhány Győr körül fekvő, Kis-Baráti, Mecsér, Pázmánd és Nagy-Baráti falvak régi pecsétjeiről szólni.

Kis-Baráti helység pecsétje egy rézváltó krajcárnyi nagyságu. Körirata: „Kis Barati Falv pocete. 1681.“ Belkörében egy ekevas, egy szőlőfürt, egy ág látható.

Mecsér helysége fekszik Moson megyében a kis Duna jobb partján. Pecsétje évszám nélküli ugyan, de körirata régiségre mutat, mely ilyformán van bevésve: „Moczeri : Falv : Pocsetic“ : közepében eke és gazdasági szerek láthatók 3).

Pázmánd Sz. Mártonnal kelet felől határos. E falu pecsétjének vésője német ember lehetett, mert Pázmánd helyett „Bazmand“ van vésve, ezen az évszám 1704.“ belül egy szőlőfürt, egy kalászfej és egy szántóvas szemlélhető.

Nagy-Baráti Győr városától délre fekvő helység pecsétje egy ezüst huszas nagyságu, mint Pázmándé. Körirata: „Nagy Barati. falv. Pecetee. 1707.“ Általában véve Győr megye helységei bírnak saját pecsétjeikkel, de azokon vagy az évszám, vagy a körirat hiányzik.

Vajha a pecséttant nagyobb figyelemmel kísérnék történetkedvelőink, hisz abból gyakran igen érdekes adalékot nyerhetne történetünk.

Ráth Károly.

— K é s z ü l ő m u n k á k . — Számos készülöben levő magyar munkáról értesíthetjük már ez első füzetben is olvasóinkat, s örömmel jelentjük, hogy a komoly irodalom tetemesebben van általok képviselve, mint a mulattató. Szépirodalmi munka kettő van sajtó alatt: *Boru és derü*, regény *Vahot Sándorné* szül. *Csapó Máriától*; és *Obernyik Károly összes beszélei*, az író arcképével. Mindkét munkát *Vahot Imre* adja ki. — A többi, készülöben levő munka mind komoly. *Köváry László* egy történelmi s — mint értesülénk — betürendes csa-

1) Kivonatok sz. k. Győr városi érdemes mészáros-céhnek 1627-ik évtől folytonosan vezetett s a céhládában ellenörködés alatt fentartott mesterkönyvéből a 309. lapon.

2) Lásd az idézett mesterkönyv 310. 373. lapjait, ugy a győri protestánsoknak a város levéltárában eredetben, az egyháznál másolatban lévő régi, és újabb anyakönyveit.

3) Ezen Mecsér helység régiségét bizonyítja az Enessei nemes nemzetség levéltárában „Nro 4“ alatt levő oklevél, hol ezt olvashatni az 1579-ik évi április 28-áról; „Demetrio Rethy et Blasio Kijs magistri domini Stephani Theoreok de Enningh in Seowynhaza in Jauriensi, et Michaele Beoky praefatae sacrae Caesareae et Regiae Majestatis domini et Principis nostri Clementissimi subditis et colonis in Mecher possessionibus vocatis in Mo-soniensi Comitatus existentibus commorantes.“ Ez oklevél, melynek hossza majdnem öt láb, szélessége pedig egy, meg van másolatban oklevélgyűjteményben.

ládáron dolgozik, melynek címe: *Erdély nevezetesebb családai*. A Békésen ügyvédskedő *Szathmáry Károly* egy *Árvabizaltmányok Kézikönyve* összeállításával foglalkodik. *Szeberényi Lajos*, reáliskolai tanár B. Csabán, egy encyclopaediai munkát készít a reáltudományok (inkább ismeretek) elemeiről népiskolák számára: a munka Szarvason nyomatik, s belőle eddig a kézműtan elemeit látuk kinyomva. Ezek világosan, egyszerűen, de talán túlröviden adatnak elő. *Tomori (Theodorovics) Anasztáz*, nagy-kőrösi tanár matematikai tankönyvön dolgozik nagygymnasiumi és reáliskolák számára, melynek címe lesz: *Mathesis és mértan* (Úgy hiszszük, a mértan is benne van a *mathesis* szóban, s így az szövelesleg). Mint halljuk, az alapos készütséggű s valóban genialis felfogású *Slajfer János* is, szarvasi tanár, készül egy matematikai tankönyvet írni a nagy-gymnasium legfelső osztálya számára. Ha ez csakugyan szándoka a tisztelt tanárnak, úgy előleg is figyelmeztetjük kiadóinkat ezen munkára, melynél jelesebbet aligha birna valaki hazánkban kiállítani. Ez eredeti munkákon kívül fordítások is készülnek. Névszerint *Pompéry János* két német könyvet magyarít: a vegytani mezei szónoklatokat *Stöckhardt*, s a teremés természeti történelmért *Vogt* után. *Greguss Ágost* a híres *Gros* természetjogát fordította magyarra, s ezen munka — ha jól vagyunk értesülve — még e hó folytában megjelenik.

Fordításokról szólván németből magyarra, emlékezzünk egyúttal néhány fordításról magyarból németre. *Arany* népies éposza *Toldi*, mely pár hét előtt jelent meg második magyar kiadásban, *Kertbeny* német fordításában most már harmadik kiadásra készítették elő. Ezenkívül *Toldit* még két, más német fordításban várhatjuk. Az egyiknek kiadására *Heckenast* vállalkozott, a másik Németországban fog megjelenni. Ez utóbbit a derék német nyelvész *Stier*, wittenbergi oktató, készíti, ki *Zrínyi* hőskölteményét is fordítás alá vette. A mit *Zrínyi*ből láttunk, azt reménylteni velünk, hogy e fordítás irodalmunknak kiváló becsületére válandik. Még egy szép vállalatot nem hagyhatunk említetlenül. *Kertbeny* 40 költeményt fordít németre *Garayból*, s ezen költemények *Számvald Gyula* által adatnak ki. Sem az író, sem a kiadó nem számítván díjra, a kiadás egész jövedelme *Garay* családjának fog adatni.

Németországban jelenleg *Ranke Leopold* új történelmi munkája — Franciaországról a XV. és XVI. században — legfeszültebb várakozást okoz. Az első kötet már meg is jelent. *Rankét* a német tudósok *Schlosser* kiegészítő ellentétének tartják. Egyénésítő, művészeti előadásával meghaladja minden elődeit. Az első kötetben a vallási háborúkat tárgyalja, s különösen *Coligny* és *Medicei Katalin* alakjai remekül rajzolvák. Annál nagyobb érdeket gerjeszt e kötet, mint-hogy épen most adatott ki *Schlosser* világtörténelmének is 13-dik kötete, mely ugyanazon kort tárgyalja.

Franciaországban is a' történelmi téren mutatkozik legélénkebb mozgalom. *Guizot* tollából várják az angol történelem egyes szakainak rajzait. *Thiers* folytatni fogja a *consulság*, s megkezdi *Florenc újabb történelmét*, mely utóbbi két kötetben fog megjelenni. *Georges Sand* (a híres *Dudevantné*, kit a *Divatcsarnok* egy minapi számában naivul *Sand Györgyné* elnevezéssel találtunk címezve) *Ma c o n f e s s i o n* cím alatt önéletrajzát szándékozik megírni.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IV. ÉV.

FEBRUÁRIUS. 1854.

II. FÜZ.

PETŐFI SÁNDOR ÉS LYRAI KÖLTÉSZEZETÜNK.

GYULAI PÁLTÓL.

IV.

Apró tárcacikkeken kívül írt még prózában más műveket is. 1845-ben „Zöld Marci“ című színművet, melyet a drámabíráló választmány visszautasított. Zöld Marci, Becskerekit hőökké tevő, nagyobbakká, mint Schiller Moor Károlyt. E szörnymű soha sem jelent meg nyomtatásban. Ő maga tépte szét. Alig volt jobb drámairól, mint színész, de mind kettőt erőltette. 1845-ben a pesti színpadon újra föllépett a Szökött katonában mint színész, s miután szép-csendesen megbukott végre kigyógyult szenvedélyéből. 1847-ben még egy új „Tigris és Hiéna“ című drámát adott ki, mely hasonlóképp nyom nélkül enyészett el. Visszautasított drámájáért sok gúnyt kelle szenvednie. A lapok élceskedtek, a „Honderű“ valamelyik költője gúnydalt is írt reá. A sértett ámbitiók, mihelyt rést találtak, mindjárt megboszulták magokat rajta. Természetesen ő sem maradt adós. Az őt pártoló lapok is felszólaltak. Miatta örök perpatvar volt, azonban e viták széptani tekintelben csekély becstiek.

1846-ban egy más prózában írt költői művet dolgozott „Hóhér kötele“ című regényt, melyet b. Eötvös szerzett el, ki megígérte neki, hogy legújabb műve jól eladását ajánlatával elő fogja segíteni Hartlebennél. Meglehető tiszteletdíjt kapott érte s ez volt

belőle minden haszon. A közönség hidegen fogadta, a kritika elítélte, s ma már alig emlékeznek rája.

Petőfi később novellákat is írt az „Életképek”be. Ezekben is csak egy pár részlet figyelemre méltó: drámában, regényben, később az utcai szószéken is lyricus volt. Mindenüvé átvitte a dalt, hogy az kigúnyolja mesterét, minden nemre alkalmazni akarta az ellenszegülő alakot, hogy valami alaktalant állítson elé.

Azonban dalai folytonos tetszésben részesültek, s koszorúkkal takarhatta sebeit. E koszorúkat nem egyszer próbálták letépni ellenségei, mikép ő kritikusait nevezte. Gyors és nagy népszerűsége bántá némely régibb költő hiúságát, új irányát inkább vakmerészség, mint a genius erejének nézte a széptan, és kinövéssein elszörnyűködött. Az ellenhatásnak lehelten volt elmaradnia. Ostromolni kezdék a fiatal költőt, ki nem várván ünnepélyes beigtatásra, önereje által lőn a magyar Parnass zsarnoka. Az újabb és régibb iskola közt megkezdődött a harc.

Mindjárt föllépése elsőbb éveiben 1845. Császár Ferenc meglehetősen egyoldaluan és igazságtalanul bírálta meg az „Irodalmi Őr” hasábjain. Azon mesterkélte, idegen és enervált költészet, melyet Császár képviselt, a legélesebb ellentétben állott Petőfi eredeti, szabad és erőteljes genialitásával. Ő föl nem foghatván Petőfit, épen azen oldalról támadta meg, mely méltánylást érdemelt volna. A nyersségben nem látta az erőt s eredetiségét csak bizarrságnak nézte. Szemére veté a hanyag formát és verselést, s nem vette észre az új formákat, bámulatos könnyüséget s a legépebb magyar nyelvet, melyen valaha magyar költő énekelt. Nem népdalait emelte ki, mikben Petőfi mindvégig legnagyobb maradt, hanem oly költeményeit, melyek kevésbé kitűnök s hordozzák magukon szellemét. Egy pár izetlenség és túlzás elfogulttá tette, s a szempont, melyből fölfogta, hibás levén, szigorú ítélet helyett igazságtalant kellett mondania.

A Császár által megkezdett harcot a Honderü folytatta vég leheletéig. Az akkori szépirodalmi közlönyök a mostaniaknál csak igen kevéssel képviseltek határozottabb széptani irányt. Politikai érzület, rokonszenv dolgozótársaikhoz, s ellenszenv versenytársaik iránt adták meg színezetöket. A „Honderü” arisztokrát élvek és szokásoknak hódolván, idegen iskolák felé hajlott, s valami vizenyős erőtlen salonköltészet közlönye lőn. Természetesen ül-

döznie kelle Petőfit. Előbb a „Pesti Divatlap“, később az „Életképek“ szólaltak föl mellette, Vahot Imre a „Pesti Divatlap“ szerkesztője, míg Petőfi lapja mellett dolgozott, mindig kiállott érte a síkra. A baj csak az volt, hogy a harc eredménye mind két részből alig vala egyéb nagy szavak és személyeskedésnél.

Midőn 1847-ben kiadta Összes Költeményeit, a „Szépirodalmi Szemle“ mondott felőle legalaposabb, noha túlszigorú s több tekintetben hiányos ítéletet. Költeményei egy nyolcadát kárhoztatta, kikelt néhol kirívó póriassága s világfájdalma ellen, megtámadta felületes bölcselkedési kísérleteit, ostromozta beteges hiúságát, türelmetlenségét, szeszélyeit, melyeket költészetébe is bele vegyít, de kiemelte népdalait, idylljeit, genreképeit, s mind azt, mi benne valóban kitünő. Azonban a „Szemle“ mindig szigorúbb volt a nagy tehetségek, mint a középszerűség irányában. Aztán inkább akarván az irodalom arcópágja, mint vezére lenni, némiképp izolálta magát a kortól. Merev műphilosoph helyett többször kellett volna műtörténésznek lennie, hogy tanait módosíthassák a nemzeti élet nyilatkozatai, melyek jól, rosszul, kezdék megtalálni művészi formájokat. Költészetünkben, a lyrában, s illetőleg Petőfinél nyilatkozott leghatalmasban a kor, a nemzeti szellem. Neki aesthetikusra lett volna szüksége, ki öntudatra emelvén azt, mi a közönségnél s talán benne is csak öntudatlanul élt, irodalomtörténeti hatását gyümölcsözővé tegye, ne pedig szeszélyeivel vesződjék. A Szemle úgy hívé, hogy az elbizott költőt fenyíteni és fegyelmezni kell, mert erre van legtöbb szüksége. Így sem teljesen fel nem foghatván, sem eléggé nem becsülhetvén, csak saját magának ártott. Azon nemes harc, melyet szerkesztője ugyanekkor a dilettánsi felület, jurátusi hegykeség, és nemzeti pöffeszkedés ellen vívott, egy részben e miatt maradt nagyobb eredmény nélkül, mert az egész fiatal irodalom Petőfivel ugyanazonosítá magát.

A „Pesti Hirlap“, mely már ekkor előbb Szalay, később Csenyery szerkesztése alatt jelent meg, többször beleszólt a vitákba, s Petőfi mellett. B. Eötvöstől egy hosszabb cikk jelent meg benne, mely a nélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék, általánosságban igen helyes szempontot mutat ki, melyből Petőfi megítélendő. „Petőfi a szó legszigorúbb értelmében magyar költő — mond többek közt — s ez az, mi valamint magyarázatot szolgál a nagy hatásnak, melyet művei gyakoroltak, úgy egyszersmind irodalmi ér-

demeinek legfőbbikét képezi.“ Ez volt a legigazabb szózat, mely ügyében felhangzott, menten azon hiú bálványozástól, mit némely barátai elkövettek, s az ellenszenvtől, mely kritikusaik kisebb nagyobb mértékben észrevehető volt.

Honderü s még egy pár politikai lap mind nagyobb dühvel folytatták támadásaikat. S minő eljárást követtek! Ellenébe állították Hiadort, egy nem valami nagy tehetségű költőt, kinek beteg sentimentalismusát, selyempuha kínait sem ironia, sem humor nem mérséklék, s egész költészete ellentétben állott a győzelmesen felküzdött népies iránynyal. A világ legnagyobb plagiatorának kiáltották ki, rá fogván, hogy még Szelesteytől is lop. Petőfi a Honderüre egy nyers pasquillt írt, mely a „Dívatlap“ban jelent meg, de melyet Összes Költeményei közé nem von fel. Császárra is írt egyet, de ez lapban sem jelent meg. Rajta csendesebben töltötte hosszuját. Drága pénzen megvett egy példányt költeményeiből, kitétte asztalára s valahányszor hánytvetett papírra volt szüksége szakított belőle.

Általában ingerlékeny és túl-érzékeny volt. A kedvezőtlen bírálatok nagyobb dühbe hozták, mint Byront első fölléptekor az „Edinburgh Review.“ Mindig megboszúlta magát: egy gyöngébb költeménye helyett kilenc jobbat írt, vagy gúnydalokat szórt a kritikusok ellen. Utánzóik, kikkel most az egész magyar irodalom tele, ez utóbbi könnyebb bosszút választják, s természetesen mindig reá hivatkoznak, midőn a kritika bántani meri őket. Mikép költői stíljéből hamis modort húznak le, úgy alkotnak gyöngéiből eszményt.

1846. tavaszán egy új füzetke költeménnyel lepte meg a közönséget „Felhők“ cím alatt. Itt nem dalai ismert typosában jelenik meg. Ez epigrammszerű verseken, melyeknek nagy része csak ötlet vagy ellentétes hasonlat, sötét izgatott kedély vonul át, s bizonyos boncoló fejtegető szellem, mely éleselmű talányokban gyönyörködik, eredményeit jelmondatok és gnomákban szereti letenni, s nem kard, de törnek élivel szándékszik behatni az élet és természet titkaiba. Többi műveihez mérve nem bírnak nagy becsesél. Szentmártonon elvonult magányban írta, életnalammal küzdve, Byront és Shelleyt olvasgatva.

Ugyanekkor idegen költőkből is fordított: Béranger, Shelley, és Mooreból. Mind a három kedvenc költője volt. Általában a

német, francia és angol irodalomban nagy jártassággal bírt. Sokan még ma is azt tartják róla, hogy egyedül a természet fia volt minden tanulmány nélkül. Igaz, ő nem bírt úgynevezett tudományos műveltséggel, de meg vala azon kiképzettsége, mely lyrai költőt nagygyá tehet. Sokat hányódván az életben, küzdvén a sorssal s önmagával, lelke gazdag volt benyomások és élményekben, nem szorult arra, hogy költészete számára érzéseket gyártson, s másoktól szedje tárgyait.

Már első ifjúságában ismerte a magyar és német irodalmat. Csokonait és Vörösmartyt, kiket legjobban szeretett, könyv nélkül tudta. A régibb magyar irodalmat is tanulmányozta, s gyönyörködött egy rég elfeledett költő, Gvadányi, műveiben, kinek nem annyira költészete, mint magyar érzése s népies nyelve ragadta meg, mi a diák iskola korszakában a költőnél annyira feltűnő.

Később legtöbbit franciául és angolul olvasott. Természetszeren Bérangert szerette mindenek felett. „Mindenki tisztelettel említsze az ő nevét — mondá egykor — ő a világ legelső költője.“ Vágyott azon hatásra, mit Béranger Franciaországban tön. S mint emelkedett önérzete, midőn az 1847-diki erdélyi országgyűlés egyik ülésén, melyen ott utaztában maga is jelen volt, egy követ a „Magyar nemes“ című költeményéből pár sort idézett, s a megyei szónokok és tudósítók néha költeményeivel szőtték át beszédeik és tudósításaikat.

A német költők közül Heinét és Lenaut becsülte legtöbbre. Goethe iránt mind végig elfogult maradt s talán csak félig meddig ismerte. „Feje gyémánt, szíve kő, nincs benne szeretet, hazafi sem volt“ mondá róla.

Az angolok közt Shakespeare, Byron és Mooreon kívül Boz volt legkedvencebb költője, „Boz az emberiség jöltevője — mond egy helyt — míg megnevettet bolondságainkon, örömet és erényt tud felmutatni a kunyhókban és a nyomor tanyáin.“

Mindezek, kivált Béranger és Heine, nyomot is hagytak költészetén. Azonban ő tanulmányait mindig fölemésztette, s mint minden nagy költő, bámulatosan dolgozott föl minden idegen elemet. Később költészete vesztett ugyan valamit gyermetegsége, frisségéből, de nyert mélységben. „Bolond Istók“, mely „János vitéz“ után legjobb költeménye az elbeszélő nemben, ha a compositiót illetőleg nagy is némi kívánni valót, de azon emelkedett világné-

zet, mi rajta átvonúl, mutatja hogy a költő nem csak mélyen érez, kimeríthetlen képzelő tehetséggel bír, de mélyen is gondolkodik.

A költőkön kívül a történetírókat olvasta legtöbbit. De őt a történetben inkább csak a regényes részletek ragadták meg, és a képzelem által jutván az eszmékhez, s alanyilag fogván föl mindent, nem igen tehetett mélyebb tanulmányt s emelkedhetett tisztultabb szempontokra. Innen, midőn a történehből veszi tárgyait, ritkán tárgyilagosa. Kora eszméit viszi át a régibe. A jellemrajz sem erős oldala. Eposztörredékei, drámája, még balladáiban is észre vehető ez, regényeit és beszélyeit nem is említve. Alakjai mindig ugyanazok: ömaga, lángoló szenvedélye, homályos vágyai, gyermeteg és bizarr szeszélyeivel. Erős képzelme gyakran hajlandó elhagyni a valót, még a költőit is, hogy ködhomályba veszessen fényes visióktól ragadtatva. Azonban az új kor történeteiből megtanulta a század nagy eszméit, melyek a népeket forrongásban tartják, s fanatikusuk lön. Később egész lelkesülése, költészete e térre fordúlt.

V.

Az 1846-dik év nyaráig csaknem kizárólag a „Pesti Divatlap“ dolgozó társa volt. Ekkor fölbontá vele a viszonyt, és csatlakozott azon kilenc íróhoz, kik elhatározták, hogy nem fognak többé a divatlapokba dolgozni, hanem egy új, általuk alapítandó szépirodalmi közlönynek szentelendik egész erejüket.

Ime a névsor: Bérczy, Degre, Jókai, Kerényi, Obernyik, Lisznyai, Pákh (Kaján Abel), Pálfi, Petőfi, Tompa. Tizek tanácsának, decemvireknek gúnyolták őket. Petőfi egyike vala azoknak, kik az egyesületet létre hozták, s ő vala egyszersmind elnöke is. Két ok adott alkalmat erre. A szerkesztők nem díjazták úgy műveiket, mint kellett volna, holott lapjaiknak ők adtak legtöbb érdeket. Más felől az ifjú irodalom kezdé érezni, hogy már szárnyra kelhetne. Megunta a szerkesztők gyámságát. Öntudatára jutott küzdelmeinek, s közlöny után vágyott, mely egészen szellemének legyen nyilatkozata.

Olyforma szakadás látszott irodalmunkban beállani, mint Franciaországban, midőn a modern romanticismus kifejlett, vagy Németországon az „Ifju Németország“ megalakulásakor, természetesen nem oly határozott szinezettel, kifejlett tanokkal, s a nemzet i viszonyok által módosítva.

A modern romanticismus a forradalomból kikelt társadalom költészete volt, s egyszersmind új vihar előjele. Az „Ifju Németország“ a német romantika ellenhatásaként jelent meg forradalmi háttérrel.

A mi viszonyaink mások voltak. A tizennyolcadik század nagy forradalma kevés hatással volt reánk s nem érezhettük a restauratio korszakát. Azonban József kora óta a nemzeti visszahatás eszméket hintett el, melyek folytonos forrongásban tarták a kedélyeket s alakítólag hatottak mindennemű viszonyainkra. Irodalmunk hű kinyomata volt a kornak s mind növekedő erővel hatott reá. Egymást teremtették.

A fölébredt nemzeti szellem két költőnél nyilatkozott leghatalmasban : Kisfaludy Sándor és Csokonainál.

Kisfaludy Sándor a nemesség költője volt. Megénekelte régi várait, lovagiasságát, előjogait, falusi örömeit s mindazt, mi jellemében szép és nemes volt. Képviselé a költészetben a középnemesség, bár nem szabadelvű, de nemzeti visszahatását József kora ellen. Midőn József a történeti jogok helyett bölcsészeti elveket állított fel, az autonómiát föláldozta a központosításért, a latin nyelvet a németért : a visszahatás, mely nemzeti szellemet ébreszte, vallásos kegyelettel karola fel mindent, mi a múltra emlékeztetett. A nemesség visszakövetelt minden jogot, még az igazságtalant is, mert azokat önkény döntötte meg, gyanus volt előtte mind a n újjítás, mert úgy hívé, hogy a nemzet-életet veszélyezteti. Ez élénk forrongásnak hatni kellett a költészetre, s a költőnek, kit kora lelkesített, vissza kellett teremtenie a múltat, feltámasztania a régi erőteljes, testben lélekben magyar, nemességet, fölépítenie az omladozó várakat, felragyogtatnia a hűbéri korszak egész di-csőségét, hogy lelkesítse az elkorcsosult, de ébredő nemzedéket, hogy elhitesse vele : jövőd a múltban van, mert akkor valál magyar és hatalmas. Kisfaludy Sándor ezt tevé „Regéiben.“ Drámáin s a „Himfy szerelmei“n is ugyanezen szellem ömlik el. Ő romantikus vala, de tévednénk, ha benne akár a német romantika mysticismusát, akár Chateaubriand vallásos és középkori szellemét keresnők. Költészetének háttere nem a megingatott vallás és társadalom, sem az úgynevezett népek szabadságháborúja, de a fölébredt nemzeti öntudat, mely a múltból esengve ohajtja vissza az elvesztett nemzeti erkölcsöket.

mol Csokonainál a népszellem nyilatkozott öntudatlanul s félénken bár, de erélyes életjelt adva. Ő kifejlődésére nézve szerencsétlen korban született, s hogy önmagával meghasonlásba jött s elkeserült szelleme kicsapongásban keresett menedéket, nem csak magán körülményeiben keresendő. Magyar népköltőnek születve, majd a görög s latin, majd a német és olasz iskolák igájába kelle hajtania fejét, s a helyett, hogy a néphez szóljon, a népszellemnek legyen szolgálója, mélynek szülötte volt, az arisztokraták mulatságait kelle megénekelnie. Ha geniusát követte, az irodalmi köz ízlésen látszék erőszakot tenni, s mintegy titokban vétkezett, midőn eszményének áldozott. „Dorotya“ és népdalaiból, melyek legjobb művei, sejtjük miyvé kellett volna válnia, s minő irány képviselőjévé hívatott.

A magyar középrendorag része egészen latin műveltségű volt, vagy az arisztokráciával együtt a Goethe és Schiller irodalma által volt elragadtatva. Mindkettő megtalálta költőit: az első Berzsenyi, a második Költseyben. Ezen négy fő költői irány, bár széptani tekintetben egymástól sokban különbözött, egyaránt a nemzeti érzés élesztését, a dicső múltat, a hanyatló jelent vette alapúl, s összehorult Kazinczy törekvéseiben, ki a nyelvújítás és irodalom által akarta regenerálni nemzetét.

Kisfaludy Károly és Vörösmartyban már erélyesebben nyilatkozott a nemzeti érzés, homályos vágyai és távol reményeivel. Vörösmarty míg egyik kezével a dicsőséges múltat tárta fel, melyben a nemzet egy nagy eszme körül, minő a honalapítás, csoportosúlva századokra ható cselekvőséggel lép föl, eddig másik kezével a jövőre mutat s mint látnok beszél róla. S mennyire öszhangzott költészetével az országos küzdelem, mely a sérelmi mezőről a reformok felé kezdett hajlani. De Vörösmarty nem csak e tekintetben képviselte korát. Ő alkotá meg a magyar költői nyelvet, mikép a fejlődő közélet a szónokit. Nélküle a magyar költészet nem emelkedhetett volna oda, hol most áll. Neki küzdenie kellett a nyelvyel, összeforrasztania a régit és megújítottat, s előntenie rajta a kor egész pathosát. Innen költészetében a szónoki elem lőn túlnyomó s ő kényszerüleg mintegy vetekedni látszik kora nagy szónokival. A nemzetiség, haza és hazafiság nagy költője volt ő, mikép az, mint tény, a nemzetéletben megjelent. Azonban a sajtóviszonyok tágultával új eszmék dobattak a nemzet közé. Magyar alkotmányos színezettel demokrat eszmék tettek hódítást. Fölme-

rült a politikai nép eszméje, többé nem Verbőci populusa, még a honoratiórok sem. Az irodalomban érdek támadt a népköltészeti hagyományok és ereklyék iránt. Dívatba kezdenek jöni a népies szabású öltönyök és tánc. A költészet kezdte hajlani az alsóbb rétegek felé, s új elemeket venni magába.

Néhány nyugtalan és lelkesült költő jelent meg, kik új korszak után vágytak. Míg többé kevésbé telvék a modern irodalmak eszméivel, addig másfelől mintha a magyar népszellem életmódjén növekedtek volna fel. A múlt, élet és irodalomban, úgy tűnt fel előttök, mint elfelejtendő rossz s a jövődő zálogául hitöket és merészségöket mutatták föl. Törekvéseikben mind inkább rémlett felmerülni az irány: küzdeni a fenálló intézmények ellen egy erős átalakulásnak indült költészet fegyvereivel, mely tárgyait alakját nyelvét közvetlen a népeletből meríti, s visszahat reá.

A folyóiratnak, mely ez irányt képviselje „Pesti füzetek” cím alatt kellett volna megjelennie, de a fiatal irodalom tagjai nem voltak magokkal tisztában. Forrongó eszmék határozatlan vágyakban küzdöttek bennök. Új irodalmi pártneven törték fejöket a nélkül, hogy tudták volna, mit akarnak. Egyik magyar romantikus nevet ajánlott francia mintára. Gyüleseztek, megállapodás nélkül bomlottak szét, épen mint a táblabírák, kik gúnyaik örökös célpontjául szolgáltak. Folyóiratjokból egyetlen szám sem jelent meg.

Egyesülésök méhében hordá már felbomlásukat. Csak abban egyeztek meg, hogy mindnyájan fiatal írók voltak, a kor izgalmaitól ösztönözve. Tehetségeik közt épen oly nagy különbség volt, mint izlésök, s öntudatos vagy öntudatlan irányjaikat illetöleg. Nem volt köztök senki, ki összetartsa, fegyelmezza, s zászlójokra írja a jelszöt. Inkább a történet és körülmények hozták öket össze, mint a közszellem. Inkább fellobbanó lelkesülés vagy szeszély izgatta szellemöket, mint komoly áthatottság. A tettszomjas ifjúságot akarták képviselni, mely megúnta már a szónokok hosszú beszédeit, a népet akarták képviselni, mely szerintök sehol sem volt képviselve. Mindezt inkább sejték, mint tudták. Közölök csak egy párból vált nevezetesebb irodalmi egyéniség, és szövetkezésök nem magáért érdekes irodalomtörténeti mozzanat, hanem mert azon szellem egyik előjelensége volt, mely később szépirodalmunkban mind inkább uralkodó lön. Félév múlva megint mindnyájan írni kezdtek a régi lapokba, míg később az új szerkesztés alá került

„Életképek“ köré gyülekeztek, mely ez irodalmi mozgalom bélyegét kisebb nagyobb mértékben mind végig magán hordá.

A fiatal irodalomnak tulajdonképen Petőfi vala képviselője, s általában a lyra, mely új hangon új eszméket kezdé pengetni. Petőfi költészete is ez időtől fogva hajlott új stadium felé. Mint a bor, szerelem, természet s a nép egyszerű örömeinek költője ezután ritkábban szólal már meg. Látnoknak hiszi magát, szemében köny, homlokán sötét fény, s az idő méhében küzdő elemektől vesz lázas ihletést.

Új becssomj támad benne, mely sírjáig kíséri. Eddigi pályájáról azt tartja, hogy az csak megelőzője volt ez újabbnak. Ő azért írt népdalokat, azért énekelte meg a puszták fiait, a kunyhókat, és színezte ki a népeletet költészete egész erejével, hogy a népelemet behozza s uralkodóvá tegye a költészetben, mi aztán nem maradhat következmények nélkül másnemű viszonyokra nézve sem. Most itt az idő eszmékkal lépni ki, s oly költővé válnia, kinek dalai a gyűléstermekben, szavazatoknál s a követelőző vált kérvényekben találják meg refrainjökét.

Ez időtájban barátjaihoz írt levelei mind e gondolatkörre utalnak. Mind inkább erőt vesz rajta a politikai lelkesülés és becssomj. Kora izgatottsága a legnagyobb fokon kezd benne tükröződni, s képzelme a közéletben megpendült eszmék legtávolabbi erőszakolt következményeivel foglalkodik. S minő tárgyakat akar választani feldolgozás végett, melyeket még sem dolgoz fel. A magyar történetben nem talál más hőst, mint Dózsa Györgyöt, s epószot akar róla írni. A római történetből Spartakust a rabszolgák vezérét szemeli ki megdicsőítés végett. Átkozza a palotát, s a kunyhót mint egy új hitvallás jelképét tünteti föl. S minő önhitt megvetéssel tekint az akkori közélet országosan tisztelt férfaira. „Ők a napi politika kurjongató hősei — mond egy helyt — ők nem azon nagy színészek, kik a világ színpadán az újjászületés óriási drámáját eljátszják, hanem csak a decoratorok és statisták, kik a függönyöket aggatják s a színpadra székeket és asztalokat hordanak.“

Ez álmok világából rövid időszakra kikapta a szerelem, s most minden héten új szerelmes verset olvasott tőle a közönség. 1846. őszén, miután kiadás alá rendezte összes költeményeit, vidékre rándult. Szatmármegyében viharos természete egész szen-

vedélyességével bele szeretett egy ifjú leányba, Szendrey Juliába, ki egy év múlva a szülék makacs ellenzése dacára is neje lön. 1847. szeptemberében a hosszas küzdelmek közt véghez ment esküvő után tüstént oda hagyta ipa házát. „Az első éjet nőmmel — írja egy barátjához intézett levelében — Nagy-Bányán egy vendéglőben töltém, nem hiában vagyok a csárdák költője.“ Nősülése körülményeit s viszonyait nejehez most nem lehet rajzolni. Annyi bizonyos, hogy kedélye nagy változáson ment át. A szilaj ifjúból csendes, hű s a pedánsáig gondos férj lett. Ritkán látogatta barátait, s nem örvendett, ha ezek látogatták. Elvonulva élt. Nejét szenvedélyesen szerette s talán féltette is, s úgy látszik, hogy a világon csak két dolog érdekli: neje mosolya s politikai álmai.

A mézes heteket Koltón, gr. Teleki Sándor jószágán töltötte el. Mit keresett Petőfi egy gróf jószágán, az a Petőfi, ki független szegénységére büszkébb volt, mint a legdölyfösebb aristokrata független gazdagságára? Maecenására talált-e a költő, ki egyik költő barátját megfeddte azért, mert b. Wesselényinek akarta ajánlani eposzát, hazafi-tisztelete jeléül s azon körülménynél fogva, mivel az eposz hőse a báró egyik előde volt? Kik a kalandjairól s különjellemeről híres fiatal grótot ismerték, tudták, hogy Petőfi őt épen oly pajtásának nézheti, mint bármelyik tanulóársát. S ő valóban úgy szállott hozzá, mint akármely ismerőséhez szállott volna, ki Szatmármegye közelében lakik. A gróf csak annyiban volt pártfogója, mennyiben pajtásai. Koltón nem is sokáig időzött. Kolosváron keresztül, hol tiszteletére fáklyás zenét adtak s lakomát rendeztek, visszaindult Pestre. Útjába ejtő Szalontát, hogy Arany Jánossal megismerkedhessék. E tájt házassága után ez új baráti viszony a legnevezetesebb mozzanat életében.

Arany Jánost 1847. elején a Kisfaludy-Társaság által megkoszorúzott „Toldi“ című pályaműve egyszerre a legelső magyar költők sorába emelte. Kik művét kéziratban olvasták, el voltak ragadtatva. Nagyobb népköltő mint Petőfi, mondák sokan, s némi kárörömmel. Petőfit ingerelte e mendemonda. Megszerezte magának „Toldi“t, mielőtt nyomtatás alá került volna, s egy ültében elolvasá. Legelső dolga volt üdvözlő levelet írni Aranyhoz s egy költeményt, mely másnap az „Életképek“ben megjelent. Aztán tudakolá: hány éves? s midőn hallotta, hogy harminc felé jár, így szólott: nem félek.

Mindez igen jellemzi őt. Öszintén bevallotta tiszteletét az iránt, kit versenytársának hitt, s nem titkolta el, hogy bízik önmagában, ifjúsága erejében. Hiúsága mások méltánylatával többször jelent meg ily vegyületben. De e vegyület itt azon örömben olvadt föl, hogy íme a legnagyobb tehetség, ki az újabb időben föllép, a népies költészethez csatlakozik, azon irodalmi párthoz, melyet hite szerint ő teremtett.

S ők valóban csak ennyiben jártak egy úton. Nem egy csillag vezette őket. Arany epikus, a mesealkotás, plastika és jellemfestésben nagy s annyira objectív, minő egy magyar költő sem. Petőfi lyrikus, a közvetlen érzelmi állapotok költője, önmagáé és koráé, és subjectivitása, noha a legváltozatosb, oly erős, mint szenvedélyei az életben. Midőn oda hagyja az idylli kört, a kedves pusztákat, kunyhóit, hol a való élet és természet bájai lelkesítik, vagy vándorélete tarka benyomásairól megszűnik utánózhatlan humorával regélni, már homlokán a nyugtalan és lázadt gondolat Kain-jegye, mint a Byronén, s önmagát emésztve űzi a szerelem, szabadság ábrándjait, hogy fájdalom, harag és gúny martaléka legyen. Ellenben Arany ott áll nyugottan, menten a szív idealismusától, egy középkori költő gyermetegsége s egy újkori művész öntudatával emelve föl az alkotó phantasia nagyszerű építvényeit s népesítve meg eredeti alakjaival, melyek nem csalfa eszmények, hanem egy kiforrott genius szülőttei.

Csak a felett versenyezhettek : melyik nagyobb költő a maga nemében. Petőfi így sem félhette koszorúit a nagy tömeg előtt, mely hajlama, vágyai, múlt és jelenénél fogva egyaránt hatalmában vala. Mert az ő költészete, míg egyfelől a magyar népköltészet eszménye volt, mely századok óta csak a lyrában nyilatkozik s csak dalai vannak, nem egyszersmind eposztörödékei, mondái : addig másfelől a kor hangulatát képviselte s ott élt benne mindaz, mi a közélet törekvéseiben nagy és magasztos, korlátolt és neveltséges volt. Vele népszerűségben a leglángeszűbb eposz, regény, dramairó sem mérközhetett volna.

Petőfi alig sejté ezt, s mégis a versenytársaul kikiáltott költőnek ő lett legjobb barátja. Tartós barátság fűzte őket együvé, melyet semmi sem zavart meg. Mily érdekes lehetett e két férfiú együtt. Ugyanazon költői korszak, de más irányban képviselve, különböző természet s ugyanazon hű baráti indulat, ugyanazon

koszorús pálya s a féltékenységnek alig valami színe. Mily engedékenyen hajolhatott meg e nemes szívü, de ingerlékeny és viharos, é lángeszü de szertelen becsszomjas jellem Arany nyúgodt kedélye előtt, ki gyöngéit kimélte, hibáit nem bálványozta, s őt mint költőt és embert teljesen felfogni képes volt. Talán itt a kulcs, mely megnyitja a titkot, miért maradt Aranynak mind végig nagy tisztelője, tartós barátja, noha maga felett senkit el nem türt s ingerlékeny hevében sok gyöngéd viszonyt széttépett.

A barátság és szerelem karjaiból szakította ki a bekövetkezett viharos év. Áldozata lön

VI.

Petőfit sokképen fogják föl s itélik meg. Mindenki elismeri költői nagyságát, de nem ugyanazon okból. Neki is megvan az a szerencsétlensége, mi sok nagy költővel közös: nem azon oldalról becsülik legtöbbször, hol valóban nagy, s utánzói mindinkább emelik ki gyöngéit, melyeket eddig az eredetiség s összes költészetének varázsa takart.

Az a jurátusi szilajság és nemes hév, az a hegyke dac és szeretetre-méltóság, az a könnyelmű féltelenség s mély erkölcsi érzés, az a lelkesült szabadságszeretet s erős fajbüszkeség, mi mindjárt fölléptével költeményei egy részén feltűnt, csakhamar az ifjúság kedvencévé emelte. S ő valóban eszménye volt az akkori ifjúságnak, s az még a mainak is. Minden megvolt benne, mi a magyar ifjúságot jellemzé, mikép az otthon, a megyegyűléseken, a patvarián, a zajos tivornyák, útcái és kávéházi életben megjelent. Költésze középpontjául saját egyéniségét kellett vennie, hogy e szellemnek hangot adhasson. De az ő egyénisége sokkal eredetibb volt, mint a legtöbb magyar ifjúé. Ő katonáskodott, színész volt, járta az élet utait, ma mint úr, holnap mint koldús, kalandjai, fájdalmai és örömei voltak, mikről sok embernek alig lehet fogalma. Mint huszonkét éves ifjú egy harminc éves férfiú élményeivel bírt, a nélkül hogy kedélye elvesztette volna ruganyosságát. Mindez bizonyos keserűség és jó kedvvel ruházta föl, mi egyéniségéből folyt, s humorban kereste költői formáját.

Természetesen jogosítva érezte magát egyéniségét oly mértékben venni be a költészetbe, mikép azt még magyar költő nem merészle. Csak elbámúltak midőn egy költő olyakat vallott be ma-

gáról, melyeket igen sok ember szégyelt volna. De azt senki sem tagadhatta, hogy midőn ő elbeszéli mikép hagyta oda az iskolát, mint barangolt mint közkatona és színész, mint fázott Debrecenben, mily jó estéket töltött barátaival bor mellett, mint látogatta meg mészáros atyját, minő élményei voltak a fővárosban és vidéken, le egész addig, hogy ruhája kopott és pénze nincs, sokkal érdekesebb, költőibb, mint sok költő méltósága, finom szemérme és magas eszméi.

Költészetének e nyilatkozata nem csak újdonságával hatott, hanem jellemzetessége, humora s azon szabad szellemnél fogva, mely épen úgy hárcot izen az életben a csupán üres illem s álszégyen nyomorúságainak, mint visszahatáskép tűnik föl széptanunk azon különös követelése ellenében, mely a költőt ki akarja vetköztetni egyéniségéből, s egyenruhakép valami köz jelleggel ellátni. Épen ezért szemére vetik Petőfinek, hogy érzéseket, viszonyokat énekel meg, melyekhez mívelt embernek nem lehet köze. De ki határozza meg, hogy mit értsen a költő a mívelt ember fogalma alatt, midőn a lélek és szív betegségei is miveltség gyanánt árulhatnak. A költészet lárnya az emberi, legegényibb árnyalataiban, mit többé kevésbé minden ember megért a miveltség bármely fokán, s épen úgy feltalálhat a nyomor tanyáin, mint a legelső sálomban.

Heinét utánozza: mondják másfelől, s tőle tanulta el ez untalan kacérkodást egyéniségével. De vajjon Heine-e Petőfi? Igaz, egyetlen költő sem foglalkodtatta egyéniségével oly sokat az olvasót, mint ők ketten, azonban minő nagy különbség a két egyéniség közt. Heinében minden szeretet-eméltósága mellett van valami daemoni, mi sötét hatást tesz a kedélyre: Petőfi egyéniségén derült humor ömlik el, s legfőlebb csak nyersségén botránkozhatnánk meg. Heine érzésekkel kacérkodik, melyeket többé nem érez, Petőfi mindig lelkéből veszi a hangot. Heine költészete a blazirtság, csalódott idealismus s a legkeserűbb ironia hatalmas költészete, Petőfiben a természet fia szól, ki nyomora és csalódásai közepett is megőrizte hitét, s remélni tud az emberiség, szerelem és szabadságba. Heine a legköltőibb álmok s a legridegebb próza közt hánykdóva sárral dobál minden szentet, Petőfi soha sem megy túl egy bizonyos határon, s mindenüvé elárasztja a szeretet melegét. Mindaz mi Petőfiben Heinéra emlékeztet, egy pár

érzelgőn kezdődő s tréfás végzetű dal. A többiben sem az érzület, gúny és élc, sem a fordulat s művészi alakítás nem a Heineé.

Az egyéninek jogát a lyrában nem tagadhatni meg. A kérdés mindig csak a körül foroghat: elég érdekes, elég költői-e az egyéniség? A Petőfié az volt, s midőn nyilatkozott, a legköltőibb képek és érzéseknek adott életet. De látni lehetett, hogy túl megy a netovábbon. Önvalomásait sokkal nagyobb tetszéssel fogadta a közönség, mintsem túlzásokra ne ragadja őt. Negédelnie is kellett, hogy sokat beszélhessen magáról, s belé vegyitenie ingerlékeny hiúsága kitérőseit. Annnyira megszokta mindazt, mi szívében fekszik, elmondani, mindazt, mi eléje bukkan, leírni, hogy olyat is mondott el s írt le, mi tulajdonképen nem költészet.

S mi történt? A közönség ez oldalról találta leggeniálisabbnak, s utánzóí ezt tanúlták el tőle leghamarabb. Ma már minden kezdő egyéniségét tolja az előtérbe, legyen az bár a legérdeketlenebb. Könnyű mesterségnek hiszi arról írni, mi mindennap megtörténik vele. Azt képzei, hogy a mit Petőfi költőivé tudott teremteni, ő is tudja, s mi neki sem sikerült, most már sikerülni fog. Úgy látszik, mintha Petőfi csak azért született volna, hogy a genialitást divatba hozza. Minden különtség, minden hóbort annak kereszteltetik. Bővében vagyunk a lángelméknek, s e lángelmék egymáshoz a csalódásig hasonlók. Mert Petőfi szegénységét panasolta, ma már minden költő nyomorban él; mert Petőfi néha okkal, néha ok nélkül haragudott a világra, ma már nem költő, ki nem átkozza a mennyet és földet bitelezői és ítészeivel egyetemben; mert Petőfi olykor nevetséges, néha pedig nyers volt, ma már minden költő az akar lenni; mert Petőfi népköltő volt, hívatása és élményei, a lángelme és szív jogainál fogva, ma már minden dandy pitykés dolmányt szabat fejr mellényéhez, s népdalt énekel sonett helyett. Mindenik ugyanazon szenvedélyeken és kalandokon megy át s mindenik ugyanegy egyéniséget tár fel előttünk.

Négy rövid év alatt a magyar lyra ez irányban nagy haladást tőn. A házi költészet korszakát éljük. A költő önmagáról oly daguerreképet ad, hogy csodálkozunk: mi szükség lerajzoltatnia magát s életrajzát íratni meg. Elmondja hol született, mikép növekedék, mily csinos fiú, hogy adós, hogy beteg, s több effélét. Egyaránt feltárja rongyos keblét és rongyos kabátját, s jaj nekünk, ha kalandja van, ha mulat, ha pénze nincs. Mindezt a leg-

apróbb részletekig olvasnunk kell, még azt is : hól történt, melyik napon? s ha megházasodik, untalan feleségével kinez, hogy ohajtanunk kell nőtlenségét, s ha mindezt valaki unalmasnak találja s kételkedni kezd a lángelme istenségében, minő önvallomásokat s az öndicsőítés minő polemikus verseit kell hallanunk!

E hiú öntetszelgés, ez ízetlen kacérkodás, és prózai felfogás majdnem kiállhatlanná kezd válni, s mindinkább viszi be lyránkat a torzítottba. Ezelőtt az ideál tana levegőbe emelte költőinket, most az egyénié a próza mocsárába fojtja. S mindez nem elég. Azon gyöngék és esetlegességekből, mik nélkül Petőfi épen oly nagy költő lett volna, a költők és közönség egy része valami különös eszményt alkot. Csak vad kalandor fickókép tudják már képzelni az eredeti magyar költőt, ki kívül esik a nemesebb társasélet körén, és csak bizarr vagy primitív dolgok iránt van érzéke. Vagyha ennyire nem mennek, egyedül a Petőfi utánzását tartják költészetnek, s minő ellenmondás! épen akkor, midőn az egyéniség jogát kívánják tiszteltetni, s az eredetiségnek gyűjtanak töményt. De ez mindig így volt. A lángelme hatása nagy s bizonyos ideig csaknem kizáró. Még árnyoldalait is, mik kora és életviszonyaiból folytak, varázs övedzi, az epigónok pedig, kik soha egy költői stílt sem tudtak tökélyesíteni, először is ezeket tanulják el, hogy végletekre víve, mielőbb elhasználják.

De Petőfinek nem csak költészete lel követőkre. A maga idejében Byron öltözetét, modorát sem utánozták többen. Nem volna nagy kár, ha Petőfi életéből még azt is ki nem betűznék : a költőnek nincs szüksége tanulmányra, s ez új tan nem találna igen buzgó hívőkre még irodalmi közlönyeink közt is. Bizonyos szánamezzel nézik le, ki tanulmányt emleget, s ha valamely fiatal költő ily hírbe jő, már többé nem lángelme, nem tehetség, nem költő. Nagy bünt követett el, melyért halhatlanságával kell lakolnia. Erre ítélik a halhatlanok, kik még élni sem kezdtek.

S mi az a tanulmány? Vajjon értik-e, kik emlegetik, s Petőfire mernek hivatkozni? Bizonyosan nem azon pár kézikönyv, melyet egynémely tanár írt, bölcsen tanítván mit maga, sem tud vala; sem lapjaink itészi phraseológiája, mely az értelmet megzavarni s az ízlést kioltani igyekszik. A költői tanulmány : az élet, önmaga a költő s a világirodalom nagy szellemei. Nem volt nagy költő, ki e három iskolából ne került volna ki, s Petőfi is, mikép

élete és művei bizonyítják, járta mind e hármát. Az élet sokoldalú s élénk benyomásai nélkül nincs költészet; ha a költő nem tanulmányozza saját benső élete és tehetsége fejlődését, nem emelkedhetik, s a világ nagy költői nem azért írtak remekeket, bölcsei pedig nem azért gondolkodtak a művészetről, hogy éppen azok merjék megvetni, kik a világnak új remekeket, a bölcseknek pedig új anyagot óhajtanának nyújtani. Tudomány és művészetben egykép minden új csak a régi alapján emelkedik. Egy bizonyos genialitás, egy bizonyos eredetiség magában a legnagyobb szegénység. Nem gúny-e, hogy nálunk még ilyenekről is vitatkozni kell?

Vannak sokan, kik Petőfi költészetének bölcsészeti részére helyeznek nagy súlyt. Azonban ez Petőfinek legkevésbé erős oldala. Bölcsészeti kísérletei még kifejtetlen világszemléletre mutatnak. Általában Petőfi nem tartozik azon költők közé, kiknek költészete erős bölcsészeti alapon nyugszik, kik tisztában vannak magokkal, mennyiben ember tisztában lehet, s emelkedett világnézetek által fékezett képzelmeikön zavartalan tükröződik vissza az élet. De a magyar költők közt alig van egy, ki ilyen legyen, s a csak tiszta lyra szűk kör is erre. Nálunk a legnagyobb, a legépebb tehetségre is, még a legkedvezőbb körülmények közt is, egy lidérenyomásnak kell nehezülnie. Egy fájdalom fogja sírjáig kisérni, mely zavarólag hat fejlődésére. Ez viszonyaink átka. De Petőfi még ifjabb is vala, mintsem egy kiforrott kedély kincseit tárja élénk. Nagyobb elbeszélő költeményeiben mindenütt érezni fogjuk ezt, igen, tiszta lyrájában is. Odái nem oly remek, mint dalai. Komolysága nem hasonlítható gyermettségéhez, haragja költőibb mint nyugodtsága, eszméiben nincs annyi mélység és fonség, mint képzeletében erő s érzéseiben tűz. Midőn vizsgálja a mindenség végcélját, az örökkévalóság titkát, a hír és dicsőség mibenlétét, az emberi szív örvényeit, visszapillant a múltra, vagy a jelen izgalmi közé veti magát, s a politikai s társadalmi viszonyok fájdalomtól lelkesül, nem tesz reánk oly bűvös hatást, mint midőn szilaj lelke a pusztákra szabadúl, az alföldi róna végtelenjén ringatja magát, hogy a legszebb tájképeket tükrözze élénk, dalt mond a falu leányainak, benéz a kunyhókba, mereng a csárda romjain, vígad bor mellett, cigány zenével, fölkeresi szüleit, megemlékszik gyermekkori napjaira, utazik széles e hazában, melyen kívül számára nem létezik semmi, s erős fajszeretete egész szenvedélyé-

vel öleli a magyar népet, s mintha a népszellem geniusává válnék, ott zeng dalaiban minden, mi a magyar nép kedélyében, életében költői. Itt ő nagy, ezért ő a magyar lyra legkitünőbb képviselője. Itt a kulcs, mely megfejtí a nagy hatást, mit hazájában és külföldön tett. A magyar önkedélyét hallja visszahangzani, a külföldi előtt egy új, ismeretlen világ nyílik fel.

Mellőzöm politikai és epikai költeményeit. Költészetének csak azon oldaláról akarok szólni, melyben fő ereje van, s melynek hatása jelen lyrai költészetünkre legnagyobb, mert egyszerűsége mind ki akarom mutatni az őt utánzóké tévedéseit.

Petőfi táj-csendélet- és genreképei a magyar költészet örök remekei lesznek. Bizonyosan vetekednek a világirodalom legjobbjaival. Ha festészeink olvasnák a magyar költők műveit, nem hagynák felhasználatlanul ez úgy szólva kész compositiókat. Petőfi fölfedezte a pusztát. Eddig senki sem látott rajta semmit, az ő képzelődése megnépesíté. Szabad szilaj lelke nem találhatott méltóbb tanyát, mint a végtelen tért, s a Tisza méltán az ő legkedvencebb folyója, mert e hazában születik s hal meg s tetőtől talpig magyar, épen mint ő. Petőfi érti a festőiség titkát. Élénk érzeke van az iránt, mi fő, lényeges vonás, mely az olvasó képzelődését és kedélyét egyszerre mozgásba hozza. Érti miként kell oda vetett, alig észrevehető vonásokkal, melyek magokban csekélységnek látszanak jellemzetest állítani elő, mi örökre az olvasó lelkébe tapad. Tudja vegyíteni az árnyat és színt, hogy csak azt láttassa, mit akar, s oly világításban, minő hangulata, s a merészen kivitt képek az érzések és eszmék levegőjében mintegy megéledni látszanak. Az eszme és érzés nála mindig magából a képből merül föl s visszahat reá, soha sem önkényes, hazudott. Érezzük, hogy a tájt látva csak azt lehet éreznünk, mit a költő. Alföldi képein ki nem érzi a szabadság levegőjét, mi oly jól öszhangzik a végtelen térrel? Van-e az unalom és elhagyottságnak költőiből megtestesítése, mint a „Kutyakaparó“ című költeménye. A „Csárda romjai“ mindenik sorában nem egy elegia zeng-e? pedig a költő csak romokat ír le. S nem bámulatos Petőfi genialitása, ki a legegyszerűbb tárgyakat a legragyogóbb költészetté varázsolja.

Genreképei és néprománcai mit sem engednek tájképeinek. Itt is oly eredeti és genialis. Objectivitása épen oly erővel nyilatkozik. Itt is mindig nyakon csípi a tárgyat, mint a magyar mondja:

oly oldalról fogja fel, a mint céljára szükséges s oly vonásokat és színeket használ, mik eszméinek életet adhatnak. Humoros vagy satirai hangulata, s az epigrammai él, melyben némely ily költeménye kikerekedik, mind oly eredeti, oly ép, oly művészi, hogy kérdenünk kell: az a költő írta-e ezeket is, ki a túlsó lapon kedélybeteg, gyűlöli a világot, mert valami kritikaster megbántotta, noha az egész nemzet tapsa kíséri; vagy bölcsészeti ötletekben áradoz, s oly furesákat mond, hogy nem tudja az ember: tréfa-e mind ez vagy komoly szó? „Pál mester“ egyike legszebb költeményeinek. Mindenik strophája a legköltőibben s a legtermészetesb fokozattal fest kedélyállapotot. Pál mester elébb hegykén csapja félre kalapját, kiokoskodik, hogy elcsapja feleségét s megteszi. Később nem nyúl kalapjához, megbánja tettét s kiokoskodik, hogy már most gazdasága elpusztúl, úgy történik. Majd újra hegykén csapja félre kalapját s kiokoskodik, hogy mire a bánat, úgy sínes már sokja, jobb ha tulad rajta, s megteszi. Végre keservesen húzza szemére kalapját s kiokoskodik, hogy nincs semmie, s bizonyosan fel fogja kötni magát, s megteszi. Itt a kalap a legművésziebben van felhasználva, s abban, hogy az okoskodó Pál mester mindent előre megmond, mi vele történik s még is megteszi, a leglélekfáradó felfogás nyilatkozik. A „Megy a juhász számaron“ című költeményében, a juhász fájdalma, ki nagyot üt botjával a számar fejére, mélyen és igazán van kifejezve. Valódi humor. Az „Alku“ címűben, midőn a juhászlegényt erszénnyel kínálják, szegénységét akarják megvenni, s ráadásul szeretőjét kérik, s ő így felel reá:

Ha ez a pénz volna csak foglaló,
S még száz ennyi lenne borralaló,
S id'adnák a világot rádásnak,
Még sem adnám szeretőmet másnak.

oly lángolón és jellemzetesen festi a juhász szerelmét, mint csak oly költő teheti, ki tárgyától egészen áthatva s mélyére merülve teremt. S mit mondjak „Téli esték“ című költeményéről, mely a családi boldogságot egy esti multság ráájában oly elragadón rajzolja?

Petőfi után a festő költemény, néprománc és genrekép nagy divatba jött. Régibb és újabb költők egész serege neki esett a pusztának. A délibáb valóságos „purpureus pannus“ lett. Majd

minden költeményen ott lebeg. Lapjaink telvék tájképekkel, mintha az állandó képtárlattal akarnának vetekedni. Mindennap az utánzás és gondolatszegénység kínjaival találkozunk. Nem annyira Petőfi-tanúlmányt látunk, mint Petőfi-utánzást, melyben még is csak a szavak és tárgy emlékeztetnek Petőfire. De ha lemondunk is arról, hogy eredeti felfogást és költői egyéniséget keresünk, még meglehetősen másolatra is alig találunk. A tájképek tele vannak részletekkel, mik nem tartoznak a doléhoz: az iránt, mi lényeges, nincs érzék, s az eszme és érzés alaphangulata sehol. Szellem helyett külsőség bennök az uralkodó. Mintha a festő költészetben valósággal a táj volna fő, s nem a költő lélekállapota; azon kép, mely előtte kitarúl, s nem az, mely lelkén tükröződik. A festő költészet csak úgy költészet, ha kép és tájban, fény és ragyogásban egy-egy gondolatot, érzést képvisel; s a költő csak azon vonásokat szedheti össze, mik céljára szükségesek. Tájképeinkben minden le van írva, kifestve, még is rajtok semmit sem látunk, semmit sem érzünk. Minden összehalmoztatik, mi úgynevezett költői, mintha valami csak pusztán magában költői lehetne, s minthogy mindenki a hatás új eszközét vágy fölfedezni, a legbizarrabb képek kerestetnek ki. Kirí néha egy szebb kép, kihangzik egy-egy kedves versszak, de egésznet adni nem a divatos lyra szokása. Festő költészetünket a prózai részletek s a terpedtség művészetének lehetne nevezni.

Hasonló bővében vagyunk a genreképek és néprománcoknak. A balladák s a nagyobb elbeszélő költemények helyét egészen ezek foglalták el. Sarkantyús lovagok helyett most csikósok szerepelnek, s a sziklavárakból a csárdákba költözött a szerelem, feláldozás, hősiség és erény egész phantastikus világa. Jó ha csak közönséges adomákat olvasunk, s nem oly eseményeket a jó magyar nép életéből, mik valóságos hegyke ráfogások vagy torzképek. Valami különös vonás, mit a csikósok és betyárok csak a költő fedezett föl, pár bizarr ötlet, pár reminiscencia Petőfiből, kész a néprománc. A genreképek népi jelenetek és szokások leírásivá váltak, s bennök épen azon apró részletezés és terpedtséggel találkozunk, mint tájképeinkben. Úgy látszik, mintha a népköltőket nem valami belső ösztön, rokonszenv, vonná a néphez, hanem divat, negédlés. Valami öntudatlan urias leereszkedés vonúl el rajtok. Mintha mulatni akarnák magokat a nép együgyűségén,

tetszenék szeszélyöknek a tréfás szerep, s ezért igen természetesen könnyen hajlanak a póriasságra, mint azon úrficskák, kik a nép közé elegyedve, túltesznek rajta a legénykedésben. S épen itt azon pont, mi a valódi népköltőt megkülönbözteti azoktól, kik csak játszanak a néppel. A népköltő egészen népe világában él, érzéseit hordozza keblében, de egyszersmind annyival nagyobb és nemesebb, mennyiben költő. S épen ez erős subjectív érzés adja meg a felfogás objectivitását, s örzi meg a torzítástól. Előtte, mondhatnám, szent a nép, mert képviselőjének tartja magát, s eszménye a nép szeretete-, érzületében gyökeredzván, mi a szív dolga s mit elmélet soha sem teremthet meg, hallathat ugyan erősebb hangokat, minőkhez a salonok nem szokvák, de soha sem bántón nyersset; lehet gyermeteg, hogy a túlfinom műveltség előtt neveltségesnek tetszhetik, de soha sem gyermekes; ellökheti magától az illedéket, de soha sem a szív szemérmét; s midőn saját eszményeit akarja a költészetben megtestesíteni, nem dúlhatja szét ugyanazokat épen a költészet által. A népköltő szelleme, mint a napsugár, mindenhova elhat, hogy mindent megaranyozzon, a nélkül, hogy beszennyezze magát.

Midőn Petőfi népdalaival föllépett, valódi esemény volt. Soha magyar dalok oly hamar nem szállottak a nép ajkaira, mint az övéi. Mindenki elismeré, hogy ő írja a legjobb népdalokat. S valóban, a népdal Petőfinek igazi eleme. Míg egyfelől egészen hatalmában a nép érzülete, gondolkozásmódja, nyelve, addig másfelől a magyar népdalok szaggatottságát, mely a nyugotiakkal ellentétben, nem annyira az eszme, mint a hangulatban keres egységet, az érzések átjátszását a természet képeire, az erős festőiséget, a csillogó színek játékát, annyi eredetiség és művészettel olvasztá egy újdonság és ragyogó költészetté, hogy a meglepetés általános volt, dalai annyira magyarok, természetesek és könnyedek voltak, hogy minden ember azt hívé: ilyet könnyű írni, ez nem is művészet. De utánzóik leginkább megmutatták, hogy Petőfi öntudatosan vagy öntudatlanul — egyre megy — mennyire művész. Mostani népköltőink dalai élnek-e a nép ajkán? Megzendülnek-e lelkünkön jó vagy rossz kedvünkben, mint a hogy a jó népdal szokott? Nem fogjuk-e rájuk azt mondani: ilyet nagyon bajos írni, ez fej-törő művészet, ez kínos költészet: a költőnek is abba kerül, az olvasónak is.

Népdalainak kétszeresen kelle hatniok oly időben, midőn a nép politikai fontosságra kezdett emelkedni. A nagy hatás bátorrá tette a költőt, s népdalai szellemét önté el legtöbb költeményén. Majdnem egész költészete népies színt váltott szellem, tartalom és verselésben. Vádolni kezdék, hogy elhagyogatja a formát, verselése szabálytalan; s a nép együgyü széptani nézeteit törekszik irodalmi érvényre emelni. Nem szándékom Petőfi gyöngé költeményeit védeni, annál kevésbé utánzóí rakoncátlanságát, de e vádat soha sem értettem egészen. Ha a forma alatt nem csak a technikát értjük, minthogy úgy is van, hanem a felfogás és kivitel egységét, tehát a stíl szabatosságát: Petőfi e tekintetben igen erős. Dalai egy öntetűek, s nem látszanak rajta a habozás, toldozás, veríték nyomai. Mintha gondolatai együtt születnének a formával, s azon érzést, mi szívében lángol, csak így lehetne elmondani. Találunk-e Petőfi népdalaiban csak egy sort is mi fölösleges volna? Arra használja-e tárgyait, hogy egy csoport érzést, képet, gondolatot füzjön reájok, mik ninesenek szoros viszonyban velök? Zavarja-e valami a hangulat egységét? Gondatlansága nem hangzik-e jól össze gyermetegegségével, darabossága szilajságával? Képei nem természetesen szövődnek-e érzéssé s nem találja-e meg mindig a szót, mire szüksége van? S a mi a legfőbb, nem merül-e legtöbbször, mint a valódi költők szoktak, egyetlen érzés, egyetlen tény mélyére, hogy azt egészen s a legjellemzőbb alakban érzéktítse meg? Természetesen, midőn a Petőfi dalait itéljük meg, nem kell felednünk, hogy ő magyar népköltő volt, s oly eredeti költő, kit igazságosan csak önmagából lehet megítélni. A kérdésnek leginkább a körül kell forognia: kivitte-e Petőfi költeményeiben azt, mit akart s azon eszmény szerint vitte-e ki, melynek költői szelleméből következett, előtte kellett lebegnie?

A külformát illetőleg sem értem e vád alaposságát. Petőfi a legnehezebb formákkal is meg tudott küzdeni, s verselése néha oly könnyed, mintha csak oda volna lehelve. E vád oka másutt rejlik. Ő népdalokat írván, elvetette a szokásos jambus és trocheus lábákat, s bár énekelni nem tudott, még is sokszor bámulatosan eltalálta népdalaink zenemértékét. A közönség és ítések egy része nem találván bennök azt, mit megszokott, hajlandó volt feletők pálcát törni. Azonban a nép könnyen énekelhette. Ez mutatja, hogy verselése nem pusztá önkény és gondatlanság szüleménye

volt. S vajjon Arany balladáira, Erdélyi újabb dalaira, melyek szintén nem jambus vagy trocheus lábakon mennek, mondhatjuk-e, hogy nincs bennök mérték, midőn könnyen kimutathatni a népdalokból szabályosan lehúzott formákat, melyek mintegy énekszó után vannak alakítva? Ha azon költők, kik a görög, latin, francia és német formákat nálunk meghonosították, köszönetet érdemelnek, mert nyelvünk hajlékonyságát új oldalról tüntették föl, s költői világukat általok fejezték ki legjobban: vádolhatjuk-e azon költőt, ki eredeti magyar formákkal küzdött meg többször, s nagyobb változatosság, könnyűséggel, mint az eddigi magyar költők, s ezeket hitte gondolatjai legméltóbb köntösének.

Továbbá Petőfi érezte, hogy a magyar népdal néha oly rímeket is használ, melyek nem tiszta rímek ugyan, de igen jól összehangzanak, s bizonyos rendszerök van. Gyakrabban kezdett használni assonáncot, mint eddig szokásban volt, de mindig szabályosan. Érezte, hogy azon tárgyakhoz, melyeket megénekel, nem mindig illik a Vörösmarty méltóságos nyelve, vagy azon túlfinom és enervált költői nyelv, mely a középszerűség conventionalis nyelvénél alakult. Népies szavakat, kifejezéseket, összehuzásokat s nyelvfordulatokat kezdte használni, de mindig elég izléssel. Épen úgy tett, mint Vörösmarty, ki nem használhatván eléggé Kazinczy költői nyelvét, visszatért Zrínyihez, s a régibb nyelvemlékekhez, s úgy teremtett magának egy újat. Petőfi nyelvünk még eddig eléggé ki nem bányászott aknáihoz fordult, a nép nyelvéhez, s magának költészetéhez méltó nyelvet teremtett. Tágított valamit az irodalmi nyelv merev rendszerén, s a költői nyelv egy új formáját alkotta meg, mely épen annyi szépséggel bír, mint a Vörösmartyé, sőt az irodalmi fejlődés szerint épen a Vörösmartyé után kellett következnie. Megmutatta, miként lehet egyszerűen, gyermeken s még is a legköltőibben szólani, miként lehet magyarul s jellemzetesen szólani oly dolgokról is, melyekről eddig mesterkéltén vagy idegenszerűleg szólottak. Az ő nyelve nem egészen szabatos eddigi fogalmaink szerint, de benne a nemzet geniusza szökel, s mintegy visszahatáskép nyilatkozik az idegen szöfűzés ellen. Ő a nép kifejezéseit, nyelvfordulatait valami varázsszal tudta bevonni, hogy azok egyszerre költői becsüekké váltak. Az a mi a nép ajkain jelentőség nélkül, ingatagon, izléstelenül hangzott, nála jelentőséget, határozottságot nyert, s megszépült. Az nem az

ő hibája, ha követői tájszavakkal árasztják el költészetünket, ha az irodalmi nyelvet tájszólássá akarják lealacsonyítani, s a helyett, hogy fordulatok-, könnyűség- és változatosságban gazdagítanak, a korlátlanságot, szeszélyt és izléstelenséget emelik elvvé.

Igaz Petőfi néha túlmerész, de legalább tárgyaiban mindig némi indokot találunk; igaz, van egy pár dala, melyekben szembe-gondatlanságot árul el, de azt megint csak utánzói terjesztik róla, tűnő hogy hanyag verselő, mert az úgynevezett Petőfi-iskola hívei azok, kik Petőfi újításaiban csak korlátlanságot látván, a jó rímekkel keveset gondolnak, az assonáncot szabálytalanul használják, s a legtöbbször sem az újabb, sem a régiebb formák szerint nem verselnek, s küzdeni a külformával általában pedánsnágnak tartják, mely lenyűgözi a szellemet, mintha annak, kinek a vers nyűg, nem jobb volna prózát írni, haugyan nem találkoznék itt is egy új nyűggel: a nyelv szabatosságával. Petőfi dalaiban dallam, elragadó dallam van. Bennök nem Vörösmarty patheticus dallama zeng, mely méltóságot és erőt egyesít, sem az Aranyé, hol a kellem a hangulat nyugodtsága, a forma szabatossága, s a rhythmus plasticitásában rejlik; de halljuk a szenvedély leigéző hullámos lüktetését, mintha a lábak és sorokban az érzések hangzanának össze és rímelnének.

Nem Petőfi az első magyar költő, ki a népelemet költészetébe fölvette, mert ez épen úgy kimutatható már Horváth Ádám és Csokonainál, mint a Kisfaludyak, Vörösmarty és Erdélyinél; de annyi igaz, hogy nála jelent meg először teljes erőben, alkotó szellemben, s irodalomtörténeti fontosságra emelkedve. Azon változás, melyen lyránk az utolsó évtizedben átment, nagy részében az ő műve. Sok ok munkált ugyan együvé erre, élet és irodalomban, minők: a fölébredt politikai öntudat, demokrat eszmék, táguult sajtóviszonyok, a népszerűség csábító varázsa, mely az országos szónokokról az írókra is elragadt, az ítések és népkutatók munkássága, egyes költők kísérletei: de még is Petőfi vala a költészetben az összes hatásoknak eleinte mintegy központja. Azon irodalmi mozgalom, költői iskola, mely „népies”nek nevezi magát, nem azt célozta, hogy költészetünk visszatérjen a nemzet primitív állapotára s egészen a népköltészeti hagyományok eszmeköre s érzésvilágának képviselője legyen, hanem hogy segédforrást vegyen, s megújítsa magát a népszellem által,

mert csak így lehetett igaz hangja a kor hangulatának, a fejlődő nemzeti szellemnek. A „népies“ egy új phasisa vala a nemzeti költészet fejlődésének, a nemzeti szellem új hódítmánya erősebb alapon, tágabb láthatárral. Vágy szállotta meg a költőket nem csak az irodalmi körök, a miveltebbeknek, hanem az egész közönségnek írni. Érezni kezdék, hogy a népköltészet némieken szabályt is adhat a műköltészetnek. Hatni akarván, ösztönszerűleg megtalálták a tárgyakat s az eszközt, melyek által a közönség élénken érdekeltett. Mindez válhatlan kapcsolatban volt egy csoport széptani és politikai nézettel, magába olvasztott valamit a külföld modern irányjaiból, s a lyrából átment az eposz, színmű és regénybe. A népies, mint minden irodalmi pártszó, nem fejezi ki eléggé a mozgalom jellemét, s épen azért tévednek mind az ítészek, mind a költők, kik azt szó szerint veszik, s nem érzik alatta a szellemet.

A nép-elem sokképen hatott jótékonyan költészetünkre. Míg egyfelől a nyelvet eredeti sajátosságaihoz visszavezetni segíté, új formákkal gazdagítá, s nem csak ösztönt ada a költészet oly fajai művelésére, melyek eddig nem műveltettek eléggé, de azokat eredeti alakban is teremté meg: mint a népdalt, népszínművet, románót, regét, eposzt, addig másfelől közelebb hozta az irodalmat az élethez. A közönség növekedett, az irodalom hatása élénkebb lön. Már felderülni láttuk azon korszak hajnalát, midőn a magyar szellem önállóbban, eredetibben teremt. A költészet a nemzeti életbe kezdé beereszteni gyökerét, onnan szívni táplálékát, levegőjén virágzani s érlelni meg gyümölcseit, nem egy választott kör, hanem az egész nagy közönség számára. A költők azért szállottak le a néphez, hogy magokhoz emeljék, hangján szólaljanak meg s eszményeit örökötsék. Ez irodalmi változás ugyan még azon tisztulatlanságában forrongott, de a szellem mindenütt mutatta erejét, életrevalóságát. Kitünő s örök becsű műveket említhetni, melyek e szellem szülöttei, s a külföld egy részt azóta van nagyobb figyelemmel költészetünk iránt. Talán már is némi önérettel mondhatjuk el, hogy költészetünk népnemzeti alapja jobban megerősült, mintsem félthetnők az idegen irodalmak káros befolyásától. Azonban a népelem hatása épen úgy kifejlett jóra, mint rosra, s a közelebbi években ez utóbbi sokkal erősebben nyilatkozott, mintsem ne tarthatnók kórjelnek.

Költők állottak elő, ifjak és nem ifjak, kik nem arra töre-

kedtek, hogy a népelemet előbb vigyék, fejtsék, hanem hogy alább súlyeszszék. Nekik nem volt elég a népköltészet: tájköltészetet alkottak. S mi az a tájköltészet? sem több, sem kevesebb, mint tájszólás, tájviselet, tájszokás. A tájszavak általánosítása, a tájszokások leírása célul tűzetik elmélet- és gyakorlatban. S míg jó, ha a tájszavak igazi tájszavak, s a népszokások nem költöttek. Összehalmoztatik minden úgynevezett kelmeszerű adalék, mik helyet foglalhatnak ugyan, mint népismei, történeti és nyelvtani adalékok a népi kutatók gyűjteményeiben, melyek nem egyedül költészeti elvek nyomán szerkesztvék, de költészetben, melyet az irodalom állít elé, soha. Oly költészet született meg, mely súlypontját a költészet fogalmán kívül keresi. Külsőség, az anyag lépett a szellem helyére, mely képtelen új genre-t alkotni, s nem nyújthat semmit, mi akár a költő, akár az ítélnék szempontul szolgáljon. A népköltészet sem tájszólás, sem népisme: valamivel több, mert költészet. Ha szemlét tartunk a világ összes népköltésze fölött, s összehasonlítjuk a mi most született tájköltészetünkkel, látni fogjuk, minő tévedésben vannak az új tan emberei. Mindaz, mire ők fő súlyt helyeznek, mellékszerepet sem játszik, legfőlebb néha színezetül szolgál, kivált a humorban, de soha sem célul: költői érdeket pedig épen nem foltételez. Az összes magyar népdalgyűjteményben nincs annyi tájszó, mint mennyit műköltészetünk tájköltői költeményeik, s mi több lyrai, költeményekben összehalmoznak. Elméletökhöz híven ebben keresik a népköltészet erős oldalát. De az nem költészet, mely művészi alakítás helyett tájszavak és szokások regisztrálásával akar hatni, s a népdal nevét nem érdemelheti meg azon költemény, melyet csak commentárral lehet megértenünk, s ha megértettük, lelkesülés fejében megtanulunk egy tájszót vagy tájszokást. Az egész tájköltészet, mint ilyen, egyetlen hangot sem adott, mely új dallamként vegyült volna a magyar népköltészet harmonijába, s ha alkalmazni fogjuk az új tant a költészet minden nemére, előállanak palóc regények, barkó drámák, hienc eposzok. Irni fogunk hatféle tájszóláson, s lassan-lassan elérünk oda, hol költői nyelvünk az irodalom keletkezte előtt állott. A tájköltészet nem egyéb mint a népelem súlyedése, költők szeszélye, kik nem bírván eredetiséggel eredetiséget hajhásznak, hiú erőlködés az ízlés ellen, mely megboszúlja magát, játékszer, nagy gyermekek játékszere.

Előállottak költők s ítések, kik a népiest panacéává emelték. A lyrában feltünőbbben nyilatkozott a fogalomzavar s az eszmék anarchiája. Mintegy szabályúl állfittatott föl, hogy mindannak, mi népies, szükségeskép szép és egészségesnek kell lennie. Ez lön a kenet, mely minden költeményt széppé varázsolt, ez a fölhatalmazás, mely a költőnek minden kihágásra jogot adott. Hajdan a latin iskola idejében a klasszikus költeményhez elég volt pár mythologiai hasonlat, most a magyar dalhoz elég pár kiteremtettézet kifejezés. Hitté lön, hogy mindaz, mi a nép száján forog, már költészetbe való, minden népdal egyegy remekmű, s minden szeszély a népnemzeti genius szokelése: mintha a népnél nem volna annyi izléstelenség, mint a nem-népnél, mintha népdal nem volna annyi rossz, mint nem-népdal, s a kunyhónak nem volna meg a maga hóbortja, mint a salonnak. A népdalok hiányait látjuk utánoztatni, a Petőfi gyöngéit látjuk utánoztatni. Mindenki népköltő akar lenni, mintha ezen kívül nem volna a magyar költőnek más pályája, és mint magyar költőnek. Úgy rémlik, mintha veszni indulna az érzék, a gond esín és lelkiismeretesség a nyelv, a forma körül, a lelkesülés oly tárgyak és eszmék iránt, melyekért a világ minden költője lelkesült. Lyránk annyira magyar lett, hogy csak sallangos, annyira természetes akart lenni, hogy vadászta azt, mesterkéltné lön, és szilaj gyermekessége nem egyéb, mint a nemzeti szellem aléltsága.

E rajz talán sötétnek, túlszigorúnak tetszhetik, de a napi sajtó annyi fényoldalát mutatta be az újabb lyrának, hogy nem fölösleges az árnyoldal is, annyiszor szólott úgynevezett hazafiúi szempontból, hogy szükség legalább egyszer a széptanít is megpendíteni. Valóban az újabb lyrában kevés vigasztaló van. Sem tartalom, sem formában nem adott kitünőt vagy újat. Több kevesebb szerencsével írt műveket olvasunk, melyekből ismert dallamok hangzanak felénk. Petőfit halljuk ezer változatban. Öntudatlan vagy öntudatosan kibányászzák érzéseit, eszméit, eltanulják szavait, hangját, s oly költészet áll elő, mely nagy igényt tart az eredetiséghez, de sem az irodalmat, sem a szívet új kincscsel nem gazdagítja. Azonban a viszonyokban is van némi mentség. A forradalom, melyet átéltünk, talán tehetségeket sodrott el, talán tehetségeket akadályozott meg fejlődésökben. Egy rázkodtató viharos korszak után, mely minden régibb viszonyt alapjában feldúlt,

nem egyhamar alakúl meg új költői irány s lesz élénk a köz fogékonyság. A költő nem könnyen találhatja meg a közszellemben a nagy eszmét, érzést, mely lelkesítse, vehet költői benyomásokat s lelheti meg kora üterét. Hoz-e az idő lyránkra új lendületet, vagy általában a lyra lesz-e az a tér, hol a szellem alkotóbb erővel teremt? kérdések, melyekre ki sem felelhet. Történjék bármi, nincs okunk kétségbeesni. A magyar lyrában nincs visszaesés, csak pangás, s a visszahatás, mely a népelem kinövéséi ellen nyilatkozik, meghozza költőit. E visszahatás jelensége még magokban a par excellence népies költőkben is kezd nyilatkozni, legalább jelenségeket látunk, melyek ilyesmit sejtetnek. De az ítésetnek nem szabad elnémulnia. Hallatnia kell szavát a jelen és jövődőért egyaránt.

Részemről, míg egyfelől Petőfi élete s költészetéről írva hálaadómat hiszem lefizetni azon költő iránt, kinek költészete első ifjuságom álmait körüllebegte, addig másfelől mintegy megkönynyülve érzem magamat, hogy szót emeltem lyrai költészetünk bajairól akkor, midőn a hivatottabbak hallgatnak.

A SZÉP ÉS RÚT.

PHILOSOPHIAI ÖNTÁJÉKOZÁS

SZONTAGH GUSZTÁVTÓL.

I. A századok ítélete az emberi ismeretnek legbiztosabb próbaköve. Ha valamely tudomány, műveltetése folytában, elveiben meg nem tud állapodni, ha körében a nézetek egymástól eltérve szétágaznak, vagy épen egymásnak ellentmondanak: akkor e tudományt teljesen megállapítottak s bizonyosnak nem tarthatjuk. A mi e szempontból tekintve a philosophiát illeti: a gondolkodás-, erkölcs és jogtant pozitív tudományoknak lehet tekinteni, mert lényegökben az idő folytán alig változtak; ellenben a metaphysika kezdettől fogva e napiglan mint ellenkező elvek csatateré tűnt fel, az aesthetikának művelői pedig a legújabb ideig még tárgya, a szépnek, értelmezésében sem tudtak egymással megegyezni; mi végre jeles, de paradoxonokat vadászó, műértönket, Henszlmann Imrét, azon állításra fakasztá: hogy „a szép nem is létezik, hanem csak az eleven, jellemző és célszerű.“

A dolgok ily állásában nem csodálhatni, ha újabb irodalmunk kezdetén már, a szép iránt lángoló Kazinczy Ferenc azon kérdésre: mi a szép? elkedvetlenedve azt felelé: „Kérdezze azt a vak!”

II. És valóban, gyakorlatban nehezen is fogunk az iránt felakadni, mi legyen szép vagy rútt, mert erről közvetlen érzeményünk elég világosan tudósít; a gondolkodó ember azonban ezzel meg nem elégszik, meg akarja magának magyarázni: mi az a szép mit minden ember érez, mi minden ember szájában megfordúl, — s itt gyűl meg a baj. E sorok írója a természettől örökölvén hajlamot a szemlélődésre, melyből mívelődése folytán előszeretet fejlődött ki a philosophia iránt, a gondolkodás, erkölcs és jogtan köreiben csakhamar megállapított nézetekhez jutott; a metaphysika szövevényesebb s nehezebben felderíthető tömkelegén is át kellett hatolnia, másképp philosophiai meggyőződéseinek alapját meg nem vethette volna; mert igaza van Kantnak, s Hetényi János bevezetésében Magyar Parthenonjába ezt ismételve emlegeti: a metaphysika az igazi philosophia, körében fekszik e tudomány közép- és súlypontja, tudniillik az igazság vég okainak meghatározása; minélfogva philosophusnak leg is legalább csak az tarthatja magát, ki e vizsgálódásokon önmagát kielégítve átesett. Metaphysikai meggyőződéseim tehát rég meg valának állapítva, midőn az aesthetikaiak iránt még mindig haboztam. A tárgy végnélküli sokasága és sokfélesége téveszti a szemlélődőt, s nehezíti annak egy magyarázó fogalom alá sorozását. Ily lelki állapot türhetlen lévén, minden áron túl kellett rajta esnem, a nehéz fejteményt meg kellett oldanom, és pedig összeegyezőleg gondolkodás, erkölcs, jogtani és metaphysikai meggyőződéseimmel, másképp aesthetikám hajba kap egész philosophiámmal, s üszhangzó philosophiai meggyőződésről s rendszerről szó sem lehetne.

Vizsgálódásaim eredményét röviden e dolgozatban teszem le. Nem tiszta szépészet ez — ezt előállítani akarva munkát kellene írnom — hanem csak annak némi töredékes alapvázlata, rajzolva a végre, hogy megítélhessem, elég világosan fejlődtek e ki immár nézeteim, s összeegyeznek-e magok közt s összes philosophiai meggyőződéseimmel? Céloom enmagamat tájékozni, enmagamat kielégíteni. Hasonló meggyőződést eszközlendek-e soraimmal másban is? ez attól függ: szintazon állásponton áll-e az olvasó velem

vagy nem; mert a tárgyak különböző álláspontból tekintve, természetesen különbözőleg tűnnek szemünkbe.

A kérdések pedig, milyeket ez úttal megfejtésre tűzök ki magamnak, íme ezek: 1. *Mi a szép?* sőt *mi a rút is?* mert a szép és rút váltófogalmak lévén, egymást feltételezik, tehát egy egészt képeznek, és csak egymással és egymás által helyesen felvilágosíthatók. A feleletnek, mint már érintém, össze kell hangzani az igaz és jó iránt megállapított meggyőződéseimmel, máskép aesthetikám philosophiámnak ellent mondana. 2. Ha a szépnek és rútának magyarázatát, analogiában az igaz és jó eszméivel, megállapítottam, e magyarázatot inductio által, a *szépnek minden nemeire* alkalmazva kell igazolnom, illeni kell tehát az adott magyarázatnak a szépre a természetben, művészetben és embervilágban, illeni a kellemetesre és kellemetlenre, a szépre és rútra szorosabb értelemben, illeni a fenségesre, a borzasztóra, rémletesre, kicsínyre és aljasra, illeni végre a komikumra. És mivel mi emberek a szépet nem csak élvezzük a természetben, hanem teremtjük is művészet, sőt cselekvésünk által, ez úttali feladatomban egyszersmind 3. *Meghatározni a művészet kútfejeit, elvét s a művészeti szépnek különbségét a természeti szépről.* Végre pedig 4. fel kell világosítanom a *szép eszméjének fontosságát rendeltetésünk s művelődésünk tekintetében*, hogy tisztába jöjék az iránt, mily viszonyban áll a szépnek élvezete a természetben, előállítása a művészetben, és létesítése belső érzületünk s külső cselekedetünk által, egymás közt és az emberi nem rendelkezése valósítására nézve.

III. Tudományok kérdést akarván felderíteni, célszerű mindenek előtt annak történeti állását szemügyre venni, mert napjainkban nem *találjuk fel* többé a tudományokat, azok már fel vannak találva, s feltenni, hogy azoknak művelői mind egyről egyig s mindenben tévedtek volna, s egyedül minmagunk, dei gratia, fedeztük fel az igazat, ez oly nevetséges elbizakodást árulna el, melyben legalább e sorok írója nem szeretne részesülni. Föl lehet tehát tennünk, mikép az aesthetikusok a szépről eddig adott magyarázatai sem mindenben tévelygők, hanem inkább a szépnek eszméjét nem minden oldalról kimerítők, mely hibába a concret szépnek végnélkülisége igen könnyen sodorhatta. Ez legalább az én véleményem. Sőt igen könnyen meglehet, mikép a szépről itt adandó magyarázatomban is már mások által nyilvánított, mi

szándékomban meg nem zavarna, sőt tölem örömmel fogadtatnék, mert a széprőli meggyőződésemet philosophiai rendszeremmel öszhangzólag akarván megállapítani, ezt úgy is függetlenül más véleményektől kellene eszközlenem, s ha utóbb kisélné, mi-kép ebbeli nézetem valamely más aesthetikus nézetével megegyezik, ezt szavazat gyanánt tekinteném nézetem igazsága mellett.

Az aesthetikusok eddigi magyarázatait szóba akarván hozni, mindenek előtt Henszlmann Imre azon véleményét kell tárgyalnom, miszerint *a szép nem létezik*, hanem csak az eleven, jellemzetes és célszerű ¹⁾. Műértő társam aesthetikai nézete abban tér el főleg az enyémtől, hogy ő a művészetnek csak egy tényezőjét ismeri, vagy inkább annak csak egyet enged: *a természet utánzását*. Minden tárgy a természetben, concret valóságában, eleven, jellemzetes és célszerű lévén, igen is teljes joggal kívánhatni a művészettől is, hogy alkotásai e tulajdonokkal bírjanak; azonban szerintem a természet a művészetnek csak *anyagot* nyújtván alkotásai létesítésére, e létesítés — a művészi alkotás — a lángész productív képzelődése által a nyert anyagot *eszményítve* történvén, a művészeti szép nem a természeti szép többé, s nem egy tényező által létesül, hanem, mint az ismeret, kettő által, hozzá járulván mint mondám, a tárgy felfogásához szellemünk önmunkás eszményítő alkotása. Mindezekről utóbb bővebben akarván szólni, itt csak azon csoda állítását szükség még szóba vennem, miszerint a szép nem létezik. A szép ez esetben úgy járt, min már korábban az igaz és jó. Voltak skeptikusok, kik az igazságot általjában tagadták; materialisták, kik a szabad akarattal együtt az erkölcsi jót is elvetették. Egy orvos vastag könyvet írt arról, hogy az emberre nézve a két lábon járás nem természetes, s ennélfogva nem is egészséges, azért szerinte négykézláb kellene másznunk. A tapasztalás, az igaz, ellenkezőt bizonyít, s mondhatjuk ha az emberre nézve a kétlábon járás nem volna természetes, az emberi nem nem járna úgy világszerte s a teremtés óta! Hasonló feleletet adhatunk a skeptikusoknak, materialistáknak s Henszlmann Imrének. Mit ér, hogy a szépet, igazat és jót tagadjátok, ha minden ember a tárgyakat, ismereteket, cseleke-

¹⁾ Előadva e sok tárgyismerettel és éles észszel írt munkájában: Párhuzam az ó és újkori művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon. Pest, 1841. 8r.

deteket ezen eszmék szerint itéli meg, és pedig *szükségkép*, mert a jóléti és vallási eszméken kívül nincs más zsinórmértéke, melynél fogva a jeleneteket, viszonyokat s munkásságát bírálhatná meg, mivel ez eszmék a jólét és isten eszméjével együtt összes munkásságának tartalmát s irányait fejezik ki, s voltaképp rendeltetésünk céljai.

Feltéve már, hogy „Henszlmann Imre e curiosumára bővebb felelet felesleges, átmegegyek a szépnek tölem hiányosaknak tartott némely értelmezéseire, csak a főbbeket, s ezeket is röviden érintve.

Szép — mondják némelyek — „*mi alakja által tetszik*.“ Ez igaz, csak hogy van szép, mely nem egyedül alakja által tetszik, hanem p. o. szép színe, hangja által. Van azonkívül értelmi és erkölcsi szép is. A külső sokszor csak visszazugárzása a belsőnek, s bennünk a tárgy fogalmát, eszméjét, célját ébreszti fel. Ezek összehangzása a tárgy megjelenésével, a belsőnek a külsővel is gerjeszthet tetszést, de mely azután nem pusztán alaki származású.

Nem — mondanak mások — „*a szépség a részeknek az egészre való összehangzásában áll*“, melynél fogva a szép tárgyban a többféleség egységgé egyesül. Ez is részint igaz, de más részt vannak szép tárgyak, melyek részekből nem állanak, p. o. egyes szép szín, hang, vonal, és még is szépek.

A szép — mond a harmadik — „*az eszmének alakjávali összehangzatos érzékelésében áll*.“ Igen, ez a felsőbb szépnél, kivált a művészetben kitünő, de van szépség, mely pusztán alaki, ilyen p. o. a szépnek azon egész osztálya, melyet *kellemetesnek* nevezünk.

Nem jobbak s jóval homályosabbak ily értelmezések: a szép „*a lényeknek alakjávali összehangzásában áll*“, vagy „*a belsőnek a külsővel*“, szép „*a bevégezt*“, „*a tökéletes*“, „*a célszerű*“, szép „*a végtelenség megjelenése a végesben*.“ A dolgok lényegét ugyan is nem igen ismerjük, csak gondoljuk fogalmak, eszmék által; azért bár a fogalom és eszme helyes vagy helytelen kitüntetését valamely tárgy vagy mű által megbíráthatjuk, a lényeknek, mint ismeretlennek, viszonyát a külsőhöz, az alakhoz, nehezen határozhatjuk meg. Továbbá a belsőt is csak *gondolhatván*, pontosabban szólunk ha azt mondjuk: *a külső jelenésnek egyezni kell a tárgy fogalmával, eszméjével*. Ez is áll, csakhogy mint már érin-

tém, nem minden szép tárgy fejez ki eszmét, némelyik pusztá külsőből látszik állni. A bevégzett, célszerű, tökéletes végre igen is szép lehet, de ezek általános tulajdonok, melyek az igazra és jóra szintúgy illenek. Legszertelenebb némely német aesthetikusok azon értelmezése, miszerint a szép „*a végtelennel megjelenése a végesben.*“ A természetre nézve elfogadnám, mert ennek tárgyai csakugyan mindenható erőre mutatnak, de hogy és hol jelenik meg a végtelen egy szép, víg melodiában, valamely csinos kis, de élethű, elbeszélésben a mindennapi életből? Ha a németalföldi festész-iskola az életet oly élénken s élethűn visszatükröző műveit ezen értelmezés szerint bíráljuk meg, nehezen fogjuk meghatározhatni: mi bennök a szép, mert miféle végtelen jelenkezik bennök és általuk? nem mondható.

Ezen futólagos átnézelből annyi legalább világos, miszerint az eddig nyilvánított értelmezések a szépről, *körüknél szűkebbek.* A szép és rút előtűnik minden jelenetben, minden látható és hallhatóban, minden gondolható, érezhető és képzelhetőben, a természetben, művészetben és embevilágban; a szép és rút érzéki, értelmi és erkölcsi tulajdonú. Látni tehát, hogy a magyarázatnak *legáltalánosabbnak* kell lenni, máskép az eszme terjedelmével meg nem egyeznék, s ha olyat adok, szememre ne lobbantsák azután, hogy nagyon általán véve szóltam, mert ez a tárgy természeténél fogva nem is lehet máskép.

IV. A szépnek fejtegetésébe közelebről belé akarván bocsátkozni, hogy e szövevényes tárgyra nézve el ne hibázzam az igazat, mindenek előtt tárgyból, *tapasztalásból* kell kiindulnom. Ezt átláttam eleve, s követtem is vizsgálódásaim folytában; de hogy most azoknak eredményét világosan s meggyőzőleg előadhassam, az analitikai regressív fonalat utóbbra hagyva, azonnal synthetikai progressív módon adom azokat elő, és pedig analogiában az igazzal és jóval, logikai, metaphysikai, s erkölcsi és jogtudományi, sőt észvallási meggyőződéseimmel egybevetve; utóbb azonban ezen általános nézetemet a szépről inductio által a concret szépnek minden nemei által igazolva. Bocsánatot kérek e tekervényes útért, de a szép oly minden alakú Proteus, hogy méltán tarthatok tőle, nehogy csak az egyik, az analitikai módszerrel követve, mind ketten, a vezető a vezetettel — a tisztelt olvasóval — együtt, e tönkelegben eitévedjünk.

Aesthetikai tájékozásomnak, mondám, hogy philosophiámmal egyeznie kell, máskép össze nem férnének. A mi philosophiámat illeti, én újat, saját és különmeműt soha sem akartam készíteni; ez német ízlés. Meglévén a philosophia, és pedig egy pár ezer év óta; azt hittem, művelésében csak mint józan és hecsületes napszamos léphetek föl. Mindenek előtt tehát azt kérdeztem magamtól: mit tart a tudós világ philosophiának? Úgy találtam, tartalmát következő tanokba foglalta: logikába, metaphysikába, aesthetikába, erkölcs, jog- és észvallásban, mindezen tanoknak pedig a lélektan adá alapúl. Hogy ezen osztályozásban — s e tudományban általjában — rendeltetésünk céljai játszanak fő szerepet, kézzel fogható. Az embernek fő feladata e világon rendeltetését valószínűsíteni, s mivel azt emberileg csak öntudatosan teheti, tisztába kell jönni önmagával céljai s természete alaptörvényei iránt. És ime e célok és törvények felvilágosítása e tanok tartalma: a logika az igazság alanyi törvényeit adja elő, a metaphysika a tárgyasakat; az aesthetikának feladata a szépnek alanyi és tárgyas törvényeit felvilágosítani, az erkölcs és jogtudományé a jónak, az észvallásannak, az isteninek. És mivel e célok és törvények lelkünk érzelmi, értelmi, erkölcsi és vallási tehetségein alapúlnak; a lélektan, mely ezen tehetségekkel foglalkodik, tekintetik méltán philosophiai alaptannak.

Ezen előterjesztés szerint világos, mikép aesthetikai meggyőződéseimet philosophiámmal öszhangzólag akarván megalapítani, tehát összeegyezőleg a jólét vagy boldogság, igaz, jó és isteninek eszméivel, mindenek előtt az analogia útján a *közös alapot* kell kimutatnom, melyen mind ezen eszmék lelkünkben nyugszanak. Ez, mint kézzel fogható, nem lehet más mint *lélektani lehozás* (deductio). Az eredményt azután tudnivaló regressiv módszer szerint, a concret szép minden nemei által kell igazolnom.

Rendeltetésünk céljai: a jólét vagy boldogság, a szép, jó és igaz, mint mondom, természetünk törvényességén vagy annak érzeki, ízlési, erkölcsi, értelmi és vallási tehetségein s ezeknek alaptörvényein alapúlnak. Ha az ember természete ezen törvényeinek hódol, rendeltetésével összeegyezőleg él, érez, akar és cselekszik; ha velök ellenkezik, rendeltetése valószínűsítésétől elesik, alaptörvényeivel meghasonlik, természete ellen él és cselekszik.

Mi tehát lélektanilag tekintve az érzéki és erkölcsi jó? mi az igaz és isteni? mi végre a szép?

Érzéki jó, a mi érzéki vágyó tehetségeink alaptörvényeivel összeegyezik; erkölcs, mi az akarat törvényeivel, kötelességgel és joggal összehangzik. Igaz mi értelmi, isteni mi vallási törvényeinkkel megegyezik.

Eleve bocsánatot kértem magyarázatom általánosságáért. Összes munkásságunk legfelsőbb eszméit alapban csak törvényességünk legáltalánosabb kifejezésével lehet illőn magyarázni. Hisz szint ezt teszik a logikusok Aristoteles óta, a nélkül hogy őket vádolnák. Összes ismeretünk, vagy inkább gondolkodásunk igazságát, az *ellenmondás és összhangzás* törvényére fektetik. Magyarázatom csak annak alkalmazása külön célu munkásságunkra.

V. Ez pusztán alanyi magyarázás! kiáltanak itt olvasóim! Igaz, de hisz eleve mondtam, mikép előjárólag a szépet lélektanilag, tehát alanyilag fogom felvilágosítani. A szépnek érzete belső, tehát mindenek előtt alanyi természetű; ezt vizsgáljuk tehát még bővebben, azután menjünk át a tárgyilagosságra, concret szépre, tapasztalati úton vizsgálván meg: szép-e valóban tárgyilagossan, mit alanyilag annak tartunk.

És itt Kantnak a szépről adott alanyi értelmezésével kezdem meg fejtegetésemet, mivel általánosan helyesnek ismertetett el. Szép szerinte „*a mi érdek nélkül tetszik.*“ Herder Kalligonéjában ellene azon észrevételt tette ugyan, hogy a szép épen az, mi legnagyobb mértékben érdekel; de Herder ez ellenmondásban az *érdeknek* világosan más értelmet adott, mint Kant. Ez az önző érdeket érté, azon érdeket, mely a tárgyakkal szemközt jóléti tekintetben, vágyó érzékiségünkben, felgerjedt, péld. pénz, vagy egy ízes falat iránt. A szép valóban ily érdek nélkül tetszik. De közelebbről megvizsgálva, a tetszés ezen egyes körülírása nem elegetendő, mert az igaz és jó is tetszik, és pedig önző érdek nélkül; de ezen tetszés egy részről vagy más tárgyakra, vagy legalább azoknak különböző oldalaira vitetik, más részről pedig különböző *minőségű* is, mert a szép *reflexio nélkül tetszik*, az igaznak és jónak tetszése pedig, mivel ismeretet tesz föl, reflexio következtében létesül. Az ízlés tetszése legalább abban egyezik meg érzéki vágyó tehetségünk tetszésével, hogy mindkettő közvetlen, reflexio nélkül, érzeményben nyilvánul.

És most vessünk egy pillantást érzeményünkre, megvizsgálván azt, mely viszonyban áll az rendeltetésünk céljaival. Érzéki vágyó tehetségünk *jólét* után sovárog, ohajtja a kéjt s irtózik a fájdalomtól; ismerő tehetségünk helyesli az *igazat*, rosszalja a hamisat; erkölcsi érzeményünk tisztelettel fogadja a *jót*, megvetéssel az erkölcsi rosszat; az isteninek jelenése imádást, az istentelené borzadást okoz bennünk. És itt figyelmezzünk! Szabad akaratunkra van ugyan bízva: az érzéki és erkölcsi *jót* vagy rosszat, *igazat* vagy hamisat, válaszszuk e vagy ne, istenesek vagy istentelenek legyünk-e; de az nem áll hatalmunkban, ohajtsuk-e a kéjt s irtózzunk-e a fájdalomtól, vagy megfordítva? Nem *lehet* a fájdalmat ohajtanunk, nem a kéjtől s kínálkozó jóléttől irtóznunk. Szintúgy nem helyeselhetjük a hamisat, nem rosszalhatjuk az igazat, tiszteletet nem érezhetünk az erkölcsi rossz, nem megvetést az erkölcsi jó iránt; imádás nem emelheti keblünket az istentelenség, borzadás nem futhatja át tagjainkat az isteninek szemléleténél.

Az emberi természet egy s ugyanaz lévén lényegében s alaptörvényeiben, szintezen analogiát kell követnie a szép eszméjének is, mint rendeltetésünk egyik céljának. A szép, érdek és reflexio nélkül is tetszést gerjeszt bennünk, a rút visszatetszést, sőt legalacsonyabb s magosabb fokain undort, borzadást s utálatot; s amint undort nem *lehet* éreznünk a szép, úgy nem tetszést a rút iránt. A természet, mint látni, meggyőződésünket rendeltetésünk céljai iránt *közvetlenül* az emberi akaraton túlevő érzeményekhez kötötte, egy oldalról hogy kétkedésben ne maradjon — a műveletlen se — munkássága törvényszerűsége iránt, másról hogy rendeltetése céljaitól végkép el ne eshessék. Egyenlő emberi természetünkben pedig az következik, hogy a boldogság, szépség, igazság, jóság s az isteninek eszméi lényegökben az emberek közt idő és tér különbsége nélkül ugyanazok legyenek. Csak *egy* szép, jó, igaz és isteni létezik azért az emberiségben a világ kezdetétől e napiglan; mert bár az emberiség közt idő és tér szerint különböző vallási képzeletek uralkodjanak is, lényegök, az isten és a halhatatlanság hite, mindnyájokkal közös.

És ezen összeegyezés és harmonia a boldogság, szépség, igazság, jóság és vallás tárgyai és természetünk alaptörvényei közt, mely összes munkásságunk törvényességét képezi s rendel-

tetésünk létesültét biztosítja, nem vonatkozik pusztán az egyes érzéki, értelmi, erkölcsi és vallási munkásságra és annak törvényeire, hanem ezen egyes munkásságok *viszonyaira is egymás közt* s az egészre nézve. Az ember *harmoniai egység* és egész levén, minden egyes munkásságának harmoniában kell lenni a mással és az egészszel. Ezen eredetileg megállapított *harmonia* mutatkozik abban, hogy az ember minden céljai csak természete súlyegyes és összeegyező kiképzése s azoknak öszhangzó munkássága által létesíthetők. Emberi boldogság csak úgy valósítható nagyban és állandóan, ha a jó, szép és igaznak eszméivel egyezik; a jó nem ellenkezik a boldogság, igazság és szépség eszméivel; a szépnek az igazzal, jóval, istenivel s a valódi boldogsággal kell egyeznie, s ha vele nem egyezik, rúttá változik át — t. i. nem a szépség, de a tárgy; sőt a hiányos kiművelés egyik tekintetben, p. o. az érzéki, értelmi vagy erkölcsiben, hiányt okoz az aesthetikai műveltségben és munkásságban is, s törvénytelen működés egy részben, törvénytelen hoz elő a másikban is. Hogy csak a szépség eszméjénél maradjak: lehet-e péld. valamely elbeszélés szép, melynek tartalma a valósággal, tapasztalással, fogalmainkkal s erkölcsi érzelmeinkkel ellenkezik? El nem rúttítja-e a szép arcot a butaság vagy gonoszság kifejezése? Tehetséges, de a míveltség alacsony fokán álló, költőnek alkotásai nem súlyednek-e rendesen az alacsonyba s aljasba? Hogy pedig értelmileg hamis felfogás ízlési tévedést is okozhat, kétségtelen. Nézzétek ama fürge csinos kis egereket, vagy ama pompás hernyókat; a természetbuvár ismeri ártalmatlanságukat, s gyönyörködik szemléletökben; a nők pedig, azt hívén hogy veszedelmesek vagy épen mérgesek, irtóznak tőlök és fertelmeseknek tartják. A mi a jólét eszméjével ellenkezik, mi kéj-óhajtás helyett irtózást a fájdalomtól gerjeszt, aesthetikai tetszést nem szülhet bennünk.

VI. Ha valamely tárgyat meg akarunk ismerni, meg kell azt vizsgálnunk: miben *egyezik* más hasonló tárgyakkal és miben *különbözik*. A szép eszméjének öszhangzását rendeltetésünk többi eszméivel már kitüntettük; lássuk most annak eltérését azoktól. A boldogság eszméje érzéki vágyó tehetségünkön alapúl, de hogy ebbeli törekvésünk célját ne téveszsze, az érzéki önző jónak egyszersmind erkölcsi jónak kell lenni, csak akkor *igazán* jó. A szépnek érzete nem önző, de nem is reflexio után keletkezik,

mint az igaznak és jónak érzete; izlésünk nem is akar *ismeretet* képezni, mint azt az igaznak eszméje kívánja; nem is minket *javítani*, mint a jóé; működése nem munka, nem fáradság, hanem *szabad játéka* tehetségeinknek. Szemléletünk felfogja a tárgyat tekintet nélkül jólétünkre, ismeretre, vagy erkölcsiségre, a tárgynak tüneménye képzeletet okoz, s ezen képzelet közvetlen hatása érzeményünkre tetszést, s rút tárgynál visszatetszést gerjeszt, mivel megjelenése szemléletünk, képzeletünk és érzeményünk törvényeivel egyezik vagy ellenkezik. Művészetben, hol a szemlélt tárgy nem való (realis), hanem csak annak költött, festett vagy faragott képe, a tárgy észrevétele a reproductív képzelődés segítségével gerjeszti fel az érzeményt. E viszonyban áll szellemünkhöz kivált az érzéki szép és rút alacsonyabb fokán: a *kellemetes* vagy *kellemetlen*. Érzékeink, melyekkel azt felfogjuk, a *szem és fül*, körükbe tartoznak tehát az egyes egyszerű *színek, hangok, vonalak*, hogy ne mondjam, *alakok*. A tetszés ezen legalacsonyabb fokán pusztá szervezeti alkotáson alapul, s az izlés, szaglás kellemetese- és kellemetlenével igen rokon, de azért az aesthetika köréből ítéletem szerint ki nem küszöbölendő, mert a színek hatása olykor eléri a magasabb szépség hatását is. Van itt Pesten egy entomológ, kinek jeles lepkegyűjteményét egykor meglátogatván, ez ügyes fogással legelőbb a legközönségesebb honi és európai példányokat állítá szemem elébe, utóbb átmenvén az amerikaiakra, midőn észrevevé hogy a szurinámiak szépérzetemet felgerjeszték, végre egy pár rendkívüli szépségű madagascarival lepett meg. A soha nem látott színek pompája szinte valóságos érzeményeket költött fel bennem. Úgy tetszett, a természet általok meg akará mutatni, mit képes alkotni mindenhatóságában. Érzeményem közel állott az imához.

Az érzéki szépen kívül van még *értelmi* és *erkölcsi* szép is, és pedig szintúgy a természetben, mint a művészetben. Ezeknek megjelenése nem szín, hang, alak által gerjeszti fel a tetszést vagy visszatetszést, hanem a jelenet külső hatása tünteti ki a belsőt, a fogalmat, értelmi vagy erkölcsi eszmét, s ezeknek összhangzása vagy ellenkezése értelmi és erkölcsi törvényeinkkel — egyébiránt megint reflexio és tekintet nélkül haszonra, ismeretre, vagy javulásunkra — eszközli izlési tetszésünket vagy a visszatetszést. Az *izlés* tehát nem egyszerű tehetség, nem pusztá érzéki,

hanem értelmi és erkölcsi természetű *is*, és tökélye kétségkívül összes tehetségeink harmoniai kiképzését tételezi fel, mint a józan észé, mely értelmiségünk szabályszerű, harmonia által eszközölt működésében áll, s azért koránt sem mindennapi tulajdon.

VII. Mind ezek — kiálthat itt fel a türelmét vesztett olvasó — csupa alanyi magyarázatok! Beh bizonyíthatja-e az értekező, hogy ez mind magokban a tárgyokban így van? Micsoda *systema causarum occasionalium, harmoniae praestabilitae* vagy *influxus physici* által segít e bajon?

Uraim, ily hypothesisekre nincs szükségem. Én sem materialista, sem spiritualista nem vagyok, vagy inkább — mert philosophiám dualistikai — mindkettő vagyok, de oly felette szerény, hogy semmikép se sajtóljátok ki belőlem: mi az anyag vagy szellem lényegben? Én ezt nem tudom, bár *egységöket* e közös lényegben hiszem. Ennek következtében nekem az egész mindenség mint *harmoniai egység és egész* tűnik szemembe. Minden, a mi ég és föld közt létezik, tehát az ember is, e harmoniai egészhez tartozik s lényegben szintazon alaptörvényekhez és célokhoz van kötve. E nézet következtében, az, mi természetünk alaptörvényeivel egyezik, egyezik egyszersmind a tárgyakkal, sőt köztök különbség és eltérés nem is gondolható, épen mivel mindkettő szintazon alaptörvényeknek és céloknak hódol. Hiszen józan ember nem is kételkedik tehetségei igazságáról, máskép a tévelygésnek egyáltalában ki volna téve, s azt sem állíthatná igazsággal, hogy tévelyeg. Azonban ki nem arról kételkedik: vajjon tehetségei törvényszerű működésének tulajdonítható-e a tárgyilagos igazság, hanem arról: törvényesen működnek-e, s ez iránt magának magokon a tárgyakon akarna meggyőződést szerezni: vegye a tapasztalást segítségül, s igazolja e módon tehetségei törvényszerű működéseinek tárgyilagosságát. E nélkül ember valóban alig bír állandó biztos meggyőződéshez jutni, s ismeretek, mik ily úton nem igazolhatók, ingadoznak, s a kor változó véleménye befolyásának vannak kitéve.

Az igazság ezen követelését a szépre s különösen arról adott magyarázatomra akarván alkalmazni, vizsgáljuk meg magokban a tárgyokban mi az, mi bennünk aesthetikai érzelmeket gerjeszt? miben áll azon öszhangzás izlésünk törvényeivel, mely a tetszést, miben az ellenkezés, mely a visszatetszést okozza?

Tekintsük ezt nyomozva végig a szépet természetben, művészetben és embervilágban, az érzékin, értelmin és erkölesin; vegyük tekintetbe a szépnék nemeit : a kellemetést, a szépet magosabb értelemben, a fenségest, és komikumot, s alkalmazzuk magyarázatunkat minden egyes esetben a szépnék konkrét megjelenésére, de ne csak a szépnék, hanem a rútinak, kellemetlennek, borzasztónak, ördöginek, kicsinynek és aljasnak stb. szóval a szép különböző nemeinek tételei és ellentételeire is; minden esetben arra figyelve : a megjelenés önzés és reflexio nélküli felfogása s összes hatásának összeegyeztése vagy ellenkezése izlésünk törvényeivel okozza-e a tetszést vagy visszatetszést, s mi által eszközölteik ez magában a tárgyilagossá tüneményben? Nem lévén itt szándékom tiszta széptant adni, terjedelmes fejtegetésbe és részletekbe természetesen nem ereszkedhetem.

Minden tárgy, mely észrehevésünk körébe esik, munkásságunk tárgya is lehet, s azt mire használandjuk, e tárgy természete, viszonya és szándékunk határozza; ha jóléti célra alkalmazható, hasznunkra fordítjuk; ha ismeret tárgya lehet, igazság tekintetében fogjuk fel; ha cselekedetünk tárgya, a kötelesség és jog eszméi szerint ítéljük meg; ha izlési tárgy, a szépnék eszméje szerint. De nem csak a tárgy, hanem, mint érintém, annak viszonya és szándékunk is határozza miképeni felfogását, sőt szintazon tárgy *különböző célok* tekintetében felfogható : jóléti, ismereti, erkölcsi, vallási, vagy szépészeti tekintetben is, s a tárgy, szándék, cél és eszme határozza el : mely tehetségeink működjenek *főleg* felfogásában : gyakorlati szándék mellett a vágyó tehetség, akarat s gyakorlati ész, ismereti szándéknál a szemlélet és értelem, szépnél a szemlélet és érzemény, művészi alkotásnál a reproductív és productív képzelődés. Szintazon tárgy, melyről magunknak szemlélet és reflexio által ismeretet képezünk, melyet hasznosságá mellett jóléti tekintetben veszünk fontolóra, a szépnék eszméje tekintetében is felfogható, ha megjelenését pusztán mint olyat, reflexio s minden egyéb szándék nélkül képzelve közvetlenül az érzeménynek átadjuk. Ekkor közvetlenül a tárgyról eredő képzelet, vagy művészeti tárgyaknál a fölgerjesztett reproductív képzelődés, hatván érzeményünkre, ha ezen tárgyas képzelet érzeményünk érzéki, értelmi és erkölcsi alanyi törvényeivel egyezik, tetszést, ellenkező esetben visszatetszést érzünk.

És már most vizsgáljuk meg a tárgyakban e hatás okát. Kezdjük a szemlét az érzéki széppel. Mi az, mi zenében tetszéstünket fölébreszti? a kellemetes egyes hangok, kétségkívül; de nagyobb zenészeti műveknél? az egyesült melodia és harmonia. Mi gerjeszt visszatetszést? a melodiátlan és harmoniátlanság, a dissonantia. Minden esetben tehát összeegyeztetése vagy ellenkezése a hangoknak, mik tárgyas hatásuk által érzéki érzeményünk törvényeire összeegyeztetőleg vagy azokkal ellenkezve hatnak reánk. Pillantsunk valamely épületre. Szépnek találjuk-e, vagy rútnak? Ha szépnek, mi teszi e szépet? a symmetria, a részek aránya, harmoniája. Ha rútnak találjuk: mi a rútat? az aránytalanság, a symmetria hiánya, a disharmonia. Vessük most szemeinket ama terebélyes fára. Szépnek találjuk alakját, lombjai színét, de közelebről megvizsgálva, minden részei aránya, mértéke egymáshoz és az egészhez viszonyítva, a különféleség harmoniában az egységgel: ez az, mi a pusztán anyagi hatású kellemetesen felül bizonyos felsőbb szépség tetszését gerjeszti fel bennünk.

Vegyünk továbbá valamely művet tekintetbe, teszem, Hercules szobrát. Legyen az csinos karsú ifju, szép testalkotással. Meglehet, tetszeni fog, míg nem tudjuk, hogy Hercules; de ezentúl a szobor ki nem elégtendő kívánságunkat, mert meg nem felelend azon eszmének, melyet belsejünkben Herculesről képezzünk.

Pillantsunk végre a szépre és rútra az embervilágban; tehát erkölcsi körben. A rablás és gyilkolás jelenése tetszést gerjeszt-e bennünk vagy visszatetszést? és miért? Tetszést gerjeszt-e Leonidas magas érzülete, küzdése s hős halála? és miért? Kétséget nem szenved, mivel ezen jelenések amint egyrésről tárgyilagosan az erkölcsi törvénnyel egyeznek vagy ellenkeznek, úgy alanyilag is erkölcsi érzeményünk törvényeivel.

Ezen előadásból látható, mikép a legmagosabb szépségben annak három alkotó elemeinek, az érzéki, értelmi és erkölcsi széppel, egyesülniök kell. Ezt csak az embervilág tüntetheti elő valósgában. Azért helyesen mondja Schiller:

Doch Schön'res find' ich nichts was ich auch wähle,
Als in dem schönen Körper eine schöne Seele.

Épen oly helyesen állítja ez oknálfogva Rosenkranz (Aesthetik des Hässlichen), mikép az olympiai istenek a legszebb és fenségesebb alakok, miket a művészet alkotni bírt.

És itt szabadjon nézeteim bővebb felvilágosítása végett két példát előhoznom. A belvederi Apollo és a medicisi Venus tartanak az antik szobrászat elsőrendű remekeinek. Szerencsém lévén Romában és Firenzében e műveket eredeti példányaikon tanulmányozni, elmondom szemléletem eredményeit. A görög-romai világ Apollóban és Venusban a férfi és női szépség eszményeit képzelte magának, minek következtében művészeiknek e szobrok által nem csak a legszebb férfit és nőt, hanem legszebb *isteneiket* kellett előállítaniok. Ha mozdulatlan állásban képeztetnek, Henszlmann szemökre lobbantja az elevenség, a jellemzetes és némileg a célszerűnek hiányát, s méltán. Ez oknál fogva mozgásban adtak elő, és pedig oly mozgásban, mely nem csak ez istenek saját jellemét tükrözteti előnkbe, hanem egyszersmind szellemi és nemi oldalról a szépséget legmagosabb pontra rugtatja. Apollo nem csak a Múzák istene volt, hanem harcisten is. A görögök azt hívék, a férfi legszebb győzelmében, a nő szemérmes elpirulásban. És ime : Apollo ott áll diadalmos állásban, Pytho kigyót leterítvén. Bal keze a haldokló szörnyeteg felé ki van nyújtva, szeme diadalmos önérzettel pillant reá, állása s feje tartásában, homlokán, győződelem sugárzik.

A medicisi Venus a medicisi galleriának szentélyében az úgynevezett Tribüne közepében áll, hol a legmagasabb remekek össze vannak pontosítva. Lepel nélkül lévén előadva, a belépő idegentől meglepetve, mintegy elpirulva, felé fordítja fejét, s legnőbb részeit szemérmesen kezeivel takargatja. A medicisi Venus a legszebb női alak, melyet az antikok közt találtam; a belvederi Apollo ellenben feje szépségére egy másik Apollo által felülmúlatik, mely hasonlókép a Vaticanban áll, csak hogy ennek bal karja le van törve és hiányzik. De a belvederi Apollo mindamellettt sokkal magasztosabb alak, az *isteni* oly erővel egy szobron sincs kitüntetve, a medicisi Venusén sem, mi egyébiránt onnan is eredhet, hogy e szobor nagysága az emberi nagyságot el nem éri. Festészetben az istenit csak Raphael és Angelo Mihály valának képesek előtüntetni; Rubens, Dürer, compositióik minden nagyszerűsége mellett, e magasságra nem bírtak felvergődni. Henszlmann, ki az eszményítést elveti s a művészet tetőpontját az élethű valóság előadásába helyezé, ezeknek nyújtja a festészet első koszorúját; én ki az eszményítést párosítva élethű valósággal, a szép mű lényeges

lényezőjének tartom, e koszorút csak az olasz festészet fentebb megnevezett két fejedelmének nyújthatom.

A természet körében az értelmi és erkölcsi szép ellenmondásra akadhat. Tudva való dolog, mikép a természet a szerint tűnik szemünkbe mint szemléljük, visszaadván keblünk színét, érzeményeit. Nekem, ki benne a mindenhatónak alkotó csodáit bámulom, minden tárgya a végnélkülit tünteti elém, én körében mindent célok, tehát eszmék szerint látok alkotva, s ezt a természetbúvárok abbéli szándéka által is tapasztalom bizonyítva, hogy a természeti tárgyakat, fogalmak és eszmék szerint fajokra, nemekre, rendekre osztályozva rendszerbe foglalják. Hitem szerint a természetben minden célszerű lévén, tárgyai nem csak alakjuk által tetszenek, hanem fogalmaik és eszméikkel is. És itt csak két kivételt teszek. Először fordulnak elő a természetben háborgások, némely tárgy elcsonkítva, fejlődésében megakasztva, meg nem felelhet fogalmának, céljának, eszméjének, s azért elveszti eredeti szépségét; másodsor a természet végtelen észnek alkotása lévén, a véges ész nem mindig képes célszerűségét felfogni. A béka p. o., melyet maga Linné irtózással szemléle, alkotásában alkalmasint oly célszerű mint a legszebb ló vagy párdúc; de lassu mászásával életrevalóságot nem tanusít, sőt alkalmatlanságát életcéljai elérésére, azonkívül színe, alakja kellemetlen, s alkotva a mint az ember van, saját szervezetével s értelmisége korlátai közt, undorító állatnak nézi. Hogy ez undornak egyébiránt alanyi oka is van, az egerek, hernyók stb példáján már megmutattuk, miktől az asszonyok irtóznak. Általában minden a természetben a mi rendeltetésünk céljaival ellentétbe jön, vagy jöni látszik, aesthetikai határu reánk nézve nem lehet.

Az érzéki, értelmi és erkölcsi szépnek nemei, mondám, a kellemes, a szép felsőbb értelemben, a fenséges és komikum. A kellemes és szépről már szó lévén, itt a *fenségesről* kell szólanom. Ez oly szépség, mely a végtelennek érzetét és eszméjét költi fel bennünk. De a fenséges is lehet szép vagy rút. Szép akkor, midőn nagyszerűsége nem aggaszt, hanem szabad akaratunk érzetében hatalmán túl emelve érezvén magunkat lelkesít és emel. Ha ellenben a fenséges, emberi erőnk elégtelenségének érzetét költi fel bennünk, életünket vagy jólétünket fenyegetni látszik s ennél fogva ijeszt: ekkor rút, vagy inkább mint rút fenséges, borzasztó, rém-

letes. A legmagosabb szépség az lévén, melyben az érzéki, értelmi és erkölcsi szép egyesül, az érzéki, értelmi és erkölcsi rút-ság együtt a legrútább rút is. Ezt, mint a legtökéletesebb szépséget a művészetben, csak az embervilág tüntetheti elő, s magasztva az ördögi alakok. Alaki fertelmesség, lelki hazugság s erkölcsi rosszság és istentelenség legmagasabb fokon: ezek volnának sajátkép a sátán alapvonásai, de ily vegyülésben azokat a művészet természetesen nem használhatná, mert tetszés és gyönyör helyett undort és utálatot gerjesztenének. Milton Sátánja azért minden gonoszsága és istentelensége mellett, eredetileg magas szépségű angyali alak, de szépsége súlyedése által fényét veszítve elhomályosodott.

A fenséges (mint szép általán véve) érzéki, értelmi és erkölcsi lehetvén, ellentételei is ezen körben forognak: az érzékileg nagyoknak, hatalmasnak, a kicsiny, az erőtlen, ellentéte, a szellemi fenségesnek, a szellemdúsoknak, a szellemileg szegény; a nagyszerű nemesnek, a kisszerű nemtelen, aljas stb. Rendeltetésünk az lévén, hogy a szépnek, igaznak és jónak eszményeit megközelítsük, s alaptörvényeink a szépnek, jónak, igaznak törvényei lévén, ezen érzéki, értelmi és erkölcsi fogatkozások ellentmondván ezen törvényeknek, kellemes benyomást, tetszést, természetesen nem gerjeszhetnek, hanem inkább ellenkezőt.

Hogy a szép ízlési törvényeinkkel összhangzásán alapúl, legvilágosabban bizonyítja a *komikum*. Ez a nevetségesből ered. Nevetséges, mi érzéki, értelmi és erkölcsi fogalmainkkal ellenkezik. Ellenmondás a szabálynak alapföltétele lévén, ezen tulajdona egyenesen rúttá tenné, e bajból azonban kivergődik az által: 1. hogy a szabály vagy fogalom, melynek ellentmond, nem nagy erkölcsi fontosságú, hanem inkább szokásos természetű; 2. hogy ez ellenmondás úgy állítatik, miszerint ellentéte által a szabály tűnjék szemünkbe, mi a rút-nak visszatetsző érzelmét tőlünk távoztatja; 3. hogy a szabálynak való ellenmondás oly nem várva s rögtön történik, mikép a szemünk elibe állított szabálynak ellenében sem időnk sem akaratumk nem lehet pusztán az ellenmondást magát tekintetbe venni, hanem inkább a szabályt szem előtt tartva, az emberi ügyetlenség és gyarlóság megkacagására hajlandókká érezzük magunkat.

A természetben célszerűség uralkodván, a természet a nevetségesnek színhelye nem lehet, hanem csak az embervilág. A

komikumnak pedig, mely a nevetségest előnkbe tünteti, egyedüli helye a művészet. A komikum ezen genesisise mutatja, mikép az a szép és rút közt közepett áll. Ezt bizonyítja legjobban a torzkép (carricatura). A komikumnak örvényei: ha felette komoly tárgyakat választ feladatául. Ekkor erkölcsi természetünk az ellenmondást nem tűri, fellázad ellene, s a nevetségnek vége. Kezdő színi irodalmunkban jelentek meg oly vígjátékok is, melyekben nagy tiszteletben álló történeti hőseink nevetségés helyzetekben adattak elő. A közönség nem nevetett, hanem bosszankodott. Továbbá: ha az ellentétel ellenmondása által a tételt, a szabályt képzeletünkben azonnal fel nem gerjeszti, legyen annak oka nagyobb távolsága vagy az előadás ügyetlensége. Ez esetben a komikum a rút felé hátrál. A nevetségés csak az embervilágban tűnván elő, s a komikum csak a művészetben: a komikum fő színhelye a művészet azon ágai, hol az embervilág legélénkebben ábrázoltatik: a dráma és a színi előadás.

VIII. A szép, mondám, vagy természeti vagy művészeti. Hogy tárgyamat minden oldalról illően felvilágosítsam, *a művészetéről* is kell szólnom, annak *kütfeljáról, céljáról s viszonyáról a természethez s a természeti széphez.*

Az emberi szellem egy oldalról *érzéki fogékonyság*, másról *szellemi önmunkásság*. Minden a mi létezik s érzékeinkre hat, általunk elméleti tekintetben vagy értelemmel és észszel fogatik fel, gondolkodva fogalmak, itéletek és eszmék útján ismereteket, *tudományt* képezve, nagy érzeménnyel és képzelődéssel, képek által *művészetét* alkotva. A tudomány célja az igazság, a művészeté a szépség. Amaz fel akar világosítani, magyarázni a szemlélt tárgyakat, tanítani: emez képei játékaival csak *gyönyörködtetni*. A tudomány szemlélethől indul ki (vagy legalább abból kellene kiindúlnia), onnan nyeri az ismeret *anyagát*, melyet gondolkodólag feldolgozva, alakítva a tudomány szerkezetére használ; a művészet is szemlélethől indul ki, a valóság, a létező, minden a mi a természetben és embervilágban előtűnik, annak tárgya, ez az *anyag*, melyet a művésznek érzéki fogékonysága, reproductív képzelődése részére szolgáltat, s melyet productív képzelődése azután önmunkásan képek, alakok és költői történetek alkotására alkalmaz. Művészetnél ennél fogva a nevezett két tehetség azon forrás, melyből művészeti alkotásai származnak. A reproductív képzelődés, ismét-

lem, öntudatnak elébe tünteti a valóságból merített képzeleteket, a productív e képzeletekből művészeti képeket, alakokat, történeteket alkot. A művészet ezen genesis-e világosan kitüntetvén a *művészet alkotó tényezőit*, egyszersmind kezünkre szolgáltatja azon zsinórmértéket, mely szerint a művészeti alkotások becsét megbirálhatjuk. Ha a művész anyagát reproductív képzelődése által a valóságból nyeri, hogy feladatának megfelelhessen, mennél többet és figyelmesebben kell látni és tapasztalnia, természetben és embervilágban, s hogy a tapasztaltat híven előadhassa, élénk reproductív képzelődéssel kell bírnia. De a reproductív képzelődés csak egyik tényezője a művészetnek. Ha a művész pusztán élethűn adja elő a mit látott és tapasztalt, csupán prózai utánzója, másolója a látottak és tapasztaltaknak. Az igazi és felsőbb művészet, a lángész, a teremtő productív képzelődés szüleménye. Ez szolgailag nem másolja a valóságot, hanem a reproductív képzelődéstől nyert anyagot önállóan feldolgozva, művei alkotására használja. Ez úton a nyert anyag valósága, élethűsége, valószínűsége nem vész el, hanem *eszményítés* által felsőbb aesthetikai körbe állíttatik. A valóság concret tárgyai elevenek, jellemzetesek és célszerűek lévén, Henszlmann barátomnak igaza van, hogy a művészeti alkotásoknak is e tulajdonokkal kell birniok, máskép élethűséggel sem bírhatnának; de magosabb műben szintúgy a másik tényezőnek, az eszményítésnek, sem szabad hiányozni, máskép a művészet fensőbb körébe nem emelkedhetnék. A németalföldi festészek p. o. élethűn rajzolják a valóságot, s e tekintetben nagy becsűek, de az olasz iskola fejedelmeivel, kik az élethűséggel magas eszményítést párosítanak, ítéletem szerint össze nem hasonlíthatók. Költők közt Homer és Shakespeare azért a legnagyobbak, mert a leghűbb valósággal a legmagasabb eszményítést párosítják. A művészet a művész alkotó szellemének teremtménye lévén, a *természetesség a művészetben* nem lehet a valóság természetességével ugyanaz, mint azt némely műértők állíták. Egy-e a gondolat tárgyával? a tudomány igazsága, a valóság igazságával? Speculatív philosophok azt mondják: igen, de én tagadom; mert a tudomány alanyi, eszményi természetű, a valóság igazsága pedig tárgyas és való (realis). Hasonlókép a művészeti természetesség sem nem való sem nem tárgyas, hanem alanyi eredetű és eszményi természetű. Azok, kik az eszményítést a művészetből kiküszöbölve, a

művészeti természetességet is a valóval azonosítani akarják, nem küszöbölik-e ki a költemények sorából a *mesét*? Hiszen az a valóságot elhagyva csak az *eszmé* fonalán perdül le, de ehez azután hozzá is kell híven ragaszkodnia, máskép egészen szabálytalanságba sülyedne s tetszést nem arathatna.

A művészet célja a szép lévén, hogy tetszést eszközöljön, alkotásainak nem szabad az igazzal és jóval ellenkezni. A mi nem igaz, mi ellenmondást foglal magába, az nem szép hanem rút; mert tetszés helyett visszatetszést gerjeszt. Szintúgy a rosz. De ne értsenek itt félre. A rosz benne lévén az embervilágban, a művész azt alkotásai köréből ki nem zárhatja; annak előállítására nem is határozza meg műve erkölcsiségét vagy erkölcstelenségét, hanem *szándéka*, péld. a regényben. A kérdés itt mindig az: mi oknál fogva, mely végből adatik mind ez elő? Sőt vannak a művészetnek mysteriumai is, melyeket profanálnia nem szabad, máskép értelmetlenül természetét veszíti. Szinte e szempontból tekintem regényben és drámában az *igazságkiszolgáltatás elvét is*. Hiába, az erkölcsi rend eszméje oly mélyen belé van vésvé érzelmünkbe, hogy a szenvedő ártatlanság segítség és menekülés, mint a diadalmaszkodó gonoszság bűnhődés nélkül fellázítja keblünket, s tetszés helyett visszatetszést bosszankodást gerjeszt.

Végül fel kell világosítanom a művészet viszonyát a *rúthoz*. Tetszeni akarván, a rútat egyenesen előadása tárgyául nem választhatja, mert ez célja ellen volna; de a rút létezésben a valóságban és pedig nem csak tagadólag, mint ellentéte a szépnek, hanem tételesen (positive), szintúgy mint a szép, úgy hogy tulajdonkép a szép a rúttal együtt alkotja az aesthetikai előadás *egész* körét (mint az igaz és hamis, a jó és rosz együtt az ismeret és erkölcsiség köreit): ily viszonyok közt a művész a rútat egészen nem mellőzheti, hanem hogy célját ne téveszsze, használnia kell azt *mellékesen*, eszméje *egészébeni* előállítására és szép ellenoldala annál élénkebb s magosított fénybeni kitüntetésére. Ráfaelnek Krisztus dicsőítése ismeretes. Utolsó műve s mint némelyek hiszik fő remeke. Nevezetes már azért is, mivel a compositio egységi törvényének látszólag ellenmondva, két tárgyat állít szemünk elébe, a nehézyavalyás ifjút alúl, s Krisztust felül a hegyen. Az eredeti példány után nyervén meggyőződésemet, szólni akarok itt e műről azért is, mivel róla a pesti evangélium templomban egy

Rómában készült másolata létezik, melynek megtekintése után a mondandókról kiki önlátomás után meggyőződést szerezhet magának. A képre tekintve, szemünk a szenvedő ifjura esik, ki épen rohamban sínlődik, s egy öregtől, hihetőleg apjától, tartatik. E látvány asszonyokat csődít a helyre, az emberi nem szánakozóbb részét, kik segítség végett a közel álló apostolokhoz fordulnak, nem a vénekhez, hanem — megint valóban asszonyilag — az ifjabbakhoz. Ezek mesterök közellétét tudva, magoktól elutasítják a felhívást, a hegy felé és arra mutatván, ki e világra jött, hogy az emberiséget a rosztól megmentse, s kit most a menny fényétől körül sugározza, a hegyről ég felé emelkedve s Ilyés és Mózsestől imádvá pillantunk meg. Hogy e két tárgy illően összeköttessék, a hegy felé mutató két apostol ruhája veres, s így pillantásunk csalhatatlan vezetőjéül szolgál. Alul látjuk a földi sötétséget és nyomort, felül a mennyei fényt és megváltást. Föld és ég együtt, s a keresztyén vallás fő eszméje Krisztusban a megváltóban érzékitve és tetőpontjára magasítva : ez a mű magasztos tartalma.

IX. Végül még számot kell magamnak adnom azon viszonyról, melyben a művészet a természethez áll, s különösen a művészi szép a természeti széphez. Hegel, mint tudva van, rendszere következtében a természet szépségét alá rendeli a művészet szépségének. Ezen csodálatos nézet szükségkép onnan ered, hogy „közvetetlen vanja“ (a pantheistikai isten) csak az emberiségben nyer öntudatot, a természetben pedig öntudatlan : szépészeti alkotásai tehát e körben nem nyerhetik azon tökélyt mint az ember alkotásaiban. Philosophiám alapelvben ellensarku lévén Hegelével, ezen nézetet természetesen nem helyeselhetem. Ha a természethez, elmentében a művészettel, az embervilágot is hozzá számítjuk, tehát az egész tárgyas valóságot, mint e tekintetben mulhatlanul tennünk kell : akkor a természet és a természeti szépség, a művészet összes eredeti tárgya és anyaga, alkotásainak való prototypusa, melynek szemlélete nélkül a művész egyellenegy képecskét sem volna képes előállítani, s melyhez hasonlítva pusztán eszményi természetű képzeleti való élet, szervezeti fejlődő erő s élő s való (realis) szépség nélküli másolatai a teremtésnek, emberi csinálmányok, melyeket kiki kisebb nagyobb mértékben maga is képezhet, midőn a való szépség kiállítása, mivel mindenható erőt föltételez, minden emberi képzeleten és hatalmon túl van. Ezen

felfogás szerint a természet nem csak az érzéki, hanem az értelmi és erkölcsi szépség prototypusa is; egészében, mint *mindenség* tekintve, ha az ásvány s növényországokon keresztül, az ázalék férgektől a többi állatokon, emberiségen, földgolyón s napi rendszerünkön túl a világok végtelenébe merülünk, benne nem csak a való végtelen szépséget, hanem a végtelen igazságot s jóságot is szemlélendjük, felgerjesztve érezvén bennünk az eszmék eszméjét, az absolut lény gondolatát, s általa nem pusztán a szépet, fenégséget, igazat és jót kísérő érzeményeket, hanem ezeket összesen, az imádást, az érzés legfensőbb fokát.

A művészet túlbecsülése és apotheosisa a természettel szemközt, gondolkodó ember előtt, ki a világszemlélet tölem érintett álláspontján áll, mint a teremtménynek maga iránt elfogult öntömjénezése, sőt önimádása jelenik meg, s Hegel nézete úgy, mint a valóságtól elszigetelt, ferde gondolat világába belébüvölt, s hamis alaptételből kiinduló szobatudós véleménye, melyre mosolyogva vállat vonit.

X. Ha valaki a mondottak után azt gondolná, hogy a művészetet illő rangján alul akarom helyezni, nagyon csalatkoznék. Kevés ember van, ki nagyobb vonzalommal viseltetnék iránta, ki képező erejét jobban tapasztalta volna mint én. Nápolyi utam életem legszebb napjait foglalta magába, a széptermetzet szemlélete, a remekművek tanulmányozása, fejezte be ifjú korom önművelődését. Ifjunak a művészet képezésre még inkább ajánlható, mint a természet, mert emberi alkotás lévén, érthetőbb a természetnél. Ez felette sok ismeretet feltételezván megértésére, inkább az érettebb korak való.

Minden hajlandóságom mellett a természeti és művészeti széphez, még is meg kell vallanom, mikép a szépség *élvezete* természetben és művészetben vagy annak *alkotása* művészetben, a szépek követelését minmagunkra nézve ki nem elégíti, sőt van fontosabb, szépség, melyet önmunkásan cselekedve létesítnünk kell s ez a *gyakorlati szépség*. Minden gondolatunk, érzésünk, akaratunk és cselekvésünk, legyen ne csak igaz és jó, de szép is. Az igazság és jóság szépséggel egyesítve éri el legnagyobb fényét és tökélyét. Ha tökéletesülés rendeltetésünk: úgy azt csak a jónak, igaznak és szépek összeegyeztetésében s összeegyeztető haladásában érhetjük el. Nevelő, ki növendékét az emberi rendelte-

téssel összehangzólag akarja képezni, önmívelődő, ki e cél felé törekedik, állodalom, mely mint embernevelő intézet e célt szemelőtt nem tévesztheti : mind ezek főleg a gyakorlati szépség létesítésére vannak utasítva, arra, hogy ép testben szép lélek fejlődjék ki.

Szépészeti tájékozásom végén szemembe ötlük — és a magyar irodalomban járatos olvasó ezt már régen észrevehette — mikép egész menete és iránya Hetényi János egyezményes rendszere értelmében fejlődik ki, s ha még élne, eredményét bátran elfogadhatná. Nekem valóban azon szerencse jutott, honunk ezen legtanultabb s legjózanabb philosophusával nézetben egyezhetni, s ha e sorok valóban rendszere szellemében volnának írva, ha azokat szépészeti irányban, részletesebb fejtegetéseinek tarthatnám Magyar Parthenona azon vázolatainak, miknek bővebb kivitelétől halála által eltiltatott : úgy ezen összeegyeztést nagyrabecsült boldogult társam nézetével, nem csak mint súlyos szavazatot fogadnám el tájékozásom igazsága mellett, hanem egyszersmind ohajtánám s örülnék, ha a tisztelt olvasó egész dolgozatomat egyenesen emlékezetének nyújtott tiszteletadónak tekinteni szíveskednék.

MIKÓ-ÚJVÁR EMLÉKE.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL.

(Vége).

De ideje már, hogy azon kérdésre : Mikó Ferenc mikor, és mi okból építhette Mikó-újjvárat? visszatérjek.

Benkő Józsefnek (feljebb említett szavai szerint) e tárgy iránti vélekedése az, hogy Mikó ezen várat azért építette volna, mivel Bethlen Gábor, fejedelemsége előtt Csíknak főkapitánya lévén, Báthori Gábor akkori fejedelem 1644-ben alkaptánynnyá nevezte itt Mikó Ferencet, de ennek nem lévén birtoka azon székben, a törvénynek ily megsértéseért sokat zúgtak, mit Mikó igen sajnosan vett. Nem sokára azután főkapitányságot nyerve fejedelem Bethlen Gábortól, hihetőleg a birtoktalanságáért zógolódók nyelve megzabolázhatása végett, vagy pénzen vásárolt, vagy a fejedelemnek ott lévő birtokaiból, vagy a két szék öszverűgő ha-

táraiból adomány útján annyi földet nyert, hová lakházat és várat építhetne, még pedig oly feltétellel, hogy halála után ezen vár a fennevezett székre szállana, mit abból következtet Benkő, hogy az írt vár tulajdonossága Mikó Ferenc halála után nem a Mikó-családra szállott, hanem Csíkszékre. S az így nyert birtokra építette azután Mikó az említett Mikó-újárát. De Benkőnek ezen utólsó állítása helytelen, mivel, a mint az alább bé fog bizonyítani, Mikó halála után a várnak tulajdonossága nem Csíkszékre, hanem valójában maradékára szállott, s ennél fogva Benkőnek azon véleménye is alaptalan, hogy t. i. Mikó az általa épített várnak helyét a csíkiaktól azon feltétel alatt nyerte volna, miszerint halála után a vár Csíkszékre szálljon vissza.

Egyébiránt Mikó Ferenc alkapitányi kinevezését önmaga (kéziratában, nálam pag. 52.) így írja le: 1611. Engemet (a fejedelem Báthori Gábor) a jó istennek kegyelmes gondviselése által a csíki vicekapitánysággal ajándékoza meg az uram (Bethlen Gábor) akaratjából, és hogy újólág maga mellett bizonyos számú lovas, s gyalog hadakat írjak fel, kivel Váradra menjen, mindjárt tisztembe bocsáta. 25 esztendőbeli ifju koromban ¹⁾. Áldd meg isten s vezérelj ilyen ifjuságomban való becsületos tisztemet! hogy viselhessem dicséretesen más jó hadnagyoknak példájával előtted! Fogarásból azért kitérkezvén Csíkba Kelemen Mihály házához, az én tisztemmel való parancsolatokkal, ki akkoron főkirálybíró vala, igen kedvetlenül fogada, mindazáltal ott gyűlést hirdete a székeken, melyben mikoron én is beérkeztem volna a velem való levelekkel (mert commissarius nem vala, kinek szükségesképpen meg kellett volna lenni), a leveleket megadám, melyekben tisztemről parancsolt elsőbben a fejedelem, azután ajánlott az uram (Bethlen Gábor) más leveleiben a mi székely szokásunk szerént, azért engemet szállásomra bocsátván, megok tanácskozásra maradván, végeztek felőlem, hogy engem, mivel ott zálogom nincsen ²⁾, kapitánynak nem ismerheinek. Azután kihivatván egy paraszt, irástudatlan embert Fodor Bálintot, ez által kezdetek izengetni, ki mikoron nem tudja, vagy nem mert vala megmondani, mit akarjon, magam magyarázom meg, a mit ő meg nem mondhatta. De ebben bátor szívvel akarám magamat viselni, arra csak így felelék: mi-

¹⁾ Született tehát Mikó Ferenc 1586-ban.

²⁾ Tehát 1611-ben Mikó Ferencnek még nem volt birtoka Csíkszékben.

vel mentse kegyelmetek magát, hogy engem kapitányoknak fel nem vehet, tudniillik, hogy *semmi zálogom, se lakhelyem itt nincsen*, én azon nem vetélkedém, sem az én tisztemet erővel nem oltalmazom, vagyon arra ki gondat viseljen, hanem az én uram ő nagysága kegyelmeteknek főkapitánya (azaz : Bethlen Gábor), én azon fő embernek szolgálja, erdélyi és igaz székely vagyok. Im ihól a mi kegyelmes urunknak ő felségének parancsolatja, ki nékem úgy, mint csíki vicekapitánynak szól, olvassa notarius uram. Elolvasván, abban parancsolta vala : írjanak fel 400 lovast, 300 gyalogot, mert a csíki gyalog ezelőtt való brassai harcon veszett vala, im azért kegyelmetek hallja, mit parancsol a fejedelem, ha ki szómat fogadja, harmadnapra mustrát hirdetek, attól becsülettel elveszem; ha ki szómat nem fogadja, bizony megbüntetem a mi kegyelmes urunktól, s egyszersmind főkapitányától nékem adott hatalommal. Így a harmadnap eljövén, hát mindenek engedelmesek és a mustrán jelen vagynak. Én azért az én hivatalomnak megfelelők, és a kik hozzám jó akarattal voltak, úgymint Szentmiklósi Gurzó Márton, Bernárd János, Bartalis Ferenc, Beke, azoknak barátságokat megköszönvén, a többekhez is, az időnek engedvén, jó kedvet mutattam, de azok azért ugyan nem szüntek alám vermet ásni, úgymint : Kelemen Mihály, Hadnagy Mátyás, Fodor Bálint, Ince Balás notárius, és titkon a szék nevével a fejedelmet búsíták velem, mert azonban ki sem indulhatván Csikból a mustra után harmadnap Forgács Zsigmondnak 24 zászlója alja, gyalogja Moldován való általfutáson nem érkezhettvén a lovassal, meghozák : a csíki úton jönnek. Ott én is elejükbe menék nem csak a hadakkal, hanem az egész csíki néppel, és a Nyíresben útjokat megállván, magokat megadák, minden fegyverektől őket megfosztván.“

Bizonyos tehát, hogy Mikó Ferencnek 1611-ben Csikban még semmi birtoka sem lévén, Mikó-újárát 1611-ben nem is építhette. 1613-ban october 23-kán választatván meg Bethlen Gábor fejedelemnek, és ezen választás által a csíki főkapitányság, melyet eddig Bethlen Gábor viselt, ürességbe jövén, hihető, hogy azzal az új fejedelem kedves nevendékjét és hív emberét Mikó Ferencet jutalmazta meg. S ekkor, de nemis előbb, adhatta Bethlen Gábor Mikónak a fenn említett csík-szeredai fejedelmi (fiscalis) részbirtokot az odavaló régi várnak romjaival együtt, és így Mikó

is csak 1613 után építhette sokszor említett Mikó-újvárat. Egyéb-iránt meg kell itt vallanom, hogy Bethlen Gábornak, a károly-fejérvári káptalan levéltárában meglévő fejedelmi adományos könyvét (librum regium) figyelemmel magam áttekintvén, Mikó Ferencnek egyéb csíki birtokára nem akadhattam, hanem Bethlen Gábornak csupán azon adomány-levelére, melynek tartalma szerint az írt fejedelem 1628. junius 16. Mikó Ferencnek „Camerario, Cubiculario et Consiliario nostro, ac sedium siculicalium Csík, Gyergyó et Kászon Supremo Capitaneo“ azon *Vacsáresi* részjzszágot adományozá, melyet nyújtodi Donáth Péter azért vesztett vala el, mivel hadi szolgálatot tenni elmulasztott.

Elhalálozván 1635-ben Mikó Ferenc, jzszágait s következőleg Mikó-újvárat is öröklötte egyedüli fia hidvégi Mikó József, a mi azokból bizonyos, a miket alább elé fogok hozni.

De Mikó József Mikó-újvárat hosszasan nem bírhatta, mert az akkor élt Haller Gábornak naplójában ezeket olvashatni: „1636. die 20. martii halt meg Baczában Mikó József.“ Nejétől Macskási Ilonától nem maradván gyermeke, I. Rákóci György parancsára Mikó Józsefnek magbaszakadása a fejedelmi fiscus által kihirdetett. Valósúl ez egy, a károly-fejérvári káptalan levéltárában meglévő hiteles jegyzőkönyvnek (protocollum) e soraiból: „Anno 1637. die 5 junii Generosus Dominus Franciscus Gál de Kénos nomine et in persona Spect. ac Magn. Domini Simonis Pécsi, et filiarum suarum Susannae, Francisci Kénosi, Christinae, Francisci Farkas, Judithae, Stephani Angyalosi Generosorum et Egregiorum consortium solemniter contradicunt, et protestantur super eo, quatenus Ill. Dominus Princeps totalem et integram portionem ipsorum possessionariam in possessione *Ecsellő*, et Comitatu Albensi, ipsos bono et optimo jure concernentem, et ab haeredibus emptitiam, qui adhuc superstites essent, *per defectum seminis Francisci Mikó publicari fecisset*, cum tamen praefatam portionem possessionariam non jure proprio, vel fisci, sed *potentia mediante primum ex collatione illegítima Seren. Principis Gabrielis Bethlen possedisset* (azaz Mikó Ferenc), *ut potentiariam hanc suam possessionem duntaxat mitigare posset* in praejudiciumque legitimorum possessorum et haeredum annotati Simonis Pécsi, salva fraternitatis et affinitatis reverentia, et simbolo ¹⁾ certam sum-

¹⁾ A kihagyott szavak nem olvashatók.

mam pecuniae, puta florenos erogando, sibi vendicasset (azaz Mikó Ferenc), jure quidem impignoratio, et de praesenti etiam eodem jure possideret et possedisset post decessum *illius filius Magn. Josephus Mikó, consequenterque Relicta ejusdem* ¹⁾ *Helena Macskási* jure eodem emptio *possideret etiam ad praesens. Cui quidem publicationi* ²⁾ *idem Magn. Dominus Simon Pécsi, et posteritates ejusdem antelatorum consortium nominibus et in personis Generosus Franciscus Gál de Kénos contradixit.*“

Ugyan ekkor foglalta el, és magáévá tette I. Rákóci György Mikó Józsefnek, atyjáról reá szállott *báczai* jószágát, a miről akkori Szalárdi János, a nálam meglévő kézirati eredeti „Magyar Siralmas Krónikájának“ 216. lapján, 1637-re említvén az említett fejedelemnek erdélyi számos jószágait, így emlékszik: „Erdélyben Fejérvár, Fogaras Porumbákkal, Kerccel, Kománával, Déva, Alvinc, Balásfalva, Szamosújvár Lonával, mely Kovácsóczi István defectusán, *Báczával, mely Mikó József, Mikó Ferenc fia defectusán* mind kezében valának.“ Az akkora élt Haller Gábor, a feljebb említett naplójában e dologról ezeket jegyezte fel: „1638. 14. maj. Fejérváratt lett vége az országos gyűlésnek . . . Mikó Józsefné vesztette el Baczá, híre is az vagyon, hogy gyermeke lett volna.“ Hogy Baczának ezen elfoglalása ellen Kékedi Zsigmond és Karathnai Ália Sámuel, kik ahoz jogot tartottak, 1638-ban elmentmondtak, de sőt a fejedelem ellen pereltek is, bizonyos az erről szóló azon 1638-beli oklevelekből, melyek a budai kamara levéltárában ma is még léteznek. Ugyan ekkor foglalta el az említett fejedelem *Vingárdot* kastélyával és az ahoz tartozó *ohábai, kákorai, kápolnai, sinai, gergelyfái, springi, mági* és *bizboi* részjószágokkal, melyeket osztópáni Pernyeszi Erzsébet, Szilvási Cyeszelicki Boldizsár özvegye Mikó Ferencnek s fiának Mikó Józsefnek adományozott vala, és a melyeket az írt fejedelem azután 1643-ban november 18-dikán fiának Rákóci Zsigmondnak a mártonfalvi, ecsellői és hosszútelki részjószágokkal együtt 4000 forintban lekötött (Az illető oklevél találatik a károly-fejérvári káptalan levéltárában). De hogy ugyan 1637-ben Mikó-újvára is a

¹⁾ Tehát 1637-ben június 5-dikén Mikó József már el volt halva, s özvegye vala Macskási Ilona.

²⁾ Itt tehát csak is Mikó Józsefnek magbaszakadása iránti hirdetés (publicatio defectus seminis Josephi Mikó) érthető.

fejedelem számára foglaltatott legyen el, azt onnan tudom, hogy 1637-beli fiscalis számadásokat láttam, melyekben a fejedelemnek fogarasi „*Tisztartója*“ a „*Mikó-újrári Porkolábnak fizetésében küldött gabonáról*“ számolt.

Visszabocsátotta mindazáltal a fejedelem 1637. után Mikó-újrát Mikó József özvegyének Macskási Ilonának, a ki, említett férje halála után Alsó-Csernátoni Damokos Tamáshoz ment vala férjhez. Ekkor szűnt meg tehát Mikó-újrára Mikó családnak további birtoka lenni, s ezen a juson lakta e várat 1647-ben Damokos Tamás, a honnan az említett évben mint Csíknak, Gyergyónak és Kászonnak főkapitánya, gyergyói alkapitány Szent-miklósi Bott Ferenchez következő sorait bocsátotta:

„Egregie Domine amice mihi benevole. Isten kegyelmedet kívánsága szerint való sok jókkal áldja meg. A mi kegyelmes urunk ő nagysága generalis gyűlésbe hívó regalissa béérkezvén, in paribus kegyelmednek megküldvén, kegyelmetek azért egybegyűlvén, mindjárt az ő nagysága kegyelmes parancsolatja continentiája szerint válaszszon bizonyos jó értelmű atyafiát a gyűlésben. Mivel azért Lazar István uram nem megyen ki a gyűlésbe, a mi a régi usus szerént reánk kapitány uramakra nézendő pénz, kegyelmetek azt küldje kezünkbe fogyasztás nélkül. Éltesse isten kegyelmedet sokáig kedves jó egészségben. *Datae ex Mikó-újrára die 8 februarü Anno 1647. Egregiae Dominationis amicus benevolus Thomas Damokos.*“ m. p.

Ezen levélnek eredeti példányát, valamint az itt alább említendő 1715-beli vallatást is szíves vala szárhegyi gróf Lázár Miklós úr velem közölni, a kinek barátságos utasításának köszönhetem azt, hogy teljes meggyőződéssel állhattam el Benkő Józsefnek fenérintett azon állításától, hogy t. i. Mikó-újrára Mikó Ferencnek halála után Csíkszékre szállott volna.

Damokos Tamás 1657-ben II. Rákóczi György fejedelmet a szerencsétlen lengyelországi hadba kisérvén, ott tatár rabságba esett, s Mikó-újrára, említett nőjétől született gyermekeire ú. m. Damokos Gáborra, Erzsébetre (azutáni Abaffi Jánosnéra) és Ilonára (azután Fekete Ferencnére) szállott; de ezek még kisdedkoruak lévén, és azonban anyjok is elhalván, szárhegyi Lázár István lett gyámnokuk, s így bírta egy ideig Mikó-újrát. Merítettem pedig ezen adatoknak nagyobb részét egy 1715-ben febru-

árius 13-kán és 21-kén Csík-szent-imrei Kovács István, és Csík-szék jegyzője Czíkó Ferenc által végbevitetett vallatásból, melynek ide tartozó türedékét itt közölni szükségesnek láttam:

„Testis Al-csíkszéki Szent-simoni Veres Péter nobilis annorum 76 juratus sic fatetur: a kérdésben azt tudom, hogy a Mikó-újjára marada néhai Mikó Józsefnére. Mikó Józsefnét vevé el feleségül néhai Damokos Tamás uram, s azon várban lakik is Damokos Tamás uram, és mi pénzt adánk a jobbágyért, s úgy marada a mi kezünk alá. Úgy hallottam az atyámtól, hogy az a vár volt Mikó Ferencé, Mikó Ferentől maradt a fiára Mikó Józsefre. — Testis Benkes János de eadem Szent-simoni, Endes Mihály uram jobbágya annorum 78. juratus sic fatetur: Tudom azt, hogy néhai Mikó Józsefnét vevé el feleségül néhai Damokos Tamás uram és a felesége jussán bírta Mikó-újjárát. Mikó József volt Mikó Ferencnek fia, ki a várat építette. Ezt így hallottam. Mikó Józsefnére szállott volt a vár az urától Mikó Józsefről. Ezt is hallomásból tudom. — Testis al-csíkszéki sögödi Mikó János uram, nobilis annorum 59 circiter, Mikor néhai Macskási Ilonát néha Damokos Tamás uram első feleségét, ki is annakelötte volt Mikó Józsefné, eltemették, tudom és emlékezem arra. Damokos Tamás rabságba esvén, akkor a Macskási Ilona, Damokos Tamásné asszonyom gyermekeit, ú. m. Abafi Jánosné asszonyomat Damokos Erzsébetet, és Fekete Ferencné asszonyomat Damokos Ilonát, vevé tutorsága alá a csíki várral együtt néhai Petki István uram ő kegyelme és ezen várban, s egyebütt is Damokos Gábort együtt taníttatta megemlített néhai Petki István uram ő kegyelme a maga gyermekeivel a maga tutorsága alatt. Azt is tudom, hogy ezen feljebb megírt három gyermekei Damokos Tamás uramat mikor kiválták a rabságból pogány kezéből, az anyjok Macskási Ilona ezüstnémű portékájával és várbeli tarackok árrával válták ki. — Testis csík-szeredai nagyobb György Ferenc privilegiatus, annorum 81. juratus sic fatetur: Én tudom, mikor néhai Damokos Tamás uram a Mikó-várat bírta. Az atyámtól úgy hallottam, hogy néhai Mikó Józsefnét vette volt el feleségül, s annak jussán bírta a várat, és azon feleségétől való volt Abafi Jánosné asszonyom, ezt tudom.“

Meg kell mindazáltal itt jegyezni, hogy a fennebbi valóságban hibásan íratott Petki István neve, mert nem ő, hanem százhegyi Lázár István volt a Damokos Tamás (kinek anyja csík-

szent-tamási Lázár Judit vala) gyermekeinek gyámnoka. Elöttem áll gróf Lázár Istvánnak azon levele, melyet Szárhegyről 1663-ban martius 16-kán fejedelem Apafi Mihályhoz írt, s a melynek tartalma ez:

„Nagyságod méltóságos levelét, melyet Kálnoki Mihály és Damokos Gábor uramék expositiójára nékem íratott Nagyságod, alázatosan vettem, continentiáját értem Kegyelmes Uram, mely dologról akarám én is Nagyságodat alázatosan in rei veritate informálnom. A mi a Damokos Tamás uram leányainak res mobilisét és részek szerint való kevés jószágocskájoknak állapotját illeti, Nagyságod Kegyelmes Uram így értse. Az asszonyok, néhai Damokos Tamásné asszonyomnak halála után gyámoltalan árva állapotra maradván, keresztyéni hivatalom szerint atyafiai szeretetből való affectiómból *én vettem vala gondviselésem alá a két leányait Damokos Gáborral együtt*, kit magam mellett tartottam, tápláltam mind addig, míg becsületes atyjafiaiak kedvek ellen és hírek nélkül meg nem házasodék, mely házasulása után sui juris kezdvén lenni, és nem csak magát, hanem a két leányokat illető bonumokat is helytelen helyen költeni és tékozolni, divisiót celebráltattam vala közöttök a tisztek által, a leányok részére tartozandó kevés jószágnak akarván atyjafiuképpen gondját viselnem, de az elmúlt időbeli változó állapotokban alkalmatosságot vévén magának Damokos Gábor uram, a leányok részére osztás szerint jutott jószágocskát és kevés mobiliseket is, az hol mit kaphatott, mind elfoglalta propria autoritate, s a mely gondviselőket szegény Damokos Tamás Uram, jószágának gondviselésére állított volt, azoknál valami proventust talált, kezeből kivévén és mind itt Csíksban s ott künn lévő jószágában is hol mi adóssági voltak, mind felszedvén és kezéhez vévén (melyek két, vagy három ezer forintra felmentek a mint értettem) olyan praetextussal, hogy az atyjának küldi, azt is mind elköltötte, tékozlotta, de a két leányoknak soha azokból e ruházatjokra, se egyéb szükségükre csak két forintot sem adott, s emküldött. A nagyobbik leánya ¹⁾ Kegyelmes Uram, már emaritata lévén, a mi osztás szerint jutott kevés javai maradtak volt, kezéhez vette, a kisebbik leánya ²⁾ in capillis lévén, én tartom, de az is már elérvén a legitima actast, maga arbitriumában va-

¹⁾ Azaz : Damokos Tamásnak, Abaffi Jánosné Damokos Erzsébet.

²⁾ Damokos Ilona, a ki azután Fekete Ferenchez ment, de magtalanul elhalt.

gyon, kit akar curátorának vallani mind magára s javaira való gondviselésre, ha azért Kálnoki Mihály ¹⁾ curatorsága alá akar menni javaival együtt, semmi ellent benne nem tartok Kegyelmes Uram, mert eddig is nem magam hasznomra tartottam, de hogy kedve ellen a kapumon kiigazítsam, avagy pedig kevés javait nolle velle az ő kezéből kivévén, én adjam másnak. Nagyságod Kegyelmes Uram bölcsen és kegyelmesen megítélheti, miképpen illenék én hozzám, holott ha én az ő kedve és akaratja ellen valami jóvait kiadnám, jövendőben éntöllem, vagy maradékimtól venne másst helyébe. A mint informáltatott Nagyságod Kegyelmes Uram, hogy nem akartak volna a leányai Damokos Tamás uram szabadulására semmit adni, igazán írom Nagyságodnak, soha olyan szót töllek nem hallottam, sőt egynehány úttal azt mondották nagy keserves ohajtással, nem szánják az atyjok szabadulásáért mindeneket eladni, ha sehol csak egy pénzt érő jóvuk nem marad is nekik, ha azzal kitelhetik az atyjok szabadulására való summa, de mivel, Kegyelmes Uram, a Damokos Tamás uram csiki jószágá az osztás-kor tizenkét ház jobbágnál több nem lévén, most annál kevesebb, másutt is mind a maga és azon kívül gyermekeinek anyjokról maradt jószáguk is öszveséggel harminckét ház jobbágnál nem több, melynek árából, ha szintén árusa találkoznék is, *a nyolc ezer tallér summa* ki nem telnék. Jószáguknak jövedelmét én, Kegyelmes Uram, nem percipiáltam, mert csak három holnapig sem lehetővén én gondviselésem alatt, Damokos Gábor uram elfoglalván, a leányok része jószágat is lábos marhájukkal együtt kezéhez vette volt, a leányokat én magam költségemen tartottam, és, a mint feljebb is íráim, azoknak se ruházatjukra, se egyéb szükségökre csak két forintot sem adott Damokos Gábor uram. A lövő szerszámok állapotját a mi illeti Kegyelmes Uram, melyek a *csiki várban* ²⁾ voltak, azoknak nagyobb része *Petki István* uramé ő kegyelméé, s enyimek voltak, *a talár Kámnak az országba való jöretelekor* ³⁾ takorítottak volt oda, négy apró tarackocskák lévén Petki urammal közös, azokban való részét, úgy tudom, Damokos (Tamás) uram maga bizonyos adósságában Petki uramnak adta

¹⁾ Kálnoki Mihálynak nője vala Damokos Kata, említett Damokos Tamás testvére.

²⁾ Azaz : *Mikó-újvárban*.

³⁾ Azaz : 1661-ben.

volt. A mint Nagyságod Kegyelmes Uram intimálja levelében nékem, hogy magaméból adnék szegény Damokos (Tamás) uram szabadulására, bizonyjára jó szívvel cselekedném, de azt tudják sok becsületes emberek, miképpen exhauriáltattam én minden értékemből *az elmúlt boldogtalan időben, sőt még mostan is nagy részével adós vagyok, melyet költsön kellett volt kérnem jóakaróimtól életem megmaradásáért.* Hosszas írásomról Nagyságodat, Kegyelmes Uram, alázatosan követem és könyörgök Nagyságodnak mint Kegyelmes Uramnak, ez aránt való helyes és méltó mentésemnek méltóztassék Nagyságod helyt adni. Tartsa meg isten Nagyságodat sokáig szerencsésen és boldogúl. Datum ex Szárhegy. 16. martii 1663. Nagyságodnak alázatos híve és szolgálja Lázár István.“

A mit Lázár István ezen levelében a következők rövid szavaival „*az elmúlt boldogtalan időben... költsön kellett kérnem jóakaróimtól életem megmaradásáért*“, érintett, az itt figyelmet érdemel, mivel az Mikó-útvárának akkori történetével egybe veyon kötve. II. Rákóci György és Barcsai Ákos között 1660-ban folytonosan folyván a fejedelemség iránti véres versengés, Lázár István, a ki Rákóci pártját követte, Barcsai által elfogatott, Mikó-útvára, melyet Lázár István mint Damokos Tamás gyermekeinek gyámnoka, Rákóci hívségében megtartott, Barcsaiék által elfogaltatott és annak Rákóci elleni védelme Kálnoki Mihályra bízott. De Lázár István, fogságából titkon kimenekülve, esíki székelyeinek segítségével a várt ostrom alá vette s vissza is foglalta. Lázár Istvánnak 1660-beli elfogatását és kiszabadulása színe alatt tőle Barcsai által kicsikart számos pénznek említését leljük ugyan Bethlen János történeti munkájában is (197 lapon), de világosabban említi ezt Kazy (Lib. VIII. pag. 241.) e szavakkal: „Miseram plebem, qua nihil jam egentius, nihil spoliatus fuerat, gravissimis iterum tributis pressit (Barcsaius), animos idcirca omnium magis, magisque a se avertit. Ut nomen etiam Barcsaianum odissent, ac detestarentur, Andreae et Casparis Barcsaiorum, principii proxima cognatione junctorum, crudelitate et avaritia factum est. Illi Rákóciano nomini addictos, medios perinde, ac intimos, atrocibus injuriis insectato, in nonnullos immanem, ac foedam crudelitatem exercuerunt. Vernas (azaz: a szolgálkat) heros suos Vardinum (ott vala Rákóci) secutos, alios naribus, auribusque trun-

cabant, alios manibus mutilatos, ad ceterorum terrorem circummittebant. *Stephanus Lázár*, vir nobilis, pro Stephano Petkio (csíki főkapitány) Siculis Csíkiensibus jus dicens, in custodiam datus est. *Ut vitam servaret, duodecim florenorum millia addixerat, jamque partem aeris numeraverat, tamen adhuc supplicio destinabatur.* Eo interim arcte custodito, emissarii Barcsaiani, Siculis Csíkiensibus jam inde ad aevo Divi Stephani regis pulcherrima laude catholicis, Calvinianos vicatim praeficiunt, *arce vero Mikóniae (Mikó-útvár) Michaelem Kálnokiúm, virum ingenio severiorem praesse jubent.* Huic cum potentia crevit severitas, *sed apud siculos lenioribus remediis aptiores, valere non potuit.* Novis et intolletabilibus exactionibus irritati, mussabant primum, tum Praefecto illi duro et aspero disertis verbis renunciarunt: se quidem principem praesenti nunquam mercatos esse pecunia, Barcsaium proinde, utpote venalem, placere non posse. Atque his dictis, satellites, ministrosque male mulctatos rejecerunt. Per idem tempus Stephanus Lazarius ex arce Gergenia (Görgény) commodum elapsus, afflictos et dubios popularium animos erexit, quin etiam fortes effecit, *ausos impetu in arcem (Mikó-útvár) invadere, Praefecto-que, quem acerbius odissent, manus injicere.*“

Kiszabadult ugyan ekkor Mikó-útvára Barcsainak erőszakoskodása alól, de végső elpusztulását még sem kerülhette el, mert 1661-ben october havában Erdélyt pusztító törökök és tatárok dühének ellent nem tudott állani, s így vált rommá a vár, mely azon időben Csíknak nem csak díszessége vidékét, de annak némi oltalmára is vala. Ennek tulajdonosa Damokos Tamás pár évek múlva a tatár rabságból kiszabadulva és hazájába vissza térve, annak csak is romjait szemlélhette s bírhatta, de azt sem sokáig; mert 1678-ban Béldi Pálnak fejedelem Apafi Mihály elleni szerencsétlen mozgalmait pártolván, kénytelen vala hazáját újra odahagyni, és törökföldön menedéket és élete fentartását keresni. De itt is Apafi ellen törekedvén, ellene és nyugtalan bajtársai ellen az 1679-ben május 27-kén Gyula-Fejérvárt tartatott országgyűlése a következő 11-dik törvénycikket íratla: „Szívünk fájdalommal tapasztaljuk a nyughatatlan elméjű emberek minő álnok praktikát gondolnak, s formáltanak volt az elmúlt időben Nagyságod fejedelmi székének elfordítására, édes hazánknak nagy romlásával, némelyik közülök a hazából elszökvén hamis vádosoknak

Nagyságod ellen való végben vitelére, mostan is azon praktikájokat folytatni meg nem szűnnek, úgymint uzoni Béli Pál, kereszt-szegi Csáki László, alsó-esernátoni *Damokos Tamás*, Paskó Kristóf, Belényesi Zsigmond és Kálnoki Bálint; viszont, kik azon praktikában egyet értettenek: Hallerkői Haller János, nagy-megyeri Keresztési Sámuel, vargyasi Daniel István, szebeni Kálmán Kristóf és Cserei János, kik is az elmúlt 1678. esztendőbeli májusi és octoberi, ismét a jelen való 1679. májusi gyűlésünkben in notam perpetuae infidelitatis convincáltak; és convincáltván notátusoknak pronuciáltak e hazának decretuma és articulussai szerint. Hogy azért másoknak rettentő példájokra emlékezetben maradjon, méltónak íteltük, hogy ez articulusunkat is confirmáljuk, ellenek pronuciált sentenciákat végeztük és concludáltuk.“

Ennek következtében foglaltatván el *Damokos Tamás*nak minden jószága, *Mikó-útvárának* romjai mint haszonnélküliek minden figyelem s gond nélkül maradtak, s így e várnak hajdani neve s emléke is elnémult oly annyira, hogy régi „*Mikó-útvári*“ elnevezését soha többé vissza nem nyerhette, ha bár 1714-ben erdélyi főhaditábornok gróf *Steinville István* annak romjaira kerített és bástyás épületet, melyet azután 1764-től 1849-ig az első székely gyaloghatár-ezrednek tisztjei laktak, emelt is, mert neve „*Szeredarár*“ra változott, és „*Mikó-útvári*“ hajdankori elnevezése és emléke csak is a múltnak mohos árnyéka alatt tűnik néha előnkbe.

A HAZAI IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET SZEMLEJE

1849—53.

II. MAGYAR NYELVTUDOMÁNYBELI MOZGALMAK.

Muzeumunk, visszapillantással a négy elmúlt év alatti tudományos és irodalmi törekvésre, folytatván újabb haladását, lehetetlen a nyelvtudományi mozgalomra is nem terjeszködni, miután a magyar nyelvtudomány összes tudományosságunk legsajátibb része, s alkalmasint leghathatósabb eszközlője. Mert a mely szerep másuttal jut a nyelvtudománynak, azt nálunk sem viheti más semmi a nyelvtudományon kívül.

A magyar akadémia nyelvosztályának szerény működése volt leginkább az, mely a mozgalmat megindította és folytatja; jelen visszapillantás tehát főleg az akad. Értesítőjében napvilágra jött értekezésekre vonatkozik ¹⁾, névszerint Czuczor r. tag és Hunfalvy Pál l. tag értekezéseire. Az akadémia kebelén kívül *Fábián István* lépett föl önálló nagyobb munkával: „*A Szóelemzés és Szóértelmezés alap-elveiről*“, Sopronban, 1853. tüzetesen szólván a tárgyhoz: kell azért ennek munkáját is szoros tekintetbe vennünk.

A dolog rende megkívánja, de az olvasók könnyebb felfogására is szolgáland, hogy előbb Hunfalvy Pál nézeteit és állításait, azután Czuczorét adjuk elő, lehető tárgyilagosan, minélfogva az értekezések magok szóljanak. A két különböző nézet egymás ellenébe levén állítva, könnyű leend mind azt látni, miben áll mindeniknek sajátsága, tehát mi teszi a lényeges különbséget köztök; mind arról is itélni, tulajdonképen hová irányoz mindenik nézet, mit eredmény gyanánt az olvasókra, és irány gyanánt a részvevő dolgozókra nézve kívánunk tekinteni. Ugyan is felette sajnós volna, ha egykedvüleg néznék az olvasók a kicsi küzdelmet; s a né tán jelenben vagy jövőben a kérdések megfejtéséhez hozzáfogni akaró dolgozók semmi tudomást nem vennének arról. — *Fábián* munkájának ismertetése és méltánylása leghelyesebben be fogja fejezni ezen visszapillantást.

Semmi tudományos kérdés nincs személyes érdekekkel kapcsolatban; lehet tehát alulírott, habár mint fél álland a szemlében, tudósító, annál inkább, mert a tisztelt szerkesztőnek, ki annak megírására felszólított, s ki egyes pontokban inkább Czuczorhoz hajlik, mint hozzám, joga van, megjegyzéseivel felvilágosítani az olvasót, hol személyes érdekből, nem akarva is, véteni fognék, s ez által ítéset alá vetni engemet, vagy meg is cáfolni ²⁾. Mert

¹⁾ Melyeket az Új M. M. is adott egész kiterjedésükben a „M. Tud. Intézetek Közlönye“ című rovatában.

²⁾ Hunfalvy Pál azonegy elvből indulván ki nyelvvizsgálatában, melyet én is vallok, s ki is fejeztem 1847. jun. 7. tartott akadémiai előadásomban: miután magam nem vehettem reá időt, természetes volt e barátomat kérni fel a „Szemle“ e cikkének megírására. Eltéréseim tőle csak az alkalmazás egyes eseteiben vannak, s ilyek körül történik, nem az elvben, hogy néha Czuczorhoz hajlom. Egyébiránt üdvösnek tartom én azt a tudományra nézve, ha külön irányok annyi mélységgel és tárgyismerettel műveltetnek, mint itt a *nyelvtudományi elv* ellenében az *önállási elv*. Ha van alkalmazásá-

a tudomány tárgyilagi valóság, azt előbb utóbb be kell látnunk, ha képesek vagyunk tudományra: én minden erővel akarom be-látni, nekem tehát minden úbaigazító vagy cáfoló megjegyzés véletlenül talált kincs.

Alulírott értekezéseinek sora és tartalma következő:

Bevezetés gyanánt (lásd az 1851. Értesítő 1—19. lap.) fel-hozza a nyelvészet nagy munkáját, mely az újabb időben kezdi az európai tudósságot foglalkodtatni. Azon munka legelőbb az úgy-nevezett classicus nyelveket és azok irodalmait tárgyazta, úgy-mint a rómaid és hellent vagy görögöt; azután az ó szövelség ere-deti nyelve, a héber, kezde osztozni a figyelemben; s az arabok terjeszködése, még inkább tudományos igyekezetei az arab nyel-vet és irodalmat juttatták az európai tudósság gondjaira. A héber és arab nyelv és irodalom keletinek neveztetett, megkülönböz-te-tésül a classicus nyelvek és irodalmaktól; e szerint volt már keleti nyelvészet, és classicus nyelvészet. Azonban Keletindiákon mind tovább tovább terjeszködvén az európai hódítók, névszerint az angolok, s ott a nagy csodák országában egy régi nyelv és iro-dalom, a szanszkrit, találatván, az eddig úgynevezett keleti nyel-vészet annyira megbővült, hogy neki teljesebb tudás szerint több osztályokra kellett szakadnia. Észrevették tudniillik, hogy az ind (szanszkrit), persa és több nyelvek nagyon különböznek az ed-dig keleti nyelvek neve alatt ismeretes héber, arab és ezekkel ro-kon nyelvektől, s inkább húznak a hellen és latin s az ezekkel rokon német, szláv nyelvekhez, és természetesen a latin és német nyelv szülötteihez, milyen az olasz, oláh, spanyol, portugál, fran-cia, angol nyelvek. A kitágult nézet tehát kénytelen volt az ész-revevett különbség szerint osztályozni a nyelveket, s nevezte azokat sémieknek (héber, arab, káldai, siriai, kopt, főnik stb nyelvek),

ban valami igaz, úgy az bizonyosan napfényre jő; s ha ez után az „elv“, mint különben is minden tapasztalati nyelvtudománynyal ellenkező, a nemzeti hiúságnak kedvező volta dacára le fogta magát járni, e negatív eredmény ama pozitív elvet annál inkább meg fogja erősíteni. Azt tehát, hogy az itt vázolt vitába, mely a nemzeti tudományosságna k terén fenforgó minden kérdések legfontosbika, „ész-revételekkel“ vegyüljek, nem tartom szükségesnek, s pedig annál ke-vesbbé, mert sikerült értekezőnek, a formát tekintve, teljes tárgyilagos nyugalommal járni el szemléjében: s a nézetek előadásában is sem szán-déktalan, sem szándékos hűtelenséget észre nem vettem. Toldy F.

és indogermán nyelveknek (ind nyelvek, melyek között a *szanszkrit* kitünő, persa nyelvek, görög vagy hellén, latin, német, szláv és ezek lánynyelvei). Ezen két nagy nyelvosztály mellett azonban ott van egy harmadik nagy osztály, melyet *altaji* (ural-altaji) nyelvosztálynak neveznek, s melyhez édes nyelvünk tartozik. De még ezen harmadik osztállyal sincs kimerítve a nyelvészet tárgya, nem csak a kelet-ázsiai nyelvek p. o. a *sinai*, *japáni*, hanem az afrikai és amerikai nyelvek roppant mennyisége is ajánlkozik nagyobb kisebb kénytetéssel az európai tudománynak: előttünk mindazonáltal, s egész Európa előtt a három első osztály bír legtöbb nyomossággal; még is úgy, hogy, ha az európai tudósság inkább az indogermán és sémi nyelveket látszik kedveleni, nekünk viszontag főleg az altaji nyelveket illenek búvárlanunk; „*itt a rezérséget nekünk kell megragadnunk, ha tudományos működésünk legnagyobb szégyent, tehetetlenség feletti szégyent, nem akar vallani!*“

Ezen legáltalánosabb tájékozás után értekezett alulírt a *nyelv-hasonlítás elveiről és elemeiről* (lásd az 1851. Értesítő 78—112 l.).

A nyelvben mindenek előtt meg kell különböztetni az *anyagot az idomtól*. „*A nyelvanyag azon izelt hangok, melyek a nyelv szavait teszik: a nyelvvidom a szók szenein vagy változásain látszik meg, melyek által az értelem az izelt hangokat gondolatok kifejezésére alkalmasítja.*“ Minden nyelvben az idom jelesebb az anyagnál, minthogy egyedisége leginkább abban, kevesebbé ez utolsóban, jelenkezik.

A nyelvanyag minden nyelvben vagy *eredeti* vagy *fölvett*; a *nyelv-hasonlító* munka egyedül az *eredetit* veszi tekintetbe. Az eredeti nyelvanyag tehát azon szók, melyeket a nyelv sehonnan nem kölcsönzött, hanem a melyek vele és általa lettek, származik vagy *ismeretes forrásokból* vagy *nem-ismeretesekből*. Az ismeretes források az *emberi természet*, tehát 1. az emberi test mozzanatai, p. o. köhögés, csuklás, trüsszenés; 2. az emberi kedély mozzanatai p. o. öröm, undor, fájdalom stb; továbbá a *kültermészet hangjai*, melyeket a nyelvalkotó értelem utánozott. Az *ismeretlen*, azaz: általunk *meg nem nevezhető forrásból* erednek a) olyan szók, melyek elemeiben valami természeti tulajdonság látszik kifejezve lenni, p. o. *foly, rezzen, bök* stb; b) a *névmások*; c) olyan szók, melyek az a) ésb) osztályába nem tartozván mégis

inkább közös, mintsem valamely nyelvnek saját szókincese gyanánt nézendők. Az eddig előszámlált forrásokból eredő nyelvényag mind *közös*, tehát a nyelvek *közös tulajdonságát*, hogy emberi nyelvek, bizonyító, nem pedig az egyes nyelvek sajátosságát tevő anyag. De van még olyan nyelvényag is, mely csak a rokon nyelvekben tűnik föl, s melynél fogva ezek más nyelvektől, de egymás között szintén rokonságban állóktól, különböznek. Ezen nyelvényag tartozik az illető rokon nyelvek sajátosságához; ez érdemli meg tehát a legnagyobb tekintetet a nyelvhasznításban.

A nyelvényag emez osztályozása és meghatározása után a nyelvvidom vétetett elő, miszerint ez *szóképzés* és *szóviszonyítás*-ban áll. A szóképzés már meglevő szóból, képzők segítségével, új szókat eredeztet; a szóviszonyítás pedig részint *ragozza*, részint *összefűzi* a szókat. Minthogy a szótagozás hol névszókat ho igeszókat illet: a nyelvvidom részei: *szóképzés*, *névszóragozás*, *igeszóragozás* és *szófüzés* (formatio nominum et verborum, declinatio, conjugatio, syntaxis). Előadatott röviden a szóképzés, bővebben a névszó- és igeszó-ragozás a *sémi* (héber és arab), az *indogermán* (hellén, latin, német stb) és az *altaji* (magyar, finn és török) nyelvekben. A szófüzés, mint a nyelvek egyediségét kifejező, elmellőztetett, mivel nem tartozik ily rövid előadásba.

Most már meg lehetett felelni arra: *min alapszik a nyelvrokonság?* Alapszik *először* azon nyelvényagon, mely a rokon nyelvek sajátossága, tehát mely az illető nyelvcsaládokat egymástól megkülönbözteti; *másodszor* az egész nyelvvidomon. S így folytatja az értekezés: „Eddig a magyar nyelvet tudományosan kezdtük mívelni, a nélkül hogy rokon nyelveit eléggé számba vettük volna. Ha e tudományos mívelés *nyelvtanilag* a szók és szeneik és füzéseik, úgy mint azokat az élő vagy emlékekben lerakott nyelv megtartotta, értelmezéseire, összehasonlítás által megfejtendő s azután meghatározandó használataira és rendezésére szorítkozott, *szótárilag* pedig a nyelvkincset lehető teljesen összehordotta és a meglevőt a nyelvtani eredmények szerint felvilágosította volna: úgy a munka nyelvünk mívelésében nagyot tesz vala. De az emberi értelem mindjárt a legelső okok fürkészésére hajtatik, jóllehet nem bírja még a tények egész vagy legalább tetemes összességét: a magyar nyelvet mívelő értelem kiváltkép ösztönöztetett korán nyelvi bölceletre, s azért többnyire kudarcot vallott.“

„A köszirtek, melyekbe a nyelvvizsgálás nálunk ütközik, leginkább a *betük jelentése* s a *szógyökök*; mind a kettőnek magyarázásában és állításában legnagyobb önkény mutatkozott, mi-lyet az illető tények nem tudása szokott ébresztetni, s mely a helyességi érzetet (a nyelvészeti lelkiösmeretet) elfojtja.“ Lásd 109. 110. lapot.

„A betük ősjelentését vagy bölcselmi értékét meghatározni, mind a mellett, hogy némelyek által bizonyos természeti tulajdon-ságok fejeztetnek ki, felette bajos; s ha némi biztonsággal akarna az ember járni, valamennyi nyelveket kellene bonckés alá venni.“

„*Valamely nyelvek szógyökereiről egyedül a rokon nyelvek vizsgálatával együtt lehet okosan beszélni, azok tudása nélkül nem találhatni alapot, melyre építeni lehet.*“

Ezen értekezésnél fogva a nyelvhasznítás elvei : hogy meg kell különböztetni a nyelvanyagot a nyelvidomtól : hogy az összehasonlítás tárgya egyedül az eredeti nyelvanyag (kirekesztvén minden idegen szót, milyen valamennyi nyelvben sok van) lehet, sőt ebből is csak az, mely a nyelvek sajátosságához tartozik, nem pedig az, mely közös a nyelvekkel; végre hogy a nyelvidom, mint mely leginkább teszi a nyelvet nyelvvé, kiváltkép tárgya az összehasonlításnak. De ezennel az összehasonlítás elemei is mind előszámoltattak. Következésként folyt ebből, hogy mind az idom, mind az ide tartozó anyag egyedül a rokon nyelvek segítségével hasonlíthatatik össze, s azért, ha ezt tenni nem akarjuk, fel kell hagyni a betük ősjelentésének és a vélt gyökök fejtegetésével.

Az eddig kifejezett tant mintegy gyakorlatilag, vagy alkalmazva mutatja „*a magyar finn és török nyelvek leírása*“ (lásd az 1851. Értesítő 181—226. l. és 344—390. l.). Legalább annyit tanulhat belőle az olvasó, hogy a magyar nyelv nem áll oly egyedül a világon, mint hiresztelni szokták : mikép sem rokona sem szomszédja nincsen, s hogy mint ember, kiről mondjuk : hátán háza, kebelén kenyere, s ki sehová való nem levén, egyszersmind mindenhová való, egyszer semmi közöt nem tart semmi nyelvvel, más-szor meg szakasztott olyan nyelv, mint a zsidó vagy héber, s mint a latin, német stb. Azt is tanulhatjn belőle az olvasó, hogy *a nyelv-rokonsági kérdés korántsem nemzetszármazási kérdés*. A ki hallván, hogy a magyar nyelv rokon a finnel, s rögtön azt hiszi, hogy tehát a magyar nemzet a *finnektől származik*; annak tessék tovább

is hallgatni, hogy a magyar nyelv rokon a török nyelvvel, sőt más távolabbakkal is, s meg fog győződni, hogy a nyelvrokonság nem *descendentia*, hanem egyéb, de hogy igen is azt bizonyítja, mikép a rokon nyelvű nemzetek közös fészekből kerültek ki.

Mi lehet szógyökér? e kérdés több ízben tétetett. Alulírt az 1852. Értesítő 139. 140. l. így felelt arra: Mind a bölcsélet, mind a tapasztalat tanítja, hogy minden szónak gyökere csak *szó* lehet, nem a szók egyes betűje vagy paránya. Ha egyes betűk volnának szógyökök, azt kellene állítanunk, hogy a *mássalhangzók* azok. Mert „a hangzók és mássalhangzók úgy különböznek egymástól, hogy ezek, és csak is ezek, az emberi szót *izelt* (articulált) szóvá teszik.“ Ennél fogva az emberi szóban a mássalhangzók a lényegesekek. „A hangzók csak állati, nem emberi szónak, mint a mely izelt szó, jelentői, a hangzók azért semmikép nem lehetnek a szók gyökerei.“ De azért a mássalhangzók sem szógyökök, „mert külön állva, vagy önkényt összerakva mitsem érnek, csak parányok, élet-elv nélküliek“, ha mindjárt néha bizonyos természeti tulajdonságot látszanak is kifejezni: mert ekkor csak az áll, hogy bizonyos betűk bizonyos szókban találkoznak, mint van szaga vagy tüskéje bizonyos növényeknek, de azért nem a szag, nem a tüske a növénynek élet-ereje. Valóban, hasonlatossággal élve, a betűk olyanok mint az eddig egyszerű testeknek kiállított elemek a természettudományban. Nincs tapasztalati test a föld hátán, mely nem állana amaz elemekből; de továbbá nincs élő test, melynek élet-ereje azonos volna emez elemekkel.

Tegyük hozzá, mi ott az Értesítőben nincsen kifejezve, hogy elfogadva, mikép egyes betűk a szógyökök, s elfogadva, hogy a hangzók és mássalhangzók egyaránt szógyökök: az következnék belőle, hogy az emberi nyelvekben volna *két* vagy legfeljebb *három* hangzós, és *négy* vagy legfeljebb *öt* mássalhangzós, tehát összesen *nyolc* szógyökér. Mert az a, o, u hangzók egyet, az ä, ö, ü hangzók a másodikat, *i* vagy *é* talán a harmadikat, az ajakbetűk (b, p, vagy f) a negyediket, az ínybetűk (g, k, j, h) az ötödiket, a fogbetűk (d, t, s), a hatodikat, a nyelvetűk (l, r), a hetediket, s a netáni torokbetűk (ch, gain) a nyolcadikat adnák. Mit nyernénk ezzel? a számtalan szót önkénynyel vessük nyolc fiókba, vagy a hány egyes betű van, annyi fiókba? Nem kellend-e mondani: *a*-gyökű szó egész a *z*-gyökű szóig mind mindent jelent?

s ez nem annyit ér-e, mint : *a*-gyökű szó egész a *z*-gyökű szóig mind semmit sem jelent? — „A tapasztalati út, t. i. a nyelvek, mint adott létezetek, vagy történelmi tárgyak felfogása és ok-szerű tanulása, mindig azt mutatja, s tudomra minden nyelvben mutatja, hogy mindenféle szóelemzésben csak a gyökérszóig hat-hatni fel. Odáig van élet, odáig van tudomány, vagy is az adott életnek felfogása. Túl azon összehasonlítás által észre lehet talán venni, hogy ilyen vagy olyan osztályú szókban inkább ilyen vagy olyan, hogy úgy mondjam, anyagú parányok, vagy betűk fordul-nak elé: de ezen parányok soha sem életelvei a szóknak; azok soha sem határozzák meg az értelmet, hanem csak azzal járnak ilyen vagy olyan értelemben.“

Kiemelvén alulirotnak értekezéseiből a lényegest, lássuk Czuczor állításait. Értekezett ez legelőször : *A magyar nyelv ety-mologiai és hasonlító vizsgálata elvéről* (lásd az 1851. Értesítő 279—298. l.).

„A nyelvhasznítás a szóelemzésre sok világot derít, nem tagadom, úgymond, sőt némely esetekben egyedül ez által jut-hatunk biztos eredményhez, kivált oly nyelvekben, melyek akár mesterkélés, akár belső megromlás által az eredeti egyszerűség-től eltávoztak. (Példákat hoz fel a francia és német nyelvből). De azt általán vitatni nem merném, hogy nyelvhasznítás nélkül a be-tűk és gyökök jelentéseire nézve soha tisztába nem jöhetünk. Sőt ellenkezőleg állítom, hogy nyelvünknek igen igen sok elemeit, illetőleg gyökeit és ezeknek jelentéseit, alaposan ki lehet magából nyelvünk-ből mutatni. S valamint *lehetnek* esetek, midőn a magyar szók értelmére és eredetére az idegen nyelvek derítnek világot: úgy ellenben a dolog megfordítva is állhat, de áll is.“

„Ha nyelvünk csínját bínját igazán tudni akarjuk, mindenek előtt ezzel kell a legapróbb részletességig megismerkednünk, mert csak élő anyai vagy hazai nyelvünkben ismerhetünk szabatosan minden hangot és izecskét. *Azért véleményem szerint is összeha-sonlításon kell kezdeni a nyelvvizsgálást, t. i. saját nyelvünk sza-vainak összehasonlításán.*“

Ezután Czuczor példák által mutatja meg : 1. hogy *i e* kö-zelséget, *a o* távolságot jelent, mely példák mind az *ez az* szónak származatai; 2. hogy *i* könnyű, kicsi, hirtelen *mozgást* jelent; a

példák igen számosak, köztök az *így* is, mely 1. alá tartozik és származatja az *ez* szónak; *tílt*, *ipar*, *vidul*, *bicsak* stb. 3. hogy *i* tiszta gyöke az *iszik* szónak és (természetesen) származatainak; de fölteszöbb, hogy *pityók*, *pilizál*, *pióca* stb. szinte származékai az *i*-nek azaz *iszik*nek; 4. hogy *o* gömbölyüt teszen (mint 1. alatt távolt); 5. hogy *ö* gömbölyüt s *r* forgót jelent; de 6. *r* emelkedést, magasodást, növést, tehát fölfelé mozgást jelent, mi alkalommal többek között *harmat* így fejtetik meg, hogy *har* = növény, *mat*, vagy inkább *med* (mert a szó *harmed* volna) annyi mint *ned*; *harmat* tehát növényen megszálló s különösen észrevehető *ned*-v. Végre 7. *r* metszést, vágást, rontást jelent. A példák mindenütt igen számosak.

De vannak egyesek is az értekezésben, p. o. az *acél* szó elemeztetik, mely közvetlenül *keményítést*, közvetve *élesítést*, végre *nyítást* *hasítást* jelent. Minthogy az *acél* szót idegennek tarthatná valaki, „mellesleg jegyzem meg, úgymond Czuczor, hogy a dolgot történetileg véve furcsaság-, valóságos paradoxumként kellene tekinteni, ha a hadakozó magyarok, kik acélos kardokkal törtek utat e honba, még csak az itt leigázott népektől tanulták volna az *acél* szót.“ — Az *or* gyök jelent hol magast, hol forgót, hol rontót, hol légrázó mozgást stb.

Azután értekezett Czuczor a *Magyar szóértelmezés és szóelemzés elveiről* (lásd az 1852. Értesítő 66—77. l.). „A szóértelmezés, ha nevének valóban meg akar felelni, szóelemzés nélkül alapos, és szabatos nem lehet. Annyi igaz, hogy a szók jelentéseit megtanulhatjuk, mintegy gépily, elemzés nélkül is: de világos, határozott képet csak ez által szerezhetünk rólok.“ — Ha a szókat első elemeikre vissza nem viszzük, s a hasonlóknak látszó gyökök értelmét szabatosan meg nem határozzuk: úgy a szók értelmezésével soha tisztába nem jöhetünk. — „Ha létezik nyelv, melyet elemeire felboncolni lehetséges: úgy bizonyosan a miénk az, minek egyszerű oka abban fekszik, hogy nyelvünkben a szók egymáshoz akgatott értelmes tagokból álló halmazok, réteges testek, melyeknek részeit egyenként ki lehet szakgatni, s mind a mellett a hátramaradtak bizonyos épet, egészket képeznek.“

Egyébiránt a szóértelmezés és szóelemzés elvei gyanánt vétetik:

1. hang- és értelmi rokonság;

2. a szó által jelent dolognak természeti tulajdonsága;
3. az alapfogalom, mely bizonyos osztályú és hasonló képződésű szókat egy fogalom alá húz össze;
4. a nyelv története. Mint az előbbi értekezésben úgy ebben is számos példák hozatnak fel, melyekről alább.

Folytatván a *magyar szóelemzés elveit* (lásd az 1852. Értesítő 188—197. l.) következőket told az előbbiekhöz. Előrebocsátván, hogy nyelvünk azon nyelvekhez tartozik, melyek „a gyököt *rendesen* változatlanul hagyják, s új és új ragok által alkotnak új és új származékokat“, abban lálja a „nyelvelemzésnek, tehát a szók értelmezésének is gyökeres kezelését, hogy a lehetőleg legnagyobb valószínűségig kimutassuk mind azon elemeket, melyekből a szók összeillesztés által képződtek.“ Ebben úgy kell eljárni, hogy „mindenek előtt a nyelvnek saját tulajdon jegyeit“ tekintetbe vegyük. „Mert a nyelv, mint előttünk áll, a tapasztalat tárgya, és így elsöben az egyes tüneményeket, vagy eszméket kell összegyűjtenünk, azután közös jegyeik szerint osztályoznunk, s ekkor látjuk, miben hasonlók, miben különböznek, így osztjuk fel a szókat nemekre és fajokra.“ Ez által érünk (a szófajok) alapértelmére, „mely fogalom az, melyben mindnyájan megegyeznek; az tehát *genus proximum*, melyből képzők által, per *ultimas differentias*, keletkeznek az alárendelt egyes képletek.“ Már ezen *genus proximumot* vagy alapértelmet foglaló szótörzsök néha élő gyökök, néha már nem élök. „S az a kérdés: mit tartsunk ezek felöl? Azt mondjuk-e kereken, hogy ezek mitsem jelentenek, és soha mitsem jelentettek? vagy hogy eredetileg ezek is bírtak önállósággal, mely utóbb divatból kiment? És íme ez egyik lényeges vita-kérdés a szóelemzésre nézve. Én részemről nem vak képzelődés, hanem buvárkodáson épült meggyöződés után e második véleményhez állok, t. i. *hogy minden származék-szónak hajdan élő és értelemmel bíró gyökből kellett erednie, mert a képzők már természetöknél fogva elvileg, az alapszónak csak módosításai, tehát az alapértelmek is.*“ Legvilágosabban mutatja Czuczor a maga elveit és eljárását az *olvadékony* szó elemzésében. *Ság* nélkül *olvadékony*, *ony* nélkül *olvadék*; *ék* nélkül *olvad*; *ad* nélkül *olv*, azaz *olu fluidum*. „De az *olv* v. *olu* nem gyök, hanem származék, és tulajdonkép igenév, *oló*“, melynek gyöke *ol*, s melyhez legrokonabb a *foly*; innen *olu liquidum*, liquor, *folyó fluidum fluor*. Továbbá az

ol-ból ered *old* stb. „Végre elemzési modorunk még az *ol* szót is felboncolja, mert hasonlítsuk össze ezen szókat *omol*, *omlik*, *omt* (ont), *onszol*, *oson*, *oszt*, *oszlik*, *ocsó*.“ A három utóbbi szó elé a fuvó *f* hangot tevén, lesz *foszt*, *foszlik*; *b* elötétellel *omol*ból lesz *bomol*, *bomlik*, *bont*. Ezen szókat összehasonlítván, egy általános alapértelmet találunk, a *távolodást*, mely két alárendelt eszmére oszlik, a *részek távolodására egymástól*, mint: *olvad*, *old*, *oldoz*, *omol*, *omlik*, *omt*, *oszol*, *oszlik*, *bomol*, *bomlik*, *foszol*, *foszlik*, *foszt*; másik az *egésznek távolodása bizonyos helyről*“, mint *oszol*, *von-szol*, *oson*, *ocsó* (osó) szókban, és ez a genus proximum, melynek az *o* hangban kell rejlenie, mert a mint vagy *l*, vagy *m*, vagy *n*, vagy *s* v. *sz* járul hozzá, már más-más árnyéklatú távolodást jelent.“

Hogy pedig az *o* gyökben rejlik a távolodás eszméje, bizonyítják a következők: A nyelvben vannak nem csak *hangutánzó* szók, hanem *mozutánzó*k is, melyek mozgást jelentenek; s minthogy a mozgás vagy hanggal jár vagy a nélkül, azon *mozutánzó*k lehetnek *hangmozutánzó*k, és *néma mozutánzó*k. Végre vannak olyan szók is, melyek szem által felfogott, de *reszteglő* tárgyakat jelentenek, melyeket az ember tehát oly tulajdonságaikról nevezett el, „melyek leginkább megragadták a szemidegeket.“ Ezen tulajdonságok a *távolság* vagy *közelség*, a másik az *alak*. Az elsőbbek *távutánzó* vagy *közéletánzó*, ezek *alakutánzó* szók.

Czuczor *hangtanából* eddig csak a bevezetést hozta az *Értesítő* (lásd az 1853. *Értesítő* 206—217. l.). Ebben előrebocsátván, hogy minden nyelvnek több hangja van mint hangjegye, vagy betűje, miből a hangtannak nyomossága világossá lesz, másutt említett nézeteit bővebben felhozza, p. o. „hogy a szók gyökhangjai inkább széles jelentésű hangokat, mint egy tárgyra szorító eszméket fejeznek ki.“ — „Láthatni, mily fontos dolog a szók elemzésében nem egyedül a hangok, hanem az általok kifejezett fogalmak és eszmék rokonságát is szoros figyelemmel kísérni, s hogy a szóelemzőnek egyik fő feladata kifürkészni az emberi észjárásnak azon rejtélyes utait, melyeket a szók alkotásában követett és követ. Nincs kétség benne, hogy ez főleg nyelvhasznítások által történhetik meg, mert az alapelvekben többé kevesbbé minden nyelv megegyezik, de ezek alkalmazásai számíthatlan módosításoknak vetvék alája, s midőn azt tapasztaljuk, hogy egyfe-

lül a különböző családokhoz tartozó nyelvek is nagy számú közös és pedig eredeti gyökanyagot bírnak, másfelül a rokon családúak között szembeötlő eltéréseket veszünk észre; ezekből végre az tűnik ki, hogy minden nyelvnek megvan saját egyénisége, mely azt rokonaitól megkülönbözteti, s hogy ezen egyéniség nem egyedül a nyelvanyagban, hanem a nyelv alakban is jelenkezik. Azért véleményem szerint minden nyelvvizsgálást önismerelen kell kezdeni, vagyis, az illető nyelv teljes állapotát, ha lehet, a legrégebb kortól kezdve s egész terjedelmében kitanulni.“

Foglaljuk kevés szóba a két vélemény sarkgondolatait, hogy kitűnjék a különbség, s mutassuk meg ezt alkalmazásban is.

Én azt állítom:

1. A betűk ősjelentését vagy bölcselmi értékét meghatározni bajos, s ha lehet abban valamire menni, minden nyelv felboncolása kívántatnék meg hozzá.

2. Szógyökér egész szó lehet csak, nem egyes betű, különben oda érünk, hogy azt kell állítanunk: a nyelvben *nyolc*, vagy ha ellenkezünk magunkkal, legfelebb annyi gyökér van, a hány betű.

3. Valamely nyelvnek szógyökereiről okosan egyedül a rokon nyelvek vizsgálata mellett lehet beszélni, azok tudása nélkül nem találhatni alapot, melyre építeni lehet.

4. Kölcsönvett szókat nem szabad elemezni a mi nyelvünk módja szerint.

Czuczor ellenben állítja:

1. A szóértelmezés csak szóelemzés által boldogulhat; s a mi nyelvünkben a szókat igazán fel lehet elemezni, s azon elemeket, melyekből a szók állanak, mind ki kell mutatni. Az eljárás ebben az, hogy a szókat hang- és értelmi rokonság stb szerint csoportokra szedjük, s azután kikeressük azok alapértelmét s azon elemet (betűt), melyhez az alapértelem ragadt. Mert azon kérdésre, jelentenek-e az így talált szógyökök valamit? igennel felel (lásd az 1852. Értesítő 70. 73. 189. 192. és az 1853. Értesítő 215. lap.)

2. A szók gyökhangai inkább széles jelentésű hangok, mintsem egy tárgyra vonatkozó eszméket fejeznek ki (lásd az 1853. Értesítő 207. l.)

3. Jó ugyan a nyelvhasználat, de e nélkül is nyelvünknek

igen *sok* elemeit, illetőleg gyökeit és ezeknek jelentéseit, alaposan ki lehet magából nyelvünkben mutatni. (Czuczor azonban mindent kimagyaráz nyelvünkben). Tehát saját nyelvünk szavain kell kezdeni az összehasonlítást. (Lásd az 1851. Értesítő 289. 290. és az 1853. Értesítő 215. lap.).

Ebből kitetszik, hogy az 1. és 2. alatti kétféle vélemény abban különbözik, miszerint én állítom, hogy a betűk ősjelentését nem tudhatjuk, s hogy egyes betűk szógyököknek nem lehetnek: Czuczor ellenben állítja, hogy elemzés útján rátalálhatunk a betűk ősjelentésére, mely azonban széles lesz. Czuczor hang- és értelmi rokonság szerint csoportokra szedi a szókat, s kikeresi azok alapértelmét, s illetőleg alapbetűjét. Ezen eljárás szerint azt találja, hogy *i e* közelséget, *o a* távolságot jelent ezekben: *ily oly* stb. (Cz. negyvenet számlál elé az 1851. Értesítő 290. lapján, melyek azonban mind az *ez az* származatai). De ha *e* és *a* volna itt az alapértelem, az emberi elme minden nyelvben fejezte volna ki a közelséget *i*, *e*-vel, a távolságot *a*, *o*-val: mert csak nem gondolhatjuk, hogy a magyarnak saját észtörvényei vannak, melyek másutt merőben vagy ismeretlenek, vagy ellenkezők. Úgy de a rokon török nyelvben *bu* tesz *ez*-t és *ol* tesz azt; a németben, mely nem rokon, találjuk *dieser* *ez*-t, és *jener* *az*-t, a latinban *ipse* *ez*-t, és *ille* *az*-t.

Czuczor kénytelen állítani, hogy *o*, *ö* gömbölyűt is teszen, mint más más csoportban (mert *a*, *o*, *u* egymásra változnak) bizonyosan mást meg mást teszen, p. o. teszen *a* nyílást, s „ezen tiszta gyökből származnak *ad*, *adu*, *odu*, *odor*, *ud*, *udu*, *udvar*, *udu*, *udor*; előtéttel *podmaly*, *podva*, *puvca*, *putri*.“ (L. az 1853. Értesítő 210. lap.).

Acél-ban az *a* vágást, keményítést stb teszen, (*kés*-, *fej*-szében stb okvetlenül az *e* teend vágást?).

I mozgást jelent (ámbar épen e gyök: *mozog* és származatai, továbbá *fut*, *halad*, *megyén* stb, melyek mind lassabb sebesebb mozgást fejeznek ki, nem bírják ez alapgyököt); tehát *i* mozgást jelent (lásd az 1851. Értesítő 293. 294. lapot). De jelent ugyan ott *ivást* is az *iszik* szóban és származataiban, melyekhez *pityó*, *pityós*, *piti*, *tivornya* stb stb soroztatnak, s az mondatik: „Mint-hogy pedig, mit más alkalommal százszoros példával kimutatok, több előbetűk, különösen a *b*, *p*, *v*, *f*, *h* hangok csak fűvést vagy

leh-et jelentenek, ennél fogva ez utolsók (t. i. *pityók*, *pityókos* egész a *pióca* és *tivornya*-ig) gyöke is *i* s eredetileg így hangzotak: *ityók*, *ityókos*, *ityó*, *ityós*, *ikó*, *ikós* stb *ióca*, *ivornya*“!! U. o.

Ezen kívül, hogy látjuk, mint értelmezi Czuczor a betűket, azt is megtanuljuk, mint jár el, mikor hang- és értelmi rokonság szerint csoportokra szedi a szókat az alapértelem és alapbetű megtalálására. Emlékezzék az olvasó az *olvadékonyság* szó elemezésére s annak társaira. T. i. Czuczor előtételi betűket fogad el, s ezek segítségével származtatja *ol*-ból *bomol*, *foszol* szókat és ezek ivadékait; *aj*-ból mint láttuk a *podmaly*, *putri* szót is; *isz*-ikből a *pióca* és *tivornya* szókat, egész *pityókos* társaságukkal. Efféle szóelemzés azonban nem volna egyetlen csak a magyar nyelvben, mert p. o. hirteleniben a német *eich*-ből származnék így nem csak *eich-e*, *eich-el*, *eich-el-n*, hanem előtétellel: *bl-eich*, *w-eich*, *w-eich-sel*, *gl-eich*, *schl-eich*, *t-eich*, *s-eich-t*, *l-eicht* stb mely csoportot német szótár segítségével legalább is oly számra lehetne nevelni, milyennel az *ol*, vagy *aj*, vagy *i* csoportokat látjuk Czuczornál; valami széles jelentésű alapbetűt sem volna nehéz kitalálni, mely mind azon szókban uralkodnék. — Ezen eljárású elemzést illetik a felebb idézett szavaim: „Legnagyobb önkény, mely a helyességi érzetet, a nyelvészeti lelkiösmeretet elfojtja.“

Egyébiránt, mit Czuczor felhoz állításom megcáfolására, hogy önhangzó nem lehet szógyök, azt nem kell egyszerűen elfogadni. A szláv nyelvből felhozott példákat mellözöm (mert az indo-germán nyelvek őspéldányára, a *szanszkritra*, kellene vizsza mennünk, meg az ógermán és ószláv nyelvekre, mit ha nem teszünk, bizony csak ütjük vétjük a dolgot) — de a magyar példák nyilván állításom mellett szólnak. Nem *i* tesz (nem bánom) közelséget, és *o* távolságot, hanem *ez*, *az*, melyben a *z* oly lényeges mint az *e*, *a*; nem *i* jelent mozgást és inni-t, hanem az *i* a mellette okvetlenül álló mássalhangzóval együtt; mert hogy *i-tat*, *iv-tat* helyett van, nem szabad felejtenuk, ha ugyan egyéb akar lenni a szóelemzés, mint mechanicus szétvagdalás; tovább nem *a* jelent nyílást hanem *aj*, melyben a *j* szinte oly lényeges, mint az *a* stb. Önkénnyel sem elvetni sem hozzá vagy elébe tenni nem szabad semmit. Nem *r* teszen metszést, vágást, romlást, hanem a vele járó betűvel mindenfélét tesz nem is *ar* teszt növevényt, miután *avar* szóban az *ar* képző nem gyök stb.

Végre, úgy látszik, Czuczor nem igen gondol a 4. alatti állítással, miszerint „kölcsonvett szókat nem szabad nyelvünk módja szerint elemezni.“ Némi aggályos vigyázat kellene még is, mikor az ember *aj-ból udvart, podmalyt, putrit*, s az *isz-ikből tivornyát* stb származtat : én legalább tartózkodom azt tenni.

Véleményem szerint nem csak az *előtételi tan* hallatlan az altaji nyelvekben, hanem azon állítás is hamis, mert homlok egyenest ellenkező a magyar nyelv természetével, miszerint *nyavalya* „összetett szó volna a tagadó *ne* és a vagyont birtokot jelentő *vola* vagy *vala* szóból“ (lásd az 1852. Értesítő 75 l.), s hasonló volna *se baj*-hoz, mit csak per licentiam irunk így : *se baj*. — *Se baj* ellipticus szófűzés, mely előző mondatra vagy állításra vonatkozik; *nyavalya* pedig hajdan *névola, névolaságos* volt, mint van máig *léány*, mely oly kevéssé teszen *leendő anyát*, (le-any) mint *névola, nyavalya* nem Un-besitzthum-ot. Egyébiránt ez vezet a 3. alatti véleménykülönbségre, mely, mint tudjuk abban áll, hogy én állítom, miszerint a rokon nyelvek nélkül a magyar gyökérszókat biztosan ki nem ismerhetjük : Czuczor ellenben állítja, hogy nem csak lehet gyökerészni a rokon nyelvek nélkül is, hanem hogy az összehasonlítást saját nyelvünk szavain kell kezdeni.

Mikép hasonlítja Czuczor nyelvünk szavait össze, láttuk; nézzük most, lehet-e igazán boldogulni a gyökerészettel a rokon nyelvek nélkül. Czuczor ismételtén felhossa, hogy *tó* távolságot jelent, miért is egyszer az alapeszmét, a távolodást, *o*-ban veszi észre, mint láttuk, másszor *t*-ben, p. o. „*t*, mely számos szavaink gyökében távolítást, távolodást, taszítást jelent, mint *to, tova, tol, tal, távol, tétora, tévelyeg, tébolyog, téltül*“, (l. az 1853. Értesítő 209. l.). A finn nyelvből tudjuk, hogy *tä* magyarul írva *té* és *tuo*, magyarul írva *tó*, annyi mint ez, az; *tova* (mint hova) vagy *tová* (mint hová) azon ragot mutatja, mely a viszonyítóokban is előfordúl, p. o. alá, belé, felé, közzé stb; *tovább* csak annyi mint *azább, odább*; tél től annyi mit *itt, ott*, az *l* képző úgy járulván hozzá, mint fe-hez (fel), be-hez (bel), kü-hez (kül) stb, *tétora* összehúzva *tévétorá* azaz *ide oda* helyett stb. Úgy hiszem, így valamicskével jobban értelmeztetik a *tó* szó.

Ugyancsak ott (az 1853. Értesítő 207. és 208. l.) *kép, ép, ag, ént* szókat egynek veszi, s azok gyökét *e*-ben vagy *i*-ben találja. Szerintünk a nyelvhasznítás segítségével a magyar *kép* fin-

nül *kuva*, törökül *gibi*. Ezek gyöke *kép*, *kuv*, *gib*. Továbbá a magyar *ép* törökül *jap*, mindkettő *aedificare*, *creare* jelentéssel, magyarban különösen még *incolumem esse*: Tehát a *kép* és *ép* két különböző szó, mint a török *gib* és *jap* is az. De a *kép* szó viszonyítónak is áll, mint az *ép* szó igehatározónak. Azután *ént*, vagy *int* rag, p. o. gyan-*ánt*, kor-*ánt*, *mént* vagy *mint* a helyett hogy: *mi-ént*, *secundum quid* = *quomodo*, *ként* vagy *kint*, a helyett hogy: *hi-ént* *secundum quem*. Hogy most *másként* mondjuk *másént* helyett, az utolsó két század nyelvészeti lelkiösmeretlenségének köszönhetjük, mely fájdalom még nem szűnt meg rontani, s mindent összevissza habarítani. — Végre *lag* más képző, mely melléknemekhez járúl, mint *kép* főnevekhez szokott járulni. A nyelvünk csinját bínját tudótól követeljük, hogy lehető alaposan és szabatosan a különbséget mutassa meg a *kép*, *lag*, *ént* hasonlóknak tetsző viszonyítók és ragok között, ne pedig együvé hányjon mindent, mit még a szokás is meg tud különböztetni.

A ki ezzel nem éri be arra, hogy a rokon nyelvek nélkül a magyar szógyökekről okosan beszélni nem lehet, az kísértse meg a magyar *számvoneket* magából nyelvünkéből értelmezni! Egyes eseteket, hol a magyar *purista* megbotlik, akármennyit hozhatunk fel *data occasione*.

De hát nem válik-e szégyenére a magyar nyelvnek, hogy magából nem tud mindent megfejteni? vagy nem követ-e bünt el azon ember, a ki el nem fõdi, ha van, a magyar nyelv gyengéjét, sőt irgalmatlanul kitarja? Ezen *κατ' ἀνδρωπον* való beszédet legutóljára hagyjuk.

Az említett értekezéseken kívül Czuczor az 1852. Értesítő 236—240. l. az *elme* szóról értekezett; ugyan abban a 335—343. lap, s az 1853. Értesítő 11—25. l. s ugyanott a 264—269. lap. a nagyszótárból egyes cikkeket olvasott fel. A szótári dolgozás a nyelvosztály felvigyázása és helybenhagyása mellett folyván, nekem hozzá közöm nincsen.

Vége én múlt nov. 6. befejeztem *néhány finn és magyar szók egybehasonlítását*, mely az Értesítőben még meg nem jelent.

Tudositásom elején mondám, hogy *Fábián István* munkájával, melyet „*A szóelemzés és szóértelmezés alapelvei*“ cím alatt adott ki tavál Sopronban, fogom berekeszteni e visszapillantást.

A szerzőt ismeri a magyar közönség „*A Magyar Szókötés Szabályai*“ című, s a magyar tud. társaságtól díjazott pályamunkáról (lásd a Nyelvtudományi Pályamunkák III. kötetében, Pesten, 1846. a 137—276. l.).

Az előszóban elmondja, hogy az akadémiai ülésekben fejlődött vélemény-különbség a nyelvészeti kutatások iránt, indokul szolgált szerző több ismerőseinek, hogy őt biztassák, határozni magát „hozzászólani a vitakérdéshez, s rendszeres alakban kifejteni a nyelvészeti kutatások célját, a szóelemzés és szóértelmezés elveit, hogy ezekkel megismerkedvén, a közönség magát tájékozni, s a sűrű homály födte téreken felismerni tudja az igazat.“ (X. l.).

A munka sok vizsgálat eredménye levén, mind ismertetését, mind a tudomány érdekében teendő észrevételeket alig lehet oly röviden előadni, hogy e visszapillantásnak jutott hely szük ne legyen. Mert jóllehet az én állításaim mellett harcol a szerző: kiindulása és a tér, melyen nagy ügyességgel forog, még is nagyon különbözik attól, melyre én szeretem állítva látni a magyar nyelvészkedést; s miután mindnyájan „tisztába“ ohajtunk jönni a nyelvészeti kutatások iránt, lehetetlen a különbséget ki nem emelni, — mi kevés szóval nem történhetik meg. Lássuk tehát először szerzőnek elveit és kiindulását, azután tekintsük munkájának részeit és azok foglalatját, végre tegyünk a foglalat némely részeire megjegyzéseket, melyek által kitűnjék, hogy okvetlenül az én általam kijelelt térre kell jutnia a magyar nyelvészkedésnek.

Szerzőnek elveit és kiindulását a következőkben találjuk: „A tudomány tiszta érdekét tekintve, a vég cél, a fő feladat, mi miatt a nyelvek tudományos vizsgálat tárgyául tétetnek, más nem lehet, mint a nyelvekben létező *szelleminek* kinyomozása. A nyelv t. i. az isteni ember-szellemnek műve és nyilatkozata, mint a természet műve, s nyilatkozata istennek; azért valamint az egyetemes tudománynak vég célja, fő feladata, isten műveiben az erőt nyomozni, s az alkotó fő szellemre visszayinni: úgy a nyelvtudománynak sem lehet más célja, mint a nyelvben rejlő szellemet, az erőt, kikutatni, s az öntudatos emberi szellemre visszavinni. (1. l.).

„Kétségkívül a világ valamennyi nyelvei kölcsönösen világosítják fel egymást.“ (4. l.). „Mielőtt a hasonlítás mezőn nyelvünket elemeznők, a nélkül, hogy a való tudomány háttérbe szo-

rítassék, a betűk ősjelentéséről szó nem lehet, — sőt azt csak akkor lehetend megsejteni, ha a világ valamennyi nyelveinek minden szói megfejtve, szóval *a nyelvek az ős vagy tőnyelvre valaha visszaríve leendenek.*“ (6. l.).

„Szóelemzésnél különös figyelmünket a szók elemei, a hangok (betűk) veszik igénybe; mert ezek képzik a basist, melyen a szóban rejlő szellemi, a jelentés, nyugszik. *A tőnyelv elágazásainak*, valamint a nyelvek egymástóli eltérésének okát nem egyedül az eredeti jelenség sokféle módosulataiban lelhetni fel, hanem nagy részt a nyelvyagnak, a hangoknak változásaiban, melyek szintűgy, mint amaz értelmi minősítés, többé kevesbbé érthetlenné tévék a nyelveket.“ (7. l.).

„A hasonlítás törvényei azt parancsolják, hogy valamely nyelvet elsőben is azzal hasonlítsunk, melynek rokonsága előttünk nem csupán az anyag, hanem az idom tekintetében is bizonyos.“ (4. l.). Mégis folytatja, hogy miután „nem könnyű megmutatni, mit lehessen és kelljen nekünk tartanunk? — s miután azok, kik a sémi családbeli nyelvkör felvilágosítására kiindultak, szükségesnek látták, ennek gyökszavait az indogermán családeíval összevetni, és ez eljárásuknak nagy hasznát tapasztalták“: — ő ügyelve az általa többé kevesbbé ismert nyelvekre s másoknak eddig gyűjtött tapasztalásaira, *főkép honi álláspontról indulva kísérté meg a nyelvhasonlítást* azon elvek szerint, — melyek a tudomány tekintélyét egyedül bírják.“ (4. l.).

„Nyelvtudósaink közül azok, kiket *puristáknak* neveztek el, szinte honi álláspontról indulnak a szóelemzés és szóértelmezésre: de ők a betűk ősjelentését, névszerint az egyes hangzók nyelvészeti jelentőségét vitatván, s megvetvén a történeti alapot is, a gyökök meghatározásával foglalkodnak, s magából a nyelvből erőködnek a nyelvet kifejteni.“ — Már ha a betűknek metaphysikai értékét előlegesen meghatározzuk — mi óvhatja meg a nyelvbúvart a tévedés veszélyétől, midőn elemezvén a szókat, nem tudhatja, nem fogja-e *azon betűbe beerőszakolni az értelmet, mely a szóban csupán műszerbeli alapon fejtett ki*, azért ott jelentés nélkül állván, annak lényegéhez nem is tartozik.“ (4. 5. l.).

Lehető világosan talán így fejezhetjük ki szerzőnk nézeteit:

A nyelvtudomány feladata kikutatni a nyelvben rejlő szellemit.

Van ős, vagy tő-nyelv, melyre minden nyelvek felvihetők.

Mert a nyelvek az által alakultak, hogy az ősnyelv szavainak eredeti jelentése sokféleképp módosult, s magok a szók is elváltoztak.

A sémi nyelvek gyökszavait nagy haszonnal összevetették az indogermán nyelvekével, tehát két különböző család kölcsönösen felvilágosította egymást.

Azért szerző honi álláspontból indulva, idegen családbeli nyelvekkel hasonlítja össze a magyar gyökszavakat.

Czuczor és társai is honi álláspontból indulnak ki, de a nyelvet magából a nyelvből erőködnek kifejtetni, s így nem biztosak azon hibától, hogy csupán műszerbeli alapon kifejtett betűkben találják fel a szavak alapértelmét.

Ezen elvek és induláspont között némi ellenkezést látok. Ha a nyelvtudomány feladata, kikutatni a *nyelven rejő szellemet*, nyilván főképp a nyelvek idomát veszi tekintetbe; mert a nyelv szellemie nem állhat csak a szavak jelentésében: szerző kiindulási pontja pedig, mely a magyar nyelvet idegen nyelvekkel akarja összehasonlítani, alig engedhet mást nézni, mint csak a nyelv anyagát, a szókat. Innen úgy fogva fel Czuczor és társainak eljárását, hogy ők egyedül a magyar nyelvből okoskodnak, ezek előnyben vannak Fábiánhoz képest, mert a nyelvet inkább ragadják meg derekán, mint ez. Másfelül abban, hogy Czuczorék szintén idegen családbeli nyelvekkel hasonlítatják a magyar szavakat, ők egészen azon mezőn állanak melyen Fábián: egyedül azon különbséggel, hogy ők a betűk ősjelentését gondolják kitalálhatni, Fábián pedig nyíltan kimondja, hogy a magánhangzók nem jelentenek semmit, s a mássalhangzók értékét a nyelvek összehasonlítása előtt meghatározni nem lehet.

Külföldi tudósok a sémi nyelveket az indogermán nyelvekkel vetették össze, s nagy haszonnal: azért mind Czuczorék mind Fábián is összehasonlítják a magyart mind sémiekkal, mind indogermánokkal. Miben rejlik reánk nézve a mit kerülnünk kellene? Abban, hogy a külföldi tudósok meglehetősen kikutatták vala egyfelől a sémi nyelvek körét, másfelül az indogermánt, s azután kezdték a két különböző családot össze is vetni; példa rá *Gesenius* héber szótára, melyre Fábián gyakran hivatkozik. *Gesenius* rendszeren a héber szónak hasonfeleit mutatja ki a rokon káldaiban,

arabban, siriaiban, aethiopsban stb, s azután tekint széllal az indogermán nyelvek között is. Mi pedig mindeddig elmulasztottuk a magyar szókat és azok idomait a török, tatár, finn, eszt, lapp, szürjän, kond, vagy osztyák stb nyelvekkel összehasonlítani, s ez által előbb a magunk családjával legalább némileg belsőképen megismerkedni, mielőtt azt más családdal összevetnők.

Ez nyelvtudományunk gyengéje, mit semmikép nem enyészethetünk el, bárhogyan hasonlítottunk is; mert valamennyi hasonlításunk többé kevesbbé félszeg marad, míg a magunk nyelvbéli családjával meg nem ismerkedünk. S ebből kitetszik azon csalódás is, melyben Fábíán van, midőn azt hiszi, hogy ő és Czuczorék honi állásponton vannak, én pedig nem honin. Megfordítva áll a dolog: én vagyok honi állásponton, Czuczorék és Fábíán ellenben nem honin. Mert ki a magyar nyelvet a lapp nyelvvel hasonlítja össze, az inkább áll honi téren, mint ki a latinnal vagy némettel hasonlítja azt. Reményelem az olvasó nem ért félre, mert van képzele rokonaságról.

Ezennel már kimondtam *Fábíán* munkájának gyengéjét, melyet nem szorgalom és belátás hibájának, hanem az elv és kiindulás félszeg voltának kell tulajdonítani. T. i. így szoktuk eddig venni a dolgot: de ezentúl másképp hogy vegyük, arra törekszem kis tehetséggel; s Fábíán, mint tudom, jelenleg csakugyan azon van, hogy a honi kört, úgy mint én értelmezem, belássa, miszerint azután külön szerenésével és biztosabb uton folytathassa nyelvbéli hasonlításait.

Jelen munkája két szakaszból áll, az első (11—25. l.) az önhangzókról, mint jelentéktelenekről, a második szakasz (26—139. l.) a mássalhangzókról értekezik öt cím alatt:

- A) A mássalhangzók kifejlődésének esetei (26—79. l.);
- B) A mássalhangzók felcserélődése (80—119. l.);
- C) A betűk áttétele (120—129. l.);
- D) A megkettőztetés és áthasonítás (130—135. l.);
- E) A betűelhagyás és elvetés (136—139. l.). Végre függékben az alapszám nevekről értekezik.

Teendő észrevételeink nem lesznek csupán tagadások, hanem részben állítások.

1. *Té, to, tov, tav* megfordított gyökereknek vétetnek *át, ót, út* helyett (11. l.). Az *át*, tulajdonkép *ált, által*, szónak mel-

lőztével, melynek úgy sincs köze a többiekhez, az *ót út* szokat veszszük, azoknak vélt visszáslásaival. Már mondtuk, hogy *té to* annyi mint *ez az*, s hogy ennek ragos idomai a *tovább, tova* stb. Itt mondjuk meg, hogy *taval* is ide tartozik, mely összehúzott szó *tó ajsal*-ból. *To az*-t jelent, *aj* = időt, finnben *aika*, gen. *aijan*. E szóból lett *ajastaika* = időből idő, azaz *esztendő*; *aj* tehát *esztendő* is. *To ajsal*, olyan szólás mint: *az éjjel*, mi ezt teszi: *múlt éjjel*; *to ajsal* tehát = múlt évvel(-ben), s összehúzza: *taval*.

Ót, óta nem megfordított *to*, hanem a *vagyok* igének régi perfectum infinitivija, *olta*, mely annyi mint *volta*, s egészen megegyezik a finn *oltua*-val, mely szinte perfectum infinitivi; törökben *olduk*. *Az olta* teszen: annak volta, léte. Szoktuk úgy is használni: az *oltától fogva*. Az *l* betű benne oly lényeges mint a *volt* szóban, jóllehet a nép nyelve többnyire *vót*-ot ejt.

Út finnül *tie* via, különböző szó mind a *tó* = *az*, mind az *olt*, *olta* = *volta*-tól.

2. *Fa, fe, fő, fej, fi, fű, bő* (b, vagy bb) szinte nem azonosak, de nem is rokonak (15. l.).

Fa finnül *puu*, mint *sza*, *száj* = *suu*, így a mai *Csanád* név régi krónikánkban *Sunad*, azaz *Csunád*. *Fa* törökül *agacs*.

Fe, fő, fej finnül *pää*, törökül *bās*. A magyarban *v* rejlik a gyökben, mely vagy *j*-vé lesz, *fej*-ben, vagy *v*-vé, *fővebb*-ben. Finnben hosszú a hangzó; törökben a *v* *s*-sé lett; *f, b, p* fölváltják egymást. Hasonlót találunk a *v* = *s*-re nézve *föl, fő* szóban, mely átható idomban *föz*, finnül *paist*, törökül *pis*.

Fi, vagy *fiu*, finnül *pojki*, törökül *ogul*, vagy *oglan*. A *fa* = *agacs* és *fi* = *ogul* szépen viszonylanak.

Fü-nek tudtomra nincsen fele a finnben, a török *ót* is idegen tőle.

Bő nem azonos a *b* vagy *bb*-vel (p. o. tudósb, nem tudós bő, mert finnben a comparativus jelleme *p*, p. o. *vanha*, vén, genitivus *vanhan*, ebből comparativus *vanhempi*, a helyett *vanhan-pi*, vénebb. Így a *nek* szavunk nem áll *ne* és *k*-ből, mivel e rag finnben, mint imént láttuk, *n*, törökben *ng*, nálunk kifejletten *nek*; tehát rajta léteges növekedést veszünk észre.

3. *Szív, szoba, suba, zubony* (22. l.) sem viszonylanak egymással. *Szívárvány, szóvárvány* annyi-e mint *ívárvány*, nem tudom; hajlok hinni, hogy a nép képzelme *fölszitt* árványnak hitte

a „kegyjeletet.“ — *Szoba* törökül *oda*; *zubony* törökben *zubon* s teszen ruhát, mely betakarja a testet. *Suba* pedig azonosnak látszik nekem a *suhá*-val, törökül *csohá*-val, mely itt posztót jelent.

4. *Bicskia*, *bicska*, *bicsak* (23. l.) áll *bics* igéből, mely törökül vágni-t teszen, s *hia*, *ka*, *ak* képzőből, mely az igéből főnevet képez. Nem kell hát a héber *batzak*-hoz folyamodni: de *kaszab* szó csakugyan megvan így a heber és arab nyelvben is, mint p. o. megtaláljuk az arabban az *ibrik*, a *haramia* vagy *haramja* szót is.

5. *Hó* *nix*, és *ha*, és *ó*, valamint *hely* és *hol* (28. és 29. l.) nem viszonylanak egymáshoz. A *hó* *nix* és *hó* (miből *hold*) *luna*, *mensis*, összeköttetését nem tudom, miután *hó* *luna* és *mensis*, finnül *kuu*, törökül *aj*; s *hó* *nix*, finnül *lumi*. De más szavak viszonyai sejtetnek valamit. T. i. *tél* és *szél* finnül *talvi* és *tuuli*; cseremisziül a *tél* *tele*, szürjänül meg a *tél* és *szél* *töő* = *tö*, s a *hó*, *hónap* (*hold*) = *tölys*, ejtsd *tölysz*. Itt látunk összeköttetést a *tél* és *hónap* között, s ilyenfelét sejtünk a magyar *hó* *nix*, és *hó* *luna* és *mensis* között ¹⁾.

Ha finnül *ka* teszen időt; *hajdan* = *ha* időn, mint helyesen mondja Fábrián; azután adverbium temporis és conjunctio, mint a latin *cum* és *quum*, a német *wann* és *wenn*. — *Ó* egészen más.

Ho finnül *ku*, törökül *ki*, mellékes társa a magyar *ki*-nek. *Hol*-ban *l* képző vagy rag van, finnül *kulla* = *ubi*. A csupasz gyök nincs nálunk szokásban.

6. *Doh*, *düh*, *dú*, *dül* (31. l.) és *dús*, *dísznó* (127. l.) és *szalonna*, *dísznó* (111. l.) szókat betűcserélés és áttétel útján viszonylóknak tartja szerző, tulságos merészséggel.

Doh és *düh* lehetnek rokonok, mennyiben fuvást, azután füstöt, illatot jelentenek. Perzsában is *dud* füst, törökül *dut* füstöl, *dutzi* illat, *dutün* dohány, mely arabban is *duchan*, *dutünlemek* törökül dohányzani. De *dülni* nem jelent: *spirat* inimicias, hanem igyenesen: praedatur, praedam agit, mert *dú* = zsákmány, innen *dús* = zsákmányos, gazdag, *dülni* zsákmányolni; *düméh* = zsákmányoló méh.

¹⁾ E találkozás esetékesnek látszik. A *nix* és másfelül *luna* meg *mensis* közt nincs viszony: míg a *luna* és *mensis* közt a mérő és mértnek viszonya létezik. A két újhold közé eső idő = hó (hónap); s tudjuk, a régiek lunaris havak szerint számítottak. A német is így: *Mond*, *luna*, és *Mond* (újabbban *Monat*) *mensis*. T. F.

Disznó mely finnül *tyyns*, ejtsd *tünusz*, törökül *donuz*, nincs viszonyban *szalonnával*, valamint *dús*, *dülni* stb szókkal sincs.

7. *Jó* és *juh* sem rokonok (33. l.). *Jó* törökül *ejü*, finnül *hyrä*; *juh* finnül *uuh*, vagy *uuhi*. Hogy *jószág* = marha = *πῆμα*, ennek más, népgazdászati, oka van. Egyébiránt a magyar *jó*, *java* úgy viszonylik a finn *hyrä* és a török *ejü*-vel, mint *kő*, *köve* a finn *vi* -vel, s *tő*, *töve* a finn *tyvi* és a török *tib*-bel.

8. *Jog* és *ig* (35. l.) azonosak, finnül *oik*, *oikia*; de egészen különbözök az *igy* szótól, mely *ez*-nek származéka, *gy* képzővel. *Egyenes*-t *igenessel* helytelenül zavarjuk össze; *igenes* (ig-től) teszen *directust*, *egyenes* teszen *uniformist*, *aequalis*-t.

9. *Bölcs*, *bölcső*, és *pólya*, *bilincs* (78. l. és 113. 114. l.) is különbözök. *Bölcs*, vagy régiesen *belcs* tudót, tudóst jelent, törökül *bel-mek* tudni, és *belüsi* (magyarúl *belcs*, bölc) tudó, tudós. *Bilincs* manica, szinte a törökben birja gyökét; *bilek* carpus, locus brachii ubi est armilla; *bilekcsi* manicae, s ez a magyar *bilincs*. Tehát ha *bilincs* volna is viszonyban a *bölcső*vel, mit nem tudok, de *bölcs* nincsen sem az egyikkel, sem a másikkal, mint *pólya* sincs.

10. *Bél*, *belek* viscus viscera és *lép*, meg *velő* stb (81. l.) szinte különbözök. *Bél*-nek hasonfelei a finn *sisä*, miből *sisällys*, az, mi *bél*, *belek*, s a török *ics*. Mind hárma viszonyítóul is szolgál: *be*, *ssä* és *ics* képében. A melyek a szerző által *bél*-lel összehozhatnak, nem együvé valók.

11. *Tréfából* nehezen fejlődött ki *törvény*. A *tréfa* szó szállka lesz a szószármaztató szemében; a *törvény*nek hasonfele a törökben van, hol *töre* = *consuetudo*, *mos*, *ritus*, mint a perzsában is.

12. *Szán* (szándék) és *szem* (98. 99. l.) nem igen tartoznak együvé. A *szán* szónak hasonfele a finn *suon*; a *szem* finnül *silm*, *silmä*. Hogy *szándék* németül *Absicht*, azért a magyar *szó* nincs semmi viszonyban a *szemmel*.

13. *Gyón* és *tan*, miből *tanu*, *tanul*, *tanács* stb, nem egy gyökűek. A *tan* szó különösen a perzsában *dan* = *tudni*, ebből *danács* = *tudó*, mint a török-magyar *bölcs*; *danis* tudás, *danük* és *tanük* tanú; törökül *danisik* tanácskodás, *danismak* és *tanismak* tanácskozni. Tehát *tan* és *tanulni* scire, discere; *tanu* testis; és *tanácsolni*, *tanács* magyarban, törökben és perzsában összehozhatnak: de a *gyón* szóról mitsem tudnak.

14. *Id* (idő), *híd*, és *íz* (108. l.) három különböző szó. *Idő*-nek hasonmása a finn *ikä*, *ijän*, mely ismét *aika*, *aijan*-nal viszonylik. *Híd*-nak hasonmása a finn *silla*, vagy kihangzás nélkül *silt*, melynek *l*-je szintűgy elveszett a magyar *d* előtt, mint *silm*-ből a *szem* m-je előtt.

15. Tulságos merészséget tanúsít azon okoskodás is, mely a *cselek* (cselekszik)-ből *szolag* s ebből *szolga* szót hoz ki (111. l.). A szolgát a szláv *szluha*-val kell összekötni.

16. *Ér*, *arat* és *oro*z (113. l.) bizonyosan idegenek egymástól. *Arat* különösen a törökben is *vágni*-t teszen.

17. *Gém*, *gim* nem lehet a megfordított *mig* vagy *még* (122.) valamint *még* más, és *meg*, *megye* is más (147. l.). *Mig*, *még* ebből áll *mi-ég*, *mi-ig*; mint ház-ig, így mi-ig. *Meg* jelent post, onnan *megé*, *megöl*, *megett* stb *megint* vagy *megént* jelent ismétlést, azaz, után valóit, innen *és* jelentése. Tehát *kettő meg kettő* tulajdonkép: *kettő megint kettő*. *Megye* jelent talán magas helyet, mely egy vidéken uralkodik, vagy magas kerítést, mely vidéket határol.

18. A *deák diák* szónak első tagja *de*, *di* semmi közöt nem tart az *id* (idom)mal (123. l.). Nem tudom, a latin *diaconus*-ból lett-e a diák, *deák*: annyi bizonyos, hogy a törökben is megvan, s ott is latin-t teszen, p. o. *diak dil* = diák nyelv.

19. A *fog*, *fék* és *káp* (124. l.) szintén különböznek gyökérisleg egymástól. *Fog*-nak hasonmása a finn *pyyd*; *fék* fe(fej)nek származéka *k* képzővel, valamint a finn *pää* = fe, fej, fő-től származik *päähin* és *päitsi* = fék. *Kap* a törökben is *kap*, mint hangutánzótt a heber *kap*-ban (vola manus) is megtaláljuk.

20. *Bán*, *bánik*, és *bán* p. o. horvátországi *bán*, különböző gyökök. Az utolsó nem zavarható össze a *kám*-mal, *chán*-nal, mert perzsa szó, és jelent *custos*-t, *custos limitis*-t, mely értelemben voltak nálunk a szörényi, maesői, horvátországi s egyéb bánok: *kám*, mint a régiebb magyarok írták, és *chan*, mint a perzsák írják, mindig tatár fejedelmet tett.

21. Hogy *asszony* nem *edén*, *edény* (132. l.), első tekintetre látja, ki tudja, hogy a magyar szó *ak-szin* = *ak-szon* (l. a régi halotti beszédet), melynek gyöke *ak*, képzője *szin*, *szon*.

Megjegyzéseim szántsándékkal *honi álláspontunkra* szorítottak, s mellőztek mindent, a mi az altaji nyelvcsaládon kívül esik.

A függelék a 140—150. l. az alapszámnevekről értekezik, s ez, véleményem szerint, a munkának legsikerültebb része. Szerző mindent, a mit álláspontján használhata, legnagyobb szerencsével feldolgozott úgy, hogy e szakasz jelen nyelvtudományi viszonyaink között valóban jeleskedik. Észrevételeim csak az *esk*, *eskü* szót emelik ki, mely finnben *usko*, és nem híz a *hét* szóhoz (150. l.); s ovakodnak némely számnevek értelmezése ellen, jóllehet német tudósok is értelmezik, minthogy én eddigelé az altaji nyelvekben, mennyire ismerem, *származott* számnevet nem találtam még.

A finn *tuhansi*, *tuhát* (azaz ezer) áll *tu* és *hans*, *hat*, azaz *tíz* és *száz*, szóból, azonban jusson eszünkbe, hogy a *tíz*-nek ezen idoma nyelvünkben is megvan a *töméntelen* szóban, mely *tő-mén* azaz tíz ezer, úgy hogy *töméntelen* annyi mint számtalan. E szerint *tíz*, *von*, *tő* jelentenek nálunk tizet; *mén* és *ezer* is azonosak. *Men* t. i. a tatár nyelvjárásokban ezer, törökben *bin*; *tümen* amott 10,000, s nálunk a *töméntelen* szóban él, melyet nem is kell *töménytelennek* írni. Nagyon helytelenül zavarja azzal össze a szokás a *tömérdek* vagy *temérdek* szót, melyet most szerte töméntelen gyanánt használunk. A *tömérdek*, vagy *temérdek* szó még a XVIII. században mind *vastagot* tett, s ez meg *erős*-t; minélfogva most ezt is azt is roszul használjuk. A *tömérdek*, *temérdek* szó áll *tömér*, *temér*-ből, mely *vas*-at jelent a töröktatár nyelvekben, s *dek* képzőből, mely a *meredek* szóban is előfordul. *Vastag* szintén áll *vas* szóból *tag* képzővel, mely azonos a *dek* képzővel; a *t d* helyett az előző *s* miatt van, mely a *gazdag*, vagy régiesen *kazdag* (*gaz-dag*, *kaz-dag*) szóban is megmaradt. Sőt az is, hogy a képző *e* hangzóval *k*-t, a hangzóval *g*-t veszen föl, a török-tatár nyelv sajátágai szerint van. *Temérdek* és *vastag* ennél fogva tökéletesen azonosak, s a szokás amazt *crassus*-nak, ezt *fortis*-nak vette, míg újabban a *temérdeket* a *töméntelennel* összezavarta. A *temérdek sok*, szó szerint *valde* (*valide*) *multus*, s alkalmasint ez volt fő oka a tévedésnek. Ha lehetne, arra kérném az írókat, írjuk a *temérdek* szót *e*-vel ne *ö*-vel, mert ez neki valódi állatja, s hogy a *tömör* szótól is megkülönböztessük, mint *Kresznerics*; azután jelentsen nekünk *temérdek* hol *crassus*-t, hol *fortis*-t; továbbá legyen *töméntelen* *innumerabilis*, és nem egyéb; végre ha valaki a *vastagot* *fortis*-nak veszi, ne lássunk benne hibát.

Béfejeztem a visszapillantást, de a hazai nyelv dicsőségét

féltő olvasó nyelvén kérdés lebeg, s nekem rá *vaslag* feleletem van, hadd beszéljünk még ketten együtt.

Kérdezi sok olvasó: „*De hát nem válik-e szegyenére a magyar nyelvnek, hogy magából nem tud mindent megfejteni? vagy nem követ-e bünt el azon ember, a ki el nem fõdi, ha van is, a magyar nyelv gyengéjét, sõt irgalmatlanul kítárja?*“

Az emberi nyelvek családokra oszlanak, s azon közös birtokon felül, mely valamennyi emberi nyelveket jellemez, mert *emberi nyelvek*, azok egész sajáttsága és mivelta *a családban* foglaltatik. Bármely családhoz tartozék is valamely nyelv, ez nem magában és magának él csak, hanem egészen és teljesen a családban él. Tehát nincs nyelv, melynek számtalan tüneményeit nem kellene rokonai segítségével megfejteni. A mi semmi nyelvnek a földön szegyenére nem válik, az bizony nem válhatik a magyar-nak sem, sõt inkább gáncsoló törekvés az, mely elvetvén a rokon nyelveket, képzelõdésbõl magyaráz mindent, mit csak a rokon nyelvek tényeibõl lehet megmagyarázni.

Azután, a teremtõ, ki az emberi nemet e földre helyezte, e nem egyes családjainak bizonyos tehetséget osztott ki, melyet azok a nyelvek által bírnak és õregbítenek. A rokon nyelvek tanulása tehát megismerteti velünk azon õstehetséget is, melyet az együvé tartozó nemzetek osztályokúl kaptak. Innen a legelsõ, legszükségesebb nyelvhasznítás csak a rokon nyelveket tárgyazza. Ez által egyszersmind tudatára jutunk annak, mit bír meg azon nyelv, melyet rokonaival összehasonlítunk; ez által jutunk tudatára annak, mit bír meg, és milyen becses a magyar nyelv, melyet rokonaival egybehasonlítunk.

A magyar nyelvnek olyatén tanulása, hogy azt rokonaival egybevetjük, s igyekezünk mivoltát megismerni, kettõs feladatnak felel meg. Az elsõ *nyelvtani*, a másik *világtörténelmi* feladat.

Az egybehasonlító nyelvtanulásnak nyelvtani feladata, merem reményleni, ezen visszapillantás által is megfoghatóvá lesz az olvasó elõtt. Nem kevés példát látott itt arra, hogy mind idõmílag mind anyagilag, vagy szorosán véve: *nyelvtanilag* és *szótárilag*, megigazítást, megbõvítést vár nyelvünk a rokon nyelvek tanulásából ¹⁾. S az ebbeli megigazítás, megbõvítés oly számos, hogy ha

¹⁾ Szinte így a rokon nyelvek a magyar-nak tanulásából; aminthogy a finn nyelvészek a mienket tanulják is. T. F.

eddig nem voltunk volna hanyagok nyelvtudományunk ezen legeslegszükségesebb részében, a magas kormány más nyelvek példája után bizonyosan megrendelte vala, hogy a gymnasiumoknál a magyar nyelv tanítójától megkivántatik, miszerint legalább a finn nyelvben némileg jártas legyen; az egyetemnél pedig a magyar nyelv tanítása nem volna csak *sprachmeisteri*, hanem tudományos összehasonlító nyelvtudomány. De más senki nem dolgozhatik értünk: nekünk tetszett magasztalni nyelvünket, s magasztalás közben elhanyagoltuk, mi legnagyobb éltető a nyelvre nézve.

A világtörténelmi feladat még nagyobb, melyet a nyelvtudomány kitűz. Minthogy a nemzetek azon tehetséget, melyet osztályul kaptak, nyelveikben bírják és öregbítik: a nyelvek mivolta a nemzetek világtörténelmi hivatását tünteti elé a bölcselőnek. Minden nyelvcsalád bizonyos egészteszen, melyben a kezdetet s a tökélynek elért polcát láthatni meg. Ezen haladást a családbeli nyelveken észrevenni, méltányolni a történelem és bölcsелеm leggyönyörűsegebb, legmagasztosabb tennivalója; s mit az utóbbi a nemzetek világtörténelmi hivatásáról megsejt, csak amaz észrevét és méltánylás után sejtheti meg. Azért a családbeli nyelvek összevetése hasonlíthatlanul több és tanulságosabb — mivel egyedül ez ismertet meg bennünket a család idomi gazdagságával — mint egy a családból kiszakasztott nyelvek más családbeli nyelvekkel összevetése, mely soha tisztán fel nem foghatja a nyelvtani feladatot, annál kevesebbé a világtörténelmit. A tudomány előtt pedig jelenben az *indgermán* ¹⁾ és *altaji* nyelvcsaládok vetélkednek

¹⁾ Szokták *indeuropai*-nak is nevezni, de helytelenül, mert az *altaji* nyelvcsalád is europai, miután Európának egyik felén végig húzódik †).

†) Az „*europai*“ szó tehát kelletinél tágabb, de a „*germán*“ viszont kelletinél szűkebb, s azért ama földrajzi elnevezésnek annál inkább adhatunk elsőseget, mert a külföldiektől ural-altaji, s értekezönköül altajinak nevezett nyelvek Európában mindössze is csak 9,390,000 lélek (magyarok, törökök, tatárok és finnek) s így az összes europai népség huszonnyolcad része által beszéltetnek. Én, tekintettel a régi-földrajzi nézetekre, *scythának* neveztem e nyelvosztályt, mely földrajzi név azon összes földterületet fogta be, melyet, ha nem mindig kirekesztőleg lakták is az úgynevezett ural-altaji nyelvű népek, de bölcsesejök s állandó székeik csakugyan ott keresendők; s bár egy része e néposztálynak (különösen a finn népségek) igen régi idők óta oly éjszaki vidékeket laknak, melyeket a görögök nem ismertek: de ezek is kétségkívül a régi Scythiából tolattak fel, mely nekik is ha-

az elsőség felett; s ha kénytelen a tudomány az utóbbinak hasonlóságát elismerni, a mi nyelveinkben nyilatkozó szellem a legnagyobb diadalt nyerte meg. De „scire tuum nihil est, nisi te scire hoc, sciat alter“: az európai tudomány előtt nekünk kell e versenyben dolgoznunk, s azt az ő szemé láttára tennünk. Mert a mi igaz, annak, bár mely nyelvre fordítsuk is, igaznak kell maradnia, különben igaz volna nem egyéb mint látszat; honi tudományunknak tehát igazoltatnia kell a külföldi tudomány által. Az igazság egyetemes és tárgyilagossá, tehát mindenki által és mindenütt belátható.

A ki csak némileg képes fölfogni, mi nagy dologról van itt szó, az, ha nem osztozhatik is a fáradságos munkában, legalább meggyőződik a felől, hogy nyelvünknek a rokon nyelvekkel való egybehasonlítása igen is nagy nyelvtani és világtörténelmi feladatnak készül megfelelni; meggyőződik arról is, hogy bizony nem követ el bünt az, a ki nyelvtudományunkat azon térre igyekszik állatni, melyen az indgermán nyelvekkel igazán versenyezhesse. S ez a magyar nyelvtudomány feladata jelenben és jövőben.

Hunfalvy Pál.

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, DEC. 5. 1853.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályai' számára).

M. b. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnökte alatt

Jelen az illető osztályokból: Császár tt. Horváth Cyr. rt. Bertha, Csatskó, Pauler és Tóth ll. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Bugát, Érdy, Kiss Kár. rr. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

HORVÁTH CYRILL rt.

folytatta a' bölcsészeti' eszméjét fejtegető előadásai' cyclusát, ekkép:

A' helyett, hogy értekezésünk' fonalát épen ott ragadnók meg, hol azt a' szellemi önismeret' fokainak érintésekor félbe sza-

zajok volt. De ethnographiailag is bizvást így nevezhetjük el e nép- és nyelvosztályt, akár *újászokat* értettek a skytha néven a görögök, akár *barangolókat* (nomádokat) az orosz szkitása ige után: mind a két tulajdon az úgynevezett ural-altaji népek valamennyi ágaira illet vagy illik előkelőleg most is. E névnek körülírása tőlünk függ; az ural-altaji szük, s oly *hypothesisen* alapszik, melyet soha be nem fogunk bizonyíthatni. *Toldy F.*

kasztottuk, minden más előtt szükséges azon pontok' különleges taglalása, melyek foladatunkra nézve tájékoztatók. Értjük 1) a' bölcse'szet' tárgyát, mely körül, részint a' rideg bölcseletek' alap-gondolatain részint az egyéni nézetekből folyt irányzatok miatt, még mindig nagy a' különködés; 2) a' pszichologiai álláspontot, a' sok egyoldalúságnak ezen megzakányozott forrását; 3) az élet' fogalmát, mely nélkül az általunk érvényítendő álláspont' alapos felfogásának alig lehetne módját ejteni.

Nem szándékunk azonban itt azt vitatni, mintha a' valameny-nyi ellentét' egyesítésére czélzó bölcse'szet' határain belül minden különködés ártalmas és erővel is kiirtandó volna. Hiszen ez magát a' bölcse'szetet is tönkre juttatná. Van mégis a' dologban valami. A' különködés ugyan is, ha nem eszköz, hanem czél gyanánt tekintetik, könnyen lehet ártalmassá; továbbá mivel az előbbi szakaszokban fölemlített gondolatok' szövedékéből is rá kenhetni néhányra a' különködés' csalszínét: nem lesz helyén kívül, ha egy-két fölvilágosító magyarázatot ide csatolunk.

Főleg az, ki a' már előadottak' felfogása után az utolsó cik-kelyre csak amúgy futtában ügyelt, hamar csinálhat oly véle-ményt, mely szerint az itt-ott alkalmilag beszótt és néhol meg is nyomatékositott elemek közt némi összeférhetlenség mutatkozik. Az illy egyén következőleg fog okoskodni.

Állítva lön a' dolgozat' egyik cikkelyében, hogy a' bölcse'szet' eszméjét csak a' szellemi önismeret' fokainak segedelmével lehet a' maga valódiságában méltányolni. Az előbbi szakaszokban pedig az volt igényelve, hogy a' bölcse'szet' oly nyugpontokat mut-tatand föl az önmagával meghasonlott ember előtt, mellyek a' ter-mészet, emberiség és isten' irányában támadt kérdésekre nézve nem csak tájékoztatók, hanem ki is elégítők. De hogyan fogja mindezt a' bölcse'szet' végrehajtani, ha még azon tárgy sincs a' maga tisztaságában kellőleg megállapítva, mely körül a' bölcse'sz-kedés szükségképen forog? Hogy azon tárgy, legalább az érteke-zés' eddigi folyamán keresztül, nincs a' maga tisztaságában kellő-leg megállapítva, azt, ha más nem is, az imént előhozottak elé-g világosan tanúsítják.

Két tárgy lön érintve: az önmagát tevő emberi szellem és a' mindenség. Mellyik tehát ezek közül a' bölcse'szet' valódi tárgya? Ha az emberi szellem: hogyan és miféle oknak erejénél fogva ho-

zatnak tisztába a' természet' országaira, a' sokoldalúlag fejlődő emberiség' életére és a' mindent átható isten' tökélyeire vonatkozó kérdések? Ha a' mindenség : hogyan lehetne a' bölcsészet' eszméjét csak az önismeret' fokainak segédelmével méltányolni a' maga valódiságában?

Így az ellenvetés. Lássuk, ha létalaposan-e.

A' már eddig is több oldalról felvilágosított álláspont szerint akár az önmagát ismerő emberi szellem akár a' mindenség legye'n a' bölcsészetnek tárgya, mindegyik esetben ugyanaz leendő a' belszükségűleg végrehajtott bölcsészkedés' eredménye. Az emberi szellem, a' rajta keresztülvonuló általános szellemnek, mint általános igazságnak erejénél fogva tükre az egész mindenségnek: ha tehát önmagát egész összerűségében megismeri, közvetve ismeretére jut a' mindenségnek is. Nem mindenkép teljes ismeretére ugyan, mert a' mindenség' teljes ismeretével csak az általános, vagy is azon szellem bírhat, kiben a' lét mindenkép azonos a' tudattal. Ez az emberi szellemben nincs, nem is lehet így. Igaz, hogy lételeg ez is birtokolja a' mindenséget, de nem tudatilag is egyszersmind. A' léti és tudati birtok között nagy a' különbség. Onnan, hogy valami lételeg benvan az én szellemben, koránsem következik, hogy az meg is van már általam tudatolva. A' léti birtokot közvetlenség, a' tudatit ellenben közvetettség jellemzi. A' léti birtok ránk nézve adottság, a' tudati szerzettség. Mivel pedig a' szerzés időbeni működés, látni való : hogy az emberi szellem csak időbeni önismerés által teheti azt, hogy az, a' mi benne lételeg van, tudatilag is legyen. Ez oka bennünk a' bölcsészet' egy-mást előzsendítő rendszerekbeni föltűnésének is. Haladás előre E' szavakban rejlik ama' sugarlat, melly nélkül a' bölcsészet' országában sincs valódi élet.

Továbbá az emberi szellem' egyik lényeges tagja a' mindenségnek, nem gondolhatni tehát a' mindenségben állapotot, melly rá, mint tagra, némi hatással nem volna. Hiszen a' tökéletes egészben, minő a' mindenség, mindenik tag hat valamennyire, és valamennyi hat mindenikre. Más azonban a' csupán léti, más a' tudati alakban birtokolt hatás. Vannak, kik még a' józanúl kétségbe nem hozható tüneményeknél is készebbek a' hiú agyszülemények vagy hányakodó szűrszálhasogatásokhoz folyamodni, hogysen megis-

mernék : miszerint az emberi szellem' gazdagsága nem áll egyedül a' tudás' köréből.

De minek fordítanánk ezen oldalra nagyobb figyelmet, hiszen a' már eddig fölhozott érintetekből is világosan kivethető azon álláspontok' egyoldalúsága, melyekről az iménti okoskodás készíthetetik. Nem ritkák ugyan nálunk is az illy álláspontok' eredményei, ritka mindamellett azon mélyre ható átértés, melly nélkül a' fölhasználást sem alapítottnak sem czélszerűnek nem mondhatni. Pedig az álláspontok' alapított és czélszerű használása nélkül bizonytalanná válik a' feldolgozott ismeretek' egésze is. Sehoh sem tapasztalható ez inkább, mint az úgynevezett pszichologiai álláspont' alkalmazásánál; mit azonban annál kevesebben szoktak észrevenni, minél távolabb vannak ama' gondolatától, mintha bennök a' pszichologiai álláspontnál működő tehetségek nem volnának czélszerűleg kifejtve.

Valamennyi álláspont közt nálunk is legtöbben szítanak a' pszichologiaihoz. Sőt egy rész a' magyar philosophiát is arra szeretné alapítani. Igaz ugyan, hogy az álláspont' neve nem fordul mindenütt és mindenkor elé; ámde a' tárgyak' bölcsészeti fölfogásakor nem a' névben hanem a' tartalomban rejlik ama' fontosság' oka, mellyel a' fölfogást érvényesíteni akarjuk. Sőt olykor még tartalma sincs kellőleg áthatva azon álláspontnak, mellyről az emberiség' legsúlyosabb érdekeire vonatkozó kérdéseket bonczolgatjuk.

Találtatnak itt-ott, kik a' pszichologiai álláspont' meghonosítása, és a' róla szerkesztendő bölcelet' megkivántatása végett a' külföldi műveltebb nemzetekre utalnak. Hogyan lehetne az egyoldalú, a' mi a' művelt nemzetek' gondolkodásmódját olly irigyelhető magasságig emelte? Ez azon nézet, mellynek úton útféleni hangoztatásával eléggé mutatják : hogy ők még a' bölcsészet' dolgában is külsőségekkel bibelődnek. Azért, hogy valamelly nemzet' e' vagy ama' része e' vagy ama' bölcelethez szít, ugyanazt az egész nemzet' bölcsészete gyanánt fölmutatni, elhamarkodott dolog. De hamindjárt úgy volna is, szabad-e az e' vagy ama' nemzetnél kiválólag ajánrolt bölceletet magyar philosophiának keresztelni azért, mert a' benne előforduló alapnézetek magyarul is délszinre hozattak? Sokkal gazdagabb a' bölcsészet' eszméje, hogysen az csupán egy irányt követhetne olly nemzetnél, melly

alapos fejlődésének bizonyos fokán saját szellemi életét belszükségüleg akarja megismerni. De mi az az olly nagy becsben tartandó szellemi élet?

Szellem és élet! Ismét olly fogalmak, mellyek körül a bonnyodalom már is valódi tömkeleggé vált. Hogy ez az avatatlan ügykezelés miatt még inkább válhatik azzá, mindenki láthatja. Míg más tudomány' ajánlásakor magának a' kiszemelt tudománynak mélyére bocsátkozunk, hogy az onnan világosságra hozott okok által a' nemzetet annak becsességéről meggyőzzük: addig az ittott fölkapott s egyéni nézeteinkkel összehangzó bölcsesetek' különöségénél szétáradozólag, ellenben magáról a' bölcsészet' belsúlyos egészéről csak meddön szoktunk beszélni. Pedig a' magyar philosophia sem lehet más, mint a' bölcsészet' eszméjének határozott 's a' nemzet' szellemi életének mivoltával többé vagy kevesebbé megegyező alakokbani föltünése. És ha valahol, bizonyára ezen alakok' szerkesztésekor van legnagyobb szükségünk amaz, értekezésünk' elején már szóba hozott „nyitra“, mely nélkül a' nemzeti élet' szentélyében semmit igazán föl nem avathatunk.

Hogy ez a' nemzeti nyit sem a' külföld' valamelly részében divatos alapnézet sem a' pszichologiai álláspont' fölmagasztalásának következtében nem fog soha túlnyomólag érvényesülni, továbbbi ok-adás nélkül is szembeötlő. De a' hazaszerte meggyökeresített magyar közmondásokban is sokkal életre-valóbb kincset bír a' nemzeti szellem: hogysen azt a' pszichologiai álláspont'ról meg lehetne a' maga tiszta valóságában magyarázni. Ezen álláspont' sincs ugyan minden előny nélkül; ámde a' túlhajtott előny mellett ama' hátrányokról sem kell megfeledkeznünk, mellyek annál inkább irtandók, minél bizonyosabb az eddigi tapasztalás után, hogy épen ők gátosítják a' szellemi életnek létalapos megismerését.

Nem a' Wolf' és követőinek pszichológiájában megfásított lélekről van tehát e' dolgozatban szó, hanem azon szellemről, melly a' lelkeséget is mint lényeges oldalt magában foglalja. Minek következtében az összerü álláspont' a' pszichologiait nem zárja ki teljesen, hanem megtisztítja: hogy azután azt, a' mi benne valódi, saját tartalmának mozzanata gyanánt birtokolhassa. Azon szellemről van tehát itt szó, melly midön önmagát szabadon teszi 's tevéneinek önmagára történt viszonyításával önismeretét szervezi,

megindítja a' bölcsészeti eszmének fejlődését is. És valamint az emberi szellemnek saját eredeti határozottsága szerinti öntevése és az azt követő önismeret nem pusztán esetszerű, hanem szükségképi művelkedés a' szellemi életben : úgy a' bölcsészet' eszméjének fejlődése sem pusztán önkényi, hanem szükségképi működés.

És ime oly ponthoz értünk itt, mely az önismeret és a' bölcsészet' eszméjének fejlődését közelebbi viszonyba helyezi egymáshoz. Az egyik épen úgy eredmény mint a' másik; az egyik épen ollyszzerű működés által hozatik elé mint a' másik; azonfölül egyik sincs valódiilag a' szellemi élet' határain kívül : következőleg olly nyilatkozmányok, mellyekben az önmagát tevő emberi szellem önmagának megnyilatkozik. De mi az a' szellemi élet?

Mi legyen az élet, és különösen az emberi élet? olly kérdés, mellyen át nem osonhatunk. Nem tartozhatik ugyan föladatunk' köréhez az élet' fogalma körül mutatkozó homály és bizonytalanság' bővebb tárgyalása; ámde mivel már a' föladat is a' szellemi élet' egyik oldalát illeti, az úgy hozza úgy magával : hogy itt az élettanból néhány czikk megemlíttessék.

Különösen 1) minden élő lény bizonyos szervezettel bír. Nem állítunk valami újat, ha azt állítjuk, hogy e' tételt több oldalról meg lehet támadni. Az, ki előtt a' valóság nem más mint szünet nélküli működés, továbbá az, ki előtt legalább az élet folytonos levés, végre az, ki előtt az emberi szellem „ideale quid“, meg nem foghatja : mikép lehessen a' szervezetet, mint valami megállapodottat, a' valóság, élet és szellem' fogalmával összeférkeztetni. Megjegyzendő azonban, hogy szünet nélküli működést állandó lét-ok nélkül még csak nem is gondolhatni; hogy a' levés, mint levés nem azonos az étellel; végre hogy a' szellem önmagában megkülönített egység. Azonfölül a' szervezet nem olly tárgy, mellynek állapotossága és az elvont merevültség közt nem volna különbség.

2) Nem a' szervezet hanem a' szervezés, vagy is a' szervezet' éléhozása teszi az élet' közvetlen megnyilatkozását. Ezen állítás sem tartozik a' megtámadás ellen biztosítottak közé. Az, ki előtt az élet valamely testi sajátság vagy ismeretlen erő, nagyon könnyen elhitesi magával : hogy ezen állításban az okozat és ok fölcseréltettek egymással. Az illy nézetű ellen csak azt emlíjük

meg ; hogy más az élő, más az élet; más tehát a' szervező, más a' szervezés és más a' szervezet. A' szervező azon lény, melly önmagát tevőleg működik; a' szervezet azon okozat, melly a' szervező által előhozatik; a' szervezés pedig azon működés, melly által a' szervező a' szervezetet előhozza.

3) Míg valamely lény önmagát szervezi, él; mihelyt a' szervezés megszűnik, megszűnik az élet is. Hogy ezen állítás az úgynevezett naturphilosophok előtt valóságos botránykö, nagyon természetes dolog. Hiszen önekik az általános élet minden, az egyedi semmi; vagy ha több mégis valamivel a' semminél, bizonyára nem egyéb mint pusztá látszat. Ha tehát, az ő véleményök szerint, az egyén' szervezése valamiképen megszűnik, korántsem következik, hogy az élet is megszűnt. Ámde vagy létezik az egyetemes macrocosmus vagy nem. Ha nem létezik, miként azt a' psycho-idealismus vitatja, akkor a' natur-philosophok' véleménye magától elenyészik. Ha pedig létezik, akkor az egyéni élet, művelményével együtt, vagy csupán tűnékeny alak vagy nem. Ha igen, mi kénytet minket arra, hogy az egyéni életnyilatkozatokat elfogadjuk? Ha nem, akkor az élő lény, mint eredetileg meghatározott egysége az egyetemesség- és egyediségnek, két oldalt fog a' maga szervezésekor föltüntetni.

4) Minél tökéletesebben szervezi önmagát az élő lény, annál tökéletesebb benne az élet is; ellenben minél tökéletlenebben szervezi magát az élő lény, annál tökéletlenebb benne az élet is. E' mondat az előbbivel ellenkezni látszik. Ugyan is, ha az élő lény két oldalt tüntet föl életében, akkor ő, mint szervezetével együtt egy egészet alkotó, szervezet is szerv is. Szervezete az élet' egyedi oldalának, mert ez nyilatkozik meg benne, mint minden mástól megkülönbéztett egységben; szerve az egyetemes életnek, mint általános egységnek, melly valamint minden másón, úgy rajta is, mint szervezetének egyik tagján, folytonosan keresztülvonódik. Mikor tökéletes tehát már most az élő lény' élete? Akkor-e, midőn önmagát egyedi oldalának erejénél fogva szervezi, vagy akkor, midőn egyetemi oldalánál fogva az egyetemi élet által, mint önállás nélküli szerv, fölhasználtatik? Lehetetlen, hogy azon lény viselhesse magán a' tökéletesség' nyomait, melly önálló is, önállástan is.

Sőt viselheti is viseli is. Ha valaki váltig tagadná, lehetne a'

naponkénti tapasztalásra hivatkozunk, mert ennek ez iránybani tényei kétségbe nem hozhatólag tanúskodnak. Mivel azonban az iménti álláspont épen nem pártolója a' tapasztalás' erősítményeinek: azért is mellőzve mindazt, a' mi tapasztalásszerű, lássuk: vajjon az élet' belső titkai közt lehet-e némi nyomaira találnunk a' szóba hozott tökéletességnek.

Tökéletes az, a' mi céljának megfelel. A' cél lehet külső vagy belső. Ha tehát ennek következtében az élő lény tökéletes, külső vagy belső céllal kell bírnia. Ha a' cél külső, akkor ő csak eszköz, mellyel valamely tőle különb lény akarja elérni a' kitűzött célt. Ha a' cél belső, akkor az élő lény, mint öncél, önmaga valósítja meg azt. A' mint azután az élő lény vagy külső vagy belső célnak felel meg: a' szerint az őt megillető tökéletesség is vagy külső vagy belső. Úgyde a' már előbb mondottaknál fogva az élő lény olyannak ítéltetett, melly önmaga hozza elé saját szervezetét: miért is azon cél, mellynek az élő lény önszervezése által óhajt megfelelni, nem külső hanem belső. De mi ez a' belső cél? Maga a' dolog, feleli erre Frauenstaedt, midőn azzá lett, mivé lennie kellett. Lesz pedig azzá, ha valódi rendeltetésének megfelel. A' dolog' valódi rendeltetése pedig azonegy a' dolog' eszméjével. Mire törekszik tehát az élő lény önmagának szervezése által? Saját eszméjének mindinkább megvalósítására. Fölötte jelzőleg mondja Burdach, hogy az élet eszmén, azaz valami szellemin nyugszik.

Eszmén? gondolandja itt a' realismus' védője; így hát az élő lény nem volna egyéb, mint valamely önmagát érvényítő eszme? Az élet sem volna más, mint valamely eszme' megvalósítása? Összehangzik-e ez a' tapasztalással? Nem mutatta-e ez kézzel foghatólag, hogy az élők mégis csak többek, mint az eszmék? De tegyük, hogy az élő csakugyan öncél, vagy is eszme: hol veszi akkor magát az élet' ama' két oldala, mellyeknél fogva az élő lény szervezet is szerv is?

Így a' realismus' védője. És nem minden ok nélkül. Azonban lássuk, vajjon eldöntőleg-e.

Hogy az élő lény a' vele együtt létező lények' sorában saját céljának igazán megfelelhessen, folyvást tartozik működni, még pedig távolítólág azokra nézve, mellyek önállóságát veszélyeztetik; vonzólag ellenben azok iránt, mellyek őt önérvényíté-

tésében elősegítik. Látható innen, miszerint ama' viszony, mellyben az élő lény önmagához van, rá nézve szükségképi. Nélküle nem volna az, a' mi. Akárminő állapoton menjen tehát keresztül, tartozik azt, mint önérvényítésének mozzanatát, önmagára viszonyítani. Továbbá az élő lény, mint érvényítendő tag a' mindenségben, viszonyban áll a' mindenség' valamennyi tagjához. Nélküle nem volna tényező a' mindenség' czélszerűségében. A' szükségképi viszonyok sincsenek, nem is gondolhatók határozott célok' hiányában. Más czélt valósít tehát meg az élő lény, midőn magát önmagához viszonyában érvényíti; mást, midőn mint alárendelt szerv működik az egésznek irányában. Ámde mivel e' két irányzatban érvényítést önmagának tevése által hajtja végre az élő lény, világos: miszerint ama' két czélnek azon eszmében kell öszpontosúlnia, mellynek megvalósítása végett az élő lény valódilag létezik.

Feladatunkat illetőleg nem kevesebb fontosak ezeknél a' belőlük kihozható folyományok. Jól meg kell ugyan is az élő lényben különböztetnünk 1) azon határozottságot, mellyel ő egyedi céljának irányában bír; 2) azon határozottságot, mellyel ő valamennyi lény, közös céljának irányában bír; 3) mivel mindenik oldal kiegészítő rész az eszmében, egyik sincs, mint olyan, a' másik nélkül. És ez azon pont, mellyben az eszmének, mint a' kettő' egységének, szükségképisége gyökerül. E' szükségképiség' erejénél fogva történik azután, hogy az élő lény összerü határozottságához képest saját egyedi célját csak a' közös célban, és a' közös czélt csak saját egyedi céljában érheti el valódilag. Mert ha az élő lény, mint szerv az egészben, a' közös czél' megvalósításakor önmagát végképen megsemmisítené, megsemmisülne a' közös cél is, minthogy ez valósággal csak az őt érvényítő egyes lényekben bírhat. Azonban, mivel az egyes lény közvetlenül csak saját egyedi célját valósíthatja meg, nyilván való: miszerint ő a' közös czélt nem képes közvetlenül megvalósítani. Mit csinál tehát ezek' következtében az élő lény, midőn működve önmagát szervezi? Olly működést visz véghez, melly által saját egyedi célját, közvetlenül, a' közös czélt közvetve, öneszméjét pedig összerüleg valósítja meg.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

— *Időszaki sajtó.* — Ha visszapillantunk az időszaki sajtónk körében a lefolyt január hava alatt mutatkozott tüneményekre, azon következtetésre jutunk, hogy szembeszökő változások benne mindeddig nem történtek s minden egyes folyóiratunk általában véve megmaradt jellemében. Az Új M. Muzéum januári füzetében elősoroltuk volt lapjainkat az 1853-dik folyama alatt; az ott elősoroltak közül megszűntek (részint — mikép említve volt — az év folyamában, részint annak végével): a *Budapesti Visszhang*, a *Szépirodalmi Lapok* és a *Napi Tudósító*. Új magyar folyóirat 1854-ben nem keletkezett; ellenben megsaporodott újév óta (szerkesztő *Dr. Weisskircher*) pesti német lapjaink száma a „*Pester Lloyd*”-dal, melynek kezelői eddigelé dicséretes irányban haladtak, figyelemmel kísérvén Magyarországnak nem csupán gazdászati és kereskedelmi, hanem szellemi érdekeit is. Mint halljuk, a magyar irodalmat, névszerin a magyar időszaki sajtót is szándékoznak a Tárcában bírálva kísérni.

A megmaradt magyar folyóiratok közül személybeli változásokon mentek keresztül: a *Divatcsarnok*, mely megtartá ugyan szerkesztőjét, de *Friebeisz Istvánban* mintegy teljhatalmu művezetőt nyert s január óta nem hetenként kétszer, de a hónap ötös és tizes napjain adatik ki; és a *Családi Lapok*, melyeknek szerkesztését újév óta *Ney Ferenc* viszi.

Tisztán Szépirodalmi folyóiratunk tehát van ez idétt három: *Déliáb*, *Divatcsarnok*, *Hölgyfutár*.

A *Déliáb* megígérte, hogy hasárait ezentul a bírálóknak is megnyitandja. Ezen szándék méltánylást érdemel, s ohajtjuk, hogy a szerkesztőség mielőbb kezdje szavát beváltani, mert az első hónap hozott ugyan kritikai cikkeket, de tulajdonképi kritikát nem. A *színműirodalmi levelek*, *Szilágyi Virgiltól* eddig csak általánosságokat tartalmaztak, s inkább mondhatók céltalan sétáknak, mint következetes pályafutásnak. *Csengery Antal* cikke a *művészek leveleiről a XV. és XVI. században*, melyeket *Guhl* adott ki német fordításban, magyarázatokkal, ügyekszik a magyar közönség figyelmét folgerjeszteni ezen és efféle gyűjtemények iránt. Van egy történeti cikk is e roppantot ígérő cím alatt „*Vázlatok némely hún hagyományok köréből.*” A cikk negyedfél sűrűn nyomott levél; mi kincset birnánk e lapokon, ha azok valóban hún hagyományokat s mi több azoknak csak vázlatait tartalmaznák! Azonban e hún hagyományi kincsek iránti reményünket maga a cikkirő legelső szavaival eloszlatja, midőn úgynevezett hún hagyományainak forrásaiul *Priscus Rhetort*, s nyomán *Oláh*, *Otrokocsit*, *Husztit*, *Fessler* s legújabbban *Thierryt* jelöli ki! *Priscus* egykorú történetirő, kinek munkája még töredékeiben is fölötte becses, de — bocsánatot kérünk — nem hún hagyomány; *Oláh*, *Otrokocsi* stb pedig még csak nem is történetirati, annyival inkább nem hagyományi források; érdemök — e tekintetben csak *Thierryt* emelhetjük ki — abban áll, ha az előttök fekvő forrásokat helyesen s

kellőleg használták és merítették ki. Hún, helyesebben magyar, hagyományt Atiláról és koráról; azokon kívül melyek régi évkönyveinkbe a monda után fő ivételve közönségesen ismeretesek, csak a magyar, de kivált a székely, nép élő mondáiból lehetne előállítani, mint Kríza a Rika sírjáról szóló székely mondat (Új M. Mus. 1853. évf.) közölve tőn. De ez sokkal fáradságosabb, s több figyelmet és utánjárást igénylő munka volna, mint a „Húnhagyományi vázlatokat“ nem Priscusból, — mert cikkirő ezt sem eredetiben, sem latin, de csak magyar fordításban sem, használta — de még csak nem is Thierry francia szövegéből, hanem annak Dr. Burckhardt által készült német fordításából összefércelni. Tisztelet, becsület, de igazság is: ebben határozódik a cikk tudományosságának minden forrása, s a cikk elején idézett nevek csak az együgyű olvasó tiszteletteljes elrémülésére vannak számítva. Bizonyítsuk állításunkat. Thierry az Atila palotájában adott udvari ebédet a szemtanu Priscus szavaival leírván mondja, hogy a másod ízben fölfordott étkek után következett „une troisième *compotation*“; e szót ő egyenesen Priscus latin fordítójának „*compotationi* indulgere“ kifejezéséből vette át s mint idegen szót ritkított betűkkel nyomatta a francia szövegbe. Thierry német fordítója Dr. Burckhardt, nem tudván mire vélni ez idegenszerű szörnnyeteg szót, melyet francia szótárakban hiába keresnénk, azt nagy bölcsen *compots*-nak fordítja, mondván hogy a második fogás étel után egy harmadik következett, „*der zunächst aus Compots bestand*“, s utána hún *hagyományunk* írója szerint „*befőtt gyümölcs* hordatott.“ Így a helyett hogy Atila kúnjai s idegen vendégei nagyot innának, befőtt gyümölcsöt csemegéznek. Ha cikkirő az általa emlegetett Priscust eredetiben vagy fordításban olvasta, magát és a közönséget e baklövéstől meg fogta volna kímélni. Atila azon lakát, melyben 449-ben a görög követséget fogadta, a szemtanu Priscus „igen nagy *salu*“nak, utána Jornandes csakugyan „*salu*“nak, ezek után Thierry „*bourgade royale*“nak írja; a cikkirő Atila „*vár*“ról beszél, mert Thierry német fordítója „*königliche Burg*“ot írt. De még ez csak megjárná; hanem nézzük cikkirőnek e vár fekvéséről helyirati tudományát. „Hol volt e vár?“ kérdi, „Budán, Jászberényben, Szegeden vagy Tokajban?“ csak egyet tudunk bizonyosan, hogy Magyarhonban a *Titiphis* mentében.“ Ha a cikk ezt bizonyosan tudja, mi azt nem tudjuk, hol volt ez a *Titiphis* folyó; sőt még, eddig legalább, míg t. i. e földirati fölfedezésről bővebben föl nem világosítottunk, azt is merjük hinni, hogy ily nevű folyó a világon sem létezett. Legalább mi Priscusban, ki útját leírja, Drékón, Tíga és Tífésza, s utána Jornandesnél Tysia, Tibisia és Drikka folyókat igen, de *Titiphist* még sehol nem találtunk. Egyébiránt, ha cikkirő Priscust olvasta volna, annyit bizonyosan tudna, hogy Atila e kérdéses laka sem Budán sem Tokajban nem lehetett, mert Priscus világosan följegyzé, hogy „e vidéken sem kő, sem fa nem volt, hanem ott máshonnan hordott fát használták.“ De másutt is tesz a cikk új fölfedezéseket. Szerinte „kétféle ital nevét jegyezte fel Priscus: „*lamos*“ és „*medos*“, melyekkel újkorban éltek. Az első méz, az utolsó risből készült.“ Priscus szerint a *medos* bor helyett szolgált, Thierry s német fordítója méhsernek magyarázza, a barbár nyelven *kámnak* (nem *lamosnak*) nevezett italt pedig mind maga Priscus, mind utána Thierry és fordítója árpából készülnék állítják. A cikk mind ezt megfordítva s másként tudja; ha merjük kérdeni, honnan? To-

vábbá, ha a cikk, mint hirdeti, Priscusból merített volna, nem venné át vizsgálatlanul Thierry azon hibás felfogását, hogy a hún nagyvezér Onegesius görög eredetű lett volna, s vilézsége s bölcsesége által emelkedett volna e magas állásra; mert Priscusból megtanulhatjuk, hogy Onegesius — kinek görög neve Szabó Károly szerint a *honvezér* cím fordítása — testvére volt a Priscus s utána Thierry által is vad, nyers barbárnak rajzolt Csátnak (Scottas), kivel Priscus, Rusticius tolmács által kénytelenítettett beszélgetni; s így ha ez görögül nem is értő hún barbár volt, testvére sem lehetett görög eredetű. Ha a cikk Priscust olvasta, nem fogta volna Thierryvel és fordítójával Atila nejének *Kréka* nevét — melyet a székely hagyomány *Réka* vagy *Rika* alakban maig fõntartott, *Kerkára*, sõt kétszer *Karkára* is ferdíteni; s ha nem Thierry német fordításából szedte a hún hagyományokat, nem fogta volna Atilát és vendégeit *kupa* helyett (Priscus *κύπελλον*, utána Thierry *coupe*-ot írt), a német Schale után *csészéből* itatni; ha Priscust tartja szem előtt, Vigilt, ki egyszerű tolmács volt, nem mondaná palotaúrnak. Megsúgjuk még a cikkírónak, hogy a kérdõjellel jegyzett *eunuch* (?) szó jelentését bármely hellén és latin szótárban herélnék fogja találni. De szorúlhat-e író ember szótárra e mindennapi szó megértésére?! Még csak a „dominálni“, „polirozott“, „pakolva“, „centrum“ szavak használata ellen teszünk egy kis kifogást; miután nyelvünk nem oly szegény, hogy magyar író ezek helyes kifejezésére alkalmas szót ne találhatna. Ily cikkeket olvasva ne legyünk-e kísértetben a Délibáb szerkesztõjéhez azon bizodalmas kérést intézni, legyen ez I. számmal jegyzett cikk, — ha netaláni folytatásai is hasonló nyegleséget árulnának el — elsõ és utolsó. A történetirodalom nem Csáki szalmája, melynek boldog boldogtalan neki állhat. — Legtöbb becseselt bírnak a *Délibáb* januári folyamában közlött szépirodalmi munkák közül, némely fordítások, névszerint *A csalogány*, *Andersen* meséibõl *Csengery Rózától*, s *Parisina*, lord *Byron* után *Szász Károlytól*. Az eredetiek között *Jókai* vázlatos munkái elsõk.

A *Divatcsarnok* jelenleg nagyobb változatossággal teszi magát érdekessé, mint tavál, s ezen változatosságot nagy részben eszközli oly írók hozzájárulása, kik eddig nem dolgoztak e folyóiratba. Kivált szépirodalmi tekintetben e körülmény elõmenetnek tekinthetõ. A levelezés gazdag. Találunk könyvismertést is kettõt: *Szelestey László Kemenesi Cimbalmáról*, és *Arany Toldiáról*, — az utóbbi *Kemény Zsilymondtól*. A *Kemenesi Cimbalom* i-mertetése kedélyes magasztalás, kritikái behatás nélkül; *Toldi* ismertetése azonban szigorú buvárkodás, részletekre kiterjedõ s valóban kritikái magyarázat.

A *Hölgyfutár* maradt a régi, csak kül alakja lett csinosabb. Ezen folyóirat az „önkegyed“ kisasszonykák kiváltságos *bonne-ja*. Januárban három nõ arcképével kedveskedett olvasóinak, *Kaiser-Ernstné* asszony s *Madarassy Klotilda* és *Flóra* kisasszonyokéval. A két utóbbi hölgy írónõ. Nem vonjuk kétségbe a kisasszonyok tehetségét, annál kevesbbé, mivel korunkban a kék harisnya irodalmi hatalom kezd lenni; sõt a nevezett lap eljárását sem rosszaljuk, midõn a hölgyek arcképeit kiadta, mert ez csak oly galanteria, melyre Francia-s más országok is szolgáltának példákat: de igenis megemlézendõnek véljük a *Hölgyfutár* jellemzési modorát. *Madarassy Klotilda* kisasszonyt a magyar *Beecher Stowe* és *Georges Sand*nak nevezi, kétségkívül, mivel egyik sem. De az bizonyos, hogy ha az egyikhez e híres két nõ közül hasonlít, úgy épen azért

nem hasonlíthat a másikkhoz, jóllehet Párizsban maga *Georges Sand* adta ki *Beecher Stowe* négerregényét. Efféle jellemzésekkel, dicsérésekkel ártunk az illetőnek, ártunk az irodalom becsületének is. *Flóra* kisasszonyhoz pedig — egy nevesebb versírónktól! — következő sorokat olvasunk:

Neked nincs bánatod,
Hanem csak bánatkád;
Neked nincs asztalod,
Hanem csak asztalkád!

Sajnáljuk e kieszközödést, s bocsánatot kérünk érte olvasóinktól; ígérjük egyuttal, hogy ezentul ily aprólékosságok körül nem fogunk időzni. De szükségesnek tartottuk e nyilvános felszólalást annyival inkább, mert a napi közlönyök egyike sem lépett fel — alkalmasint collegialitásból — ezen szetlenségek ellen; már pedig ilyenkor a hallgatás helyeslésnek látszik.

Csodálatos, hogy legutolsó időkben szépirodalmi lapjainkban bizonyos anekdotizálás divata kezd lábra kapni; mintha a német *Lokalblatt*ól megirigyelték volna e dicsőséget. Mi a jó adomát becsüljük, talán túl is becsüljük, a mennyiben különös *műformának* tartjuk azt; hanem a jó adoma oly ritka, s különösen kérjük erre a *Családi Lapokat*, melyek különben újév óta érdekes és változatos tartalommal indultak meg, s remélhetőleg nagyobb olvasókört fognak magoknak kivíni, mint tavál. A *Katholikus Néplapról* nem mondhatunk újat, valamint nem az *Ifjúság Lapjáról* sem; mindakettő úgy halad, mint eddig. Az utóbbi folyóirat szerkesztőjének azonban, ki maga igen értelmes gyakorlati nevelő, azt ajánljuk, nyisson nagyobb tért az oktató cikkeknek; mi úgy hiszszük, igen sok a tisztán szépirodalmi tárgy.

A kath. hittudománynak, valamint eddig, úgy jelenleg is legtudományosabb képviselője és szószólója a *Religio*, mely éber figyelemmel kíséri a katolikus élet mozzanatait úgy a külföldön, mint hazánkban, sohasem szűnik sürgetni s helylyelközzel közölni is jelesebb munkák, énekek magyaráítását, kivonatait; fő cikkei mindig tárgyavatottsággal írvák. Figyelmeztetjük névszerint olvasónkat a magyar szentírás javításáról érkező hosszabb cikke.

A *Gazdasági Lapok* újév óta a kertészetet is állandó rovatban képviselik s Dr. *Encz Ferenc* bevezető szavai, valamint utóbbi cikkei komoly figyelmet igényelnek. *Havas József* beszédét is, a Budapesten felállítandó boresarnok ügyében, ajánljuk olvasóink figyelmébe. A magyarországi selyemtermelésről szóló cikk fontos gazdasági kérdést fejteget. *D. Csilchert* értekezése a juhtenyésztésről, *Szabóé* a szőlőről, a németországi útrajzok, gazdasági munkák kivonatai s ismertetései tanulságos egymásutánban váltogatják egymást. Valamint a katolikus tudományosságunk hazánkban jobb közlönnyt nem kívánhatunk, mint milyen a *Religio*, úgy a *Gazdasági Lapokról* ugyanezt mondhatni mind általában a gazdasági, mind különösen hazai gazda-ügyeink tekintetében.

A *Budapesti Hírlap* tudományos és szépirodalmi tárai, úgy látszik, egygyé s egyszersmind össze is olvadtak. Hogy a tulajdonképi szépirodalommal nem bibelődik, hajlandók vagyunk helyeselni; de a tudományos ügyek mindenestre nagyobb tért igényelnének, mint minőt nekik a tisztelt szerkesztőség enged. Ha ugyanis a *Pesti Napló* minden száma kivétel nélkül hoz valami ér-

dekes cikket tudományi rovatában, s ezenkívül még szépirodalmi tárcáját is képes ellátni (ezuttal egy újabb francia divatregénnyel, mely januárnak mintegy közepén indult meg), kérdjük, miért ne tehetné ugyanezt a *Budapesti Hírlap* is? Pedig politikai hírek tekintetében a *Napló* koránsem áll hátrább a *Hírlapnál*, sőt sok, kivált azon tekintetben előnye van felette, hogy keleten saját tudósítójával bír *Urházy György* ismert publicistánk személyében, kinek levelezései a *Napló*ból nem csak pesti, de bécsi lapokba is egész terjedelmök szerint átvétetnek. A *Budapesti Hírlap* körülbelül minden negyedik napon ad tárcát; ez januárban fővárosi s társaséleti szemlét, geológiai kivonatokat, *Planche Gusztáv* észrevételeit a regényirodalomról, s ha nem csalódnunk, kétszer könyvismertetést tartalmazott. A *Pesti Napló* tudományos tárcája januárban 12 könyvismertetést hozott, ezenkívül folytatólag *Toldy Ferenc* előadásait a magyar költészet történetéről (ötször), hasonlókép folytatólag a „Jeles írónk csarnoká”ban *Széchenyi és Kis János* jellemzését (az első báró *Kemény Zsigmond*, az utóbbi *Greguss Ágost* aláírásával), „Irodalom és élet” cím alatt becses cikket *Szontagh Gusztávtól*, aztán a Kéleti csatátér leírását (három folytatásban), a pesti állandó műtárlatróli jelentést, továbbá adatokat a gyapjútermeléshez *Hunfalvytól*, Bukurest legendáját, adatokat *Doleschall János* magyar természetvizsgáló ázsiai utazásairól (miről azonban a *B. Hírlap* is hozott egy cikket), végre rövid tudósításokat magyar és nemmagyar találmányokról, nevezetesebb személyekről, intézetekről stb. A *Pesti Napló* könyvismertetési rovatát, bármennyire hasznosnak, sőt szükségesnek ismerjük is azt, még mindig nem találjuk eléggé érlyes és következetes kritikai szigorral kezelve; az ide tartozó cikkek ritkán bírálatok, rendszerint csak épen ismertetések. Ez utóbbi is jó, de amaz első még jobb volna. Irodalmunknak bírálatra van szüksége, s ezért reméljük, a *P. Napló* is lassanként az ismertetésből a bírálatához fog áthajolni.

A nemmagyar folyóiratok közül jelenleg az *Ost-Deutsche Post* említendő, melynek jan. 14-diki számában *F. U.* jegy alatt (*Friedrich Uhl*) ily címmel: *Kulturleben in Pesth*; egy hosszabb cikksorozat nyílik meg. Az első cikk bevezetésül tekinthető, s nagy dicséretet és ócsárlatot egyszersmind foglal magában — a mint veszszük. Elmondja, hogy Pesten rendkívül élénk szellemi élet van, s a magyar költészet és próza szépségei német fordításokban is ösmeretesek a német közönség előtt. Ennek oka, úgymond, nem csak a magyarok lelki rugalmasságában s minden nemzeti mű iránti részvevő fogékonyságában, de abban is rejlik, hogy az értelmiség, mely eddig a politikai mozgalmakra fordított, most egészen az irodalomnak és színháznak szenteltetik. Ezenkívül a classicaikorszak, mely Nyugat-Európára nézve már letűnt, Magyarorszában még be nem következett. Elmondja továbbá a cikkező, hogy a magyarok a szellemi téren kiválólag félnek a német elemtől, ámbár ennek hozományait — be sem valíva — felhasználják. Nem tagadja a cikkíró, hogy a német elem, a magyarhoz képest, csakugyan igen gyengén van képviselve; de ez, úgymond, nem is csoda, hiszen a németiség Pesten csak előörs, s a sereg nagyjá mögötte, Németországban keresendő. Végül megemlíti szerző, hogy a nemzeti színház emelésére nagylelkű adakozások történnek s hogy — miről mi valóban nem tudunk — minden magyar irodalmi munka a kiadók által fényesen díjaztatik, mi magyar közönségnél biztos keletre számíthatni. — Ehez csak azt tesz-

szük : amen ! A tisztelt cikkírónak azonban emlékezetébe hozzuk , hogy a magyar élet, magyar műveltség s általában magyar viszonyok tanulmányozása nem egy pár hét dolga. A német cikkíró csak felületesen látta és nézte a jelent ; pedig ennek értéséhez a multnak ismerete is szükséges , — mire azonban F. U. talán épen személyes szempontjánál fogva nem képes. Értjük itt az ezelőtti magyar közműveltségről mondottakat , — mert a tisztelt cikkező , minden jóakaratára dacára , csak úgy néz bennünket , mintha csak tegnap óta léptünk volna az europai művelődés pályájára. — Még furcsább a második cikk , melyben elmondja F. U. úr , hogy a nemzeti színházzal a német színház lélekben és igazságban (in Geist und in der Wahrheit) nem képes versenyezni , s mégis csodálkozik , hogy míg a német lakosok látogatják a nemzetit , a magyar mégis oly „kleinlich“ , hogy a németet nem látogatja , holott ennek , a cikkíró szavai szerint , politikai küldetése (eine politische Mission) van. Így megy később az okoskodás , vagy inkább üres szószaporítás valamennyi cikken keresztül. A szerző minden lépten-nyomon elárulja , hogy nem ismeri viszonyainkat , mégis teli torokkal , úriasan osztogatja tanácsait. Az ötödik cikkben , mely a nemzeti színház művészeiről ad jellemzéseket , többek közt arra inti a magyar lapirodalmat , hogy lépjen fel a dráma mellett az opera ellenében. A magyar közönség tudja , hogy lapjaink ezt évek óta teszik , — csak a cikkíró nem tudja. Ne sutor ultra crepidam ! Ahoz kell szólani , a mit tudunk ; a miben járatlanok , tudatlanok vagyunk , azt ügyekezünk megtanulni , de ne csevegjünk róla tudákos pöffeszkedéssel , mely csak magát a járatlan fecsegőt teszi nevétségessé s utálatossá. Valóban ily szószólók mellett felkiálthatunk mi is : uram , ments meg barátimtól ! mert ellenségeimmel magam is elbánok !

Más bécsi lapok , úgy az Ausztrian kívül megjelenők is , januárban rövid híreken kívül semmi olyast nem közöltek , mi tudományos , irodalmi , s általában szellemi viszonyainkat érdekelné ; azokról tehát hallgatunk , remélvén , hogy a *Museum* martiusi füzetében több reánk vonatkozó közleményt fogunk feljegyezhetni a nemmagyar lapok cikkeiből.

11.

— *Halálozások.* — *Vályi Károly* szépirod. író octoberben Budán tüdővészben meghalozott.

Csaplovics Lőrinc , az ismeretes *Csaplovics János* testvére , Pozsonyban még múlt évi dec. 25-dikén halt meg s 20,000 kötetes könyvtárát Árva megyének hagyományozta.

Sükei Károly , magyar nyelv- és irodalom tanára a losonci ref. középiskolában , ismert lyrai költő és műfordító , sok ismerettel bíró tudósaink egyike , alig 29 éves korában meghalt Losoncon jan. 18-dikán sorvadásban.

Dr. Barra Imre , kolosvári orvos , jan. 20-dikán halt meg.

Fűskúti Landerer Lajos , nyomdatulajdonos , febr. elsején halt meg Vácon. Ő rekeszti be a százharminc év óta hol Budapesten , hol Pozsonyban és Kassán virágzott nyomdász család tagjainak sorát.

A külföldi nevezetességek közül *Silvio Pellico* (szül. 1789.) említendő , kí a jan. 31-dike s febr. elseje közötti éjjel szünt meg élni.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

IV. ÉV.

MARTIUS. 1854.

III. FÜZ.

ELHÚNYT HAZAI TUDÓSOK PANTHEONA. ¹⁾

III.

B. MEDNYÁNSZKY ALAJOS EMLÉKEZETE.

IPOLYI ARNOLDTÓL.

Honunk tudományos férfiai egyik legjobbjának emlékezetét akarom itt fölébresztteni. Viszontagságteljes évtized múlt el ugyan már, mióta sírba szállott, és a történetírás is sem akkor, sem éltében meg nem feledkezett róla; künn és itthonn előkelő történetírók, egy Hormayr, Gyurikovics, Toldy stb irták meg életrajzát s adtanak nekrológokat. De én azt tartom, hogy valamint az ily tettdús és példás élet a történetnek mindenkor jeles tárgya marad, úgy felesleges sem lesz az elszórt vonásokat s a még elő nem hozottakat összeállítani, s ez által, a mennyire erőmtől telik, a jeles férfiú emlékezetének áldozni.

Egyébiránt ezen irat sem igényel semminemű előnyt, akár a kimerítő előállítás, akár pedig a tárgynak megfelelő előadásra nézve. Íróját csupán a kegyelet vezérli azon férfiu iránt, kit éltében tisztelni tanult, s kinek holta után is a legnemesb kötelékek fűzék családjához; és ha őt kortársai elébe mint a tudomány s a

¹⁾ E rovat első száma *Endlicher Istvánt* hozta Wenzel Gusztávtól az I. év 1. kötete 194 stb. II.; a második *Fejér Györgyöt* Szilasy Jánostól, a III. év 1. köt. 269 stb. II.

Szerk.

hon egyik legjelesb férfiát, buzdításul és követésul állíthatta elő, célját elérte.

Mind a mellett, ha e röviden tartott életírás egy tudományos s előkelő államférfinak csupán szorosán vett életrajzán itt-ott túl fogna ereszkedni, úgy az, az elhunyt tettdús élete érdemeül tulajdonítandó, mely a nemzetünkre átalakítólag hatott legközelebb lefolyt fél századnak majdnem minden fontos percenetére befolyással volt; országunk állami élete, igazgatása, a nevelés, művelődés, a tudomány és irodalom, az állami s mezei gazdaság terén vele folyvást mint előkelő munkással és tényezővel találkoztunk. Azért élete, túl az életrajzi magányirat szűk korlátain, méltán reflexio-teljes korrajzzá alakulhat, melynek azonban, ha én csupán főbb pontjaira érintőleg utaltam, nincs több mondani valóm, azok a honfi érzetéhez hangosabban szólván a beszéd minden egyéb hatalmánál.

Meggyesi báró Mednyánszky Alajos régi nemes család ivadéka, melynek törzse a távol őskorban gyökeredzik. Már az arpádi korszakban, nevezetesen II. András alatt találjuk a trencsényi Mednyei Mednyánszkyak első nyomait; utóbb anjoui I. Lajos, leánya Mária királyné s férje Zsigmond korában mint hős lovagok jönnek elő, kik Velence, a hussziták és török elleni hadakban jeles szolgálataikkal tüntették ki magokat. Azon korban a beckói hatalmas Stibor-ház magvaszakadtával az erdélyi Bánffyak lőnek leányágon örökösei, ezek társaságában költözött a Mednyánszkyak egyik őse Erdélybe, hol a Meggyesi Mednyánszky-ház új ágának lőn alapítója; mi által az eredetileg egy család a maig virágzó két különböző mednyei és meggyesi Mednyánszky ágra vált el. I. Ferdinánd és János királyok idejében ismét Magyarhonban leljük őket a már is velök rokonult Bánffyakkal, mint a Stibor-Bánffyház leányágoni örökösei egyikét. Ferdinánd, János és Szulejmán elleni hős és hű szolgálataikért új adományokkal tetézte őket, és 1561. nemesi címerüket nagyobbítá. IV. Ferdinánd és I. Leopold alatti hason hű szolgálataik, nevezetesen a két Rákóci Györggyel folyt békealkudozásokbani erélyes közbenjárásukért — mint a melyet Mednyánszky István és Jónás, mint 1644—47. és 1652—60. évek, a családi levéltárban létező, levelezéseik a Rákóciakkal

mutatják, különösen elősegítének, az utóbbi fejedelem által bárói s országzászlósi méltósággra emeltettek.

Alajos báró 1784. apríl 20. született Prékopán, Turóc megyében, a Révay-család lakában, midőn szülői esetleg nagyanyja, született báró Révaynő, rokonait ottan látogatnák. Atyja László, anyja gróf Eszterházy Jozéfa volt; ez nemes erkölcsű szellemdús nő volt, kinek gondos anyai ápolása által első neveltetését családjá körében nyerte, miután 1792. elhunyt atyját még mint 8 éves gyermek zsenge korában elveszté. Még ekkor 90 éves öregatyja, ki még a károlyi török és teréziai öröködési háborúban vitézkedett, életben volt.

Mire Alajos felserdült, a gymnasiumi tanulmányokra a tencsényi kegyes szerzetbeli tanodába küldetett, hol kitünő szorgalmának első nyilvános jeleit adta. — Ugyanekkor Ferenc királyunk gróf Saurau eszélyes minisztere előterjesztésére elhatározta volt a theresianumi akademia visszaállítását; az elv, melyet egykor felállításában a boldogult nagy asszony követett, a tartományi aristokrátiáknak összeolvasztása, a józsefi rögtönző erőszakolás eredménytelensége után, ismét kivitelbe vétetett. Így történt, hogy akkor az ujdonan felállított intézetbe a birodalom legjelesb előkelő ifjai választattak, s e választás 1797. Mednyánszkyt is érte. Az intézet habár csak akkor állott újra fel, már is virágzása legszebb korát élte; eszközlője s pártfogója gr. Saurau szelleme hatotta át, tanároknak tudományos férfiak s ünnepelt írók alkalmaztattak, ezek tanítása s nevelésében részesült négy éven át Mednyánszky is, s jeles előmenete által mind tanítói, mind pedig a nevendékek serkentésében buzgó Saurau figyelmét magára vonta, kinek ajánlatára udvari apróddá is kineveztetett. 1801—4. hónapban a pozsonyi akademiában végzé jogi tanulmányait. A szorgalomnak, mely egész tanulói pályáján kísérel, élő emléket fentarták a maig összesen fenmaradt, kitünő jelességét tanusító, iskolai bizonyítványai.

Iskolái végeztével azonnal 1804-ben a magyar királyi udvari cancellaria gyakornokává lett, a következő 1805. évben tiszteletbeli fogalmazóvá, s még ugyanez évben a huszonkét éves ifju a tizenhat éves gróf Bolza Antoniát vette nőül. Kevés nappal azután Napoleon császár seregei Bécs előtt állottak, s Mednyánszky a vésznapokban, pályájának mindjárt kezdetén, már is

kitűnő megbízásban részesült, t. i. az udvari cancellaria levéltára gondjaira bízott, hogy Bécsből Budára mentse. Jellemző rá nézve, hogy ezentul egész életén át, a legkülönneműbb megbízások s rendkívüli küldetések érték őt folyvást, mint Hormayr megjegyzé, mintegy a rendkívüli nehézségű ügyekre szemeltetvén ki a rendkívüli tehetségű férfiú. Eddigi buzgó szolgálataiért már 1806. romai császári kamarássá neveztetett ki; s maga ezen okirat egy nevezetes történeti adat: vele az ezredéves romai szent birodalom e fényes és hatalmas hivatalnokainak sora bevégezve volt; s mire azon évben Ferenc a romai császárságról lemondott, Mednyánszky ismét az új birodalom kamarásává neveztetett ki, honnét a családi levéltárban e méltóság kettős okirata s aranykulcsa látható.

Ily kora díszes pályáról azonban családi körülményei ezen időtájban lelépni kényszeríték. Saját s egyetlen testvéröccse József, később huszár kapitány és kamarásnak javai már 12 év óta gondnokilag kormányoztattak, s ezek átvétele és szabályozása hatályos gondot kívánt, mi végett Nyitra megyébeni veszelei falusi birtokára vonúlt. De visszavonultsága ezen évei nem kevesebb érdekűek akár a szerencsés kezdetnél, akár későbbi fényes pályájánál. A súlyos idők terhei megfeszített munkásságát nem egyszer igénylék, az ország és megyéje ügyei, gyűlései, rendkívüli megbízások s küldetések többször kiszóliták őt falusi magányából.

Igy 1808. aug. 28-tól nov. 5-ig. Mária-Ludovika királyné koronázási országgyűlésén látjuk őt fellépni ifjai erélye egész lelkesedésével. A francia benyomulás folyvást rettegte a birodalmat, a csatamezőn honfiaink ezrei hullottak el, a vész új és új segély után kiáltott; a lelkesült országgyűlési rendek 12 ezer ujoncot s a nemesség személyes fölkelését, 50 ezer embert s 20 ezer lovat ajánlának, egyes gazdagabb birtokosok segélyezése a huszár ezredekhez egy ötödik osztályt kapcsolt. Ezen intézményekben, miként különösen a Nyitra megyeiekben — mely egy maga két huszár ezredet állított fel — Mednyánszkynek a többi lelkesekkel legnagyobb része volt. De nem kisebb erélylyel lépett fel az 1811-diki országgyűlésen, midőn a háborúk költségei által előidézett köz nyomorhoz, státusminiszter gróf Wallis, számos családok létét feldúló pénzürtécsökkentési rendelkezése járult. Mednyánszky ekkor a magyar országgyűlés többi ellenzéki tagjai-

val, honfíúi érzetében nemes önfelédéssel nyilatkozott a rendszá-
bály ellen, s ez által már akkor általános bizalmat vívott ki
magának.

E közben nem mulasztá el megyéje ügyeit kitünő buzgó
figyelemmel kísérni, s annak gyűlésein s törvényszékein folytonos
szorgalommal tetteges részt venni. Ki előtt megyéink, különösen
azon terjedelmesbek, minő Nyitra, szétagazó terhes politikai s
igazságszolgáltatási, adminisztratív nehézségei s bonyodalmai a
múlt korból ismeretesek, az képes leend méltánylani azon meg-
becsülhetlen, szilárd jellemű s tevékeny férfiak fáradságát s mun-
kásságát, kik többnyire minden kötelesség, sokszor személyes
érdek, s mindig haszon és fizetés nélkül, egyedül az utóbb elég
pazarul osztogatott táblabirói cím mellett, — melyet, miután szá-
zadokon át az alkotmány előkelő tényezője volt, az emennek sírt
ásott új kor elég gyáva volt elhunytában meggyalázni — a legújabb
időkig oly jeles részt vevének a közügy intézése, megyék kor-
mányzása, a törvényszékek igazságkiszolgáltatásában. Így fára-
dozott Mednyánszky is számos évekig, szerény de erélyes tevé-
kenységgel, megyéjében; munkássága messze kiterjedő körének
áldása a legutolsó egyes ügyefogyottakra és rabokra is kiterjesz-
kedett ugyan, de a megye választmányai, küldöttségeinek is
vezére és valódi lelke volt. Ekkép állott majdnem húsz évig egy
1813-ban az ő elnöklete alatt felállított nevezetes bizomány élén.
A megyének t. i., miként az egész országnak, kiáltó szükségei
egyike a közlekedési vonalok, utak st. elhanyagolt állapota javítá-
tása volt; e baj orvoslására bizottmány neveztetett ki Mednyánszky
erélyes elnöksége alatt, s az ő gondoskodása által azok ez időtől
építették s jelesen fentartattak, úgy hogy Nyitra azóta egyike
lenne az ország kevés megyéinek, mely jó karba helyezett köz-
lekedési vonalok- s jó úttal birt. Mednyánszky t. i. egy általa meg-
alapított nagyszerű tervnek nem csak kivitelét eszközölé, de foly-
tonosan azok jó karban tartása felett is hosszú évek során át örkö-
dött; sőt az általa megalapított terv szerinti eljárás a legutóbbi
időkig is mindig szabályul szolgált.

Miután 1810-ben nejét s később tőle maradt két gyermekét
is a halál elragadta, 1820. másodszer házasodott meg, a szellem-
dús Mailáth Ágnesz grófnőt, gr. Majláth József státusminister
leányát vevén el.

1820-ban a helyre állottnak vélt europai béke ismét megzavartatott. Az 1821-ben tartott laibachi congressus következtében az olasz förrongás elnyomására 30 ezernyi orosz hadseregnek kellett volna Gallíciából Tréncsény, Nyitra és Pozsony megyéken s a stájer tartományon keresztül Olaszthonba hatni. Ezen terhelő ügy elintézésével a m. udv. cancellaria részéről b. Mednyánszky Alajos bizatott meg; s habár a hadmenet tudva lévő okokból elmaradt, még is azon ügyesség, melylyel Mednyánszky az előkészületekben eljárta, a legrövidebb idő alatt raktárak alapítása, utak, hidak s az ily hadsereg szükségeire megkivántatók elrendezésében, nagy mértékben adtak tanuságot igazgatási ügyessége s tehetségeiről.

De a terhes idők vészei Magyarországra is esmét aggasztó fellegeket hoztak; az olasz zavarok az osztrák birodalmat erőltetett állapotba helyezék, a kormány hadsereg és költség-szükség minél hamarébbi pótlása végett, az alkotmányos formák mellözésével sürgetett s vett fel segítséget az országtól; a nemzet az alkotmányt ez által fenyegetve látta, és számos lelkesek, mint századokon át annyszor, úgy most is körülállták azt, férfias nyíltsággal lépve fel védelmére, kik között b. Mednyánszky Alajos sem hiányzott; ő, ki az 1808-diki országgyűlésen egykor a kormány törvényes kívánatit oly lelkesen pártolá, most, mint 1811-ben, a nemzet féltett jogai mellett kötelességének tartotta szavát emelni, s Nyitrában az országos ellenzék élére állott. Az ő s vele számos hasonérzetűek ezen erélyes föllépése által történt, hogy a jó fejedelem, meggyőződve a nemzet igazságos kívánatáról, az 1825-diki országgyűlésen törvényesen megfogadá ezentúl a nemzet alkotmányos jogait megörzeni; mire a köz bizodalom ismét teljesen helyreállt. De ezen időket szemlélgetve, ha azokat a későbbi hason helyzetek és körülményekkel hasonlítgatjuk, jellemzőnek találjuk Mednyánszkyra, valamint általában nemzeti alkotmányunk akkori bajnokira nézve, hogy élénk s a nemzeti szabadságért felángzó keblök, több meggondoltsággal mint szénvedélylyel küzdött annak megováásában; innét hogy a komoly higgadtság, melyet később a szilárd férfiú állásának és öregbedő korának volt hajlandó tulajdonítani a község, csak a mélyen belátó ész mérséklete, s mi oly nehéz a politikában is, és valódi bölcseség, — a mérsék volt. Ő távol volt attól, hogy hiu és üres szabadsághánytorgatás-

ba helyezze feladata dicsőségét. — Azért midőn az alkotmányt így megóva hitték, e sérelmi nemleges téren, s azok egyedüli orvoslata mellett, az országgyűlés s vele Mednyánszky munkássága korán sem állapodott meg, hanem fontos munkálatok közt egész 1827. tartott. Azon nagy fontosságú ügyek, melyek az 1790—1-iki országgyűlésen tárgyalatni kezdtek, minők az iskolák, nevelés, közalapítványok, törvényszékek, hadsereg, úrbér s adó ügyeit tárgyzók valának, aztán a kitört háborúk zavarai által háttérbe tolattak; most, midőn a béke megerősült, további halasztást nem türtek, és sikeresb tárgyalásokra újra ismét országos küldöttségek nevezettek ki. B. Mednyánszky az 1827: 8. törvénycikknél fogva ezek egyikének nem csak tagja, de valódi tényezőjévé lőn. 1828-ban ült össze a nádor elnöklete alatt az oktatási és iskolai tervet dolgozó választmány, Mednyánszkyt mint tagját jegyzőül kérvén fel; s e közbeni munkásságának gyümölcse, azon több ívrét nagyságu vastag kötet, melyeket saját kezével írt össze, nem csak a tagok véleményének összefoglalása s megállapodása, de bennök saját alapos és terjedelmes, minden egyes részletet kísérő véleményzései is helyfoglaltak, és csak kinek, mint esorok írójának azon élvezet jutott ezekben lapozhatni, képes magának méltó fogalmat szerezni ez ügyben kifejtett szorgalma és jártosságáról. De mindez csak csekély előmunkája volt ama későbbi nagy feladatnak, mely által honunk iskolai rendszere reformátorává lennie rendelve volt, vagy inkább, rendelve lennie kellett volna!

Ilyenek voltak magán élete főbb perceinek művei visszavonultságában, minők másoknak nyilvános életök egész pályáján csak oly ritkán jutnak osztályrészül. De bár mily kitünők is ezek, mégis távolról sem egészítik ki ezenkori munkássága minden részleteit. Nem kevésbé tiszteletre és méltánylásra érdemes b. Mednyánszky azon pályán, melyen mint javai belátó birtokosát az elméleti és gyakorlati gazdaszat terén látjuk: ennek példás elrendezése s művelése, valamint a másfelül alapos gazdaszati íratái, mind a két részbeni tevékenységéről méltó bizonyosságot tesznek.

De, mit nekünk mindezek előtt kell vala itt említenünk, azok tudományos s irodalmi érdemei. — Amaz első rendű csillagok egyike volt ő is, kik a hosszas éj után ismét világítani kezdének; s ha csodáljuk magas honfíui erényeit s politikai pályáját,

nem kevesebb előszeretettel lehet irodalmi tevékenységére tekintenünk, melyen lángesze, egy eddig elhanyagolt új tért nyitott, történeti múltunkra új világot s fényt derített!

Hogy ezen érdemeit kellőleg méltányolhassuk, szükség némi tekintettel lennünk a tudomány s nemzeti irodalom akkori állapotára, s a körülményekre s korra, melyek befolyása közt b. Mednyánszky íróvá lön. — Mi honunkban a tudományos irodalom akkori állapotát illeti, az még folyvást a kezdet éveit élte, minden tudományos vállalat még majdnem egészen idegen volt. A magyar történeti vizsgálat is, melynek terén a múlt század második felében annyian vetélkedtek: Cornides, Pray, Katona, Wagner, Windisch stb. parlagabban állott, és csak akkor kezdték a kor irányainak megfelelőbben tárgyalni esmét Engel és Fessler. Egy szebb kezdet reményeivel csak egyes nyelvbuváraink és—csinosítóink s nemzetiebb lelkesevésű ifjú költőink kecsagetének, mint Révai, Kazinczy; Berzsenyi, az idősb Kisfaludy st. — Sokkal dúsbab virágzásban volt már az akkor ismét ujabban felrészott, s a francia szabadságháborúk által forrongásba jött külföldi, s a ránk kiválólag befolyással lévő német irodalom s tudomány. Különösen a Müller János szellemében tisztult s lelkesült történeti iskola, s annak követői, Raumer sms. által az út meg volt törve. A germanisták által a romanisták ellenében a történeti s nyelvészeti munkálkodás méltóbb eredetibb nemzeti iránynak indult. A birodalmi főváros számos előkelő tudósai át valának hatva a felébredt újabb iránytól, és a szorgalmasan tanuló ifjú Mednyánszky általok s köztők nyerté sikerdús neveltetését, miként köztők leltméltó s tudományos igyekezeteit előmozdító barátokra: a roppant tudású báró Hormayr, a kitűnő államgazdász gr. Salm Hugo, a nagy orientalista b. Hammer-Purgstall személyes s irodalmi baráti voltak, s büszkék versenytársukra, kiben viszont munkálataik s tudományos igyekezeteik buzgó elősegítőjét lelték fel. Mednyánszky köztők először német nyelven szólalt meg, melyen neveltetett és tanulta a tudomány új példányait ismerni, de mind azt mit itt tanult, az új nemzeti történeti irányt, hona és nemzete történetére a legdúsbab sikerrel alkalmazva hozta át, s az által nálunk az új nemzeti történeti iskola valódi alapítójává lön.

Magasabb észtehetsége ugyan is, valamint élénk szelleme a gyakorlati ismeretekhez épen úgy vonzódtott, mint a tudomány és

irodalomhoz. Ezen utóbbi tudományos igyekezetei s irodalmi tanulmányai körévé azonban különösen a történettudományt választá, de ezt egész kiterjedése s minden részleteiben. Egyenlő sikerrel fáradozotta mélyebb kútfői vizsgálat s buvárkodásban, valamint az ebből vett eredmény összeállításá skidolgozásában, a történet népszerűsítésében s annak költészetében; nem kevesebb szerencsével jelent meg az ethnographia és statistika, geographia és archeologia térein, mint az elméleti s gyakorlati állam- és közigazgatás, valamint a természettudományok körében. De mi mindezen munkásságát előttünk valódilag becsessé teszi, minden írói tökélyén túl, még az, hogy mind ezekben csak egy eszméje és célja volt, mely körül minden irodalmi munkálkodása forgott: a hazai tudománynak még a részbeni parlag tércinek művelése.

A mondottaknak, valamint kitünő szorgalmának bizonyosságát adandják az itt elősorolandó részletek. A történettudomány alapja a kútfői vizsgálat lévén, kezdjük legelőül e téreni érdemeit méltányolni. Hogy ezen történeti tanulmányai alapját megvesse, e végre nagy költség s fáradsággal gyűjté s alkotá meg ama nevezetes és becses okirati, s más emlékezetes íratok, adatok, levelezések s kútfők tárát, melynek nagy részét teszik a híres levéltárnok Rajcsányi okiratgyűjteményei és Wagner Károly, az „Analecta Scepusii“ írója hagyományának egyik fele, a másik Jankowich birtokába jutván. Ehez járultak azok, melyek a Stiborok idejétől bečkői családi dús levéltárhoz tartoztak; a többi dús anyagot számos összeköttetések, utánjárással, s különösen Erdélyből is a fejedelmi korabélieket gyűjtve, szedé össze. Az egésznek tartalmát becses eredeti okiratok, IV. Béla királytól 1273-tól kezdve, teszik, egész az újabb korig, hasonlóan számos érdekes s az eredetiek hiányában nagyobbára egyetlen s eredeti helyett szolgáló okirati másolatok, valamint nevezetes követségi utasítások, országgyűlési naplók, cancellariai példányok, genealogiai, heraldikai és sphragistikai anyagok, számos nevezetes férfiak levelezései ¹⁾. Mindezekből már eddig is meglepő új s igazító ada-

¹⁾ Ezen kitünő férfiak, nagyobbára magyar, levelezéseik nevezetesbjei a következők: Zekel 1492, Gritti Lajos 1531, Korlátközi 1532, Banth de Tarnow 1584, Turi Márk. 1585, Drugeth György 1587, Zrínyi György 1595, Magócsi 1609, Weselényi Ferenc 1637—58, Lubomirszky 1643, Zrínyi Miklós 1664, Zay András 1666, Lippai érsek 1652—62, Eszter-

tok fejlettek ki, s még számosakat, miket maga a gyűjtő munkáiban fel nem használt, valamint általában a magyar történetre nézve igen becses kincset, rejtenek magokban. Mily fáradsággal gyűjté nem csak költség, utánjárás, de saját szorgalmával is, gondolható, miután oly vastag ívrétnyi köteteket is mint p. Bél Notitiája kéziratban maradt folytatásait saját csinos kezeírásával rövid egy pár hét alatt irt le. E kéziratárhoz még a nevezetesebb, és számos ritkább hungaricákból álló könyvtárt csatolt. — Ezekbeni kutatásainak eredményei voltak némely nagy kútfői művek, mint: *Diplomatarium illustris in Hungaria quondam gentis Stiborianae*: ezen a közép korban hazánkba beszármazott s rövid idő alatt majdnem példátlan hatalomra vergődött háznak, melynek hamar kimúlta után javait leányagon a legnevezetesebb magyar családok öröklék, teljes, az illető kor s családokra nézve igen érdekes, diplomatariuma. Hasonlóan: *Legatio cardinalis Pázmáni ad aulam Romanam 1623. suscepta*, a nagy férfiú egyik nevezetes követségi eljárása; mind a két mű a szerző birtokában lévő eredeti okiratok, tudósítások s levelekből merítve, általa illető bevezetések, felvilágosító jegyzetek, s más becses történeti mellékletekkel láttatott el; az utóbbi meg is jelent Pesten, 1823. Hart-

házy Pál 1653—60, Csáky 1654, Szelepcsényi érsek 1657—70, Eszterházy Zsigm. 1657—63, Balassa Bálint 1662—75, Eszterházy Miklós 1648—44, Bethlen Ist. 1639, Drugeth 1638—48, Illésházy Gásp. 1639, Nádasdi Ferenc 1645—48 (24 darab), Eszterházy Dániel 1645—48, gr. Puchheim 1645—51, Pálffy Pál 1651—52, Nadányi 1658—9, Szúnyogh Imre 1660, Illésházy Gáb. 1662—75, Perényi Gábor 1669, Érsekújvári pasa 1683, Czobor Ádám 1687, Illésházy Mikl. 1683, Tököly Imre 1683, Kolonich, Forgách, Jaklich püsp. Révayak st. A két Rákócitól Mednyánszky István és Jónáshoz már említett levelek több százra mennek, számosak közölök titkos jelek és számokkal irvák, Rákóci Ferenctől még 1705. Lóránthffy Zsuzsánna I. Rákóci György nejétől 1650—59, Báthori erdélyi fejedelemnőtől, Barsay Ákostól st. Ehez eredetiek s másolatok külön gyűjteménye: Pázmány, Veranchich Faust, Forgách cardinál, Bethlen Gábor, Lépes érsek s többektől. Érdekes naplók 1711—16; egy magyarul írt napló a hétéves háborúból, országgyűlési naplók; nevezetes férfiak s tudósok levelei Mednyánszkyhoz, köztök Fessleréi, egy érdekes emlékkönyv facsimilékkel. *Historica familiarum*, ezek eredete, története, jogaik, birtokaik, címerek s okiratokkal st. Más itt elő nem hozott nevezetesek fen a szövegben felemlítvék, mint a melyeket vagy maga kiadott, vagy másokkal közölt kiadásul; felhagyok szinte Szapolyai, Bocskai, Bethlen és Rákóci korabeli számos *másolatok* felsorolásával.

lebennél. Ezen kútfői munkái s archaeologiai vizsgálataihoz tartoztak a templomosokról írt munkái is. Hammernek, a tudós orientalistának kutatásai nyomán újra feléleszté a templomosokrólí világtörténet még mindig homályosnak tartott kérdését, különösen az általa kiadott „Fundgruben des Orients“ című folyóiratában igyekeztén azt nevezetes értekezése: *Mysterium Baphomedis revelatum*, által megfejteni. Az irat a történettudósok közt akkor nagy zajt idézett elő; Gruber és mások hatályosan nyilatkoztak ellenében, s b. Mednyánszky sem maradt el szerényen felvilágosító adataival, a pöstyéni nevezetes templomosok egyházromjairólí vizsgálatait, számos ábrákkal, melyek még az oszlopfőkön szemlélhetők valának, adván ki a nevezett folyóiratban; mire később egy nagyobb művet is szerkesztett: *Disquisitio historica de sedibus olim Templariorum in Hungaria*, mely ugyan szinte, mint a sibi-bori diplomatarium, maig kiadatlan maradt ¹⁾, sőt ugy látszik egészen elveszett. Közlött továbbá számos okirati regestákat a Tudományos Gyűjteményben és Hormayr „Archiv“ folyóiratában, valamint lényeges része volt Fejér Codex Diplomaticusában is, mint maga akiadó hálásan kiemeli, melyben, a mennyire összevettem, eredeti s másolati okiratgyűjteményének azon része, mely a kiadásban megjelent korszakba tartozott, egészen — de nem hibátlanul — kijött. Nevezetesb kisebb kútfői iratok, melyeket még gyűjteményeiből s más levéltárakból közlött: *Iter persicum per Georg. Kakas et Tekandrum*, és *Iter Budense*, mind a kettő ne-

¹⁾ Tudomra legalább, mert Remellay, ha jól emlékezem a győri „Hazánk“ folyóirat 1848-ki folyamában azt, mint előtte ismeretes munkát említi; szabad legyen tehát őt, ha annak csakugyan nyomában van, nyilatkozatra felkérni; mert én a leghitelesb első kézből úgy vagyok értesülve, hogy midőn Mednyánszky hosszabb ideig Erdélyben hivatalból eljárt, ezen kéziratát utánnézésül hazuról maga után küldetni kérte, az őveitől útnak indított munka azonban eltévedt, s minden keresés dacára soha többé nem került kezeihez. Én magam is többször kerestem kéziratárában azon reménnyel, hogy legalább szerkesztése irataira jövendek, de legkisebb nyomára sem juthattam. Hasonló sors érte a pázmányi eredeti levelezéseket is, melyek számra mintegy 32, Pestre voltak küldendők, gondolom az akademia számára, s útközben a Buda előtti fejevári uton levő kocsmánál a poggyászos szekérről levágott, ezüst étszereket magában foglaló szekrénnyel, melybe téve voltak, eloroztattak, annál nagyobb veszteségre, miután hamarjában másolatuk sem vétethetett, s minden mi felmaradt, esupán a levelek röviden feljegyzett foglalata.

vezetes török korszaki követségröli tudósítás; *Thurzó Imre 1618-ki országgyűlési naplókönyve*; *Weselényi összekelése Szécsy Máriával*; *A kegyetlen Báthori Erzsébet vallatási jegyzőkönyve*; *Kolonics Siegfried és a budai pasa üzeneteik*; *Drágfy a mohácsi ütközelbeni zászlótartó és Fáy magyar nyelven irt végrendeleteik*; *Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek, az időbeli magyar régiségekre nézve igen fontos végrendeleti drágaságai s eszközeiröli hagyományá, jegyzetekkel kísérve*; *Kalotai naplója József császár és Katalin czárnő összejöveteli utazásáról*; *A hagyományos Zobormölki okirat*; *Bethlenkonstantinápolyi követsége 1619-ből*. Ide tartoznak nevezetesb történeti kútfök kiadásairöli ismertetései, bírálatai, például jeles kritikája a *Chron. hung-polonicum Varsovien-seröl*.

Nagyobb egyes történeti értekezései: *A Jagyellök Magyarországbani uralkodása*; *A keleti görög befolyás Magyarországra*. Egyes fejedelmek, mint: *Hunyadi Mátyás*, s egyes nevezetesb férfiak s korszakaik rajzai, mint: *Nádasdt Tamás a nagy nádor*; *Thurzó György nádor*; *Illésházy István nádor*; *Istvánffy Miklós alnádor s történetirö, Janus Pannonius (?)*, melyek valódi remek kor- s életrajzok, minöket sem elötte sem utána eddig még történetírásunk fel nem mutatott. Ezek azonban nem egyedüli történetrajzai; honunk elökelö családjai hosszú büszke sorát és sziklavárai lajstromát kellene elészámlálnom azok kiegészítésére. Ki a Hormayrral általa kiadott „hazai történeti zsebkönyv“ (Taschenbuch für vaterlaendische Geschichte) tíz évi folyamán át való lapjaiba betekintett, könnyen el fogja mondani, hogy csak kevés nevezetesb családja s vára van Felső-Magyarországnak, mely az „*Ahmentafeln*“, és „*Burgen Ungarns*“ címü állandó rovatok alatt elö nem jöne, így *Illésházy*, *Eszterházy*, *Aponyi*, *Andrássy*, *Dessewffy*, *Podmanin*, *Szirmay*, *Sztáray*, *Berzeviczy*, *Pálffy st.* családok, *Vöröskö*, *Detrekö*, *Ghymes*, *Dévény*, *Éleskö*, *Érsekujvár*, *Borostyánkö*, *Nyitra*, *Krasznahorka*, *Trencsény*, *Beckö*, *Óvár*, *Sztrecsen*, *Hricsó*, *Budatin*, *Vág-Podhrágy*, *Oroszlánkö*, *Illava*, *Temetvény*, *Csejthe*, *Litava*, *Árva*, *Töllipcse*, *Apony*, *Szepesvár*, *Sárospatak*, *Tokaj*, *Sziget*, *Zólyom*, *Észtergam*, *Visegrád st.* ¹⁾ vá-

¹⁾ Kéziratban maradt szinte töle egy töredékes anyaggyűjtemény a magyar várak történetére, melyben bizonyos kitűzött rovatok szerint kezdette meg az erre szolgáló különmemü adatok egybegyűjtését. Hasonlók a már

rak s várromok dicsőségét ő újra felébreszté. S a melyek neveikkel még itt nem találkozunk, csak a következő sorig kell várnunk, hogy azokat a vért s visszavonást hirdető száraz történeti emlékezet s valóság helyébe, a kellemesben szóló rege bájos öltönyében feltüntetve lássuk. Mert ki ne tudná, hogy b. Mednyánszky nem csak a hazai történet írója s buvára volt, de nemzeti őshagyományaink, történeti regéink s mondáink valódi művészi ihletű regélője is; ő ki magas szelleme varázsvesszejével azokat új életre költé, a feledett nemzeti emlékezet s néphit homályos szálait összeszövé; a nép fiait s leányait ajkain szállongó mondákat, a romok alatt feledékenységekben lézengő regéket, a családok atyáról fiúra öröklött szóhagyományait összeszedve, s ismét bájos tündéri lep-lökbe öltetve a nemzetnek visszaadni s fentartani igyekezett; jól tudván, s azon fenséges érzet s meggyőződéssel lévén, hogy a nemzeti történet csak ekkép, az elbeszélő s képző művészetteli szoros egyesítése által válhatik népiessé s nemzetivé, s csak így verhet erős gyökereket az ifjak s nők, a nép s az egész ivadék körében, és hogy a nemesb honfiai s nemzeti érzetet semmi sem ébresztheti jobban a népben, mint az ő tulajdon sajátosságai, regéi, mondái, meséi, hite, szokásai s hagyományai, melyek legbensőbb lényege, érzelmei, gondolkozásával századoktól fogva összeforr-vák, gondos ápolása; ez az. mi egyedül képes a népben nemzeti érzetet táplálni, s nélküle a nemzetiség melletti minden ékes per-oratióink s üres lyrai versecskébeni ömlengéseink valódi sisyphosi munkává lesznek! — Ezen feladat, melynek elismerésére az elmék akkori forrongása s kifejlődése után a világ minden művel-tebb irodalmi rájöttek, s mely mindenütt számos igyekezetek által életbe léptettetett, nálunk akkor Mednyánszky által lőn megkezdve és sok tekintetben megfejtve, ha az sikerdús követőket talál s ápoltatik. — Ő múlt századaink történeti aknáiból valódi kincseket hozott elő, melyek nem csak a többi nemzetek ezen irodalmi ágá-val a versenyt kiállották, de a legtágabb történeti ismerettel bíró Hormayr által, ki azon időben ezen igyekezetek leghőbb pártol-ója volt, mindenek elébe helyeztetek. Így Mednyánszky törek-vése honának új történetet, s egy szebb történeti tudatot, a világ előtt pedig történetünknek dicsőséget szerzett. Több éven át Hor-

fent, kézírattára ismertetésében említett „historica familiarum“ e nemű gyűjteményei s feljegyzései a családok történetére nézve.

mayr fennemlített történeti zsebkönyvében, s a hasonlóan általa szerkesztett „Archiv“ történeti folyóiratban adá ő azokat át a közönségnek, mely utóbbiban az éveken át folytatott ez allandó rovat: „*vajjon Ausztria története szegényebb-e költői moticumok s anyagban más népekénél?*“ legnagyobb részt Mednyánszky, természetesen *magyar történeti*, közleményei által töltetett ki; s Hormayr maga volt, ki ezt nyilván leghálásban elismerte. Valódi tükélye s legszebb virága volt ezeknek az 1825-ben először Pesten Hartlebennél kiadott „*Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn*“, a Vág folyóni festői utazása, melyet a szerző a Vág folyó eredetétől Szepesből kezdve, egész a Komáromnáli Dunába ömléseig talpon tett meg; a maga nemében első ily, s ismét eddig még szinte felül nem múlt mű hazánkban; diszítve Fischer udvari rézmetsző, uti társa, számos, a Vág regényes völgye legszebb tájékait és várromait ábrázoló, rajzaival. Lelket emelő történeti visszaemlékezések itt a nyájas rege karjain tűnnek fel, s mellettök mégis mindenüttannyi tanulságos közbe vetett helyirati, statisztikai st. jegyzetekkel, s feldiszítve s átszöve az egész a nagyszerű természetszépségek leírása koszorújával. Minden tekintetben classicus tája az hazánkknak, melynek hegyei s völgyei, meg erős sziklavarai, nemzeti hőseink családjainak annyszor vég menhelyei s reményfokai valának a török s tatár dúlások korában; kastélyai s váraiban élénk magyar élet folyt, s legeredetibb előkelő magyar családainknak is itt találjuk törzshelyét; az egészet pedig a természet nagyszerű szépségeivel tetézve, hazánk egyik legregényesb tájékává alkotá. Mindezt összefoglalva képzelhetni, mit vala képes Mednyánszky érzete s művészi keze belőle alakítani. Első díszkiadását utóbb egy második érte. Eddig számosan megjelent regéit és elbeszéléseit is összeszedvén, azokat remekül kidolgozva s újakkal bővítve 1829-ben „*Erzählungen, Sagen und Legenden aus der Vorzeit Ungarns*“ cím alatt adá ki Pesten Hartlebennél, melyeket 1832-ben magyarul is vettünk Szebényi és Kisstől. Kéziratban maradt szinte egy igen érdekes gyűjteménye: *Rohosvölgyi népszokások, előítéletek, babonák, regék*; mintegy 92 szám.

Ezen önálló iratain kívül, fönnidézett kisebb művei s értekezései különféle folyóiratokban jelentek meg, mint: Hammer *Fundgruben des Orients*; *Ungrische Miscellen*, *Literatur-Anzeiger*,

André „Hesperus“ című gazdasági lapjában; de leginkább báró Hormayr *„Archiv für Geschichte, Statistik etc.“* nagy értékű történelmi lapjában, mely célra eleinte Hormayrral és Salm Hugo gróffal az utóbbinak raiczi várában Mednyánszky egyesült; később az akkor annyira kedvelt s korszerű, ma pedig hazánkra nézve is valódi történelmi kútfővé vált *„Taschenbuch für die vaterländische Geschichte“* együtt viendő szerkesztése s kiadására szövetkezett, és azt tíz éven át (1820—30) folytatta is. Mily része volt Mednyánszkynek e vállalatban, a fönt elszámáltak mutatják. A később magára hagyott Hormayr háladatosan emlékezett reá vissza, ki által, mint mondja, zsebkönyve virágzása korszakát érte, s őt a már elébb általa megkezdett vállalat visszaállítójának, történelmi zsebkönyve lelkének nevezte. Mednyánszky lelépte után annak szerkesztését Hormayr ugyan tovább folytatta, utóbb még Münchenben is, de az sajátlagi eredeti becsét veszté, s csupán általános tág körű egyetemes történelmi egyes szakokróli értekezések tárává lön, mely irányban az Münchenben, Rudhardt által mind maig folytatattatik.

Reánk nézve azonban nem kevesbbé, fontos Mednyánszkyt mint magyar írótt ismerni. Mert ki eddig egy sort sem írt, melynek hazája s története nem volt volna tárgya, mégis, az idegen nyelven nevelt férfiú, saját nemzeti nyelvünk s irodalmunk mostoha körülményei közt nem talált módot s utat az ebbeni fellépésre. De alighogy kedvezőbb kilátások nyíltak nyelvünk s irodalmunkra nézve, és 1817-ben egyes lelkeseknek sikerült a *Tudományos Gyűjteményt* létre hozni, annak lapjain Mednyánszkyt legott az elsők közt szemléljük mint magyar írótt s történettudóst. Itt közlé legelül okirati gyűjteményeit, s tanított bennünket egy alapos értekezéssel *„mint kell az okiratokat a magán levéltárakból közleni“* azaz regestákat készíteni; mi által ő leginkább azon féltékenységnek eloszlatását akarta eszközölni, melynek örve, a családok jogai vélt aláulása, miatt eddig minden történelmi kútforrásaink be voltak dugva. Ebben is tehát példával s tanítással indult utat törni, miután családi levéltára okiratait is különbség nélkül közleni kész volt, s ezen igyekezete következtében is egy szerencsésb aerát várhatánk történelmi vizsgálatunkra; de a minden nemesb érdekt iránt meghidegültekre ez sem hatott, a mese süketeknek szólt, s úgy látszik hogy ott vagyunk még mindig, hol tegnap valánk, s

újból kezdhethük első történetvizsgálóink Bél, Cornides, Katona, Engel s Kovachichchal a bibliotaphok elleni sükeretlen panaszaitkat ismételve pengetni. — A már felhozott munkáin kívül a Tudományos Gyűjteményben jelentek meg: *Drágffy Jánosnak 1526. mohácsi táborból költ utolsó rendelése*, 1818. VIII., *Visegrádi emlékirás XII.*, *Kolonits Siegefrid 1829. II.*, *Nyitra vármegyei írókról III.*, *Eredeti oklevelek kivonásai 1819. VIII. XI. 1820. VIII. XII. 1821. XI.*, *Dévén várának omladékai*, képpel, 1820. X., *Ghymes várának leirása*, képpel, 1821. II., *Töredék I. Mátyás kir. karakteristikájához*, VI., *Hazafi gondolatok a magyar nyelv kiterjesztése dolgában 1822. I.*, *Detrekő vára* képpel, 1822. VII. *Vöröskő vára* képpel, XII., mely utóbbiak gr. Salm Robert által fordítottak németre. Mily hő ápolója volt ezen folyóirat minden igyekezeteinek, s mennyire igyekezett hazája minden nevezetesb körülményeit a külfölddel megismertetni, mutatják azon ismertetések, melyeket a Tudományos Gyűjtemény tartalmáról az Archívban folyvást közölt. Mint magyar író lépett fel a *Kisfaludy-Bajza Aurorában is*: *A fogoly herceg, történeti elbeszélés*, s a szerb királyról *rege* az ő tollából folytak. Egy nyelvészeti töredék is maradt fen kézíratai közt: *magyar közmondások betűsor szerint gyűjteménye magyarázatokkal*. Mint magyar szónokot pedig még közelebbi napjainkban ismertük őt; minmagunk valánk tanúi magyar ékesszólásának, mely egyaránt hatott választékos szobatoszága, szép magyarsága, s mély esze győző okaival, és tudnunk kell hogy őt is, ki még pályája kezdetén az akkori időköz képezt a bévett latin nyelven volt kénytelen a köz ügyekben szólani, s annak egész tökélyét magaévá téve a classica dictio remekeivel versenyzett, azok egyike volt, kiket az ohajtott fordulapont ért, de kikre az, egész súlyával nehezült, nem csak magoknak alkalmassá kellett a nyelvet előbb tenni, sokaknak s Mednyánszknak is, előbb ismertetét is megszerezni, de övék lőn azon feladat is, nyelvünket diplomatikai, törvényhozói s tudományos képesség s tökélyre emelni. Mily része volt neki ebben, mutatják azon legfőbb hivatalok, melyek polcára lépve, mindenütt első emelte magával a nyelvet is azok hivatalos közlönyeül: mint megyei kormányzó, mint országgyűlési vezérszónok, mint választmányi jegyző, törvényjavaslat-készítő, mint a legfőbb kormányzók tagja és elnöke. S nekünk ma feledni nem szabad, hogy azon hajlékonyságot s erőt, melye nyelv-

vünk ezen új korszakban a diplomacia, szónoklat, igazgatás, iskolák s tudomány közlönyeül felvéve, tanúsított, nem csak nyelvészeinknek de ezen férfiaknak is kell köszönnünk, kik véle az átmenet napjaiban küzdöttek.

De a magyarság és a nemzetiség iránti érdemeit fontolgatók itt még meg nem állapodhatunk; ha még nem feleedtük, hogy félszázados küzdelmekbe telt annak a lenézés, félreértés, irigység és gáncsok, meg az egykedvűség elleni megóvása; nem fogjuk feledhetni azon lelkeseket is, kik érte a küzdőterre vitézül kiléptek. B. Mednyánszky, korában, az első egyike volt, ki mindenkor hatályosan emelt szót a magyarság terjesztését rágalmazva megtámadók s gátolók ellen. A jeles eszű, de elnémetesedett *Berzeviczy* volt akkor egyike az elsőeknek, ki a nemzetiségi surlódásokat *Zschocke* német lapjában megjelent értekezéseivel felszítá; Mednyánszky azonnal férfias védelemmel utasítá azokat vissza az *Archiv* 1823. évi 4. számában. Hasonló hűséggel szokta volt a nemzeti alkotmányunk ellen intézett rágalmakat megcáfolni. Jellemzőleg tudósít egy ily esetről b. Hormayr: gr. *Andreossy* francia követ a bécsi udvarnál, úgymond, egy nagy művet vala kiadandó Konstantinápoly, a török birodalom s a déli-európai tartományok állapotáról. E közben többször nyilvánítá a bécsi körökben szándékát, miszerint bővebben kívánna értesülni a magyarországbani rabszolgaság alapelveiről, s annak jelenlegi állapotáról: „*sur le principe de l'esclavage en Hongrie, et son état actuel.*“ Alig hogy Mednyánszky erről értesült, felgerjedve a gyalázó tévedés miatt, francia nyelven, tömött rövidség s elmésséggel páros alapossgal, történetileg s törvényileg felvilágosítá a magyar földművesnek földesura s a koronához viszonyait; mi gondolhatólag a francia diplomata fogalmaitól jóval különbözött. De nem csak az idegent; honfiat is, és különösen ismét *Berzeviczy* gáncsait, igyekezett visszautasítani e nevezetes cikkében: „*über die ungrische Constitution in Bezug auf die cosmopolitischen An- und Ausfalle des verewigten Gregor Berzeviczy.*“ Hason szándékkal járt el *Jenny* „*Handbuch für Reisende*“ magyarországi utazásleírásában elkövetett hibák s balítéletek megcáfolása s kiigazításában. Mind erre ha valaki, úgy leginkább ő volt jogosítva, nem csak alapos történeti tanulmányainál fogva, de különösen jogtudományi, politikai, statisztikai, közigazgatási s kitűnő gyakorlati ügyismerete tekintelé-

ből; mert e téren is folyvást tettel, lélekkel, buzditással, szóval és tollal működött. André jeles „*Hesperusa, Oeconomische Blätter.*“ s egyes röpiratokban szétszórják e nemű dolgozatai. Így jelent meg tőle a Hesperusban *Nyitra vármegye* tökéletes statisztikai, topographiai *leirása*, mely a szerkesztő által az e nemű leírások példányaként állítottatott fel. Ilyenek továbbá ezen iratai: *A mesteremberek díjaztatásáról, A pénznek magyarországbani értékéről s törvényes kamatjáról, A robotváltságáról, A magyar paraszt állapotjáról, A magyar nemesség várfentartási kötelességéről, A szkalikai barlangokról, Az ausztriai havasokról, A selyemművelésről, A kendernövelésről, A felsőbb gazdaszat akadályairól hazánkban.* Ezen utóbbi jeles iratot a boldogult nádor több ezer példányban nyomtatá le kiosztás végett. Kézirattárában maradtak kiadatlanul a már fentebb érintetteken kívül: *országos nemzeti hitelbank terve; tanítási s nevelési ügy elrendezése; országgyűlési, valamint választmányi naplói jegyzései, különösen az 1811. országgyűlés története, rólai gondolatai s levelezései*, melyek érdekességét s becsét, már a nevezetes szerep, melyet ezen országgyűlésen vitt, tanusítja.

Egész literatori pályája pedig, bár mily mérhetetlen sokoldalú s eredménydúsnak tűnik is az fel, csak kevés évre, s koránsem egész életére terjeszkedik. Későbbi legtevékenyebb életéveit mint államférfiúnak komolyabb gondok igénylék, melyek közt a tudománynak keble hajlamához képest nem áldozhatott többé. Munkássága egyébiránt mindenfelől nyilatkozó méltánylást gerjesztett, a honi és külföldi tudósok első sorában állott a jeles férfiú, ki négy nyelven egyaránt ékesen és szabatosan írt, s legjelesb tudósokkal összeköttetésben volt, számosak kétes kérdéseikkel hozzá folyamodtak, s vállalataik ajánlásával tisztelék meg. A frankfurti német központi történetvizsgáló egylet 1820-ban, a morvasziléziai gazdasági s földművelési intézet 1817, végre a bajor kir. tud. akademia tiszteleti tagjának nevezék ki.

A tevékeny férfiú nem is hagyott többé honi tüzhelye szelény körében. Újra fellépett a hivatalnoki állampályára, melyről húsz év előtt körülményei lelépni kényszeríték. 1830. királyi helytartó tanácsossá nevezetett ki. Még ez évben, a koronázás alkalmával, a jelen volt bajor király udvari kamarási szolgálatával tiszteltetett meg. Már 1831. ismét egy rendkívüli küldetésben látjuk

öt. Ez évben a cholerajárvány uralkodott hazánkban is, több helyt forrongások ütöttek ki, s a főváros is lázas állapotban volt; a kormány rendkívüli módokról volt kénytelen gondoskodni, és Mednyánszky Pest városa királyi teljeshatalmú biztosává rendeltetett mi neki csak új alkalmat adott kimutatni, mily erély s emberszeretettel bírt, midőn mindeneket a lakosság megnyugvására intézett el.

1830-ban értük meg azon időt is, melyben a nemzet jobbjai hő vágyuk egyike teljesültét ünneplék. A magyar akadémia megalakult. B. Mednyánszky, ki létre jöttét nem kevesse segíté elő, az elsők közt volt, ki alapító tagjai által az igazgató tanácsba, irodalmi érdemeiért pedig az akadémiától tiszteleti taggá választott, és pedig *egyhangúlag*. 1832. év nyarán a Bécsbe előmozdított gróf Teleki József helyett az akadémiai elnökséget is ő vitte.

Az 1832-ben megnyílt országgyűlésben befolyásosan vett ismét részt, de még annak folyamában, 1833., mint királyi biztos ismét rendkívüli küldetés érte. T. i. Torontál vármegye és Kikinda szabad kerülete közti hosszas, bonyolódott és már többször sikertelenül megkísértett ügyek rendbe hozásában járt el; mit ő váratlanul rövid idő alatt, elvégre, a közös felek megelégedésére úgy végzett, hogy mind a két rész küldetéseért a felségnek köszönetet mondana. Ugyan ez évben udvari s magyar kir. udv. cancellariai előadó tanácsossá mozdíttatott elő; 1835-ben pedig Trencsény megyének — melyben a gyermek, szorgalma első lépteit tevő — főispáni helytartója lett, a megye és elaggó örökös főispánja, az utolsó gróf Illésházy, régi és ismételt kérelmére. Ismét ez évben mint kiküldött királyi biztos rendezé Pest városa bonyolódott ügyeit, s egyszersmind tisztújítást tartott. 1836-ban újra terhes munka nehezedett rá, s egyike a legnehezebb megbízásoknak. Erdélyben a kamara állapotja s igazgatása régihb időtől fogva el volt hanyagolva, a kezelés minden ágaiban zavar és pangás uralkodott; a baj s vétkesek kipuhatólására, egy új rendszer kidolgozása, s általában az egésznek elintézésére Mednyánszky küldetett ki. Ő a nehéz feladatot két év alatt nem csak a kormány legnagyobb megelégedésére végezte be, de az illető tisztek s érdekeltek megnyugtására is, annyira, hogy kik az érkezőnek igazsága és szigora előtt reszkettek, a távozó jótevő atya után, ki nekik újra rendet s kötelességet, s az által új életet adott, siránkoznak.

Ezen idő alatt még, érdemeiért, 1836. máj. 8. belső titkos tanácsossá, 10-dikén a magyar kir. kamara alelnökévé, 1837-ben pedig nov. 16. Nyitra megye főispánjává nevezetett ki. De az erdélyi küldetéséből csak 1838-ban megtérő, még ekkor sem léphetett a közben rá ruházott fényes hivatalokba az új megbízások s kiküldetések miatt, melyek már mintegy visszaérkeztere várni látszottak. Hazánkat akkor ismét csapások érték, melyeknek sérvei orvoslásában Mednyánszkynek ismét el kelle járnia. A dunaáradás azon évbéli pusztításai által Budapest, Esztergom s a körül fekvő táj károsult lakosain a kormány az osztrák banktól felvett 3 millió forint kölcsönnel igyekezett segíteni; az ügy elintézése, a segedelelem szükségének felismerése, s a tőke felosztása b. Mednyánszkyra bízott. Csak 1838. sept. 16. léphetett fényes beiktatással nyitrai főispáni hivatalába. És ez élte egyik legünnepélyesb, de végzeteljes perce is volt! Jól érzé ezt már akkor a jeles férfiú; remek főispáni beköszöntő beszéde mutatja azt. A megyébe, melyben, mint mondja, harminc évvel ezelőtt, lángoló honszeretettel lépett fel először mint még ifjú, most évek lefolyta s hosszas fáradságos szolgálatai után, melyeket a megye minden ügyeiben híven résztvéve, számtalan körülmények közt önfeláldozással végzett mint egyszerű munkatársuk, egy alkotmányos ország legbüszkébb méltóságával tetézve, mint kormányzója jö vissza és áll körükben; de ekkor is újra első az volt, hogy „hazája s az emberiség kívánatai, szükségei s nyomorai enyhítésére kezességet“ fogadott, s arra megyéje rendeit is buzdítá „a közjóérti ezen közreműködésére pedig életét véglehetőleg készséggel ajánlá fel.“ Az betű szerint beteljesedett. Nyitrában volt hivatali utolsó eljárása, s ebben tört meg szíve.

1839-ben, miután az iskolák rendezésének szüksége is már régtől az előtérbe helyezkedett, s mind inkább sürgetőssé lön, erre a kormány a helytartótanács mellett egy különös tanulmányi bizottmányt állított fel, s ennek elnökévé, az ez ügyben is legjártasb, s legtöbbet fáradozt Mednyánszkyt nevezte ki; újra ismét azon nagy munkával bízva meg őt, hogy Magyarország számára új iskolai rendszert dolgozzon ki, melynek a kor igényeihez képest a szétválasztandó humanisticus és reál, valamint a felsőbb és alsóbb iskolákra kellendett kiterjeszkednie. A mű Mednyánszky szorgalma által ismét elkészült; hogy életbe akkor még nem lép-

tettetett, s műve gyümölcsét a nagy férfiú meg nem érlelheté, s mi azokat egész az újabb fordulatig sem izleltük még, annak nem ő volt oka. Az ily átható változtatásoknak akkor különféle akadályai voltak; mi azonban a feladatát jelesen megtettnek dicséretéből mitsem vonhat el. A mi később ennek alapján némileg létesült, az a József-ipartanoda felállítása volt. Ébredésünk ezen korában élénkült sajtóügyünk, mint az egész művelt világban úgy nálunk is, előtérbe tolult; atyáink törvényhozása rá nézve törvény nélkül hagyott, s hiányában a kormány természetesen találta jogát, azt tovább is kezelhetni; az újabb mozgalmakkal ennek kezelését a fennérintett tanulmányi hatósággal egyesített könyvvizsgálati bizottmányra ruházta, melynek elnökeül szinte Mednyánszky választott. Ez intézmény akkor nem kis aggodalmat szült, bár azok, kik jobban értesülteknek vélték magokat, ebben nem törvényellenes, de csupán törvénytörlő s a hiányzó helyébeni előleges intézkedést láttak. Annyi bizonyos, hogy általa a sajtó bilincsei tágultak, hogy általa érleltetett meg a sajtó azon szabadságra, melyet mint Dahlmann akkor vélekedett, a politikai gyermekvilág, karácsonyi játékasztalán szeretett volna mindjárt látni.

A nevezetes 1839—40—diki országgyűlés is még nem egy babért fűzött b. Mednyánszky honfiúi érdemkoszorújába, habár annak a férfiú kitünő szerénysége miatt a köz előtt nem volt is nagy látszatja. A kormány engedékenysége s a közböcsánat által az elégedetlenség és bizalmatlanság, melyet az 1836—diki országgyűlés alatti lépések szültek, teljesen megszünttetett, a köz bizalom ismét helyre állt. Az engesztelődés ama törekvéseknek tulajdoníttatott, melyeket akkor a kormánypárt férfiai kifejtettek; ezeknek nem csak egyik vezére és feje az egész országgyűlésen át b. Mednyánszky volt, ki az elnöklete alatt tartott előleges tanácskozásokat minden egyes tárgynál úgy tudta intézni, hogy azután a nyilvános tárgyalásban a legjobb sikerrel ütöttek ki; de ezenkívül egyike volt azon keveseknek, kik minden fontosabb tárgyban a fejedelem tanácsába felhivattak, hol a mindkét részről bizodalomnál fogva a közbenjárás megisztelő, de annyira terhes súlya nehezkedett vállaira. Egyébiránt az eredmény, mint mondók, a közbizalom helyreállása volt, s annak eszközzését az egész országgyűlés s vele a nemzet hálája a kormány élén állott két Majláth s a velök családilag s honfiúi érzelben rokon Mednyánszkyknak

tulajdonítá, minél, úgy gondolom, a polgári erény nem nyerhet szebb jutalmat.

Még ezután egy új megbízás érte őt, s ez is nem csekélyebb, mint egy magyar nemzeti bank tervének a kormány elébe terjesztése. Régi visszás állapótaink egyikének vagyok ugyan hajlandó tulajdonítani azonkülönnemű, egymástól egészen eltérő nem csak megbízások és küldetéseket, de a rendes alkalmazásokat is, melyekkel nálunk egyes kormányférfiak elhalmoztattak; akár hogy azt alkotmányunk egymásba vágó intézményei úgy kívánták, akár netalán a csak kevesek képessége, vagy pedig egyesek kitűnő tehetsége tette szükségessé; Mednyánszky azonban, ki e tárgyat is irataival rég taglalta, itt is helyén volt, s neki ez is csak érdemére fogott szolgálni. Mert bár annyira terhelve volt vagy négyféle, folytonos cselekvést igénylő kormányzói külön fő hivatalokkal, mégis e megbízásban is oly készség és serénységgel járt el, hogy midőn végre 1842-ben a fényes magyar királyi fő-kincstárnoki hivatalra s a magyar királyi udvari kamara elnökévé neveztetett, s a kormány e mellett aggódnék, nehogy a terv kidolgoztatását másra kellend biznia; ő a munkát kezéből ki nem eresztve, ez aggodalomra a nagyszerű műnek váratlan sebes bevégzésével válaszolt. Életbe ugyan ez sem lépett, min ugyan senki felakadni nem fog, sőt arra még egyhamar kilátás sem volt, mint annyi másra sem, mit Mednyánszky előrelátása s munkássága nemzetének előkészített.

Mert még hivatalkodása és élete ezen végső terhes éveiben is, midőn az írói pályáról rég lekényszerítettett, nem csak hogy a tudomány, magyar irodalom és férfiai leghőbb pártolója volt, s az akademia gyűléseiben részt vett, de azokat koronként mint helyettes elnök vezérlé is. Reguly utazási ügyének egyik leghőbb pártolója, tudományos vállalatoknak — mik közül elég legyen Michnay és Lichner „Budai törvénykönyvökre“ és Lányi néki ajánlott „Magyarföld egyháztörténetére utalni“ — mindenkor kész és lelkesült előmozdítója volt ¹⁾; de még folyvást egy magyar történetvizsgáló

¹⁾ Mily hő pártfogója volt minden ügyefogyott tudósnak, tanúsítja a híres tudós Rudolf francia abbé iránti barátsága, ki honából számkivetve (egykor Sig. Rohan cardinál strassburgi érsek titkára, és chemiai vizsgálatai vezénylője; l. életrajzát Mednyánszkytól az Archivban) vendégszerető házában találta fel viszontagságai után nyughelyét.

egyesület tervét s felállítását is forralta magában, végzete azonban már ennek létesültét sem engedé megérni; és kell-e mondanom, hogy annak hiányát még maiglan is nehéz szívvel viseljük.

Erélyes részt vett még az 1843-ban kezdődött országgyűlés folyamában, üdvös intézkedései buzgó előmozdítóinak egyike volt, de végét már nem érte. Mert megérte ugyan, de túl nem érhetett azon időt, midőn nemzetünk élete idegeit az ocsudással együtt heves láz kezdé átjárni, s jobbjaink törekvése, csak izgató szerként hatott — — ennek egyik legvészesb korszaka a felizgatott tömegek uralkodása volt, az úgynevezett szatmári pontok melletti s elleni pártharcok, — s mi legfőbb, s mitől az emberek a legszentebb ügy körül sem mentek — a mindenekbe keveredett személyes érdekek küzdelmei. Nyitrát ekkor e roszak kegyetlenebbül dúlták fel. Mednyánszky, ki kormányán állott, keservesen volt kénytelen minden erélye dacára tapasztalni, hogy a rendelkezésre levő csekély eszközökkel a bajnak gátot nem vehet. Mégis mit sem kímélt: gyengélkedő egészségét, nyugalját s vég erejét feláldozva, törekedett a dolgok állásán segíteni, de vég erélye a pártok vésztorlatin megtörött. Az 1844-diki jun. 15-dike s következő napokban általa még megtartott nyitrai tisztujítás életébe került; küzdelmei után a még 17-dikén haza nem értnek, útjában, a galgóci vár falai közt, egy rögtöni lázban szakadt meg szíve a honért, melynek ő nem csak eszével, de szívével is hű fia volt; — s ez volt azon betegség, melyben kimúlt! — És mégis mennyivel szerencsésb, hogy a későbbi rémes idők korszakát nem érte meg — tehát te is: *felix, Agricola, non vitae tantum claritate, sed etiam opportunitate mortis.*

Feladatomban végén talán ismételhetem, hogy a dicsőült férfi méltó rajza csak elmúlt fél századunk teljes korrajza lehetne; átmentünk annak mí is boruján és derűje szebb percein, mi, úgy vélem, miként önkénytelen, úgy a legszebb dicséret, nem mondva kevesebbet, mint hogy az átalakulási kor első munkásai egyike volt; s mégis ha igazak akarunk lenni, többet kell mondanunk: hogy munkássága korán túl, a messze múlt s távol jövőre is hatott! vagy nem volt-e ő a lángeszű történetbuvár, ki multunkat irataival felderíté s új életre ébreszté fel?! s nem volt-e ő az előre látó államférfi, ki nevelési rendszer, nemzeti bank st. tervei által

a messze jövőt előkészíteni gondoskodott? „Ha ennél többet róla nem mondhatnék, ezeknél bizvást megállapodhatom.“

Szűk feladatomat, midőn ez élet nyilvános művei főbb perceit leírtam, bevégezhetem; de a dicsőült férfi életrajzának kiegészítéséhez még magán élete köréből nem egy kitünő vonás volna veendő. Mert mint mi nyilvános élete művei s fényes pályája által, tiszteletre s álmélgódásra ragadtattunk: úgy az övéi s kik vele közelebbi viszonyban voltak, benne a szelid férfit, szeretetteljes atyát, őszinte barátot, a nemes keblű embert erénye, munkássága s igazságszeretetéért tisztelték és szerették. Mit én is, mint egy halandót leginkább diszesítő erényeket felül valék említendő, ha érzéseimnek, köz érdemei feljegyzése közt, helyt adhatok vala; azért csak érintőleg akarok vele a jeles férfiú emlékének áldozni.

Éljen tehát neve örökre hálás emlékezetünkben, tettei mint gyümölesöző mag viruljanak fel időről időre, képe legyen példánykép buzdításra s utánzásul.

AESTHETIKAI ELŐTANULMÁNYOK.

ERDÉLYI JÁNOSTÓL.

Mindenek előtt be kell vallanom, hogy a jelen közlemények alaptételei kivonat egy nagy nevű idegen író rendszeréből; méltók a közlésre, akár a szigorú következetesség miatt, mely a tudománynak életszüksége, akár az egészet átölelő felfogás miatt, mi nálunk eddigelé teljesen hiányzik; s velök némi ür fog betölteni egyelőre.

I.

A szépről való tudománynak az a legelső szerencsétlensége, hogy ritka nyelven sikerült azt helyesen elnevezni. A görögös esztetika az érzés vagy helyesebben az érzelem tudományát jelentené, de a tudomány maga nem az. A wolfi bölcsészeti iskola divatjakor az érzelmek szempontjából indulván ki a német műbirálat, a szerint a mint kellem, szánat, félelem vagy bánat érzését vala gerjesztendő a mű, hozta keletbe az esztetika nevet¹⁾. Azon-

¹⁾ Nálunk magyaroknál legujabban a *Szépéssel* kapott fel a németeknél is használt görögös *Kallistika* mintájára, de mindkettőnek gyöngye oldala, hogy e

ban a név utoljára sem a dolog maga, ámbár, igazán véve, a szó egyedül akkor állhatja meg helyét, főkép bölcsészeti tudományokban, ha teljesen kimeríti a képzetet, fogalmat jelentésben, hangban. *Műbölcsészet* vagy *szépművek bölcsészete* a lehető legjobb elnevezés ¹⁾.

E kifejezés már a *természeti szépet* kizárja a *műszép* tudományából. A közönséges életben ugyan elégszer van szó arról mint *szép színről, szép időről, szép állatról, szép emberről*, mindamellet nem vitatva: mennyi joggal illeti e tárgyakat a szépség címe, állithatni, hogy a műszép *magasabban* áll mint a természet, mivel amaz a szellemtől születik és újra születik; és a mennyivel magasabb a szellem és teremtményei mint a természet és ennek tüneményei, annyival magasb a műszép a természeti szépnél²⁾.

Azonban e kifejezés, valósággal, nem sokat mond, mert „magas“ igen határozatlan beszéd, mely a mű- és természeti szépet a tér üregében állítja *viszonyba* egymáshoz, s legföljebb csak mennyiségi s ennél fogva külső különbséget jelöl. Ámde mi a szellemen és műszépségben, a természettel szemközt, magasabbnak mondatik, nem viszonyosan olyan, hanem igazán *valóságos* csak a szellem, mely mindent magába foglal, úgy hogy minden szép csak annyiban szép, a mennyiben e magasabbnak része s általa teremtetik. De nem is fog természetlennel látszani, ha pusztán a műszépre szorítkozik e tudomány, mert bármennyit beszéljünk is a természeti szépről: mindez ideig sem jutott eszébe valakinek a természeti dolgokat szépségi szempontból kiemelni, és eme szépségből rendszeres tudományt alkotni. Ellenben kiemeltetett igen is a hasznossági szempont, és csináltak tudományt a betegségek elleni hasznos dolgokról, leirták az ásványokat, növényeket s állatokat gyógyászati célból, de szépségi szempontból senki sem állítá össze a természet országait ³⁾. És ha mégis, a tekintélyek s

tudomány nem általánosan a szépről tanít, hanem különösen a *művészeti* szépről; a magyar elnevezésnek még az is a baja, hogy igen nyurga, erőtlen és kellemetlenül hangzó.

- 1) A *Széptan*, tulajdonkép nem egész tudomány, hanem csak egy része a tudománynak; p. Aristoteles tana a hely és idő egységéről. A szépről való teljes tudomány: tanok rendszere, egészlete. Azonban legyen, ha tetszik!
- 2) A műszépet öntudó emberre, a természeti szépet öntudatlan természeti tárgyakra bízván az alkotó szellem: a fent irt szavak értelme világos.
- 3) Nem árt e helyet különösen megjegyezni azok részéről, kik teljesen vall-

közhit tiszteletéből, vallanók is tudományunkban a természeti szépet, nincs mód belátni: mi legyen annak központja, érve, kritériuma.

Vannak ugyan bölcészek, kik a szépet összehozva, szelemből, természetből, egy lehelettel tárgyalják a szép völgyet és szép költeményt, s így állapítják meg a „szépnek különféle alakjait“ apróságos értelmezésekkel, például azzal: mi a kellemes, díszes, főséges, borzasztó stb; azonban erre nincs oly nagy szükség az iskola kedvéért sem, mivel kevés van nyerve általok a tudománynak, s körülbelül minden szóban van annyi erő, hogy ilyes magyarázatokkal kisértessék, anélkül hogy eszmét merítsen ki, még kevésbé hogy tudományt alkosson. Különben soha sem kellene túlmenni a szótárakon, hanem oda utasítani a tudni vágyót, mert benne „szó szerint“ minden tudománya befoglaltatik egy egy nemzetnek¹⁾. És aztán, ha gyönyörködtetőnek és szépnek találjuk is a természeti tárgyakat, nem tudhatni, hol és mikor állapotjunk meg mellettök éjszaka-e vagy délen, nyáron-e vagy télen, midőn magoknak ellentéteivé lesznek és pedig a tetszés, a meglepés örökös igényeivel; mely ellenmondás egyenesen oda mutat, hogy a természeti szépnél a tudománynak nincs mit keresnie. A természet az emberben szép, és az ember által; honnan igen könnyen lehető, hogy valakinek a hollandi föld vidékei nem fognak tetszeni, de a hollandi festész iskola vidékei lehetlen hogy ne tessenek, műszép gyanánt el ne fogadtassanak.

Az ítézet eleget bajlódik afféle állításokkal, melyek valamely szépmű fölött dicséretet vagy megrovást foglalnak magokba; de soha nem hallottunk ítéletet, mely a görbe fát megróttá volna görbeségeért, s a hatalmasan fölemelkedő fenyőt elébe tette volna a talán törpének más mint *hasznossági* szempontból. Mi nem tudnók feltalálni a módot, mely szerint aesthetikai javítás hozatnék be valamely természeti tárgyba; nem vagyunk képesek megmon-

ják Aesthetikában a horatiusi „utile-dulci,“ és „prodesse-delectare“ elvet.

¹⁾ Irodalmunkban Purgstaller Szépészete a szép többféle neveit egyenesen a természeti szép tárgyak után állapítja meg az első rész első száma alatt. Nála a nemek így következnek: kellemes, kecses és bájos, kicsided, díszes, nagyszerű, főséges, ünnepélyes, fényes, főséges, nemes, csodálatos, rettentő, borzasztó, szörnyű, megillető, érzelmes, szentes, szomorú, nevetséges, szeszélyes, élc, tréfás, víg, torzkép, gúnyoros, naiv.

dani, hogyan volna szebb egy alpesi vagy karpáti vidék; holott mihelyest emberi kéz vagy gondolat járul névszerint egy völgynek, vagy kopár hegyoldalnak kertté alakításához, legott előállhatunk terveinkkel, tetsző, nem tetsző ítéleteinkkel, mintha mondanók: a szép mint tudomány tárgya ott kezd esni hatalmunkba, hol az ember kezdi reá fordítani elméje gondjait.

Meglepőnek fog ugyan tetszeni nem egy ítéscs előtt, hogy a természeti szép a szépnak tudományából kitagadatik, jóval meglepőbbnek pedig *oly* ítéscs előtt, ki még folyvást a batteux-i szép természet utánzását vallja aesthetikai elvül. Az első rendbeli ítéscs meglepetése onnan lesz, hogy a természet kitagadásával a szépnak tartalma, teljessége fog érezni rövideget, s a különben is frivolságra hajlandó művészet mint valamely önszabadságára hagyott bacchans csak arra leszen hivatva, hogy megutáltassék, másféle, isteni és emberi érdekű, dolgok mellett. És ezen aggodalmában kénytelen lesz osztolni a természetet elvül valló ítéscs annál inkább, mert a szépművészetek mai fejlődése igen könnyű szerrel oda látszik mutatni, hogy a természet kiutasítása a szépnak tudományából, szülte amaz, igazán természetlen szörnyeket, minőktől hemzsegnék az európai irodalmak, és mintegy igazságot szolgáltatni, habár későn, a félre ismert elvnek.

Azonban, mi a tartalom féltését illeti, erre röviden csak annyi mondható, hogy a lángész magával hozza keble gazdagságát, művészete tartalmát; vele, körülbelül, semmi köze a tudománynak; egyébiránt pedig a természet felmarad örökösen, hogy tartalmul használtassék, eszközül vétessék a célra, mely mint Aristoteles mondja, mindennél nagyobb. — A szépirodalmi kinövésekre nézve megjegyzendő mellest, hogy az elvnek minden káros következtései leginkább Franciaországban láthatók, hol a szépnak bölcsészeti vizsgálása még jobbára mindig a régi. Ott született a szép természet utánzásának elve, de ott születtek a szörnyek is, talán épen ez elv paizsa alatt. — E kis irodalomtörténeti adat egyelőre fölment minden aggodalomtól a természeti szépnak kizárása miatt, míg fölvevett tárgyunk majd valódiilag, lényegében hozatnék szemünk elé.

Nyomossabbnak látszik azon ellenvetés, hogy a természet, mint öntudatlanul is tudatosnak látszó működés, telve van cél- és kényszerűséggel, a törvények örök és változhatlan idomával. Igaz,

hogy ez mélyebb felfogásra mutat, mint a szép természet elve, mivel törvény és célszerűség ott is uralkodik, hol a batteux-i szemlélet még nem talál szépet; de a cél csak ott van meg, hol én feltaláltam, vagyis mikor a sötét természetben az én gondolatom föllelte magát, mintegy magára öltözé, mint köntöst, a természetet, s annak közepében állapotodik meg világoskodásával. Így és csak így leszen hordozójává a tudalom vagy a gondolat a természet megannyi különféleségeinek, belébuvárkodván az anyagba, megfürödven a fris elembe, hogy életrevalót, tartalmast és mégis szellemit hozzon elő, a széttört, átfolyósított természetből.

Hogy a mondottak illő világban derüljenek elénk, nem fog ártani, ha szólunk azon közönséges felfogásról, mely elfogulás inkább, mint felfogás, a természet irányában. A legközönségesebb felfogás szerint a természet, mint valamely mintalap, melyről a gyermek írni tanul, állítatik elénk, a tökélynek azon tekintélyével, hogy, mint mondani szokták, se hozzá ne tégy, se el ne végy abban. Így kétségkívül a természet imádandó hatalom, melyben a közvetlen gondolkodás megleli a maga bályányát, ha szinte nem több is az, mint majom. Eme könnyed felmagasítása a természetnek csak kezdete az aesthetikai bölcselmeknek, s nem csoda, ha csodálkozásban határozódik teljesen, és kimutatja azon álláspontot, melyen az emberi gondolkodás közeledett a természethez.

Nem eléggé nyomos nézet; de mégis kedvezőbb annál, mely a természetet velünk szemközt álló, idegen s félendő erők tömege gyanánt veszi; melynek templomának homlokára oda vagyon írva: én vagyok, a mi volt, van és leend; kinek leplét halandó nem szellőzteté. „Ezen gondolkodás felett, melynél fogva,“ mond egy idegen bölcsész, „azért nem ismerhetjük meg a dolgokat kívülötünk, mert általános ellenünk és velünk szemközt állanak, legtakarosabban fejezhetnök ki magunkat ilyen formán, hogy az állatok nem oly buták mint némely mai metaphysikusok; mivel ők nekik állnak a dolognak, hozzájuk fognak és fölemésztik.“ Ha a természet velünk átellenben ily holt tárgyak özöne vagy halmaza, melyeket a véletlen csoportosított együvé, vagy valamely alkotó erő teremtvén, magokra hagyott, mint az ember kényének s ingyének szolgálatára rendeltetett: akkor el van fedve úgy a bölcs mint a művész szemei előtt; akkor eme léber íráshoz, mint Hamann

nevezé a természetet, mely pusztán mássalhangzókat ír, nem lesz mód feltalálni az önhangzókat.

Sőt inkább a természet azon módon veszi félelmes, idegen látszatát, a mint mélyebben hatja meg s ejti hatalmába a gondolkodás. Ha mint anyag vétetik gondolóra a természet, ez nem sokat mond. A régiek már állíták, hogy az anyag semmi; mintha mondották volna: anyag nem teszi a természet lényegét, mivel az puszta külsőség, a részeknek egymásmelletti tartózkodása; és bizony ha elmorzsolod, még nem tudod, mi lakik bennök. Azonban ha elrontád is a részek összefüggését, még nem tetted semmivé; s az, mi elronthatlan az anyagban, a mi nem látszik: erő, törvény, szellemrész, teszi az anyag lelkét, belsejét; s ezt ha felfogtuk, nem az anyagot helyeztük át lét- és időleg gondolatunkba, hanem kivettük az anyagban levő, s az észre esendő részt, azaz átszellemítettük azt; vagy mint Aristoteles mondta már, gondolatá fordítottuk át a tárgyat. Innen a természet úgy nézhető, mint erők játéka, működések folyama, örökös keletkezés, a „lenni és nem lenni“ híres ellentétnek szó szerinti egymásba átmenése szakadatlanul, mely nagy életben valami önálló, magához hű, tüneményekben gyönyörködő állomány (substantia) tartja fenn az egységet. A természetnek ezen állománya már ugyanaz a szellemmel, az örök erővel; s ezeknek uralkodása leszen a művészet által, ha művészet akar lenni, kiemelendő, adván a természet burkának, az anyagnak, az elmuló tüneménynek új életet, magasabb szellemi valóságot, melyen a látszat és valószínűség nem puszta látszat többé, hanem teljessége a szabad szellem gazdagságának.

Ha a művészet, mond Schelling, csakugyan utánzaná a természetet, emez alkotó teremtő erőt kellene másolnia, nem pedig külső formáinak üres vázát felfogni s abból léha képet vinni át a vászonra. Mi lesz a legszebb forma, ha belőle ama hatékony elvet elgondoltátok?

Illő leszen azonban megérteni azt a viszonyt, melyben szellem és természet egymáshoz állanak, s elfogadni a bölcsészet utasításait. Ezek szerint már leghelyesebben mondhatnók, hogy a szellem ellentéte a természetnek, a mennyiben ez a tér és idő föltételei s korlátai közé van szorítva, míg a szellemet kimentve látjuk azok alól. A teremtettség legalsó fokán, a kő életében, csak összehordó erőt veszünk észre, mely a részeket együvé seperte, vagy

összegyúrta, és rájok parancsolt, hogy ürt, helyet foglaljanak el a térben a nélkül, hogy a részeket átfoltotta volna egymásba, vagy felelősekké tette volna egymásért belső összefüggés vagy részvét által. A könek eltörheted darabját, a többi darab belső sérelmet nem fog érezni. Itt tehát a *súly* uralkodik, mely a részeket csak épen hogy összetartja, esésökben egy pont felé igyekezteti.

A növényeket több kegyben részesíté az alkotó, kimentvén a súly törvénye alól, midőn eléjük pályát szabott fölmenniök a légbé, mint a hatalmas cédrus, vagy ha szerényen is, mint az ibolya, magoknak való, elhibázhatlan *fejlődésben* ¹⁾. Így a növény magva kikel magából, mintegy elhagyja magát ²⁾, és némi önerővel helyet fog a térben; átveszi a nap színét, kölcsönöz a légnek illatot, mely a virágok érezhető lelke, s különösen a napkeleti gyöngéd népeknek megszólal a maga módja szerint a leghallgatagabb virágnyelven, melyet az ifju szerető szív legjobban ért s magyaráz. Növényeknél már mélyebb, mert egymásba van szövendezve, a részek közti találkozás, jobban ki van szorítva közölök a tériség, mint a kő részei közöl, sőt világos, mindennapi tapasztalás, hogy a bimbó átmegy a virágzásba, a virágzás a gyümölcsbe; a gyökértől pedig a tetőig ugyanegy életerő szivárog; egy két galyat letörhetsz a plántáról, de ha szívét sérted, megsínyli az egész; így elkezdődik azon felelősség, mely az organismusnak alapja, midőn nem közönös többé az egésznek a részekkel összefüggése, mint az ásványi kezdő fokozaton; azonban a tériség mind nincs kiszorítva, eltagadva még: hanem a részek egymáson kívül, de egymásra hatva léteznek, szövetségben állanak.

Ezen szövetség erősb az állati életben, hol inkább meg van

¹⁾ *Fejt*, fejlík ugyanazon gyökből ered, melyből a fej; ez abból, melyből a *fel*, ez abból, melyből a *fa*, *fű*; mintha mondatnék *fa* és *fű* fejlődésen mennek át. Ezt csak intésül az iránt: minő, eddig alig fejtegetett, gazdagsága van nyelvünknek a bölcsészetre; és egyuttal üdvözletül igen tisztelt barátomnak, Czuczor Gergelynek, nyelvészeti legujabb dolgozataiért.

²⁾ *Mag* az, mi magává (maggá) lesz. Révai a *magam magad* stb névmásokat így világosítja: medulla mei. Így az sem pusztá eset, hogy nyelvünkben a *mag* (granum) és *mag-am* összesnek. A *mag* (gabna, stb) úgy fejlődik, hogy a virágzáson keresztül *mag-gá* lesz; *magától magához* ér = mag.

hódítva az egymáson kivülség mint a növényeknél, mert a részek jobban érzik egymásmellé jutásukat, s erősebben tartoznak valamely saját, nem kívülre eső, középponthez, mely azokat a földtől is elszakasztja már, megajándékozván egy képességgel, az önkénytes mozgással. Az állat részei gyorsabb életet élnek egymás között mint a növényekéi; a bennök észrevehető mozgás nem helyváltoztatás, mint a súlyos kőnél, nem saját körbe kiterjedés, mint a növénynél, hanem megindulás, érzékenység, mikor egyik tag mintegy a másikba hull minden mozgásostúl együtt, mikor egyik tag fáj a másikért, az egész a részért annyira, hogy egyik tag sem látszik önállónak, hanem egyik a másiknak eszköze vagy célja, okozata vagy oka; beállott a teljes solidaritas az egész és a részek között.

És itt kiérünk a testiség s anyagiség világából, s a legközelebb teendő lépéssel eljutunk a szellemébe. Amaz erős szövetezés, mely olyan a milyen életben tartja össze az említett fokozatokat, mind nem tökélyesült még oda, hol a tér teljesen elragadtassék, s a külső végkép megsemmisíttessék, és a legmagasb foku élet álljon elő. Már közönséges felfogás szerint is ilyennek véljük a szellemet, ha egyelőre nem bírjuk is kimagyarázni. És a térnek megsemmisítése a részeknek az egészszel láthatlan egybeolvadása, azaz magasabb állományi (substantia et accidens) viszonynyá emelkedése teszi a szellem életét; s a szellem nem is különbözik a természettől első szemre, hanemha a *külsőnek legyőzése, eltagadása által*; mikor így szólhatunk: a természet és szellem egymásnak ellentétei; s ez az, mit ki kelle mutatni.

E helyen alkalmasint belátszik ama feljebb mondott tétel, hogy a műszép magasabban áll, mint a természet, hogy az szellemtől születik, s a szép csak annyiban az, mennyiben e magasabbnak részese. Balság tehát, mond egy bölcsész, ha a szellemi kevesebbre becsültetik, mint a természeti dolgok, ha emberi szép-művek azért rangoztatnak a természet munkái alá, mivel amazokhoz már a természet ad anyagot. — Sőt inkább a szellemi alak tökélyesb, az emberi lényeghez méltóbb elevenség, mint a természeti alak; a mi több: maga az, mit minden szellemi működésnél közönségesen anyagnak nevezünk, nem testi, hanem egyenesen lelki mozzanat; azaz nem a természetet, mint ezt és anyagit, hanem ennek tudalmunkba leírt képét, azaz *képzetet* dolgozunk fel;

bizony a művész nem hegyeket faló óriás, nem patakokat ivó xerxesi tábor, hogy a nyers anyaggal bánjék : ez megfoghatlan ; hanem gyupont, melybe a természet minden sugárai melegséggé, életté gyűlnek össze; az ő keble eszmei tériség, hol minden megfér, a mi külsővé lehet, térbe állíthatatik akár kép, akár szobor alakjában, vagy a nyelv, a beszéd ¹⁾ lélekszerű hangjaiban.

Ily álláspontra emelkedve, a szellem minden munkássága abban áll, hogy örökös érintkezésben, barátkozásban van a külsővel, ezt fölemeli és maga lényévé áthasonítva, mintegy újra előállítja magából, soha nem szünnén meg nemzeni és szülemelni, készítve a tartalomra formát, a formába tartalmat megnyugvás nélkül. Csak a szellem bensőségébe varázsolt külsőségétől egy időre megfosztott és újjá alkotott természet lehet a szépnek anyagja és nem az eredeti, nyers, mely az értékek párnája. E párnára hajtja ugyan le fejét a művész, de meg kell érezni mintegy az új fogalmazást lelkében; s míg a-gondolkodó bölcs előtt száraz törvények, egyetemes erők csontvázává aszík a természet, „melynek tavaszai elhalnak, színes virágai elhalványulnak“, szóval háborítlan csendes gondolatvilággá alakul az egyetem : a művész előjön, és ölése által mámoros elevenségre fejlődik a hideg gondolatvilág, egy zúgássá olvadnak fel a bércek jegei, „az élet újra kél varázs erőben“, és feltűnik a művészet mint tavasz, a természetnek ezen di-
cső másvilága.

A gondolkodó bölcs, mint a vampyr; az ölelő művész mint egy Pygmalion.

VALAMI A Z ASSZONÁNCRÓL.

A . . . JÁNOSTÓL.

Nem akarok szerecsent mosni; rosز versírók mindig voltak s lesznek a világon, következésképp honunkban is, — sőt itt

¹⁾ *Beszéd* szavunkban a *b* előtét, mint sok többek közt ebben : *barázda*, azaz *arázda*, az *arare* diák szóval rokonságban, mely héberben is megvan és metszést, *arat*-ást jelent. *Beszéd* gyöke : *ész*, *eszéd* = az ész helye, mert beszéd a látható, hallható ész; innen a görögnél a *λογος* *ész*t is *beszédet*, nyelvet is jelent, és nevet ad a Logikának és Philo-lógiának azon okból. E kis rövid figyelmeztetés psychologicise is kimagyarázandó, és nyelvünk a maga képzőivel egyenesen bölcsészti módon járt el, midőn e szót, melyet valaki így találgatott : *bő szó*, a legszerencsésebben megalkotta.

felesebb számmal, mint bárhol, nem lévén semmi vezérkönyv, mely a verscsinálásnak — legalább a külsőre vonatkozó — mesterségét tanítaná; semmi kritika, mely a mosdatlan körmökre rákoppantana, midőn a költészet tiszta kelyhéhez mernek nyúlni. De lehetetlen boszankodás nélkül nézni, mily kevés gondot fordítanak a kül alakra még olyan verselők is, sőt kiváltkép az olyanok, kiknek eszme- és tartalom nélküli szóhalmazára bizony ráférne egy kis formai tisztaság, egy kis külső csín; hogy az ember mégis gyaníthatna valami okot, mi tántoríthatta meg ez vagy amaz szerkesztőt, vagy kiadót, hogy e félceletet Guttenberg isteni találmányának áldásaiban részeltesse. Ha pedig az ember tapasztalja (miben elég módja van), hogy e rossz példa mint ragad alulról fölfelé, roszaokról jobbakra, akkor a boszankodás még magasabb fokra hág. A „*veniam damus, petimusque vicissim*“nek is megvan a maga határa, s ez nem eshetik a művészet korlátain kívül, különben oda jutnánk a hol — — — a hol most vagyunk. Mert hiszen pongyolaságban alább már nem sülyedhetünk: a mostani állapot valóságos botrány.

Én itt egyebet mellőzve, s a rímet futólag érintve, csak az asszonáncról akarok egy pár szót elmondani.

Nyelvünk, a többi európai nyelvekkel összehasonlítva, rímekben igen szegény. Ennek okát abban vélem rejteni, hogy míg más európai nyelveknél az egyes szavak a szókötésben is megtartják eredeti alakjokat, a magyarnál utóragot vesznek fel. Már pedig, ragismételésből rím nem ered; oly heterogen szó, mely ragainkkal rímezne, történetesen kevés van: így nincs egyéb választás, mint vagy Gyöngyösi Istvánnal és követőivel „ának — ának“ozni, vagy rím helyett assonancot is használni.

Asszonánc, épen mint rím, idegen szó. A magyar nép, jóllehet (egy idő óta legalább) mindeniket használja, nem tudott nekiek nevet adni: neki a vers, a nóta *rámegy, kimegy* s azzal beéri. Hogy valaha rím helyett, a görögéhez hasonló mértéket használt, melyben choriambus láb volt túlnyomó, arról csárdásaink s a nagyon régi „Lengyel László“féle gyermekjátékok *dallamai* bizonyosságot tesznek. Ezen dallamokból gyönyörű schemákat lehet levonni: de a mi most nem célozom.

Hogy az *asszonánc* népünknel nem oly idegen, mint neve, azt megmutatni könnyű. Midőn a fentebb körü költészetben még

így rímelték : „szemeink — füleink, apjával — bátyjával, sülyedeztek — tévedeztek stb, s volt rím elég : akkor nevelték a nép ügyetlenségét, hogy hasonló jó rímekeket nem talál, hanem ilyenekre szorúl dalaiban : földet — tőled, rakva — alma stb. Pedig a népnek, öntudatlanul jobb izlése volt, mint ama rímelőeknek : ő ragot *ugyanazon* raggal ritkán hangoztat, inkább vesz — olyan a milyen — asszonancot. Például :

Ne szomorkodj légy vig,
Nem lesz ez mindég így.

Húzd rá cigány, disznót adok,
Nem túrja fel az udvarod.

Igyunk igyunk ki világos viradtig,
Megfizeti a ki reggelig alszik.

Vigyen el a sárga halál,
Takarítson szárnya alá.

Megjegyzésre méltó hogy ez utóbbiban az asszonánc a *sárga* és *szárnya* szókra is kiterjed.

Ha már azon avatottak, kik a honi költészet *nemzetivé* emelését tüzték nemes feladatokul, a rag ismétléséből származó — bár *látszatra* jó hangzású — rímek vagy inkább *nem rímek* kiküszöbölése után, az által kívántak a rímszegény nyelven s magukon segíteni, hogy asszonáncokat vettek fel : igen helyesen cselekedtek. Helyesen, mondom, mert a magasabb költészetnek, ha nemzeti akar lenni, a népből kell kifejlődni : a nép pedig, mint fönebb érintém, az asszonáncokat szint oly régen, vagy talán régebben használja, mint a rímet. Csak ne feledjük, hogy a magasb költészet, a művelt író, azt, mit a néptől szabálytalan, hibáktól természetesen nem ment, alakban vesz át, szabályozni, tisztogatni köteles. Ezért meg nem bocsátható azon írók (illetőleg ironok) vétkes könnyelműsége, kik, — tudatlanságból, erőtlenségből, restségből-e, vagy ama jelesbek hibáit tökéletlenül majmoló hegykeségből, mely pongyolaságában genie erőlködik lenni, meghatározni nem tudom —, sem a rím, sem az asszonánc törvényeit nem tisztelik, hanem gázolnak keresztül kasul, a mint épen tolluk alá jő; kik így rímelnek : *körében — éjjelében, csillaga — sugára, fordúlt — pirált, hajtja — tudja, panaszát — sohajtását*, és ily asszonáncokat mernek használni : *időnek — véled, meg-*

fűlnak — utálósabb, *gyakran* — átázom, *veszt* — eget stb, milyeneket ezrével lehetne felidézni a szépirodalmi lapok hasábjairól. Hova visz — hova vitt ez bennünket? — ide s tova a verset nem is kell írni, csak a prózát hosszabb s rövidebb sorokra szaggatni s ráfogni hogy az vers. Ilyeneket a nép soha sem dalolt, füle sem szenvedhetné meg : annál nagyobb szégyen, hogy írók használják azokat, írók, kik a költő nevet, ha a közönségtől meg nem nyerik is, önmagok ruházzák nagy szerényül magokra verseikben !

Elmondom pár szóval az asszonánc fő szabályait, nem a mint azokat talán más nemzetek poetikája meghatározza, hanem a mint én nyelvünk természetéből s a nép költészetéből magamnak elvontam.

Asszonáncban megkivántatik :

I. Hogy a hangzók *ugyanazok* legyenek.

Itt megjegyzendő :

Az asszonánc végső szótagjában nyílt e-nek közép é nem felelhet.

Helyzet (positio) által hosszúvá lett, bár különben rövid, hangzónak szinte *olyan* hangzó felel meg. Például nem *harmat* és *marad*, hanem *harmat* — *siralmad*.

II. Hogy a mássalhangzók rokonak legyenek (b—p, c—sz, d—t, f—v, g—k, l—ly, m—n, n—ny, r—l, s—zs, z—sz, gy—ty, dzs—cs).

És csak is az a *hibátlan* asszonánc, melyben e szabály meg van tartva.

Kivételkép azonban e szabálytól legjobb költőink is eltérnek néha. Ők ugyan az *eltérésben* is bizonyos határt tartanak szem előtt : de az utánzók serege féktelenül nyargal szanaszét — turba ruit —, s megelégszik asszonáncával ha *ugyanazon alphabetumból* állíthatta azt ki.

Hogy ez eltérés „netovább“jával tisztában lehessünk : figyelembe kell venni *egy* tagú-e az asszonánc, vagy *több* tagú, azaz *egy* szótagra terjed-e vagy *többre*.

Egy tagú asszonáncnál a fönnebbi szabálytól eltérni nem lehet; legfőlebb annyi nézhető el, hogy a magában is, helyzet (positio) által is hosszú hangzó után l, r folyékony mássalhangzók kimaradjanak, pl. *cserélsz* — *érc*; *jársz* — *ház*.

Két, vagy több tagú asszonáncban,

A hangzók *ugyanazonsága* elengedhetlen feltétel. Azonban *kisebb vétség* a-t o-val, nyílt e-t közép é-vel, közép é-t ö-vel hangoztatni, mint például e-t o-val.

Mássalhangzókat illetőleg:

Minél kevésbbé rokonok az asszonánc derekán lévő mássalhangzók, annál szigorúbban követelhető a vég mássalhangzók közel rokonsága. Viszont:

Minél tökéletesebben egybehangzik az asszonánc különben, annál *megbocsáthatóbb vétek* a vég mássalhangzók nem rokonsága, vagy egyiknek elmaradása (mint *párját — várják, sárga halálj — szárnya alá*).

Lássunk már néhány példát arra nézve, mimódon képeztetnek az asszonáncok.

I. Egy tagu asszonánecnál mindig szabályszerűleg pl. *harc — akarsz, arc — rajz, vért — kérd, szem — hiszén* (közép é-vel), *mást — lásd*.

Megbocsátható hiba mindazáltal, ha végül egy *néma* és *sziszegő* mássalhangzó lévén, ezek fölcseréltetnek pl. *azt — siratsz*.

Ha l és r a sziszegő végbetű és a hosszú hangzó közül ki maradnak, pl. *érsz — kéz*.

Az l-nek d, t előli kivetése által származó asszonánc úgy tekinthető mint szabályos, pl. *hold — szót*, mert így is ejthetni ki *hód — szót*.

II. Több tagú asszonáncoknál:

1. Az egész asszonánc betűről betűre egyezik, csupán a vég mássalhangzó rokon, pl. *halom — falon, perec — eresz*. Ez legjobb.

2. A vég mássalhangzó rokon, a többiek részint ugyanazok, részint rokonak, pl. *harmat — siralmad*. Szinte jó.

3. A mássalhangzók általában csak rokonak, pl. *halad — nyarat, kormot — titkolnod*. Szabályos.

4. A vég mássalhangzó rokon, a többiek részint rokonak, részint nem, pl. *kárban — csináltam*. Gyengébb, de nem szabálytalan.

5. Csupán a vég mássalhangzó rokon, a többiek nem, pl. *virradtig — alszik*. Erőtlen, de még ez is szabályos.

6. A vég mássalhangzó *nem* rokon, de a többiek *ugyanazok*, pl. *párját — várják, honnat — vonnak*. Szabályellenes ugyan, de erős.

Meg kell jegyezni, hogy ily esetben a vég mássalhangzó *hasonfajú* legyen (k, t, p; — b, g, d; — b, v; — l, n); pl. *nyarak — harap — arat; darab — farag — marad; egyéb — egy év*; stb.

Oly mérész asszonáncot, midőn a vég mássalhangzó még csak nem is hasonfajú, akkor nézhetünk el, ha különben az asszonánc igen erős, s minél több szótagra terjed, pl.

Rég elhúzták ez esteli *harangot*

Ki az a ki még most is itt *barangol*.

Petőfinél. De az ilyet jobb egészen kerülni.

Nem rokon mássalhangzót használni, végül, midőn az asszonánc különben is gyarló, megbocsáthatlan bűn. Az ilyen *hussárt — beosztják*, se rím, se asszonánc; az egy sziszegő betű nem teszi azzá.

7. Erős asszonánénál a vég mássalhangzók egyike néha ki marad: pl. *sárga halál — szárnya alá*. Minden esetre szabály ellenes, — s legfőlebb az *l, ly* betűkre szorítkozhatik, melyek némely tájszólás szerint ki sem mondatnak.

8. A *hasonfajú* néma mássalhangzók fölcseréltetnek, pl. *adag — dagad, hitök — kiköt, légy vig — mindég így*. A jobbakközé tartozik.

9. A hasonfajú némák *rokonaikra* cseréltetnek, pl. *hideg — sziget*. Eléggé jó.

10. Szereti az asszonánc, ha a szó *kezdő tagja* ismételtetik, egészben, vagy részben, pl. *vártam — várban, halmán — hajtám*.

Elég legyen ennyi, újmutatásul azoknak, kik asszonánccal élnek, a nélkül hogy szabályokra ügyelnének, s figyelemgerjesztésül az olvasó közönség azon részénél, mely rímekhez, vagy ál rímekhez lévén szokva, hiába keresi a *végső betűk* egyezését, s talán ezt *galand — alant* épen oly rímtelenségnek tartja, mint például ezt: *időnek — véled*, milyeneket, fájdalom! találni nem néhez mostani belletristicánk lapjain.

BONFINIUS ÉLETE, ÉS MUNKÁI.

ÍRTA

GR. KEMÉNY JÓZSEF.

Bonfinius, vagy a mint önmagát nevezi, *Bonfinis Márk Antal* ascolai ¹⁾ születésű olaszfi született 1434. ²⁾ Tanítványa volt az akkoron híres tudós Ascoli Henochnak. Iskolai pályáját bevégezvén, Páduában több előkelő családi ifjak nevelésével és oktatásával foglalatzkodott, azokat szónoklásra, költészetre, görög nyelvre, táncra és zenére oktatóván. Bizonyos ez Sabellicus Antalnak, kinek Marius nevű fia Bonfinius által neveltetett, 1539-ben Erfurtban kinyomtatott leveleiből, melyek közt ezeket olvashatni: „Marco Antonio Bonfinio suo Sabellicus Da operam, ut puer proficiat, ut optimis asvescat Auctoribus, ut grandia mirari incipiat, ut pedestrem orationem, et carmen alteri is exerceat, et ut uno verbo dicam, cura quaeso, ne puer frustra isthuc missus videatur.“ — és tovább: „Si quaeris, quo in vos sim animo, non possum non irasci. Sed Tu dic mihi, quando hoc me Tibi mandasse putas, ut filium Lyra admoveres? ut indecoro ad alienas mensas statu illum parasitum effingeres, turpi et molli motu ad alienos modulos histrionem? Quanto satius fuisset, hujusmodi ineptiis procul exclusis, filium meum utrique stylo asvescere, et dum plures dies in alienis versiculis ediscendis absumuntur, aliquid per se illum meditari, quod ad nostrum institutum adtineret.“ — és ismét: „Sedulo cures, ut Marius quam maxime exactum scribendi characterem non-modo capiat, sed vel abs Te vel ex alio quam celerrime arripiat, nec unius, duorumve aureorum parcas impensae, modo fiat, quod in primis fieri volo.“

Bonfinius tudománya, irományai és főleg görögből való fordításai által, hazájában hírt s nevet szerezvén magának, Recanátiban tanár, és az odavaló iskolák kormányzója lett. Azonban I. Mátyás magyar király dícsérete és tudósok iránti vágya s tiszlete Olaszhonig áthatván, Bonfinius sietett ezen nagy hírű királlyal személyesen megismerkedni, minek következtében 1485. an-

¹⁾ Az anconai kerületben.

²⁾ Kí fog tetszeni ez abból, a mit alább haláláról mondandunk.

nak udvarába ment. Ezt említi maga Bonfinius (Decad. IV. Libr. VII. edit. 1568. pag. 659.) e szavakkal: „Paucis ante diebus *Antonius Bonfinis, civis Asculatus e Picenti agro*, Corvini Regis nomine succensus, *Rhetiam* ¹⁾ venit, ubi cum Regem, et Beatricem adhibuisset (adivisset), varia *librorum, quae nuper ediderat* ²⁾, volumina detulit, tria Regi dicaverat: *Hermogenem* et *Herodianum*, quos e Graeco in Latinum ipse traduxerat, atque brevem *de Corvinae domus origine libellum*. Reginae duo: alterum *de virginitate et pudicitia conjugali*, *de historia Asculana* alterum. Unum autem *Epigrammaton* libellum Joanni Corvino inscripserat, cum haud injucunda, inutilique praefatione, ubi de instituendo novo Principe agebatur. Cum in castris ista volumina Rex avide lectitasset, scriptoris admiratus ingenium, quia nondum hominem noverat, Calend. Januar. accitis omnibus Aulicorum ordinibus et legatis, Viennae orantem Antonium intentus auscultavit, adductosque in medium libros omnes cunctis proceribus et pontificibus lectitandos dedit. Postulanti *missionem* ³⁾ abnegavit, nec parvo quidem Picentem rhetorem salario conduxit, faustaeque Beatrici legere et pro arbitrato suo scribere multa jussit ⁴⁾, nec non castra sequi praeceperat, scriptoribus et philosophantibus inimica. Quod cum is invitus facere cogeretur, ne ingrato in castrensi tumultu, molestiaque, ocio uteretur, oblatum sibi *Philostratum* tribus mensibus in Latinum transtulit: imprimis vero *Neapolitanas Icones*, deinde *Vitas Sophistarum* et *Epistolas*.“

Ennyit említ Bonfinius Decásaiban önmagáról és I. Mátyás király udvarában való hivataloskodásáról, és tudományos működéseiről. Fizetésül rendeltetett neki I. Mátyás király által a jádrai királyi jövedelem, a mit Miles Mátyás ily című munkájának előjáróbeszédében „Siebenbürgischer Würg-Engel. Hermannstadt 1670.“ így említ: „König Mathias Hunyadi hat seinen Historiographum Antonium Bonfinium, weil er die ungrische Geschlecht- und Geschichte Register, nebenst seiner Lebzeit Historien so deutlich beschrieben, mit den Jadrensischen Renthen aus Dalmaten jährlich lassen versehen.“ De Bonfinius, II. Ulászló királyhoz intézett azon

1) Réz, város Bécs szomszédságában.

2) Tehát az említett munkáit még Olaszthonban írta.

3) Azaz: Bonfinius elbocsátását kérte, de a király ezt ellenezte.

4) Tehát Bonfinius a királynénak felolvasója és írnoka lett.

levelében, mely mellett Magyarország történeteiről írt könyveit ezen királynak ajánlotta, még azt is önmaga említi, hogy I. Mátyás király, kevéssel halála előtt ezen történetek leírását reá bízta, és hogy azokat le is írná, vagy folytatná, azt II. Ulászló király parancsolta. Bonfiniusnak szavai az említett ajánlólevélben im ezek: „*Unnorum historiam, qui Ungarorum fuere progenitores, a Mathia Rege mihi delegatam et paulo ante ejus obitum injunctam, ut con-scriberem, ab origine mundi ad haec usque tempora quaecun-que memoratu digna intercessere, memoriae traderem, jussu tuo factum est. Omnia facile interitura reputabas, nisi quae literarum viverent monumentis. Opus igitur hoc Majestati tuae. jure dicamus, ut cujus beneficentia singularis ad scribendum impulerit, id ejus Principis numini dedicetur.*“

Bonfiniusnak ezen szavaiból kitetszik tehát, hogy Magyarország történeteinek leírását ő, a kire t. i. e munka még I. Mátyás király által bízott, csak ennek halála után II. Ulászló király alatt, és annak parancsára végezte be.

Igaz-e pedig az, a mit a mesét és mesélést néha igen is kedvellő Heltai Gáspár ily című munkájának: „*Chronica az Magyaroknac Dolgairul. 1575.*“ előjáró beszédében, Bonfinius említett munkájának I. Mátyás király alatti készítése és bírálása körülményeiről említ? — azt szintoly bajos már bebizonyítani, mint tagadni. Heltainak szavai ezek: „*Meg hadia Mattyás Király, mind a Püspeknec, mind Abpát Wraknac, és minden féle Deakoknac, hogy el keresnéc mind az egész Országot, minden Kaptolombéli Librariákat, és minden Kalastromokat, és egybe gyüthenénc minden jedzéseket, irásokat, és minden Historiákat, és azokat, be hoznác hogy meg láthatna azokat az Bonfinius Rhetor, és égy más után Szép rendre hoszhatna, és szép ékes Deak szokal meg irhatná azokat. És mikoron ekeppen lött volna, Bonfinius a soc jedzésekből, és külem külemb féle irásokbol, mind egy könywbe szörze mind az egész Historiát, Kezdetől fogva mind végic. Annak utánna Mattyás Király mind az egész Országbol gyüte az Wrac, és főrendec Közzül huszon négy vényeket, és Misse gradon (Wisegrádon) azzoc előtt, és a király előtt, mind kezdetől fogva végic, el olvassa Bonfinius a Könywet, és meg mondottác, mint halloták ők azon dolgokat, az ő öszöktől. *Úgy készült meg a Bonfinius Chronicája Mattyás Kiralyic.*“*

Tehát Heltai szerint Bonfiniusnak, a magyarok történetéről írt munkájának egy része (talán az első három Decas, melyeket azután Brenner Márton 1543-ban nyomtatásban kiadott) még I. Mátyás király halála előtt készült el, a mi azon körülményből is kitetszik, hogy Lobkowicz Hassenstein Bohuszló 1490. szeptember 14-dikén II. Ulászló király titkárának Schlechta Jánosnak ezeket írta: „Exspecto a te, ut Historias Antonii Bonfinii mittas“¹⁾.

A többi részei Bonfinius sokszor említett munkájának (hihetőleg az egész negyedik Decas, és az ötödik Decásnak öt könyvei), csak I. Mátyás király halála után, és főleg II. Ulászló parancsára irattak meg a szerző által, a mint ezt feljebb láttuk. — De mikor végeztetett be ezen munka?

A bécsi császári könyvtárban találatnak II. Ulászló király kincstárának bevételei s kiadásairól való 1494. és 1495-beli számadásai, melyek Engel Keresztély által „Geschichte des Ungr. Reichs. Halle 1797.“ I. a 17-dik laptól kezdve kinyomattak. Ezekben a 91. lapon ezeket leljük feljegyezve: „Nono die Aprilis ex mandato Regio empta sunt Pergamena pro Chronica Hungarorum, quam compilat Bonfin, pro flor. IV. — Eodem die Scriptori Antonii Bonfyn datus est flor. I.“ — És a 94. lapon: „Eodem die (5. Junii) Scriptori Chronicae Hungarorum, famulo videlicet Dni Anthonii Bonfyn datus est flor. I.“ — Ezekből kitetszik, hogy Bonfiniusnak ezen munkája el lévén már készülve, az 1494. és 1495-ben iratott tisztaba II. Ulászló király számára. Ugyan ezen példánynak időtelte utáni viszontagságait gyanítani lehet azokból, a melyeket Bonfinius Decássainak régebb kiadásairól alább említeni fogok. A mi pedig a most említett példánynak íróját, a ki a fennebbieket szerint Bonfiniusnak inasa volt, illeti, arról megjegyzendő, hogy ezen irásáért annyira meg tudta II. Ulászló kegyét nyerni, hogy nemességet nyert. Az ezen nemességi levélnek idetartozó sorai ezek: „Nos Uladislaus Cum summa Joannis scriptoris et familiaris Nostri fides, et assiduitas, qui Historiam Hungaricam ab Antonio Bonfinis editam, fideliter rescripsit, nuperrime venisset in mentem, ejus fideles et elegantes labores immunes (inremuneratos) praeterire nequimus, quos non tam alieno, quam nostro testimonio sat hac-

¹⁾ Lásd ezen levélnek 1570-beli prágai kiadásában.

tenus exploratos habuimus, quare eum in nobilitatis ordinem numerandum esse et jure, et sponte censemus“ 1).

Bonfiniusnak Magyarhonban írt egyéb tudós munkáiról alább léssen emlékezet. I. Mátyás király halála utáni hivataláról, és azután járandó fizetéséről szinte semmit se lehet mondani. A fennemlített kincstári 1494. és 1495-beli számadásokban csak ezt leljük feljegyezve: „Eodem die (30. sept.) Antonio Bonfinis dati sunt floreni VIII. — hónapi fizetése volt-e ez Bonfiniusnak? vagy annak hátramaradt része? fel nem jegyeztetik.

Bonfinius halálának ideje kikutatásában sokat tapogatót Pray, a ki Annalisainak IV. részéhez írt előjáróbeszédében azt bizonyította, hogy Bonfinius az 1515. esztendő el nem érhetette, ily című munkájának „De Prioratu Auranae“ 60-dik lapján pedig bebizonyítani ügyekezett, hogy Bonfin az 1505-dik évet el nem érte. Mind születése, mind pedig halála idejéről felvilágosítást kapunk a következő című könyvben: „Breviculum Chronologicum, in quo quid in tempore per diversos annos notatu dignius acciderit, congestum reperitur. Industria Joannis a Rhenis de Monte Joannis. Coloniae Marcus Gymnicus excudebat. MDXLVIII.“ in 8o. a hol a 195. lapon ezt olvashatni: „Marcus Antonius Bonfinis Asculatus, vir de eruditione, et Pannonum Historia optime meritis, dum jam in Patriam reversurus, reluctante licet Pannonum Rege, semet itineri accomodasset, initio veris anni 1503 appoplexia repente tactus Budae anno aetatis LXIX, non sine omnium bonorum — habeat enim et invidos — luctu obiisse fertur, sepultus in sacello Sanctae Margarethae.“

Született tehát Bonfinius 1434, — meghalt Budán 1503-nak tavaszán, eltemettetett szent Margit kápolnájában.

A sírkövére írott verseket egy 1568-beli bonfiniusi kiadásnak címlapjára így lelem beírva:

„Epitaphium Antonio Bonfinio positum.“

„Hac sub tumba jacet Bonfinus, gente Picentus,

Doctus, et ingenuus, Auctor amenus erat.

Hic ejus ossa cubant. Sed quod hisce omnibus majus,

Jam suas historias Hungara tellus habet.“

Életéről egy különös értekezést írt D. W. Moller „De vita

1) Wagner „Analecta Scepusiensia.“ II. p. 113, a hol az is mondatik, hogy uozzenemesítő levélnek szövegét maga Bonfinius fogalmazta.

Antonii Bonfinii. Altdorf. 1698^a in 4-o, — de ezt még nem láthattam.

Bonfiniusnak írott munkáit elősorozván, azokat két részre osztjuk, az elsőhöz tartoznak azok, melyeket még Magyarországra való áttelepedése (azaz 1485) előtt készített; a másodikhoz pedig számláljuk azokat, melyeket 1485-ön innen magyar hazánkban írt. — Ezeket így felosztani könnyű, mert Bonfinius Decad. IV. Lib. VII. edit. a. 1568. pag. 659. önmaga előszámlálta azon munkáit, melyeket magyar földön írt: — a mely munkái tehát ott elé nem soroztatnak, azokat 1485. előtt Magyarországon kívül írta.

Külföldi munkái ezek:

a) „Hermogenis Libri de arte rhetorica, et Aphthonii sophistae progymnasmata, Ant. Bonfin. interprete. Lugduni. 1538.“

Ezen görögből való fordítási munkájának kéziratát 1485-ben Olaszhonból magával hozta I. Mátyás király udvarába, és azzal a királynak kedveskedett.¹⁾

b) *Herodianus* Alexandriusnak munkáját még Olaszhonban görögből latinra fordítván, — kéziratát magával hozta 1485. I. Mátyás udvarába, s azzal is kedveskedett a királynak.²⁾

c) „*De Corvini domus origine.*“

Ezt még Olaszhonban készítette, s magával hozta 1485. Mátyás király udvarába, és a királynak ajánlotta.³⁾ Ugyanezen munkáját belészötte a magyarok történetéről írt munkájába Dec. III.

d) „Antonii Bonfinii *Symposion* trimeron, sive de pudicitia conjugali, et virginitate Dialogi tres, nunc primum ex Bibliotheca Joannis Sambuci in lucem prolati. Basileae 1572.“ in 8-o.

Ezen munkájának kéziratát Bonfinius magával hozta Olaszhonból 1485-ben I. Mátyás király udvarába, és azt nejének, Beatrix királynénak ajánlotta.⁴⁾ Ajánlólevelében szól Bonfinius I. Mátyás királynak a tudományok gyarapítása iránti törekvéseiről. — Ezen kézirat idővel Sambucus János könyvtárába jutott, és Leunclavius azt onnan kapván, 1572-ben Basileában, Bonfinius ajánlólevelével együtt kiadta. — Bonfiniusnak ezen munkája 1621-ben

1) Lásd : Decad. IV. Lib. VII. edit. a. 1568. p. 659.

2) Lásd u. o.

3) Lásd u. o.

4) Lásd u. o.

ujra sajtó alá jött, de mind Rómában, mind Spanyolhonban a tiltott könyvek közé soroztatott. — Lásd: „Index Librorum prohibitorum et expungendorum, pro Catholicis Hispaniarum Regnis... Illustrissimi ac R. D. Antonii Sotomaioi... jussu, ac studio recognitus. Madriti. 1667.“ — és „Index Librorum prohibitorum Sanctissimi Domini nostri Benedicti XIV. Ex Typographia Rev. Pontificis Max. justus recognitus atque editus. Romae, 1785. Camerae Apostolicae. Cum summi Pontificis Privilegio.“ in 8-o. pag. 36.

e) „*Historia Asculana.*“

Ezen című kéziratát is Bonfinius magával hozta Olaszhonból, és ezt is Beatrix királynénak ajánlotta.¹⁾ — Jött-e ez valaha sajtó alá? nem tudatik.

f) „*Epigrammaton libellus.*“

Ezen című kéziratát is magával hozta 1485. Olaszhonból Bonfinius és azt Corvinus Jánosnak, I. Mátyás király fiának ajánlotta „cum haud injucunda, inutilique praefatione, ubi de instituendo novo Principe agebatur“ (Bonfinius szavai.²⁾

g) „*In Horatium Flaccum Commentarii.* Romae. 1538“ in 4-o.

Bonfiniusnak ezen Commentariusai már ezelőtt közrebocsátattak ily cím alatt:

Qu. Horatii Flacci opera cum Commentariis Acron. Porphyri Mancinelli et Ascensii, cum adnotationibus M. Ant. Bonfinis, et Aldi Manutii. Parisiis. 1528.“ in folio.

h) „*Genuensis Historia.*“

Bonfiniusnak ezen munkáját említi Dillherus János Mihály „*Disputationes Academicae Norimbergae.* 1652“ in 4-o című munkájában. Tom. I. pag. 583.

i) Egy kéziratot, mely így kezdődik: „*Divo Mathie Pannonie, et Boemie Regi Principi invic. Antonii Bonfinii Traductio in Architecturam Antonii Verulini pie dicata praefatio*“, talált Velenében 1817. idősb Schedius Lajos³⁾*)).

Magyarhonban, 1485-en innen írt munkái ezek:

a) „*Philostrati Lemni Libri II.*“

Idősb Philostratus Lemniusnak két könyveit Bonfinius görögölből latinra fordította három hónap alatt Magyarországra való

¹⁾ Lásd: Decad. IV. Lib. VII. edit. a. 1568. p. 659. ²⁾ Lásd u. o.

³⁾ Lásd: „*Tud. Gyűjt.* 1818.“ I. p. 112.

*) E munka már Magyarországbán készült. T. F.

telepedése elején, I. Mátyás király kívánságára: „Oblatum sibi Philostratum tribus mensibus in latinum transtulit.“ — Ezt Bonfinius önmagára vonatkozólag írta ¹⁾.

Ajánlotta Bonfinius Philostratesnek ezen fordítását I. Mátyás királynak, és ezen ajánló-levelet következő cím alatt: „Antonii Bonfinii Praefatio Philostrati Senioris operibus in latinum sermonem ab eodem conversis praefixa, ad Mathiam Corvinum Hungariae Regem (de bello Austriaco, Neostadii, et Viennae oppugnatione, denique de Hungarorum militaribus exercitiis)“ — újra ki nyomatta Kollár Ádám következő című munkájában: „Analecta Monumentorum omnis aevi Vindobonensia. Vindobonae. 1762.“ Tom. 11. p. 310.

Nem sokára ezután, görögből való fordítási munkája ez:

b) „*Vitae Philosophorum et Epistolae.*“

Bonfiniusnak ezen két munkája sajtó alá jött 1516-ban ily cím alatt:

„*Flavii Philostrati Lemnii Libri II. De vitis Sophistarum, Antonio Bonfinio interprete. Ex aedibus Schurerianis. 1516.*“ in 4-o

c) „*Neapolitanae Icones.*“²⁾

d) „*Rerum Hungaricarum Decades.*“

Bonfinius ezen munkájának eredetéről és készítéséről szólottam már feljebb, itt annak időszakonkénti különféle kiadásait és kiadásainak belbecsét említem.

1543. Besztercezi szászli *Brenner Márton* († 1552) volt a legelső, a ki 1543 a tudós világot Bonfinius első három Decásáinak szövegével megismertette, ily cím alatt:

*Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum Decades Tres, nunc demum industria Martini Brenneri Bistriciensis Transylvani, e Budensis exemplaris Autographo in lucem editae, antehac nunquam excusae. Quibus accesserunt Chronologia Pannonum a Noah, usque haec tempora et Coronis*³⁾ *historiae Ungaricae diversorum Auctorum. Basileae, ex Roberti Winter officina. Anno. 1543*“ in folio, pag. 536. — „*Chronologia*“ et „*Coronis*“ pag. 30.

Ajánlotta Brenner ezen kiadást nádor Révai Ferencnek. — Hogyan jutott pedig Brenner, Bonfiniusnak ezen három Decasá-

¹⁾ Lásd: Decad. IV. Lib. VII. edit. a. 1568. p. 659.

²⁾ Lásd u. o.

³⁾ „*Coronis*“ Koszori.

hoz? — azt Brenner ajánlólevelében így említette: „In his cum essem cogitationibus . . . Franciscus Abstenius ¹⁾ Archidiaconus, canonicusque Albae Regiae . . . ad Serenissimum Ferdinandum Regem Viennam venit. Qui cum pro amicitiae jure me accessisset, . . . complura Albensium . . . fortia facta enarrare cepit. . . . Antonius Bonfinius XXX libris (historiam Hungariae) elegantissime complexus est, cujus libri, inquit (Abstenius) copiam Paulus Istvánfius, vir et literis, et genere ornatissimus, superioribus diebus, dum Quinqueeclisiis agerem, mihi fecit ²⁾. Eo dicto mirifice exhilaratus, hominem (azaz: Abstemium) rogavi, daret operam, omnemque moveret lapidem, ut thesauro tanto potiremur: quod illi quidem haud difficile factu fuit. Nam Istvánfius ea, qua est eruditione, candore, humanitate, adeo facilem se nobis hic praebuit, ut misso celeriter libro, ultro etiam ad edendum me hortaretur. Quamquam autem liber imperitia librariorum, qui *ex Budensi exemplari autographo hunc descripserant*, multis in locis depravatus esset, quibus castigandis, restituendisque non parum operis mihi insumptum est, neque tamen in tanta temporis angustia, qua bibliopolis nostris, ad mercatum Francofordiensem profecturis, edendi libri provincia demandata erat, pro dignitate quaeque a me restitui potuerunt, editionem tamen longius differre nolui. . . . Ad Bonfinium redeo . . . pleraque concisa, abruptaque sunt, nisi librariis indoctis, qui librum descripserunt, id velimus adtribuere, quod etiam ipse, ut credam, facile inducor. Multorum enim manus in exemplari agnoscebatur, unde *furtivis, et successivis operis*, ³⁾ *alicujus Episcopi jussu clam descriptum fuisse puto.*“

Ezen sorokból látjuk tehát, hogy Brenner Márton Bonfinius munkájára Bécsben Bornemisza Ferenc által figyelmeztetve, Istvánfi Páltól kapta Bonfinius három első Decasainak azon hibás példányát, a mely a budai eredeti példányból titkon, s nem is egyszerre, még azelőtt valamely püspök számára íratott le, és a melyet azután Brenner nagy sietséggel 1543. sajtó alá bocsátott, a minek is a leve a következése, hogy Bonfiniusnak ezen kiadása tömve nagyon nyomtatási hibákkal.

Bonfiniusnak ezen kiadásához Brenner függelék gyanánt

¹⁾ Bornemisza.

²⁾ Eddig Bornemisza szavai.

³⁾ Inkább „horis.“

csatolta *Herold Jánosnak*, a ki 1543-ban basiliai polgár vala, következő című, de minden becs nélküli munkácskáját: „*Chronologia Pannoniae*“ melyről maga Herold, előjáró beszédében ezt írja: „*Longe alter, atque institutum nostrum erat, Lector humanissime, temporis angustia, Regni Ungarici Chronographiam delineare nos coegit. Vix enim septima a nobis suffurari potuit hora qua scribendum duximus.*“ Ezen gyáva *Chronologia* Bonfiniusnak majd minden későbbi kiadásaihoz csatoltatott minden ok, és haszon nélkül. — Megjegyzem mindazáltal hogy Haner csatlakozik, midőn „*De Script. Rer. Hung.*“ I. p. 159. erősíti, hogy ezen *Chronologia* legelőbb is Bonfiniusnak Sambucus János általi 1568-beli kiadásához függesztetett.

Bonfiniusnak Brenner Márton általi kiadásának második függeléke: „*Coronis Ungaricae Historiae,*“ melyet a következő darabok teszik:

- a) „*Michaelis Ritii Neapolitani de Regibus Hungariae.*“
- b) „*P. Callimachi Experientis Atila.*“
- c) *T. Cortesii, de Mathiae Corvini Regis Hungariae laudibus bellicis Carmen.*“

1545. Bonfiniusnak fenn említett három *Décása*, Brenner kiadása szerint, 1545-ben *Bonner Jeromos* által németre fordítatott, s kiadatott ily cím alatt:

„*Des allermächtigen Kunigreichs in Vngern wahrhaftige Chronik, und Anzeigung, wie das Anfang, Auf- und Abgang genommen, wie auch das vilfaltig Anfechtung, und uberfal gelitten unnd andern Nationen schwerlich zugefügt, unnd sich des Türkischen Angriff, so lang, biss zu unsern Zeytten, so Ritterlich erwert hat, inn Dreyzig Büchern imm Latin beschrieben, und yetzt durch Hieronimum Boner Schultheiss zu Colmar, inn diss volgendt Teutsch bracht, mitt lustigen Figuren anzeigt, unnd für Augen gestellt. Zu Basel, by Ruprecht Winther. 1545.*“ in folio. p. 190.

Budeus „*Bibliotheca Historica selecta. Jenae 1740*“ pag. 1485. Bonnernek ezen fordítását említve, hozzá teszi, hogy az nem Basiliában, a mint a címlapon áll, hanem inkább Bernában nyomtatott.

Czwittinger pedig „*Specimen Hung. Litterat.*“ pag. 86. említi, hogy Bonfinius *Décásainak* ezen fordítása ugyancsak Basi-

liában Oporinus János betűivel újra kiadatott a következő cím alatt:

„Antonii Bonfinii Vngarische Chronica“ in folio. — De nem csalatik-e Czwittinger? Ezen most említett cím alatt megjelent ugyan Bonfiniusnak németre való átfordítása, de nem 1545, hanem legelőbb 1581-ben. Lásd alább 1581. esztendőre.

1561. Brenner Márton által 1543. kiadott Bonfinius három első Décásai, habár azok hibásan adattak is akkoron ki, de még is magokra vonták némely azon időbeli honfiaink figyelmét oly annyira, hogy egyszerre többen is igyekeztek ezen Décásoknak több részeit is felkeresni s kiadni, még pedig névszerint 1561. *Treci Kristóf*, és *Gelei Tordai Zsigmond*, a magyar kamarának főnöke, a kinek maga II. Maximilián király ugyan 1561-ben (a mint alább látni fogjuk) Bonfiniusnak kiadását parancsolta.

Ezen célhoz járult basiliai könyvnyomtató *Oporinus János*-nak is a nyomtatás iránti készsége, mind ezeknek következtében Oporinus János 1561. sept. 15-dikén Gelei Tordai Zsigmondnak ezeket írta: *Quantum ad Bonfinium adinet, et quartam ejus Decadem*, scias me ante paucos menses iterum libros aliquot, nescio quartaene, aut alterius Decadis, accepisse a *Christophoro Trecio* Ungaro, sive Polono, qui item urgebat editionem totius Bonfinii historiae, etiam ejus, quae antea per Brennerum est edita. Nactus autem fueram prius *Sambuci* rerum Ungaricarum epitomen, Viennae cum privilegio editam, quam item cupivissem Bonfinii historiae addere, nisi privilegium ad annos, nescio quot, obstaret. Jam vero ex Alexandro intellexi, tuam illam, non Sambuci esse. Itaque oro, si et tibi, et mihi placet, illam etiam recognitam ad me perferri ad proximum mercatum venum cures Francofordiam.“¹⁾ Unszolta tehát már 1561-ben Treci Kristóf Oporinust, a kinek Bonfiniusnak negyedik Décása már megvala, Bonfiniusnak újabb kiadására.

1562. Ugyan e tájt Gelei Tordai Zsigmondnak is II. Maximilián parancsára Bonfiniusnak újabb kiadását célozta, és eziránt Oporinussal levelezett is, a mi nek nyomát leljük említett Tordai Zsigmondnak 1562. febr. 11-én nádor Nádasdi Tamáshoz bocsá-

¹⁾ Pray „Index Libr. Rar.“ I. p. 176.

tott levelében ¹⁾, melynek ide tartozó sorai ezek: „Tenet memoria D. V. Illustrissima, me anno superiori (tehát még 1561-ben) egisse Viennae diligenter *de editione quartae Decadis Marci Antonii Bonfinis*, quae res gestas Mathiae Regis complectitur, ac Serenissimum *Regem Maximilianum injunxisse mihi, ut remoto omni scrupulo eam edendam curarem*. Ab eo tempore diversa me mandata S. C. Majestatis impeditum detinuerunt, nec idoneorum typographorum erat copia. Scripseram Joanni Oporino Basileam, is tarde respondit, et ejus literae tardius mihi sunt redditae, quibus acceptis, *successivis horis in curam editionis incubui, nec ea jam differri in longum potest. Rex exspectat, et multi in Aula non postremae auctoritatis mire eam sollicitant*. Ideo epistolam dedicatariam scripsi ad Seren. Maximilianum. Illam limatissimo D. V. judicio subjiciendam duxi, ideoque per hunc tabellarium eidem misi legendam, et corrigendam Oro itaque, ne gravetur aliquid temporis, publicorum negotiorum tractationibus subducere huic lectioni, et emendationi tribuere Praesens vero scriptum velit quaeso, apud se secreto habere, atque alios celare, et mihi ita, ut praemisi, correctum, et castigatum mature remittere. Namque *Oporinus postulat ad se transmitti Bonfinium*, cum adjunctis aliis ad mercatum vernum Frankofordiensem; id quod ex ejus literarum exemplo cognoscet, quod hic annexum eidem misi, Mercatus vero vernus solet haberi Frankofordiae ad diem palmarum. Multa autem mihi incumbunt interea praeparanda. Metus est, ne, si ad eum mercatum haec a me Oporinus non acceperit, aliis operam suam locet.“

Tordai Zsigmond Bonfiniusnak azon példányát, melyet kiadni szándékozott, Révai Jánostól kapta, a ki ötlet 1562. majus 2-dikán hozzá intézett levelében ²⁾ uaszolta annak mentől előbb kiadására e szavakkal: „Erat mihi in animo inter alia rogare D. V., *ut editionem Bonfinii ne longius differret*. Sollicitamur enim a multis, et increpamur, quod opus illud tam diu suppressum teneamus. Rogo itaque D. V. nomine omnium fratrum, ut quanto fieri potest citius in lucem dare velit *librum Bonfinii a nobis D. V. datum*, nostrique honestam, prout promisit, mentionem faciat; quod pro suo erga nos amore facturam bono modo non dubitamus.“

¹⁾ Pray. „Index Libr. Rar.“ I. pag. 174.

²⁾ Pray. u. o. pag. 173.

Azonban a fennemlített nádor Nádasi Tamás nem sokára azután, u. m. 1562. júniusban elhalván, s hihetőleg maga Tordai Zsigmond is ugyan e tájt az élők sorából kimulván, Bonfiniusnak akkor célozott kiadása merőben megakadt.

1565. Bonfinius kiadása iránti ezen magyarhoni működések akkor nem sikerülvén, Erdély e tárgyban némileg szerencsésebb vala, mert Heltai Gáspár feltalálván ugyan Erdélyben Bonfinius negyedik Decásának hat első könyveit egy, egyébiránt nagyon hibás példányban, azokat, a harmadik Decásnak 9. és 10-dik könyveivel (de csak annyiban, a mennyiben azok I. Mátyás királyunk életét érdeklék) 1565-ben sajtó alá bocsátotta ily cím alatt:

„*Historia Inelyti Matthiae Hunyadis Regis Hungariae Augustissimi. — Ex Antonii Bonfinii historici discreti Libris Decadis primum tertiae, deinde quartae, quae latuit hactenus, nullibique impressa fuit, in unum congesta, ac disposita a Caspate Helto, Claudiopolitanae ecclesiae ministro, et typographo Claudiopoli. Anno post datum, et natum Messiam. 1565*“ in folio.

A címlap után következik Szikszai Fabricius Balázsnak („Basilii Fabricius Szikszovianus“) előjáró beszéde, a melyben Heltairól ezeket említvén „*pietate, doctrina, et ipsa canitie reverendus senex, acumine ingenii, dexteritate iudicii plurimum pollens*“, Bonfiniusnak azon másolati példányáról, melyet Heltai a jelenlegi kiadásban használt, a következőket jelenti: „*Exemplar, quo in hac editione usus est Heltus, unicum habuit, munificentia Magnifici Dn. Michaelis Csáki conquisitum, et pro incredibili, ac perpetuo in Patriam studio communicatum, sed id partim inscitia, partim oscilantia librariorum diversorum erat corruptissimum. Ideo, ut veritas lectionis restitui posset, plurimis in locis de sensu auctoris divinare, non nisi collatis diligenter praecedentibus, et consequentibus, necesse habuit.*“ Említvén továbbá: „*Heltum daturum operam, ut Epitomen quoddam Historiae Hungaricae ab initio, ad Mathiae usque Regis tempora conficiat* 1), quo integram Patriae historiam, et quidem quasi in fasciculum excerptis rebus memoria dignissimis contractum, facile cunctis liceat cognoscere,“ előjáró

1) Heltai ezen ígérését teljesítette is 1575-ben kiadván ily című munkáját: „*Chronica a Magyaroknac Dolgairól.*“

beszédét így végzi: „Claudiopoli in Transylvania, in Gymnasio nostro. Ao. Dni. 1565. 1. Decembris.“

A következőzenden lapon találtnak: „Epigrammata in Historiam Mathiae Hunyadis Regis Hungariae Serenissimi, scripta in Schola Claudiopolitana gratitudinis et observantiae in Patriam ergo.“ Ezen epigrammákat készítették: „Basilius Fabricius, Michael Paxius, Paulus Turius Junior, Adamus Thordensis, Caspar Decius, Paulus Miskolcius, Demetrius Hunyadinus, Paulus Julensis (Gyulai Pál), Lucas Cracerus Bistricensis, Valentinus Tolnensis, Johannes Zilahinus, Georgius Serarius Claudiopolitanus, Demetrius Agricola Szikszai, és Joannes Pestius“ (Pesti János).

Bonfiniusnak ezen kiadása két részből áll, ú. m. a Brenner Márton által 1543-ban már kiadott harmadik Decasnak némely kivonataiból, melyek I. Mátyás király életét tárgyazzák, kihagyván mindazáltal Bonfiniusnak azon meséit, melyek a Hunyadi-családnak a Valeria romai nemzetségből való származását regélik; és a negyedik Decasnak azon hat első könyveiből, melyeket egy igen hibás másolatban Csáki Mihály Heltaival közlött, ez pedig most legelőbb kiadott, és a melyeknek végén panaszolkodik, hogy ezen negyedik Decasnak négy utolsó könyvei irigyek kezei alatt még lappangnak. Az általa kiadott negyedik Decasnak könyvei pedig oly tömve vannak hibákkal, hogy azokra hivatkozni és építeni lehetetlen, a minek nem Heltai, hanem Csáki Mihálynak hibás másolati példánya az oka. De mind e mellett is vagy on ezen kiadásnak, bibliographiai ritkaságán kívül (mert példányai szerfelett ritkák) azon haszna, hogy segedelmével némely hibák, melyek Bonfiniusnak frankfurti 1581-beli és úgynevezett hanoviai 1604-beli kiadásában az eléadásnak szövegét homályosították, kijobbíthatók, így példának okáért, az említett kiadásokban hibásan áll:

544 lap. 25 sor.:	„libera passio“	helyesb. Heltainál	„libera passio“
545 — 25 —	„quibus e primariis“	—	„qui huc e primariis“
556 — 2 —	„grata hospicia“	—	„parata hospitia“
556 — 29 —	„frumentum“	—	„frumentum terit“
559 — 35 —	„huc Henrici omnes“	—	„huc haeretici omnes“
562 — 8 és 10	„quod si feceritis“	—	egészen kihagyatik.
564 — 15 —	„favore catenata“	—	„furore, catena.“

Bonfiniusnak egyes helyeire tett ugyan Heltai bőven jegyzéseket, de azok nem lényegesek, és gyakran Heltainak csak vallási türelmetlenségét bizonyítják; ezeket itt elésorolni igen is unalmas, s nem is ide való.

Egyébiránt téved Czwittinger, midőn állítja, hogy Heltai, Bonfiniusnak ezen, általa kiadott munkáját magyar nyelven is ki-nyomtatta, mert Heltainak magyar nyelven kiadott ily című munkája: „Chronica az Magyaroknac Dolgairol. 1575.“ in folio (nem pedig in 4o., a mint Czwittinger mondja), nem Bonfiniusnak fordítása, hanem Heltainak azon munkája, melyről Szikszói Fabricius Balázs a fenemlített előjáróbeszédében ezeket mondja: „Heltum daturum operam, ut Epitomen quoddam historiae Hungaricae, ab initio, ad Mathiae usque Regis tempora conficiat.“

1568. Láttuk feljebb Gelei Tordai Zsigmondnak 1561. és 1562-beli törekvéseit Bonfiniusnak újabb kiadása körül, de azok akkor siker nélkül maradának ugyan, mindazonáltal nem sokára azután (1568.) Sambucus János ezen, Magyarhonban annyira ohajtott kiadást még is végre hajtotta, minekutána t. i. Bonfiniusnak egész negyedik Decasa, és az ötödiknek fele, rész szerint a Révai család, rész szerint váradi püspök Forgács Ferenc közlése által kezébe jutott volna. — De fő gondja vala Sambucusnak még az is, hogy Bonfiniusnak Brenner Márton által 1543-ban hibásan közre bocsátott három első Decasait, több kézirati példányok használata által megjobbíthassa, s kipótolhassa. E' nagy szorgalommal megtörténvén, megjelent végre Bonfiniusnak azon kiadása, melynek ez a címje:

„Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum Decades quatuor cum dimidia, quarum tres priores ante annos XX. Martini Brenneri Bistriciensis industria editae, jamque diversorum aliquot codicum manuscriptorum collatione multis in locis emendatiores: quarta vero Decas cum quinta dimidia, nunquam antea excusae, Joan. Sambuci Tirnaviensis, Caes. Majest. Historici ect. opera, et studio nunc demum in lucem proferuntur. Una cum rerum ad nostra usque tempora gestarum Appendicibus, quorum seriem versa Pagina indicabit. Accessit etiam locuples Rerum, et verborum toto opere memorabilem Index. Cum Caes. Majest. gratia, et privilegio ad annos sex. Basileae ex officina Oporiana. 1568.“ in folio. p. 923.

Ajánlotta Sambucus Bonfiniusnak ezen kiadását II. Maximiliánnak, és a magyarországi főrendeknek, s ajánlólevelében ezen kiadás alkalmáról ezeket írta: „Facile amicorum ego cohortationibus adductus sum, ut Bonfinium a me recognitum, et quindecim

libris, aliisque multis auctum, ornatumque iterum edendum curarem Quindecim libros ¹⁾ adjeci, quorum decem e bibliotheca Dominorum Revai, cum aliis ²⁾ credo communicati ad me pervenere, quinque posteriores nobilissimus, ac doctissimus antistes Varadinensis Franciscus Forgacz etc. ante paucos annos Oporino typographo Basiliensi a Christophoro Trecio primum communicatos liberaliter mihi detulit, nec pauca, quo est judicio (qui et ipse annales texere fertur ³⁾) nomina corrupta restituit. Hunc nostrum laborem maximus quoque archiepiscopus Nicolaus Olahus suo Atila, per ocium olim in Belgis, dum consiliis et fisco reginae Mariae praefuit, conscripto, non difficile cumulavit. Quae extremo sunt, nostris lucubratiunculis, velut majorum vigiliarum specimen, prodeunt.“

Ezen Sambucus ajánló levelében röviden említett függelékek, Bonfiniusnak jelenlegi kiadásához következőkkel rendel tálattnak mellékelve :

Előre bocsátatik Sambucusnak most említett ajánlólevele, azután Brenner Mártonnak hasonlólag ajánlólevele az 1543-beli kiadásból. Ennek vége után következik Utenhóvius Károlynak „In Joan. Sambucum Pannonium, ad Joan. Oporinum Octastichon“, s ugyan ezen költőnek latin versei „Ad Augustiss. Romanorum Imperatorem Maximilianum II.“ ezt követi Bonfiniusnak ajánlólevele II. Ulászlóhoz, s utána Bonfiniusnak Decasai, de amnyiban félbeszakasztva, hogy az első Decasnak hatodik könyvében, a 107. laptól kezdve a 136. lapig Oláh Miklósnak „Atila“ című munkája belé vagon toldva. Bonfiniusnak Decasai bevégeztetvén a 750. lapon, következik :

„Brevis Appendix de eodem Ladislao ⁴⁾, et reliquis, per Joannem Sambucum Tirnaviensem.“ 751. lap.

„Clades in campo Mőhác, in qua Ludovicus occidit, a D. Stephano Broderith, olim Procancellario descripta.“ 757. lap.

1) Azaz : a negyedik Decasnak tíz, és az ötödik Decasnak öt könyveit.

2) Érti itt Gelei Tordai Zsigmondot és Oporinus Jánost.

3) Forgács Ferencnek ezen munkáját adta ki (de nagyon is hibásan) Hörányi Elek ily cím alatt : „Francisci Forgachii Rerum Hungaricarum sui temporis commentarii. Posonii et Cassoviae. 1788.“ in 8o.

4) Érti itt Sambucus II. Ulászló magyar királyt, kinek uralkodásáról szól Bonfinius utolsó könyvének végén.

„In obitum Imp. Ferdinandi primi oratio Joan. Sambuci.“
775. lap.

„Tumuli aliquot ejusdem Sambuci in obitum Ferdinandi.“
790. lap.

„Rerum ad Agriam 1553. anno gestarum narratio Joannis Sambuci.“ 797. lap.

„Obsidionis Zigeth brevissima, veraque expositio Sambuci.“
809. lap.

„Expugnatio arcis Temesvari descripta per Joannem Sambucum 1552.“ 813. lap ¹⁾.

„Expugnatio Arcis Tokay 1565. Anno per Lazarum a Sevende, Sambuco authore.“ 818. lap.

„Concordia Hungarica inter . . . Fridericum III. Rom. Imperatorem . . . Maximilianum, . . . et Uladislauum Ungariae Regem, inclitumque regnum Ungariae . . . conclusa anno 1491.“ 820. lap.

„Salariatatus Regni Ungariae.“ 832. lap.

„De reddita Mathiae Corona, et faedere inter . . . Fridericum III. . . et regem Mathiam“ (1463.) 834. lap.

„Joan. Herold. chronologia Pannoniae.“ 838. lap.

„Ungaricae Historiae Coronis. a) Michaelis Ritii Neapolitani de Regibus Ungariae Libri.“ 840. lap. b) „P. Callimachi Experimentis Atila.“ 856. lap. c) T. Cortesii de Mathiae Corvini Regis Ungariae laudibus bellicis Carmen.“ 867. lap.

„Reges Ungariae ab Anno Christi CDI. ad MCIOLXVII. per Joan. Sambucum versibus descripti.“ 891. lap.

„Abrahami Bakschay Schemnicensis Pannonii, Secretarii Ill. D. Palatini Syradiensis (Alberti Laski) Chronologia de Regibus Hungaricis.“ Az ajánlólevele Baksaynak a 897. lapon, maga a Chronologia a 901. lapon.

Ill. D. Alberti a Lasco, Palatini Syradien. ect. Exhortatio ad

¹⁾ Sambucus ezen leírásának kezdetén említvén, hogy I. Zápolya János király, halála előtt született fiát látta volna, Liszti János Sambucusnak ezen helyére saját kezével ezt jegyzette fel: „Nunquam aspexit, et aliqui audiisse negant.“ És alább, a hol Sambucus leírja, miképen adta át Izabella 1552-ben Erdélyt és a magyar koronát I. Ferdinándnak, ott említtet Liszti János ezt jegyzette fel: „Haec ex mea relatione vere. Nam ego . . . tunc adolescens, et Secretarius Reginae, omnibus his praesens interfui.“ Liszti Jánosnak ezen jegyzéseit kiadta Kovachich „Script. rer. hungar. min. I. 337. és 338. lapon.

milites, in expeditione Moldavica, cum Jacobum Basilicum Despotam in regnum introduceret A. D. 1561.“ 921. lap.

„Praecepta aliquot Imperatoria Sambuci.“ 922. lapon.

Megjegyzem végre itt még azt, hogy ezen kiadásnak címlapján Sambucus János három hibát követett el, ú. m. először midőn ott azt említi, hogy 1568. előtt húsz évvel (következően 1548-ban) adta légyen ki Brenner Márton Bonfiniusnak három első Decásait, holott Brennernek kiadása nem 1548, hanem 1543-ban jelent meg. Volt-e ezen első kiadásnak, 1548-ban második kiadása is? az legalább nem tudatik. Másodszer: Bonfiniusnak negyedik és ötödik Decasairól iratik a címlapon „*numquam antea excusae*,” e sem helyes, mert, a mint feljebb bebizonyítám, Bonfiniusnak negyedik Decasa már azelőtt, ú. m. 1565-ben Heltai Gáspár által, habár hibásan, de mégis ki vala adva. Harmadszor említetik a címlapon „*Accessit locuples rerum, et verborum, toto opere memorabilium Index*“, de ez hiányzik az említett kiadásnak végén.

De megjegyzendő itt még az is, hogy tudós Bayle Péter, nagy historiai szótárában hibázott, midőn Bonfiniusnak Sambucus általi első kiadásáról említette, hogy az 1579-ben Frankfurtban Wechelius András betűivel nyomtatott. Bonfiniusnak nincsen 1579-beli kiadása. Sambucus János említett 1568-beli Bonfiniusi kiadásának egy példányát ugyan 1568-ban június 10-dikén akkori veszprémi püspök, és magyarországi alcancellár Liszti Jánosnak küldött vala; kívánván azzal neki kedveskedni. Liszti János ezen példányra, Bonfinius Decasainak egyes helyeire saját kezével jegyzéseket írt, a melyeket 1798-ban Kovachich Márton ily című munkájában „*Scriptores rerum hungar. Minores. Budae. 1798.*“ Tom. I. p. 332—338. közrebocsátott.

Bonfiniusnak ezen 1568-beli kiadása a legjobbak közé számítatik, de szerfelett ritka is ¹⁾.

1581. Bonfiniusnak, Sambucus és Oporinus általi, fenemlített 1568-beli kiadása oly kedvességet és kelendőséget nyert a tudós világ előtt, hogy haszonkeresés tekintetéből 1581-ben frankfurti könyvnyomtató Wechelius Andrásnak is kedve jött Bonfiniust újra

¹⁾ Lásd. Pray „*Index Libr. rar.*“ I. pag. 172.

kiadni, de mivel Oporinus Jánosnak hat esztendőre szóló kiváltsága volt Bonfiniusnak azon kiadási lényegben való kinyomtatására, a melyet 1568-beli nyomtatásában követett, ennél fogva csak is úgy adhatta Wechelius Bonfiniust újra ki, ha Bonfinius Decásainak szövegében némi lényeges változást követhetne. — Hozzáfogott tehát Wechelius András, Sambucus Jánosnak (Chihetöleg) egyetértésével, vagy legalább azutáni tudtával, 1581-ben Bonfinius nyomtatásához és a második Decas negyedik könyvének végéig nem a Sambucus által megjobbított és Oporinus által 1568-ban nyomtatott szövegét Bonfiniusnak, hanem az 1543-ban Brenner Márton által hibásan kiadott példányt utánozta nyomtatásában, Bonfinius szövegének többi részére pedig (azaz: a második Decasnak ötödik könyvétől kezdve) Oporinus nyomtatott példányát követte. Nehogy pedig ezen tarka s következőleg némi részben hibás kiadás által Wecheliusnak ezen nyomtatási műve merőben rosznak tartassék, s nehogy becse e miatt szenvedjen, Bonfiniusnak II. Ulászlóhoz írt ajánlólevele után „Scholion“ gyanánt ezeket nyomtatta: „Secuti sumus hac editione priores tres Decades Bonfinii ex Regio illo DD. Revaiorum, ac Brenneri codice (mi nem igaz, mert nem mind a három első Decas, hanem csak az első és a másodiknak négy első könyvei utánoztattak Brenner kiadásából), ac ne cui fraus facta videretur, varietatem ex Oporini impressione . . . sine disputatine apposimus. Tu Lector! hoc studium boni consules.“

De követett Wechelius, Bonfiniusnak ezen 1581-beli kiadásában más változást is, s még pedig helyesen. Bonfiniusnak Oporinus általi 1568-beli nyomtatott kiadásában, Oláh Miklósnak „Atila“ja az első Decasnak hatodik könyvébe vala besúrva; azt Wechelius onnan kihagyta, és Bonfinius egész szövegének vége után a függelékek közé nyomtatta.

S így született 1581-ben Bonfiniusnak azon újabb kiadása, melynek címje ez:

„Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum Decades quatuor cum dimidia. His accesserunt Joannis Sambuci aliquot Appendices, et alia . . . Una cum priscorum Regum Hungariae Decretis, seu Constitutionibus, quarum narrationes Bonfinii obiter meminere. Omnia nunc denuo recognita, emendata et aucta per Joannem Sambucum. Francofurti apud Andr. Wechelum. 1581.“ egész rétben 943 lap. azután „Index“, és „Decreta.“

Ezen kiadásnak, mely ily című könyvecskében: „Durchlauchtige Welt“ in 12., 269. lapján hibásan 1585-re tétetik, alkotó részeit szükségesnek véltem pontosan elésorolni, mivel azok nem egyeznek mindenekben azon függelékekkel, melyekkel Bonfiniusnak 1568-beli kiadása Sambucus által bővítettet.

A címlap után, minden előjáró beszéd nélkül, következnek: Sambucus, Brenner, és Bonfiniusnak már feljebb, az 1568-beli kiadásnak leírásában említett ajánlólevelei; ezek után nem rögtön Bonfiniusnak Decasai, hanem azok előtt még ezek nyomattak:

„Lectio varia“, a melyet már feljebb említettem.

„Catalogus Auctorum, quorum testimonio Bonfinius suis in Decadibus usus est.“

„Index eorum generalis, quae hac editione, praeter tres priores Bonfinii Decades exhibentur.“

Ezek után következnek Bonfiniusnak említett Decasai, melyek a 733-dik lapon berekesztetvén, utánok függelék gyanánt ezek nyomattak:

a) „Brevis appendix de eodem Ladislao (Uladislaó II.) et reliquis (Regibus) per Joannem Sambucum Tirnaviensem.“ 734. lap-tól 756. lapig.

Ez itt bővebb annál, mely az 1568-beli kiadásban megjelent, bővítettet pedig a következő két oklevéllel:

1. „Contractus matrimoniorum Regalium inter Serenissimum condam Ludovicum Hungariae Regem, et Mariam Regis Hispaniarum filiam, nec non Serenissimum Ferdinandum, tunc Archiducem Austriae, et Annam Ladislai Regis Hungariae filiam medio Maximiliani Imperatoris factus.“ (1515.) 738. lap.

2. „Concordia Ungarica inter..... Fridericum II. Rom. Imperatorem.... Maximilianum Rom. ac Ung. Regem,.... et Uladislaum Ung. et Boh. Regem, inclytumque regnum Hungariae Posonii conclusa A. 1491.“ 742. lap.

Ezen „Concordia Ungarica“ az 1568-beli kiadásban a 820. lapon mint magára álló függelék adatott ki, a fennebbi „Contractus matrimoniorum“ ott egészen hiányzik.

b) „Broderithi Descriptio recognita a Sambuco.“ 757. lapon. Szól a mohácsi vénapról, Sambucus által megigazitva, s lehozva I. Ferdinándig, jobb tehát ezen „Descriptio“ annál, mely az 1568-beli kiadáshoz való függesztve,

c) „In Obitum Imp. Ferdinandi Primi oratio Joannis Sambuci.“ 775. lapon. Ennek a végén ki vannak hagyva I. Ferdinánd halálára írt azon sírversek, és irások, melyek az 1568-beli kiadásnak 791. laptól 797. lapjáig olvashatók.

d) „Obsidionis Zigeth brevissima, veraque expositio, Anno 1553. Samb.“ 803. lapon. Úgy, mint az 1568-beli kiadásnak 809. lapján.

e) „Expugnatio arcis Temesvari descripta per Joannem Sambucum. 1552.“ 807. lapon. Úgy, mint az 1568-beli kiadásnak 813. lapján.

f) „Expugnatio arcis Tokay 1565. anno per Lazarum a Sevende. Sambuco authore.“ 812. lapon. Úgy, mint az 1568-beli kiadásnak 818. lapján.

g) „In moerore Funeris D. Maximiliani II. Laudatiuncula, Sambuco autore“ 816. lapon. Az 1568-beli kiadásban nincsen meg, mert akkor II. Maximilián még élt.

h) „Elogium Epitaphium D. Maximiliani II. per Samb.“ 826. lapon. Hasonlólag nincsen meg az 1568-beli kiadásban.

i) „De Corona Sereniss. Rudolphi Regis Hungariae Sambuci Oratiuncula, Posonii 25. sept. 1572.“ 827. lapon. Hasonlólag nem lehet az 1568-beli kiadásban.

k) „De Giulae, et Zigethi exitu, 1566. Samb.“ 831. lapon. Nincsen meg az 1568-beli kiadásban.

l) „Chronologia Pannoniae, per Jo. Herold.“ 834. lapon. úgy, mint az 1568-beli kiadásnak 838. lapján.

m) „*Ungaricae Historicae Coronis.*“ „*Michaelis Riti* Neapolitani de Regibus Hungariae Libri.“ 837. lapon. „*P. Callimachi Experientis Attila.*“ 853. lapon. Merőben úgy, mint az 1568-beli kiadásnak 840. és 856. lapjain. „*Nicolai Olahi Atila*“ 862. lapon. Merőben úgy, mint az 1568-beli kiadásnak 107. lapjától kezdve, 136. lapjáig. „*T. Cortesii* de Mathiae Corvini Regis Hungariae laudibus bellicis Carmen.“ 891, és 892. lapon. Merőben úgy, mint az 1568-beli kiadásnak 867. lapján.

n) „Abrahami Bakschay Schemnicensis Pannonii, Secretarij Ill. Dni. Palatini Syradiensis, Chronologia de Regibus Hungaricis.“ 914. lapon. Merőben úgy, mint az 1568-beli kiadásnak 901 lapján.

o) „*Gnomae generales Sambuci de tribus summis in Impe-*

ratore virtutibus.“ 937. lapon. Az 1568-beli kiadásnak 922. lapján változtatva.

„*Decretum*“ok.

p) „*Ill. D. Alberti a Lasko Palatini Syradien. ect. Exhortatio ad milites, in expeditione Moldavica, cum Jacobum Basilium Despotam in regnum introduceret. A. D. 1564.*“ Úgy, mint az 1568-beli kiadásnak 921. lapján.

Ezek után következnek:

q) „*Index praecipuarum rerum, et sententiarum quae hoc opere continentur.*“ és

r) „*Liber Decretorum, sive articulorum aliquot priscorum Hungariae Regum, ad contextum Bonfinii illustrandum, forique Pannonici usum necessariorum.*“

Ezen utolsó függelék, melynek egybegyűjtője *Sambucus János*, Bonfiniusnak 1568-beli kiadásában nem található, s következésképp csak is 1581-ben jött legelőbb sajtó alá ¹⁾.

Mind ezekből bizonyos tehát az, hogy Bonfiniusnak ezen 1581-beli kiadása, *Sambucus* most elősorolt munkáira nézve sokkal jobb az 1568-beli kiadásnál, mert azok számosabban, s részenként bővítve adattak ki, kivéve az 1568-beli kiadásnak 832. lapján előforduló „*Salariatus Regni Hungariae*“t, a mely ezen utóbbi kiadásban egészen hiányzik, holott az igen is érdekes. De a mi Bonfiniusnak belsejvegét illeti, arra nézve ezen 1581-beli kiadás sokkal rosszabb az 1568-belinél vagy csak azért is, mert nagyon számosak a nyomtatási hibák.

Ugyan akkor, midőn Bonfiniusnak ezen 1581-beli kiadása megjelent, sajtó alá jött annak új német fordítása is a következő cím alatt:

„*Antonii Bonfinii Vngrischer Chronick XLV. Bücher, ver-teutschet aus dem Latein durch Paulum Frisium Nagoldanum zu Frankfurt am Mayn, bei Nicol. Roth 1581.*“ in folio.

¹⁾ A magyarországi törvényeknek ezen 1581-beli kiadása, nagy kelendősege miatt, mint különös munka, 1605. újra sajtó alá jött ily cím alatt: „*Decretorum, seu Articulorum aliquot priscorum Hungariae Regum, ad contextum Bonfinii illustrandum, forique Pannonici usum necessariorum Liber, nunc denuo typis proditus. Hanovicae. Typis Wechelianiis. Apud Claud. Marnium, et haeredes Joannis Aubrii. MDCV. Cum privilegio Caes. Majest. ad decennium.*“ Egész rétbén, 114 lapon.

Így írja le ezen könyvnek címjét Haner: „Script. rer. hung.“ I. p. 86. Czwittinger után. Széchényi könyvtárának lajtromában pedig „Catal. Biblioth. hungar.“ Tom. I. p. 151. ugyan ezen könyv ily cím alatt jelenik meg:

„Antonii Bonfinii Vngrische Chronica . . . in gut gemein Hochdeutsch gebracht durch P. F. N. (dedicirt dem Grafen Georg Zrinyi). Gedruckt zu Frankfurt am Mayn durch *Peter Schmidt*. 1581.“ in folio p. 191.

Ezen két különböző címe ugyanazon egy könyvnek talán onnan eredhetett, hogy annak nyomtatója Schmidt Péter e könyvnek bizonyos számú példányait frankfurti könyvárus Roth Miklós-nak eladván, ez, mint a megvett példányok tulajdonosa, azoknak új címlapot nyomtatott, hogy azokat mint valami újdonságot könyvnyelben eladhassa.

Akár hogyan is legyen egyébiránt ezen különböző címlapoknak dolga, bizonyos mindazáltal az, hogy Bonfiniusnak ezen 1581-beli németre való fordítása sokkal bővebb, s következőleg jobb is (ha bár nem is a legjobb) azon 1543-beli fordításnál, melyet feljebb említettem.

1606. Ném sokára ez után Bonfinius harmadik Decasa nyolcadik könyvének azon része, melyben Belgrádnak II. Mahomed török császár általi 1456-beli ostroma leiratik, nem csak Reusner Miklós által, következő felírás alatt: „Narratio de Belgradi, sive Albae Graecae expugnatione, a Mahomete II. Imperatore Turcarum 1456. facta“ kiadott ily című munkájában:

„Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum Imperatoribus bello, militiaque gestarum narrationes illustres variorum Auctorum. Francofurti. 1603.“ in 4o. 1).

hanem egy névtelen (M. A. C. L. betűk alatt lappangó) kiadó által is közre bocsátott a következő című könyvben:

„*Syndromus Rerum Turcico-Pannonicarum*“, melynek első kiadása 1584-ben (Czwittinger szerint p. 19.), második kiadása 1603-ban (Buder szerint „Bibliotheca Historica selecta, Jenae 1740.“ pag. 207. és Schödel szerint „Disquisitio de Regno Hungariae. Argentorati. 1676. p. 15.), harmadik kiadása pedig 1627-

1) Czwittinger a 19. lapon ezen munkának első kiadását 1568-ra teszi — a mit bajosan hihetek. — Későbbre ezen munka Kalocsán is 1770-ben újra sajtó alá jött negyed rétbén.

ben jelent meg („Catalogus Biblioth. Hung. Francisci C. Szécsényi. Sopronii. 1799.“ Part. II. p. 384. szerint), mely utóbbi kiadásban Bonfinius III. Decasának fennemlített töredéke, a 9-dik laptól a 16-dik lapig található.

1606. Frankfurti könyvnyomató Wechelius András Bonfiniusnak 1581-beli kiadását sokkal számosabb példányokban nyomtatván, hogysen azokat reménye szerint eladhatta volna, halála után a megmaradt számos példányok maradékaira, kik azon közben Frankfurtról Hanoviába áttelepedtek, szállottak. Nehogy pedig ezen példányok tömege haszon nélkül heverjen, s hogy azoknak némi kelendőség szerzessék, Wechelius maradékai 1606-ban Bonfiniusnak egy újabb kiadását színlelték, s azt azzal teljesítették, hogy az 1581-beli kiadásnak hátramaradt példányai elibe új címlapot nyomattak s ragasztottak, az új címlapok végére ezt nyomtatván:

„*Tertium omnia recognita, emendata, et aucta per Joan. Sambucum. Hanoviae. Typis Wechelianis 1606.*“

S így született 1606-ban Bonfiniusnak hanoviai színlelt új kiadása, Sambucus Jánosnak mind azon apróbb munkáival együtt, melyek az 1581-beli kiadásnak függelékeit tették.

A ki Bonfiniusnak 1581-beli kiadását, és külső s belső formáját ezen színlelt 1606-beli kiadással, habár futólag is egybe-hasonlítja, a kettőnek papirosát, az abban található papirjegyeket (Wasserzeichen), és az egyes lapok kezdetét, végét és számát összeveti, azonnal meggyőződhetik ezen nyomtatási csalásról. — Innen vagyton tehát az, hogy ezen színlelt 1606-beli kiadásban még egy szóval, de még egy betűvel sincsen több, mint az 1581-beliben, s ennél fogva merő csalás az új címlapon ezen kitétel: „*Tertium aucta*“, nem különben ezen kitétel is *aucta per Joannem Sambucum*“, mert Sambucus, a ki 1584-ben halt meg¹⁾, 1606-ban már nem élt többé s következöleg ezen színlelt kiadásnak részese nem lehetett.

Következik tehát ezekből, hogy ezen színlelt 1606-beli hanoviai kiadásnak csak azon belbecse lehet, a melylyel az 1581-

¹⁾ Lásd: „*Thomae Pope-Blount, Censurae celebrium Authorum. Genevae. 1694.*“ p. 782. és 784.

beli bír, azaz : mind a kettő Bonfiniusnak első két Decasaira nézve hibás.

Czwittinger ¹⁾ szerint, ugyanezen 1606-dik évben Bonfiniusnak magyar fordítása is megjelent. Soterius Györgynek pedig következendő című kézírata szerint : „Bibliotheca Scriptorum rer. hungar.“ ugyan ezen esztendőben Bonfinius Decasai belga nyelvre is fordítottak és sajtó alá jöttek. Én részemről Bonfiniusnak ezen 1606-beli fordításait eddig elé még nem láthattam.

A RÉGI MIKÓ VÁRÁRÓL.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

Az Új M. Muzéum f. évi I. és II. füzete egy terjedelmes és alapos értekezést hozott gróf Kemény Józseftől „Mikó-Újvár emléke“ cím alatt.

Ebben a nagy olvasottságú szerző ezen Csík-Szereda városában eső vár eredetét s viszontagságait tárgyalván, kimondja azon meggyőződését, hogy ezen vár a XVII. század elejénél, mikor t. i. azt Mikó-Újvárának kezdték nevezni, sokkal, igen sokkal régibb. E meggyőződését azon körülményen kívül, hogy a székely földön, mint határszélen már a legrégebb időkben is léteztek némi favágatokból, árkokból és földgátakból alkotott erősségek, sőt régi kővárak is, mint a sz. léleki vár, melynek a X. vagy XI. században a székelyek általi építtetését ugyanő (*Arpadia* 1833. 170—175. l.) oklevelesen bebizonyította, alapítja magán a *Mikó-újvára* nevezeten, és a Csík-Szeredával s így Mikó-Újvárral határos *Várdotfalva* helységnek ez új várnál régibb nevén, melyek azt bizonyítják, hogy mielőtt Mikó Ferenc e várat a XVII. század elején újra építtette, már ott egy régibb várnak kellett létezni.

E véleményt egyébiránt határozottan kimondta már 1755-ben Kovács Tamás akkori Csík széki jegyző is a tudós Benkő Józsefhez, annak ez ügyben hozzá intézett felszólítására, írt levelében, melyet szerző terjedelmesen közöl, hol egyéb közt egyenesen mondja, hogy e vár *Mikó Ferenc ideje előtt is megvolt* s azon gya-

¹⁾ „Specimen Hung. Litter. Lipsiae, 1701.“ p. 85.

nitását fejezi ki, hogy az *talán régi romlott állapotjából Mikó által kiépítettévé*, úgy nyerte a *Mikó-Újvára* nevet. Azonban sem e levél írójánál, sem az értekező grófnál nem találunk e régibb vár keletkezése, története s eredeti neve iránti fölvilágosítást.

Ha erre nézve Kővárihoz és Benkő Károlyhoz folyamodunk, kik közül az első *Erdély Régiségeiben* 92—93. l., a második a csak tavál megjelent *Csik Gyergyó és Kászon múltja és jelenében* II. rész 7—8. l., a csik-szeredai vagyis Mikó-Újvárt leírják, nem csak hogy szintén semmit nem nyerünk, de Kővárinál azon hibás állítást is találjuk, hogy Csik-Szeredának 1595-ben, midőn a Báthori Zsigmond ellen fölkelt székelység ide gyülekezett, de a fejedelem vezére Ravazdi György által szétveretett, még nem volt vára.

Hogy Benkő és Kővári a csik-szeredai régi várról hallgatnak, sőt ez utóbbi annak 1595. előtt léteztét is tagadja, annál feltűnőbbnek tetszett előttem, mert látom, hogy mind ketten a Sándor-féle vagy mint mások nevezik csíki székely krónikát idézett munkáikban több helyt forrásul használják. Már pedig e krónikában a csik-szeredai Mikó várnak eredetéről s még 1533-ban, mikor e krónika készült, virágzó állapotban főnvoltáról világos tudósítást olvashatunk, melyet eddig tudtomra ezen annyi vitatás tárgyául szolgáló várról emlékező írók közül senki föl nem használt. Érdekesnek tartottam azért azt mintegy Mikó-Újvár emlékének kiegészítéséül itt némi észrevételeimmal kísérve közleni.

Az említett krónika elbeszélvén, hogy Béla, Endre király öcscse, — ki ez évkönyv szerint 1049-ben lön a bátyjávali osztály alkalmával Erdély vezérévé vagy vajdájává — a *rabonbán, gyula, harkáz* régi székely méltóságneveket eltörölte s a családok, várak, helységek régi neveit szentek neveivel fölcseréltetni, a családok régi irományait összeégettetni parancsolta, miért is, mint utána veti, 1063-ban „ruina throni pressus merito est contritus“, Mikó vára eredetére áttérve azt következőleg adja elő: „E közben (tehát 1063. körül) Sándor István, ki a Sándor nevet fölvette, a csángók Vazul (Basil) nevű vezérével hadakozni kezdett; azonban egy *Mikó* nevű ismeretlen 200 fegyveressel épen jókor érkezvén kiverte a csángókat és Sándor Istvánt megszabadította; mely győzelemért Sándor megengedte neki, hogy egy hadnagyságot állítson és a maga nevével nevezett s ma is virágzó *Mikóvárat* építse. Mondják hogy előkelő nemes vitéz volt Magyarország föl-

déről, köz néven *uramnak fia*, ki 12 vár urodalmától fosztatott meg, s kinek maradéka ma is ugyanezen néven (azaz *Mikónak*) nevezetik. Midőn e tettet László (sz. László) meghallotta, őt a hét erdő földén túl (azaz a mai úgynevezett Erdővidéken túl, Csík-székben) gazdag örökséggel ajándékozta meg a nemzet megegyezésével, úgy hogy aztán a szék századosa lett ¹⁾.

Ez adatból következőket tanuljuk: hogy a régi Mikóvár a XI-dik század második felében és így a székelyföldi szentléleki várral közel egykorban épült, hogy a *Mikó-Vára* és *Mikó-Újvára* nevezet ezen XI. századi *Mikótól* és nem Mikó Ferenctől ered, ki azt a XVII. század elején csak a régi Mikóvár romjaiból építette újra, s hogy ezen régi Mikóvár még 1533-ban virágzó állapotban volt, és így romlásának ideje ez év után, talán a János Zsigmond vagy Báthori Zsigmond alatti székely lázongások idejére esik.

De utasítást találunk a Mikó családra nézve is, mely e krónika szerint a XI. században Csík-székbe költözött s ott a nemzet megegyezésével örökséggel megajándékozott Mikó vitéztől eredve még 1533-ban főállott. Találunk csakugyan e krónikában egy Mikó Annát, Sándor Péternek az összes Csík, Gyergyó, Kászon és a csángók első választott kapitányának, nejét, ki János fiát 1411-ben szülte. Hogy azonban a XVII-dik századi Mikó Ferenc, kit Kunics és b. Mikola egy század mulva 1731-ben megjelent könyveikben bizonyosan csak mende-monda után írnak kocsisból tanács úrrá emelkedettnek, ugyanezen Csíkban régtől fogva birtokos Mikó-családból való volt-e? (mely esetben Benkő Józsefnek azon állítása, hogy ő Csík- Gyergyó- és Kászonban mint birtoktalan lett volna al- és később főkapitánynya s mint ilyen, hogy a

¹⁾ Lásd az eredeti latin szöveget: *A nemes székely nemzet constitutiói. Pest. 1818. 287. 288. l.* — Igaz ugyan, hogy e székely krónika hitelessége ellen, melyet a fentebbi cím alatti oklevélgyűjtemény névtelen kiadója (Killyéni Székely Mihály erdélyi kir. táblai elnök) eléggé hibás átiratban és számos értelemzavaró hibákkal tett közzé, a magyar tudós társaság ülésében több mint egy év előtt Jerney János kétséget emelt s azt egyenesen koholmány-nak nyilvánította: azonban ő biznyságaival az irodalom terén eddig föl nem lépván, e krónikát mind addig, míg annak valódi igazságáról magától a tartalomról merített meggyőződéseem cáfolhatatlan ellenőrkokkal le nem lesz rontva, bátor vagyok mint hiteles és őstörténetünkre nézve igen becses, bár másod kézbéli forrást használni, mint ezt előttem Kállay, Nagy Gábor, Kövály s legújban Benkő Károly tevék.

gúnyt kikerülje, szerezte volna meg azon kis darab földet, melyre Mikó-Újvárárt építtette, bizonyosan összedölné), vagy a régi Mikó-várat megújító Mikó Ferenc a régi Mikó családtól különböző Mikó családból származott-e? (mely esetben ezen vár építőjének és újítójának neve csak véletlenségből egyeznék): e kérdések eldöntését csak a Mikó család leveleiből reménylhetnők.

A HAZAI IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET SZEMLÉJE

1849—53.

III. NYELVKÖNYVEK.

Elébbi cikkünk a nyelvtudomány ez időbeli mozgalmával foglalkodott; a jelennek a nyelvtanító könyveket kellene a methodika szempontjából megismertetnie. De miután megbizott társunk nem nyerhetett annyi időt, hogy valamennyi nyelvkönyveken ité- szileg keresztülmeghessen; s különben is némelyek felett a gyakor- lat már kirondta határozottan ítéletét: elégségesnek, de épen e rendbeli munkák föelvé, a módszer, tekintetéből gyümölcsözőbb eljárásnak tartottuk, ha a megjelentek rövid lajstroma után csak néhány munka birálatára szorítkozunk, mely a nyelvtanító mód- szert általán és alkalmazva nyomosan fejtegeti.

Nyertük pedig a következő tankönyveket:

1. A görög nyelvre:

Szepesi Imre: A gyakorlatilag előadott elemi Hellen Nyelv- tannak első, második része. Buda, 1851.

Tatai András: Görög Nyelvtan gyakorló részszel és görög- magyar szótárral, kezdők számára; harmadik kiadás. Pest, 1853. Landerer és Heck.

Lichner Pál: Hellen Nyelvtan. Második átdolg. kiadás. Po- zsony, Wigand, 1853.

Finkey, Soltész és Somossi: Görög Nyelvtan Krüger után. S. Patak, 1853.

2. A latin nyelvre:

Töpler Theophil Edvárd: Útmutatás a latin olvasásra, mint előkészítés a latin nyelvbeni első oktatásra, magyar és német ele- mi isk. számára. Pest, 1853. Heckenast.

Déák Sándor : Latin Szókötés az alsó és felső tanodai ifjúság használatára. Több jeles német szerzők után. I. rész : Esettan a 3-dik oszt. szám. Pest, 1853. Müller.

Sümeghi Pál : Latin Szókötési Gyakorlatok a tanuló ifjúság használatára. Két füzet. Pest, 1852. Bucsánszky.

Vass József : A Latin Nyelv ékes Szókötése. Második bővített kiadás. Szeged, Grün. 1851.

Szepesi Imre : Elemi Latin Nyelvtan gyakorlatilag előadva, Kühner után. Két rész. Pest, 1850. Kozma. Harmadik rész 1852.

Mutschenbacher Alajos : Magyar Alvári, azaz Latin Nyelvtani verses szabályok számos példával. Pest, Emich, 1853.

Koczányi Ferenc : Latin irodalmi Szemelvények, a tanrendszerben kijelölt romai írókból, magyar jegyzetekkel, az V. és VI. oszt. szám. Első füzet, 2-d. kiad. Pest, 1852. Kilián.

Berzay Elek : Latin Gyakorlatok, az I. és II. osztály szám. Pest, Emich. 1852.

Koczányi Ferenc : Latin Irályképző Gyakorlatok a nagy gymn. felsőbb oszt. szám. Pest, Kozma, 1851.

Koczányi Ferenc : Latin-magyar-német Zsebszótár. Pest, Bucsánszky, 1851.

3. A magyar nyelvre :

Magyar Akademia : Magyar Helyesírás és Szóragozás főbb szabályai. Kilencedik kiad. Pest, 1851. Eggenberger — Tizedik kiadás ott, 1853.

Zimmermann Jakab : Magyar Nyelvtan kisebb tanulók használ. Pest, 1850.

Ihász Gábor : Magyar Nyelvtan az I. és II. osztálybeli gymn. ifjúság haszn. Eger, 1852. 2-d. jav. kiadás, ott 1853.

Lutter Ferdinánd : A Magyar Nyelvtan elemei. Az új rendszer szerint. Pest, Hartleben, 1853.

Péterfi Gyula : Magyar hadi Nyelvtan. 2-d. bőv. kiad. Pest, 1853. Trattner.

Szegfy M. : Magyar ragozási táblázás. m. és ném. Pest, 1853. Müller.

Magyar Akademia : A Magyar szókötés főbb szabályai. 2-d. kiad. Pest, 1852. Eggenberger.

Ihász Gábor : Magyar Mondattan főbb szabályai. Eger, 1852.

Glatz Gyula : I. Mátyás kir. apródja, színj. egy felv. Tanodák szám. kis szótárral. N. Szeben , 1851.

Glatz Gyula : Szeget szeggel, vígj. egy felv. Kisfaludy Károlytól, nyelvtani jegyz. és szótárral közép tanodák haszn. Nagy-Szeben , 1852.

4. A német nyelvre :

Remele János : Gyakorlati Német Nyelvtan. Bécs , 1851.

Töpler Theophil Edv. Vezérfonal a német nyelv alapos megtanulására , alsó iskol. szám. 2-dik kiadás. Pest , 1853. Heckenast.

Töpler Theophil Edv. Német Grammatika 4-d. kiadás. Pest, Heckenast , 1852.

Töpler Theophil Edv. Német Nyelvtan alsó oskolák szám. Pest , 1851.

Hartmán Lipót : Gyakorlati módszer a német nyelvnek gyors, könnyű s alapos megtanulására Ahn (Seidenstücker) tanmódja szerint. Első folyam , 1. és 2. r. Más. kiad. N. Kanizsa , 1852.

Zimmermann Jakab : Irálytan gymnas. ifjuság használatára. Pest , 1851.

5. A francia nyelvre :

Mutschenbacher Alajos : Ahn J. Gyakorlati tanmenete a francia nyelv megtanulására. I. folyam , Pest , Emich , 2-d. kiad. 1850. 3-d. kiad. 1852. II. foly. u. ott 1852.

Fekete Soma : Francia nyelvsajátságok. Peschier után. Emich Guszt. sajátja , 1853.

6. Az oláh nyelvre :

Fekete János : Magyar Románnyelvtan. Kolosv. 1852.

7. Az angol nyelvre :

Frereyck Imre : Angol s magyar beszélgetések. Pest , 1851. Heckenast.

8. A török nyelvre :

Repicky János : Gyakorlati Török Nyelvtan. Két füzet, Pest, 1851. A szerzőnél.

9. Több nyelvre :

Szardry Antal : Magyar, francia, angol s olasz elemi szókalmok stb. Pest , 1852. Müller.

10. Segédkönyvek írásbeli feltétek körül :

Tipray Julián : Legújabb magyar-német Házi Titoknok. Pest, 1852. Kilián.

Karády Ignác: Új magyar-német levelező. 2—3. kiadás. Pest, 1853, Heckenaszt.

11. *Nyelvanyag*:

Ballagi Mór(ic): Magyar Példabeszédek, Közmondások és Szójárások Gyűjteménye. 2 köt. Szarvas, Réthy, 1850.

Erdélyi János: Magyar közmondások könyve. Pest, 1851, Kozma.

Ennyit jegyeztünk össze a nyelvkönyvek sorából, teljesen, a mennyire könyvészeti organum nélkül lehetett. Következzék már irányadásul az ígért módszertani bírálat Bocsor deák, Brassai és Töpler német nyelvkönyveikről.

Hogy a vizsgáló azon célnak, melyet jelen ismertetésében maga elé kitűzött, kellő módon eleget tehessen, szükségesnek látja, a tanítási elvek fejtegetésére, bővebben is, mint azt különben egy egyszerű bírálat igényelné, kiterjeszkedni, szükségesnek pedig azért, hogy legyen egy szilárd álláspontja, melyből kiinduljon s melyhez visszatérhessen, midőn a kijegyzett tankönyvek iránt, véleményét kimondandó leszen. Szólni fog a. o. I. az *idegen nyelvek tanítása általános elveiről*; s csak ezek előadása után méri hozzájuk II. a kézalatti tankönyveket.

Legelőször is különbséget kívánunk tenni a *nyelvtanok* (nyelvrendszer) és *tankönyvek* között; s értjük amazok alatt valamely nyelv kincsét, anyagát akképen elrendezve, a mint azokat a nyelvphilosophiának kategoriái kívánják: ezek alatt ugyanazon *nyelvanyagnak* akképen rendezését, a miképen az a végből construáltatik, hogy annak menete szerint valaki, valamely előtte idegen nyelvet, legcélirányosabb uton tehet magáévá, vagy közölhet mással. Itt csak *az utolsóról* van szó.

Minden *tankönyv* csak az által lesz azzá, a minek nevét viseli, ha bír bizonyos eljárási móddal, *módszerrel*, mely az öbenné foglaltatott nyelvtani igazságok között, s a tanuló egyén között mintegy hídul szolgál, s egyiknek a másikhoz közeledését, elsőnek az utolsó birtokába juthatását előmozdítja, eszközli. Kijelentjük pedig, hogy mi a *módszer* alatt, nem azon *tanári módszert* értjük, mely mindennek *legkényelmesb* oldalát ki tudván keresni, ennek a tanítványokkal közlésében *ügyességgel* bír: ez alsó

fokú értelme volna a szónak, ez modor, s csupán egyéni saját-ság. Mi *a módszer alatt azon rendet értjük, midőn az előadott dolgok oly következással s fejlődéssel adatnak valaki elébe, a mint azok az emberi lélek ideái egymáshoz kapcsoltatásának megfelelőnek.* „*Ordo et connexio idearum idem est, ac ordo et connexio rerum.*“ (Spinoza.)

Az idegen nyelvtanítási módszerek vezérelvei átalán két fő ágra vonhatók össze. Egyik így szól: *A tantárgy = a nyelvtan = Grammatica* (helyesebben nyelvrendszer) *egy határozottan megállapított tény; a tanuló, szükség, hogy úgy fogja azt fel, a mint rendszerezve van, mint adatik* (mint pozitívet). A másik azt mondja: *Fő figyelem a tanulót illeti, s a cél nem a nyelvtan, hanem a növendék kiképeztetése, formálása, se végre a nyelvtan csak eszköz.*

Az elsőre röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy, habár a classicus nyelvek *holt*, s magokban véve a *bevégett*, s többé nem fejlődő nyelvek is: azért még sem lehet őket oly módon tenni a pozitív tanok közé, mint ezt a theológiával, jurisprudentiával stb. teszszük. A nyelv mindig az emberi szellem mozgó nyilatkozata, s a holt nyelvek is *organismus*, melynek csak keretei állottak meg: de leheltessék csak beléjük vissza, s költessék fel bennök a nyugvó szellem: azonnal kimutatják, hogy ők is csak olyan mozgó *életműiség*, milyenek a mostan is legvirágzóbb nyelvek. Sőt a mennyiben a fejlődés rájuk nézve be van végezve: a kategóriák, az organicus szövedék, még nyugottabban vizsgálhatók rajtok meg. A miből egyenesen következik, hogy *positív tudományként* tárgyalni azt, a mi életműiség, a miben a *levés* nyilatkozik: nem egyéb, mint félreismerése a gyermek felfogó *erejének*, gyötrése annak az által, hogy tőle minden okszerűség táplálata megvonatván, csak a *holt hitre* szoríttatik egyedül, a nélkül hogy a dolog *szövedékébe*, ennek *észszerűségébe* beláthasson. Igen; hogy a kezdő tanítvány a *rendszeres nyelvtant* haszonnal tanulhassa: szükség, hogy azt *nézlette* előbb, s az elemek okos egybefüggésével s rendeltetésével megismerkedett légyen.

Hogy a *második elv*, a tisztán *alaki célú*, sem kielégítő, a mennyiben azt, a mi *egy részt* cél is, *egyedül eszköznek* veszi: erről annyival kevesebb kívánunk az egyszerű megemlétesen kívül többet szólani, mivel az elv nem is örül oly nagy terjedelemnek, nálunk legalább már azért sem, mivel az *Organisations-Entwurf*

Anhang (Nro II. 102. Seite) tisztán kimondja, még a régi classicus nyelvekre nézve is, a szükségesség *anyagi* oldalát.

Tapintatos paedagogusok átlátván (s e tekintetből vissza lehet egész a XVII. századig menni) hogy akár egyik, akár másik mód nem ad, nem adhat azt, és úgy, a mit és a mint kell, az ifju lélek számára — inkább ösztön, mintsem előre elgondolt terv szerint óhajtottak a bajon segíteni; de az öntudatos kiegyenlítést csak az újabb idő *humanistái* által fölébresztve próbálták meg, több, a tanügyet melegebben s nagyobb részvétellel fölkarolt tanárok. S valóban úgy is van, s általán mondható, hogy az *igaz út*, a *kettő között* középen esik. Ez a *synkretismus*, mely *objectivo-subjectiv* irányt, elvet tart az idegen nyelvek tanításában. Azonban a neveléstan története itt is 3 ágra szakadást mutat, levén némely írók:

a) *Synthetikusok*. Ezek a *grammatikai előlegesen meghatározott rendszer* tanítását, mint ilyet adják s a jobbak analysisist is kapcsolnak hozzá, és az *alaktan* betanítása kedvéért, többet kevesebbet fölvesznek a *mondattanból* is. Ezek a *Grammatisták*. Ez osztályba jönnek: *Meidinger*, *Debonal*, *Grotefend*, és egyebeken kívül *Kühner*.

b) *Analytikusok*. Ezek egyik ága az *interlinearisták*; ezekhez jó *Seidenstücke* is, kinek modorában készített *latin nyelvtant Német* miskolci tanártól s *német nyelvtant Steinackertől* a magyar irodalom is ösmer. — Adnak ezek mindent *úgy, a mint találtak*, traditionaliter, de a természeti fejlődésre majdnem semmi ügyelettel, *Szoktatnak* inkább, mintsem az *értelmet* gyakorlanak. Kezünk alatt levő könyveink egyike sem levén ide tartozandó: erről nem látjuk szükségesnek többet szólani.

c) A legújabb idő — de melynek nyomai már *Comeniusnál* föltalálhatók — az analysisist egybekötötte a synthesissel, s alkotta azt a módszert, mely ma *genetika* névvel neveztetik. Mivel a fent írt könyvek közül, egyik *kivételben egészen is*, másik *legalább eleven*, s kivétel tekintetében *nagyrészt* ez osztály alá sorozandó: szükségesnek tartjuk *erről* és az *első pont alattiról* tüzetesebben szólani.

Minekélőtte azonban ezekről lenne szó: kijelentjük, hogy a *módszer* elválhatlan levén a *tanfokozattól* (Lehrstufe und Lehrform): ez utóbbiról kívánunk először is szólani, hogy amaz el-

sőbb kellőleg lehessen, mind méltányolva, mind *fajaiban* kimutatva. De ide vesszük a *tanmenet* kimutatását is (Lehrgang), kijelentvén, hogy ez oly lényeges föltétele minden okszerű haladásnak, mely nélkül ama kettő majd semmit nem ér, legalább ennek célszerűtlensége által ama kettőnek lehető jó hatása nagy mértékben paralysáltatik.

a) *Tanfokozatok (Cursus, Lehrstufe).*

A tanfokozaton azon *elvek* követését értjük, melyeket a *tanítás* különböző *stadiumain* szemügygyel kell tartani. E tekintetből két álláspontot különböztetünk meg, melyek elvekre nézve egymástól végtelenül különböznek.

1-ső, az *előkészítő vagy kezdő foka a tanmenetnek* (Cursus propaedeuticus). Ezen az *analysis* a túlralkodó, mindennek *elemciben* fölismerése és odatörekvés, hogy a tanár a tanulóval, minden *egyes nyelvelemet* alpból ismertessen meg. Ezen eljárás: a *nézletből indulás*, mindennek nézeti uton lehozása. *Cél*, hogy a tanítvány az adott részleteket *megösmérje* (kennen) s azokat *helyesen alkalmazni tudja* (können). Ennek van helye az *algymnásiumi* osztályokban.

2-dik, a *tudományos fok* (Cursus dogmaticus, scientificus). Inkább a synthesishez tartja magát; az előkészítő fokon megtanult részleteket *osztályok alá rendezi*, s kapcsolja azon viszonyoknál fogva, melyek a fogalmak és fogalmak között léteznek. *Eljárásban* (az *ítélést*), *okoskodást* használja. *Cél* az adottaknak átértéke (Erkennen) s *művészet az alkalmazásban* (Kunst). Helye a gymnásiumi felső osztályok.

Szükségesnek látjuk azonban itt megmagyarázni, mit értünk mi a *nyelvtani nézlettelésen*. A grammatikában a *szó-idomok*, *mondattani* vagy *szókötési* művelet eredményei, *munkálatai*, a mik csak húzamosb *analysis*ek által lettek megállapíthatókká, s így a mint előttünk állanak, *egyenkéntiekre szaggatva* nem egyebek, mint például egy *épitendő ház* vagy *óramű* egyes részletei, *materialái*, *egymás mellé, de nem egymásba rendezve*. Minden grammatikai idom e szerint nem *önmagáért van*, *ő rendeltetéssel bír*, mely a beszéd s a mondat előállításában áll. Ha már az egyes részleteket meg akarom ismerni: erre nem elég, hogy őket, úgy mint külön vannak, vizsgáljam meg, *ők úgy egy mereven kő, ásvány*, egy species, minek semmi hasznát nem tudom. Össze kell

raknom az óraműszerzetet, *el kell indítanom mozogni*, keresni kell az ásványspecieshez társakat, fölkuatnom a helyet, hol tállátanak, s látnom kell az egybeköttetést, melyben egymáshoz s a nagy földhöz állanak. E működés, ez időben és térben nyilatkozó és szüntelen mozogva fejlődő működés az, mit aztán szemlélek, nézlelek, szemlélhetek s nézlelhetek is értelmekkel; és nyelvtanban, az egyesek tulajdonsága, természete, rendeltetése, *csak is így nézleltethető.*

b) A tanmenet (Lehrgang.)

A tanmenet alatt azon *rendet* értjük, melyben a tanítandó egyes részletek a tanítvány számára adatnak. Hogy ez *képző, nevelő*, szóval *tanodaszerű* tartozik lenni, s ehhez képest benne bizonyos, előre megállapított *tervet* tartozunk követni: az magából a célból világosan következik (Alles musz *schul- und planmässig* sein und geordnet.) Ennek elveit vizsgáló e háromban véli központosúlva lenni:

1) *Egyesből menj át a többesre*, tehát minden nehezebbet könnyebb előzzön meg.

2) Minden lépés, *egy momentummal tovább vigyen a dolog kifejtésében*; de választott példáid úgy legyenek alkalmazva, hogy *azok egyszersmind a multakat is befoglalják.*

3) Választott példáid *később adandó felvilágosításokra ne szorúljanak.*

E három fő törvény *a tanfok* föntebbi két neméhez képest, részletekben kimutatva, mintegy ezeket tartalmazhatja:

a) Az előkészítő *cursusban*:

1. Egy szó és *mondatforma* se jöjön elő, melyet csak később lehet megmagyarázni, mely tehát ott, hol felhozott, az előzőkből még meg nem érthető.

2. A szó és *mondatformák értése* ott a hol feljöttek, már előkészített levén, általok ismét a következőknek út készítettessék.

3. Minden *származott* szó csak akkor hozassék be, ha *törzse* már előjött.

4. A szó, *átvitt értelmében* akkor alkalmaztattassék, *ha eredeti s első jelentésében* már alkalmazva volt.

5. *Olvasmányok*, tudniillik összefüggők, csak akkor és úgy szerkesztettek legyenek használatban, a mikor és a miképen a grammatikai *alap* kellőleg megvettett.

6. A *technika*, párhuzamban legyen, nem az *olvasmányok*-kal csupán, hanem főleg a *nyelvtannal*.

β) A *dogmatikai fok* nem levén algymnasiumba való: itt nem vázoltatik.

c) *Tanmódszerek (Lehrformen)*.

Mint többször is ki volt jelentve, arról van szó, *hogy a pro-paedeuticus cursus* igényeinek melyik módszer felel meg inkább a fentebbi kettő közül? Kijelentjük, hogy a miket itt felhozandunk, azok a legnagyobb használatnak örvendő tankönyvek szorgalmas és figyelmes vizsgálatából vonattak el.

1) A *grammatiko-synthetika módszerü írónál* feltűnő tulajdonságok, hogy

α) a *grammatikai rendszer egyszersmind tanmenetül is szolgál*. Adatik általok minden úgy, mint a priori meghatározva van, a *codificált* anyag: *nomen*, *pronomen* stb. A tanulókra nézve ezek *előlegesen kicsinált* kategóriák, a nélkül hogy értésökre előbb elkészítetténeek, hogy átlátnák, minden egyes részletnek *m. szerepe* van a *nyelven*, s mikép lesznek ezek befolyandók a rendszer megalkotására.

β) Adatnak *előlegesen* nem csak az *egyres osztályzatok fogalmai*: de adatnak *tantételek*, épen mint Euklidesnél; a mi által, ha teljesen nem is, de sok időre elnyomatik a *tanulói lélek alaki kiképződése*.

γ) Az úgynevezett *gyakorlati* eljárásuak, adnak *némi mondattani szabályokat*, de azok is *tételek* formájában csak állítva, de nem lehozva és csak sporadice; kétséggkívül, mert a gyermeki értelem még nem láthatná által a *mondattani szellemi kapcsolatok*: bár ök még nagyobbat hibáznak, midőn az *alaktant* mégis *systemába* szedve adják elő, s igazán minden szellemi kapocs nélkül. S kérthetni, ha már csakugyan vesznek föl *rendet*: miért nem azt és olyat, hogy az aztán átérthető, felfogható s képző is legyen?

δ) Az egyes *szóidomokat* megfosztják attól, hogy *functiójokat* a tanuló tisztán értse, átlássa a mennyiben kiragadják azokat a *beszédből*, a hová természetileg tartoznak.

ε) Megfosztják a grammatikai nyűgbe szoríttatás által magokat a *nézeltethetéstől* (melynek feltételét fentebb kijeleltük).

ζ) S mivel mégis *mondatlan* akarják a *formákat begyakorolni*: e mondatok sokkal többet tartalmaznak, mintsem azok az előzőkből kimagyarázhatók lennének.

η) Számtalan dolog magyarázatának bizonytalan, hosszú időre kell maradni. Pl. *praepositiókat* alkalmaznak, *casusokat* használnak, melyek csak később a *praedicatumok* teljes megértése után következhetnek.

Ez elmondottak oly *általánosak*, hogy *alólok egyetlen egy szerző művét sem vesszük ki*. És nem kételkedünk kimondani, hogy *e módszer az algymnásiumban, főleg a két első osztályban*, mint a propaedeuticus cursus kezdetén, nem bír sem *nevelő*, sem *képző* s *kifejtő* tulajdonsággal, s egy szóval nélkülözi a németül úgynevezett *Schulmässigkeitot*. E módszer tudniillik a grammatikai kategóriák szerint menő, *dogmatikai* formájánál fogva, a felgymnásiumba utasítandó, mint illő helyre.

II. A *genetika módszer* a következő alapigazságokon épít:

a) az előlegesen fölvetett s jelenleg is még divatozó nyelvtani *rendszer*, csak kis részben rendszere egyszersmind az *értelem kifejlődésének* is, az inkább *egymásmellé*: ez inkább *egymásalá rendezés*.

b) a tanításnak egyaránt kell a *synthesist* és *analysisit* használni, s a propaedeuticus cursusbán nagyobb terjedelemben ezt mint amazt.

c) Az előadásnak egyfelül a tanítvány lelki kifejtődési menetelét kell nézni: másfelül igazán *csak vezérnek* lenni a tudományra; azaz: munkásságát ada irányozni, hogy a növendék lelkében felköltse, mozgásba hozza, s kormányozza azon szellemi processust, mely által ő a tudatlanság állapotjából a tudomány birtokába juthasson.

Ez *általános elvek* részletes eszközeiül felhasználja azon specialis adatokat, melyek föntebb, mint a propaedeuticus cursus kiváналmai a $\frac{b}{a}$ 1—6. pontjai alatt mint ilyenek előadattak; melyekhez még mint utolsó *sark-szegletkő*, és az egésznek *megtestesült kinyomata* a következő elv ragasztandó: „*Mint hogy a szóformáknak a mondatformákhoz, a mondatformáknak pedig a szókötéshez képest kell egymás után következniök: szukség, hogy az alaktan belérendeztessék a mondattanba.*“

Vizsgáló kimondja, hogy az idegen nyelv tanításának *elemi* fokán *egyedül e módszert* tartja helyesnek.

Midőn azonban jelen tárgybeli eljáráshoz fogott: nem fe-

ledte, hogy ítéletében még egy más tekintélyt is szem előtt kell tartania: azon elvek tekintélyét tudnillik, melyek az *Organisations-Entwurfban* követendőkül kiszabvák. Általános vizsgálódásai zárkövéül, a *Told.* ^{Nro.}_{1.2.}re is szükségesnek tartja abból a tekintetből egy pillantást vetni, hogy az ott kimondott elveket egybeállítsa, s bírálatában azt is majdan zsinórmértékül használja, s ezt annyival inkább, mivel itt nem annyira a *módszer*, mint a *végrehajtás mechanicuma*, tehát a tárgyalás iránt mondatnak ki vezérszabályok, s így a fentebb mondottaknak mintegy kiegészítői gyanánt tekinthetők. Itt a 103. laptól a 110-ig következők találtnak.

1. *Die systematische Form der Wissenschaft (der Grammatik) stimmt nicht mit dem beim Unterrichte naturgemäss einzuschlagenden Gange überein.*“

2. *Die Bedeutung der Declinationsformen nur in ihrer Beziehung im Satze verstanden werden kann.* (103. l.)

3. Wie aus didaktischen Gründen, von der systematischen Anordnung der Formenlehre abgewichen werden musz, so musz auch die völlige Trennung der Syntax von der Formenlehre aufgegeben werden.

4. Die syntaktischen Elemente, welche in das Erkennen der Formenlehre mit aufgenommen werden, sind dem Schüler *rein als Factum*, ohne weitere Begründung mitsztheilen und einzuprägen.

5. In der ersten Klasse, die regelmässige Formenlehre, in der zweiten Klasse kommt die Erlernung des Unregelmässigen, der Ausnahmen, stb.

6. Für die grammatischen Aufgaben der dritten und vierten Klassen kommt die ausführliche Syntax, Casus- und Moduslehre.

Ez *elvek*, a 4-iket kivéve, nem csak éllene nincsenek, de söt határozottan azokat tartalmazzák, melyeket fenntebb a genetika módszer számára kijelölt a vizsgáló. Söt azoknak pótlékául, s a tanár számára útmutatókul szolgálnak, a mennyiben a *tanfolyamot* = *tanfolyamot* határozottan kimutatják az alaktan betanítására. A kérdéses 4. pont sem olyan, mely kirekesztenié, hogy a mondatból az, a mi adatik, *organice* ne adassék; csupán a *bővebb kiterjeszkedést* zárja el és utasítja a 3. 4. osztályok teendői közé. A hol az a genesis szerint is *épen helyén van*. Szóval határozottan kimutatják, hogy az *egész grammatikai terrenum először*

az egyszerűek és szabályosságokban fogassék föl, s csak azután történjék átlépés (2. lépcső) a szabálytalanságokra, összetettebbekre, nehezebbekre.

Lássuk ezek után *Bocsor István* nyelvtanát, u. m. *Elemi latin nyelvtan*, lépcsőnkénti gyakorlatokkal. I. folyam, 3-dik kiadás, Pápa, 1846. II. foly. 2-dik kiad. 1845. III. foly. Olvasókönyvvel, 2-dik kiad. 1849.

a) A könyv *oekonomiáját* tekintve, mindenik rész feloszlik két-két osztályra, u. m. *nyelvtanra* és *gyakorló részre*. Az első szoros grammatikai rendszerben adja az *alaktant*, s illetőleg a *mondattant* azon kategoriák szerint, mint azok részint a régibb, részint az újabb grammatikusok által megállapítva vannak, s melyek általánosan ösmeretesek. *A másik* egymásután következésére nézve az *1-ső darabban* nem tartja magát az *elméleti rész menetéhez*, de a többiekben mindenütt szorosán követtetik az, mindenik darab ad *szótárt*, az első tisztán alphabeticust, a *második gyökérrendszerűt*; a harmadiknak ez csak pótléka, mintegy ráadás, nem terv szerint, csak segítségül a fordíthatás végett.

Itt van helye, hogy kijelentessék, mely szerint a könyv *igazi cursusokkal bir*, cursusokkal nem csak oly értelemben, mint azt a tanítás igényei követik: de *azon módon és határokkal*, mint azok az Entwurf által is világosan kitűzve vannak. Legyen még itt *előzőleg* az is megemlítve, hogy a *két első darab az alaktan tanításakor, alárendelt* minőségben a *szókötetést* is több fontos részleteiben fölveszi, s annak *elveit* folytonosan sürgeti a *gyakorlatban*.

b) A tanításbeli *eljárást elveiben tekintve* elébb is: azok *legnagyobb részt* azok, melyek a genetika módszeréi, s célozzák a tanulónak különösebben *értelmi kifejtését*. Ilyenek névszerint, hogy *a kiindulás a mondatokból történjék*, mi végre az *alaktan és szókötés egybekapcsalandók*; hogy *idegen nyelv az anyanyelvre alapíttassék*, mi által az nem egyébnek fog a tanítvány előtt látszani, mint ennek csak mintegy folytatásának; hogy: *a nyelvtani alakok betanításában nem a grammatikai rendszer a vezérfonal, hanem a mondatok, azoknak bővítései, összetevései* stb; hogy: *a nyelvtani alakok példákból vonassanak le, ne megfordítva*; hogy: *fejtő csak a nézeti út lehet*; hogy: *a theoria a praxissal együtt járjon*; hogy: *az egyenkéntiből kell az összetettekre átmenni*, stb stb. (Előbeszéd I. II. folyam.) Ugyan ez elvek követését vallja szerző,

a mennyiben *oda illők*, a *szókötés* és *mondatkötés* tanításában, csak hogy itt már felszabadítva hiszi magát az *elemi modortól némileg* eltávozni és több tekintetben a dogmatismushoz hajlani. (Előszó 1. 2. 1.). Mind három folyamban pedig *elve szerint* mondja cselekedettnek magát, midőn *grammatikumokat* egyfolytában szerkesztett, s ezektől *elváltan gyakorlatiakat* szintén egyfolytában; állítván egyébiránt, hogy *ha a 2-ik és 3-ik folyam rende*, rende egyszersmind a *tanmenetnek is*: de az az 1-ső folyamban *egészen máskép* történjék, úgy t. i. miképen az a VI. VII. VIII. lapokon, mintegy próbaleckéül kimutatva van.

Miképen felelt meg szerző az általa kinyilatkoztatott *elvek* kívánalmainak, s különösebben a *kivitel practicumum* mennyiben felel meg a *tanodai* követelményeknek (schulmässige Bedingungen), e tárgyban következő itélettel van vizsgáló.

a) *Az alaktan.* Szerző az 1-ső folyamban szembetünő szerencsével kapcsolta egybe az *alaktant* a *mondattannal*; a fokozatos bővüléshez képest, lépcsőnként feltünedező, s a mondatbeli szükségesség által mulhallanúl postulált grammatikai szóidomok, oly szépen s láncszem módon következnek egymásután, hogy a minő gyönyörűség e processust az értőnek látni: minden bizonynyal oly kedves, csalogató és képző az magára a tanulóra nézve is, ki a nélkül hogy maga is észre venné, apródonként haladva, egyszer csak birtokában látja magát előbb a *casusoknak*, s végül *mind az 5 declinationának*. Feltétlenül helyeslenünk kell, hogy csak, miután minden részlet így összegyűjtetett: akkorra mondja szerző, hogy ezek a 8—18. §§-ai szerinti egybeállításon végeztessenek be. Ugyan így levén a többi *declinálható* részletek is tárgyalva, azok is érdemlik a helyeslést. Feltünőbb itt, hogy *kezdelben*, mondatképzésre, *állítmányul nem igéket* használ szerző; e miatt neki nem maradt szabad rendelkezésére jó darabig csak a *tum*, a 6 első gyakorlat egyetlen *igét sem tartalmaz*, s csak azután jönnek az *igepredicatum alkalmazásai*. Ez eljárás iránt mások más véleménynyel vannak: mi a dolgot így veszszük. Szerző azt akarta, hogy *előbb a nomenek* fajaival ismertesse meg a növendékeket, s ez által gyűjtessen egy csomó szót velök, melyek ne csak *állítmányok*, hanem az ige jövődő használata miatt okvetlen szélesbülő mondatviszonyokra alkalmas és elegendő *objectumokul* is szolgálhassanak *annak idejében*. Ez által a következő monda-

tok mindig terjedelmesbek lehetnek, s azon előnnyel, hogy nem jön azokban *még nem ismert szó mint mondatrész elő*. Továbbá céljában volt, hogy minden igék közül a *legegyszerűbbet ismeresse meg*, tehát azt, mely a nomenek által különben is meglehetősen elfoglalt gyermeki elmét nem vonja el sem oly messze, sem oly sokfelé, az osztatlan figyelmet kívánó, *azonegy természetű bár, de mégis többféle színezettel bíró declinabilektől*. A mi okvetlen megtörténnék, ha, mint Kühner, a négy conjugatiót adja activában, passivában, bárha csak oly terjedelemben is, mint Szepesinél (I. rész, 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. II.) S mi ez eljárást helyeseljük; helyeseljük pedig nem csupán paedagogikai szempontból; *de gyakorlat után* is, mit a tapasztalás, a közlekedésben e részben mutatott. *Az igék betanítását* azonban csak úgy lehet célosan vinni e könyv szerint, ha a minden világosítások nélkül felhozott; s csupán *értelmezett* egyes tempusok és személyek akképen kezeltetnek a tanár által, hogy a *végzetek* meggyeztetvén, adandó alkalommal pl. egyegy § végén egybeállítatnak, s így készítettik elő a növendék a majdan leendő teljes felfogásra. Kevésbé helyesnek találjuk pedig, hogy az eképen felkerült igék is, *más más conjugatióra tartozók*, pl. I. IV. (7. gyakorlat); *actívumok és deponensek* (9. gyakorlat) stb; hasonlóan célszerűtleir, azon egy gyakorlatban, *ha még csak először jött az eset elő, a különböző személyeket* együtt használni, mint erre példa elég található. Ez bizonyosan gátolja a *fokozatosságot*, a lépcsőnkénti haladást; s a másként cselekvés kétségtelenül rendezebben fogná vinni elő a növendéket. *Egyszerre csak egy lépés, s az is tiszta, ép, kiszabott: ez a siker okszerű és legbiztosb föltétele*. Egyébiránt kívánatos volt volna, hogy ha már csakugyan nem lehetett az *alaktant külsőképen* is egybeolvasztani a *mondat-tannal*: akarta volna legalább szerző, hogy a *gyakorlatok rendezettek vala rubrikák alá*. Ez elősegítette volna a *tanár működését*, minélfogva a gyakorlati rész kezelése, *előre bocsátott gondosságot és combinációját* kívánja a tanítónak. Nem kis nyereségnek tartjuk a tanítvány részére, hogy csak a tanfolyamban előadott egyenkéntiek mind megtanulása *után* emeltetnek fel *grammatikai rendszer nézésére*, s az az előtt *elszört* membrumok, év végén oly ügyes, tiszta, világos, minden fölöslegtől ment *átnézelben* adatnak eleibe, mint *egy rendszeres alaktan*. Valóban nem is az év

elején van ennek sem helye, sem ideje. (Előszó VIII. lap.) Azt nem is említjük, hogy az *onomatikai oldal kezelése*, oly formában, mint ezt fentebb az általános elveknél kijelöltük volt, a szerzőnek teljesen kiesett figyelme alól; erre egyébiránt talán még *csak is a jövődség* fog ügyeletté lenni. De azt kiemeljük, hogy a *gyakorlatok* nagy ügyességgel tartvák; a mondottak nem csak ismétlői a *régieknek*, hanem *alapjai* is a következőknek; s ha az ígéket kiveszszük, alig van, a mi már a mondottakból meg nem volna fejthető. Méltánylandó paedagogikai tapintatos eljárás.

A 2-ik *folyam* is általán véve *elegendő*, de még sem oly szerencsével van dolgozva és kivíve, mint az *első*, és mint azt vizsgáló a *tanítvány* érdekében kívánná. — *Hiánynak* veszi névszerint, hogy az *alaktan*, mint pedig óhajtandó volt volna, a már most teljes bevégzettség tekintetéből, nem terjesztetik elő, mint egy *végszámolásul*, hogy annyi részletes után, végre a növendék *lásson egy egészet*. Hiánynak veszi, hogy a 16. 17. 18 §§. szabályai nélkülülök azon *szabatosságot*, mely megkívánja, hogy az *objectumok soroztassanak*, s egymástól függésökhöz képest mutattassék ki *vonzati állapotjuk*. Mindezek azonban könnyen eligazíthatók, s a nehézség legyőzése nem kerül nagy erőfeszítésbe: de a gyakorlatok *némelyeivel semmikép nem lehet vizsgáló megedve*. Szerző itt hűtlen lett azon elvéhez, hogy könnyebbről menjen a nehezebbre, s az előzők mindig megvessék a következők alapját. *Classicus írókból vett ezen történetecskéire megjegyzi maga szerző is, hogy azokban a szoros, lépcsőnkénti menetelt nem tartotta meg, és több helyeken jönnek elő kitételek, melyek a megelőző nyelvetani szabályokban még nem említették*. (Előszó, IV. lap.) Így jön aztán elő 30 *elbeszélés*, kezdve már az 5. számnál, melyek némelyei, ha első fél évben használhatók is; de valóban a nagyobb rész, *szövevényes periodusai miatt* csak az év végén s ott is nagy vigyázattal vehető fel, akkor is csak a jobb s előhaladottabb tanítványok által. A mit szerző mond, hogy az *örökös egyes mondatokat a tanítvány megunja s változatosságot kíván*: igaz; de ennek más az orvossága, nem hogy kerülés végett, csak nehezen meglábolható más túlságba menjünk. Ha állana, mely szerint a *tanító arra való, hogy azokat megmagyarázza*: úgy a legroszabb könyv épen úgy használható s használatos volna, mint a legjobb.

csak *ügyes* tanító legyen mellette. Ezt gondos tanár figyelemmel fogja tartani s várakozandik, míg az *összetett mondatokról* szóló egy pár szabályt is absolválta. — Nagy dicséretet érdemel végül a *szóalkotás practicum*ául szolgáló *gyökerésző szótár*.

β) *A mondattan*. Szerző e 3-ik folyamban többet látszik igérni, mintsem valósággal ad. Mondattanának vázlatából ítélve azt hinné az ember, hogy egy *Beckerféle* kifejtésre, egybeállításra találand, s az nincsen úgy. Helyesen tevén szerző a *szókötésre* és *mondatkötésre* felosztást, helyesen, hogy amabban a *mondat fő* és *alrészei összerakását kívánja* adni; megfoghatlan módon egyszerre csak kiesik az *igazi* útból, s *mondat alrészei helyett*, beszél 1. a *főnév*, 2. *melléknév*, 3. *ige*, 2. *praepositiók*, 5. *adverbiumok bővítéséről*; holott ezek *nem mondatrészek, hanem beszédrészek*. Nyerjük aztán így a *régi szókötest*, a mi *nem mondatalkotás* (Wortfügung, aber keine Satzlehre). Egyébiránt *mint ilyen* jól tanít; de természetesen, hogy a dolog csak úgy vitetik vissza az *igaz útra*, ha a *szabályok az ügyes választású gyakorlatokból hozatnak* le. Ez volt a *Casustehre*. A *mondatkötés* (Moduslehre főképen) minden tekintetben derék, okszerű és jól adott rész; itt nem is lehetett oly könnyen a *puszta szavaknál* maradni, hanem *okvetlen* mondatok körül kelle forogni, különben a cél nem sikerül. Ez sikerült, ez *képző is*.

Toldalékul e folyam a *latin nyelv sajátosságait* adja, *ékességeivel* együtt; tulajdonképen a 4-dik osztálynak szánva: de így az Entwurfhoz képest hozzá csatlandó még a *prosodia*. Ez hiányzik.

γ) Szükség ezeken kívül megemlíteni, mely szerint, bár általában véve nagy szerencsével járt el szerző példái választásában: vannak azonban esetek, midőn némelykor vagy a logika, vagy a syntaxis igényeit kevésbé tartotta figyelme előtt, s mely esetek, ha a tanár által útba igazíthatók is, de mindig káros hatással vannak a tanulóra s magára a szerző és műve tekintélyére is. Így: *I. fly. a maritussal* (férj) *foeminat* (asszony) kapcsol együvé (8. gy.), *uxor* helyett. Természetes hogy *uxor*, mint 3. decl. szó csak később jöhet elő, s itt I. decl. szó kellett: de ez csak arra int, hogy a *maritust* sem kellett volna használni. *Anima* és *animus* (II. gy.) fölcseréltetnek. *Dubitas utrum* hi libri . . . e helyett *num* (mivel ott csak *egy* tárgyról van szó), hibás. *Quadruplex* (22) *recomendant* (24) *scientifica* (37) szók helyett latinabb s tisztább

eredetü szók lettek volna használandóbbak. *II. folyam* : *passiones* (2. gy.), nem helyeselhető; *Atrides* (1), *evenerant* (4) szókat inkább sajtóhibának vehetni, szerző bizonyosan tudván, hogy *Atridae* és *evenerunt* az igaz és helyes kifejezések. Vannak még helyek, hol a *temporum consecutio* nincs figyelemmel tartva, s ezek bizonynyal árnyékoldalok, melyeket vizsgáló óhajtott volna nem tapasztalni, s kívánatos is, hogy szorgalmas átnézés azokat, mint a többieket is annak idejében irtogatta volna ki. Ezeket egybevéve általánosan következő ítéletet mondhatunk az egészről : Figyelmet, használatot érdemlő tankönyv, melyben vannak ugyan részletek, mik kivitelben nem ütök bár meg az általános mértéket : de a főbb s fontos részek, minő például a *legeleje*, csak igen kevésben maradnak attól hátra. Minden esetre sok igénnyel bír, hogy használatba véteessék, köz tekintély által is támogattatva : bár kívánatos volna egy gondos átnézés és javítás által akképen idomíttatni át, hogy a *tanítás* és *nevelés-tan* mai követelményeinek *minden részeiben* is megfelelő legyen, melytől még most hátra áll (4).

Lássuk most *Töpler* és *Brassai* német nyelvtanaikat. Amazé : *Német Grammatika* a tanuló ifjuság számára. Harmadik jav. kiad. Pést, 1854. A könyv *oekonomiáját* tekintve, az olvasás előbocsátása után adja az *articulusokat*, *főneveket*, *melléneveket*, ezek declinációját, s képzését; a *számneveket*; *névműsokat*; majd a *conjugatiókat*, *adverbiumokat* stb, úgy a miképzelt minden rendszeres grammatika teszi, kiterjeszkedvén a szabályosságokon kívül a szabálytalanságokra is a lehető terjedelemmel. Közben megkezdi a *szókötési* szabályokat; adván a 18. §. a *főnevek*, 21. §. a *mellénevek* szerkesztésének szabályait. A 44. §. szól a *mondatrészekről*; 51. §. az *igék regimenjéről*, végül a *praepositiók* constructiójáról. Ad gyakorlatokat, a 10. §-tól fogva, *mindenütt csupán magyarokat*; a *németek magyarra fordításával rekesztvén be az egész könyvet*, s e végből ezeket *leghátulra* hagyván.

b) Kidolgozásbeli *rezerevéül* csak azt jegyzi meg, hogy : a *szónyomozást* és *szókötést*, *mint azt a gyakorlati nyelvtudomány*

1) Az Olvasókönyvről, mint a melyből csak C. Nepos esik az algymnásiumba, vizsgáló nem kíván szólani.

célja kívánja, mindig együtt veszi; s hogy az elméleti részben Heysét követte.

c) Szerző a *szabadosabb eljárásu* (Grammatistae laxioris ob-servantiae) nyelvtanárok közé tartozván: azoknak hibái, mind hi-bái önéké is, a nélkül azonban, hogy bírna Meidingernek e nem-ben Coriphaeusnak ügyességével a gyakorlati kivitelben. Helyes-teni kell ugyan, hogy a *szókötést beléolvasztotta* alaktanába, s a kettőt mindig együtt tárgyalja: de a *mód*, melylyel azt tevő, épen oly kevésbé helyes nála, mint nem helyes, hogy Heysé *anyanyel-vet* illető gyakorlataihoz tartotta magát, legalább előképül őt vá-lasztotta. Teljesen felfordult mód pedig különösen, hogy: *az egész nyelvtan folytán, mind csak magyarból németre fordítandó példá-kat ad*; mert hogyan lehet így a tanulónak *nézlelni* a szabályok mikép állását a német eredeti beszédben?.. Gyakorlatai így in-kább botránkozásul szolgálnak a tanuló résziről, a helyett, hogy azokat építenék, azokon segítenének! Tekintse csak valaki mind-járt a 2-ik gyakorlatot. Vannak itt *comparativusok*, *jelző bővíté-sek*, *praepositíós objectumok*, *actívum* és *passívum verbumok*, hasonlító *periodusok*, s mindezek akkor, midőn a grammatika még egyebet a *genusoknál nem tanított*. Lehet-e itt a tanítónak valami sikeresen dolgozni? Próbálja csak valaki meg az *analysist*, hogy a gyermekkel *mindent megértessen*: egy oly hibába esik, melyből aztán szabadulás nincs, tudniillik erőszakkal kell a kifejezéseket a fejbe nyomkodni, ott is nem az értelem, hanem a memoria szá-mára, mely a mint elfogadni látszott a benyomást, szükség, hogy a természetelleni tehertől azonnal szabadulni is kívánjon. Oda ta-pad talán: de ott nem marad. Vizsgáló meri állítani, hogy alig lehet valami károsb, kedvetlenitőbb, mint egy *oly textust* adni a gyermeknek tanulásul, melyben csak egynémelyekről, de *nem az egészről* tud magának számot adni. S mit csinál tovább szerző, hogy e bajon segítsen? *hátral tett szótárkáiba egész phrasissokat rak*. Pl. *A reménység és barátság vigasztalják az embert a sze-rencsétlenségben*. Ennek szavai így következnek: 1. *das Unglück; Hoffnung*; — und *Freundschaft*; — *trösten den Menschen im Un-glück* . . . stb. Mi képző van itt a tanuló számára? mi cselekedni valója van nekie? És ez így megy végig az egész könyvön, mely *gyakorlataiban sehol nem tart fokozatosságot, sajátlagos cursu-sokkal nem bír*, s már a kezdőnek mindazon abstract nehézsége-

ket elibe adja, mik talán csak egy másod folyamán volnának sikerrel legyőzhetők. Különös, és az újabb irodalom alig mutat példát, azon fölvételre, melyben szerző van, hogy t. i. a kéz alatti nyelv szövegén írt munkácskákat csak akkor kell olvastatni megkezdeni, ha már az egész grammatika, anyanyelvből fordítások által megtanított, mintha ez volna a legjobb mód a szabályok szemléltetésére. Aztán *szókötési vonzás* adatik már 18. 21. 23. §§-ban; s a *mondatról* csak a 44. §-ban tesz említést. Szóval e könyv, *csupa önmagát megelőzésekből áll*, azaz: nélkülözi *azt a rendet a tanmenetben*, a mely szerint lehet egyedül a tanítás eredményező. Általában rámondhatja vizsgáló, *positív* tulajdonságait tekintve is, *negatív* irányban is, miket fentebb a módszerek egyetemes fejtegetésekor, az ily kezeléstről bírálólólag kijelentett vala-

Végre Brassai Sámuel nyelvtanát vizsgáljuk meg: Okszerű vezér a német nyelvtanulásban. I. rész. 4-d. kiadás. Kolosv. 1853. II. rész, Kolosv. 1847. III. r. Brassó, 1847.

a) A könyv *oekonomiája* következő rendezetet mutat. A 23 első § előterjeszti az *egyszerű mondat* fogalmát, fő alkotó részeit, személy és számbeli különbözősét; a subjectum megemlítésekor megmondja a *főneret*, fogalmával s némi sajátásaival; — a praedicatumban felmutatja az *igét*, fogalmával, értelmi különbségeivel, s már itt megkezdí ennek *ragozását*; végül szól a főnév subjectum *helyetteseiről*, a *Der, Ein, Es, Man*-ról. Ezután átmegey a *mondatbővítések* előadására. Felvévén *1-ör az igepraedicátumot*: megkezdí az *objectiv bővítéseket*; még pedig ezután nem csak *egy a mondat*, hanem *többen* is vannak egymás mellé véve, *de nem kapcsolva még külső kapcsolók által* (conjunctiók). Így jönnek bővítőkül a *főnevek*, és *azok helyettesei* (egyes, többes szám.) a) *Accusativus*, b) *Dativus*, c) *Genitivus casusban*. *Visszapillantás* rekeszli be a szakaszt, mely *összerendezve* előterjeszti 1. a *declinációt*, 2. *articulusokat*, 3. *személyes és visszahozó pronomeneket*, 4. *igék praesenseit*, 5. *mondat-részeket*, 6. e *részek rendét*. Némely segédigék behozása után folytattatik a *bővítés*, d) a *praepositíós* objectumokkal; hol végül ezek, *casus regimen* tekintetében, tabellába szedetnek. e) Adatnak az *adverbiúmok*, mint bővítők, s ezek a különböző *értelmi* kategóriák szerint rendeztetnek. f) Jönek az *infinitívusok*, mint bővítők, azután g) a *participiúmok*;

ekkorra már kifejtetvén némely újon behozott segédigék által a *mirrettő, óhajtó, szenvedő* ige kifejezések is. Adatik az *imperfectum*. S végül a tanítvány a *kérdő mondatokra* vitetik, miután eddig, mindcsak *állító* vagy *tagadó* mondatok körül forgolódott.

Itt megváltván szerző a *praedicátum* bővítésétől; átmegey II. (2-dik rész) a *subjectum* bővítése előadására, s vevén ezt mint *főnevet*, a közös sorsnál fogva egybekapcsolja azt, az eddig már, minden önálló változáson keresztül vitt *objectummal*. Ekképen adja aztán rájuk nézve az *attributív bővítést*. Tárgyalja pedig azt 3 fokon, a) *jelsők*, b) *birtokos*, c) *appositiók* alkalmazása által; befoglalván ide az *adjectivumokat*, *participiumokat*, *mutató* s más ily természetű *névmásokat*, *számneveket*, birtokosok *helyetteseit*; mindenik cikkely végén tevéen *táblás egybeállításokat*, ezek *declinatioiról*. Minekutána még az *infinitivusok* zu-val használatát előadta: visszatér mintegy berekesztéseül az egyszerűen bővített mondatoknak, és szól az *ige-praedicátum határozóinak alptóliról*, s ez által átmenetelt készít a *kapcsolt mondatokra*, *összehuzott mondatokra*. Bevégzi pedig a *mondatalkotást az igék paradigmái egybeállításával*, *cselekrő*, *szenvedő* formában (kivevén innen a *függő módokat*). A *mondatkötést* (Satzgefüge) röviden csak annyiban tárgyalja, hogy részint az *igék paradigmáit completirozza*, részint a *periodologiának* némi alapját vesse meg. Szól itt a *fő- és almondatról*; az egymás alá sorozásból kihozza a *foglaló módot*; adja a *mondatkapcsolókat*, s végül némely *emphaticus* és *ellipticus* kifejezésekre figyeltetésekkel rekeszti be szerző nyelvtanát. *Toldalékokat* is ad, számszerint 5-öt, melyek 1. *periodusokat*, 2. *periodus-analysiseket*, 3. *szóképzést*, 4. *néhány szócsaládot* foglalnak magokban. Az 5-ben a könyv gyakorlataihoz tartozó *szótár* áll; valamint ez az 1-ső füzetben is volt. *Olcasókönyve*, *Mager deutsches Lesebuchja* 1-ső folyamának 1-ső vagy *prózai* szakaszát foglalja magában, kivonatilag, melyhez még mint látszik, a többi rész is csatolandó léssen.

b) *Elveit* tekintve szerzőnek a tankönyv dolgozatában: ki-mondja vizsgáló, hogy azok mindenben a mai kor *paedagogikai kívánalmái színvonalán állanak*, sőt némi *sajátságos értékeny-
zések* tekintetéből, de melyek az *egész grammatikára* is tetemes befolyásúaknak látszanak, *azon túl is hatni igyekeznek*. Olvashatók ezek egy részt, az 1-ső rész 4-ik kiadásának előbeszédében;

a mennyiben pedig ott nem érintetnének : mutatják a könyvben előforduló egyes magyarázatok, visszapillantások stb. Úgy veszi vizsgáló a könyvet, mint mely a propaedeutikus cursusra van szánva, s így algymnásiumi rendeltetésű : ennél fogva érdemesnek tartja, hogy róla pontos kimutatást tegyene. Névszerint tehát :

α) A *tanfokozat* tekintetében vallja szerző, hogy : 1. az *analysis* a tanításban nagyobb terjedelemmel bírjon a *synthesis*nél, kijelentvén, hogy a *gyakorlatok teljes áttelemzése által vonassanak ki a szabályok* (IV. V. lap.), 2. hogy : ennél fogva *előbb nézlettetni kell mindent a mondatokban* (u. o.) 3. hogy : az értésen felül a *technikára* különös fő figyelem fordítassék (XIV. 1.).

β) *Tanmenet* tekintetéből azt tartja szerző, hogy : 1. *egyesből kell átmenni a többesre*, 2. hogy *minden lépés egy új momentummal vigye előbbre a tanítást* (IX. lap.), 3. hogy : a *menetelben semmi anticipatio ne legyen* (VII. lap.) 4. hogy *onomatikai* tekintetben, *előbb minden szó, törzsökében kerüljön elő* (XIV. lap), 5. hogy : összefüggő olvasmányok, csak a teljes nyelvtan bevégezése után jöjenek, 6. hogy : a technika párhuzamban legyen az elmélettel (VII. lap.). Mint látszik, minden pont, a fentebbi általános fejtegetések pontjai.

γ) *Tanformájának* jellemeit az *egész könyv* mutatja; és a végből csak a *kivített* kell pár sorral előadni vizsgálónak, hogy minden világosságban álljon. Azért is :

α) A *kivített*, azaz : a *tankönyv gyakorlati kiállítását* tekintve : az három irányban van folytonos figyelemmel *tárgy és tanulóra* nézve. Évekre kiszaggatott cursusa nincs ugyan : de arra már az elrendezésnél fogva sincs szüksége; azon csak menni kell úgy, és addig, a mint adva van, s a meddig az *idő* engedi. Külsőleg *számok alá* vannak az egyes részletek sorozva, melyek nem annyira *leckék*, mint a fokozatos előmenetelnek *egy-egy lépései*. Mindenütt egyébiránt a rendezés ez : 1. adatnak számos *német mondatok*, melyekben valami *nyelvtani* tény, *szabályosság* van oly módon összeszedve, hogy világosan kitetszik, mely szerint a mondatokban *egyebet keresni sem lehet*; 2. következik e *mondatokban* foglalt grammatikumoknak *elméleti analysise*, kifejtegetése, 3. Jönek *magyar* hasonló természetű mondatok, melyek németre fordítandók. A *német mondatokra* nézve szerző, mind előbeszéde, mind több jegyzetei szerint kívánja, hogy azokban a tanítványok

mind addig gyakoroltassanak, mig nem teljesen otthonosaknak érzendik bennök magokat (IV. lap.). Nincsenek ugyan ezek mindenütt német szerzőkből szedve : de nagy részt tartalmaznak, s egyáltalában képesek azon factumok szemléltetésére, melyek szabályai előadandók ; s a mi nagy nyereség, általok a tanítvány *ok-szerűen* juttatatik birtokába tetemes *szó- és kifejezésnek*, melyek észrevétel nélkül vezetik ismerésére, értésére annak, a mi a német nyelvben *valódi német zamatu*. Sikeres kiinduló pontjai továbbá ezek az *elméleti vizsgálódásoknak* ; mi végből megvallja vizsgáló, hogy a mondatok egymásután oly mesterileg vannak rendezve, mint azt talán csak *Mager* francia nyelvtanában lelhetni, — s a tanítványra nézve könnyűek s azonnal átérthetők ; bennök semmi anticipatio nincs ; rendezve minden, mint a *dolog természete*, a *mondat fejlődésének* fokozatai kívánják ; az előzők mindig benne foglaltatnak az utóbbiakban, úgy hogy a tanuló a *multat* soha szem elől nem tévesztheti stb. Miképen eszközölte ezt szerző, azaz, hogyan következtet mindent egymás után : mutatja az a) alatt följegyzett tartalom ; az a vázlat, menete egyszersmind a tanításnak is. Szerencsésen vannak valóban az organikai szükségesség által előhozva s berendezve az *alaktaniak* a mondatokba ; kedvet, lelket ébresztő az a fokonként lépegetés általi eljutás az összes *declinációkra, conjugációkra*. Ily módon a *technikában*, lehetetlen, hogy a tanuló *önmunkásságra* ne buzduljon, s hogy az, a mi nála eleinte csak *nézés* volt : végre *fogalom* né változzék által. Ily könyv mellett elérhető aztán, hogy a *tanár*, csak *vezér* legyen, a mi bár mindenben akképen volna elérhető. Nincs is *egészben* véve vizsgálónak a könyv ellen semmi kifogása : de *egyenkéntiket* illetve kötelességének tartja a következőket megjegyezni :

α) A 112. §. folytán ily mondatokból indulva ki : *Der Wind weht kalt* és *Das Wasser ist kalt* : a *kalt* magyar értelmének közösségéből azt az ítéletet hozza ki szerző, hogy a „*kalt*“ az *utóbbi esetben is határozó bővítő* (187. lap.). Ez által megsemmisülve volna az „*adjectivum praedicatum*“, a mit pedig kétségkívül a *német* nyelvtől sem fog szerző megtagadni. Ez annál fogva nem követendő különösség ; s mely kétségkívül csak onnan vehette eredetét, hogy szerző *egy közös név alá vonás által*, a *mondatrészfajokat* akarta kevesbíteni.

β) A 78. lap, s *Előbeszéd* VI. lap. mondja szerző: *a mi az (mondatban) ige előtt van, az alany; a mik pedig utána: azok pótlók.* pl. *Dem Knaben* — *nützt* — *die Arbeit*, *Dem Knaben* — *alany*; *die Arbeit* — *pótló*; s *józan nyelvtaninak* csak az értelmezést állítja. Szerző minden esetre eltér a *logikától*, s két különböző régióknak veszi *ezt* s a *nyelvtant*. Minden bővebb indokolás nélkül ez, mint adya van, el nem fogadható, s vizsgáló károsnak is tartja ily, még további bírálat alá tartozó állítást *nyelvtanba, tényképen* behozni. Ez megint alig alapulhat egyeben, mint azon, hogy szerző, ismét a szabályok kevesbítése kedvéért „*megfordított rendű mondatot*“ nem akar ismerni, az egy *kérdőn* kívül. Szükség minden esetre, hogy a tanár magát *inkább a logikai értelmezéshez tartsa*. Ez azért nem fog a könyv használatában gátul szolgálni, vévén *objectumnak* a kérdéses *subjectumot*: minthogy a felhozás, különben is az *objectív mondatok* csaknem teljes kimerítése után történik meg.

γ) Ily szabályok körüli aprózások elkerülni kívánásának tartja vizsgáló azt is, hogy az *attributív* bővítések körül *subjectum* és *objectum* egybefoglaltattak, s együtt tárgyaltatnak. Ezt azonban érdemül hozzuk fel. Akarta szerző kétségkívül, s ezt jól is cselekedte, hogy egy *kimerítő rendszerű tankönyv mondatkötéssel* együtt majd a felgyűnásban még előkövetkezzék, hol a dogmatikai forma, tudományos egész adjon majd a tanítványok eleibe. Itt használta a tömötséget, s összerendezést, a mennyire lehető vala.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Szépirodalom. — *Allighieri Dante Új Élete*. Olaszból fordítva, szerző életrajzával, bevezetéssel és jegyzetekkel kísérve *Császár Ferenc* által. Pest, Müller Emil könyvnyomd. Sr. VIII. és 208. l.

Az olasz, s részben a világirodalom egy legnagyobb emberének, s nagyszerű költeménye: „Az Isteni Színjáték“nak megértésére fontos, sőt multhatlanul szükséges műnek szerencsés áttétele életrajzzal s felvilágosító bevezetéssel. Beesület irodalmunkra nézve, hogy — megjelenhetett; s mennyivel nagyobb, ha a mun-

kában levő Isteni Színjátéknak is csak ennyi pártolója is találtatnék. Visszatérünk hozzá:

A Gordusi Csomó. Regény az Eszther és Nagyszzebeni Királybíró szerzőjétől. I. kötet 224 l. II. kötet 220 l. III. kötet 196 l. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv 1853. n12r. füzve 3 ft.

Ida, vagy a pusztai sír. Beszély ige nélkül. **Orosz Ádám**tól. Egerben, az érseki lyc. gyorsajtón, 1853. 8r. 29. l. füzve 16 kr. Caprice-darabnak s nyelvmutatványnak jó. Az ige mellőzésétől némi sajátságos, néha ossziáni színű; próza, de még sem próza. Meglepőbb még a Pesti Napló bírálata, mely ige nélküli szinte, mint e mi pár sorunk is: de valóságos próza, hajlékony, folyó, könnyű, melyen a bíráló önvallomása nélkül a szeszélyes csíny mind végig észrevehetetlen.

Degré Alajos novellái. Pest, Müller Gyula sajátja. 1854. I. köt. 195. l. II. köt. 219. l. III. köt. 198. l. 12r. Ára 3 pfrt.

Beszélyek. Irta **Pompéry János** (Ervin). Pesten, a szerző tulajdona. 1853. n12r. I. köt. 214. l. II. köt. 274. l. Bolti ára füzve 3 ft.

Jókai Mór Regényei. Négy kötet: *Egy magyar Nábób.* 1—4. köt. Pesten, Irod. intéz. 1853. n12r. 463, 449, 455 és 414. l. Füzve 4 ft.

Jókai Mór: Török Mozgalmak 1730-ban. Regény. Két füzetben. Pest, 1854. Kiadja Számvald Gy. 16r. 362. l.

Kemény Zsigmond Regényei. III. kötet: *Ködképek a kedély láthatárán.* 361. l. IV. kötet: *Szerelem és hiúság,* 172 l. V. kötet: *Szív örvényei,* 206 l. *Erény és illem,* 51 l. Pest, 1854. Emich bizománya. n12r. füzve 3 ft.

Nesze semmi fogd meg jól. Irta **Beöthy Laci.** Pest, Müller Gy. 1854. 16r. 196 l.

Címéhez mindenkép méltó — semmiség.

— **Classica literatura.** — Hellén és Romai Remekírók Könyvtára. Kiadják Ürményi József, Kazinczy Gábor stb. **Homéros Iliása.** Fordít. **Szabó István.** Bevezetéssel és jegyzetekkel kísérte **Hunfalvy Pál.** Pest, Emich nyomdája. N8r. Második füzet I—LXVII, 289—528 l. füzve 1 ft 30 kr.

S így a világ e remekművének magyar remekfordítása befejezve, a szükséges készülettel együtt. Szóltunk róla, s fogunk még.

— **Nyelv könyvek.** — **A latin szókötés szabályai.** Irta **Dr. Valkó Endre,** a losonci ref. tanodában szókötési osztály tanára. Két kötet. Pest, 1853. Trattner-Károlyi n8r. 81 l.

— Bölcsészet. — *Pellico Szilvio* értekezése az *Emberi Kötelességekről*. Olaszból fordít. *Császár Ferenc*. Kiadta a jó és olcsó k. kiadó társ. Pest, 1853. Lukács nyomd. n16r. 118 l. Füzve 12 kr.

A legolcsóbb magyar könyv, s e mellett egyike a legjobbknak, azoknak t. i., melyekkel ha megbarátkoztunk, e barátság el tart mind végig. (Én is lefordítottam azt sok évek előtt, de meg nem jelenhetett akkor: mert Pellicóé volt!)

— Történelem s rokon. — *A föld és az emberi nem Östörténete*, Mózes könyve s a tudományos kutatások eredményei szerint. Irta *Mutzl Sebestyén*, landshuti gymn. tanár. . . Németből ford. V. E. Kiadja a jó és olcsó-könyv-kiadó társulat. Pest, Lukács nyomd. 1853. n8r. VIII. és 342 l. Füzve 1 ft.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

— *Időszaki sajtó*. — Tisztelt szerkesztő úr! Midőn hávi szemlénket folytatni akarjuk s ezennel a februári időszaki sajtó hozományai felett szándékunk ítéletünket röviden kimondani, biztosan felteszszük, hogy azon szerkesztő, kiről találó igazsággal jegyzé meg ugyan csak februárban egy lap, miszerint barátunk még rosszabb mint ellenségnek, hiába fenyegeti önt arcképe kiadásával. . . . Ismeri ezt a haza, de ismeri amazét is, mert maga adta ki. Önnek eszébe fog jutni azon francia közmondás:

Vérité est la masse

Qui chacun assomme et tue;

eszébe fog jutni, hogy az igazság kimondása nem is eshetik jól annak, ki el lene cselekszik s kit az ennél fogva csakugyan lesujt; eszébe fog jutni, hogy a kimondott igazság mellett rendszerint legcsalhatlanabbul szokott épen a találtak feljajdulása tanuskodni, kik midőn nem képesek ellenében bármit is felhozni saját mentségökre, személyeskedő kitérések vagy nem a dologhoz tartozó élcsekedések által akarják a világgal elhitetni, hogy — nincsenek találva. . . . Mindez, reméljük, eszébe fog önnök jutni, tisztelt szerkesztő úr, s nekünk meg leszen engedve — az igénytelen észrevételeink folytán keletkezett feljajdulások dacára — ezentúl is kimondani magyar folyóiratainkról a valót. Ítéletünknek mi nem tulajdonítunk csallhatlanságot, s eddigelig nyilvánított ítéleteinkben — mint az elfogulatlan olvasó kénytelen volt észrevenni — épen ezért talán nagyon is tartózkodók valánk; de midőn *tényeket* hoztunk fel, melyek nem-tényekké nem varázsolhatók, — midőn azt mondtuk, hogy a *Budapesti Hirlap* nem váltá be az *Athenaeum*ra nézve olvasóinak adott ígérését, — midőn egyszerűen feljegyeztük, hogy a *Pesti Napló* sokkal gazdagabb, rendszeresebben vezetett és állandóbb tárcával bír, akár tudomány, akár szépirodalom tekintetében, mint a *Budapesti Hirlap*, — s midőn ezen állításunkat, mely csak

tényeken alapezik, a februárhavi tüneményekre nézve is meg kell újítanunk: ügy állításunk valósága minden esetre megcáfolhatlan marad. A *Budapesti Hírlap* februári tárcája ismét sovány volt, s a mi belőle kiemelendő, mindössze a „társaséleti szemle“ című élces csevegésekben s két könyvismertetésben központosúl. Az említett könyvismertetések *Szelestey* „Falu pacsirtája“ című „kelekölés“ versgyűjteményét és *Degré* újon kiadott beszéleyeit illetik. A „Falu pacsirtája“ bírálója igen ügyesen s egyszersmind alaposan mutatja ki az ú. n. tájköltészet képtelenségét, s a lábrakapott pórias és mindamellett a civilisatio hideg fuvalmától keresztüljárt próza-verselésről (bócsánat e merész kifejezésért!) szépen leemeli az álarcot. A beszéleyekről szóló bírálat darabos, öszhangtalan cikk, de találunk benne mégis figyelemre méltó gondolatokat s helyes észrevételeket.

A *Pesti Napló* februárban kevesebb könyvismertetést hozott, mint máskor, de csupa érdekes munkáról s többnyire jól írottakat. Az ismertetett munkák valának: *Brassai* algebrai gyakorlatkönyve (ismertető: *Szász Károly*); *Beitrag*e zu einer Chronik der archaeologischen Funde in der österr. Monarchie, von *Seidl* (ismertető: *Páur Iván*); Egy magyar Nábob, *Jókaitól* (ismertető: —s); *Rivista comense* (ismertető: *Télfy János*); az Új. M. Muzem jan. füzet (ismertető: —s); *Albanesische Studien*, von *Hahn* (ismertető: —r). Minthogy azonban a tudományos tárca egyetlenegyszer sem maradt el, képzhetik olvasóink, hogy az februárban is érdekes és változatos volt. Kiemelendők közhasznú s korszerű tárgyunknál fogva: „Hús és munka“ (ábrákkal), hol a közönséges hús-árszabályzat elégtelensége mutattatván ki, a hús olyszerű osztályozása ajánltatik, hogy a jobb részek drágábban, a rosszabbak olcsóbban árultassanak; „Mire való a gymnasium?“ (*Wildner-Maithestein* cikke, s e felőli észrevételek). Érdekesek, bár túlrövidek, *Silvio Pellico*, *Visconti Antal* s a dunafejedelemségi hospodárok életvázlatai. Vettük ezenkívül *Atila* halála leírását, *Thierry* után *Szabó Károlytól*, Finnland ismertetését, iskolákra s tudományos közintézetekre vonatkozó bővebb közléseket, folytatólag *Toldy Ferenc* előadásait a magyar költészet történetéről, a pesti műtárlat január-februári kiállításának ismertetését, és egyebet. „Jeles írónk csarnoka“ XV-dik számát *Szalay László* jellemzése *Csengery Antaltól*, XVI-dikát *Horvát Istváné*, *Toldy Ferenc*től, képezik. — A *Pesti Napló* szépirodalmi tárcája „Lucifer kasszony“ folytatásait hozta 18 számban.

A *P. Napló* szerkesztőségének jegyzetére *Horvát István* jellemrajzához, valamint *Jerney János* száz arany jutalmat hirdető figyelmeztetésére, ohajjtuk, hogy az Új. M. Muzem szerkesztője maga tegye meg észrevételét*). Bennünket ez ügyekben az anonymitás pajzsa, mely másokat merészségre csábít, bátorlatanokká tesz.

Tudományos tekintetben nagyobb érdekű tárgyakat az akár kizárólag, akár nagyobb részökben szépirodalmi folyóiratok a legközelebbi hónap ideje alatt nem hoztak; csendesesen haladtak mindannyian kerékvágásukban, melyben azonban egyikök — a *Déli*báb — elakadt. Nem is tudtuk, mikor, minden előleges nyilatkozat nélkül, tele függesztve folytatásra váró bevégezetlen cikkeket.

*) Az elsőre a közönség, a másodikra az érdekelt író, feleltek már. T. F.

kel, észrevétlenül megszűnt e lap, mint azon folyók, melyek homokban vesznek el. A szerkesztőség kinyilatkoztató később a *P. Napló* hasábjain, hogy az előfizetőknek elég fog tétetni. Némi kárpotlásul szolgálhat lapirodalmunknak, hogy martius első vasárnapjától kezdve új lap indul meg *Heckenast Gusztáv* kiadásában, *Pákh Albert* szerkesztése alatt: a *Vasárnapi Újság*. Rovatai lesznek: szépirodalom és történelmi rajzok, ipar és gazdaszat körüli ismertetések, nép- és tájrajzok, fölfedezések, útleírások, a nagy és kis világ nevezetesebb eseményeinek hetenkénti hírvivője, háztartási szabályok, természettani fejtegetések, apró tudnivalók, mulatságos mendemondák, újdonságok. Megjelen minden vasárnap egy-egy nagy negyedréti íven. Minden szám legalább egy fametszvényt hoz. Előfizetési ára, vidékre postán, Pesten házhoz küldve, a folyó félév hátralevő négy havára *egy* ft, az egész folyó év tíz havára 2 ft 24 kr. p. p. Reméljük, hogy ezen (eddig nálunk példátlanul) olcsó folyóiratot, mely — mint a programm értesít — *népszerű folyóirat* lesz, számosak fogják tartani; de reméljük egyszersmind, hogy a szerkesztőség mindenkép ügyekezni fog megcáfolni azon közmondást, mely az olcsó húsról szól, s ezen reményünket nem csak a szerkesztő ismeretes jó tapintatára, hanem az igazán vállalkozó szellemű kiadó erélyes kintartására is alapítjuk.

Februárban politikai és szépirodalmi lapjaink a napi kérdések közt legélnkebben foglalatoskodtak a nemzeti színház ügyeivel. Méltó aggodalmaikat azon hír költé fel, hogy a színház igazgató választmánya, a helyett hogy az opera költségeit csökkentené, ezeket emelni, a drámát ellenben reducálni akarja. Tettleg ugyan még nem, de szóval már igenis megcáfoló a választmány egy hivatalos nyilatkozatban a forgalomba jött, aggasztó híreket. E nyilatkozatot, mely az opera körüli intézkedésekről hallgat, s a drámára nézve annyit mond, hogy ennek illő fenmaradására nézve már megkezdették az intézkedések, a közönség csak akkor tartandja kielégítőnek, ha tettek lesznek bizonyosságai. Eddig annyit mondhatunk, hogy a lapok aggodalmi a drámára s legjobb drámai színészeinkre nézve még nincsenek megszüntetve, s legújabbán még emelte azokat egy részről egy francia szemfényvesztőnek a nemzeti színházban a drámai előadás mellőztével történt többszörös felléptetése, más részről azon gondosan fentartott rejtélyesség, mely a nemzeti színház ügyeiben tett vagy teendő intézkedéseket takarja s különös módon a nyilvánosság ellenében mintegy ellenőrizni látszik. Sőt még a *Déliab* megszűnése is némileg aggasztó a színházi viszonyokra nézve, mert e lap a nemzeti színház hivatalos közlönye volt.

A farsang, mely lapjaink nagyobb részét e hónapban kissé lankadtabb színen tünteté fel, a *Religióra* és *Gazdasági Lapokra* nem bírta kiterjeszteni hatalmát. Ezek úgy, mint azelőtt, mindig új, mindig érdekes, és a mi legelőbbit ér, mindig tanulságos olvasmányt nyújtottak a közönségnek. Hogy azonban ezen lapoknak egyes cikkei, melyek bizonyára érdemlik a kiemeltetést, ezuttal nem lajstromozzuk részletesen, annak egészen más oka van, mint annak, hogy a szépirodalmi folyóiratokról is hallgatánk, melyekben kiemelni valót ugyis nem igen birtunk fölfedezni. Legérdekesebb talán *Mátray Gábor* közleménye magyar rabok megváltása módjáról a törökök uralma alatt (a *Divatesar-nokban*). Részletekbe nem bocsátkozásunk oka most az, hogy egy bécsi német, s egy párizsi angol lapban találtunk egy-egy oly cikket, melyeknek itt helyet

kell engednünk s melyek bizonyosan minden olvasónkat érdekelni fogják, mert hazánkra vonatkoznak.

Az *Österr. Blätter f. Literatur u. Kunst* című bécsi lap 6-dik száma rövid ismertetést hoz *Mailáth János* gr. németül írt munkájáról: *Neuere Geschichte der Magyaren*. Ezen munka, két kötetet képezve, Regensburgban jelent meg tavál, s *Mária Terésia* uralkodásától a legújabb időkig terjed, oly módon, hogy az első kötet egy egész századnak (1740—1848), a második kötet pedig kizárólag a magyar forradalomnak eseményeit tárgyalja. Mi nem ismerjük a munkát, szoritkozunk ennél fogva német ismertetője észrevételeinek visszaadására. *Mailáth* kiindulási pontját — úgymond az ismertető — rendületlen ragaszkodás a régi uralkodó házhoz jellemzi; legsikerültebbeknek tartja a kritika azon fejezeteket, melyekben a magyar ellenzéki szellem támadása s megerősödése van rajzolva. Különösen kiemeli az ismertető *Mailáth* ügyességét történelmi jellemek éléthű és éles kirajzolásában. Magát a forradalom történelmével illetőleg — úgymond — ennek eseményei még sokkal közelebb fekszenek, hogy sem azokról vég ítéletet lehessen mondani. Érdekes adalékul hozzá toldá munkájához *Mailáth* a magyar forradalom történelmére vonatkozó kútfők jegyzékét s 56, ezen tárggyal foglalkozó műnek rövid bírálatát. — *Mailáth* fencimzett munkájáról alkalmunk volt az az ágostai *Allg. Zeitung*-ban is olvasni egy quasi-bírálatot; ennek szerzője azonban, úgylátszik, főkép *Mailáth* rokonszenveit a szerbek iránt igyekezett kimutogatni. — Hogyan áll a dolog, nem tudjuk; ha magunk meg fogtuk olvasni a munkát, nem mulasztjuk el észrevételeinket el fogulatlanul nyilvánítani.

A *Galignani's Messenger* febr. 9-dikei száma közli a londoni *Athenaeum* után *Dr. R. G. Latham* beszédét, melyet ez a királyi ázsiai társaság (*royal asiatic society*) utolsó gyűlésében tartott s mely a tagok figyelmét rendkívül felébreszté. Ezen beszédet, melynek tárgya: „Europa némely részeinek a turk család tagjai által régen történt elfoglaltatása“, közöljük mi is, részint mivel a tárgy maga bennünket közelről érdekel, részint mivel az angol tudós eredeti állításai csakugyan figyelmet érdemelnek. Mi azonban ezuttal hosszabb megjegyzések nélkül adjuk az ugyis elég hosszú értekezést; reméljük, tudósaink részéről a felszólalások nem fognak kimaradni. Az értekezés itt következik: „Europa és Ázsia azon részei, melyekről itt szólni akarok, Taurida, Cherson, Ekaterinoszlav és Beszarábia orosz kormányzóságok, továbbá a Dunafejedelemségek és Erdély, a régi Scythia, a régi Dacia egy részével. A népségek pedig, melyek közlésében szerepelni fognak, a kúnok, bessenyők, khazarok, avarok, húnok és *Herodot* szkolotjai (vagy scythák). Hogy a négy első a turk törzshöz tartoznak, általánosán el van ismérve; nem egészen van azonban elismerve, oda tartoztak-e a húnok és szkolotik, — s jelenleg e két népség turk rokonsága forog kérdésben. De kutatásunk fő tárgya nem e rokonság, nem is az, vajjon az első helyt említett egy vagy több népség létezett-e nagyobb-kisebb mértékben kiterjeszkedve a nevezett tartományokban a IV-dik századtól kezdve K. e. egészen a XVIII-dik századig K. u., midőn Magyarország kúnjai közül, kik még a kún nyelvet beszélék, az utolsó halt meg; hogy a kúnok a független tatárság turkjai, behizonyítá *Klapworth* (*Klaproth*!), ki bizonyosságait egy érdekes szótárból merítette, mely, mint irodalmi kincs, *Petrarch*

(*Petrarca*) sajátja vala. Valódi megállapodási s egyuttal kiindulási pontunk azon tétel, hogy e népségeket történelme folyamatos, hódításaik pedig állandó jellemmel bírnak; s ezen tételhez az ide vonatkozó vélemények bírálata hozzáadandó. Innen a kérdéses részekben felmerült azon tünemények, miket költözéseknek, költözések hosszu sorának, kun költözésnek, bün költözésnek stbnek eredményei gyanánt tekintettek. Ezen költözéseknek pedig egyike sincs történelmi evidentiában, s nem is egyebek azok pusztá ráfogásnál. Nincs elismerve, hogy a szkolotik Európában meghonosultak volna; csak annyit tudunk, hogy betörések a történelmi korszakon kívül esik. A többi csupa ráfogás. Bizonyos földtéren rokon népségek más-más történetíróknak más-más időkben s más-más nevek alatt tűntek fel. A népiség változása ráfogott változás volt, magában foglalva új költözést; a valódi változás a név változása volt. Az avaroknak történelmileg valódi tényei a Volga nyugati tartományaiában következtek be; hogy ők Ázsia távolabbi részeiből származnak, az ráfogás vagy képzelgés. A húnokat illetőleg, az egyetlen írónak, ki akkor élt, midőn e félelmes nép először megjelent, *Ammianus Marcellinus*nak bizonyosága legkielégítőbb elemzést enged. Történelmi tény, hogy bizonyos góthok a Neszter részeiből kiűzetek; de ázsiai eredetök ráfogás. Történelmi tény, hogy húsz évvel később *Atila* húnjai a Tisza és Duna közt megjelennek, s *Priscus* meglátogatja őket; hanem ismét ráfogás vagy képzelgés, hogy ezek lettek volna a nyugat felé nyomuló neszteri húnok, mert e mellett semmi bizonyosság sem szól. A költözések tehát — inkább ráfogás, mint bizonyosság tárgyai — legalább is kétségesek, s azon szempont, mely azokat elismeri, hypothesis gyanánt bírálandó meg. Messze kellene térnünk, ha e pontra nézve további részletekbe ereszkednénk; azért itt csak a gondos buvárlat eredményeit terjesztjük elő. Ezen eredmények a következők: 1. A feljebb említett népségek egyikéről sem állíthatni bizonyossággal, hogy az — a történelem kezdete óta — a régi *Scythia Europaea*ba vándorolt volna be. 2. Egyikéről sem állíthatni, hogy abból kiszorítottatott volna. A mit bebizonyíthatni, nem egyéb a név változásánál, nem fogadhatunk el tehát tényül egyebet, mint rendes belső mozgalmat. Szó sem lehet ennél fogva újabb költözésekről Ázsiából, csupán a *Scythia Europaea* történelmének részleteiről, mert minden bizonyosság, minden ténylegesség hiányzik. Lehetek költözések, de kimutatva nincsenek; az ellen-állítás pedig ha nem sok, legalább néhány kedvezőbb ténynyel bír: így többek közt a hún név *churé* (talán *chuné*?) alakban találatott *Ptolemaeus*ban és Európában, s e szerint a húnok a második században az europai *Scythia* egy részét képezték. 3. *Priscus* királyos scythákat említ *Atila* idejéből, a nélkül, hogy megkülönböztetné őket a tulajdonképp úgynevezett húnoktól. 4. *Skoloti* és *Scythae* collectív nevek, szintűgy a hún is. Az előbbiek egyrészét a katiárok, az utóbbiakét a kuturgrok tették; az agathyrzek pedig vagy a scythák vagy a skolotik részei voltak. Ugyanott (Erdélyben) találta *Priscus* az akacir húnokat, *Zeuss* ezeket azonosítja. Ezek ugyanis a régi Dáciában voltak s mint dákok küzdhettek *Traján* ellen. Mindamellert, hogy a főnek az ő törzsükből volt, mégsem volt sem több sem kevesebb igényök, mint bármely más törzsnek. Ily főnök többé vagy kevesébb volt turk, azaz: agathyrz vagy akacir; s ily főnök létezte valószínű. *Decebal* neve mindenesetre turk; a historia első turk királya pedig *Dizabul*. Egy törzsnek sincs

annyi igénye a dák *Decebál*hoz, mint a turkoknak, a turkok közt pedig leginkább az agathyrz (akacir, khazar) népségnek. — Tekintsük meg most *Atila* húnjait, kikről azonban megjegyzendő, hogy rájuk nézve semmi egyáltalános bizonyossággal történelmi tekintetben nem birunk, kivéve azt, mit *Priscus*ban találhatni. A szokásos tekintély, *Jornandes*, legjelesb részleteiben is, csak *Kassiodor* góth történetíróra támaszkodik, ez pedig nemzete gyűlöletével volt eltelve a húnok iránt s fél századdal később élt *Atila* halála után. *Atila* — *Priscus*nál — egészen más jellem, mint a későbbi történetírók *Atilája*. Nem isten ostora, nem testvérgyilkos, nem egy határtalan birodalom királya, nem is a szomszéd akacirok hódítója. Őt nem hozhatni összeköttetésbe azon húnokkal, kik a Neszter melletti góthokat meghódíták. Szóval, mi sem bizonyítja, hogy kelet felől előrenyomult hódító lett volna. Valószínű, hogy *in situ* volt, azaz: számos ősektől reá szállott eredeti birodalmának egyik részében. Bizonyos határozott helyen találjuk őt, s úgy kell vennünk, a mint találjuk. *Ab extra* hozni őt be: ráfogás, hypothesis. Ez pedig nagy fontosságu. A mennyiben ki van mutatva, *Atila* ősei a IV. században K. e. élhettek, ő maga az V. században K. u. élt. S vajjon hol? Korántsem azon földeken, melyeket egy ázsiai hódító, ki egész Moldva- és Oláhországban válogathatott, választott volna; hanem épen ott, hova egy meghódított népség maradványai szívesen elvonulhattak: a Tisza és Duna közötti alföldön. Sőt mi több, Pannonia és Dácia közt élt, épen azon részeken, melyek egyik tartományhoz sem tartoztak, melyek sohasem voltak rómaiak. Ezekből kitűnik, hogy a scythák vagy skolotik bizonyos törzsei eléggé nyugat felé laktak, miszerint a régi Dácia határait érintessék, s hogy elég jelentéssel is bírtak arra nézve, miszerint főnököt szolgáltassanak a *Trajan* elleni háborúkra; kitűnik, hogy azon független ország, mely a Duna és római határ közt létezett, scytha volt; kitűnik, hogy a góthoknak a Neszter mellőli kiűzetésökkor a góthok, nem pedig a húnok voltak a berontó nép; ki, hogy *Atila* cselekvényei inkább egy *restaurator*, mint egy *destructor* tettei voltak. Ő inkább az volt, mi *Pelagiusz* Spanyolországban, mint a mi *Dsingiszkán* vagy *Tamerlan*. Erre nézve keveset tudhatunk meg a történelemből, s a fenforgó véleményeknek két harmada ráfogás. Nem mondjuk, hogy ezen állításból ki lehetne magyarázni az oly tüneményt, mint *Decebal* birodalmának *Atila* általi visszaállítása (hazai király egy barbár hódító helyébe), az mégis könnyebbé teszi feladatunkat, mint az ellenkező véglet, mely *Atilát* vérontó zsarnoknak rajzolja, ki kezében isten ostorát suhogtatja s kinek lába előtt királyok váltásdíjait hevernek.⁴

— Készülő munkák. — *Péterfi Károly* dévai lelkész két munkával készült el, melyek azonban még kiadót várnak: egyik „Philosophusok és philosophia historiája“, másik „Egyházi és alkalmi beszédek.“

Dr. *Fodor András* és *Bruz Lajos* „Erdély régiségei és természeti ritkaságai“ című, 3—4 tömött kötetet töltendő művet készülnek kiadni.

Bércy Károly eredeti és fordított (*Irving* és *Boz* után) beszélyeit, melyek még eddig egybegyűjtve nem jelentek meg, *Számvald Gyula* fogja legközelebb kiadni.

Friebeisz István előfizetést nyit *Tompa Mihál* költeményeinek második kötetére.

Klestinszky László Kassán' jobb szindarabok magyarításával foglalkodik.

Mátray Gábor magyar népdalgyűjteményének további folyamaira előfi- zetést nyitattott, mely bizonyosan a legszebb sikerben részesülend.

Hallomás szerint *Eötvös József* b. új szépiródmali munkán dolgozik, mely- nek célja a magyar népelet feltüntetése.

Prónay Gábor b. magyar népszokásokat rajzoló munkája magyar és né- met nyelven fog megjelenni, különkülön.

Récsi Emiltől sajtó alatt van: „Közigazgatási törvénytudomány kézi könyve, az ausztriai birodalmi törvényhozás jelen állása szerint, különös te- kintettel Magyarországra.“

Ohajtunk minél nagyobb elterjedést *Egressy Gábor* „Magyar színésze“ könyve“ című munkájának, melyre a szerző maga nyit előfizetést. Ezen munka írónak, színésznek, műbírónak, műbarátnak elkerülhetlen vademecum gya- nánt szolgálанд.

Dr. Szabó Dávid „Hegyaljai kézikönyv“ című munkán dolgozik, mely- ből a *Gazdasági Lapok* már mutatványt is közöltek (a szőlőtörről).

Paulikovics József „Hét vár“ című történeti regénye, II. Ferdinánd és Bethlen Gábor korából, sajtó alatt van s martiusban kijön.

Szász Károly előfizetést nyit „Levelek a külföld költői koszorujából“ című gyűjteményének folytatására.

*Szokolay István*tól legközelebb teljesen meg fog jelenni (az első füzet már megjelent): „A Korán, a törökök politikai, társalmi s vallásos törvény- könyvük, és a törökök jelen alkotmányának, kormányzatának, államszerve- zetének, egyházának, vallásának, szárazföldi s tengeri hadsergének, várai- nak, hadi védvonalainak, polgári törvényeinek, vallási szertartásainak és Mohamed életének leírása, a legújabb adatok s kűtfők után.“

A külföldről azon hírt vesszük, hogy *Humboldt* világhírű „*Kosmos*“ának végső, negyedik kötete folyó év tavaszán sajtó alá jő. Agg, de még mindig ifjulelkű szerzője éjjel-nappal dolgozik rajta.

Liszt Ferenc kimerítő munkát írt francia nyelven a magyar zenéről és cigányokról. Ezen művet, mint halljuk, magyar és német fordításaival együtt, *Heckenast Gusztáv* adandja ki.

Ipolyi Arnold magyar mythológiája is nem sokára világot látand, még pedig szintén *Heckenast Gusztáv* kiadásában.

Hunfalvy János történelmi kézikönyvét leánytanodák számára, mint hall- juk, hasonlókép *Heckenast* fogja kiadni. *Hunfalvy János* egyébiránt jelenleg egy nagyobb „Könyvtár“ szerkesztésének tervével foglalatokodik, mely mind- azt lesz tartalmazandó, mi az ismeretek és tudományok köréből nőeknek való. Ohajtjuk e terv minél előbbi s minél tökélyesebb módoni sikerültét: az neve- zetes hézagot pótolna mind irodalmunkban, mind nevelési ügyeinkben.

Brassai Sámuel és *Kovács Gyula* botanikusaink egy magyar determináló kézi könyvön dolgoznak, mely még e tavaszon fog megjelenni. A szerzők *Cuvier* fejtegető módszerét követik.

„Önügyvéd“ azon munka címe, melyre *Friebeisz István* legközelebb

előfizetést nyitott s mely kézikönyvül szolgálанд hivatalnokok, ügyvédek és peres felek számára.

A végrendelkezési és örökségi ügyekre vonatkozó összes törvények rendszeres és kimerítő magyarázata, *Oláh Lászlótól*, még martiusban készül megjelenni. *Sue Jenőnek* „A kalandor és kékszakál” című regényét, *Halmágyi Sándor* fordításában, legközelebb várhatjuk. *Stier*, a derék nyelvész, ki 1850-ben sikerült fordításokban adott ki egy füzetet *Berzsenyi*, *Vörösmarty* és *Kölessey* verseiből, úgyszintén két kötetet a magyar népmondákból, jelenleg ez utóbbiaknak harmadik kötetét készíti a sajtó alá.

Párisban, *Couplé* és *Delarue* kiadóknál „Souvenirs de la monarchie autrichienne” cím alatt érdekes Album van készülöben, *Valerio Tódor* rajzai után készült metszetekkel. Az első rész, „La Hongrie”, már kijött, s hat rajzot foglal magában. *Valerio* 1851. és 1852-ben beutazta Magyarországot s természet után rajzolta képeit. Három képnek fametszetét (tiszai halászhajók, egy nagyszombati tót legény s egy árokszállási menyecske) alkalmunk volt láthatni: ezeket hűség s művészeti felfogás jellemzik. Legjobb elővéleményrel vagyunk tehát az egész munka iránt. Hogy szöveg is fog-e adni a rajzokhoz, nem tudjuk megmondani.

Franciaországban legközelebb következő nevezetesebb munkák jelentek meg: *Histoire de la Révolution française*, par *L. Blanc*, ötödik kötet (1790. júliusától — 1791. júliusáig); *Histoire de la Restauration*, per *Rittier*, második és utolsó kötet; *Histoire du système protecteur en France*, par *Pierre Clément*, Colbert idejétől kezdve az 1848-diki forradalomig. — Az erkölcsi és politikai tudományok akadémiaja legközelebb *Daresté de la Chavanne* tanárnak ily című jeles munkáját részesíté a jutalomban: *Histoire des classes agricoles en France depuis saint Louis jusqu' à Louis XVI.*

— Halálozás. — *Lamennais* (Ferenc Róbert) f. évi febr. 26-dikán Párisban meghalt, 72 éves korában. Született S. Maloban 1781-ben. Nincs első rangú író, kinek oly és annyi imádója, oly és annyi nagy ellensége lett volna, mint az *Essai sur l'indifférence en matière de religion* (1818.) és a *Paroles d'un Croyant* (1834.) híres szerzőjének. A történetírók tiszte kifejtési s megmagyarázni azon rendkívüli lélek-forradalmat, melyen *Lamennais* keresztültűnt. Nézetünk szerint az ő fejlődése azon kevéssé értett igazságot igazolja, hogy a véglétek érintkeznek s az eszmék törvényszerűségének alapján egymásba átcsapnak. Annyi bizonyos, hogy *Lamennais* a korszak első bölcsészei, első költői közé tartozik. — Halála előtt kívánta, hogy tetemei minden szertartás nélkül egyedül a szegények által kísértessenek a temetőbe. A hatóság, értesülvén kitörendő zavargásoktól, csak az elhunyt rokonainak s néhány barátjának engedé meg, hogy a temetésen jelen legyenek, mely is mart. elsején következett be, s mégsem demonstrációk nélkül.

UJ

MAGYAR MUZEUM.

IV. ÉV.

ÁPRILIS. 1854.

IV. FÜZ.

A HAZAI IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET SZEMLEJE

1849—53.

IV. PHILOSOPHIAI MOZGALMAK.

Folyóirati kritikánk eddig pusztán egyes munkák bírálatára szorítkozott, megítélve azok tartalmát és előadását, néha összehasonlító pillantást vetve a külföldi és hazai irodalom hasontárgyú jeleneteire : most azonban az Új M. Muzem szakonkénti szemléjét adva legújabb kori tudományos — a jelen cikkben különösen philosophiai — mozgalmainknak, kell hogy az ítész *irodalom-történeti* álláspontra emelkedve, ne csak az egyes munkák tartalmáról, hanem *philosophiai irodalmunk legújabb fejlődéséről* is, legalább *fő irányára* nézve, és pedig hogy ennek jelleme kitünjék, *elvei és módszere* teljes áthatásával, adjon számot olvasóinak, különben róla világos fogalmat, ismeretet és meggyőződést nem nyerhetne.

Az ítész érzi az elébe tűzött feladat nehézségét, s hogy magán némileg segítsen, tárgyból indulva ki, elébb az egyes munkák bírálatát adja, utóbb, vagy végül, philosophiánk fő irányának jellemzését.

I. HETÉNYI JÁNOS.

1. *Az őstromaiak philosophiájának főbb jellemvonásai- és érdemeiről.* Magyar Akadémiai Értesítő, 1851. folyamának VI. füzeté 300—90. ll.

2. *Gr. Széchenyi István mint nemzeti nagynevű bölcselkedők jellemzése.* Értesítő, 1850. CXLIII. s. köv. II.

3. *A magyar Parthenon előcsarnokai.* Akadémiai felolvasmányaiiban alaprajzolja. Pesten, 1853. Sr. 109. I. Külön nyomtatva a M. Akad. Értesítő 1852. és 53-ki folyamaiból. (Mind ezek Muzeumunk Hiv. Közölnyéből is ösmeretesek olvasóink előtt).

Hetényi János, magyar philosophiai irodalmunk egyik első rendű hőse, a pályakérdések idejében tűnt fel. Volt idő midőn pályajutalmat kivüle alig nyerhetett valaki, s pályázott különböző tudományok körében, egymás után öt vagy hat díjt nyerve. Ekkor őt a Figyelmező egyik recensense jellemzőleg „a diadalmas tollúnak” nevezte. Rendes philosophiai taggá választatván az akademiában, többé nem pályázhatott. Pályadíjt nyert egyik philosophiai munkája a *pantheismusról*, ki nem adathatott, s az akademia levéltárában tartatik; de most bátran napvilágra léphetne. Múlt évben történt halála méltán nagy benyomást tett; várva vártuk tőle harmonistikai rendszerének közrebocsátását, melyet régóta ígért, s melynek, kimúlta előtt, csak Előcsarnokait építette fel. Be lévén végezve irodalmi pályája, erre most, befejezetlensége dacára, mint egésze pillanthatunk vissza, munkái becses maradványaiból magyarázva ki: mit akart? hová törekedett? miben állhatott voltaképp hírrekapott egyezményes rendszerének saját elve, módszere, jelleme?

Ez iránt még Parthenonja Előcsarnokai megjelenése előtt a fentebb megnevezett két akademiái előadás ad némi feleletet. Az első, a romai philosophiának jellemzése, mely egyike a legsikerültebb s kitünőbb, jeles iratai között. világosan előnkbe adja philosophiája *irányát*. Az neki nem elméleti tudomány, hanem *életbölcsesség*. Hetényi tudja, mikép az igazság, az ismeret, az emberiség egyik célja, s ennélfogva a tudomány is cél magában, de tudja egyszersmind azt is, hogy a mindenség változatlan törvénye szerint minden cél egyszersmind *eszköz*, mint minden ok egyszersmind okozat, s ennélfogva minden ismeret tudomány és philosophia is *eszköz az élet irány-ására*; azért nehezteléssel és megvetéssel pillant azon szobatudós sophistákra, kik kedvenc tudományát magas polcáról lerántani, haszonvetetlen elméleti tudományyá lealacsonyítani törekeshnek.

És e szempontból tekintve a philosophiát, a romai csakugyan

egészen más világosságban jelenik meg előtte, mint eddig a philosophia történetében előadatott. Ez szobatudósok által lévén szerkesztve, kik egyoldalulag a philosophiát pusztán mint célt magában vevék fontolóra, mivel a romaiak semmi új philosophiai rendszert nem állítottak fel, különös tekintetre méltónak sem találák, s eklekticismus név alatt valódi becsén alul bírálák meg. Hetényi e nézet ellenében megmutatja: mikép a görög philosophia azon időben, midőn Romába át kezdett szivárogni, minden fő ágaira nézve már kifejtett, s azt nem kelle többé feltalálni, hanem csak józan megfontolással *szemelvényezni*, s főleg *alkalmazni*. És ezen legfontosabb gyakorlati irányában fogák fel a romaiak jellemök képzésére használva azt, s ha némelyek előadák is, mint p. o. Cicero, az oly jeles, gyakorlati szellemben s oly bevégzett alakban történék, hogy e tekintetben bármely nemzet philosophiai irodalmával az összehasonlítást kiállja. „Az egyedül igaz kriteriona minden helyes és alapos bölcselésnek, mond szerzőnk, az, hogy öszhangzásban áll mind a józan észszel, mind pedig az étellel, s e tekintetben egyedül az ősrómai és a britt philosophia tesz eleget kívánatainknak.“ És tovább: „Az egy Tacitus Agricolájából több philosophiát tanulhatni, mint egy halomnyi sovány compendiumból.“

Ily gyakorlati szempontból fogván fel Hetényink a philosophiát, lehetetlen hogy legnagyobb státusférfiunkat, gr. Széchenyi Istvánt, illő mértékben ne méltatta volna, őt a tett és siker emberét, ki lángoló honszeretete mellett elég ember- és világismerettel bírt, s a mellett elég józan gyakorlati észszel a létesülhető jóval megelégedni, és a kívánt és képzelt, de nem létesülhető jobbat nem hajhászni. Visszaemlékezve azon politikai éretlenségre, mely e legnagyobb polgárunkat nem vala képes illően méltatni, nagyhírű philosophusunk magasztaló ítélete felőle vajmi jól esik a felvilágosodott igazságszerető kebelnek; tanubizonyyságot, bizonyító emléket hagyván az utókornak az iránt, hogy a jobbak e honpolgári bűnben részt nem vettek. Hetényi sorait olvasva, a zajló tömeg ellenében diadalmas érzettel hangoztatjuk Schiller szavait:

Der den *Bessten* seiner Zeit genug gethan,

Der hat gelebt für alle Zeiten.

Irata végén Hetényink, meggondolva nagy honpolgárunk sorsát, kezeit imára teszi össze s véle így imádkozunk: „Örök

bölcsesség istennője, Pallas! ki Hellasban Hygieia név alatt is tiszteltté, szánd meg a hű szolgálodat, a ki honunkban neked és Muzáidnak fényes templomot építeni segített; szánd meg ezen Ulysses, kit utazásaiban a te karod vezérelt; és a ki bár boldogabb s hálásb honokban, nestori kort s vidám öregséget víhata ki, itt és nem másutt kívánt élni, csak hogy nyomorú Ithakáját boldogítsa. *Éljen is*, és e lázár nemzetet bölcs vezérletével még egyszer támaszsa fel halottaiból.“

A magyar Parthenon előcsarnokai Hetényi utolsó munkája. Áll ez bevezetésből és két csarnokból, az első: Harmonia, a másik: Pallas név alatt. Hetényi, classicus műveltsége mellett, nem csak honos volt a régi görög-romai világban, hanem egészen benne élt. Pallas Athene neki a bölcsesség legfőnségesebb jelképe, temploma Athenében, a Parthenon, a bölcsesség, a philosophia temploma. Ilyet akart volna ő hazája s nemzete számára emelni, és pedig széptani görög szellemben, az igazat és jót a széppel egyesítve, hogy minden a mit gondolunk, érzünk s teszünk, ne csak tartalmára nézve igaz, erkölcsi és jogos legyen, hanem megjelenése alakjára nézve szép is. E három eszme létesülése lévén az emberiség rendeltetése, Hetényi szerint ennek csak harmoniai munkásság által felelhet meg. Harmoniára törekedjék azért kiki magában s magán kívül, minden nemzet, az összes emberiség; harmoniára elméleti és gyakorlati munkásságában, gondolkodva, érezve és akarva, harmoniára a nemzet, családi és polgári körben, harmoniára a nemzetek összesége egymásközli viszonyaikban. Erre pedig nem csak azért, mivel azt az emberiség rendeltetése kívánja, mivel az ember egész lénye e törvényre van alapítva, hanem mivel a harmonia a mindenség egyetemes törvénye is. Nézzük már most: mennyire vitte ki e vezérgondolatot munkája ezen hátrahagyott töredékében.

A Bevezetésben egyezményi álláspontjáról egy pillantást vet a philosophia történeti fejlődésére. A sokratizmus nyeri el teljes helyeslését. Plátó és Aristotelessel már nincs annyira megelégedve, mivel a teljes súlyegyent elvéte, az első egyoldalúlag az idealizmus, a második a realizmus felé hajlott. Még inkább gáncsolatik az epikureizmus és stoicizmus, ámbár ennek magas erkölcsiségű s férfias oldalát félre nem ismeri. Az újkor philosophiájához érve, tisztelettel üdvözli Kantot, gyakorlati bölcsészetét tel-

jesen helyhenhagyva, de az elméleti ellen kikelve, mivel az elméleti ész jogosságát megtámadja. Lélektanra építve rendszerét, Hetényi minden szellemi tehetségeinknek a magok körében hason törvényességet tulajdonít, s az ész egy s ugyan az lévő elméleti és gyakorlati munkásságában, az *egy megoszthatlan ész* nevében tiltakozik Kant merénylete ellen. Itt Hetényi egyezményi philosophiájának egy sajtósága — mint hiszszük egyéni színezetű — oldala tűnik ki. — Ő a philosophia külfejeinek az *ész és életet* nevezi — mit mi gondolkodás- és tapasztalásnak mondanánk. Szerintünk itt az ész nincs történetesen első helyre téve: Hetényi egészen az ész embere, és pedig az elméleti észé szintűgy, mint a gyakorlatié. Neki azért a metaphysika, mit ismételve felhoz, az igazi philosophia, s a hit postulatuma nem csak a gyakorlati hanem az elméleti észé is, a mint is utóbb Pallas című előcsarnokában, az argumentum physiko-theologikumot, de harmonistikai rendszere szellemében, nagy tökélyvel, erélyvel és philosophiai grandezzaival előadja.

Legnagyobb bosszankodását a német szemlélődő philosophia gerjeszti fel. Ezt *iskolai* philosophiának nevezi ellentétben az *élet*-philosophiával. Elkeseredettségében szemére lobbantja: hogy „az életet bölcseségre és szépségre vezérteni kellő philosophiát *tébolydai kórházzá* tevé.“ E heves kifakadást természetesen fogjuk tartani, ha meggondoljuk, hogy e philosophia Hetényi nézete szerint nem csak a hitet semmisíti meg — mint Strauss, Vischer, Bauer Bruno, Ruge stb, szóval legalább az *újabb* hegelisták iratai bizonyítanak — hanem a szabad akarat tagadásával Hetényi egész philosophiája célját, az *élet szépítését*, lehetetlenítik. Mert valóban, ha nem mi, hanem a közvetetlen VAN működik bennünk, és pedig általános kényszerűséggel; át nem láthatni, mikép lehessen az embertől követelni, hogy bölcs legyen s életét szépítse; hisz akkor egész szerepe, mint öntudatos lényé, csak abban áll: szemlélni, tanuja lenni annak, *mi kiváüle és benne történik*, és, a mi bosszantá, szabad akaratának még oly csekély rést sem hagyva, hogy magán könnyítve azt teljes megnyugvással és derült kedvvel tehesse; mert ez is csak akkor létesülhet, ha az a mindenható VAN úrnak úgy tetszik.

Hetényi János ezen általános idealismusaak az *általános harmonismust* állítja ellenébe. Szerinte az *ember és a világ összhangzó*

egység. Vallási szempontból tekintve, ha, úgymond, magam is műszavakkal élni akarnék, azt mondanám: van harmonia harmonisans és van harmonia harmonisata. Fő elvei melyekre gyakorlati irányú rendszerét alapítja, elméleti tekintetben: *észderű*, gyakorlatiban: *élvűség*. Célja philosophiájának az *élettisztaság*, *életszépítés*. Szeretvén a görög philosophiát, s mindenek felett a sokratismust, azt hiszi, hogy ez örökké classicus becsü marad, mint a görög művészet remekei. A romaiak közül kivált Horácot kedvelli úgy tartván, hogy ez Sokrates philosophiáját, epistolái- és satiráiban, legvonzóbb alakban tüntette elő. A philosophia lényét nem Plátóval a philokaliába (a szépnek szeretetébe), hanem a biokaliába (az élet szépítésébe) helyezi.

Midőn Szontagh Gusztáv Propylaeumait a magyar philosophiához kiadá, harc keletkezett a felett: lehetséges-e magyar philosophia vagy nem? s Hetényi ígért egyezményes philosophiai rendszere erőnek erejével *világphilosophiának* kürtöltetett ki. Ez ellen Hetényi ezen utolsó munkájában tiltakozik. Szerinte van *egyéni*, van *nemzeti*, és van *világphilosophia*. Minden művelt öngondolkodó ember némileg saját, tehát egyéni színezetű, philosophiai meggyőződéssel bír. A nemzet egyénekből áll, kik éghajlat, életmód, kormányzási formák s történeti befolyások által módosúlva, némi közös saját jellemet öltenek, s kiknek különböző gondolkodásmódjuk azután a philosophiának is nem csak nemzeti színezetet ad, de megis kívánja ezt, mert a philosophia az életet másképp nem irányozhatja és nem szépítheti, mint ha a nemzet saját jellemét s viszonyait szemmel tartva, azokhoz alkalmazkodik. Ezt akará Hetényi is munkájával, s ez oka miért azt *Magyar Parthenonnak* nevezni szándékozott. Belső lényege azért minden nemzeti philosophiáknak is, ha ép és maradandó világphilosophia, azaz minden nemzethez egyaránt szóló, mert az emberi természet szintugy az egyéneken mint a nemzetekben, lényegre nézve, egy s ugyan az. Hetényi ez oknál fogva a harmonismust a philosophia *érettségi korszakának*, sőt *utolsó stádiumának* nevezi, de messze van azon elfogultságtól: hinni hogy általa a philosophia befejezetnék. Előadatható leszen ez ezentúl is különböző és mindig világosabb szempontokból, folyton folyvást, mert a philosophia az emberi szellemmel fejlődve, menetében természete szerint oly kevéssé ismerhet véget, mint maga az emberi szellem.

Ebből áll főbb vonásaiban körülbelül azon töredék, melyet nekünk Hetényi, philosophiájáról hátrahagyott. Valóban sajnálatos, hogy Parthenona előcsarnokát is csak hiányosan állíthatta fel. Mit tartunk mi Hetényiről és philosophiájáról? őszintén megmondhatjuk. Első philosophiai pályairata megjelenése óta, bár az csak megcsónkítva jöhetett ki, tisztelettel viseltettünk iránta, és e tisztelet az idő lefolyta alatt nőttön nőtt. Most, midőn nagyratörékvő munkássága be van fejezve, tartózkodás nélkül kinyilatkoztatjuk, hogy széles alapos tudományát és ritka józan eszét mindig csodáltuk. Nincs egy tétel philosophiai nézeteiben, melyet vizsgáló alá nem írta, azt sem vevén ki, mely rendszere marandóságát hirdeti. Az köztünk meg fog honosodni, mert épen oly igaz, mint a magyar jellemmel összeillő, mit azonban bebizonyítani utóbb kísértendünk meg.

Előadási modora Hetényinek nem oknyomozó, fejtegető, lehozó, hanem inkább dogmatikai, vizsgálódásainak eredményeivel előlélő¹⁾. Nyelve mindig világos, mert fogalmai azok, s keleti lengületű. Utolsó munkájában, a hol lehet, a hosszú szavakat kurtítja, mi kifejezését olykor keménynyé teszi, és előadása népszerűségét nem neveli.

Síremlékére Hetényinek e szavakat kellene vésetnünk: *Vitam inpendere vero.*

II. PURGSTALLER JÓZSEF.

1. *Az érdekek észszerű rendéről.* Akad. Értesítő 1851. VI. füz.

2. *A bölcsészet és emberi ész fejlődése közti egybefüggésről.* Értesítő 1853. IX. és XI. füz. (E két munka Muzcumunk Közönyében is megjelent).

3. *Philosophiai Propaedeutika, azaz tapasztalati lélektan, gondolkodástan és bevezetés a bölcsészetibe.* Fel-gymnásiumi tankönyvül. Pesten, 1851. Hartleben tulajdona 8r. 159 lap.

4. *Szépészet, azaz Aesthetica. Elemező módszer szerint.* Felgymnásiumi tankönyvül. Pest, 1852. Hartleben tulajd. 8r. 80 l.

Hetényi János a legmagasabb feladatot tűzé ki magának, ő a magyar philosophiát egy némileg új, legalább saját rendszerbe foglalva, akará megalapítani. Purgstaller József törekvése szerényebb. Mint nyilvános oktató, e tudományt köztünk meg igyekszik

¹⁾ S főleg szónokias, s ezzel is — jól, nem jól — a magyar tyrust viselő. T. F.

honosítani, jól szerkesztett célszerű tankönyvek írásával s tanítással. E célra főleg helyes rendszert kelle választania s azután közoktatásra szánt munkáinak illő szerkezetet, alakot és mértéket adni, főleg pedig az előadásban a lehető legnagyobb érthetőséget és világosságot. Mind ezekre senki sem alkalmasabb és az eljárásban nem szerencsésőbb Purgstallernél, mert midőn Hetényi János nagyszerű pályája kezdetén köz sajnálatunkra kidőlt, ő élve és teljes erőben már is diadalmasan céljánál áll. A jogtant kivéve tudniillik eddig is már valamennyi philosophiai tudományokat és pedig második kiadásban bírjuk tőle, némely tanokat pedig mint p. o. a lélek- és széptant ismételt egészen új dolgozatokban. A mellett mind ezen munkák közép iskoláinkban a közoktatásnál, megjelenések óta, nem csak használatnak, de legújabbán arra különösen rendelvek is.

Rendszere, melyre philosophiai tanait alapítja, nagyobb munkájához (A bölcsészet elemei. Budán, 1843. Első kiadás) írt előszava szerint, az *ideal-realismus*, mely ismereteit a gondolkodásból szintúgy mint a tapasztalásból meríti, tehát a philosophiai synthetismus, vagy lényegben a *harmonismus*, mert e philosophia tárgyilagossága egyedül az emberi ismeret e két tényezői összeegyeztetéséből keletkezhetik. Ez szintaz, mit Hetényi saját egyénisége következtében így fejez ki: „philosophiám kútfejei: ész és élet.“ Módszere, mint Hetényinél, a *lélektani*, tételeit az az öntudat tényeire alapító Purgstaller és Hetényi közt tehát lényegben teljes összeegyeztetés létezik, bár a kivitelben és előadásban különböző egyéniségök következtében egymástól eltérnek.

Az első helyen megjegyzett, a magyar akademiában előadott értekezésében, Purgstaller az *érdekek észszerű rendét* így értelmezi: Az emberi élet háromféle nemű: tenyésző (növényi), érzéki (állati), és szellemi. Az alsóbb fok, tehát a növényi és állati, a felsőbbnek, a szelleminek, *alapul* szolgál, de úgy, hogy a felsőbb a két alsót egyszersmind *magába foglalja*. Az ember lényege összehangzó egész lévén, érzéki és szellemi természete érdekeit csak úgy egyeztetheti egymással, ha amazokat — az érzékieket — ezeknek — az erkölcsieknek — alárendeli, egyénileg és társadalomban. „A dolog világos. Megfordítva az arányt, az egyes ember Sardanapállá válnék, s maga ellen-lázítaná az emberi társaságot; oly társadalom pedig, melynek minden tagjai cselekedeteik fő sza-

bályaúl az önzést tüznék ki, önmegsemmisítő harcba keverednek. Azért állítá már Kant az erkölcsiség fő elvéül: „Kövess cselekedeteidben oly szabályokat, miktől várhatod, hogy egyetemes törvénynyé válhatnak.“ Ez értekezés alap gondolata tehát helyes, de kivitelben íróját nem lelkesíté a Múzák szokott kegye, előadásban gondolatai nem oly zavartalanok és tiszták, mint azt tőle várni megszoktuk.

Második értekezése, melylyel az akademiában rendes tagúl beköszöntött: „*A bölcsészet és emberi ész fejlődése közti egybefüggésről*“, ellenben egyike a legjobboknak, melyek tollából folytak. A philosophia fejlődését jellemzetesen, finomabb árnyéklatait el nem véve, csak az rajzolhatja biztos kézzel, ki e tárgyakkal hűzamosan foglalkodott, s azokat eszével alapban áthatá. Plató philosophiáját p. o. oly rövid, velejéből merített s éles körrajzban még sehol sem találtuk mint áll. Valódi kis remek!

Purgstaller legjobb munkájának *Philosophiai Propaedeutikáját* tartjuk. Három philosophiai tan velejét teljes világosságban terjeszti elő, mint azt oly írótól várhatók, ki ezen tárgyakat elébb latin nyelven tanulta, németül tanulmányozta, s magyarul átgondolta és fogalmazta, és pedig más, e tárgyú terjedelmesebb dolgozatok után. Kidolgozása, az igaz, felette rövid, mint azt szerzőjének a tanításra szabott órák száma előírta, a tárgyak bővebb kivitele az oktatónak előadására van bízva; de ha e feltétel szintazon jelességben teljesül mint azt a szöveg nyújtja: szerencsét kívánhatunk a növendékeknek, kik ily tanításban részesülnek, mert az igazi, magát megértő philosophiának alapja, lelkökben le van rakva. Purgstaller e munkájával, mely közoktatásúl szolgál — mivel a lélektan, alaptudománya a philosophiának — a hazai józan böleselkedésnek nagy szolgálatot tett; általa egyszerűsmind a philosophiai tankönyvek szerkesztése első rendű koszorúját fűzvéen homlokára.

Szépészetét elemező módszer szerint írván, komoly arccal vettük kezünkbe. Az elemező vagy visszamenő módszer a gondolkodás és feltalálás módszere, midőn, mint kell, tárgyból — észlelésből — indulunk ki. Tudomány előadására ellenben az előmenőt (progressiyot) szokás választani, s kíváncsiak valánk megtudni: minő eredményt hozand Purgstaller e szokatlan kísérlete. Nem tudtunk benne megnyugodni, úgy tetszett, a tárgyakat vilá-

gosabban adhatta volna elő, ha az előmenő módszert választja. Úgy tetszett, mondom, mert az ember szokás rabja lévén, meg lehet a kísérlet újdonsága tevé e visszas hatást.

Annyi bizonyos, Purgstaller a szépnek értelmezésében még haboz; mert máskép nyilatkozik ez iránt ezen újabb munkájában s máskép már elébb megjelent *Szép-műtanában*. Már az fel-tűnő, hogy az itt kérdésben lévő szépezészetében a természeti szépet a művészeti széptől megkülönböztetvén, mindegyikről külön és különböző magyarázatot ad. „Szép a tárgy természetben, úgy-mond, ha kitűnő tulajdonságot szemléltet célszerű alakban; szép a művészetben: ha jelentékeny eszmét jellemzetesen és öszhangzólag ábrázolva terjeszt elő.“ Nekünk úgy tetszik, ha a szépet, igazat jót, akarjuk értelmezni, nem különböző nemeit, hanem a szépet igazat, jót, legfelsőbb felfogásban mint eszmét tekintve kell magyaráznunk, e magyarázatot oly egyetemes alapra fektetve, mely az eszme egyetemességének megfelel, máskép értelmezésünk, tárgyánál szűkebb maradand, mi mellesleg mondva, az eddigi hazai és külföldi széptanok rendes hibája. Pillantsunk beléjük, íróink sohasem az egyszerű, de mindig csak az összetett, már felsőbb rendű szépet tartják szemök előtt. Úgy de minden szépség, legyen az érzeki vagy szellemi — értelmi és erkölcsi — az egyszerű szépségen alapúl; van egyes szép hang, színvonal, mozgás, mely-re végre minden szépség mint elemeire visszavezethető, miknek, harmoniai szellemet sőt a végtelent kifejező összetételeiből alakúl, miket azért a széptanból legkevesbbé sem lehet kiküszöbölni, mivel ez voltaképp ezen egyszerű szépségnél kezdődik, s végre azon alapszik, ez oldalról a kellemes ízzel és szaggal érintkeztvén ¹⁾. Az egyszerű szépnek azonban nincs belseje és külseje, nincs lényege és alakja, nincsenek egységbe foglalt részei, általa nem is tűnik ki valami eszme vonzó alakban stb, sem nem az eszmének kitüntetése az, mint ezt az aesthetikusok eddigi magyarázatai a szép-

¹⁾ Az aesthetikai tudomány alkalmasint nem kevesbbé fog tiltakozni a bíráló „egyszerű“ szépe, „egyes szép hangja, színe, vonala, mozgása“, s oly szép ellen, mi valamivel később viszont csak *eleme a szépségnek*, tehát *magára még nem szép* —; nem kevesbbé, mondom, mint Purgstallernek a természetszépéről és műszépéről adott értelmezése ellen. Nem célja e cikknek a szépet fejtegetni, azért e jegyzés sem ereszkezik annak tárgyalásába: mindazáltal szükségesnek hittem vizsgáló barátom eretnekségére, ha futólag is csak, oda mutatni. T. F.

ról állítják. Az adott értelmezések tehát magyarázzák ugyan a szépnek némely tulajdonait, de nem a szépet általánvéve, erről oly egyetemes magyarázatot kell adnunk hogy belé az egyszerű szép is beférjen. Nem szándékunk itt Purgstaller ellen gáncsolólag fellépünk; nincs senki, ki hajlandóbb volna mások nézeteit elfogadni ha helyesek, s nekünk reményünk van, hogy e szövevényes tárgyat is, melyről utóbb bővebben szólандunk, nem ellenkezve jeles bölcselőkkel, hanem vele karöltve, idővel még sikerülend tisztába hozni.

Előadása Purgstallernek ritka *érthetőségű*. Mely fontosságú ez a philosophiában, különösen pedig irónál, ki munkáit vezérfonalul oktatásra szánja, kiki fogja érezni. Különösen szerencsés ő a műszavak alkotásában, s ha meggondoljuk hogy köztünk világos philosophiai beszéd csak úgy remélhető, ha abban már az ifjuság oktatólag részesül: meg fogjuk vallani, mikép Purgstallerünk ebbeli érdemét nem lehet eléggé becsülnünk.

Philosophiai nyelvünk kifejlését szívünkön hordva, nem resteltük műszavait munkáiból azon szándékból össze írni, hogy azokat itt ösmertetés és használat végett egész hosszában ide iktassuk: de tekintve bírálatunk terjedelmére, szándékunkkal felhagytunk, kérve a tisztelt olvasót, hogy azokkal magokban a munkákban megismerkedni s philosophiai előadásunk *egysége* tekintetéből adandó alkalommal élni ne terheltecsék.

(*Vége jövőkör*).

BONFINIUS ÉLETE, ÉS MUNKÁI.

ÍRTA

GR. KEMÉNY JÓZSEF.

(*Vége*).

1690. Bonfiniusnak feljebb említett 1568-beli basiliai jobb kiadásának példányai idővel mind inkább ritkulván, és a Wechelius általi 1581-beli frankfurti, és a színlelt 1606-beli hanoviai kiadás is elkelyén, végre 1690-ben Bonfiniusnak Decasai Coloniában új kiadóra akadott, de a ki az 1568-beli basiliai jobb kiadásnak belbecsét nem tudván, és az 1581-beli, vagy 1606-beli Wechelius általi rosszabb kiadásnak példányaihoz könnyebben jut-

ván, ezen utóbbi 1581-beli kiadást újra kinyomtatta azon épen nem lényeges különbséggel, hogy annak új címet adott, és Bonfinius Decasainak belszövegét apróbb szakaszokra osztotta, minden nyomtatott lapot is két oszlopra szakítván, egyébiránt pedig a frankfurti, és színlelt hanoviai kiadásnak *Sambucus*-féle minden függelékeit ugyan azon renddel minden változás nélkül utánozván.

Ezen 1690-beli kiadásnak, a mely a benne található nyomtatási hibák tömege miatt a legrosszabb, ez a címje:

„Antonii Bonfinii Historia Pannonica, sive Hungaricarum Rerum decades IV et dimidia, Libris XLV comprehensae, quibus ejusdem Regni, populorumque origines et antiquitates, Provinciarum descriptiones, mores et consuetudines, fluviorum ortus et tractus, expeditionum et rerum belli, domique gestarum commentaria copiosissima ad curiosam Lectoris scientiam edisseruntur. Accedunt Tractatus aliquot, seu Appendices variorum Auctorum et rerum. Una cum priscorum Regum Hungariae Decretis, et Consuetudinibus. Auctore Joanne Sambuco. Editio haec postrema in commodiores Paragraphos disjuncta, clarioribus, et marginalibus illustrationibus utrobique locupletata, et copiosiore Indice rerum et verborum exornata. Coloniae Agrippinae. Sumptibus Haeredum Joannis Widenfeldt et Godefridi de Berges. Anno M. DC. LXXX. Cum Privilegio S. C. Majestatis.“ Egészrétben 702 lapon. Azután a következő lapoknak újra való számsorozásával: „*Liber Decretorum*.“ Az 1 laptól a 79-dik lapig. Végre. „*Index*.“

1713. Bonfiniusnak, 1568-tól fogva egynehány tudatlan kezek általi után, a mindezeknél jobb basiliai *Sambucus*-féle 1568-kiadása szerfelett elritkulván, a XVIII. század elején ezen hiány és az innen származható historiai tévedéseket észrevették, és abban fáradoztak, hogy régi történetíróink, s következőleg Bonfinius is a legnagyobb pontossággal és lehető hitelességgel valahára kiadassanak. Legelső vala ezek között híres erdélyi honfink és jeni tanár Schmeizel Márton († 1747.), a ki ezen szándéklott kiadásának címlapját is már 1713-ban eképen kinyomtatta vala.

„Rerum Hungaricarum Scriptores varii, maximamque partem antiqui, ad Regni Hungariae, annexorumque Regnorum ac Provinciarum Historiam spectantes. Hos diligenter collegit, re-

censuit, emendavit, notisque suis, ac aliorum testimoniis illustravit *Martinus Schmeizel Corona Transilvanus Saxo*. Praemissa est Praefatio, qua instituti redditur ratio. Adjecti denique sunt Indices rerum et Auctorum necessarii. *Francofurti* apud Thomam Fritsch 1713. " Egészrétben 1).

De Schmeizelnek ezen célja, s törekvése további typographiai eredmény nélkül maradván, *Bél Mátyás* tudós hazánkfia régi történetíróinknak VIII nagy kötetben való kiadásához készült, és a II. kötetben merőben csak Bonfiniusnak Decasait kijobbítva akarta vala kiadni, és ezen szándékát még 1740. előtt közölte jeni tudós tanárral Buder Keresztélyvel 2).

Késedelmeskedvén pedig *Bél Mátyás* is ezen kiadással, iglői születésű honfink, s rintelni tanár *Schwarz Godofréd* kívánta azt, a mit Schmeizel és *Bél Bonfinius*nak újabb kiadása iránt céloztak s ígértek, végre hajtani, a miről Schwarz Godofréd, ily című értekezésének: „Decadum Antonii Bonfinii editio nupera Posenio-Viennensis justo pretio aestimata. Osnabrugii. 1745.“ kilencedik paragraphusában e szavakkal emlékszik: „Istae sunt consilii rationes, quas in edendo olim aliquando Bonfinio inieramus. Amici vero, qui ut opus admaturaremus, persaepe nos graviterque cohortati sunt, ex iis, puto, intelligent: sola ingenium propositi difficultate nos adhuc ab exequendo opere detentos esse“.

1744. Ezen tudós férfiaknak egyes működéseik, s előkészületeik között telvén az idő. 1744-ben Bonfinius véletlenül egy pöszonyi szerencsétlen s tudatlan kiadóra akadott, a ki minden kritika nélküli kiadását következő cím alatt a világra eleibe lökte:

„Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum Decades quatuor cum dimidia. Adjungitur Chronologia Abrahami Bakschaj ad annum 1567. Continuata per Anonymum usque ad praesentem. Editio post geminas Basileensem, Francofurtensem, Hanoviensem, Coloniaensem sexta. *Posonii*. Typis Royerianis, ac sumptibus Ioh. Michaelis Kochberger. 1744.“ Egészrétben, 643 lap.

1) Lásd: *Hamburgische Bibliotheca Historica. Dritte Centuria. Leipzig. 1716.* in 12. p. 139.

2) Lásd: „*Bibliotheca Historica selecta, cujus primas lineas duxit Struvius, emendavit C. S. Buder. Jenae. 1740.*“ pag. 1482.

Ezen névtelen kiadó (egy pozsonyi jezsuita) az előbbeni kiadásokból Brenner Mártonnak és Sambucus Jánosnak felvilágosító ajánlóleveleit, s nem különben az előbbeni kiadásoknak függelékjeit (kivéve Baksai Abrahámnak Chronológiáját) kihagyván, Bonfinius ötödfél Decasainak kiadásában nem a Basiliai 1568-beli jobb kiadást, melyet, nagy ritkasága miatt, talán csak hírből ismert, követte, hanem (eléggé furcsán) Bonfinius beszövegének külső felosztására nézve az 1690-beli leghibásabb coloniai kiadást, Bonfiniusnak beszövegére nézve pedig az igenis hibás 1606-beli hanoviai színlelt kiadást utánozta: „Ego interim (a kiadónak előjáró szavai) *Coloniensem* (editionem) licet mendis quamplurimis Czwittingero laborare visam, *typi collatione*, *Hanovianam* (editionem) *textu secutus sum*.” De minő sikerrel? a legroszabbal, mert a hanoviai színlelt kiadásnak számos nyomtatási hibáit nagyobbára nem csak megtartotta, de azoknak számát még nevelte is oly annyira, hogy kiadásáról méltán mondhatni: hogy az, az előbbeni rosszabbaknál is a legroszabb.

Megbírálta egyébiránt ezen szerencsétlen kiadást feljebb említett Schwarz Godofréd, a ki ugyan említett értekezésében: „Decadum Antonii Bonfinii editio nupera Posonio-Viennensis justo pretio aestimata. Osnabrugi. 1745.” ezen kiadásra ezeket írta: „Editio haec, si formam spectes, exilis, si chartam, lurida, si textum orationis, pannis, annisque priorum editionum obsita, suis praeterea erroribus, iisque magnis, innumeris foede contaminata.”

Ezen kiadásnak (mely Kochberger János Mihály költségén 1744-ben Pozsonyban könyvnyomató Royer belüivel nyomtatott) bizonyos számú példányai bécsi könyváros Kraus János Pál által felvásároltatván, ez, hogy a megvett példányokat mint valami legújabbat könnyebben eladhassa, azoknak új címlapot készíttetett és abban Bonfiniusnak Decasait „*Historia Hungarica*”-nak átkeresztelte, a címlap végére pedig ezt tétette: „*Viennae Austriae, sumtibus Joannis Pauli Kraus, ibidem negotiantis, prope Palatium Regium. A. 1744.*” S így leve 1744-ben ugyan azon egy kiadásból kettő, ú. m. a pozsonyi, és a színlelt bécsi, holott mind a kettőnek példányai csak is Pozsonyban nyomattak, a mi vagy csak abból is kitetsző, hogy ugyan azon egy névtelen kiadónak előjáró beszédében, mely mind a pozsonyi, mind pedig a bécsi színlelt kiadásban található, a kiadónak ezen szavai, állanak: „*Statui apud*

animum meum *domi* (azaz : Pozsonyban, mert ott írta előjáró beszédét) *excudi facere . . . hunc, quem vides, Bonfinium.*“ Lásd erről bővebben Schwarzrnak most említett értekezését.

1771. Bonfiniusnak ennyi hibás kiadásai után végre Bél Károly András a köz ohajtásnak és már azelőtt Bél Mátyás által tett eziránti ígéretnek eleget tévén, 1771-ben Bonfiniusnak legjobb kiadását (kitisztálván az előbbeni kiadásoknak számtalan hibáit s hiányait) közrebocsátotta ily cím alatt :

„Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum Libri XLV. . . . ab origine gentis ad A. 1495. Editio Septima. Accessit Index rerum locupletissimus. Recensuit et praefatus est *Carolus Andreas Bel. Lipsiae. 1771.*“ Egészrétben, 756 lap.

Ezen kiadásnak dicséretét és bírálását lásd : „Nova Acta Eruditorum. 1771.“ April. 166 lapon.

1774. Ezek tehát Bonfinius Decasainak időszerinti eddigi kiadásai, melyekhez még az is hozzá adandó, hogy Wagner Károly 1774-ben sajtó alá bocsátván következő című munkájának második darabját :

„Analecta Scephusii Sacri, et profani Pars II. complectens Scriptores rerum Scephusiacarum. Viennae. 1774.“ Negyedrétben.

ennek 115-dik lapjától 121-dik lapjáig Bonfinius ötödik Decasa negyedik könyvének azon részét, melyben II. Ulászló magyar, és Albert lengyel királynak Löcsén 1494-beli egybejövetele leíratik, ily cím alatt : „Antonii Bonfinii Congressus Leutschoviensis“ újra kiadta.

Bevégezvén eként Bonfinius Decasainak különböző kiadásai iránti jegyzéscimet, nem tartom feleslegesnek : némely tudós honfiainknak, a kik hazai történetek leírásában, s felvilágosításában sikerrel működtek, Bonfinius ezen munkája iránti vélekedéseit itt is elésorolni.

Decius Barovius János 1593-ban sajtó alá bocsátván következő című munkáját : „Syntagma Institutionum Juris Imperialis, ac Ungarici. 1593. Claudiopoli.“ annak előjáró beszédében, Bonfiniusról, mint történet-íróról ily itéletet hozott :

„*Petrus Ranzanus et Antonius Bonfinius, homines peregrini*

tot anilibus fabulis, ac rebus exoticis obscurarunt veritatem historiae nostrae, ut dolendum sit, aliquem e nostris, qui curam ejus rei suscepisset, hactenus inventum non esse.“

Istránfi Miklós „Historia de rebus Hung.“ Lib. II. pag. 16. Bonfiniusról ezt írja:

„Bonfinius historiarum scriptor elegantissimus.“

Timon Sámuel „Epitome Chronologica rerum hungaricarum. Claudiopoli. 1737.“ in folio pag. 96. Bonfiniusról így vélekedik:

„Ad hunc annum (1495.) perduxit historiam hungaricam Antonius Bonfinius, scriptor eloquentissimus. Ejus scriptis, teste Ioanne Sambuco, paucarum gentium historiae sunt pares. Si paulo prius in regnum (Hungariae) venisset, exterosque fastos, et Hungarorum monumenta evoluisset, longe exquisitiorem, uberioremque rerum suarum seriem haberet Hungaria.“

Bél Mátyás „Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini. Vindobonae. 1746.“ Tom. I. Praefat. p. III. Bonfinius iránti ítéletét e szavakkal hozta elé:

„Antonius Bonfinius Italus augustali Mathiae Corvini munificentia praeclare adjunctus, incircumspecte collocavit, imo prodegit beneficium. Eo enim Hungaricam historiam adduxit, ut cum nuda esset antea ac simplex, sibi tamen sic satis constans; phaleratam redderet, et multis, cum fabellis contaminatam, tum peregrinarum rerum narrationibus offertam, exaggeratamque.“

Pray György Bonfinius iránti ítéletét több versen nyilvánította, még pedig ily renddel a következő munkáiban:

a) „Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae. 1761.“ Praefat. p. 2. ezen szavakkal:

„Bonfinius, ut latinas elegantias studiose sectatur, ita in rebus Hungaricis saepe, et graviter labitur.“

b) „Annales Regum Hungariae. Vindobonae. 1764.“ Tom. I. Praefat. p. 1. következő szavakkal:

„Facile mihi consentientes habeto, si qui Bonfinium legere, a quo multa omnino praeterita sunt, quaedam non rite consignata exaggerata nonnulla, temporum autem ordo plerumque sic luxatus, et confusus, ut nihil mirum sit, si errorem error, velut tracto filo, consequeretur. Hos exterere conatus est Samuel Timon S. J. vir multarum litterarum, et qui patriam historiam ad criticen exegerit, omnium, quod sciam, primus.“

c) „*Annales Regum Hungariae. Vindobonae. 1767.*“ Tom. IV. Praef. p. 2. következendő sorokban:

„De Bonfinio ita existimo: eum in rebus Hunnicis, quod alias indicavit, veterum de Scythis scribentium opinionem cum errore ut plurimum secutum fuisse: in Hungaricis, nam de Avaribus pauca commentatus est, quanto longius ad Regum primordia narratio spectat, tanta magis in Chronologia exerrare, et nonnullis ex suo ingenio additis expressisse Thurocium: in Corvinianis autem mirum assentatorem videri, cum res ipsa loquitur, tum epistola, qua conscriptam ab se historiam Wladislao consecrat, manifesto argumento est: cujus vitia fucato verborum pigmento, virtutes facit. Stili ratio, praeterquam, quod ex priscorum norma, Deorum nominibus, ac monstris, futurarum rerum praesagis, plus quam religionis castimonia sineret, persaepe tribuat, scita quidem illi est, sed, ut mihi videtur, hians, et inaequalis, plusque oratoris, quam historici referens. Quo loco illud mirari subit: cur hanc scribendi materiam Mathias Jano Pannonio, Quinque-Ecclesiensi episcopo non tribuerit. Qui cum ingenio veteribus certare, et patriam historiam carmine, sed quod temporum injuria nobis subtraxerat, complecti potuerit, idem eadem, qua Bonfinius elegantia facturus videbatur. Nisi forte tum quoque exteris rebus major, quam domesticis gratia inerat.“

Schwarz Godofréd következendő című értekezésében: „*Decadum Antonii Bonfinii editio nupera Posonio-Viennensis justo pretio aestimata. Osnaburgi. 1745.*“ így vélekedik Bonfiniusról:

a 8-dik lapon: „Bonfinius autem Aristarchum tanto postulare videtur acriorem, quo magis in promptu est demonstrare, locis prope modum infinitis ejus in mendo jacere orationem.“

És a 13. lapon: „Peregrinos scriptores consulens Bonfinius, non semper ad puros fontes recurrit, sed rivulos recentiorum subinde sectatur, nec nudis auctorum testimoniis narrationem superstruxit, verum interpretis, et commentatoris vices sustinens, suos passim sensus admiscuit. In designandis urbium, atque locorum originibus plus nimium ingenio indulsit, quarum natales tantum non ubique a Romanis, et nescio quibus priscis populis repetit, quamvis liquide constet, esse plerasque multis seculis inferiores. Fuit praeterea Bonfinius vir, historiae, antiquitatisque Romanae scientissimus, morum autem, virtutumque Hungarorum jurisque

inter ipsos publici, et privati minus peritus. Multi ex hoc fonte scriptoris errores, vagae, sibi que non constantes sententiae, peregrinae et a civitate Hungarica alienae relationes promanarunt. Excusat quidem Bonfinius se se in dedicatione operis Uladislao Regi, temporis inter caetera, quod ad scribendum ei erat, brevitate. Ast majorem gratiam inivisset, si vel id, quod quid nactus erat, temporis, quod in jejuna, mendosa et fabulosa Anna lium, quos in oculis gestavit, farragine latinitate donanda, multis orationum luminibus distinguenda, rerum exoticarum compilationibus amplificanda consumisset, in indagandis actis publicis, literis diplomaticis, et id genus monumentis aliis collocare voluisset, quod quidem consilium, regis auspiciis scribenti melius, quam ulli alteri successisset.

De ezek után illő, hogy *Bonfinius mentőségét* is itt elehöz zam, a ki, midőn Decasait II. Ulászló királynak ajánlotta, ajánló levelében ezeket írja:

„Eam scribere sum jussus historiam, quae gravis et recondita est, ac nullis fere scriptoribus illustrata, et si qui reperiantur, hi perque pauci sunt, ac ineptissime, barbaramente scripsere. Quis igitur gentis scythicae gesta, variaque imperia, in tanta bonorum scriptorum inopia facile scripserit? Proinde quanti momenti sit res ipsa scytharum, facile hinc intelligi potest. Quorsum igitur haec? nempe ut omnes intelligant, me ne leve quidem onus subivisse, hoc volumine tot populorum gesta complexum. Si quid laude dignum inveneris, id Serenitatis Tuae numini tribuendum, quae ad scribendum impulit et aspiravit; sin vero quid ineptum, rei magnitudini, imbecillitati meae, ac *temporis brevitati* impulandum, quae foetus edidit immaturos.“

Bonfinius 1485-ben jött I. Mátyás király udvarába, 1495-ben végezte be ezen munkáját, következőleg ő, a ki Magyarországnak való lakása alatt egyéb munkákon is dolgozott, Decasainak készítésére alig fordíthatott kilenc évet.

De a mi Bonfiniust mint szakszerű történetírót ez utóbbi munkájában főleg terheli, az, vélekedésem szerint az, hogy minden nagy tudománya és esze mellett, szerfelett hívekeny volt, s ennél fogva oly meséket is, mint valódi eseményeket csusztatott néha munkájába, melyek természet-elleniek, és a józan okossággal épen nem egyeztethetők, ilyenek p. o. midőn az első Decas

első könyvének 5-dik lapján (az 1568-beli kiadás szerint) ezeket írja: „Haec est Cronium, et Baltiam immensae magnitudinis insula, quam Pythias Basiliam, quasi reginam insularum nominat. . . . Neque desunt aliae, in quibus equinis pedibus homines oriuntur, Hippopodes dicti. . . . et aliae, in quibus praegrandes ipsorum aures tota corpora tegunt.“ És midőn ugyan azon első Decasa negyedik könyvének 72. és 73. lapjain a következendőt, mint valódi eseményt hiszi és eléadja: „Nec de Germano sine maximo scelere silendum, quando Atillae temporibus claruit. . . . Quum ad Tornodunum venisset, cujusdam discipuli, qui e Britannia eum secutus fuerat, sepulchrum invenit, ac eum ex tumulo evocasset, rogassetque, anne ulterius secum militare vellet, respondit: Sat sibi esse militatum, seque cumulatissimis militiae praemiis perfrui, proinde orare, se missione donaret. Quiesce (Germanus inquit), ac vale. At ille deposito mox capite, in Domino obdormivit. . . . Quum in Britannia praedicaret, . . . subulcus regius adventit, venerabilem virum cum sacra manu conspicatus, earumque miseratus algorem, ad tugurium invitat. Quo cum pater ille divertisset, subulcus uxorem monet, ac jubet, ut unicum, quem haberet vitulum saginatum, viro sanctissimo apponeret. Quod ubi factum est, pro explorata rustici fide, Germanus post coenam mulierem jubet vituli ossa legere: lectaque, ac pelle involuta, ante bovem in praesepio recondere. Mulier postquam imperata fecit, postero die redintegratum vitulum, foenum cum matre comperit edentem“ stb.

Nem lehet tehát csodálni, ha tudósaink Bonfiniust néha még ott is mesélőnek tartják, a hol hazánkknak hajdani egyes történetét talán a valóság szerint híven kívánta leírni.

PÓTOLÉK GYŐR MEGYE FŐISPÁNJAIHOZ.

RÁTH KÁROLYTÓL.

A múlt évi Új M. Muzeumban ¹⁾ Győr megye főispánjait elősorolván, az utolsó ²⁾ lapon így szóltam: „1442—1510-ig (okmányok hiányában) győri főispánokra akadni nem lehet.“ Múlt

¹⁾ 1853. III. vagy martiusi füzet 139—154. lapjain.

²⁾ 154. lapon.

nyáron azonban egy nevezetes oklevélhez jutottam, melynek bizonyítása szerint a győri főispánok sorában maradt nagy úrt 1510-ig kiegészíthetem, s így párhuzamot is húzhatunk e csekély példából arra nézve, mennyire gyarapodhatnak szakonként az okleveleken, nem pedig a pusztá vélemények és krónikákon alapuló történeti ismereteink.

Enessey ¹⁾ 1799-ben 9 győri főispánt említ (az Árpád- és közép korszakot értem), ezek közül csak 6 fogadható el, 3 nem.

Lehóczkynál ²⁾ 17 említetik, ezek közül 7 hibásan.

Czech 1827-ben ³⁾ 28-at hoz fel, 10-et hibásan.

Én Fejér Codex Diplomaticusa segítségével 1853-ik évben 23-at ismertettem meg, ezek közül egyet, a 12. szám alattit ⁴⁾, tévedésből, ugyanazért azt kihagyatni kérem közölők. Azolta egyet az alább említetteken kívül találtam Pál országbirónak egy 1332-ik évi october 9-én kiadott oklevelében, és ez

Fony Balázs cseszneki ⁵⁾ várnagy (castellán) és győri főispán, ki a 16. és 17-ik számok közé helyezendő ⁶⁾. Ezen ítéletlevél eredeti Sárosfalvai Bittó Gyula úrnál, másolata pedig oklevélgyűjteményemben van meg.

Már Enessey gyanítá azt említett munkájában ⁷⁾, hogy V. (kiskoru) László korától a győri püspökök voltak egyszersmind Győr megye főispánjai, így szólván: „ex viris ecclesiasticis censemus primum omnium fuisse Benedictum Episcopum Jaurinensem“, Lehóczky ⁸⁾ pedig határozottabban — tán látott oklevél alapján — így beszél: „1457. Augustinus Episcopus Jaurinensis et reliqui Episcopi, quos vide suo loco.“ Azonban ezen véleményeket sem Czech, sem én el nem fogadtam, mind addig, míg a következő eredeti oklevelet meg nem ismertem, mely eredetiben Sárosfalvai Bittó Gyula úrnál, másolatban pedig oklevél-gyűjteményemben van és így hangzik egész terjedelmében:

¹⁾ Antiquitates et memorabilia Comitatus Jaurinensis 50—55 lapig.

²⁾ Regni Hungariae . . . status et ordines HTA. 126-ik lapján.

³⁾ Győr vármegye főispánjairól 35—41. lapig.

⁴⁾ Új M. Múzeum 1853. III. 146. l.

⁵⁾ Veszprém megyében, most romvár.

⁶⁾ Ez oklevél egész terjedelmében az Új M. Múzeum 1854. folyamában a „Historiai Forgácsok“ közt megjelenendik.

⁷⁾ 55-dik lapon.

⁸⁾ Említett munkája 126. lapján.

Magnifico viro domino Ladislao de Gara Regni Hungarie Palatino et Judici Cumanorum domino nostro honorando Laurentius de Turotz Castellanus Castri Jauriensis et Nicolaus de Wassary ¹⁾ Vicecomites Reverendi in Christo patris domini *Augustini Episcopi Jauriensis locique ejusdem Comitatus perpetui* ac Judlium Comitatus Jauriensis literas vestre Magnificentie inquisitoras honore et reuerentia quibus decuit recepimus in hec verba : Ladislaus de Gara Regni Hungarie Palatinus et Judex Cumanorum nobilibus viris Comiti vel vicecomiti et Judlium Comitatus Jauriensis debitam reuerentiam cum honore. Dicitur nobis in personis Petri dicti Espan de Assonfalwa ²⁾ ac nobilis domine Justine consortis, necnon Gregory ac Michaelae filiorum et puelle Ursule filie ejusdem, Petri ac Stephani de Bede, quod cum idem Petrus Espan in anno domini 1451. circa festum Visitationis virginis Marie ³⁾ ad nundinas in villa venerabilis domini Thome de Debrenthe Gubernatoris Abbatie sancti Martini sacro monte Pannonie Alsok ⁴⁾ vocata, celebratas; pro certo suo facto peragendo transivisset, tunc idem dominus Thomas de Debrenthe per Mathkonem familiarem ejusdem Petrum captivari, captum ad dictum castrum Zenthmarthon ⁵⁾ vocatum, ibique ipsum tenendo et decem diebus et noctibus conservari fecisset, preterea idem Dominus Thomas de Debrenthe die dominico proxime ante festum Nativitatis beatis Johannis Baptiste ⁶⁾ proxime preteritum una cum Gregorio de Kemley ⁷⁾ vicecomite ac Johanne filio Symonis comitatus nostri, nec non Emerico dicte Zenthgerolthy ac alys suis familiaribus, ad possessionem ipsorum exponentium Assonfalwa vocatam, consequenterque ad domum et curiam eorumdem in eadem Assonfalwa habitam manibus armatis

¹⁾ Vaszar nevü helység van Veszprém megyében, Pápától éjszakkeltre; a györi püspök volt földesura.

²⁾ Assonfalva most Aszonfa helység Győr megyében Sz. Mártontól délkeletre, közbirtokos nemesség lakja.

³⁾ Julius 2-ka körül.

⁴⁾ Ezen időben a Pannonhalmán lévő várat (melyet 1241-ben a tatárok sem bírtak elfoglalni, lásd Rogeriust) és apátságot Sz. Mártonnak, az alatta fekvő helységet pedig, melyet jelenleg Sz. Márton mezővárosnak nevezünk, Alsoknak nevezték.

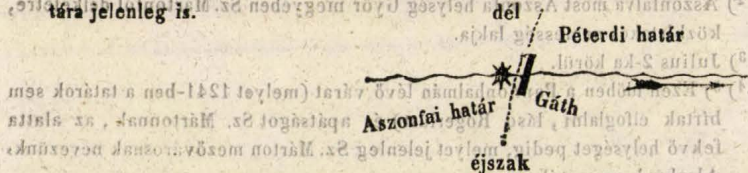
⁶⁾ Julius 20-án.

⁷⁾ Magyar és horvát Kémle nevü két helység van Moson megyében, Moson mezővárosától délkeletre határosak.

et potentialiter venientes, ab inde triginta tres boves et alias res et bona tam ipsorum exponentium quam Jobbationum eorum in eadem possessione Assonfalwa residentem indebite et sine lege abstulisset et depulisset, insuper quatuor sessiones Jobbationales eorum exponentium in eadem Assonfalwa habitas pro se occupasset et quod idem dominus Thomas de Debrenthe in predicto anno domini 1451-mo unum locum seu fundum curie ipsorum exponentium in eadem Assonfalwa habitam occupasset in facieque ejusdem quandam Briccium Tholdi ¹⁾ dictum, jobbationem suam collocasset, hys non contentus prefatus dominus de Debrenthe in eodem anno structuram seu clausuram vulgariter Gath ²⁾ dictam cujusdam piscine sue in possessione ipsius Petherd ³⁾ habite a priori suo statu altius elevavisset et per hac cursum aque ejusdem piscine in tantum retinisset et elevasset ut fere quadraginta terrarum arabilium ac duodecim falcastra fenilium intra metas dicto possessionis ipsorum exponentium Assonfalwa vacate, per hec ipsa aqua aperisset dampna plurima, idem Dominus Thomas per hec ipsis exponentibus insciendo potentia mediante in ipsorum exponentium prejudicium valde magnum; super quo vestras nobilitates presentibus petemus diligenter, quatenus unum vel duos ex vobis transmittatis, qui ab omnibus quibus incumbet meram de premissis experiatur veritatem, quam tandem nobis suomodo rescribatis. Datum in oppido nostro Symontornya feria quinta proxima ante festum sancte Trinitatis ⁴⁾ anno ejusdem 1453. Unde nos petitionibus vestre magnificentie obtemperare cupientes ut tenemur, unum ex nobis puta Laurentium de Nema ⁵⁾ Judicem No-

¹⁾ Itt is voltak tehát Tholdi nevezetű jobbágyok.

²⁾ ³⁾ Ezen „Gath“ Péterd nevű Veszprém megyei helység (mely Assonfalva határos) keleti határa szélén volt azon hely mellett, hol most Hollósy János assonfalvi közbirtokos úr patakmalma van, mindjárt a malom alatt lőben a patak lefelé mentében; — ugyan a malom tövében van a két helység határa jelenleg is.

⁴⁾ Simontornyán volt tehát május 24-én 1453-ban Garai Miklós a nádor.

⁵⁾ Három Öreg-, Kis- és Csák Néma nevű puszta maig is létezik Győr megyében Sz. Mártontól keletre. Már 1219-ben említetik ezek közül (Bélnél Ri-

bilium ad premissa peragenda duximus transmittendum. Qui ad nos reuersus nobis retulit istomodo : quod ipse die dominico proximo post festum sacratissimi Corporis Christi ¹⁾ proxime preteritum in hac Comitatu Jauriensi procedendo ab omnibus quibus decuit et opportunum decuit et opportunum fuit nobilibus scilicet et ignobilibus ac alterius cuiusvis status et conditionis dicti Comitatus hominibus palam et occulte diligenter inquirendo omnia premissa et quevis premissorum singula sic et eatenus fere facta constitisse prout vestre magnificentie dictum exstitisset et quemadmodum tenor litterarum nostrarum per Datum Jaurini septimo diei inquisitionis premissa anno domini supradicto ²⁾.

A „locique ejusdem Comitatus perpetui“ kitétel az, mely Enessey véleményét és Lehóczky állítását megerősíti, és így bátran állíthatjuk, hogy Ágostontól kezdve (ki 1447—1466-ig viselte a győri püspökséget ³⁾), szakadatlanul Győr megye főispánjai is voltak 1783-ig, a mikor világiakra szállott, de ezolta (a győri püspökök nem ismervén el őket) soha sem jelentek meg a megye gyűlésein.

Azonban vajjon a győri püspökök közül az első győri örökös főispán Ágoston-e vagy előde János (1445—1446.) vagy Benedek (1439—1444.) volt légyen, bizonyosan állítani nem lehet kútfők hiányában, igen azt, hogy 1453-tól szakadatlanul öök viselték e hivatalt 1783-ig.

tus explorandae veritatis 199. l.), Nixa de villa Nema, inpetiit quendam nomine Budev, de alia villa Nema pro furto, iudice Nicolao Comite de Geuru, prinaldo Gregorio de civitate Geuru, predictus Budev portato ferro, antequam solveretur, aufugit.

1) 1453. június 3-án.

2) 1453. június 9-én. Az eredeti oklevél egy kis $\frac{1}{4}$ ív papíron $32\frac{1}{2}$ rendből áll. A pecséttan nagy veszteségére a rajta levő három pecsétnek csak romjai látszanak. Az első és harmadik köre akkora, mint egy három pengő krajcáros ezüst pénzé, a középső pedig egy réz váltó krajcárnyi nagyságú ez talán Ágoston győri püspök és örökös főispáné, a két szélső pedig a két alispáné lehet.

3) Schematismus Ven. Cleri Dioecesis Jaurinensis ad annum J. Chr. 1845. 14. 15-ik lapjain.

ISMÉT EGY LAP ARCHAEOLOGIAI TÁRCÁMBÓL *).

PÁUR IVÁNTÓL.

A világot rázkódtató romai legiók ércterhű lépései enyészhetlen nyomokat hagytak szinte a Répce folyam mentében is. Frankó, Csepreg, Gyóró s most Répce-Szemere a romai régiségekről nevezetes lelhelyek sorában állanak. Magyarország még várja azon honfit, ki a részletes elődolgozatokat ügyesen felhasználja, s az itt ott még kiszögellő, a földész ekéjének eddig szerencsésen ellenállott útvonaltröredékeket összefűzze, szétomló sugárágait és csomópontjait meghatározza, s úgy azon úthállóval lepje meg a tudós világot, mely Pannoniát a romai uralom alatt berecézve tartotta; s akkor valószínűleg azon katonai útvonalnak, mely Szombathelyről Szönynek vezetett ¹⁾: legalább egy szelvénye bizonyosan a Répce mellékére esendőnek fog mutatkozni.

Répce-Szemerében (Sopron) a templom éjszaki oldalán befalazva látszik egy 3' 2" magas, 2' széles fővénykőbe faragott felirat, mely még 1826. évben, a templom újraépítésénél e helyre, de úgy alkalmaztatott, hogy bevakoltatván s a többi fallal egyaránt kisimittatván, mindaddig Jappangott, míg a repedések azt el nem árulva, egy régiségeket kedvelő ²⁾ azt méltatlan burkától meg nem fosztotta s a múlt évben *első* így le nem másolta:

Q · F · PVP
Q · LVRIVS
MAXMVVS
VET · LEG · XV
ANN · LXV
H S E
T F I

mely szöveget így olvasok: Quintus Lurius Quinti filius Pupinia tribu Maxumus veteranus legionis XV. annorum LXV hic situs est testamento fieri iussit.

Tekintve e kőnek külsejét, a betűk formái a legizletesebb capitéleket tünteték fel s a tér-felosztás is a legnagyobb szabá-

*) Az első l. Muzemunk 1852-diki folyamának 481. s követk., a másodikikat ugyanannak 851. s köv. lapjain. Szerk.

¹⁾ Itinerar. Anton. cur. Wesseling. 262 l.

²⁾ Nagy Imre.

lyosságot mutatja, úgy hogy e mű, bármi egyszerű legyen is, az egészen még is egy bizonyos, a szemnek jól eső technikai csín ömlik el. Az utolsó sort képző három betűnyi siglák Testamento Fieri Iussit a többi szövegtől formára nem, de nagyságra elütnek; s ez nem minden tekintet nélkül; hanem azért, hogy azon körülményt, miszerint a követ a megholt végrendeletileg készítette, jobban kiemelje ¹⁾. Rakandó síremlékeikről a romaiak néha körülményesen határoztak végrendeleteikben, sőt ez utóbbiakat különös táblákra vésetvén emlékeik mellé támasztani parancsolták: Per eundem amicum intra biennium postquam defunctus ero consummari inchoatum iubeo monumentum sumtuumque in eam rem factorum rationem eum reddere volo Serviano meo et quo notior sit voluntas mea lapidi incidi testamenti exemplum et poni ad latus monumenti mei ²⁾. Mindez a kő külsejéről.

Írálya a legnemesebb egyszerűséget, s messze minden da-gálytól, a régiek amaz utánozhatlan tömörségét árulja el. Kezdődik az eltakarított névvel, mely itt is, mint más hasonló esetben, hol nincs megnevezve azon személy, mely a holtak az emléket emelte, *nevező* esetben áll. A „maxumus“ melléknév „maximus“ helyett a nyelv classicaei sőt még régibb korára enged következ-tetni. Feltűnő itt, hogy a XV. legio „apollinaris“ mellékneve el-hallgatásával említetik. Nem így, egy a dozmati (Vas) templom külsején befalazott, kiadatlan ily szövegű kővön, hol a XV. szám utáni olvashatlan szótag az „apollinaris“ melléknevet legalább gyaníttatja:

P MAECIVS P F

SABINVS

VET LEG XV

DOM SIR C . .

ANN LX . . .

A consuli jegyzék kővünkön fel nem vétetvén, korát eldön-tőleg nem, hanem inkább csak megközelítőleg lehet meghatározni. Többféle jelenségek után azonban következtethetni annak ős ré-giségét, ilyenek: az írás szabályos, egyforma szép vonásai, az irány rövid, de kevéssel sokat mondó, s kimerítő egyszerűsége, azon helyesírási szokás, mely szerint „maxumus“ban az I hangzó,

¹⁾ Zell K. Handbuch d. röm. Epigraph. II. r. 44. 1.

²⁾ Így szól Dasumius végrendelete Savigny, Zeitsch. f. Rechtswissenschaft XII. köt. 1845. 301. 1.

még V hangzóval helyettesítették ; miről Quintilian 1. 7. 21. Etiam optimus maximus ut mediam I literam, quae veteribus V fuerat, acciperent ; C. primum Caesaris inscriptione traditur factum. Végre a tribus megnevezése ; mely Tiberius császár alatt politikai súlyát s jelentőségét elvesztve, Septimius Severus és Caracalla után legalább gyérebber, s nem oly szabályszerűleg vétetett fel a feliratok szövegébe.

Ide vág szinte, hogy a romai birodalomban Augustus császár által alkotott, száma XXV. legio közt 1) 3. ú. m. Leg. VIII. Augusta, Leg. IX. Hispanensis és Leg. XV. Apollinaris, s így az utolsó ugyan az, mely feliratunkon megnevezteték, már akkor Pannoniában volt elhelyezve.

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, JAN. 9. 1854.

(A' nyelvtudományi osztály részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályból : Balogh, Czuczor rr. t. Hunfalvy, Repicky, Tasner ll. tt. — Egyéb osztályokból : Bugát, Erdy, Fogarasy, Gebhardt, György, Horváth Cyr., Jerney, Kiss K. rr. tt. — Bertha, Csorba, Petényi, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titóknok.

HUNFALVY PÁL lt.

„az altaji nyelvészetben nyilatkozó mozgalmak külföldön, különösen az elmúlt évek alatt“ című, következő értekezését terjesztette elő.

A' legújabb időben mind inkább kezdik az emberi szellem természettudományát, ha szabad így neveznem, művelni, s abban szint azon megújítást keresni, melyet a' szorosán vett természeti tudományokból merítenek. Mintha biztosabb, erősebb alapot keressenének az elmélet' számára, s mintha az emberiség' történelmének újabb, s mégis régibb anyagát, mélyebb s mégis fentebb magyarázatát kémelelnék. Egy új világ nyílik régolta a' vizsgálók előtt : de a' mit felszabadja kevesen méltattak figyelemre, az most többeket érdekelt s az irodalmakban kitünő helyet foglalt.

1) Pancirol : Comment. ad Not. Dignitat. Imperii. Theas. Antiquit. rom. J. G. Graevij VII. köt. 1424. l.

Az emberi szellem' ama' természettudományához leginkább a' nyelvtudomány, mint hasonlító és összevető tudomány, 's a' népek' tulajdonképi szellemét kutató tudomány tartozik, mely a' népköltészet' napvilágra hozatalában 's utazási vizsgálatokban tűnik föl. Hogy az utazási vizsgálatok az egész szellemi természettudományra egyes adatokat szolgáltatnak, néha megkezdik azt, magától értetik. Szóval jelenben alig van tudományos törekvés Európában, mellyet a' nyelvészet, 's népéletek' kutatása, az érdek' magasztosságában utól nem érne, ha felül nem mulja. A' szorosan vett természeti tudományok 's a' szellem' ebbeli természettudománya két leghatalmasabb oszlopa lesz a' történelemnek, 's legbiztosabb alapja a' bölcelemnek.

Ezen szellemi természettudomány az által gyarapszik olly hatalmasan, hogy a' nyomozások sokfelől kezdetvén, bizonyos kellő közepekben találkoznak; 's a' különféle eredmények által mind meggazdagodnak mind bizonyosságot nyernek. Azért vétkes itt az elszigetelés, magamegfosztás itt az elvonulás, mely gyakran még előítéletek által is meg lesz verve. A' melly tudomány csak addig igaz, míg a' hazai tüzhely' varázsfényében ragyog, mi helyt pedig kénytelen onnan elmenni 's idegen emberek között is megszólalni, mesévé válik: az természetesen nem tudomány, hanem csak mese, millyen a' szegény amerikai benszülöttek' meséje nagy elődeik nagy hatalmáról.

Hogy az elszigetelés' vétkébe, 's a' magunkmegfosztás bűnébe ne essünk, tartozunk nemcsak lehetőleg az egybevető nyelvtudományban 's a' népélet' kutatásában részt venni, hanem tudomást is szerezni magunknak minden ide vágó törekvésekről, mellyek külföldön tűnnek elő.

Ez okból szándékozom most némellyeket megemlíteni, mellyek pénzbeli eszközeim, tudományom és érkezésem' csekélysége mellett — különben is nem osztozhatván senkivel — tudásomra estek; hadd legyen az is figyelmeztetés, habár senki sem figyelmeztet rá, mit pedig mondani sem szabad.

Azon nyelvcsalád, mellynek előkelő tagja a' magyar nyelv, nem mutathat fel annyi művelőket, mint a' kiváltságos indogermán család; az igen igen kevés tehát annál kedvesebb legyen. Tudományos műveltetésben csak a' magyar, a' finn vagy szuomi, az eszt vagy viro, 's a' török nyelv részestül, úgy értvén azt,

hogy csak ezen illető népek között van némi tudományos törekvés — és hozzátevéen, hogy a' mogolokról, kiknek van irodalmuk, 's az úgynevezett tatár törzsökről semmit sem tudok. Az említett négy nemzet' kebelében az ide vonatkozó törekvésekre vannak találkozási alkalmak, mellyek a' körülmények' korlátai között, 's a' nemzet' tehetségéhez képest biztatnak, ösztönöznek. Ilyen alkalom ezen, T. Társaság, mellynek egyik osztályához van szerencsém szólni; továbbá *Helsingforsban* a' *Szuomalaisen Kirjallisuuden Seura* (a' szuomi irodalom' társasága); *Dorpatban* „die gelehrte ethnische Gesellschaft“; *Konstantinápolyban* az „*endsumeni dānis*“ (tudományok vagy *tanok* ¹⁾ egylete). Ez utolsóról egyebet, minthogy van és így neveztetik, nem tudok.

Mit teszen mit nem a' mi tudományos intézetünk, azt mindnyájan tudjuk; hogy jelenben a' *szuomi irodalom' társaságával* nem mérközhetik, én mondhatom.

Ezen szuomi társaság' történeteit nem ismerem ugyan, de létét az általa kiadott könyvekből tudom. Ha jól emlékezem, *Kultala* (Aranyfalva) volt az első könyv, mellyet 1834. vagy 1835-ben kiadott, 's melly *Zschokke* „Goldmacher Dorf“ja, a' finn földművelőkhöz alkalmazva; a' *Kalevalának* első kiadása 1835-ben volt a' második; valamint a' *Kalevalának* második kiadása 1849. a' tizennegyedik, 's a' *Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita* (a' szuomi nép' mondái és meséi) 1852-ből a' tizenhetedik könyv; ez egyszersmind a' legújabb szuomi könyv, mellyet én bírok és ismerek.

Ezen társaság' kiadásai között európai hírre jutott a' *Kalevala*, mellyet tavaly a' *Szépirodalmi Lapokban* kezdtem ismertetni; utána nevezetesség' tekintetében következnek a' *Kanteletar* (Szuomi népdalok) 1840-ből, három részben 's ugyan annyi kötetben, a' *Suomen kansan Sanan laskuja* (Szuomi nép közmondásai) 1842-ből, 's *Suomen kansan arvoituksia* ynná 135 Viron

1) A' *tan* szó, mellyből *tanú* testis, *tanulni* discere, *tanács* consilium látszik származni; mégvān a' perzsa nyelvben szintűgy mint a' törökben, úgy mindazonáltal, hogy *dān* tudni, inkább perzsa szó, miből *dānalyk* tudomány, *dānis* tudomány; ellenben *tan* inkább török szó, miből *tanyk* tanú, *tanyklyk* tanuság (testimonium) *tanisik* tanács, *tanismak*, tanácsolni, tanácskozni; de van *tanymak* is tudni, megismerni. Látni való, hogy ezen gyök *tan* közös szó mind a' perzsa, mind a' török és magyar nyelvben.

arvoituksen kanssa (a' szuomi nép' talányai, 135 eszt talánynyal együtt) 1844-ből. Ezekben a' népköltészet, népélet és népbölcsesség hervadhatatlan koszorúját nyújtotta a' szuomi társaság nem csak földieinek, hanem egész Európának, különösen nekünk, rokon nyelvű nemzetnek. Az utolsó, vagy inkább, az előttem legújabb könyv' czíme mutatja (a' szuomi nép' mondái és meséi), hogy még folyvást aknász ezen társaság. Kiadta azt *Eero Salmelainen*, ki el nem mulasztja a' finn meséket más népek' meséivel összevetni, 's így tudatni velünk, hogy ismeri „Ungarische Sagen und Märchen, aus der Erdélyischen Sammlung, übersetzt von G. Stier. Berlin, 1850.“

A' Kalevala több külföldi nyelvekre van már fordítva; *Castrén* 1841-ben fordította svédre, *Léouzon le Duc* 1845-ben francziára, e' két fordítás a' Kalevala' első kiadása szerint készült —; végre *Schiefner Antal* 1852-ben németre fordította, a' második kiadás szerint. Hogy kivált irodalmunkat illetné egy sikerült Kalevala-fordítás, valamint a' szuomi népdalok' fordítása is, kétséget nem szenved.

A' szuomi társaság utaztat is; utazói közül *Castrén Mátyás*, és *Lönnrot* európai híresek. Az utóbbi remek tollú író leginkább a' népköltészet' összegyűjtésében és rendezésében fáradozott; ő adta ki a' Kalevalát és a' Kanteletart. Most reménysége van a' helsingforsi tudományos egyetemenél a' szuomi nyelv és irodalom' tanszékéhez, mellyen a' magyar nyelv ismeretét szükségli, mint leveleiben írta nekem. Azon tanszék *Castrén*' halála által ürült meg. Ha *Lönnrot*, a' mennyiben itélni tudok, legremekebb finn író, *Castrén* legnagyobb finn utazó és tudós. Munkáit be nem fejezhette, de utazásainak emlékezeit barátjai kiadják, svédül Helsingforsban, németül a' pétervári akadémia. 1853-ban jelent meg az első kötet; érdekességét tanúsítja azon körülmény is, hogy a' helsingforsi svéd 's a' pétervári német kiadást rögtön egy más német kiadás követte Lipsében; én a' pétervárit bírom. *Castrén* az éjszaki sark' népeit tanulmányozta, keresvén a' finn rokonságú népek' összekötő szálait. 1849. febr. 9. tudósítja röviden utazásairól a' pétervári academiát. Ő tudniillik 1845-től fogva a' pétervári academiá' segítségével és megbizásában utazott; előbb már 1838-tól fogva részint saját részint a' finn társaság' költségein tett nyomozásokat a' lappok és europai számojédek között. A' pétervári academiá'

leginkább a' szamojédek tanulmányozását tűzte eleibe, kiket is ő az Altajtól délen a' Jeges-tengerig éjszakon, 's a' Jeniszejtől keleten a' Fejér-tengerig nyugaton járt be. De figyelmet fordított az osztyákokra, szürjénekre, eseremiszekre, mogolokra, tatárookra, tunguzokra is; mért utazása a' Bajkal taván túl Nercsinszkig terjedett. Gazdag aratással tért vissza. Mintegy utazásai közben adta ki: *Elementa Grammatices Syrjaenae*, conscripsit M. A. Castrén. Helsingforsiae 1844; *Elementa Grammatices Tcheremissae*, conscripsit Dr. M. A. Castrén. Kuopio 1845; *Vom Einflusse des Accentes in der lappländischen Sprache* v. Dr. M. A. Castrén, St. Petersburg 1845. Ezek után megjelent tőle: *Versuch einer ostjåkischen Sprachlehre*, nebst einem Wörterverzeichniss, von Dr. M. A. Castrén. St. Petersburg 1849; *De affixis personalibus linguarum altaicarum dissertatio*. Conscripsit Dr. M. Alex. Castrén. Helsingforsiae 1850. Ezen értekezés (4r. 76 lap) átfoglalja, mint látjuk, az egész nyelvcsaládot; ezért különösebb figyelmet érdemel nálunk. De mielőtt ismertetéséhez fogok, más kisebb értekezését kell megemlítenem: *Über die Ursitze des finnischen Volkes*, ein Vortrag des Dr. Alex. Castréns in der literarischen Soirée zu Helsingfors am 9. Novemb. 1849.

„Hol rengett a' finn népnek bölcsője?“ Ezen kérdésre akar némi feleletet adni; melly leginkább a' szoros nyelvészetén kívüli okokon épül. Szerinte a' finnek, törökök, szamojédek stb rokonok, mi kitetszik először azon hitből, mellyel mind ezen népek az ének' csodatevő hatása iránt voltak a' régibb időben és vannak részint mai napig. Továbbá az igéző vagy bűbajos énekeken kívül nagy számmal vannak mondai és dalos énekeik (epische u. lyrische Gesänge). A' dalos énekek a' finnek, szamojédek és pogány török és tatároknál mind közös jelleműek; búsongás szól belőlök, bú zeng a' többi rokon népeknél is. A' mondai énekek meg a' tárgyra nézve is egyeznek. Leányhősölés azok' közönséges anyaga, mi nem járt baj nélkül; az út a' leányhoz „férfi kardok' élein és hősi baltákon vezetett keresztül.“ Mai napig van törvény a' szamojédek és tatároknál, melly más törzsből rendeli a' leányvételt: úgyde a' törzsek rendesen villongásban éltek egymás között, ellenségtől kellett hát szerezni leányt; kifogyhatlan vala a' hősi tettek' alkalma és oka, kifogyhatlan a' mondai énekek' forrása. — Melly emlékezetek a' magyar népnél lehettek azon ősi állapotról,

azok elvesztek; de megmaradt a nyelv, mely sokat megőrzött, mit például Castrén nem tudott. A magyar *hős* szó vitézt (miles fortis) jelent, *Molnár Albert* és utána *Párizpápai* csak *procus*, *futurus sponsus*nak értette, ámbar *Heltáinál* vitézet teszén; abból legújabbán a *hősölni* szót képeztük. A szuomi *kosin* hőslök, és *kosio* hős, *procus* ugyan ez. El *hős* szó nem új adat-e Castrén adataihoz? S a *hölgy* szó, mely meg *Molnár Albert*'s az öt nyómában követő *Párizpápai* szerint *nupta*, *amasia*, *sponsa*, nemde a hős igyekezetének tárgya, jutalma? *Hős* és *hölgy* egygyökű szónak tetszenek nekem; az *fogót*, ez *fogottat* jelenthet. S talán így értjük meg, miért neveztetik a *hermelus* is *hölgynek*, s miért hangzik olly rendkívül rokonnak a *menyét* is a *menynyel*, *nurus*-sal. Tudniillik a leányt hasonlókép fogták az övéitől, mint fogták ezen keresett bundájú állatokat; egyik is másik is némi vadászatnak volt czélja és jutalma. A *völegény*, *vöfél* szintúgy *emens* és *accipiens*, *capiens*, tehát erősíti a *hős* és *hölgy* szók' megfelejtését. S nagyon meglepő, hogy *nyust*, *nyest* hasonlókép közel jár a *nöstény*höz.

Az előhözott okokat Castrén másokkal bőviti, mellyek nyomozásainak eredményéből származnak. Tudniillik a finn népek nyomai mind most, mind a szóhagyományok szerint az Altajra vezetnek s ott vesznek el. Az *Ob*, *Irtis* és *Jeniszej* folyók' külfeljei körül volt ezen népcsalád' bölcsője; a *Szajan* hegyek, része az Altajnak, lehettek ezen népek' Ararát-hegye. S ezzel meg-egyeznek a sinai történeti könyvek is. Szerintök a *Tangu-Ola*, az Altajnak egyik hegyboga, széke volt a törökfajnak, s annak éjszaki oldalán szöke hajú nemzet lakott, melly a finnek őse lehetett. — (Másunnan pedig tudjuk, mit Castrén nem említ ezen kis értekezésben, hogy a szóhagyomány az altaji hegységekben találtató régi bányászat nyomait mind Csúdbányáknak nevezi). — Mindehhez járulnak még a folyók' és hegyek' nevei. A *Jeniszej* folyót a tatárok *Kemnek* híjják; *Kem* pedig a nyugati finneknél *nagy folyót* jelent stb. „Mit Uebergehung verschiedener anderer Beweise, die noch als Stütze meiner Meinung über die Auswanderung der Finnen aus den Altaigegenden angeführt werden könnten, így folytatja és fejezi be Castrén, will ich nur den höchst wichtigen Umstand nahhaft machen, dass einzelne Zweige des finnischen Stammes noch heut zu Tage in der Nähe ihres uralten

Sitzes angetroffen werden. Sie sind gewöhnlich unter dem Namen der *Ostjaken* und *Wogulen* bekannt, werden aber auch unter der gemeinsamen Benennung *Ugrier* oder *Jugrier* zusammengefasst. Für die Gegenwart sind diese Stämme längst des ganzen niedern Laufes der Flüsse *Ob* und *Irtisch* wohnhaft, doch kommen deutliche Spuren von ihnen noch innerhalb des Flussgebietes des obern Irtisch vor. Selbst ihren Namen *Ugrier* oder *Jugrier* haben sie wahrscheinlich während ihres Aufenthaltes am obern Irtisch erhalten. Hier wohnte ehemals ein türkischer Stamm, *Ogur*, oder *Jogur* mit Namen, und die finnischen Stämme wurden ohne Zweifel wegen ihrer nahen Nachbarschaft von fernerliegenden Nationen mit den türkischen Ugriern verwechselt. Uebrigens haben nicht allein Ostjaken und Wogulen diesen Namen erhalten. Auch die Benennung der Magyaren: Ungarn ist desselben Ursprungs, wie auch das ungarische Volk selbst die Ostjaken und Wogulen zu seinen naechsten Stammverwandten rechnet.

„Die Ungarn möchten, wie bekannt ist, aus Nationalstolz diese Verwandtschaft nicht anerkennen. . . . Wir können uns darüber nicht wundern, denn auch unser eigenes Gefühl will sich bei dem Gedanken empören, dass Lappen und Samojuden unsere Blutsverwandte sind. . . . Wir müssen jedoch auf alle Verwandtschaft mit den Hellenen, mit den zehn Stämmen Israels, mit den grossen privilegierten Nationen im Allgemeinen Verzicht leisten; und hiebei soll unser Trost sein, dass doch „ein jeder der Sohn seiner Handlungen ist“, dass jeder wahrhafte und wirkliche Adel selbsterworben sein muss.“ — Ebből többek közt azt is tanuljuk, hogy magyar tudósaink, kik legujabb idöben is hol Palaestina, hol Arkádiában keresik a' magyar nép' bölcösöjét, nem állanak egyedül, 's hogy a' kellő nyelvészeti nélkül kutatni akaró történeti nyomozás mindenütt hasonló eredményre jut.

Castrén említi, hogy az ázsiai nemzetek mind özönvizekről tudnak; illyen özönvíz' alkalmával szolgálhattak az Altaj hegyek menedékül ezen nemzetek' családjának, mellyre *okvetlenül együtt-lakás nyomta a' rokonsági bélyeget.*

Ezen rokon népeket már Castrén mind *altaji népeknek* nevezi azon értekezésben, mellyet írt: *de affixis personalibus linguarum altaicarum.* Előadja pedig a' személyi névmásokból lett ragokat következő rendben:

- 1) A' tunguz és burjat vagyis mogul nyelvekben ;
- 2) a' török nyelvekben , mellyek közül leginkább :
 - a) az ozman törököt ,
 - b) a' jakut és
 - c) a' tatár nyelvet tekinti ;
- 3) a' szamojéd nyelvekben , különösen
 - a) a' jurah ,
 - b) tavgi , és
 - c) osztyák-szamojédben.
- 4) a' finn nyelvekben , névszerint :
 - a) a' magyar ,
 - b) osztyák ,
 - c) mordvin ,
 - d) cseremisiz ,
 - e) szürjän ,
 - f) lapp ,
 - g) finn és
 - h) eszt nyelvekben.

Ezen sorozatból kitetszik , hogy Castrén az altaji nyelveket négy csoportra szedi , úgymint a' *mogol* , *török* , *szamojéd* és *finn* csoportra. A' szamojéd csoportról egyedül Castrén adhat felvilágosítást , mit ha lehetetlenné tett volna halála , nem könnyen pótolható vesztesége lenne a' tudománynak. Mind a' három szamojéd fő nyelvágról ígért nyelvtanokat , szótárakat , sőt olvasókönyvet is ; mert sok anyagot gyűjtött össze. A' mogul és némely tatár nyelvágról is bővebb tudomást hozott ; névszerint azt tapasztalta , hogy a' mogulok' élő nyelvében szintúgy vannak személyi ragok a' névszóknál , mint ezen család' többi nyelveiben , 's hogy csak az írói nyelv hanyagolja el. — A' magyar nyelvhez legközelebb áll , úgymond , a' vogul és osztyák , vagy ugor nyelv. Ezen ugor nyelvnek megint három fő ága van , az *Irtis melléki* , a' *fel-* és *al-óbi* nyelv. Castrén leginkább az *Irtis melléki* és a' *fel-óbit* tartotta szemmel , miután Reguly az *al-óbit* és a' *ogult* tanulmányozta. Nem eléggé fájlalható veszteség az is , mellyet tudományunk érez az által , hogy Regulynk eddig elé hallgatott , 's félő , sokáig fog még hallgatni.

A' számos tagú finn csoport mintegy magától több alcsoportra oszlik el , mellyek között előttem legalább , világosan két

csoport válik ki a' többiekből, úgymint a' *magyar-osztyák-vogul*, és a' szorosan vett *finn* csoport, melyet a' lapp, finn és eszt nyelvek tesznek. A' *cseremis*, *szürjün*, *mordvin*, *csuvasz* stb. még homályosak előttem, annál is inkább, hogy eddigelé a' mordvint és csuvaszt egészen mellőztem.

Azonban helye van itt, hogy az egész osztályozásról elmondjam véleményemet, mellyre utóbb hivatkozni fogok. Az altaji nyelvek' két nagy csoportját, úgymint a' tungut és burjat, vagy mogul csoportot, és a' szamojéd csoportot épenséggel nem ismerem még; tudásom a' török és magyar-finn nyelvekre terjeszködik csak. S ezen két csoportot, úgy látom eddigelé, a' külföldi tudósok nem helyesen osztályozzák. Közönségesen a' magyar nyelvet a' finn csoporthoz számítják, 's megkülönböztetik a' török csoporttól. Ez hibás. A' ki az 1850. és 1851-ben felolvasott értekezéseimet a' magyar, finn és török nyelvekről csak némi figyelemre méltatta, önmaga meggyőződhetett, hogy nehéz megmondani, vajjon közelebb áll-e a' magyar nyelv a' finnhöz, vagy a' törökhöz. Van több fő tekintet, p. o. hogy a' melléknévszó főnévszó előtt ragozatlan áll; hogy a' főnévszó által vonzott másik főnév a' harmadik személy' ragjával jár, p. o. anyám' kez-e, törökül anamün el-i; végre hogy a' személyi rag a' viszonyi rag után következik a' főneveknél — (mi mind máskép van a' finn nyelvekben) — mellyek a' magyar nyelvet a' törökkel testvériesítik; van megint bizonyos termet az egyes szókban és szók' füzéseiben, mellynél fogva inkább a' finnhöz áll a' magyar nyelv; de van végre nagy sajátsága, mellynél fogva mind a' finn, mind a' török nyelvektől különbözik, 's melly p. o. az osztyák nyelvben mutatkozik, 's ez az igének kettős ragozása, 's a' viszonyítókkal egyesülése, p. o. megteszem. Mind ez, 's még több, mit bővebb munkában szándékozom egyszer eladni, arra határozná engem, hogy a' fennemlített mogul és szamojéd két csoporttól elnézve, a' többi altaji nyelveket három nemzetségre oszszam, úgymint: *szuomi nemzetségre*, mellyhöz egyelőre a' *finnt*, *esztet*, *lappot*, *szürjánt* számítanám; a' *magyar nemzetségre*, mellyhöz a' magyar, osztyák, és vogul tartoznék; 's a' *török nemzetségre*, mellyhöz a' török és tatár nyelvek tartoznának. Az úgynevezett keleti finn nyelveket, a' már megemlítettekén kívül, alkalmasint föl lehet a' finn, magyar és török nemzetségek között osztani.

A' szuomi társaságtól tettük ezen kicsapongást, melly azonban egyenesen feladatunkhoz illett. Az említett társaság által eszközölt kiadásokból meg kell még neveznem : *Suomen historia* (finn történet), mellynek első része 1846-ban jött ki, 's melly a' pogánykor, és a' katholikus hit' korát adja elé. A' pogánykor mindent hoz, mit eddigelé a' finnek' régiségéről tudni lehet.

A' finn tudósítások, nyomozások és értekezések' nagy része (ha jelenben foly-e, nem tudom) a' *Suomi* nevű folyóiratban jelent meg, mellynek 1841-től 1852-ig 11 évi folyamata van meg; svéd nyelven. Sajnálni kell, hogy nekünk nincs meg.

Vége Lönrottnak 1853. július hava' 14-kén Kajaaniból kelt levele szerint múlt évben a' finnség *hét* finn nyelvű hirlapot és folyóiratot bírt, úgymint : *Suometart* (szuome lány), *Turan Sanomiat* (Abói szavak, tudósítások), *Huoneen hallitus-seuran sanomiat* (a' gazdasági társaság' tudósításai), *Maamiehen Ystävä* (földmivelő barátja), *Oulun Viikko-Sanomia* (Uleaborgi heti tudósítás), *Kristillisä Sanomia* (keresztyén újság), *Kristillinen Huoittaja* (keresztyén mulatság). Azon finnség, mellyhez az említett lapok és folyóiratok szóltak taval, mind számra mind vagyonra messze áll megettünk : szellemi élvezet és tanulmány utáni vágyban aligha felül nem múl bennünket. Azt hiszem, nincs okunk a' finn rokonságot szégyellenünk : van több okunk minmagunkat szégyellenünk, hogy az elmúlt időkben több böcsületre nem juttattuk közöttünk a' szellemi foglalatosságot, mellyel kezét fogva jár az anyagi munkának böcsülése. Egyébiránt a' tudomány 's annak belső kényszerűséggel bíró tárgya, valamint a' tudománykodásnak útja nem önlegi tetszés, asszonyi izlés után szabódik; az tárgyilagi szükségesség. 'S az emberi elme úgy van alkotva, hogy egészségessé csak a' tárgyilagi szükségesség által lesz. Ebben áll a' kapocs az én és a' világ között, ebben áll azután a' tudománynak kimondhatlan magasztos volta és gyógyító ereje.

A' szerényen de nagy sikerrel dolgozó szuoméktól menjünk a' *vérókhoz*, esztekhez. Kétségkívül a' leges legszerencsétlenebb népek közé tartoznak az esztek. Hozzájok a' keresztyén hitet vakbuzgó, de inkább rabló mint oktató lovagok vitték, nem az evangéliom' békéjével, hanem a' kard' metsző élével. 'S a' durva hódító nem lágyult soha, míg önállóan élt. Ezen tartományokban nem volt szabad jobbnak írni tanulni; annál kevesbbé jutha-

tott eszt vér tudomány úlján társodalmi elismerésre. A' német történetírók görcsővel látják más népek' szemében a' szálkát: magok meg épen a' szemökben levő gerendára rakják egész tudományokat. De elhagyjuk ezt azon meggyőződéssel, hogy az elnyomott népek' történetei tanulságosabbak lesznek, mint az elnyomókéi.

Az eszt nép él még, 's a' német írók csodálkoznak tudatlanságán, hogy földének nevét sem tudja; mert ő azt csak *maan*ak nevezi, azaz *hazai földnek*, 's magát *maa-meek*nek, azaz földinek. Helyesen nevezi így hazáját és magát, mert az eszt minden történeti emlékezést előző lakosa azon tartományoknak. Az eszt nép él még, 's Dorpatban van *tudós eszt társaság* (Gelehrte ethnische Gesellschaft), melly német nyelven adja ki értekezéseit, 's melly az eszt régiségek, nyelv és történetek' körében bizonyosan dicséretesen dolgozik. Erszényem nem győzi, tehát nem olvashatom még; academiánk Nagyméltóságú Elnökét pedig alig merem ilyen kiadásokra kéretni a' tisztelt osztálylyal. De bírom az eszt t. t. által kiadott *eszt népdalokat* (Esthnische Volkslieder, Urschrift u. Übersetzung von H. Neus. Herausgegeben von der esthländischen literarischen Gesellschaft, Reval 1850—1852), mellyek, mint a' régibb eszt nyelvnek maradéka, nyelvészeti tanulmányaim' kedves tárgya. *Neus* arról tudósít, hogy az újabb német költészet majdnem minden tekintetben ellenkőzik a' régi eszt költészettel, 's hogy ez attól a' XVIII. század' elejéig illetetlenül maradt. Az esztek között is, mint a' finneknél maig, voltak tulajdon énekesek, magyarul *hegedősök*; a' dorpati társaság' első kötetének első füzetében le van rajzolva az eszt hegedő (*kandel*, vagy *kannel*, a' finn *kantele*), mellynek réz húrjai voltak. Toldy társunk jól tenné, ha a' magyar régi *hegedőt* az eszt és finn *kandel*lel összehasonlítaná. — Az utolsó eszt hegedős 1812. vagy 1813-ban halt meg, kit a' nép *vanna laulameek*nek (vén dalosnak, vén dalférfinak) nevezett 's nagyra tisztelt.

A' finn és eszt népdalok nem levén itt tárgyam, hol nyelvészetünk és közös régiségünk' tájékain nyilatkozó mozgásról beszéllek a' külföldön, azzal kell beérnem, hogy tudjuk, miszerint a' viróknál is vannak emberek, kik a' kiaknászandó hegyen imitt amott tarlózásokat kezdenek.

Átmegeyek immár föltételem' különösebb tárgyára, t. i. az *elmúlt év alatti mozgásokra külföldön az altaji nyelvészet' körében.*

Kezdem megint a' finneknél. Ott *Europaeus*, ki tavál a' Suometart szerkesztette, 's egy svéd-finn szótárt adott ki, következő czímű munkácskával lépett föl : „Komparativ framställning af de pinsh-ungerska sprokens räkneord, till bevis för Ungrarnes stamförvandtskap med Finnarne, och den indogermaniska folkstammens urförvandtskap med den finsk-ungerska. Helsingfors 1853.“ (Egybehasonlítása a' finn-magyar nyelvnek, annak bebizonyításával, hogy a' magyarok rokontörzsűek a' finnekkal, valamint hogy az indogermán néptörzs eredeti rokonságban van a' finn-magyarokkal). Én magát a' munkát nem láttam, de *Schott* úr szíves volt közölni velem tartalmának főbbjét; 's következőleg itél róla, mit annál inkább lehet közölni, mennél valószínűbb, hogy *Europaeus* ezt soha sem olvasandja : „Es kann übrigens Herr E. im Magyarischen nur sehr schlecht bewandert sein; — vom Türkischen hat er augenscheinlich gar keine Vorstellung, und doch getraut er sich, freilich nur mit Machtsprüchen, zu behaupten, zwischen der uralischen Sprachenklasse (a' magyar, finn stb nyelv) und dem Türkischen bestehe *keine Art von Verwandtschaft*, oder höchstens eine *scheinbare*; dafür eine wahre Verwandtschaft zwischen jener (Sprachenklasse), und den indisch-germanischen Sprachen.“ *Europaeus* leginkább a' számnevekre és névmásokra építi véleményét. Azonban nem azt nézzük itt, helyes-e *Europaeus*' kimondása, hanem azt, hogy a' finnek között, mint már régebben, úgy most is, figyelemmel vannak a' nyelvrokonságra; mert e' figyelem lassanként tanul 's így eléáll a' tudomány, melly amaz izgatón figyelmeztetés nélkül soha nem támadhat vala.

A' második jelenség az altaji nyelvészetben az 1853-ki évből a' most említett *Schott*' értekezése : „Das Zahlwort in der Tschudischen Sprachenklasse, wie auch in Türkischen, Tungusischen und Mongolischen. Eine in der Akademie der Wissenschaften am 17. Febr. 1853. gelesene Abhandlung von *Wilhelm Schott*.“ Berlin. 4r. 29 l. A' berlini academia' értekezéseivel meg fogja ezt academiánk is kapni.

A' tisztelt osztály emlékezik, hogy én is tavál több ízben folytatva olvastam a' magyarral rokon nyelvek' számneveiről, leginkább azért, mert a' számnevek szinte történeti oklevelek azon rokon népek' elmúlt történeteiről. Sajnálom, hogy értekezéseimet később szántam nyilvánosságra : mert, ha mindjárt megrendelte

volna kinyomatásukat az osztály, némi tanulsággal lehetne most a' Schottéval összehasonlítani.

Schott az altaji nyelvészetnek mintegy kellő közepe a' külföldön; az ő dolgozatai tehát mindenki által, ki részvevő a' tudomány' ezen ágában, kitűnő figyelemre méltattatnak. Ő már 1849. és 1851-ben kezdett a' berlini acad. „Monatsberichten“ eiben a' számnevek' belső összeköttetéseiről nyilatkozni; ő nekem is szolgáltatott alkalmat nyomozgatni e' tárgyban, minek következtése tavali felolvasásaim voltak, 's több levélváltás Schottal, ki értekezésében több ízben hivatkozik észrevételeimre. Hogy itt megemlítem, azzal nem akarok dicsekedni, hanem igen is örömemet kifejezni azon, hogy nyelvészetünk' munkájában külföldiek is osztoznak. A' számnevek már is sokkal tudományosabban értelmezvők; 's azzal kecsegtetem magamat, hogy Schottal közlött legutolsó észrevételeim újra világosabbá tesznek egynémít. 'S ezekből tartozom itt kettőt megemlíteni.

Castrén' munkájáról: de affixis personalibus linguarum altaicarum stb beszélttemben elmondtam, mikép tartom én helyesnek a' mi nyelveink' osztályozását, 's hogy én, a' mogul (tunguzburjat) és szamojéd csoportokat mellőzvé, a' többi altaji nyelveket három nemzetségre, úgymint: *szuomi nemzetségre* (finn, eszt, lapp, szürjän), *magyar nemzetségre* (magyar, osztyák, vogul), 's *török nemzetségre* osztanám. Schott így czímezi értekezését: „Über das Zahlwort in der *tshudischen Sprachenklasse*, wie auch in *türkischen*, *tunguzischen* und *mongolischen*.“ Ebből valamint a' hozzámellékelt számnevek' táblájából világos, hogy Schott is a' csúd, azaz *finn* nyelvekhöz számítja a' magyart, megkülönböztetvén azt a' töröktől. Figyelmessé tettem a' nagy tudóst arra, hogy valóban nem tudok nagyobb közelséget találni a' finn és magyar, mint a' magyar és török nyelvek között, 's hogy talán még nagyobb joggal a' törökhöz kellene vetni a' magyart, mintsem a' finnhöz. Egyébiránt döntsön a' dolog maga. Értesítőkben legközelebb találandja a' tisztelt osztály a' szintén tavali általam felolvasott finn-magyar szók' egybehasonlítását; reménylem, ez academiái év alatt török-magyar szók' egybehasonlítását fogom közölhetni; könnyű lesz azután itélni.

Másik észrevételem, melyet Schottal közlöttem, némelly török számnevet illet. Ő ugyan is a' török *hyrk* = 40-et száрма-

zott névszónak veszi *kyr* = tör igétől. Én ellenben tudomásom szerint valamennyi számnevet eredeti szónak vagyok kénytelen venni, 's a' *kyrk* szót a' *dört*tel látom összefüggőnek. Állassuk ide 2-től 7-ig a' finn, magyar és török számneveket, hogy igazolhasuk véleményünket.

<i>finn</i>	<i>magyar</i>	<i>török</i>
2. kahde	két, kekt	iki
3. kolme	három	ücs
4. neljä	négy	dört
5. viisi	öt	bes
6. kuusi	hat	alty
7. seitse	hét	jedi.

Arra, hogy ezen rokon nyelvekben egyes szók mint szökevények fordulnak elé, tanulságos példát lát a' magyar olvasó az *iker* szóban, mellynek nálunk nincs apja, nincs fia, nincs rokona, hanem a' törökben van meg apja, úgymint : *iki*. Ezen *iki* a' törökben is mint *ikiz* jelent *ikert* (a' mogulban szintén *iker* az); mint *ikir* vagy *ijir*, *ijir* előfordul a' 20-at jelentő *igirmiben*, mi *két tized* teszen. Most a' 2, 3, 6 számneveket nézve látjuk, hogy a' finnben *k*-val, a' magyarban *h*-val és *k*-val, a' törökben magánhangzóval kezdődnek, melly itt bizonyosan hehentett volt; a' kezdő bötü tehát a' leggyengébbtől a' legerősebbig halad változásaiban. A' 4 számnévnek kezdő bötüje a' finnben és magyarban *n*, a' törökben *d*. Az 5 számnévben viszont a' török nyelv mutat keményedést a' kezdő bötüben, mert a' magyar *öt*, finnül *viisi*, törökül *bes*. A' 7 számnévben *h*, *s* és *j* váltakozók.

Vegyük most a' tö-magánhangzót. Ez a' finnben vagy magán vagy kettős mássalhangzó által hosszú mind a' hét számban; a' hosszító mássalhangzó a' *h* melletti *d* a' *kahde* szóban, és *l* a' *kolme*, *neljä*ben. A' magyarban is, *öt* és *hat*nak kivételével, a' tö-hangzó vagy magán vagy hosszító mássalhangzó által hosszú: a' hosszító mássalhangzó a' 3-ban *r*, mert *harm*-ból lett *három*, *harm* pedig egyenlő a' finn *kolmmal*. A' törökben a' tö-hangzó a' 4-ben *r*, 's a' 6-ban *l* által hosszítottatott. Mi lehet a' török *ücs*nek gyöke? Látván, hogy *dört*ben, *alty*ban *t* van; hogy a' *bes* is alkalmasint *bets*, vagy lágyított *t*-vel *bes*: azt lehet állítanunk, hogy annak is *ült* (ölt, olt) a' gyöke, minélfogva a' hármas szám ilyen alakokat mutatna: *ült* (olt), *harm*, *kolm*. Már pedig *oltuz*ban és

otuzban = 30 csakugyan meg is van az *olt* gyök. A' vég *t* a' hármas számban vastag sziszegővel egyesült, 's lett *olts*, *ülts*, mit a' török most *ücsnek* ejt. De mint jutott a' vastag sziszegő bötü a' *t*-höz? A' finn számnevek mind hangzóval végződnek, melly az 5 és 6-ban *i*; a' törökben is *iki*, *alty*, *jedi* hangzóval, még pedig *i*-vel végződnek. Nem lehet-e mondani, hogy az 5 is eredetileg *beti* volt (ilyen sorzatot képezvén a' finn és magyarral : *öt*, *vüsi*, *beti*), 's az *ült*, *olt* eredetileg *ulti*, *olty* volt (ilyen sorzatot képezvén : *ülty*, *harm*, *kolm*, mint : *iki*, *hekt*, *kahd*)? Úgyde számtalan példa mutatja, hogy *i*, *j* az előző *t*-vel sűrű vagy vastag sziszegővé lesz, p. o. nálunk *vetből* veti, vetj helyett lett *ress*; *tanítból* taníti, tanítj helyett lett *taníts*; a' törökben így lett *betiből* (viisi, öt) *bes* és *ültiből* (hárm, kolm) *ücs*. De miért nem lett az *altyból* is *acs*? Ezen nyelvekben a' 6 különösen egyez a' 3-mal; a' nyelvszellem azzal kerülte ki a' zavart, hogy az *altyt* meghagyta, midőn az *ültit* = *ücscsé* változtatta.

Dörtben a' mondottak szerint az *r* a' *t*-vel együtt hosszítja a' hangzót. Mellyik lényeges? *r*-e vagy *t*? Ha vesszük a' finn *nelját*, azt lehetne gondolnunk, hogy *r* a' lényeges, mert *r* és *l* váltakoznak : ha vesszük a' magyar *négyet* azt lehetne gondolnunk, hogy *t* a' lényeges, mivel *gy* rokonabb a' *t*-vel mintsem *r*-rel. Ebből azt kell következtetni, hogy a' nyelvszellem majd az egyiket, majd a' másikat ragadja meg, mit másutt igazolnak is ezen számnevek. Ezen esetben a' *dör* látszik gyöknek, 's *t* járulék bötünek, melly a' *kyrk* = 40-ben elvesz. *Kyr* azonos *dör*-rel, mert a' *d* és *k*, *n* bötü' közbenjárása által nemcsak rokonok, hanem egymáspótolók is. P. o. *nyel*-v, törökül *dil*, szuomiül *kiel*-i; 's *négy*, *neljä*, törökül *dör* és *kyr*. A' szónak végbötüje *k*, a' tízes szám' jelentője. Mindezen nyelvekben a' tizedes számok össze vannak téve az egyesekből és tizedesből, melly utóbbi gyakran, vagy többnyire más rokon nyelvből van kölcsönözve, mint például magyarban a' negyven, ötven, hatvan, hetven, nyolczvan, kilenczven szókban a' *ven*, *van* tized tesz, törökül *on*, cseremiszul *von*. A' török nyelvben a' tízesek : *jigir-mi* 20, *otuz* 30, *kyrk* 40, *elli* 50, *altmys* 60, *jetmis* 70, *szeksen* 80, *dohszan* 90, mellyek az egyesekből és ötféle tízesekből (*mi*, *uz*, *k* és *li*, *mys* vagy *mis*, *szan* vagy *sen*) állanak. *K* tehát más nyelvből vett rövidített 10, melly a' lappban *lok*, cseremiszenben *lu* vagy *la*, osztyákban *lan*, tehát rö-

vidítve *lk* is, mellyből lett a' *k kyrkben*, mint a' *lu, la, lan*. A' török *el-li* csak *li*. — 'S ezen *el-li* = öt-ven is tanulságos, először azért, mivel benne az egyes szám nem *bes*, hanem *el*, tehát kezdő mássalhangzó nélkül, az *l* bötü pedig rejtett gyökbötü, mintha eredetileg *belt* volt volna, mellyből egyszer az *l* maradt *el*, p. o. a' *besben*, másszor a' *t*, p. o. az *elben*. Az osztyák nyelv világos példákat mutat ezen különböző helyettesítésre. — Talán érdek nélküli söt untató ezen fejtegetés, kiszakasztva helyéből: de a' maga sorában a' bötük' változásainak törvényeit mutatja és igazolja.

Ennyit gondoltam helyesnek felhozni arra, hogy Schott' értekezését kellően böcsüljük, 's hogy fölöslegesnek ne tartsuk a' még történendő újabb vizsgálódásokat. Mert, ismétlem, az altaji nyelvekben, legalább azok' szuomi, magyar és török nemzetségeiben a' számnevek kitünő nyomosságuk.

A' harmadik jelenség az altaji nyelvészetben az 1853-ki évből Boller tanár' értekezése ezen cím alatt: „*Die finnischen Sprachen, von dem c. M. Herrn Professor Boller*“, mellyet az a' bécsi cs. academiában múlt év' első hava' 19-kén olvasott fel. A' rövid előszóban élesen megrója azon döreséget (Albernheit), melly a' magyarokat a' föld' hátán levő minden nagy nemzettől származtatja. „*Der bewundert die Parthermacht, így szól, — und beweist dir haarscharf dass Ahura Mazda in magyarischen Lauten seine Schöpfungen geoffenbaret; einen andern ergreifen griechischer Heldenmuth und griechische Kunst; gewiss, Homer hat in magyarischen Klängen gesungen! einen Dritten sehen wir bewundernd stehen vor den stolzen Denkmälern der Tutmose und Amenophe der Thebais, warum sollten die Erbauer keine Magyaren gewesen sein? klingen doch jetzt viele Ortschaften echt magyarisch auf der deutschen Karte, wie evident erst, wenn ein Magyar sie verfasst hätte!* Ja, mussten die Auswanderer nicht durch Arabien gezogen sein, um den arabischen Renner in die Ebenen der Theiss zu verpflanzen? Doch nein, grösser muss die Nation sein, von der die Magyaren stammen dürfen. Das Reich der Mitte etwa und der Drachensitz! Hier ist der Ausgangspunkt, dort sind noch die Städte, welche einst die ausziehenden Magyaren verlassen: sie haben *ihren echten magyarischen Klang bis zum heutigen Tage bewahrt*, und ein kühner Reisender, ein zweiter Marco Polo, hat seinen Fuss in diese nie betretenen Gegenden gesetzt. Wäre es nach so

Grossem noch erlaubt einen Vorschlag zu machen, ich würde noch die peruanischen Ynca's empfehlen — den Beweis liefere ich selbst. Doch halt, dort kommt der Seher, weg mit den Finnen, Parthern und Griechen, Aegypten und Chinesen, er hat den echten Stammbaum aufgefunden, der direct auf Abraham zurückgeht, ich hoffe, er wird noch weiter vom Glücke begünstigt werden, und den noch fehlenden Rest bis zu Adam ergänzen.“ Keserű gúny nyilatkozik ezen szavakban, mellyet, ha tudományunk dőresége megérdemli, *Boller* teljes joggal ejthet ki, mert ő igen is képes itélni! De hogy *Boller* szükségesnek találja azt — ismét felhozom szavait: „*Solchen Albernheiten gegenüber* wird es Pflicht, das nicht fachgelehrte Publicum auf Facta hinzuweisen; man wird hier keine Überraschung, wohl aber prosaische Überzeugung finden. Dies der Grund, dass dieser Aufsatz, der zunächst nur für Vorträge berechnet war, an die Öffentlichkeit tritt.“ — Hogy *Boller* szükségesnek találja ellene dolgozni az általa megrótt dőreségnek, mutatja egyfelül, mi kevés bizodalommal van tudományunk iránt, másfelül meg, hogy a' tárgy, mellyről én is úntatásig beszéllek, nagyobb érdekű, hogysen prédául kellene hagyni a' dőreségnek. *Boller* maga nagyobb munkában igéri kiegészíteni, mit ezen értekezésben csak megérintett.

Boller a' finn nyelvekről szólván, érti a' *szuomit*, minden nyugati és urali rokonaival, 's a' magyart; ő is tehát ezt a' csúd vagy finn nyelvekhöz számítja. A' törököt mellőzi, tehát nem tudhatni, milyen viszonyban látja a' finn nyelvekkel általában, 's a' magyarral különösen.

Értekezésében fölmutatja a' finn nyelvek' hangtörvényeit, kezdvén a' hangzókon 's végig menvén a' mássalhangzókon. Nem csak egyetemös nyelvészeti jártasságot mutat a' szerző, hanem a' tárgyul vett nyelvekben, jelesül a' *szuomiban* és *magyarban* is, annyi biztos tudást, mennyit Magyarországon kívül élő és munkálkodó íróban nem szoktunk látni.

Beszéll először az ezen nyelvekben alkalmazott *hangjegyekről* (Lautbezeichnung) vagy *bötlükről*; azután a' *hangelemekről* (Lautelemente), még pedig a) a' *hangzókról*, tekintvén kiejtésüket, osztályaikat, továbbá a' kettős hangzókat; b) a' *mássalhangzókról*, tekintvén azok' kiejtésait, osztályait, egyesüléseit egy hangba (Consonantendiphthonge); továbbá a' mássalhangzók' rend-

rendszerét (Übersicht des Consonantensystems), 's azok' csoportulásait (Consonantengruppen). Ezután veszi a' hangok' viszonyait egymáshoz, megemlítvén, hogy a' hangok részint a' beszéd' létegei által, részint külső okokból lesznek, melly utóbbiak a' hangegység' természetében, és a' nép' külső életviszonyaiban találhatók fel; p. o. a' kérdés alatt levő nyelvek' hangjait külső okok is alakítják, a) a' hangzók' osztályai, mellyek szerint azok mély, fenn és közéhangzók (a' hangegység' természete), b) a' nép' különös viszonyai, mellyek között él, úgymint égalj, ország' természete stb. Csak azon hangváltozásait, mellyek a' beszéd' létegei által erednek, lehet némileg elmélet után meghatározni: de a' többi változásokat egyedül tapasztalat' útján lehet kimutatni. — A' szerző' elveit alkalmazva biztosan juthatunk a' hangok' törvényeire; az ő értekezését tehát nagy böcsü adatnak nézem nyelvtudományunkban.

Szerző a' szuomit vevén kiindulási pontul, példákkal mutatja meg először a' hangzók, azután a' mássalhangzók' változásait a' finn nyelvekben, 's mindenütt lehető nagy vigyázatot tanusít, millyet csak biztos tudomány képes alkalmazni.

Lehet, hogy az elmúlt év több jelenséget hozott ez altaji nyelvészetünknek: én csak e' háromról tudok, 's ebből csak a' két utóbbit ismerem. Hogy ezen kettővel nem csak annyiban nyert a' mi tudományunk, mennyiben általok — mert Németország' két külön 's leghíresebb helyén olvastattak fel, honnan az egész európai és Európán kívüli tudós világ veszi — legnagyobb körben érdek gerjesztetik iránta, hanem annyiban is, mennyiben hathatósan előmozdítják a' tudományos bizonyosságot, kitetszik abból, mit belőlök közöltem, 's meg fog győződni bővebben mindenki, a' ki azokat figyelemmel olvasandja.

Győződjünk meg arról, hogy nem lehet nem figyelni a' külföldiek' munkálkodásaira; valamint viszont ohajtanunk kell, hogy a' külföld is tudomást vegyen a' mi dolgozatainkról: a' kölcsönös ítélet, még ha nem kedves volna is, használni fog. Még inkább tartozunk figyelemmel lenni a' finn tudomány' mozgásaira, ha nem egyéb okból, legalább abból, hogy Európában nincs több tudomány, mellyet a' nyelv' rokonsága kötne velünk össze. Gyanús előttem az, hogy nyelvészetünk a' történelmi vizsgálódásokkal ellenközik, mennyiben ezek rokonokat, elődeket keresve

keresnek, az pedig a láthatókat, elérhetőket nem veszi figyelembe.

— A' *titoknok*, mint az 1851. évi május' 10-én tartott nyelvtudományi osztályülés' végzése által elhunyt Döbrentei Gábor helyett a' Régi Magyar Nyelvmélekek' ügyével megbízott rendes tag, jelentést tett az ez ügyben múlt év' végeig folyt intézkedéseiről, miknek gyümölcseiként a' következő *régi mágyar codexek'* másolatait mutatta be :

1. A' XV. századból : *Sz. Ferencz élete*, egy, eddig egészen ismeretlen irodalmi emlék, mellynek eredetie magán kézen van, 's megnyerhetése egyelőre nem remélhető.

2. A' XVI. század' elejéről : *Sz. Krisztina élete*, a' nemz. muzeum' eredetiéből.

3. — *Simor-Codex*, töredéke egy ismeretlen sz. Ferencz' életének, szinte a' nemzeti muzeum' eredetiéből.

4. 1506—1526 : *Peer-Codex*, a' nemz. muzeum' eredetiéből.

5. 1516-ból : *Gömöry-Codex*, a' nemz. muzeum' eredetiéből.

6. 1566-ból : *Kríza-Codex*, egy Kolosvárt magán kézen volt eredetiből, melly Kríza János lt. buzgó közbenjárása által azóta csakugyan az academia' birtokába jutott.

7. 1604-ből : *Bogáti ifj. Fazekas Miklós szombatos Zsoltár- és énekeskönyve*. A' kolosvári unit. collegium' könyvtára' eredetiéből, melly azon collegium' előljárósága' szívességéből közöltetett.

8. 1605-ből : *Bátori István* Rudolf király alatti országbiró' *Vallásos Elmélkedései*, az academiának nagy részt használhatatlan állapotu eredetiéből leírva.

9. A' XVII. század' elejéről : a' *lipcsei Codex*; a' lipcsei városi könyvtárból a' cs. academia' közbenjárása által kinyert eredetiből másolva.

10. *Pataki hymnáríum*, a' pataki ref. collegium' könyvtárából Erdélyi János lt' közbenjárása által kinyert XVI—XVII. századbeli codexből.

E' bemutatásokat a' titoknok csak rövid előleges észrevételekkel kísérvén, fentartá magának azokról sorban részletes ismertetéseket terjeszteni az osztály' elibe, annál is inkább, minthogy a' muzeumi codexeken kívül levő hat codex eddig vagy végkép ismeretlen volt, vagy általa más alkalmakkal csak röviden ismertetve mutattattak elő.

Továbbá jelentette ugyanaz, hogy a' fennidézett végzésben leiratásra kitézött *Jankowich-codex*, midőn Jankowich hátrahagyott könyvtárában megsemlélné, úgy találta, hogy az ugyanaz, melly *Peer-codex* néven ismertetés, 's hogy az e' szerint a' magyar codexek' sorából mint külön codex kitérölendő; valaminthogy az úgynevezett *Aranka-codex*ről nyert ismeretei is odamutatnak, hogy az nem egyéb mint azon legendás codex, melly jelenleg a' marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban őrzik, 's jelenleg *Teleki-codex* nevet visel; 's végül hogy a' *pozsonyi clarissák' 1513-ki ordináriuma* még sem került elő; de hogy a' múlt nyáron az egri érseki lyceum' könyvtárában dolgozván, ott egy, mint előadónak látszik, XVII. századbeli, legalább részes másolatát lelte illy czím alatt : „*Az sz. Clára szerzetében élő szerzetes szűzek' előljáróinak tisztek*

szerént való Rendtartások“, mellyhez köttetett a' „Szűz sz. Klára' rendén levő szerzetes apáczá Szűzek tiszteletes fejedelem asszonyának eszt. által teendő capitulumának és tanításának módja 's formája“ 1754-ből, melly kétség kívül valamelly régi példányból iratott le; 's ezeknek leírás végett Bartakovics Albert érsek 's igazg. tagtól elkérletését indítványozta.

Végül a' Nyelvelmékek' nyomtatását illetőleg jelentette, hogy az a' még fenforgó pénzviszonyok miatt eddig nem vétehető foganatba, ellenben arra kéri magát felhatalmaztatni, hogy a' IV. kötet' második szállitványa külön magára is, mintán a' jegyzések közt idézett bevezetése Döbrentei Gábornak meg nem találtatott, rövid előszóval bocsáttassék közre addig is, míg az academia képes lesz e' fontos gyűjteményt nyomosabban folytathatni.

Az ülés mind az egri kézirat' lemásoltatását, mind a' Nyelvelmékek' IV. kötete' 2. füzetének kiadatását ajánlotta az elnöknek.

KIS GYÜLÉS, JAN. 16. 1854.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályai' számára).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökle alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth Cyr. rt. Bertha, Tóth II. II. — Egyéb osztályokból: Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Jerney rr. II. — Csorba, Repicky, Wenzel II. II. — Toldy Ferencz titoknak.

— A' helyettesen elnöklő ig. tag jelentvén, miszerint a' nm. Elnök ő exja, utolsó veszedelmes betegségéből szerencsésen felgyógyulva a' városba jött, hogy az academia' dolgait ismét személyesen vezérelhesse, küldöttség rendel-tetett Ő Exja' üdvözlésére.

— Erre

WENZEL GUSZTÁV II.

a' codificatióról, mint az újabb europai törvényhozások' vezér el-véről értekezett, annak a' XVIII. századbéli philosophiában gyökerezését, 's ehhez képest tudományos jelentőségét, úgy hármas irányát Franciaországban, Németországban, különösen Ausztriában, továbbá Anglia és Éjszakamerikában mutatva fel; 's végül annak a' volt magyar törvényhozásban is feltüntét érintve. Ezen előadás leendő hosszabb fejtegetések' bevezetéseül szolgált.

KIS GYÜLÉS, JAN. 23. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

B. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnökle alatt

Jelen az osztályból: Jerney és Wenzel r. és II. — Egyéb osztályokból: Bugát, Czuczor, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kiss K. rr. II. — Csatsko, Csorba, Pauer, Repicky, Székács, Tóth II. II. — Toldy Ferencz titoknak.

JERNEY JÁNOS rt.

a' Kaukaszus hegység' nevééről értekeztvén, történelmi, földirati és

nyelvészeti adatok' nyomán felvilágosítá, mikép az „Havas“ scythamagyar szónkból keletkezett, 's nem más, mint havas hegyeket jelent.

— Utána

PODHRADCZKY JÓZSEF lt.

értekezése olvastatott „*kezes helyi dolgokról.*“

REPICKY JÁNOS lt.

pedig a' *jászberényi török levelek* közül olvasott némellyeket a' XVII. század' közepéről, mik az örökségi adóra, az állatadóra és boszorkányügyre vonatkoznak.

— A' *titoknok* indítványt terjesztett elő egy, az osztály által eszközendő 's az academia által kiadandó *Történeli Kútfolk' Tára* iránt. Kiemelte t. i. egyfelül annak fontosságát, sőt szükségét, hogy az academia illy gyűjtemény' megindítása által a' kútfő-tanulmányozásra, 's historiánkban a' pozitív irány' erélyesb kifejlődésére hasson; másfelül a' bekövetkezett változások általi megnyílását vagy legalább nagyobb hozzáférhetőségét a' legtöbb magán levéltáraknak, mellyek, ha az academia eddigi gyűjteményeiből egy, okmányokat, leveleket, tudósításokat, szerződéseket 's egyéb apró historiai kútfolket kezd napfényre bocsátani, kétségkívül sok buvárlók fognának találkozni, kik rajta lesznek, hogy minél több érdekest, újat és fontosat aknáshassanak ki; 's így a' történettudomány illy vállalat által nem csekély lendületet nyerne. Vélne pedig az indítványozó, hogy e' vállalattal az academia ne késsék a' Teleki-alapítványnak olly tökévé növekedéseig, hogy az ebből lenne fedezhető hanem inkább az Igazgató Tanácsot kérné, hogy egy, e' gyűjtemény' előállításával megbizandó *állandó bizottmány*nak bizonyos, bár mérsékelt, összevet adna rendelkezése alá, mellyből az a' dolgozókat díjazná, 's a' kiadás' elégtelen jövedelméből keletkező hiányt fedezné. Az osztály, lényegben, helyben hagyván egy *Történeli Kútfolk' Tára'* eszméjét, bizottmánykép *Érdy, Jerney, Repicky, Wenzel* r. és l. tt. 's az indítványozót küldte ki egy kimerítő javaslat' készítésére, melly az 1840-ben készült tervre is tekintettel legyen.

KIS GYÜLÉS, JAN. 30. 1854.

(A' *mathem. és természettud. osztályok' részére.*)

B. Eötvös József tisz. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályokból: *Bugát, Gebhardt, Györy, Kiss K. rr. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Balogh, Czuczor, Érdy, Horváth Cyr., Jerney rr. tt. — Tasner, Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

BUGÁT PÁL rt.

folytatta a' *világegyetemet illető nézetei'* előadását.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, JAN. 30. 1854. 7 órakor.

B. Eötvös József tisz. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: *Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Györy, Horváth Cyrill, Jerney, Kiss K. rr. tt. — Tasner lt. — Toldy Ferencz titoknok.*

— Olvastatott a' tudd. orosz cs. academiája' köszönő levele a' m. academia' utóbbi kiadásai megküldéséért.

— A' titoknok az amerikai philos. társaság' küldeményéből annak leg-újabb Proceedings-eit nyújtotte be. — Továbbá a' washingtoni Smithsonian-Institution' részéről a' következő újabb kiadásokat: 1) Smithsonian Contributions to Knowledge. Vol. V. Wash. 1853. 4r. 2) Sixth annual Report of the Regents of the Smithson. Instit. W. 1852. 3) Meteorological Tables by Gujot. W. 1852. 4) Catalogue of Stanley's Indian Portrait-Gallery. W. 1852. 5) Catalogue of North-American Reptiles. Part I. Serpents. W. 1853. 6) Stansbury: Exploration of the Valley of the great salt lake of Utah. 2 vol. W. 1852. 7) Foster and Whitney: Report on the Geology of Lake Superior. Part II. 2 vols. W. 1852. 8) Baird and Girard: Characteristics of New Species of N. American Reptiles. 2 P. — A' Commission of Indian Affairs' részéről: History, Condition and Prospects of the Indian Tribes of the United States, by Schoolcraft. Vol. 3. W. 1853. — Az északamerikai nemz. csillagda' főnökétől: 1. Maury: Sailing Directions. 1852. 2. Ringgold: Charts of California, 1852. — A' tudd. svéd kir. academiájától: 1. Kongl. Vetenskaps-Academiens Handlingar för ar 1851. Stockholm, 1853. 2. Öfversigt af kongl. Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar. 1852. Stockh. 1853. — A' cs. kir. földtani birodalmi-intézetétől: Jahrbücher der kk. geologischen Reichsanstalt II. Wien, 1853. 4r.

— Ugyan az a' könyvtár' számára beadta Heckel Jakab lev. tagtól: *Fische aus Caschmir. Wien, 1838. — Baintner János pozsonyi jogtanártól: *Magyar régi és új Törvényeszéki Rendezet és Törvénykezési Eljárás. Pozs. 1851. 4r. könyomat. — Károlyi Zsigmond jogásztól: Csombor Márton Útleírását 1620-ból. — Az illetőktől: a' kegyesrend' s a' sz. máriai ferenci rend' névtárait 1854-re, 's több rendbeli kötetmi küldeményeket pesti, váczí, pápai és kecskeméti nyomdáktól.

— Olvastatott gr. Karacsay Fodornak Tabrisban nov. 1. költ levele, melly mellett a' trapezunti kormányzó pasának egy eredeti nyílt parancsát az academiái gyűjtemény' számára küldi, melly a' grófnak az Erzerumon át Perzsiába teendő útjára adatott.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 6. 1854.

(A' nyelvtudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökele alatt

Jelen az osztályból: Czuczor, Hunfalvy, Mátray és Tasner r. és II. tt. — Egyéb osztályokból: b. Eötvös József tt., — Bugát, Érdy, Fogarasi, Gebhardt, Györy, Horváth Cyr., Jerney, Kiss K. rr. tt. — Bertha, Csorba, Pauler, Tóth, Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

CZUCZOR GERGELY rt.

Hunfalvy Pál ltnak „az Elme és Ész szóról“ az Academ. Értesítőben megjelent jegyzésére közölte észrevételeit, miket itt adunk.

Hunfalvy Pál azon kis értekezésre, melyet én az elme és ész szókról magyar szempontból adtam elő, múlt nov. 5-kén tartott ülésünkbeli előadásához az Értesítőben (1853. 332. 's köv. II.)

némelly észrevételeket vet, mellyekben illető értelmezésemet és elemzésemet helytelennek vitatja. Állításom' okadatait, talán rövidség' okaért, talán mivel nem tartotta eléggé nyomatosaknak, vagy akár miért, csak egy részben veszi elő, és törekszik megczáfolni; miért én is főleg csak ezekre válaszolok.

Mindenek előtt észtan elleni okoskodásnak tartja H. hogy én az *elme* szóban gyökül, illetőleg alapértelmül a' *menést*, *mozgást* veszem; „mert, úgymond, ha az elme azért jelent *mozgót*, *menőt*, mivel a' magyar az elmének működéseit mozgásra, menésre vonatkozó szókkal és mondatokkal fejezi ki: akkor a' *ló*, *ember*, *szél*, *tenger* stb szinte mozgót jelentenek, minthogy ezek is mozognak. Miből, úgymond, kitetszik, hogy ezen magyarázat nem egyenlő foglalatú a' magyarázattal, tehát nem is ezt, hanem felette sokat magyaráz, 's így a' logikai törvények szerint semmit sem magyaráz.“ Ez H. Pál' okoskodása.

Mire ellenválaszom e' következő:

A' beszédalkotó ész az eszméket bizonyos jegyek által iparkodik megkülönböztetni, és pedig a' taglejtési, v. néma beszédben tagjegyek, arczjegyek, általán testjegyek, a' szóbeszédben hangjegyek által, 's így törekszik azokat visszaadni, és megfoghatókká tenni. Ha már az eszme *érzéki*, nevezetesen *külérzéki*, tapasztalati tárgyat képez, annak az érzésekre ható valamelly jegyét szokta fölkapni a' többek közül, 's arról magát az eszmét, illetőleg ennek tárgyát elnevezni, így teszen általán, midőn *hangutánzókat* alkot, 's az illető hangokat a' tárgyakkal azonosítja, 's ezt követi más szóknál is; pl. a' *szökcső* nevű bogarat szökdécselő tulajdonságáról nevezte el a' magyar, 's ugyan ezt kapta fel a' német *springsel*, *springhölme*, *sprenger heusprenger*, és a' szerb *szkakawacz*; a' latin *gryllus*, úgy vélem, ezen bogár' szárnyainak reszketeg zörgő vékony hangját vette alapul, mellyet a' tót *schwrtsek* még élénkebben fejez ki. A' tót a' vízi békát (frosch) nevezi jellemzőleg *szökcsőnek*, mert *szkákati* am. szökösni, és *szkokan* am. szököső, szökcső, minthogy nagyokat szökik. Az is megtörténik, hogy ugyanazon nyelv valamelly tárgyat többféle jegyeiről nevez el; pl. a' magyar *csücsörke*, *pipiske*, *pacsirta* e' madárnak illetén hangjaira, a' *szántóka* repülési módjára vonatkozik. A' *dob*, mint tympanum, hangutánzó, de alakutánzó is, mert gömbölyüt, dudorút jelent e' származékokban: *dobasz*; pl.

has, mellyet, ha igen teli van, a' dobhoz hasonlítanak; *dobzódik*, am. töltözik, hasát dobaszszá teszi; *dobzó* szilva, mert gömbölyű, dudorú; hasonlóan a' *duda* hangutánzó, honnan a' *dudál*, *dudol* egygyökűek, 's alapértelműek vele, de a' *dud* gyök alakutánzó is, mert *dudor*, *dudorú*, *dudorodik*, *dudorit*, vékony hangon *düdörö-dik* am. tumor, tumet, tumidus, tumescit; a' *düd*-del rokon a' *död*, honnan *dödöle*, és a' *tüd*, *tüt*, honnan *tüdő* (pulmo), mert daga-dékony, puffatag, *tüttös*, puffadt rövid hurka, és *tügy* a' régi nyelvben am. pofa, mellyet dudorékony, felfúható természetéről neveztek más népek is. Szóval, fennemlített állításomat a' nyel-vekből, kivált mellyek eredetiebbek, egész példahalmazokkal be-bizonyíthatni. — Továbbá, ha a' szóval kifejezendő eszme *elvont*, pl. erkölcsi, szellemi tárgyat képez, akkor azt a' nyelvalkotó ész azon tapasztalati tüneményekről nevezi el, mellyek által az jelen-kezni szokott; pl. azon kedélyi állapot, melly latinul *cura*, ma-gyarúl *gond*, elvont valami, 's külsőleg rendesen a' fejnek aláhaj-lásával, a' testnek meggörbülésével mutatkozik, innen az eszmei és hangi rokonság a' *curvus* és *cura*, a' *gondor*, *kondor*, *konyá*, *kanya*, *kanyar*, *komoly*, *komor* és a' *gond* között, 's ezek ismét egy seregnyi olly szókkal állnak rokonságban, mellyekben alapérte-lem a' görbülő, vagy kerekedő vagy gömbölyödő hajlás, köz gyö-keik pedig: *gam*, *gom*, *gém*, *göm*, *gum*, *güm*, keményebb gög-hanggal: *kam*, *kom*, *köm*, *kum*, 's ragozásban átalakulva: *kan*, *kany*, *kon*, *kony* stb, pl. *gamó*, *gomb*, *gömb*, *gumó*, *gümő*, *kampó*, *kanya*, *kanyar*, *konya*, *konyít*, *könyök* stb. A' gondnak hasonneve *aggság*, mert köz felfogás szerint idő előtt aggá teszi az embert; a' szlávban is *sztari* am. senex, és *sztarost* senectus, senioratus, cura. — Általán a' kedélyre vonatkozó állapotokat holmi tapasztalati tüneményekről szokás elnevezni; pl. kinek erkölcsi érzete bizonyos bűn, vagy bűnnek vélt tett miatt visszahatást szenved, azt mondjuk róla hogy *botránkozik*, 's maga e' kedélyszenv *bot-rány*, azaz, *botlánkozik*, *botlány*, a' *botlik* igétől, mellyből szár-mazott a' *botorkál*, azaz, *botolkál* is. Így egyeznek meg a' német *anstoss* és *anstossen*. Hasonlóan külérzéki tüneményekről nevez-tettek ezen belérzéki, illetőleg elvont eszmék: *pírongat*, *píron-kodik*, *indulat*, *inger*, *gögös*, *nyakas*, *alázatos*, latinul *humilis*, a *humo*; különösen azon hangkitörésekről, mellyek által a' bel-érzék nyilatkozni szokott, ú. m. *okajt*, *nyög*, *jajgat*, *ámúl*, *bá-*

mál, hála, vágy stb. t. i. a' nyelvalkotó ész gyakran az okozatot azonosítja az okkal, és ezt amarról nevezi el; pl. midőn mondjuk, *jaj lesz neked!* ez az értelme: olly kín, olly szenvedés fog érni, melytől az ember jajhangra szok fakadni, és így a' *jaj* már nem pusztá állati hangot, hanem kint, fájdalmat, szenvedést jelent. De menjünk a' *lélek* és *szellem* szókra, mellynek tehetségei közé az *elme* és *ész* tartozik. Ezt, mint közvetlenül a' külérzések alá nem eső valamit, ezen éltető, elvont erőt az előttem többé kevesebbé ismért nyelvek a' *fuvó, lehelő, susogó, szeszegő* hangokról nevezték el, 's a' fuvással, lehellel, széllel stb azonosították; pl. a' héberben *ruach* szél és szellem; a' hellenben *πνεω* fuvok, *πνευμα* szél, szellem; a' latinban *spirat, spiritus, anhelat, anima*; a' szlávban *duje* lú, *dává* fúdogal, *duch* lélek, szellem stb. Ezek, úgy vélem, világos adatok; ám de H. okoskodása szerint a' következtetés értelmök' meghatározására észtan-ellenes, mert hiszen a' *kürt, trombita* is szelelősek, még sem nevezték a' szélről, vagy, a' ló is *botlik* és *botorkál*, még sem hívják *botránykozónak*. Igaz, nem hívják így, hanem *ló* a' neve, mellynek gyöke *lo* több olly szócsaládnak szolgál alapúl, mellyek mozgásra vonatkoznak, ú. m. *lob*, Sándor J. szerint elavult ige, honnan, *lobog, lobban, lobtyú*, régiesen am. pila, mai kiejtéssel *lobda, labda; lomba, lombál; lóba, lóbál, lóbicskol; lódit, lódúl; lóg, lógat, lóstol; lót*, öszve-téve, *lófsut*; t. i. a' magyar a' szóban levő állatot egyik legkitünőbb tulajdonságáról, gyors mozgásáról nevezte el. Ha H. előtt illy példahalmazok, és eszmehang-hasonlatok mítsem nyomnak, arról már nem tehetek; de abban sem vagyok kétes, hogy az általa felhozott *szel, ember, tenger* szók is bizonyos jegyeiktől vették neveiket, mit ha én jelennen nem bírnék is megfejteni, maga az elv dönthetlenül áll, melyet én az *elme* szóra alkalmazva, így okoskodom: Az emberi ész az ismért' tárgyait bizonyos jegyek által különbözteti meg; a' tárgyakat több oldalról lehet szemlélet alá venni, a' mint t. i. különböző jegyeik vannak, 's azokat kiki arról ismeri leginkább, a' mit benne főleg szemlélet alá vett: az *elme* és *ész* ismereti tárgyak, mellyek a' külérzések alá közvetlenül nem esnek, hanem működéseik belszemlélet által tűnnek fel, pl. néha úgy fogjuk fel, mintha több tárgyat állítanának együvé, honnan a' latin *cogito* = co-agito; néha úgy tetszik, mintha valamit kézzel fognának öszve, honnan a' latin *concupio, conceptus*;

a' német *begreifen*, *begriff*; néha mintha a' tárgy után mennének, honnan a' magyar *ért*, észszel *föler*, *elér* valamit, 's azon tehetőség, melly különösen ezt eszközli, *értelem*, t. i. a' mit *észszel* elérünk, azt *értjük*, a' mit pedig *érzékeinkkel* érünk el, vagy is illetünk, azt *érezzük*, innen olly rokonok az *értelem* és *érzelem*, latinul mindegyik *sensus*; néha mintha többek között tennének választást, különböztetést; ezt jelenti a' latin *intelligo* (inter-lego) 's az erre vonatkozó észtehetség, az *intellectus*; néha valamely tárgynak mintegy mását veszik, a' távol levőt életüntetik, vagy ollyasmit ábrázolnak, minek valódilag megfelelő eredetije nincs, honnan az *imaginari*, *eimbilden*, *képzeln* stb. Mind ezen működésekben úgy tűnik elé az *elme* és *ész*, mint bizonyos nyugtalan, nem veszteglő, mint élő lény, mint tevékeny erő, 's a' magyar főleg ez oldalról fogta fel az észet, midőn közmondásilag állítja róla, hogy *jár*, *jön*, *megy*, *bolyog*, *téved*, *fut*, *botlik*, szóval valamely mozgó működést gyakorol. Hogy ezen felfogás az *ész* és *elme* természetével megegyezik, azt öntudatunk bizonyítja; csak arról lehet kérdés, vajjon az állítólagos *el* és *ész* vagy röviden *esz* gyökök jelentenek-e nyelvünk' némelly szavaiban mozgást? Erre nézve az illető helyen már eléadtam védokaimat, azért itt nem ismétlem, csak H. ellenvetéseire válaszolok. Azt állítja ő, hogy engemet az *el* viszonyító hozott tévedésbe, mellyből *elém*, *előtted* stb származnak, ez pedig valamint társai, *al*, *fel* stb inkább *állapodást* (tehát nem mozgást) jelentenek. De tudni kell, hogy az *el* szócska nem csak ezt jelenti 1) *prae*, *ante*, pl. az *első*, *elől* származékokban, hanem 2) am. trans, mellyből, lett *elve*, pl. *erdő elve*, trans *silvam*, *Jordán elve*, trans *Jordanem*, *havaselföld*, regio *transalpina*; 3) az *el* igekötő, mellynek több jelentései vannak, 's ezek közül a' latin *ab*, és német *weg* szócskáknak megfelelő *el* távozásra, távolításra vonatkozik, melly mozgás, menés által történhetik csak; világosan kimutatja ezen eszmék' azonságát a' német *weg*, melly a) am. a' latin *ab*; pl. *weg von hier*, *apage*, *el innen*, b) azon irányvonal, mellyen menni, jönni lehet, azaz, út, pl. *gerader Weg*, c) am. *mozog*, a' *be-wegen* igében. 4) a' magyar *el* am. egy, mit Jászay (Münc. Cod. 277. l.) régi példakkal bebizonyít, mellyekben a' *mintel* mindig ezt jelenti, *mintegy*, pl. „az egrü törökök *mintel* harmincz számu török gyalog kijövéen Győr alá“, „abban tartották meg az várost *mintel* négy eszten-

deig“ stb. 5) távolodás' alapértelme rejlik az öszvetett *ből, ról, től* névragokban, mellyekben az *el* az illető helyből vagy helyről, vagy helytől távolodást, kimenést, eredést jelent. Van még igeképző *el* is, módosítva, *al, el, ol, öl*, melly kivált gyakorlatos értelmű igéket képez, mint *szelel, érlel, kérlel* stb. Minthogy H. különösen ezen képzőre gondolt, azt véli, hogy én is az *elme'* értelmezésében ezt vettem alapul, midőn így czáfolódik: „Még jobban erősíti ezt Czuczor úr az *eszelős* származékkal, mert, úgy mond, kit mondunk *eszelősnek*? Kinek az esze megy, tehát elemezve: esz-el-ő-s (sic!), *eszemenős, eszemenős, eszement.*“

„Ez nagyon ijesztő elemezés; egy, nem tudom, hogy hitták, Nógrád megyei szóelemzőre emléköztet, ki többek között a' német *Mauth* (vám) szót így elemezte: *ma-út*, azaz, ma mehetsz, mert fizettél, de holnap ismét fizetni kell, hogy *ma-út* legyen.“

„Tehát az *ol, al, el* képző is menő!“

Ezen tréfának akkor volna először némi *éle*, ha én eredeti német szót erőszakosan magyarítani akartam volna, mit sem az *ész* sem az *elme* szóról állítani H. maga sem fog, tehát hasonlata sántikál; másodszor, akkor volna *nyomatéka*, ha az *el* nyelvünkben csak mint igeképző léteznék, 's én ezt vettem volna alapul de, mint elébb elsoroltam, az *el* más jelentésekben is él.

H. az *eszelős* szót zárjel között kipéczézi, mit bizonyos szarvas hiba, valamely nagy baklövés után szokás tenni. Találgassuk tehát: hol, miben lehet a' hiba? vagy mi olly *ijesztő* benne? Talán *értelmezésem* az? De hiszen Molnár A. így latinozza: *vesanus, solidus, delirus, insanus, phanaticus; eszelősködik, insanit, delirant; eszelősség, deliramentum.* A' köz divatú nyelv szerint az *eszelős* valamivel kevesebb mint a' *bolond*, 's olly emberről mondják, kit közbenkötben lep meg az esztelenség, kinek esze bizonyos időben, pl. holdváltozatkor el szokott menni, honnan a' *holdas, hóbolygó* hasonnevök. Kemenesalon *ergelős*, a' székelyeknél *ergója, bód-ergója*, mellyekben a' menést jelentő *er, ered'* alapfogalma rejlik, különösen ez utolsó am. kinek esze bódulva ered meg. Talán a' *szóképzés*? Ha H. szerint a' jelen szóban eléforduló *el* szócskát képzőragnak vesszük, akkor az *ész-el* v. *esz-el* annyit jelentene, mint észszel felfog, teszen valamit, mint, *kéz kezél, 's eszelő eszelős* annyi volna, mint észszel rendes módon működő, vagy működni szokott: de hivatkozom a' magyar közönség' tudomására,

vajjon használják-e az *eszelés* szót illy józan értelemben? Legújonta divatba jött ugyan és helyesen az *észlel*, mint, *ízlel*, *kérlel*, *érlel*, *bérlel*, *szaglal* stb, mellyeknek egyszerű alakjai: *ízl*, *hérl*, *érl*, *bérl*, *szaql*; de *észl* v. *eszél* józan rendes állapotra vonatkozó értelemben, legalább tudtomra, nem divatozik. Kresznerics is azt mondja: *eszél*, nincs szokásban. — Vagy talán a' szónak alakja olly *ijesztő*? Az *eszelés*, akármilly képzővel származtassuk, igenévből alakult melléknév, mint, *felelő felelős*, *öklelő öklelős*, *csipő csipős*, *ijedő ijedős*, *ijesztő ijesztős*, *harapó harapós* stb, mellyek gyakorlati hajlamot, képességet, szokást jelentenek, szóval a' törzsökigében foglalt értelemnek többségét, sokaságát fejezik ki. Különösen némelly öszvetett szókban ezen alakzat nyavalyákra vonatkozik, millyenek; *fej-fájós* ember, kinek a' feje szok fájni; *fej-fájós* bor, melly fejfájást szok okozni; *szem-fájós*, *fog-fájós*, *mell-fájós*, *hideg-lelős* stb. Ezen hasonlatok' nyomán, minthogy az *el* szócskának többi jelentései között a' *távozási*, *menési* is foglaltatik, nem lehet olly *ijesztő* azon elemzés, mellynél fogva az *eszelés* öszvetett szó, mellynek egyik alkatrésze *esz*, másik a' távozást jelentő *el*, öszvetéve *esz-el*, mint *fej-fáj*, *hideg-lel*, továbbá igenév *eszelő*, mint *fej-fájó*, *hideg-lelő*, végre *eszelés*, mint *fej-fájós*, *hideg-lelős*, t. i. az *eszelés* az észnek, a' fejfájós, hideglelős pedig a' testnek kórállapotára vonatkozik.

Hogy az *el*, mint önálló, 's menést jelentő ige nincs divatban, az igaz; de hát az *első*, *előtt*, *elül*, *elv* szók' *el* gyöke divatozik-e önállólag, 's nincs-e azért jelentése? Hiszen az *első* épen olly képzésű, mint az *utolsó*, *középső*, *végző*, *innenső*, *tulsó*, *hátsó* stb, t. i. a' *ső*, *só* csak képzők, mellyek a' gyöknek alapértelmét módosítják, és így ha a' gyök mitsem jelent, a' módosításnak sem lehet jelentése.

Igen határozottan állítja H., hogy az *átvetés* csak gyökbetükön történik, 's nem veszi figyelembe, hogy, ha valahol, a' nyelvekben igaz e' mondat: „Nincs szabály kivétel nélkül.“ Lásunk néhány példát a' magyar nyelvből. *Hág*, ez ige, mellyből lett *hág-csó*, Balaton' vidékén *háskó* = hács-gó; *szök*, *szökcső*, átvetve *szöcskő*; *kop*, *kop-asz*, *kop-aszt*, vékonyítva, *kopisz*, *kopiszt*, *kopisztol*, átvetve *koszpít*, *koszpitol*; *zsák*, kicsinyítve, *zsákcso*, szokottabban és átvetve, *zsacskó*; *bog bog-czó*, szokottan *boczkó* = *bocz-gó*; *ker-t*, *ker-t-ecz*, *hetrecz*; illyenek, *ferteng*,

fetreng; gyönyörű, Gömörben görönyű; darócz és czodra, czodora a' székelyeknél egyet jelent; *mor-zs-ol, zsormol; kürt, türk*; az idegen eredetű *eszkápa* máskép *eszpáka, iszpáka*; *mácsik* tézslás étel' neme, Mátyusföldén *csikmák*; *czölönk, kölöncz; halán, hánál; csalán, csanál; kalász* a' Münchener Codexben = *szálka*, mivel mindkettő szulákos, innen a' latinban is a' *spica* és *spiculum* egygyökűek és alapértelműek. H. szerint a' finn *ulko*, am. a' magyar *kül*, ennek gyöke pedig nyelvünkben elvitázhatlanúl az ön-állóság is divatos *kü* azaz, *ki ex, extra*; innen lett *kül* externus, *kün v. künn* extus; ha tehát a' hasonlat áll, a' finn *ulk-*nak magyarul *ülk* felelne meg, mellyben a' gyökbetű a' képző után esik. Sőt még arra is van példa, hogy az öszvetett szó' betűit cseréli föl a' szokás; pl. *vak-merő* alsó Somogyban, és a' székelyeknél *mak-verő*. Furcsa, de igaz, hogy a' latin *cassis* magyarul megfordítva *sisak*. Tudniillik, midőn a' nyelv szokás a' szók' *szellemét*, illetőleg eredeti alapértelmét szem elől eltéveszti, elfeledi, 's egyedül azok' *anyagát* és *idomát* vagy is hangtömegét veszi fel, akkor olly kiejtésre hajlik, melly egyéni hangszerveinek legkényelmesebb; innen van, hogy ugyanazon értelmes eredeti anyagból annyiféle nyelv alakulhat, a' hányféle a' nemzetiség, népség, tájék stb, mint ez a' latin nyelv' leányaival történt, 's innen eredtek az úgynevezett tájszólások, tájkiejtések is. Ezen kiejtési önkényenél, vagy kényelemnél fogva az *elme* szóból épen úgy lehetett *emle, emlékezik*, mint *me-el, mi-el, mi-eli*, hogy pedig a' magyar inkább az elsőt, a' finn inkább az utolsót választotta, az egyéni izlésöktől, vagy hangszerveik' alkalmazásától függött; mert ha illetén különbözőések az egy tömegben élő nemzet' népségei között is megtörténnek: mennyivel inkább azok között, mellyek ezredévek óta nem érintkeztek egymással?

És miért épen ráerőszakolni a' finn egyéniséget a' magyarra? Hát a' magyar nyelvnek nincs egyénisége? nincsenek-e saját formái? A' finn *mieli*, ha ezen alakban veszszük eredetinek, gyökre nézve inkább a' latin *mens, miniscor*, és szláv *miszli* szókkal rokonítható, mellyek szinte menést jelentő szók' mellé sorozhatók; vagy a' finn nyelvben nincsenek az indoeurópai nyelvekkel közös szók', és pedig olyanok is, mellyek a' magyarban nem találtnak? E' három magyar szó, *elme, eszme, isme*, és származékaik, *elmél, eszmél, ismér, elmélet, eszmélet, ismérlet, elmélkedik, esz-*

mélkedik, *ismérlkedik* a' legszorosb viszonyban állanak egymással, mind értelmileg, mind alakilag, 's mint olyanok nyelvünk' egyéniségéből igazolhatók.

Mind ezekből az a' tanulság, hogy a' nyelvelemzésben és értelmezésben nem elég csupán az anyaggal és idommal foglalkodni; mert van a' nyelvben felsőbb és eredetibb valami, mi az anyagnak életet és alakot ad, 's ez maga az alapértelem, ennek teremtője pedig az emberi szellem, az ész, mely rendes, öntudatos állapotban bizonyos elvek és szabályok szerint működik, 's csak ezek szerint lehetünk képesek meghatározni, vajjon az anyag és idom megfelel-e az ész által belé lehelt eszmének, vagy nem, pl. hogy ezek közül, *szökcső*, *szöcskő*, *szöcskü*, *szecső*, melyik az észszerűleg helyes, azt sem egyik sem másik tájzokás nem fogja eldöntőleg meghatározni, mert némelly szókat a' különben tiszta kiejtésű vidékeken is elrontanak — hanem azon eszme, melyet kifejez. Így van a' dolog a' nyelvhasznításokkal is, melyek a' nyelvésznek anyagot nyújtanak, hogy belőle szemlélődés által vonja ki az alapértelmet, 's minél nagyobb öszvefüggést, és következetességet tapasztalunk az anyagok és eszmék között, annál bizonyosabbak lehetünk az illető szók' eredetisége és helyes mivolta felől. E' nyelvbölcseleti módot H. elvileg ugyan rosszalani látszik, de tényleg néha-néha maga is követi; pl. midőn az ész szóról azt gondolja, „hogy mint ige is élt, 's ennek származéka az *eszme* szó maradt meg; innen van, hogy *eszmélni*, *eszmélnedni* többet jelent, mint *észre venni*.“ Íme tehát, ha *eszmélni*, *eszmélnedni* többet jelent, mint, *észre venni*: hasonlólag *elmélni*, *elmélnedni* többet jelent, mint az elavult *el-ni*, 's ha az *eszme*' gyöke *ész*, képtelen állítás-e, hogy az *elme*' gyöke *el*? mint a' *szuszma*' gyöke *szusz*, a' *tutyma*-é *tuty*, a' *duzma*-é *duz* stb. De más kérdésekben is H. az elvet elméletben gáncsolja, gyakorlatilag pedig, 's néha nagyban űzi; pl. egyik szavában kikel amúgy általán, és megvetőleg a' *szódrincselés* ellen, tetteleg pedig — ezt nem hibáztatásúl mondom — maga is hozzá folyamodik, mit különben nyelvhasznításokban elkerülni nem lehet, 's a' mi általán a' nyelvészekben, őrajta is megesik, hogy vezéreszméje' kedvéért drincselget, azaz, csüri csavarja a' hangokat, szókat, csakhogy a' finn nyelvvel rokoníthassa; pl. midőn azt állítja, hogy a' finn *kota* = *ház*; hiszen igaz, hogy a' *k* és *h* mint göghangok, és a' *t*

és \approx mint nyelvhegyi hangok gyakran föleseréltetnek; de mégis azt tartom, a' finn *kota* és szerb-horvát *kútya*, és a' tájdivatos *kutyoló*, más részről a' magyar *ház*, latin *casa*, német *haus* mégis közelebb állnak egymáshoz. Szinte a' finn *puoli*-hoz hasonlóbb a' szláv *pól*, *puol*, mint a' magyar *fél*. Egyébiránt, *hanc veniam petimusque*, *damusque vicissim*.

A' szódrincselési szabadságnak az elemzésben és értelmezésben észszerű oka van; mert, miként fentebb érinteltem, a' nyelvszokás el szokta a' szókat rontani; a' szóelemzőnek feladata tehát az alapértelem' nyomán az illető szót olly alakban állítani vissza, mellyben az megfelel az alapértelemnek; pl. Csalóközben a' *kütyü* nadrág jelent csinvat, goromba vászonból való, tréfásan, kukoricza nadrágot; ez olly elferdített szó, mellyel illy alakban a' nyelvész nem boldogul, de midőn tudtára jö, hogy a' *kütyü* máskép, pl. Kemenesalon *kittő*, *kittől*, 's épen annyi, mint a' német *zwilg*, azaz, *zwei draht*, két nyüstös vászon, már ekkor így okoskodhatik, hogy a' *kütyü* szóban a' *kettő* alapértelme rejlik, 's eredetileg *kettől*, *kettőlös* lehetett. Hasonlóan, *hőbolygó*, *hőörgő*, *hőbortos* hibás kiejtések, 's helyesen *hőbolygó*. Ezen szórontó, elferdítő szokás kivált a' keresztnevekre nézve tulságosan divatozik; pl. ki találná ki a' szóhangból, ha különben nem tudná, hogy a' franczia *Etien*, a' magyar *Pista*, *Estye*, *Csicsa* a' *Stephanus* névből ferdítették el? vagy hogy *Elisabet* és *Böske*, *Pere* egyet jelentenek? Tudnivaló, hogy az illy torzítás fokozatosan szok történni; pl. *Elzsébet*, *Erzsébet*, *Erzsi*, *Örzsi*, *Ere*, *Pere*, *Örzse*, *Bözse*, *Böske* stb. Tehát elvben a' szódrincselést kárhoytatni nem lehet, mennyiben általa a' szókat eredeti alakjukba állítjuk vissza; a' netalán elkövethető tévedés pedig az elvet el nem rontja, habár hibásan alkalmazza.

A' nyelvszokás az eredeti gyököket és származékokat különkép drincseli el, és módosítja, többek között *előtét* által, így a' magyar *mocs*, latin *mucus*, németül *schmutz*, a' *toszit* németül *stosst*, az *ír* (ungventum) németül *schmier*, a' *rom trümmer*, a' *tompa stumpf*, a' *tombol stampft* stb. Nyelvünk kiváltkép az *ajakbetűket* szereli előtenni, mint: *iczeg biczeg*, *illeg billeg*, *ingó bingó*, *irkál firhál*, *ireg fireg*, *iszam iszomodik*, *ficzam ficzomodik* stb. Vajjon tehát olly ijesztő drincselés-e az, ha föllevén, és kimutatván, hogy az *el* távozást is jelent, én a' *feled* (eredetileg *felet*,

felejt) igében az *f* ajakhangot elötétnek veszem, kivált midőn ezen elemzés az alapfogalommal a' mi felfogásunk szerint meg-egyeznek, mert a' mit felejtünk, arról azt mondjuk, hogy emlékezetünkől, eszünkől, fejünkől kiment, latinul, e' *memoria elabi sinimus*, t. i. a' *felet*, *felejt* = *el-et*, *el-ejt* mivellettő igék, mint *hullat hullajt*, *szakít szakajt*. Hogy az ajakbetűk néha más nyelvekben is csak elötétek, példákkal bizonyíthatni be, mire világos adatok a' német *innen*, *binnen*, és a' *vergessen*, melly Adelung' idézete szerint régi német nyelvben *erkezzan*, *irgezzan* volt.

H. bizonyos csipősséggel, mellyet ő kedvelni látszik, én pedig a' komoly vitalkozás' körében visszatorolni valónak nem tartok, így zárja be czáfolatát: „De mindezzel (mit t. i. ő mondott) nincs megmutatva az *elme* szónak eredeti jelentése, nincs továbbá kielemezve a' szó' *csirabetűje*. Az igaz, hogy mind ez nincs meg; de talán *nagyobb tudomány* van ebben, mint a' képzelt valamiben.“

Ki H. nyelvbuvárati értekezéseit figyelemmel olvasgatta, észre kellett vennie, hogy a' *tudományosságot*, a' nyelv körüli *okos eljárást* több ízben előhozza, 's azt saját kutatási módjának tulajdonítja, ő *fel* és *bíró* is saját ügyében. Mi engemet illet, van-e valami tudomány előadásaimban, azt megítélni másokra bízom, mert nekem mint félnek egyedüli feladatomban a' védokokat elérteszteni. Menjünk tehát a' *csirabetűre*, mellyről H. mint valami hiábavalóságról olly fitymálva szól. Itt hasonlat van, miért fejte-
gessük a' hasonlatot. A' tulajdon értelmű csira a' növényi testnek eleme, melly bizony a' maga nemében igen piczi, mégis magában foglalja az egész növény' létalapját, 's hol csira nem volt, ott sem gyök, sem törzsök, sem ágak nem jönnek létre. Hogy a' nyelvemző ész illetén csirákból fejlesztett ki szókat, vagy is, hogy bizonyos hangokhoz bizonyos fogalmakat kapcsolt, azt a' szemlélődő nyelvészek jól vették észre, 's példahalmazok (inductio) által bőven megmutatták. Csak egyikét példát hozok. A' magyar nyelvben ezek kérdőszók: *hol?* *hova?* *honnan?* *hogy, hogyan?* *holyan?* *holyik?* *hány?* Ki nem veszi itt észre, hogy a' magyar a' kérdés' fogalmát a' *h* göghanggal fejezi ki, a' többi részei pedig az illető szóknak a' kérdés' tárgyára vonatkoznak? A' latin és szláv a' keményebb *c*, *q*, *k* göghangot veszi alapúl: *cur?* *quis?* *qui?* mellyel egyezik a' magyar *ki*, a' finn *ke*, *ku*,

kaikki; *qualis*? *quantus*? *quot*? *quotus*? *quare*? *quo*? szlávul: *kdo*? *ki*, *kako*? hogyan, *kam*, *kamo*? hova, *kde*? hol, *kaki*? hogyan, *keri*? holyik, *koliko*? hány. És így a' magyar, latin, szláv e' kérdések' erejét a' torokhangokba helyezik. — A' hellen az ajakhangot (π) kapta föl, e' szerint: $\pi\omega$ v. $\pi\eta$? hogyan, $\pi\omicron\delta\epsilon\nu$? honnan, $\pi\omicron\iota\omicron\varsigma$? hogyan, $\pi\omicron\sigma\omicron\varsigma$? hányadik, $\pi\omicron\nu$? hol, $\pi\omega\varsigma$? holykor (mikor) stb. A' német szinte ajakhangot, a' vékonyabb *w-t*: *wie*? *wo*? *woher*? *was*? *welch*, *warum*? Ide tartoznak a' szinte ajakhangos magyar *mi*? *milly*? *melly*? Ezen adatokból az tűnik ki, hogy az említett nyelvek a' kérdés' erejét, fogalmát, szellemét, csiráját a' *lehő* (gög) és *furó* (ajak) rokon hangokba helyezték. Abból pedig, hogy ezen hangok nem önálló szók, nem következnek, hogy jelentésök nincsen, mert vannak több hangból álló gyökök és törzsökök, mellyek önállólag szinte nem divatoznak, mégis van, sőt kell, hogy legyen értelmök, pl. a' *vérmes* többet jelent mint a' *véres*, 's törzsöke *vérm* v. *vérem* önállólag nem forog nyelvünkön, de azért nincs-e jelentése? a' *véres* t. i. = blutig, a' *vérmes* = vollblütig, tehát a' *vérem* = vollblüt, 's a' *vérmesség* = vollblütigkeit, a' *vérbőségnek* értelmében. Illy *elvont*, de nem *képzelt* — mint H. nevezi — törzsökök a' *szülem*, *futam*, *sikam*, *élem*, *ficzam* stb, mellyeket száz másokkal épen úgy föl lehetne éleszteni, mint már több rövidebbet is; pl. *rag*, *dag*, *dics*, *üdv*, *éd*, divatba hoztunk.

Az elvont gyökök és törzsök' fölkeresésében a' nyelvelemész a' nyelvhasonlat' szabályait követi; pl. a' *hímt*, *számt*, *hámt*, *romt*, *hímlik*, *számlik*, *hámlik*, *romlik*, gyökeik: *hím*, *szám*, *hám*, *rom*, és így hasonlat szerint, az *omt*, *bomt*, *ömt*, *nyit*, *omlik*, *bomlik*, *ömlik*, *nyilik*' gyökei: *om*, *bom*, *öm*, *nyi*.

Magyar nyelvünk ragozás által növeszti a' *csirákat*, tehát az eredeti előcsira ott tűnik elé, hol a' ragozás megszűnik (tudnivaló, hogy vannak előragozások is), 's ha egyetlenegy hangzó marad hátra, az leszen a' csira; pl. az *ad ed*, *aszt eszt* képzőü igékben: *árad áraszt*, *apad apaszt*, *eped epeszt*, *ered ereszt*, a' csiraszó *ár*, *ap*, *ep*, *er*; a' *nyugszik*, *fekszik*, *alszik*, *nyugtat*, *sejtet*, *altat* igékben a' *nyug*, *fek*, *al*, tehát a' képzésre és ragozásra hozzájok hasonló *eszik iszik*, *etet itat* igékben az *e*, *i*. — De H. egy másik helyen, az egyes hangokat atomokhoz hasonlítja, 's okoskodása oda üt ki, hogy mivel az atomok semmik, tehát az

egyes hangok is semmik, és mitsem jelentenek. — Hogy az atomok semmik, azt ráhagyom; hogy az egyes hangok atomok, ezt kereken tagadom. Az *atom* hellen eredeti értelménél fogva olly valami képzelt parány, melly kisebb részecskékre nem osztható, és érzékek alá nem esik; de a' hangokat el lehet kisebb részecskékre osztani, és lényegökhöz tartozik, hogy fülérzékünkre haszanak; tehát nem atomok. Tudniillik, minden hang' kiejtésére bizonyos időmennyiség szükséges, és hogy hány részecskékre lehet egy hangidőt elosztani, azt a' zenészek igen jól értik; továbbá, a' melly hang elég erős a' füldobot megütni, 's magát éreztetni és észrevenni, sőt, mellyből a' kitörő indulatnak nemét, fokát is meg lehet ismérni, az, mondom, atom, azaz semmi, nem lehet. Atomokkal a' világbölcseleőknek van dolguk; mi nyelvészek *izelt* (*articulatus*) szóhangokkal bánunk, mellyek nem csak tömegesen, de egyenkint is, bizonyos, ámbár egy szóval ki nem fejezhető, más nyelvre nem mindig fordítható értelmet vesznek föl; pl. hogy az *i, ú, ü* melléknévképzőkhöz bizonyos fogalmat kötött a' magyar, kitűnik az illető származékokból, mert *ház* = domus, *ház-i* = domesticus, de domo stb, *savany* = acor, *savany-ú* = acidus. Midőn tehát a' nyelvész a' gyökök és hangok' jelentését illyképen fűrkészi, akkor benne, szabatosan szólva, nem a' *képzelő tehetség* (*facultas imaginandi*), hanem az *elvonó tehetség* (*facultas abstrahendi*) működik, 's az elvont isméretekről, fogalmakról nem mondhatni, hogy nincs tudomány bennök, sőt épen az elvont fogalmaknak bizonyos elvekre alapított rendszere emeli a' tapasztalati ismereteket bölcseleti tudomány' fokára.

A' szoros értelemben vett tudományossághoz tartozik az *okság, okszerűség*' kutatása is, melly tárgyunkra vonatkozólag a' felsőbb nyelvelemzésnek, az úgynevezett nyelvmetafizikának föladata, 's ezzel, mint tudva van, a' külföldön legnagyobb nyelvészi tekintélyek foglalkódtak, 's a' hangfiziologia' alapján szép eredményekre jutottak. H. azonban ezt határozottan, és elvből mellőzi, úgy nyilatkozván, hogy ő a' nyelvben csak a' *mit, ó ti*, nem a' *miért*-et, *δια τι*? keresi. Ez ellen semmi kifogás nem lehet, mert kinekinek szabad akarata van kijelölni működése' körét szűkebbre, vagy szélesebbre. A' ki nem tenne egyebet nyelvünk körül, mint azt egész terjedelmében adatilag úgy állítaná előnkbe, mint létezett, és létezik, igen jó szolgálatot tenne nyelv-

tudományunknak; de azért annak eljárása sem észszerűtlen, ki az okozatokról az okokra visszamenni, 's az ész' művének, a' nyelvnek okszerűségét keresni törekszik. A' *ó ti* a' tudománynak anyaga, a' *δία τι*? annak lelke, szelleme.

— *Fogarasi János* rt. előadván, miszerint az academia 1832-ben, és így már huszonnégy év előtt állapítván meg helyesírását, azóta az irodalom megett, melly a' gazdasági elvnek az írásban mind nagyobb tért engedett, annyira elmaradt, hogy mind az academiának, sőt magának a' nyelvtudományi osztálynak számos tagjai, mind pedig az academián kívüli írók' legnagyobb része igen eltérő írásmódot követnek: az *academiái helyesírás' revidióját* indítványozta annál is inkább, mert a' M. Nyelv' Rendszerének 's a' Zsebszótárnak egy újabb kiadása, valamint a' nagy szótár' elkészülése is küszöb előtt van. Az osztály czél- és korszerűnek találván az indítványt, olly módon kívánja azt munkába vétetni, hogy az öszves osztály az egész helyesírási munkálaton az indítványozó rend. tag' hozzájárultával elébb bizottmányilag menjen keresztül, aztán osztályülésben olvastassa fel javaslatait, az academia' öszves ülésének is előterjesztendőket.

— Olvastattat b. Eötvös József, Balogh Pál és Toldy Ferencz megbizott t. és rr. tt. *jelentése* a' nagy szótár' mibenlétéről, melly szerint az a' múlt évi vizsgálat, vagy is 1853-ki februar' 1-től f. évi január' végeig a' „Meggörbeszt“ czikk szótól az „Öröm“ czikk szóig haladott elő, e' rész 6400 cikkből állván, 's így kevesebből ugyan egy negyeddél a' múlt évi dolgozatnál: de a' mi résznél azon háromhavi betegeskedésnek tulajdonítandó, melly a' folytonos munkálkodás' következtében is fogta el múlt évben a' szorgalmas szerzőt, résznél azon a' szótárirással szoros kapcsolatban levő nyelvyomozó munkásságnak, mellynek gyümölcseit az osztály több kisgyűlési előadásokban vette, 's miknek tárgyalása a' szótárra magára csak a' legnagyobb hasznú lehet. Különbben több újabb cikkek' figyelmes átnézése meggyőzte a' bizottmányt a' felől, hogy szerző ernyedetlen gonddal és lelkesedéssel folytatja művét, 's reményli, hogy az három év múlva sajtó alá mehetend. — Ezekhez *Fogarasi János* rt. mint megbizott munkatársa a' szótárszerkesztőnek jelentette, hogy harmadszor ment ez évben keresztül a' munkán a' H betűig, miután az academiái nyelvtudományi mozgalmak szükségkép hatottak a' dolgozókra, úgy hogy míg egyfelül a' hasonlító résznél nagyobb kiterjedés és beljebb ható munkásság, úgy másfelül nagyobb ovatosság is jutott; reményli egyébiránt, hogy, miután a' kénsőbb fölvetett szónyomozó elem a' most átvizsgálás alatt levő részekben bőven van tárgyalva, a' munka az ő részéről is ezentúl gyorsabban haladand. Az osztály e' jelentések után az ügy' mibenlétére nézve teljesen megnyugodott.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 13. 1854.

(A' philosophiai és társadalmi tud. részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tisz. tag' helyettes elnöklété alatt

Jelen az illető osztályokból: *Horváth Cyr. rt. Bertha, Pauler, Tóth U. tt.* — *Egyéb osztályokból: Bajza, Bugát, Czuczor, Győry, Jerney, Kiss K. rr. tt. Petényi, Wenzel U. tt.* — *Toldy Ferencz titoknok.*

HORVÁTH CYRILL 18.

a' bölcsészet' eszméjéről szóló értekezés-cycclusát a' következőkben befejezte.

Miután az eddig elősoroltakban mindaz némi fölvilágosítást nyert, mi a' bölcsészet' külső viszonyai és belső elágazottsága által megnehezített tájékozhatás végett többé vagy kevesebbé fölvilágosítandó volt : most már fennakadás nélkül hozzá kezdetünk a' szellemi önismeret' fokainak rövid taglalásához.

Három önismereti fokot különböztettünk meg : a' közvetlent, közvetettet és özszerűt. Mindenik nyomatékos a' maga körében ; csalatkoznék mind a' mellett, ki a' fokszerű nyomatékosság miatt, a' köztük létező viszonyra is nem ügyelne. Itt sincs helyén az elszigetelt tartás. Van ugyan mindeniknek olly bélyege, melly által jól meg lehet őket egymástól választani ; ámde, mivel itt az egyszerű megválasztás sem célunkhoz közelebb nem juttatna, sem a' bölcsészet' eszméjének méltánylási módját igazoltabbá nem tenné : az egyszerű megválasztáson fölül még az is szükséges, hogy a' fokok' lényeges oldalai, a' nekik tulajdonítható érvényesség' okai-val együtt, lehetőleg tisztán föl legyenek mutatva.

Nincs mégis, nem is lehet szándékunkban a' szellemi önismeret' egész tartalmának fejtegetése ; mert itt ama' tartalom-egészből csak az érintethetik, a' mi a' bölcsészet' eszméjének méltánylásához kellékül szolgálhat. Az önismeret' fokainak kiemelése nem cél itt, hanem csak eszköz. Igaz ugyan, hogy az önismeretet és a' bölcsészetet, mint legfőbb tudományt, alkotó ismeretek közt nincs olly visszarezzentő ür, minőről némellyek álmodoznak ; még sem lehet itt tanácsos a' két pont' elvegyítése. Ha valahol, bizonyára az illy útegyenetésnél szükséges, hogy a' későbbben alkalmazandó elemek tisztán legyenek előállítva.

A' szellemi önismeret' tartalmában olly mozzanatokkal fogunk találkozni, mellyek a' bölcsészeti rendszerek' alkotásakor eldöntő hatalommal bírnak. Tanúsítja ezt a' bölcsészet' története. Mi élénkíthette más, mint az önismeret és bölcsészet közötti benső összefüggés, ama' buzgalmat, mellyel a' bölcsészek „az ismerd tenmagadat“ elv iránt mindenkor viseltettek ? Mi hozta elő a' nominalisták és realisták' még korunkban is föl-fölmerülő vitatkozásait ? Mi vetette meg alapját a' mindent szétromboló Kant' Criticáinak ? Mi az, a' mi Fichte J. H. rendszerét, minden elvontsága mellett, olly vonzóvá teszi ? Vagy talán önkény szerint vagy csak

amúgy vaktában cselekedett Hegel, midőn logicáját a' phaenomenológiával előztette meg? A' német bölcseészek közül sokan még mindig oda törekednek, hogy egy, minden várakozást kielégítő ismetannal vessék meg a' bölcseészet' alapját. Ugyanezt lehet tapasztalni más nemzetek' bölcseészeinél is. És miért van ez? Azért mert nem esetleges, hanem lényeges ama' viszony, melly a' szellemi önismeret és a' bölcseészet' eszméje között létezik.

Fonák tehát azok véleménye, kik előtt az önismeretnek azért nincs a' bölcseészethez köze, mert az élet' színváltoztató bonyodalmai közt elég ön- és emberismével tündöklő egyéneknél épen nem szokott feltaláltatni a' bölcseészeti belszükséggel együtt járó mélység. Kétségen kívüli tény. Ámde nem azon pillanatnyi hatás után vágyó ön- és emberisméről van itt szó, melly a' kedély' lidércszerű változatainak kilesése és előhozása által tündököl; hanem azon szellemi önismeretről van itt szó, melly Socratesben, még a' méregpohár' kiürítése után is, nyugalmasan értekezett a' lélek' halhatatlanságáról. A' szellemi önismeretet szintúgy mint a' bölcseészetet mélység jellemzi. Mindegyiknek forrása a' szellem. A' szellem pedig valóságos feneketlenség.

Szabadjon itt egykissé azokról emlékeznünk, a' mik már eddig mondtak. Mondva lön a' többi közt, hogy a' szellem, mint önmagában megkülönbített egység, ment azon elvontságtól, melyet a' pszichologiai álláspont' védői rá erőszakoltak. Mondva lön továbbá, hogy a' szellemi lét legfőbb fejlési fokát teszi azon benünk élő közléplénynek, melly a' lelki és éni fejlődésfokok' meghaladása és özszerítése után igenli csak és ragadja meg önmagát igazán mint szellem. Roppant tehát már a' tartalom, melyet a' bennünk önmagát szervező közléplény mint szellem talál, midőn magát, mint öntevőt, lényeges viszonyainak közepette megragadja és önmagának szellemi megismerésére szabadon elhatározza. Mondva lön végre, hogy az önmagát szabadon tevő szellem mindenben, a' mit tesz, önmagánál van; mert épen az önmagánál lét teszi azon sajátságot, melly őt kiválólag jellemzi.

Voltak, kik ezek' hallása után azt vélték, hogy itt amaz idealismus pártoltatik, melly az önmagát tevő emberi szellemet teremtőnek, a' világban feltűnő lényeket pedig olly határozatoknak tartja, melyeket az önmagát tevő szellem önmagában tárgyi-
asít. Az emberi szellem nem teremt, nem is teremthet, hanem az

önérzés, öntudás és önakarásban érvényített öntevéssel csak a' már benne tehetékileg létezőt valósítja meg, 's midőn ezt végrehajtja, magát önmagában szervezi vagy is szellemileg él. Mivel pedig az élet szünetnélküli működés, azért az önérzés, öntudás és önakarás sem más, mint olly működési mód, mellyben a' szellem önmagát a' végből szervezi, hogy azzá legyen, mivé eredeti rendeltetésénél fogva lennie kell. Az eredeti rendeltetés eredeti határozottság nélkül nem gondolható. Akár érezzen, akár tudjon, akár akarjon tehát a' szellem, midőn önmagának tevése által az eredeti rendeltetés' megvalósítására törekszik: minden érzés, minden tudás és minden akarásnak nem csak meg kell az eredeti határozottsággal egyeznie; hanem a' mindenben önmagánál levő szellemnek éreznie, tudnia és akarnia is kell a' megegyezés' valódiságát.

A' sok felhozható közül álljon itt még a' már mondottak mellett annak megemlézése, miszerint az emberi szellem a' szükségelt megegyezést csak úgy teendő valódivá, ha magát a' már többször érintett létviszonyok közt mindenben mint szellem érvényesíti. Érvényesítendő pedig magát mint ollyan, ha életének valamennyi fokán keresztül saját egyedi czélját közvetlenül, a' közös czélt közvetve, öneszméjét öszszerűleg megvalósítani mindinkább törekedendik. Nem ok nélkül használjuk e' szót „törekedendik“, mert a' sem létére sem létmódjaira nézve nem független lény csak fokokénti tökélyesedés által lehet valódilag azzá, mivé lennie kell.

Illynemű lény az emberi szellem is. Alig lehet tehát valami, természetével összehangzóbb, mint az, hogy életének különb fokain szükségképen fordulnak elő a' következő kérdések: 1) mi ő létezésének közvetlen fokán? 2) mi ő létezésének közvetett fokán? 3) mi ő létezésének öszszerű fokán?

Hogy ezen kérdésekre csak a' szinte három fokú szellemi önismeret által lehet megnyugtatólag válaszolni, a' már eddig fölhozottakból is eléggé világos. Három fokú pedig az önismeret azért, mert minden ismeretet három fokon kell keresztülvinni, ha csakugyan kívánjuk, hogy a' szellem' valódi birtokává legyen. Nem önkényszerű, hanem az ismeretnek mivoltán nyugvó sajátság tehát az ismefokok' hármassága. Lássuk ezek után a' fokokat egyenként.

1) A' szellemi létezés' első fokának bélyegét a' közvetlen-ségbe helyeztük.

Általában véve nincs tárgy a' világon, melly közvetett nem volna. Úgy hozza ezt magával a' világot tevő lények közötti belső összefüggés. Abban áll mind a' mellett egyik tulajdona az emberi szellemnek, hogy ő saját egyedi és egyetemi oldalainak meghaladása után magát azon tisztán eredeti mivoltozottságba visszaelyezheti, mellyben mint lényeges tag a' mindenség' valamennyi tagjával és az azokat folytonosan összetartó általánjos egységgel is bensőleg összehangzik. E' tulajdon nélkül nem lehetne szabadon azzá, mivé lennie kell.

Az is volt már említve, hogy ő mint viszonylagos igazság nincs, nem is lehet az általánjos igazságon kívül. Nyilván való innen, miszerint nem csak a' viszonylagos van benn az általánjosban, hanem az általánjos is benn van a' viszonylagosban. Midőn tehát e' kölcsönös belételtől áthatott emberi szellem önmagát eredeti létviszonyai közt és eredeti törvényei szerint szabadon teszi, magát olly eredeti állapotban leli, mellynek általa végrehajtott közvetlen fölfogását méltán nevezhetjük ösérzésnek. Érzésnek, mert benne a' figyelem sem valamelly tárgyra sem a' képzeletek, fogalmak és eszmék közötti viszonyra nem irányzódik; ösérzésnek, mert fölfelé menve nem találunk magasabbat, mellynek ő nyilatkozmányja volna; ellenben az alája rendeltékben ő teszi a' valódi tartalmat.

Úgy látszik egyelőre, mintha az önmagát saját ösállapotában érző szellem nem lehetne más, mint az úgynevezett tabula rasa; mert hiszen benne minden egyetlen egy ténynyé olvadt össze. Megszünendik azonban e' látszat, mihelyt amaz oldalak szemesebben átvizsgáltatnak, mellyek nélkül a' közvetlenség sem birna valódi érvénynyel. Három illy oldal fordul itt elő: a' tárgyi, alanyi és öszszerű. Tárgyinak ismerjük azt, mi az igazságra, alanyinak azt, mi a' bizonyosságra, öszszerűnek végre azt, mi a' kettő' egységére vonatkozik.

Nézzük először a' tárgyi oldalt. A' már fölvilágosítottak szerint a' mindent átható általánjos szellem, mint általánjos igazság, működve nem csak önmagát teszi a' viszonylagos szellemben mint viszonylagos igazságban, hanem ezt is teszi önmagában. Midőn benne önmagát teszi, megnyilatkozik annak; midőn pedig azt önmagában teszi, képesíti őt a' megnyilatkozás' elfogadására. Továbbá mivel a' viszonylagos önállással ellátott emberi szellem

koránsem létezhetik egyedül azért, hogy a' megnyilatkozást mint mulékony alak pusztán elfogadja; hanem rendeltetésében áll azon lenni, hogy a' vele öntevőleg egyesülő általános igazsággal ő is öntevőleg egyesüljön: minnek következtében a' megnyilatkozó igazság' elfogadásakor olly működési mozzanatot is kell érvényíteni, melly a' viszonylagos önállást közvetlenül bélyegezze. Hogy e' mozzanat itt nem más, mint a' szemlélés, annál biztosabban állíthatni: mivel az igazság a' közvetlenségi fokon azonegy a' lét-egységgel. A' létnek közvetlen fölfogása pedig a' szellem' életében szemlélésnek mondatik. És ez azon, szellemi önállást bélyegző, működés, melly által az általános és viszonylagos igazságnak életbeni egysége, vagy is az igazság' eszméje az emberi szellem' közvetlen birtokává lesz. Az általános lét és szemlélés' egyesülésében áll tehát azon eszme, mellynek érvényültségénél fogva a' mindenkép áthatott emberi szellem érzi, hogy az igazság van. És ez teszi a' közvetlenség' tárgyi oldalát.

Alanyi oldalára a' bizonyosság esik. Mi legyen a' bizonyosság, azt már az előbbieken vizsgáltuk, itt csak azon pontokra hivatkozunk, mellyek nélkül a' kitűzött feladatot némi homály fogná körül. Midőn ugyan is az életre fölillantott 's a' mindenségtől áthatott emberi szellem önmagát az ösérzésben fölfogja, olly állapotban létezik, mellyen kívül nincs, nem is lehet. Tagja levén a' nagy egésznek, mint tökéletes szervezetnek, ez által folyvást kénytetetik ama' közös cél' megvalósításabani részvételre, mellyre, a' mindenütt szükségképen érvényülő összefüggés miatt valamennyi tag szünet nélkül törekszik. A' közös cél hozza itt is magával, hogy a' végette mindenik tagban szükségelt eredeti határozottság egyben se hiányozzék. Akármint legyen tehát eredetileg meghatva valamely tag, e' meghatás egyedül az ő természeti határozottsága szerint fog benne valósúlni. Illynemű meghatottságot, mint állapotot, lel önmagában az emberi szellem is.

Ámde mivel a' szellem' lényegét az önmagánálí lét teszi, hosszas fejtegetés nélkül is látható: miszerint ő nemcsak amaz állapotot leli önmagában, hanem önlétét is leli amaz állapotban. Mert mi más az állapot, mint olly határozatok' egysége, mellyekben épen az ő léte van? Sem léte nincs tehát az akkori állapoton, sem az állapot nincs az ő létén kívül. Mivel továbbá azon állapot épen az ő eredeti törvényei szerint villantatott elő benne, az is

eléggé világos : hogy az emberi szellem' ezen állapotának önlé-
tébenei és önlétének ezen állapotábani lelése, a' mennyiben saját
eredeti, szükségképeni törvényei szerint hajtatik benne végre,
nem más, mint az ösbizonyosság, melly más szóval közvetlennek
is mondatik. És ez teszi a' közvetlenség' alanyi oldalát.

Ezek után ítélve kettőt foglal magában az önmagát saját
öszerzésében bíró emberi szellem : a' közvetlen igazságot és a'
közvetlen bizonyosságot. Amaz tárgyi, emez alanyi elem. Ebben
különbözők; arra nézve pedig, hogy az egyik szintűgy, mint a'
másik közvetlen szellemi birtok, megegyezők. Kell tehát a' szel-
lemben valaminek érvényülni, a' mi által az igazság a' bizonyos-
sággal özszeríthető. Mi lehet ez? Azon eredeti törvények' özs-
szesége, mellyek az ő természetét teszik. Nem csoda tehát, ha a'
szép, igaz és jó' eszméit nyomozók a' szellem' eredeti törvényei-
nek mindenkor oly eldöntő súlyosságot tulajdonítottak.

Ugyanazon törvények szerint hatja meg az emberi szelle-
met az általános igazság, mellyek szerint ő az igazságot, mint
létegyiséget, szemléli; ugyanazon törvények szerint leli saját lé-
tében az eredeti állapotot, valamint önlétét is az eredeti állapot-
ban: következőleg az eredeti törvényekben érvényül azon közép-
pont, mellynek súlyánál fogva az öszerzésben élő szellemnek az
igazság bizonyos, és a' bizonyosság igaz. Bizonyos az igazság,
mert a' szellem éppen azon törvények szerint fogja föl az igazság'
megnyilatkozása által benne előhozott állapotot, mellyek szerint
benne az igazságtól eredő meghatás végrehajtatott. Igaz a' bizo-
nyosság, mert az eredeti törvények is egyik nyilatkozmányát te-
szik ama' szükségképiségnak, melly főbélyege gyanánt mutatta-
tott már föl az igazságnak. Midőn tehát a' szükségképileg megha-
tott szellem önlétét a' rá nézve szükségképi állapotban, és ezen
állapotot szinte szükségképileg meghatározott önlétében leli, meg-
győzetik arról, hogy csak így, és nem máskép lehet azt végre-
hajtania. És az igazság 's bizonyosság' ezen egysége teszi a'
közvetlenség' özszerü oldalát.

Vessünk ezek után egy-két vizsgáló pillantást a' mondot-
takra. Közvetlenség jellemzi az egész álláspontot; mert az életre
más által fölvillantott emberi szellem mindazt, a' mi az öszerzés'
tartalmaként előhozott, nem önkényileg tette, hanem már mint
adottat magában találta. Az adottság' bélyege a' léteiség. A' mi lé-

tileg van, azt a' ránk történt szükségképi hatás miatt nem lehet el nem fogadnunk. A' lét kényteti a' létet a' vele való rokonulásra. Innen amaz ellenállhatlanság, mellyet az ösérzésben létező szellem az igazságnak, mint rá szükségképilig ható, létnek részéről tapasztal. Az ösérzésben az igazság, mint lét rokonul az emberi szellem' létével, e' rokonultság hozza elő ama' meghatottságot, mellyben az önléte iránt bizonyos szellem bizonyos az igazság iránt is.

Az igazság és bizonyosság' létbeni egységének közvetlen fölfogása azoney a' közvetlen ismerettel. Vannak, kik a' közvetlen ismeretet közvetlen tudásnak, mások, kik hívésnek is szokták nevezni. Helyesebb az utóbbiak' gondolkodásmódja; mert csakugyan nincs még meg a' közvetlen ismeretben mindaz, a' mi a' tudáshoz megkívántatik. A' közvetlen ismeret lehetsége csak a' tudásnak, nem valódi tudás. A' tudást közvetettség jellemzi.

A' ki hisz, megrendíthetlen, mert őt a' szükségképiség által megnyilatkozó igazság ellenállhatlanul kényteti az elfogadásra. Érti, hogy van, de nem tudja, hogy mi az igazság. Szemléli, de nem gondolja még az igazságot. Mind a' mellett, a' már másutt megmagyarázott kifejezés szerint, bizonyos az igazság iránt.

Továbbá a' ki hisz, bizonyos önléte felől is, mert a' szellem, hamindjárt kénytetve van is az igazság' elfogadására, érti, hogy az elfogadás az ő működése. Érzendi tehát benne saját önállóságát is, melly a' szabadság' önkényi oldalában jelenik meg. Bizvást lehet ezek után állítanunk : hogy a' hívő szellemben a' bizonyosság' oldala egy mozzanattal többet foglal magában az igazságénál. Mi e' helyen annál nagyobb ügyelésre méltó, mert épen az önkényi mozzanatban lehet föltalálnunk amaz okot, melly miatt az öneszméjének megvalósítására törekedő szellem a' közvetlenség' kellő világosság nélkül szükölködő fokán nem maradhat.

Mielőtt azonban e' fok' határain átlépnénk, hozzuk napfényre a' hívés' körének azon sajátságait, mellyek őt minden időben kiválólag érvényesítik. A' hívést az igazság és bizonyosság' egységének saját, eredeti törvényeinkkel összhangzó, közvetlen fölfogása jellemzi. Fődolog tehát benne az eredeti, vagy is a' tisztán természeti törvényekkel összhangzás. A' mi tisztán természeti, az minden embernél közös. Akármilyen legyen az, a' mi valakinek tisztán vett természeti törvényeivel megegyező, meg fog

az egyezni másnak tisztán emberi természetével is. Nyomatékozzuk a' „tisztá“ szót, mert általa véljük kiemelhetőknek a' közönségesen úgynevezett természet és az eredeti természet közötti nagy különbséget. Az eredeti természet mindenki' sajátja, de vajmi nélkül annak tisztaságát a' maga valódiságában fölfogni. Mindenki érzi hatását, kevesen vannak mindamelllett, kiknél a' szellemi önbírásnak állandó mozzanatává szilárdult. Pedig e' nélkül a' szellemi élet sem más, mint bojtortjánok közé temetett virág.

Lássuk azonban a' hives' sajátosságait. A' hivesben fölfogott igazság' bélyege a' közvetlen szükségképiség, a' bizonyosság a' közvetlen egyetemesség. A' fölfogás ugyan is azon törvények szerint hajtatik végre a' szellem által, mellyek adottságuknál fogva szükségképiek, tisztaságuknál fogva pedig egyetemeseek. Innen van, hogy a' közvetlen igazság nem csak szükségképi, hanem egyetemes is; úgy szinte a' közvetlen bizonyosság nem csak egyetemes, hanem szükségképi is. A' szükségképiség és egyetemesség' tárgyi egysége kölcsönözi a' hivesnek azon hatalmat, mellyet a' szellem' életén keresztül folyvást gyakorol. Az egyetemesség és szükségképiség' alanyi egysége kölcsönözi ama' mélységet, melly a' hivist akármilly bonyodalmak közt megrendíthetlenné teszi. A' hatalom és mélység' egységében áll végre ama' súlyosság, melly által a' hives mindenkor és mindenhol megnyugtatólag érvényeskedik.

És még sem nyugodhatunk meg állandóan e' fokon. Oka a' közvetlenség' tartalomban dús, de alakra nézve nagyon meddő mivolta. A' csupán szemlélt igazság sokkal rendítőbb, a' csupán érzett bizonyosság sokkal indítóbb, hogysesem azok' túlterjedését a' saját önállását is érző szellem folytonosan megeléghetné. Nemcsak szerv ő az általános életben, hanem forrása is saját egyedi életének, innen van: hogy nem csak más lényekhez hanem önmagához is lényeges viszonyban áll. Két ok van, mellyek őt szünetellenül sürgetik az önmagáhozi viszony' megszilárdítására: a' mindenségnek tőle is kiegészítést váró tagjai, és saját rendeltetése.

2) Midőn az emberi szellem az önmagáhozi viszonyt túlnyomóvá teszi a' másokhozi viszony fölött, önismeretének azon fejlődésfokát indítja meg, mellynek bélyege a' közvetlenség. E' fokon az érzést a' tudat váltja föl. Itt is elfogadja az igazságot, de nem

azért, mivel arra kénytelve van, hanem azért, mivel arról szabadon meggyőződik. Elfogadja, mivel azt önmagával közvetítette. Minthogy tehát a' közvetítés az ő munkája, oly működést kell minden más előtt előfejtene, mely által önmagának, mint viszonylagos igazságnak az általános igazságtól történt megkülönböztése után azon pontokat is világosan kiemelje, melyeknél fogva egymással közvetíthetők. E' működés a' gondolás. Minek következtében ha az emberi szellem mint én, önmagát minden másról mint nem-éntől megkülönböztíti, 's e' megkülönböztetés után a' nem-ént önmagával a' végből közvetíti, hogy azt, a' mi benne léti birtok volt, tudatvá tegye, azon működést foganatosítja : mely a' tudat, öntudat és ösztudat' fokain keresztül gondolásnak szokott neveztetni.

A' közvetettség' könnyebb átérthetése' okáért szükséges, hogy e' fokoknál egykissé megállapodjunk. Lássuk először is a' tudatot, mely némelyek által világtudatnak is mondatik. Tárgyait azon lények' összessége teszi, melyekben az általános igazság tényleg megnyilatkozott. E' lények sincsenek csupán azért, hogy csak legyenek, hanem azért, hogy az őket előhozó általános igazságot megismerhetővé tegyék. Mit akar tehát irányukban az emberi szellem? Át akarja őket hatni, hogy őket igaz oldalainál fogva önmagával közvetítse. Nem is az a' gondolás' valódi tárgya, a' mi a' világlényekben mulékony, hanem az, a' mi állandó, nem az eseték, hanem a' lényeg. A' lények lényegeiket illetőleg bensőleg függnek össze egymással. Akármily lényt fogjon föl a' emberi szellem a' világlények közt, mindaddig meg nem nyugodhatik irányában, míg amaz összefüggés' szükségképiségét át nem értette, mely a' fölfogott lény és a' többi közt fennáll. A' világlények oksági törvény alatt állanak. E' törvény igényli, hogy az egymásra bensőleg viszonyuló, a' viszonyulást fogalmakban fölfogó és a' közvetítést gondolással végrehajtó szellem a' tudat' fokán nem a' tárgyakat közvetíti önmagával, hanem önmagát közvetíti a' tárgyakkal. Vagy is, hamindjárt a' közvetítést a' szellem hajtja is végre, mint alany a' tárgy' irányában : ő mégis e' fokon alárendelten működik ; mert a' világlények közt szükségképen érvényülő oksövetség alól, mint szerv az egészben, ő sincs kivéve. Mutatja ugyan a' tárgyakhozi alkalmazkodás, hogy a' tér' határai, melyek között a' tudat' tárgyai léteznek, nem határai egyszer-

smind az őket átható gondolásnak is; mert a' legelső 's mástól független ok' eléréseig meg nem szünő áthatás túlterjedés nélkül képtelenség: mindamellett a' világlényeket átható 's ez által magát velök értőleg közvetítő szellem annál kevesebbé nyugodhatik meg e' fok' nyereseményén, minél kevesebbé lön általa megérvényítve az önmagáhozi viszony. Pedig e' viszony rá nézve szinte lényeges, rendeltetésében állandó tehát azon is lenni: hogy ne csak önmagát közvetítse a' tárgyakkal, hanem a' tárgyakat is közvetítse önmagával. Lehetséges-e azonban ez, ha előbb önmagát épen úgy át nem érti, a' hogyan a' tárgyiséget átértette? Teljességgel nem.

Érdekében áll tehát oda törekedni, hogy magát saját gondolásának erejénél fogva a' világlényektől megkülönböztse, 's e' megkülönböztetés után olly önálló alanyvá szilárdítsa, melly aztán képes legyen a' hozzá alkalmazkodó világlényeket önmagával közvetíteni. Midőn az emberi szellem ebbeli működését folyamatosítja, a' tudat' fokáról az öntudatéra lép által.

Az öntudatnak tárgya nem lehet más, mint a' magát gondolásban tevő 's önmagára viszonyító emberi szellem. Tudni akarja, hogy mi ő, mint viszonylagos igazság? Át akarja hatni, és így értőleg akarja önmagával közvetíteni ama' tartalmat, melly léteileg már benne foglaltatik. Fölötte nehéz és szilárdított reflexio nélkül soha nem tettelezesíthető szándék! Roppant idő folyt le, míg az emberi szellem annyira megért, hogy magának, a' rá nyomasztólag munkáló tárgyvilág' súlyától megmenekülvén, e' kérdést tette: mi vagyok én mint öngondoló szellem?

Bármilly érdeklél bírjon e' kérdés' taglaló vizsgálása; mégsem lehet itt mást a' sokoldalú tartalomtól elősorolnunk azon pontoknál, mellyek nélkül a' kitűzött feladat' megközelítése majdnem lehetetlen. Többször volt már említve, miszerint a' szellem csak az által az, a' mi, hogy önmagát szabadon teszi 's tevényeinek önmagára történt viszonyítása után magát, mint olyat bírja. Az előbbi fokon nem bírhatta még magát megnyugtatólag az emberi szellem; mert nem a' tárgyak voltak övele, hanem a' tárgyak által benne szükségképen fölszendített fogalmaknál fogva ő volt a' tárgyakkal közvetítve. A' fogalmak' fölszendítésekor még is nem csak a' tárgyak hatottak rá, hanem ő is hatott a' tárgyakra: minnek következtében, midőn a' fogalmakat elfogadta, ő is tette ma-

gát mint szellem azokban. Ezen önmagának azokban történt tevése-nél fogva tehát méltán akarja tudni : vajjon azokban 's azok által önmagát azzá tette-e, mivé fogalmához képest tennie kell. Hogy pedig ezt annak rende szerint megtudhassa, minden más előtt amaz elemekre tartozik ügyelni, mellyek az öntudat' lényeges oldalait teszik.¹⁾

Midőn a' szellem önmagát gondolva teszi, tényeket hoz elő magában, mellyek gondolatoknak neveztetnek. Miből látható, miszerint a' csak most említett fogalmak sem mások, mint részben legalább a' szellem által előhozott gondolatok. Ezekből áll az öntudat' tartalmi oldala. Továbbá mivel akármilly lény sem lehet más, mint az, a' mi, kétségbe nem vonható : miszerint az önmagát gondolással tevő szellem sem tehet mást az iménti gondolatokban, mint saját fogalmát. Mire mutat mindez? Arra, hogy az öntudatos szellem : 1) magát önmagában gondolva megkülönbíti; 2) hogy a' tett gondolatokat saját fogalmával, és saját fogalmát a' tett gondolatokkal összetartja; és miután 3) azokat a' köztük létező viszonynál fogva szükségképen egyesítette, a' nyert egységet önmagában 's önmagát a' nyert egységben gondolás által fölfogta.

Egyedül a' gondolásban találjuk tehát föl azon működést, mellyben a' szellem magát önmagával közvetíti. Sikeretlenné válnék azonban e' közvetítés, ha a' gondolás a' czélszerűleg meghatározott szellem' eredeti törvényeivel mindenkép meg nem egyezne; mert épen az eredeti határozottság hozza úgy magával : hogy akkor, midőn a' szellem eredeti törvényei szerint működve, saját egyedi célját közvetlenül megvalósítja, közvetve megvalósítsa a' valamennyi világlénynek közös célját is. De hogyan, ha nem volna köztük lényeges az összefüggés? Ha pedig lényeges, minden lényben azonosak ama' törvények is, mellyek szerint a' közös cél valamennyi világlény által megvalósíttatik. Valamint a' lények eredeti határozottságnál fogva szükségképi tehát azon törekedés, mellyel a' közös cél' megvalósításában mindenik részt vesz : szintűgy szükségképi azon törvények is, mellyek nélkül a' közös cél soha meg nem valósíttathatnék.

Miután az öntudatos szellem ama' szükségképi törvényeket mind önmagában mind a' világlényekben tiszta gondolással fölfogta és szerintök működén, nem csak a' világlényeket önmagával, hanem önmagát is azokkal közvetítette, azon fokát éri el

a' közvetett önismeretnek, mellyen a' világtudat és öntudat' egy-sége vagyis az ösztudat fejleszkedik. Az ösztudat mindazt magá-ban foglalja, a' mi eddig az érintett fokokon keresztül lényeges oldal gyanánt kiemeltetett. Az ösztudatos szellem' működésének előhozmánya a' közvetett ismeret vagyis a' tudás.

Eddig a' közvetettség' fokainak bontogatása. Lássuk már most ama' sajátságokat, mellyek a' tudást a' hivéstől elkülönözik.

A' ki tudással bír, az tud valamit. Ezen valami az én, nem-én és a' kettő közötti viszony. Minthogy pedig ezekben az önma-gát szabadon megkülönítő igazság nyilatkozik meg, nyilván van: miszerint a' tudásnak vagy is a' közvetett ismeretnek tárgyát nem az általában vett, hanem a' megkülönített nyilatkozmányokban is özszerítőleg nyilvánuló igazság teszi. A' tudatoló szellem előtt két oldalról jelenik meg minden lény, mint igaz és mint nem-igaz. In-nen amaz ingatagság, melly a' tudat' határain belül mindig elő-fordul. Igaz itt mindenik lény, mert nyilatkozmányá az igazság-nak; nem igaz, mert valódi nyilatkozmányá is csak úgy lesz, ha a' többi lényekhez viszonyítottván, azok által mint szükségképi tag az egészben, szükségképen kiegészítetik.

E' kölcsönös kiegészítésben keresendő azon ok, melly miatt a' tudatoló szellem mindaddig el nem fogadja az eléje villant igaz-ságot, valamig azt a' már elfogadottnak segedelmével át nem ér-tette. Nem a' közvetlenül adott, hanem az általa mintegy előho-zott igazság az, a' mit ő szellemileg birtokolni akar. Megkívánja mindamellett, hogy a' már elfogadott és az elfogadandó igazság közötti összefüggés ne külső, hanem belső, azaz szükségképi le-gyen. Innen az okság' törvényének e' fokoni eldöntő uralkodása.

Itt játszik kizárólag főszerepet a' bebizonyítás is. A' mi kel-lőleg be van bizonyítva, igaz; a' mi nincs kellőleg bebizonyítva, nem igaz. Ezen szabály kormányozza a' közvetett igazság' elfo-gadását, mellynek itt föltéte az átértés. Átérteni pedig valamit annyi, mint annak közvetett szükségképességét megismerni. És e' közvetett szükségképességben áll a' tudás' tárgyi sajátsága.

Az alanyi a' bizonyosság' oldalára esik. Midőn t. i. az em-beri szellem az igazság' nyilatkozmányait gondolatban, tehát köz-vetítés' útján, szerzett átértés után elfogadja, olly működéseket visz véghez: mellyek benne többé vagy kevesebbé megnyugtató állapotokat eszközölnek. Ha a' végbevitt működések törvénysze-

rük, akkor az állapotok megnyugtatók; ellenben ha amazok nem törvényszerűek, ezek sem lesznek megnyugtatók. Nem az állapotok' közvetlen fölfogása vagy is az érzés tehát az, a' mi itt dönt, hanem a' reflexio' útján szerzett értés. Összetartatnak ugyan is a' működések, mint állapotok a' szellem' eredeti törvényeivel 's ezen keresztül az őállapottal, és ha ezen állapottal amazok megegyeznek, e' megegyezés hatályánál fogva nem csak az állapotokat önlétében, hanem önlétét fölleli a' szellem azokban, vagy is a' megegyezés' átértése által közvetítve lesz a' közvetett bizonyosság, mellynek sajátsága leendő a' közvetett egyetemesség.

Két sajátságot hoztunk napfényre : a' közvetett szükségképiséget és a' közvetett egyetemességet. Amaz az értett igazságnak, ez az értett bizonyosságnak sajátsága. Ámde mivel az értés a' szellem' ugyanazon törvények szerinti működésének eredménye, látnivaló : hogy az, a' mi közvetetten szükségképi, közvetetten egyetemes is, és a' mi közvetetlen egyetemes, az közvetetlen szükségképi is. De ki van ezek által mutatva a' közvetett igazság és közvetett bizonyosság' szellemünkbeni egyesége is, mellynek közvetett megismerése, a' tudás. A' közvetett igazság és bizonyosság' tárgyi egysége szüli az értést vagy mások szerint a' belátást; a' közvetett bizonyosság és igazság' alanyi egysége szüli a' meggyőződést; az értés és meggyőződés' egysége pedig szüli ama' világosságot, mely a' tudást megnyugtatóvá teszi.

És még sem nyugszik meg állandón rajta az emberi szellem. Mi lehet ennek oka? A' közvetettség, melly minden alaposága mellett végső alap nélkül szükölködvén, szükségképen ösztönözi az ismerkedő szellemet azon fokhoz vissza, hol az igazság szintűgy mint a' bizonyosság elidegeníthetlen adottságok. Ez a' közvetlenség' foka, mellytől elválasztottan a' közvetettség saját levésének szünetlenségében enyészik el. Sokaság valódi egység nélkül.

Két fokát vizsgáltuk eddig a' szellemi önismeretnek : a' közvetlent és a' közvetettet. Amazon volt egység, de valódi sokaság nélkül; emezen volt sokaság, de valódi egység nélkül. Pedig sem az elvont egy, sem az elvont sok, hanem a' kettő' életbeni egysége, vagy is az özszerűség jellemzi valódilag az emberi szellemet. A' szellem csak úgy az, a' mi, ha önmagának tevése által öneszméjét szabadon megvalósítja. Azon fokát az önismeretnek,

mellyen keresztül a' szellem magát mint öneszméjében élő lényt fogja föl, már előbb

3) Öszszerűnek neveztük. A' név is mutatja, hogy ez az előbbi fokok' egysége levén, mindazt magában foglalja, a' mi az előbbiekben lényeges volt. Magában foglalja tehát tárgyilag :

a) az igazságot, mint az általános és viszonylagos igazság' életbeni egységét, vagyis mint eszmét, melly szerint minden lény csak azért igaz, mert nyilatkozmánya valamely általa önállólag megvalósított isteni eszmének; minden létviszony csak azért igaz, mert nyilatkozmánya az isteni eszmék közötti benső összefüggésnek; végre a' létviszonyok közt saját eszméiket, mint öncéljaikat megvalósító lények' egysége, vagy is a' valóság csak azért igaz, mert eredetileg meghatározott valósítmánya az isteni eszmék' tökéletes egységének.

b) Tárgyilag tekintve magában foglalja e' fok a' szemlélés és gondolás' egységét vagy is az eszmélést, melly némelyek által hibásan tartatik azon egynek a' reflexióval. Előfordúl ugyan ez benne, de csak mint mozzanat. Az eszmélés olly működése a' szellemnek, mellyben az igazság nem csak szemléltetik hanem gondoltatik is; nem csak gondoltatik, hanem szemléltetik is. Miből világosan kivethető, miszerint az eszmélés nem azért egysége a' szemlélés és gondolásnak, mintha ezek' előhozsmánya volna; hanem azért, mert a' szemlélés és gondolás csak nyilatkozmányai az eszmélésnek.

Továbbá alanyilag tekintve magában foglalja e' fok a' közvetlen és közvetett bizonyosság' egységét, mellynek erejénél fogva az igazság' nyilatkozmányainak megészsmélésekor bennünk fölserkentett állapotok csak azért bírnak kénytető egyetemességgel, mivel bennök a' közvetlen bizonyosság érvénykedik.

Végre öszszerűleg tekintve magában foglalja e' fok a' hívés és tudás' egységét. 'S ezen egység az, mellyet öszszerű ismeretnek nevezünk. Ez azon ismeret, mellyet nem csak szükségképi-ség hanem egyetemiség is, nem csak egyetemiség hanem szükségképi-ség is, azaz mindenképi érvényesség súlyosít. Ez azon ismeret, mellyben az önmagát szervező emberi szellem az önérzést öntudással, az öntudást pedig önérzéssel hatván keresztül, alapját veté meg az önbírásnak. És csak az önbírásig jutott egyén lehet valódi tényező a' bölcsészet' országában!

A' valódi tényező' kijelölhetésén fölül a' már mondottakkal elértük azon álláspontot is, mellyről a' bölcsészet, mint özszerű ismeretekből álló tudomány az igazság és bizonyosság' egységéről, a' maga valódiságában fennakadás nélkül méltányoltathatik.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 20. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

B. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöktele alatt

Jelen az osztályból : Jerney és Wenzel r. és l. tt. — Egyéb osztályokból : Bugát, Czuczor, Gebhardt, Horváth Cyr., Kiss K. rr. tt. — Bertha, Pauler, Péntényi, Székács, Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz tüköknök.

WENZEL GUSZTÁV lt.

Szerémi György XVI. századbéli emlékiróról szólván, 's meggyezvén róla, hogy munkáját 1548-ban hihetőleg már befejezte, melly évben az előadó Szerémi' nevét a' bécsi egyetemi „magyar nemzet“ anyakönyvében önkezüleg beírva találta; kiadatlan munkája' jellemzésére néhány ismeretlen érdekes töredéket közölt.

— Következtek

PODHRADCZKY JÓZSEF lt.

eszméi a' nemzeti mythologia' felkarolása' fontosságáról :

A' magyarok, mióta a' keresztyén hitet elfogadták, minden tudományt, kevés kivétellel, romai nyelven tanultak; mert nyugaton ez volt az anyaszentegyház és tudományok' nyelve. Mihez képest Kálmán király' idejében Lőrincz esztergami érsek alatt tartott zsinatban is elvégeztetett : „*Canonici in Claustro* 1), et *Capellani in Curia* 2) *litterarie loquantur.*“ Azaz : romai nyelven. Közép korban a' *pap* = *clericus*, literátust, diákos embert jelentett.

Ez a' megrögzött szokás, hogy nálunk is a' romai nyelv kapott uralkodásra, egészen feledékenységbe menesztette a' magyar nyelv-kütfőt, a' mythológiát, az őshit' nyelvét; kivált, miután szerfölött való buzgóságból a' magyar pogányság' maradványai lassanként mind kiirtattak. A' nemzeti mythologia helyett idővel a' görög és romai mythus kapott lábra : kik tehát e' két nyelvet nem értették, vagy nem beszélték, azok nem csak az akkor gyakorolt tudományokban maradtak hátra : de még anyanyelvökből is soknál többet feledtek el, mint csak a' helynevekből is megtet-

1) Monostorban, azaz egy fődél alatt laktak; innen a' *Káptalan-szer* nevezet.

2) Nem csak a' fejedelmi udvarban, hanem az ország' főbirái' udvaraiban is.

szik; ezekből mi már keveset értünk, nem tudjuk, mit jelentenek. Nyelvünk tehát, úgy szólván, egyedül a' nép' szájában élt, 's maradt meg. Nagyon is igaz *Herdernek* aranymondása, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, XIX. kötet, II. szak: „*Nur durch die Cultur der vaterländischen Sprache kann sich ein Volk aus der Barbarey (tudatlanságból) heben.*“ — „*Die Cultur der vaterländischen Sprache*“ pedig áll annak *eredetiségére* visszavitelében, 's föntartásában. Föntartatik pedig, ha a' nemzet minden *idegenségtől* megóvja, ha rajta tanul, 's ha azt a' nemzeti mythologia' nyomán míveli 's bővíti. Mert, ha az más idegen nyelv és mythus szerint képeztetik, szükségkép el kell a' köz és írói beszédnek némelly részében a' hajdankor' eredeti szólásmódjától térnie; mert nála kiapadt azon forrás, mellyből nyelve eredetileg szívárgott. Szavait, ha szinte a' gyököket megtartotta is, nem tudja első eredeti jelentésére visszavinni, mert nincs nemzeti mythológiája.

De oly nemzet, mellynek nincs saját mythológiája, szükség' esetében, alkalmas új szavakat sem tud teremteni; mert kezében megszakadt az eredeti természetes gondolkodás' fonala. Ezért nem mutatkozik az új tárgyak' elnevezésében annyi ész (*λογικη*), mint a' régi szavak' adásában tapasztalhatni. „*Plato quoque, non impositione nuda, sed Natura duce, commode imposita esse rebus nomina docet*; — mond *Pamphili Eusebius* az 1549-dik évi *basileai* kiadásban, *Praep. Evang. Lib. 11. Cap. 3.* — *Sic igitur in Cratyllo scribit: Non est illud nomen, quod aliqui (quoniam ita velint) rei cuiuspiam indiderint; sed rerum quaedam conditio Natura duce, apud Graecos, et Barbaros — Non ergo vile quid est, o Hermogenes! recta nominis impositio, sed doctissimorum, atque praestantissimorum virorum. Tum Cratylus: Recte ais, inquit: duce Natura, nomina rebus accommodata putans, nec quemvis hoc facere posse, sed illum solummodo, qui ad naturam rei respiciens, potest ad eam nomina accommodare.*“

E' nehéz tudománynak mestere pedig a' mythologia; ez adja a' nemzet' kezébe az őskor' eszességének megszakasztott fonalát, midőn őt a' szavak' eredeti forrásához, mellyből fakadtak, visszavezeti. — Ezt a' nagy igazságot már *Mone Ferencz* győző, sőt elvitázhatatlan okokkal olly világosan megmutatta: *Geschichte des Heidenthums im nördlichen Europa. Zweiter Theil, Leipzig und*

Darmstadt, 1823. 8. ll., 274—275. r. hogy az, a' mit ő csak a' német nyelvről velősen mondott, minden eredeti élő nyelvre nézve, közönséges szabályul szolgálhat. Nyomos és fölötte tanulságos észrevételei ekkép hangzanak :

„Die alte teutsche Sprache enthält viele Wörter, deren Begriffe einem andern Gedankengang und Glauben angehören, als dem Christenthum. — Religion und Sprache ist das Aelteste jedes Volkes, ihr inniger Zusammenhang eine nothwendige Annahme. Dass also die Sprache bei den alten Völkern, wozu hoffentlich auch die Teutschen gehören, hauptsächlich durch religiöse Vorstellungen und Ansichten gebildet worden, das wird nur der läugnen, der das Wesen der Sprache, besonders einer ursprünglichen, und die wunderbare Thätigkeit ihres Geistes verkennt. Die alte teutsche Sprache ist in ihren Biegungen weit gebildeter, als die neue; daraus folgt: dass der Gedankengang des Volkes reiner, das heisst, nicht durch fremdartige Bildung getrübt war, wie jetzt. Man dachte nationeller, dem ursprünglichen Volksgeiste, und seiner Bildung gemässer.“ Azaz: következetesebben.

A' nyelv tehát az őshit, vagy mythologia' szüleménye, beöle fejlődött ki. Ennél fogva a' mythológiát nem lehet, nem kell a' történeti és nyelvészeti tudományok' köréből kizárni. Nem kell azt hinni, és másokkal elhitetni: hogy a' mythus csupa valótlan-ság, merő elmefuttatás. A' görög és romai irók azért neveztetnek, ha mindjárt nem helyesen is *Classicusok*nak, mert egészen egyházi és polgári törvények' értelmében írtanak.

Megemlítendők *Mone Ferencz*nek még jelen sorai is 278. 279. ll. „Sagen und Lieder werden von allen teutschen Völkern erwähnt, soweit man von ihnen Nachricht hat, und zwar als die einzige Art ihrer Überlieferung und Weisheit. Zugleich versichern die Alten, dass die Religion der Teutschen in ihren Aeusserlichkeiten ganz prunklos gewesen. Hieraus folgt: dass das Heidenthum unserer Vorältern im Innen, im Geiste, in der Lehre, überhaupt in Ideen bestanden. Mithin war ihre Denkungsart, Lebensansicht, Dichtung, überhaupt ihre ganze geistige Richtung und Thätigkeit, durch ihren Glauben bedingt, sie hatten keine andere Bildung, als die durch ihre Religion. — Ich glaube auch im Alterthum Spuren von Maassregeln zu finden, die auf Erhaltung des Volkscharakters, also auch der Denkungsart abzweckten. — Dazu

kommt der Grundsatz der Treue — welche in der Anhänglichkeit am alten Glauben, am Vaterlande, den Freunden und gegebenen Worte bestand, und wie es scheint, in der Anhänglichkeit des gemeinen Volkes am Alten, und in seiner lobenswerthen Abneigung vor Neuerungssucht (die nur die Folge eines aus den Fugen getretenen Lebens ist) sich noch einigermassen zeigt.“

Mentsük meg tehát azt, a' mi még az ős magyar mythusból a' nép' nyelvében élten él, időnek előtte, míg a' nép az írói nyelven nem beszél. Mert ha majd a' nép is könyvek szerint fog beszélni, még nehezebb lesz az ős magyar mythológiának kidolgozása, melly tudomány már magában is homályos, mert sehol sem találtatik nyilván megírva; ez hagyománykép csak szóval tanítottatott; így sem közönségesen, hanem hit alatt, hogy senkinek a' titkokat ki nem mondják, egyedül csak a' fölavatottak közt. Ennél fogva kétféle a' mythologia, tilkos és népies; vagy is, okos, és természetes; az volt az ész' kifolyása: ez pedig a' látható természet' tiszteletében állott. Ezért az ó világ' hite, religiója is kétféle; más volt az avatosé, más ismét a' népé; azé, 's ezé között igen nagy a' különbség.

Mi az iskolákban csak a' nép' mythusát tanultuk valahogy, ezt sem úgy, mint kellene; mert jóformán a' szerzők magok sem értik. Én több mythológ irót olvastam, de egyben sem találtam voltaképp megírva sem az egyik, sem a' másik mythológiát; ezt csak a' keletiek, görög, római, és Europa' eredeti népei' mythológiájának egybehasonlításából, 's az úgynevezett görög és római classicusok' figyelmes olvasásából lehet nagy nehezen kitulni; de úgy sem egészen, hanem csak valami részében; mert azon kívül, hogy a' pogány hit' ágazatai legnagyobb titokba burkolvák: a' keresztyénség még a' népies vallás' szertartásait is szorosán tilalmazta; mi tehát többet nem tudhatunk az ó világ' religiójából annál, mi az eddig ismert homályos kútfőkben fennmaradt. A' magyar mythologia pedig megvan a' hagyományokban, nemzeti és népmondákban, a' köznép' szokásaiban, 's a' nyelvben, mellynek segédelmével nagy részben ki lehet dolgozni, mit tapasztalásból mondhatok.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Szépirodalom. — *Czuczor Népies Költeményei*. Összeszedte és kiadta Friebeisz István. Pest, 1854. 32r. 221 és IV l. füzve 1 ft.

Tompa Mihály Versei. II. köt. Kiadta Friebeisz István. Pest, 1854. Müller Gyula bizománya. Sr. 165 l.

Tóth Kálmán Költeményei. Kiadta Nagy Ignác. Pest, 1854. Kozma nyomt. kSr. 184 l. A szerző arcképével, díszkötésben 2 ft.

Téli Csillagok. *Ferenczy Teréz* hagyományaiból összeszedte *Bulcsú Károly*. Pest, 1854. Müller Gyula bizománya. 12r. 88 lap füzve 40 kr.

Jósika Miklós Regényei. Új olcsó kiadás. 1. 2. köt.: *Abafi*. Két kötet. Harmadik kiadás. Pest, Heckenast tul. 1854. 16r. 216 és 223 l. Együtt 1 ft.

Az örökké szép műnek negyedik (nem, mint a címlapon áll, harmadik), igen csinos és bizony olcsó kiadása. Így már a kevesebbé tehető is magáévá teheti az akárhányszor gyönyörűséggel olvasható munkát. A gyűjtőcím biztat, hogy Jósika többi regényei is ily olcsó áron meg fognak jelenni (egy-egy kötet tíz garas!).

A zöld Vadász. Regény. Írta „Eszther“, „Gordiusi Csomó“ stb. szerzője. Pest, Heckenast, 1854. Sr. I. köt. VIII és 255, II. köt. 284, III. köt. 276 l. füzve 3 ft.

Történeti regény a mohácsi vész korából. Adjuk majd bírálatát.

Sirály. Történeti regény. Írta *Szathmáry Károly*. Három köt. Pest, 1854. Müller Gyula bizománya. Sr.

Török Világ Magyarországon. Történeti regény. Írta *Jókai Mór*. Harmadik kötet. Második kiadás. Pest, Müller Gyula sajátja. 1853. 12r. 195 l.

A Kalandor és Kékszakál. Írta *Sue Jenő*, francziából *Halmágyi Sándor*. Pest, 1854. Müller Emíl saj. Sr. I. köt. 178 l. II. köt. 187 l. III. köt. 176 l.

Ártatlan Mulatság, avagy Flórenc és Lion vitézeknek, úgy

szinte Marcevilla török kisasszonynak ritka példájú története. *Könyvi János* által. Budán, 1853. nyomtatta és kiadta Bagó Márton. Sr. 111 lap.

Fél századon túl a sírban nyugvó becsületes hadi! ime a mit te hetven és nyolcvan év előtt a laktanyán és őrszobában irogatva adtál földiedidnek, időrül időre megújítva nem szünek forogni a nép kezén, s ennek perceit édesíteni. A te neved is legyen áldott, hű szorgalmadért. Hol volnánk, ha minden, aransujtással fedett kebel úgy dobogott volna, mint a tied az abaposztó köpeny alatt!

— *Nyelvtanok.* — *Útmutatás a Latin Olvasásra*, mint előkészítés a latin nyelvbeni első oktatásra. Magyar és német elemi oskolák számára. Irta *Toepler Theophil Edvárd*. (Magyar és német). Pest, 1853. Heckenast. Sr. 39 l.

Lehrbuch der Ungarischen Sprache. Von G. Ed. *Toepler*. I. Theil : Ung. Grammatik. Vierte Aufl. Pest, Heckenast, 1854. nSr. XII és 325 l.

Ausführliche theoretisch-practische Grammatik der ungar. Sprache für Deutsche . . . von Prof. D. *Moritz Ballagi*. Vierte Aufl. Pest, 1854. Heckenast. nSr. 438 l.

Der schnelle Ungar . . . von *S. Neumann*. Siebente verm. Aufl. Pest, 1851. Heckenast. Sr. 96 l.

Magyar Abc, a fiú és leány iskolák számára. Helv. ifjuság oktatására. A debreceni formára. Pest, 1854. Trattn. Sr. 40 l.

— *Ifjusági iratok.* — *Szívképző Költemények.* Szerző *Márki József*. II. (hely s év nélkül). 16r. 96 l. ára 20 kr.

Tartalma : Hunyadi és Kapistrán, költői beszély 1456-ból, s egy pár névnapi vers. Ajánlatra méltó.

Flóri Könyve, nyolcvan benyomott képpel. Irta *Bezerédj Amália*. Új népkiadás. Pest, Heckenast Gusztáv. 1853. kSr. 96 és 16 kótás lap. Félkemény kötésben.

— *Történelem s rokon.* — *Magyarország és Erdély képekben.* II. kötet. Kiadják és szerkesztik *Kubinyi Ferenc* és *Vahot Imre*. Pest, 1853. Emich könyvnyomdája. n4r. 161 l. 14 acél, kő és fametszetű lappal és a szövegbe nyomott számos képekkel (összesen *hetven* kép). Füzve bolti ára 4 ft.

Tartalma ismét szintoly változatos mint becses; vannak helyrajzi, népisme, utazási darabok benne, városok, várak, vidékek,

intézetek stb, majd mindig historiai háttéren. A képek is olyakat, s többféle természeti nevezetességeket, régiségeket, eszközöket stb. tárgyalnak; sőt a befejező életrajz (Bihari Jánosé) mellett, mely itt a népzene egyik méltó képviselőjét ünnepli, Biharinak arcképe s koronázási magyarja is. Nem teszünk kifogást a gyakran szépirodalmi tárgyalás ellen, mert ez a munkát a nagy közönségnek kedvesebbé teszi, s ez úton a tudományos ismék biztosabban tetetnek köz vagyonná. De ohajtanók hogy könnyed állításokkal, figyelmetlenségekkel minél ritkábban találkozzunk. Így péld. ha a 129. lapon a moldvai csángó magyarok amugy könnyedkén „eredetileg székelyeknek“ mondatnak minden fejtegetés nélkül, nem lehet controvers kérdésben ily kategoriai modorban megnyugodnunk; vagy mikor Radul vajda levelében a cz valóban vékony sziszegőnek vétetik, ez annál botránysabbnak tetszik, miután a magyar helyesírás történetének csak fölületes ismerője is tudja, hogy régente, s amaz időben is, a cz és czi = cs. A német fordításra, mely az első kötettel már megindult, ohajtanunk kell, hogy az válogatva essék meg; ki fogná péld. Németországon egy gőzfürdő, vagy a siketnémák oktatásának leírását, mik itt mint magyar nevezetességek adatnak, mosoly nélkül ily munkában olvasni. De magának a tárgyalásnak is másnak kell lennie a magyar, másnak a német közönség számára; sok dolgok, mik nálunk nem csak elkelnek, de a kor szerint üdvösen hatnak, a külföldre nem csak érdek, de gyakran értelem nélküliek is; másfelül némely dolgokat el-elmondhat a magyar író, mert nem igen tarthat a megbírástól; de a külföld előtt kissé vigyázóbbaknak kell lennünk, péld. midőn a külön nemzeti építészeteokről nem elégséges szabatossággal szólunk. Azért az ily munka német fordítójának a tárgy felett kell állnia, a közönséget, melynek fordít, ismernie, s azt, s a magyar irodalom becsületét, tisztelnie. — Nem soroljuk el a tartalmat, az hosszas volna, s kívánjuk hogy olvasóink azzal magából a munkából ismerkedjenek meg. Jókai egy sereg rajzocskát adott, miket méltánylattel kell említenünk. Örömmel értjük, hogy a harmadik kötet is sajtó alatt van.

Egyetemes Történelem, melyet érettebb ifjak és olvasók számára írt *Maar Bonifác*, sz. Benedek rendű áldozár, bölcsészeti tudor, és a győri királyi akademiában történelem rendes tanára. Öskor. I. kötet I. része. Győr, 1853. Sauerwein Géza betűivel.

Nsr. Első, második és harmadik füzet. 1—416 l. Mindenik füzet ára 48 kr.

Egyike legbővebb világtörténeteinknek indul itt meg egy az országban jó hírű akadémiai tanár kezeiből. A bő bevezetés először a segédtudományokról értekezik, s itt az időtant és oklevéltant némi részletességgel is tárgyalja; aztán magának a világtörténelemnek szükséges előzményeit, mindenütt gazdag irodalmat sorolva el. Következik az egyetemes történet maga, különösen az afrikai és ázsiai régi társaságok, mindenütt a földírásra, műveltségre, vallás és állami viszonyokra is kiterjedve. A harmadik füzet a helleneknél szakad meg.

Hunyadiak hora Magyarországon. Irta gróf *Teleki József*. Harmadik kötet, Mátyás kir., Szilágyi Mihály és II. Pius pápa acélmetszetű képeivel. Pesten, Emich nyomd. 1853. n8r. XVI és 547 lap. Füzve 3 ft 20 kr.

Elég legyen ezen, általunk többször kiemelt classicaei becsű munkának ezuttal csak folytatását jelentenünk, mely hazánk történeteit Mátyásnak királylyá választatásától fogva egész moldvai hadjáratáig 1468-ig, s így a nagy király uralkodása első harmadát, ifjúsága dicső tetteit, tárgyalja.

Adatok Magyarország bővebb ismertetésére. Fáy *Andrástól*. Pest, 1854. Kozma. n8r. 88 l. és 7 táblázat.

Ime ez a nagy érdemű író, ki mindenütt ott van, hol szépről, jóról, hasznosról van szó, kinél a szép is, a jó is mindig benső frigyben jelenik meg a haszonnal: ismét egy nálunk új mezőn, a populationistikának státusférfiakra, tudósokra, sőt minden, hazáját igazán ismerni kívánó, hazafira nézve tanulságos mezején, melyen Süssmilch és Quetelet dicsőséget arattak, itt, ez adatszegény hazában, kitűrő gyűjtés és számolás útján az első jelentékeny kísérletet adja, s vele e tudományt nálunk is megindítja. A ti dolgotok most, e hon államismészei, őt minél előbb túlszárnyallani. Csak így fogjátok fáradhatlan öreg tudósunk munkáját méltán megjutalmazhatni.

Magyarország, nem különben Erdély, Horvát- és Tótország, temesi bánóság és szerb vajdaság *Helynévtára*, ez országokról megjelent minden térképhez, és közlekedési használatra készíté *Magyar Mihály*. Első füzet. Pest, 1854. Magyar Mihálynál. 1854. n16r. 144. szelet. Az egész munkának 3 füzetben előfiz. ára 2 fr.

Igen használható kézikönyv mind az ügylet, mind a tudomány embereire nézve. T. i. a lehetőségig teljes lajstroma a címen megnevezett országok valamennyi városai, falvai, magán csárdái, malmi, pusztái, népespusztái s várainak, a megye vagy kerület, szomszéd nevesebb hely, uralkodó népiség s lakosszámnak; annál kényelmesb, miután egy munkánk sincs, mely amaz országok összes helyneveit foglalná magában.

A Török Birodalom leírása. Kidolgozta *Fényes Elek*. Pest, 1854. Heckenast. n8r. 480 l., a török birod. szinezett földabroszával együtt, füzve 3 ft.

A török-orsz. harc európai és ázsiai színhelyének részletes leírása, történeti bevezetéssel és térképpel. Bécs, 1854. n8r. 40 l. füzve 36 kr.

A Korán. A törökök politikai, társalmi s vallásos törvénykönyvek, és a törökök jelen alkotmányának, kormányzatának, államszervezetének stb leírása. Kiadja *Szokolay István*. Első és második füzet. Pest, 1844. Emich bizománya, 16r. 384 l. füzve 1 ft. 20 kr.

Szent Sír. Petrichevich *Horváth Lázár* után Komáromi Ferenc. Kiadta Friebeisz István. Pest, Müller bizománya. 1854. 8r. 127 l. (A szerző életével).

Utazás Keletindiókon (Ceylon, Java, Khina, Bengal). *Gr. Andrassy Manó*. Pest, Emich nyomd. 1854. Atlaszréthben 166 l. első rangú művészekről készült 16 színes képpel. Díszkötésben 32—38 ft.

Ezen ritka, nálunk látatlan díszszel kiállított érdekes munkáról lesz alkalmunk bővebben szólni.

Az ókorbeli Földírat és Történelem Alaprajza, feltanodai s magán használatra. Németből *Pütz Vilmos* után némi adalékokkal bővítve magyarítá *Thüringer Ambró*, bölcsészettudor. Pest, 1854. kiadja Heckenast G. n8. VIII és 490 l.

— Törvénytud. — *Az új austriai Büntető Perrendtartás magyarázata*, a törvény eredeti szövegével, és esetenként számos példával, összehasonlítva előbbi eljárásunkkal, valamint a legújabb francia, angol, porosz s egyéb németországi perrendtartásokkal. Irta *Szokolay István*. Pest, 1853. Geibel A. bizománya. n8r. 266 l. füzve 2 ft.

A magyar Házi Ügyvéd, a köz életben előforduló minden-

féle irománpéldákkal, a legújabb törvények szerint szerkesztve. Irta *Szokolay István*. Pest, 1853. Geibel bizománya. n8r. 213 lap. füzve 1 ft. 20 kr. ep.

Tartalma : 1. Polgári törvény szabályai mindenféle iratpéldákkal. 2. Polgári perrendtartás iratpéldákkal. 3. Váltótörvény s az új eljárás váltók s más iratok példányaival. 4. Birói illetőségek peres és nem peres ügyekben. 5. Telek- s betáblázási könyvek körüli eljárás iratpéld. 6. Hagyatéki, árvaügyi, hitbizományi eljárás péld. 7. Bélyegtörvény s díjszabások. 8. A legújabb csőd-törvény.

A Hagyatékok tárgyalása, gyakorlatilag előadva... (*Brzezina Fr. után*) ford. *Matics Imre*. Pozsony, Schmidt nyomd. 1853. n8r. 312 l. (Két nyelven).

Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve. Az austriai birodalmi törvényhozás jelen állása szerint, különös tekintettel *Magyarországra*. Irta Dr. *Récsi Emil*, cs. kir. egyetemi rendes nyilvános jogtanár. Pest, 1854. Heckenast G. sajátja. 8r. Első kötet: Az összes közigazgatási szervezet és az államszolgálati viszonyok rendszeres előadása. XII. és 396 l. A még megjelenendő két utóbbi kötettel együtt 6 ft.

A végrendelkezési és örökségi ügyekre vonatkozó összes törvények rendszeres és kimerítő magyarázata. Irta *Oláh László*. Pest, Emich bet. 1854. 8r. 150 l. füzve 2 ft.

Bölcsészeti Jogtudomány vagy Természetjog. *Gros H. K.* után *Greguss Ágost*. Pest, Heckenast. 1854. 8r. VIII és 180 l.

Az első munka nyelvünkön, mely az észjogot egész terjedelmében tárgyalja, t. i. nem csak a természeti magán-, hanem az állam- és nemzetközi jogot is. A hat kiadása eredeti, mely újjörögre és dára is le van fordítva, mind szellemre, mind előadásra a legjobbak egyike: t. i. szabadelmű, gyakorlati, s tömörtésége és szabatossága mellett világos. Fordítása jeles bölcsész irónkhoz mindenkép méltó.

Gyakorlati Tanácsadó Adó és Illetéki ügyekben. *Hahn Mihály* cs. kir. aladófelügyelőtől Pesten, magy. és németül. Pest, 1854. Heckenast. n8r. 1. füzet, 136 l. és két táblázat.

A legújabb Urbéri és Földtehermentesítési Törvények gyakorlati magyarázata, irománpéldákkal. Irta *Szelle Károly* ügyvéd. Pest, 1854. Müller Gyula bizománya. 8r. 159 l.

— Szám- és mértan. — *Számítástan* (arithmetika). Alsó gymnasiumok számára írta Dr. *Mocnik Ferenc* . . a negyedik kiadás után ford. ifj. *Szász Károly* tanár. Első rész az I. és II. osztály számára. Pest, 1854. Heckenast sajátja. n8r. 169 l. füzve 48 kr.

Számítan. Új elvek szerint dolgozták *id. Szász Károly*, m. t. társ. rendes tag, volt nagyenyedi tanár, és *ifj. Szász Károly* nagy-körösi tanár. Első rész. Elméleti általános számítan (algebra). Pest, 1853. Heckenast G. sajátja. n8r. (X és) 215 l.

Elemi Géptan. Köz használatra írta *Thüringer Ambró.* Pest, 1854. Heckenast. Sr. 119 l., szövegbe nyomott számos fametszetű ábrákkal.

— Természettudományok — Természetrájsz Elemei alsóbb gymnasiális osztályok számára. Dr. *Soltész János* által. S. Patakon, a főiskola költ. és bet. 1853. n8r. 1—96. lap.

Álattan felsőbb iskolák számára, készítette *Leunis János* hildesheimi tanár . . magyarra ford. *Jancsó József*, a m. természet-tud. társulat r. tagja. Első rész: Csontvázas állatok. Két füzet. Pest, 1853. kiadja Heckenast G. n8r. VIII és 213 l. 1 ft. 12 kr.

Erdőgazda. Elméleti s gyakorlati segédkönyv mezőgazdák, kezdő erdőszők, általában minden ügybarát s nagyobb földbirtokosok számára. Írta *Beiwinkler Károly*, okleveles gyakorló erdősz s cs. k. reclamationalis erdőbiztos. Pest, 1853. Lukács könyvnyomd. Sr. X és 101 l. 3 köiratu táblával s a szövegbe nyomott fametszetű rajzokkal.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

EGY NEVEZETES HAZAI TALÁLTMÁNY. — *A Seltenreich-féle mentő golyó.* — A lipcei képes újság f. évi jan. 7-dikén, 549. számában egy bizonyos Dr. Gianutti által Párizsban mutatott eljárás iratik le, mely szerint nagy terhek is bármely vízmélységből kiemeltethetnek. Ezen eljárása abból áll, hogy a buvárharang segedelmével felfűtött léggolyók erősítetnek az elmerült tárgyakhoz, s hogy egy, a léggolyóhoz alkalmazott réz szekrényben ketted-szénsavas szikany (natrum bicarbonatum) és sósav által gáz állíttatik elő, mely a golyóba szállván, azt kiterjeszti és általa a terhet kiemeli.

Az én eljárásom a terhek kiemelésében, mely szerint, mint az alább következő leírásból kiténik, légköri levegő alkalmaztatik, sokkal egyszerűbb; s én azt már 1843. évi májusban találtam fel, s az akkor fennállott magyar iparegyesületnek azon 1843. évi oct. 6-dikán terjesztettem elé megvizsgálás végett, 1844-ki január 16-kán pedig egy magam által készített *mintát* is nyúj-

tottam be. De fájdalom a kinevezett vizsgáló bizottmány azt ad acta tette, s így e találmány mind eddig megvizsgálatlan maradt. *Vállas Antal*, egyik tagja azon vizsgáló bizottmánynak, mielőtt Amerikába ment által, Párizsban mulatott, s méltán kérhető: vajjon nem ez úton jutott-e Gianutti Dr. ez eszme, e titok tudomásába? Minden esetre teljes joggal reclamáltam e találmány elsőbbségét az említett lipesei képes újságban folyó évi martius 31-kén, mely számban annak leírása s a mintának rajza is megjelent: mely az iparegyesület egyéb vagyonával együtt a magyar nemzeti muzeum birtokába jutván, ennek műtani osztályában, 753. számmal jelelt dobszban tartatik. Imé az itten is fametszetben.

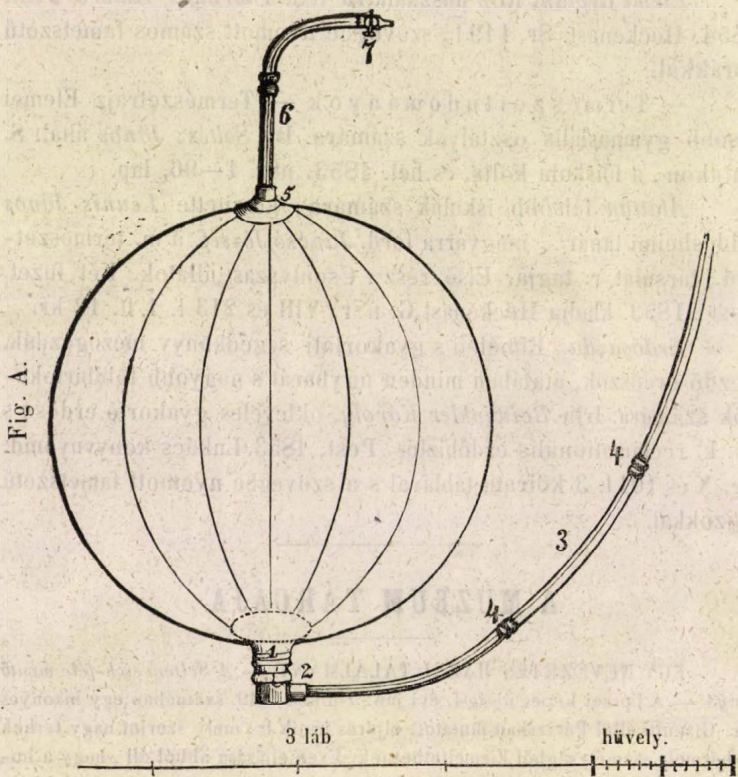

Fig. A. A vizellenes szövethől készült golyónak átmetszete.

- 1) Szelep-edény csappal, cinezett vaspléhből.
- 2) Póteső.
- 3) Hajlékony cső drótból vizellenes szövettel bevonva.
- 4) Pótrészek csavarokkal.
- 5) Szelep-edény a lég kibocsátására.
- 6) Hajlékony cső, mint 3) sz.
- 7) Szelep a lég kibocsátására.

Fig. B.

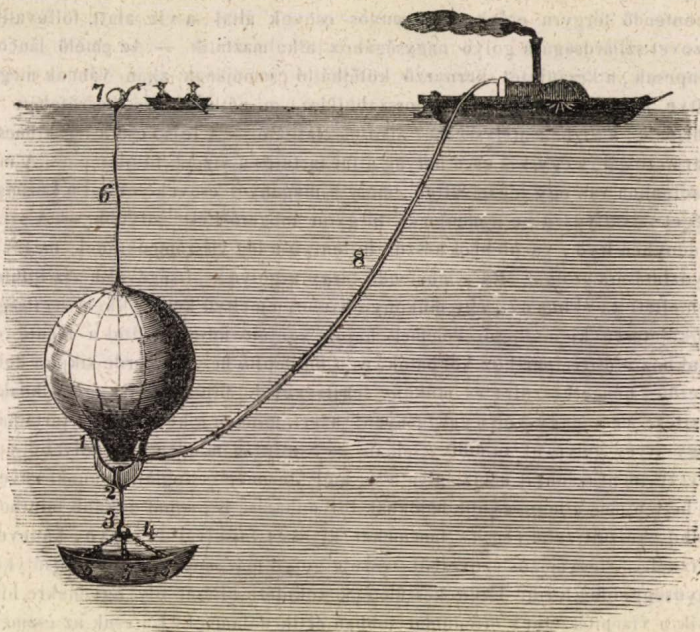

Fig. B. A golyónak képe a kötélhálólával.

- 1) A függőleges köteleknek végsosója.
- 2) Beakasztott vas karika.
- 3) do vas horog.
- 4) Láncok.
- 5) Besrófolt vas horgok.
- 6) Hajlékony cső.
- 7) Kis golyó, a cső függőleges tartására.
- 8) Hajlékony cső a légnak a golyóbai beszívattyúzására.
- 9) Szivattyú edény a mentőhajón.

A hajózás is az én mentő- és biztosító készültem elvén nyugszik, s a találmány horderejét minden gondolkodó fő a legnagyobb fontosságúnak találhatja. Bár vele nagyobb szerű kísérletek történnének, melyek azonban egy vagyontalan magán tudós erejét felülmúlják.

Következzék már most a magyar iparegyesület elibe terjesztett benyújtványom, szóról szóra a nemzeti muzeumban fentartott eredeti szerint:

„A savanyú vizet tartalmazó palackok fölnyitása alkalmával annak fe- nekén keletkező lég-golyócskák, melyek fölemelkedéskor alkalmával mindig az üledékek részecskéit vonják föl magokkal, tökéletesen megfejtik az én készültemnek (apparat) eszméjét, mely által elsúlyedtt javak, sőt hajók is a víz mélyéről napvilágra hozhatók. A készüllet áll egy vízelvező szövetből lég-

hajó alakjára készült golyóból, mely töltetlenül, buvárharang segítségével a mentendő tárgyra erősítve, ruganyos csövek által, a víz alatt fölfuvatik. A szövet szilárdsága a golyó nagyságához alkalmaztatik. — Az emelő láncok és kapesok, a készüléket környező kötélháló csomójának alján vannak megerősítve. A ruganyos csövek meghosszabbítása, mi pótlékesövek besröfolása által történik, a víznek mélységéhez alkalmaztatható. — A felső cső a lég kibocsátására szolgál, s egy kis uszó hólyag által tartatik a víznek fölületén. — A mentő csólnakon van egy légszivattyú, mely a magányos csöveken által a közönséges léget szivattyúzza be a mentendő tárgyon megerősített golyóba. — A szelep-edényben lévő, vaspléhből készült billentyű a lég visszamenetének megakadályoztatására szolgál. Ha a mentendő tárgy a golyó segítségével a víz fölületéig emeltetett, akkor az, egy műköny (Krahe, emeltyű kerekkel) segítségével tökéletesen kiemelhető. Főlemelt hajók vontató kötelek által a mentő csólnakhoz erősítve parthoz vonhatók, és a hajóépítő helynek ferde síkjára helyezhetők, hengerkészület és műköny segítségével. Miután az ily golyóknak készítése nem nagy költséget igényel; azért minden kikötő helyen tartathatnék egy ilyes golyóval ellátott csólnak. — S miután minden test súlyából annyit vesz, mint mennyit a víz sulya tesz, mely tériméjét elfoglalja; annál kevesebb lehetlen még a legnagyobb hajóknak fölvonhatása is, annál inkább minthogy a fából készült teke (egyes fanemeket kivéve) fajsúlyát tekintve, könnyebb a víznél. A fénymázos szövelből készült golyó már magában véve fajsúlykőnynyúséggel fog bírni. Ezen készülétek tökéletesbítését oly egyénekre bízom, kik a vízépítészetet s erőműtant jobban értik nálamnál. Én csak az eszmét kívánom elfogadva és megvizsgálva látni. — Ezen olcsó műtét lehetősége világos, s azért ezen egy alapos gépész általi elkészítésére fordított költségek hasztalanságától félni nem kell, hogy alapos kísérletek s kiszámítások tétethessenek, mit nekem tennem lehetlen. — Kévéssel ezelőtt (a Pester Tageblatt következtében) egy orosz tiszt, egy villanyos készülék feltalálásaért, melynek segítségével elsüllyedt ércek vonhatók föl, 10,000 rubelt kapott; az én készülétem által pedig minden mozgékony test, nem tekintve annak nagyságát és minőségét, ha nem egy, tehát több reá alkalmazott léggolyók által napvilágra hozható. — Mint szegény nevelő, munkámért és hasznos gondolkodásomért, én is remélek hazámtól egy mérsékelt ajándékot kaphatni. Ez által inkább lehetnék azon helyzetben, hogy physikai vizsgálódásimnak jobban utána látva, a haza közjává előmozdíthatnám. — Más részről körülményeim sem engedik, hogy az iparegylet tagja lehessen, a mi különben legforróbb ohajtásom; miután szabad időmet mindig physical s ipari vizsgálódásokra szentelem, de itt Gyarmaton egészen elkülönözve az iparágtól, nincs alkalmam eszméimet szakértő s befolyásteljes egyénekkel közlenem. Talán ezen találmányom alkalmat fog szolgáltatni arra, hogy a képző egyletnek tiszteletbeli tagja lehessen.

Melléklet. Az ilyes víz alatt fölfuvandó bürzsákoknak használata alkalmaztatható volna arra is, hogy a sérülést szenvedett hajókba tolódo víznek kiszivattyuztatása helyett, mely különben is csak rövid időre menti meg a hajót az elsüllyedéstől, a vész közeledtével, ilyes a víz alatt a hajók oldalához erősített hajlékony csövek által, egy légszivattyúval összekötöttesbe hozatnának. A légnek ilyes bürzsákokbai beszivattyuztatása, bizonyosan jobban megmen-

tené a hajót az alásüledéstől, mint a víznek fásasztó kiszivattyúzása, mely különben is, mint már fölebb mondva volt, a hajót a süledéstől meg nem mentheti, s alig enged annyi időt, hogy a hajósnép csolnakokon menekülhessen. Töltetlen bőrsákok a nélkül is nagyon csekély helyet foglalnak, s azért mindig a hajón hordhatók. Ezenkívül talán lehetséges lenne ilyes víz alatt fölfuvtott bőrsákokat vízepítészeti gépek mozgására is alkalmazni.

Oct. 6-dik 1843.

Seltenreich Károly,
B. Gyarmaton.

Reclamatión jogosságáról ítéljen a tisztelt közönség.

Pest, apríl 11. 1854.

Seltenreich Károly,
egy szab. felsőbb nőképezde előljárója.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XX. Petrus Miseratione Divina tituli Santi Cyriaci in Thermis sacro Sanctae Romanae Ecclesiae pbr Cardinalis Reginus ad Hungariae Bohemiae ac Poloniae Regna, nec non Prussiam, Russiam, Livoniam, Littvanjam, Valachiam, Silesiam, Lusatiam, Moraviam, Transsylvaniam, Dalmatiam, Schlavoniam, Chroatiam, Corbaviam, Moscoviam omnesque et singulas Regnorum et provinciarum praedictarum Civitates, Terras ac loca illis subjecta et alia eis adjacentia, Aplicae Sedis Legatus de latere, Universis et singulis praesentes literas inspecturis Salutem in Domino sempiternam. Notum facimus quod Sanctissimus in Christo Pater et Dominus noster Dominus Alexander, divina providentia Papa sextus, provide et pie considerans, quod pervidissimi Turci, Christi nominis hostes, Christianum sanguinem continuo sitiens suum malum et iniquum propositum ferventius prosequentes, nihil aliud die noctuque querunt, et excogitant, quam omnia Christianorum dominia suae tirranidi et spurcissimae Sectae subjicere et legem Christi Redemptoris nostri subvertere. Et cum propterea idem Sanctissimus Dominus noster pro tuitione Orthodoxae fidei intendens, omnino favente altissimo, magnam contra ipsos perfidissimos Turcos parare Expeditionem et amplius suos impetus non expectare. Concessit omnibus et singulis utriusque Sexus Christi fidelibus, pro hujusmodi expeditione, contra dictos perfidissimos Turcos juxta ordinationem nostram seu Commissarios et delegatos nostrorum, manus adjutrices porrigentibus ultra Jubileum et alias Indulgentias, gratias et facultates, quas Christi fideles obtinere possunt, visitando Ecclesias per nos aut Commissarios seu Subdelegatos nostros deputandos prout in literis Apostolicis desuper Confectis plenius continetur, quod possint eligere Confessorem Secularem vel regularem, qui ipsis omnium peccatorum suorum, de quibus corde contriti et ore confessi fuerint, in sinceritate fidei imitatae Sanctae Romanae Ecclesiae, ac obedientia et Devotione ejusdem Sanctissimi Domini Nostri Papae et Successorum ejus Canonice intrantium persistentibus, semel tamen in vita. De reservatis exceptis contentis in Bulla quae in Die Coenae Domini legitur. De aliis vero non reservatis casibus quoties fuerit oportunitum absolutionem et poenitentiam salutarem impendere. Nec non semel dunta-

xat in vita et in mortis Articulo, ac etiam toties quoties de eorum morte dubitant. Et si tunc decedere non contingat omnium peccatorum suorum plenariam indulgentiam et remissionem concedere valeat. Indulsit etiam idem Sanctissimus Dominus noster de Apostolicae Sedis plenitudine et liberalitate omnes utriusque Sexus qui manus adjutrices ad hujusmodi opus visitando vel mittendo porrexerint ac omnes et singulos eorum parentes defunctos aut eorum benefactores qui cum Caritate decesserunt in omnibus precibus suffragiis elemosinis, jejuniis, orationibus Missis horis Canonicis disciplinis peregrinationibus et ceteris omnibus spiritualibus bonis quae fient et fieri poterunt in tota universali Sacro-Sancta Ecclesia militante, et omnibus membris ejusdem ac de omnibus operibus meritorii qui arma contra ipsos perfidos Turcos assumentes promerebuntur, perinde ac si personaliter ad hujusmodi Sanctam Expeditionem se converterent ac se exercerent participes in perpetuum fieri. Et ne super premissis a quoquam verti posset in dubium, voluit idem Sanctissimus Dominus Noster, quod praesentibus nostris literis tanta adhibeatur fides, quanta adhiberetur, si sub Bulla sua plumbea expeditae forent: Et quia *Petrus Nobilis Zay*, nec non conjux sua *Barbara* ac filia *Magdalena*, ad hujusmodi sanctam Expeditionem juxta Summi Pontificis intentionem nostramque seu Commissariorum et Delegatorum nostrorum ordinationem prout per praesentes literas in Testimonium a nobis traditas approbamus manus porrexerint adjutrices, ideo auctoritate Apostolica nobis commissa ipsi ut dictis gratiis et indulgentiis uti et gaudere possint et valeant concedimus pariter et indulgemus per praesentes Datum sub sigillo nostro ad hoc ordinato Die decima sexta mensis Maji Anno Domini Millesimo quingentesimo secundo. Forma Absolutionis Totiens Quotiens: Misereatur tui Dominus Noster Jesus Christus per meritum suae passionis te absolvat auctoritate Cujus et Aplica mihi in hac parte commissa et tibi concessa. Ego te absolvo ab omnibus peccatis tuis in nomine Patris, Filii et Spiritus Sancti Amen. Forma Absolutionis et plenariae Remissionis semel in vita et in mortis Articulo vel verisimili: Misereatur tui Dominus noster Jesus Christus per meritum suae passionis te absolvat. Et ego auctoritate ipsius et Aplica mihi in hac parte commissa et tibi concessa absolvo te primo ab omni sententia excommunicationis majoris et minoris si quam incurristi; deinde ab omnibus peccatis Contritis, confessis et oblitis conferendo tibi plenariam omnium peccatorum remissionem et eadem auctoritate remitto tibi poenas in praesenti Seculo et in purgatorio patiendas. In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti: Amen. (L. S.)

Az ezen oklevélben említett *Zay Péter*, ki egyenes férfiágon származott az Árpáddal Magyarországot elfoglaló *Loja* törzsökös nemzetségből, szül. 1450. † 1508., *Chemeri Zay János* fia volt. Hitvesével, *Lankai Kamarás Borbálával* nemzést a fenn nevezett *Magdolnát* és honunk történetében ismert *Chemeri Báró Zay Ferencet*, *Zay-Ugróc örökös urát*, szül. 1498. † 1570. Ez utolsó — úgy látszik — azért nem említetik az itt közlött okmányban, minthogy 1502-ben mint négy éves gyermek, a törökök elleni had előmozdításában természetesen részt nem vehetett. E helyen talán méltó lesz említeni, miszerint ezen báró *Zay Ferenc*, hitvesével *Gara Borbálával*, a híres *Gara-család* utolsó csemetégével, a *Garanemzetség* minden oklevelei a *Zay-családra* szállottak, és általa mai napig *zay-ugróci* levéltárunkban híven őriztetnek. Tovább, talán sok magyar genealóg

előtt nem lesz érdektelen érinteni, miszerint a nevezett *Chemeri báró Zay Ferenc* már 1560-ban jul. 1-én díszesített fel a bárói örökös címmel, mind két nembeli utódaival együtt I. Ferdinánd által, minek következtén a Zay, most grófi család, a honunkban még virágzó mágnási családok közül az első volt, mely örökös mágnási méltóságra emeltetett. Következtek a Nyáryak, Csákyak, Révaiak, Nádasdiak, Batthyányiak, Erdődyek, Forgáchok, Pálffyak stb. Ez utolsók, t. i. a Pálffyak, viszont elsők voltak, kik a Magyarországbán még most létező családok közül grófi címmel ajándékoztattak meg. Azon netalán észrevételre, hogy a grófi cím a most is még virágzó több családok tagjai által még 1600. előtt használtott, mert olvassuk péld. Comes Emericus de Perén, Comes Thomas de Nádasd stb, azt kell érintenünk, hogy ezen Comes-féle címzet nem az egész családot illette, hanem csak azon tagjának tulajdonítottott, melynek hivatala volt a Comes címmel egybekötve p. o. Comes Palatinus, Comes Poseniensis, Comes Temesiensis, Comes Montis Claudii stb, mi ezen kérdést mélyebben nem kutatóknak alkalmat nyújtott, hogy tévedésből, egyes személy címzetét egész családjára ruházták. Legújabb időkben hasonló eset adta magát elő a Princeps címmel is, t. i. a Princeps Alexander a Rudna-val, mely címzet többször használtott az Alexander de Rudna Princeps-Primas Regni Hungariae helyett; hiszem a legrégebb oklevelekben is a comesi cím előfordul, és alig találhatik egy nevesebb és régi magyar nemes család, melynek ősei közt ne találhatnának Comesek a nélkül, hogy jelen utódai a grófi címet használnák. E tekintetben a magyar genealógokat tévutakra leginkább Lehoczky Stemmatographiája vitte. Ezen munka, őszintén szólva, csaknem egészen haszonvetetlen, minthogy teli van tévedésekkel, koholmányokkal és sajtóhibákkal. Ezen jámbor tudós, genealogiko-chronologikai adataiban a századokkal kedve szerint disponált; régi családokból újakat, újakból régiket faragott, és, ha épen úgy tetszett, a törzseket Noe bárkájában is kutatta!

*Gr. Zay Károly *)*.

— *Időszaki sajtó.* — Martiusban megtörtént az, mi a magyar lapirodalomban még talán sohasem történt ezelőtt: a szépirodalmi lapok csökkentek s háttérbe szorultak! E különös esemény okát azonban nem annyira irodalmi fejlődésünk beléletében, mint inkább külső viszonyokban találjuk. Említettük volt februári szemlénkben, hogy a *Déliabáb* megszűnt. Ezen megszűnést nem az előfizetők hiánya, de azon körülmény okozta, hogy a nemzeti színház igazgatója, ki, mint e lap szerkesztője, azt a nemzeti színház közlönyévé tette, nem

*) Valódi örömmel üdvözeljük a nemes grófot, a fen előforduló Chemeri Zay Péternek egyenes férfiágon kilencedik ízbeli utódját, mint archivalis közlőt, lapjainkban. Ő mint társbírtokosa családi levéltáraink egyik legnevezetesebikének, szíves volt ezentúlra is ígérni okmányos közleményeket. De mennyi felvilágosításokat várhat historiánk, ha ő a Garai nemzetiség levéltárának nem csak regestáit, de okleveleit is a m. akadémia megindítandó történeti forrásgyűjteményében, egy testben közlendi! s ha szép példáját más régi családok is követendik! E téren nemes nemzetségeink dicsősége a hazáéval összeforr, s azért reménylünk, hogy amaz akadémiai publicatio versenyt hozandja a diplomatikai aranysemekek halmazait. *Szerk.*

tudott továbbra oly közlöny élén maradni, melyben, mint szerkesztő, kénytelen lett volna önmagát, mint nemzeti színházi igazgatót, sok esetben méltán megróni. A *Déliáb* tehát megszűnt, s hogy előfizetőit kielégíthesse, martius elején bekebelezte magát a *Hölgyfutárba*, miután egy évvel előbb a *Budapesti Viszhangot* kebelezte volt be önmagába. Így a *Hölgyfutár*, két megbukott szépirodalmi lap erőivel gazdagodva, közleni kezdé a *Déliábban* megkezdett cikkek folytatásait. Legkevésbé sem helyeselhető eljárás, mely, a mint egy részről a *Déliáb* előfizetőit ki nem elégítheté, úgy más részről a *Hölgyfutár*éit is méltán boszanthatá, miután ezek most kezdetek nélküli folytatásokat kaptak. Legcélszerűbb lett volna, a *Déliábban* megkezdett cikkek végeit külön mellékletben, a *Déliáb* alakjában kinyomatni, e lap előfizetőinek megküldeni, s így aztán őket a *Hölgyfutárral* kárpótolni, hanem ezzel is úgy, hogy ebben se kapjanak töredékeket. A dolog azonban már megtörtént s nem lehet rajta változtatni. A *Hölgyfutár* maga is nem sokáig vitte. Martius 19-dikén bekövetkezően Nagy Ignác halála, ki e lapnak tulajdonosa és szerkesztője volt, a lap további megjelenése mindaddig felfüggesztetett, míg új szerkesztő nyerne jogot annak további folytatására. A *Hölgyfutár* utolsó száma martius 18-dikán adatott ki, s e hó folytatában többé meg sem jelent. (Azóta ismét megindult).

Darab ideig tehát egyedül a *Divatcsarnok* volt időszaki szépirodalmunk képviselője, de — fájdalommal kell kinyilatkoztatunk — igen-igen gyenge képviselője. Némi tekintetben mondhatnók, hogy a *Honderü* nyomain indul; s ha ebben azon cél rejlik, hogy a közönség rangosabb és vagyonosabb osztálya a magyar olvasmányoknak megnyeressék, úgy nem roszaljuk az édesgető modort, de megkivánjuk egyszersmind, hogy a lap irodalmi tartalma ne legyen — hogy mondjuk — tartalmatlan. Pedig a *Divatcsarnok* martiusi füzetei bizony kevés becses olvasmányt nyújtanak. Olykor akadunk oly háklóvésekre is, melyek nem képesek tiszteletet gerjeszteni az illető írók ismeretei iránt. Így például egy adomában — mert adomák és érdektelen események mindig bőségesen közzöltetnek — a pápa *guardia nobile*-je komolyan „nemes gvardián“nak van fordítva. E lap kiadója az olasz irodalom útegyengetője hazánkban, s nem kellene megszenvednie szerkesztője ily botlásait. Mí megvalljuk, még mindig nagy reményeket kapcsolunk — a nemesebb, magosabb szépirodalomra nézve — a *Divatcsarnok*hoz, s ennél fogva igen roszul esik, midőn látszik, hogy a vezetők nagyobb gondot fordítanak nyegle tetszetességre, kedvvhajásatra, mint belértékre. Minek azon távirati sürgönyök, hogy a párisi divatképek most utaztak keresztül Brüsszelen? Nem akarjuk roszalni az ingyen albumokat, a műmellékleteket, s egyéb előnyöket, melyekkel a *Divatcsarnok* művezére az előfizetőket kecsegteti; csak azt ohajtjuk, ne váljanak e külsőségek főcélá s ne áldoztasék fel nekik az, miben a folyóirat erkölcsi súlypontjának rejleni kell. Úgy látszik, megalázzuk az irodalmat, ha csak eszközül, s nem egyszersmind célul is tüzzük azt ki, s még inkább, ha nála alantabb álló célokra használjuk eszközül. Hogy az irodalom a vele cselekvőleg foglalkozónak kenyeret is adjon, az méltányos és igaz követelés; de azért . . . Hanem hagyjuk el. Csak arra kérjük a *Divatcsarnokot*, válogassa meg cikkeit minél gondosabban, sohase vessse félre a valóban becses, ha netán egy kis áldozatba kerülne is, és kövesse Franklin elvét, ki azt mondá, hogy nem kell soha megvenni valamit csak azért,

mert olcsó. Mi legtisztább szívvel ohajtjuk a *Divatcsarnok* virágzását, s épen ezért őszintén mondtuk el észrevételeinket, melyek, reméljük, a tisztelt szerkesztőség által figyelembe fognak vétetni.

A *Vasárnapi Újság*ból martiusban megjelent a négy első szám. Eleinte, mintha habozott, tapogatózott volna a szerkesztőség; a lapnak nem akart semmiféle határozott színezete lenni; már-már félt volt, hogy adomagyűjteményé fog válni; olykor tulmagosan szárnyalt, máskor ismét a mindennapiságig aláta magát: végre a negyedik számmal, melyet, valamennyi addig megjelent számok közt, hangmodorára nézve az egyedül sikerültnek tartunk, úgy látszik, belétalált azon kerékvágásba, melyben maradnia kell, ha haladni, azaz feladatának meg akar felelni. Némi egyhangúság — a magyar írók sanyaru életére vonatkozólag — keresztül vonul ugyan ez utolsó számon is; de itt már örömmel veszszük észre az adomák mellőztetését. Jól teendi a szerkesztőség, ha a tanulságost mindenkor mulattatóval fogja fölereszteni vagy legalább keverni, de mindig úgy, hogy amaz első legyen az elsőség. A mulattatót (ezen vállalatnál) mi csak eszköznek tartjuk arra nézve, hogy azon osztályban, melyre a lap számítva van, általában kedv és ösztön gerjesztések az olvasás, a tanulás iránt. Úgy akarjuk tekinteni a *Vasárnapi Újságot*, mint a nagyobb lapok s komolyabb olvasmány útegyengetőjét. Célja legyen, terjedtebb olvasó közönségnek megvetni alapját, s így a művelt közérzületet némes irányban mindinkább szilárdítani és edzeni. E végből helyes, hogy a könyvismertetéseknek állandó rovat nyitattott. Ismeretek terjesztése tekintetéből állandó rovatot kellene nyitni a felfödözések, találmányok, újítások leírásának is. Természet-tudományi cikkeknek sem szabad hiányzani. E részben a legérdekesb és közvetlenül hasznos tünemények magyarázatával lehetne kezdeni. Bizonyosan minden olvasót érdeklí p. o. a távirat, s ezek között egy lesz, kinek csak némi sejtése legyen is annak szerkezetéről. Hányan szeretnék tudni, mik azon gézgépek, melyeknek bámulatos hatásait mint csodákat szemlélik! Mily közhasznúak pedig a gazdászat, háztartás körüli javítások, mindenki el fogja ismerni bizonyítgatások nélkül is. Mindezekre okvetlenül ki kell a szerkesztőségnek figyelmét terjesztenie, s ha olykor-olykor ad is rajzokat *Omer* pasáról vagy *Lajos Napoleon* vadászkiéretéről a párisi és lipcei képes újságok clichéi után, adjon többször eredeti arcképeket jeles emberekről, kivált magyarokról, adjon még többször — akár eredetileg, akár másolatban — rajzokat gépekről, nevezetes riikáságokról, érdekes természeti tüneményekről stb. Földmivelésünk és iparunk felvirágoztatása jelenleg életkérdés; nagy elterjedésre számított folyóiratnak ezt mindig szem előtt kell tartani, és annyival inkább, mert a *Gazdasági Lapok* csak a képezettebb és vagyonosabb olvasó közönséggel állanak közlekedésben. Szóval, ügyekezze a *Vasárnapi Újság* magát minden magyar háznál nélkülözhetlenné tenni. Ezzel a többi — politikai, tudományos, gazdasági, szépirodalmi — lapoknak nemhogy nem ártand, sőt ezeknek is mindinkább terjedését és hatását előmozdítandja.

Egyéb magyar folyóiratainkra nézve nem levén ezuttal különös észrevételeink — ha csak a már többször mondottakat újra elmondani nem akarnók — azokról hallgatunk; s ezután szemléinkben is általában csak akkor fogjuk az egyes lapokat felemlíteni, ha bennök vagy valami rendkívülibb, közelebből

tudományos és közhasznu hozományokat, vagy pedig — minthogy kritikuskok vagyunk — valami fontosabb megróni valókat találunk. Azon reménnyel kecsesgetjük azonban magunkat, hogy az *Új M. Muzéum* olvasói, ha gazdák, a *Gazdasági Lapokat*, ha katolikuskok, a *Religiót*, ha szülék vagy nevelők, az *Ifjuság Lapját* bizonyosan tartják.

Végezetül csak kivonatossan közöljük a két politikai folyóirat tárcáinak tudományi érdekü tartalmát. Ne haragudjék meg reánk a *Budapesti Hírlap*, ha ismét a *Pesti Napló* hozományait találjuk nem csak nagyobb becsüeknek, de nagyobb számuaknak is.

A *Budapesti Hírlapban* Fényes legújabb munkája (a török birodalom leírása) volt ismertetve, szemle tartatott a szépirodalmi lapok felett, végre Törökország belviszonyairól adatott néhány kivont cikk. Ez utóbbi ért legtöbbet. Kedvvel azonban a *Budapesti Hírlap* tárcájában alig olvashatni egyebet a társaséleti szemlénél; a többi mind oly élettelen, száraz, darabos, hogy már az idom is visszariaszt az olvasástól. Pedig a tárcai előadásban mellözhetlen bizonyos könnyedség, elevenség, hogy úgy mondjuk kellem, mely az olvasót a komolyabb dolgok elolvasására is mintegy elcsábítsa.

A *Pesti Napló* hozott martiusban 12 könyvismertetést, még pedig következő munkákról: *Kemény Zsigmond* regényei s beszélyei; A Korán, *Szokolai Istvántól*; A török birodalom leírása, *Fényes Elek*től; Nesze semmi fogd meg jól, *Beöthy László*tól; Számtan, a két *Szász Károly*tól; Számítástan, *Mocnik* után; *Thüringer Ambró* elemi géptana; *Jósika Abafia*; *Degré Alajos* novellái; Die religiöse Seite der orientalischen Frage, *Ficquelmont* gróftól; *Dante* „Új élet“e, *Császár Ferenctől*; Török mozgalmak *Jókai Mórictől*. Kellő kritikai szigorot látunk alkalmazva a „Korán“ s a „Nesze semmi“ bírálatában. *Toldy Ferenc* előadásai a magyar költészet történetéről folytatattak. „Jeles írónk csarnoká“ban a XVII-dik szám alatt *Dayka*, a XVIII-dik alatt *Vitkovics* jellemzése adatoit, mindakettő *Greguss Ágostól*. Egyéb kisebb-nagyobb közleményeken kívül kiemelendők még: a faültetés, *Érkövytől*; a keleti ügy és kelet polgárisodása (még be nem fejezve); végre a mutatóványok *Ipolyi Arnold* magyar mythológiájából (a sárkányról). Szívesen megbocsátjuk a *P. Napló*nak a szépirodalmi tárcájabeli olykori szüneteléseket, mert látjuk, hogy fontosabbnak tartván a komolyabb irodalmat, tudományos tárcáját egy nap sem hagyja üresen.

Érdekes és eddigi lapirodalmunkra nézve tán eddig hallatlan tényképen megemlítjük még, hogy a *Pesti Napló* keleti tudósítójának leveleit nem csak bécsi s más német lapok (mint péld. az ágostai *Allg. Ztg*) utánközlík, hanem a londoni *Morning-Chronicle* is. A politikai berendezésről nem tartozik ugyan e rovatra szólanunk, annyit azonban örömmel mondhatunk, hogy a *P. Napló* politikai rovatai és levelezései oly hézagtalan egész képeznek, mely az olvasóra nézve minden más német, francia, angol, olasz politikai lapot feleslegessé tesz, kivált miután a *Napló*ban egyetlen nappal sem veszik későbbben az eseményekről tudósításokat. Ez pedig mai drága időnkben nagy előny a magyar olvasónak.

Az *Österr. Blätter für Literatur und Kunst* 12. és 13-dik számában, ezen cím alatt: „*Politische, wissenschaftliche und belletristische Journale der österr. Monarchie 1854.*“ (az ausztriai birodalom politikai, tudományos és szépirodalmi

folyóiratai 1854-ben), a városok betürende szerint, melyekben lapok adatnak ki; az Ausztriában megjelentő folyóiratok címlajstromát hozza. Ezen lajstrom szerint 1854-nek elején ötvenkilenc városban 250 folyóirat létezett, s Bécs után legszamosabb folyóirata, Milanónak, Milano után Pestnek, Pest után Prágának volt. Ha azonban Milano folyóiratai nincsenek kevesebbre téve (mint például a pestiek, melyekből három hiányzik), s ha amazok eddigelé még nem szaporodtak, úgy Pest csak egy folyóirattal állít ki kevesebbet, mint Milano, s így ezzel együtt méltán a második helyet foglalja el a birodalomban. Képzeltetik olvasóink, hogy a lapok ilyenmő statistikai összeállítás, ha pontos, igen nagy érdekel bír; hogy azonban a fentebbi összeállítás — legalább a magyar folyóiratokra nézve — nem pontos, sőt hiányos és tévesztő, azt könnyő bebizonyítani. A magyar folyóiratok között nincsenek feljegyezve: a *Falusi Esték*, a *Magyar Akadémiai Értesítő*, az *Új Magyar Museum*, a kolosvári *Hetilap*. A két előbbire nézve talán azt lehetne megjegyezni, hogy nem adatnak ki meghatározott időközökben; erre azonban csak azt feleljük, hogy például a bécsi folyóiratok közé is felvették azok, melyek szabad füzetekben (in zwanglosen Heften) jelenik meg. — Hogy a lajstrom összeállítója nem mindig tudta, mit cselekszik, bizonyítja többek közt a *Déliabó*ról jelentése. Ez így hangzik: „*Déliabó*. Regényes vázlatok művészek és írók életéből. Komáromi Ferentől. (Die Luftspiegelung. Romantische Skizzen aus dem Leben der Künstler und Schriftsteller von Franz Komáromi.) gr. 8. Wöchentlich 1mal. Preis in loco: ganzjährig 12 fl., halbjährig 6 fl., Quartal 3 fl. Provinz per Post: ganzjährig 15 fl., halbjährig 7 fl. 36 kr., vierteljährig 3 fl. 48 kr.“ A lajstromozónak véletlenül a *Déliabó* azon száma juthatott kezébe, melynek első cikkét ama „regényes vázlatok“ képezték, s ime, odaírja nagy bátran Komáromi Ferentet a *Déliabó* szerkesztőjének, s azon regényes vázlatokat művészek és írók életéből a *Déliabó* címének s kizárólagos tartalmának. S vajjon hogyan lehet az, hogy a lajstromozó fel nem fődözhető, ki legyen a *Pesti Napló* szerkesztője? A *Debrecen-N. Várad*i Értesítőnek szerkesztőkiadóját ismeri és kiteszi, a (*Déliabó*n kívül) belajstromozott magyar folyóiratok szerkesztői hasonlólag mind megnevezvék; a *P. Napló*nál pedig a szerkesztő neve két gondolatjellel van helyettesítve. Rissum teneatis. — Szívesen közöltük volna e lajstrom után olvasóink számára Austria folyóirati statistikáját; hanem az említett hiányok megfosztottak a hitellelessé iránti bizalomtól, s nem tudjuk azt egyébnek tekinteni, mint rendszer és gond nélküli compilációnak. Ha csak némi rendszer volna is benne, úgy a *Debrecen-N. Várad*i Értesítő, a *Kassa-Eperjesi Értesítő* s egyéb, csak kereskedelmi s vásári hirdetésekkel tartalmazó lapok nem soroztatnak vala oly lajstromba, mely címében a politikai, tudományos és szépirodalmi folyóiratokat igéri adni.

— Készülő munkák. — A készülő munkák sorában első hely kell megemlítenünk „a magyar nép könyve“ című vállalatot, mely összesen 24 ívre terjedő 6 füzetben fog megjelenni *Számvald Gyula* költségén, *Csengery Antal* és *Kemény Zsigmond* szerkesztésök alatt. A tartalmat oktató és mulattató elbeszélések, történeti rajzok, gazdasági s természettudományi értekezések képezendik. Cél: közhasznu ismereteket terjeszteni oly alakban, mely mindenkire

egyaránt vonzó, s oly modorban, mely mindenkinek egyaránt érthető. A munkatársak közt *Arany, Brassai, Erdélyi, Eötvös, Érkövy, Török, Vörösmarty* oly nevek, melyek minden további ajánlgatást feleslegessé tesznek. Előfizetés az egész műre, mely a f. évi novemberi vásárig bizonyosan megjelenik, helyben 1 pft, postán küldve 1 ft 30 kr. Üsse helyre e szép vállalat a népszerű irodalomra azon csorbát, mit rajta Vas Gereben *Falus; Estéi* ütöttek. Valódi népszerű irodalomra nagy szükségünk van.

Hasonló vállalatot indít meg *Friebeisz István*, „a magyar nép könyvtára“ címmel. Tartalom és mennyiség, mint a fentebb nevezetben. Előfizetési díj helyben 1 pft, postán vidékre 1 ft 12 kr p. p. Különös, hogy e hasonszzerű — s mint halljuk, időre nézve elébb tervezett — vállalatban a munkatársak közt *Csengery* nevével is találkozunk, *Csengeryével*, ki maga a fentebb említett gyűjteménynek egyik kiadó szerkesztője. A versenynek csak örvendhetünk; de az egyesített erőnek még inkább örvendenénk; miután méltán kérdezhetni, miért ott két vállalat, hol mindkét vállalatnál a munkatársak nagy része ugyanaz?

Úgy vagyunk értesítve, hogy koszorús költőnk *Vörösmarty*, elkészülvén *Lear* király magyarításával, mely a „Nemzeti Könyvtár“ számára megvétetett, jelenleg *Romeo és Julia* fordításával foglalkodik. Méltóbb-e valaki nálunk, hogy *Shakespeare*t fordítsa? ... Reméljük, a közönség tetteleges részvéte arányban lesz az irodalom, a közmivelttség igényeivel.

Thierry Atilája *Szabó Károly* által magyarra fordítva, Geibel könyvkereskedésében legközelebb meg fog jelenni. E becses mű nem szorul ajánlatra.

Pájer Antal lantos költeményeit, „Villámok“ címe alatt, *Futó János* adja ki. Előfizetés 1 pft. A mű husvétkori megjelenése van ígérve.

A pesti jogászok a *Garay-árvák* felsegélésére albumot szándokolnak kiadni.

Szinovác György előfizetést hirdet ily című munkára: „Közönséges váltótörvénykezelési eljárás, kérdések- és feleletekben, saját több éves tapasztalás és a legkitűnőbb magyarázatok után.“ Megjelenik magyar és német nyelven. Előfizetési díja 2 pft.

— H a l á l o z á s o k. — *Bárándy János*, jeles statisztikus és közhírű publicista, martius 11-dikén végezte be sanyaru életét, 76 éves korában.

Kántorné, a megkoszorúzott s méltán dicsőített tragikus színésznő, Hold-Mező-Vásárhelyt, hol évek óta szegényül és elvonultan élt, martius első napjaiban meghalt.

A „Tiszújítás“, a „Magyar titkok“ híres szerzőjét, utolsó időkben a *Hölgyfutár* tulajdonos szerkesztőjét, *Nagy Ignácot*, hosszas betegeskedése után, martius 19-dikén szőlítá el a halál.

Német lapok Dr. *Beneke* berlini egyetemi tanár eltűnését jelentik martius első napjaiban. *Hegel* ellenfele volt s különösen új rendszerű lélektana által híres. Idegizgultság s álmatlanság következtében sokáig szenvedett melakórban, s azt gyanítják, maga vetett véget életének.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IV. ÉV.

MÁJUS. 1854.

V. FÜZ.

ADALÉKOK

ERDÉLY KIADATLAN MAGYAR TÖRTÉNETIRÓIHOZ.

KÖZLI

VASS JÓZSEF,

KEGYES SZERZ. ÁLDOR, IROD. TÖRT. TANÁR S KÖNYVTÁRNOK, KOLOSVÁRATT.

Kimondhatatlan öröm szállotta meg lelkemet azon becses kézirat olvasásán, mely „Erdély kiadatlan magyar történetirói“, Benkő József által sajtó alá rendezve, az Új M. Muzeumban 1), Brúz Lajos szíves közléséből s illetőleg hazafi áldozatából, hozta. Mindannyiszor felmelegszik a honfi kebel, valahányszor a nemzeti szellemnagyság dicső emlékeivel találkozik a letűnt hajdanból. Adatok mindezek s elbájoló fényképek annak tiszta felfogásához, miszerint nemzeti irodalmunk múltkori időszakaszai nem voltak kopár sivatagok, hanem igenis kellemes virányai a magyar értelmiség által lelkesen művelt, s gondosan ápolt nemzeti tudományosságnak. Kétszeresen jól hatott tehát rám az érdekes közlemény, mint szaktanárra s oly egyéniségre, ki erdélyi kedvező helyzetemben minősítve érzem magamat arra, hogy Benkőnek, erdélyi kiadatlan magyar történetiróira — ide szolgáló adataim özönéből — nagyobb világot deríthessen. Teszem pedig ezt a nemzeti tudományosság érdekében, engedve azon fáradhatlan férfiú bizodalmas felhívásának 2), ki iránti tiszteletem, a tudomány meg-

1) 1853. V. vagy Májusi füzet. 217—239. ll.

2) U. o. 240—241. ll.

tiszteltetése, — azon készséggel, mely ily fontos ügyet méltán megillet.

Túléltek már félszázadát azon nevezetes napnak, melynek szerencsés percében Erdély öszves értelmisége — mind honfi és mind honleány — mintegy varázserőtől villanyként érintve, ott termett, mint hatalmas védszellem, a nemzet ikerkincse — nyelv és nemzetisége — mellett, lángkebellet, érc akarattal s legszen-
tebb szándékkal tenni mindent, mit törvény nem tilt, de a nemzeti becsület s önfentartási kiolthatlan ösztön hangosan követel.

Két körben forgott ekkor minden kiválóbb elme s akarat Erdély határai közt: a *nemzeti nyelv s történelem* kettős körében. S e kettős kört a múlt történeti emlékei *két társaság* neve alatt szállították reánk, hű utódokra. Egyik volt az „Erdélyi Magyar nyelvmivelő Társaság“, másik pedig a „Kézírások Társasága“ (Societas Philohistorum Transsilvanica). Míg hazám tudomány-szerető közönsége mindkettőnek részletes történeteit tölem, a jelen tartalomdús haviirat füzetekben veendi, türelemmel bevárva a rendszeres egészset: tekintsük addig közelebről ama két társaság éltető szellemét, mindenható s mindentevő titoknokát, a meleg keblű, szilárd akaratu, s fáradhatlan szorgalmu hazafit, *Aranka Györgyöt* ¹⁾, mint oly kitünő egyéniséget, ki általában az erdélyi kiadatlan magyar történetirókkal, különösen pedig Benkő e nem-beli gazdag gyűjteményével szoros viszonyban volt.

Alig alakult meg Erdélyben a „Kézírások Társasága“ 1791-ben ²⁾, annak kebelében a tevékeny *Aranka* legott egy célszerű indítványnyal lépett fel. Felhívá ez ugyanis a Társaságot, miszerint kebeléből egy szakértő embert, régi történeti emlékek kutatására, Erdélyben köz költségen utaztatna. A Társaság a korszerű s nagy fontosságú indítványt 1792-d. nov. 21-dikén elfogadván, s e tárgyban akkor hozott nyílt határozatát 1793-d. aug. 27-dikén megújítván, e célra az ismert ügyességű *Arankát* kérte meg. Ki is azt szíves készséggel elfogadván, utazását a kijelent szellem-s irányban még ugyanazon évi sept. havának első napjaiban megkezdette. Útját gazdag eredménnyel bevégezvén, egész eljárásá-

¹⁾ Hibásan áll az Új M. Muz. id. füz. a 241-dik lapon *Aranka Mihály, Aranka György* helyett.

²⁾ Az Erd. Magyar Nyelvm. Társas. Munkáinak első darabja. Szeben, 1796. 8r. 33. lap.

ról kimerítő részletes tudósítást adott be a Társaságnak, 1793-d. nov. 10-dikén.

Továbbá, az „Erdélyi Magyar nyelvemelő Társaság“ 1797-d. évi sept. 4-d. s 5-kén tartott üléseiben ismét úgy látjuk *Arankát*, mint a ki a Társaságtól e célra megbízva, Erdélyben másodszor tett utazásáról számol. Ekkor ugyanis a titoknok, tagok gyűjtése, s általában a Társaság ügyeinek előmozdítása végett járta be a fejedelmek honát, tekintettel lévén mindenütt, hol megállapodék, az irodalom s honisme körébe eső adatok s emlékekre.

Végre, figyelmünket igényli *Aranka*, mint a Társaság titoknoka által fogalmazott azon hivatalos levél, mely az 1797-dik sept. 5-dikén tartott társasági ülésből *Benkő József*nek küldetett, s melyről e haviirat érd. szerkesztője is emlékezik ¹⁾.

Itt következő adalékaink tehát „Erdély kiadatlan magyar történetiróihoz“ a következő pontok alá foglalhatók : I. Erdélyi utazás régi kéziratok ügyében. II. Utazás Erdélyben, tekintettel az „Erdélyi Magyar nyelvemelő Társaságra.“ III. Levél *Benkő József*hez.

I.

Erdélyi utazás, régi kéziratok ügyében.

„Nagyméltóságú Főkormányzó Úr, Méltóságos Főtanács, Kegyelmes és kegyes, jó Méltóságos Uraim! Excellentiátoknak 1792-ben, mindszent-hava 21-dikén lett, és a folyó esztendőben, boldogasszony-hava 27-dikén megújított parancsolatuknak, s az én tulajdon ajánlásomnak rendjében jelentem Excellentiátoknak alázatosan : Hogy azoknak a kézírásoknak, melyeket T. mostani köpeczi ref. pap, *Benkő József* uram bír, és a melyekből ő kegyelme maga a Méltóságos Főtanácsnak jelentést tett volt, meglátása és azoknak vagy a haza számára való megszerzésök, vagy irántok való bizonyos alkalmótétel végett, a múlt kisasszony-havában Köpecre, nemes Miklósvárszékbe elmenvén, Excellentiátok parancsolatának kívántam alázatosan eleget tenni; de szándékomat nem teljesíthettem mindazért, hogy ő kegyelmét, a rajta lévő forróhideg miatt, olyan gyenge állapotban találtam, hogy harmadnapig mulatván nála, alig nyerhettem annyi időt, hogy helyesen egykét órát tevő időig véle csendesesen szólhassak; mind pedig

¹⁾ Új M. Muz. 1853. id. füz. 241. l.

azért, hogy könyvei és írásai Köpecre való költözködése után, nem csak épen semmi rendben nincsenek, a mint általhozattak Közép-Ajtáról, még most is a szerint ládába lévén rendetlenül rakva; hanem nagy részök Közép-Ajtán is vagyon. Azért nem lévén egyebet mit tennem, T. Benkő József urammal ilyen alkalomra mentünk, és így végeztünk: Hogy

Először: Ezen az őszön, isten erőt adván ő kegyelmének, ő kegyelme minden kézírásait egybegyűjti, és azokat egy lajstromba szedi, feljegyezvén mindenik mellé, hogy eredeti-e, vagy nem. Úgy pedig,

Másodszor: Hogy azokat, melyek nyomtatás alá, vagy ha csak jó és szép másban is tisztán le vagynak írva, megkülönböztetvén a többtől, azoknak utánok teszi jegyzésben, hogy hány árkusból állanak, és mi az áruk, úgy a többinek is felírja, hogy melyikért mit kíván, és ezt a lajstromot mostani szentmárton-napjára kiküldi: mely fogadását mint teljesíti vagy teljesítheti, nem tudhatom, mivel azután ő kegyelméről semmit sem érhettem. Most a sokadalmi alkalmatossággal, ha arra embert találok, vagy a királyi tábla folyása alatt, ha arról felől székeleyek jönnek, ismét fogom serkenteni.

Én ott mulattomban, az ő kegyelme ládáit felhányván, ezeket találtam:

1. Boytinus: „De rebus gestis Gabrielis Bethlen Libr. 3. in fol. Deákul.
2. Rákóci Ferenc levelezései 1704—1711.
3. Bethlen János historiája. Tulajdon keze írása, deákul.
4. Csiki Cserei Mihály jegyzőkönyve. 1631—1658. Magyar, kicsid.
5. Andreae Scharsii Ordinata digestio status saxo-ecclesiastici in Transilvania. 1706. Ugyan evvel: Archaeologia. Deákul.
6. Smeizel: Compendium historiae civilis, et ecclesiasticae Transilvaniae. Deák.
7. Haller Gábor Diárium, 1629—1643. Magyar, 14. árkus, kész.
8. Kálnoki István Diárium, 1644. Két árkus, kész.
9. Rhédei László Diárium, 1653—1657. Kész. E mellett
10. Kemény János: Ruina exercitus transsilvanici, és a felderítésekhez s rendekhez küldött levele. Négy árkus. Ez a Ruina

s levél nem tétethetik a Rhédei László Diáriuma mellé semmiképen; mert ez az Enyedi István kézírásába, mely 1657-dik esztendő szám alatt vagyon a Társaság lajstromában, a történetek leírása rendjében, úgy bé van szórólszóra foglalva, hogy onnan kivenni nem lehet, kétszer pedig kiadatnia helytelen.

11. Vizaknai Briccius Diáriuma a kurucvilágról, 1703—1712. Négy árkus.

12. Török Ferenc Diáriuma, 1681—1683. Egy árkus.

13. Szalárdi János naplókönyve. 1632. Csonka. Hét árkus.

14. Dálnoki Veres Gerzson kurucvilágról írt versei. Tíz árkus.

15. Balog László Diáriuma.

16. Egri Fodor Sámuel Diáriuma, I. Apaffi Mihálynak Érsekújvár alá meneteléről, ott léte- s hazajöveteléről.

17. Martini Schmeitzel: Collegium in historiam ad Statum regni Hungariae.

18. Xylander: Historia motuum Bocskaiianorum. 1604—1606.

Ezeken kívül igen feles articulusokat és diplomák gyűjteményét.

A fennebb irtakról pedig ezt jegyzem meg:

a) Az 1. szám alatt való *Bojtít*, úgy a Mikó Ferenc kézírását is T. Benkő uram már ez előtt sajtó alá adta, sőt el is adta Hochmeister uramnak, az elsőbet 15. vagy 25. rforinton, a más mennyiben, nem tudhatom. Melyet Excellentiatoknak azért jelentek, hogy, ha Hochmeister uram előre kiadja, a Társaságnak rövidséget tézsen, vagy maga kárt vall. Ez pedig mindenik nevezetes darab.

Azt is jelentem továbbá alázatosan, hogy talán az elsőre is, de nevezetesen *Mikóra* T. Benkő uram némely jegyzéseket tévén, hogy a könyvnek illő nagyságot adhasson, valamit az azon időbéli apróbb kézírásbéli krónikákban kapott, a szépét és javát mind belé írta úgy, hogy azoknak majdan kiadásuk haszontalan költés, ki nem adásuk ellenben nagy kár lenne. Ezt én megértvén, ő kegyelmével is megértetvén, még onnan helyből Köpecről mindjárt irtam Hochmeister uramnak, hogy tovább való rendelésig *Mikóhoz* hozzá ne fogjon, és ezt a levelet magával Benkő urammal is subscribáltattam. Excellentiatok már tovább méltóztassanak bölcsen végezni és rendelni ezek iránt.

b) A 7. szám alatt lévő kézírásnak az eredeti írása m. püspök excellentiájánál vagyon.

c) A 11. szám alatt való eredeti írás T. Doctor Pataki uramnál vagyon.

d) A 14. szám alatt valónak eredetie nálam van.

e) A 16. szám alatt valót megnézővén, nem találtam egérsznek.

f) Közönségesen pedig mindazokról, melyekről azt írtam, hogy készek, ezt jegyzem meg : hogy ez csak azt teszi, hogy tisztán le vannak írva ; de olyan módon, mint a Társaság akarja, és illik kiadni, p. o. az író élete leírásával, akkori írás módját, s történetet illető világosításokkal, épen nincsenek kidolgozva. A T. Benkő uram gyűjteményeiről többet nem tudok írni Excellentiátoknak ; hanem

Még megindulásomkor tartván a kitudjától, és szélesebb céllal, s nagyobb készüllettel indulván meg, már tudósítom arra nézve is Excellentiátokat. Azon kívül t. i.

Első célt ezt tettem volt fel magamnak, „hogy, ha mi a Kézírások Társasága tárgyára szükséges kézírások a Székelyföldön még hevernének, azokat felkeressem.“ Ezen részben ennyi haszonnal jártam :

Találtam

I. *Szítás-Kereszturon*, a ref. papnál, T. Kis András uramnál, egy Székely István régi nyomtatott krónikájának a végén egy kézírás-toldalékot, régi írást, melyet T. Kis András uram kezembe küldvén, mivel igen nehéz írás, hazajövelelem után, épen azon írás módját tartván, mely az eredetiben vagyon, magam kezemmel leírtam.

II. *Udvarhelyen* vagyan a városnak egy hetven esztendő megvaladott notáriusa, *Szeles Márton*, kalmárcéhbéli, de deákos és olvasó ember, kihez mikor kalmárboltjába mentem, akkor is az Apulėjus „Aranyszamara“ volt kezében, és azt olvasgatta. Ennél találtam

1. *Udvarhely városának igen szép és jó diplomatica historiáját*. Maga kezeírása és munkája, melyet a Magyar Társaság gyűjteményei közé ajánlván, a közjóra nekem általadott és el is hoztam. Ugyan

2. *Egy igen szép verses-könyvét*. Ez is maga munkája ; de ezt — nem lévén céломra — nem hoztam el. Ismét

III. *Udvarhelyen*, kath. káplán T. P. *Dobránál* találtam kézírásban N. P. Lakatos „*Siculiáját*“, a tulajdon maga szép kezírását; melyet subregens T. Ágota úr vétén kezéhez, hogy számomra jól leiratja és öszvenézi: még kezemhez nem kaphattam; most irtam iránta.

IV. Ugyan P. *Dobránál* találtam N. director Dobra úrnak Gyergyóról irt szép deák verseit; de megolvastván őket, nem ítéltém olyanoknak, hogy a Kézírások Társasága céljának megfelelőjenek.

V. *Homoród-Szentmártonban*, Kovács László úrnál találtam szép diplomák gyűjteményeire, melyeknek a lajstromát fogadta hogy elküldi.

VI. *Miklósvárszékben, Baróton*, mélt. főstrázsamester *Mosa László* úrnál találtam a haza régibb állapotjának ismeretére sok szép gyűjteményt kézírásban. Nevezetesen:

1. Gálfalvi Veres Gerzson *kurucvilág-leírását*, a maga tulajdon írását, melyet Mosa úr általengedett. Igen-igen nehéz és rosz írás, mivel a szerző grammatikát sem tanult volt. Ha Excellentiátok parancsol, hogy leiratása jó legyen a Társaság számára, leiratom szemeim előtt.

2. Mikó Ferenc historiáját, a Biró Sámuel ugyanakkori folytatásának toldalékával. Nem eredeti írás. A Magyar Társaság számára ajánlotta a főstrázsamester úr.

3. N. idősb Mosa László úr Erdély „*Diplomatica Historiáját* 1686—1743.“ Ezt most szedi rendbe a mélt. főstrázsamester úr, és ha elkészül, a Kézírások Társaságának általigérte. Emlékezett továbbá

4. Egy Thordai T. historiájáról kézírásban, melyet N. Siskovics generalis úr elvívén, most az özvegyétől várja vissza. Ezt is, ha megérkezik, általigérte.

VII. *Köpecen*, T. Benkő József úrnál, a miket találtam, azokról felebb nagyon emlékezet.

VIII. *Hidvégen*, mélt. gr. Nemes Ferenc úrnál találtam egy igen szép újdouj kézírásra. Ez a

N. idősb Nemes János Diáriuma, 1651—1686. Egészen maga kezeirása. Egy egész jókora könyv telik belőle. Ez a kézírás N. gr. Nemes János úr ő excellentiája halálával, mélt. özvegy gr. Haller Jánosné ő nagysága által kerülván kézre, az ő nagysága

tetszéséből elébb megyen mélt. özvegy b. Korda Zsigmondné ő nagysága kezére; azután onnan igyekezem a Társaság számára vagy leiratni, vagy inkább magát megszerezni.

IX. *Uzonban* létemben úgy esett értésemre, hogy mélt. gr. Kálnoki Lajos tanács úr ő nagyságánál, nemzetségi leveles-ládájában vagyon

1. Kálnoki Istvánnak konstantinápolyi útjáról való diáriuma. Eredeti irás; melyről felebb, a T. Benkő József uramnál talált kézírások között emlékeztem.

2. Nem különben N. gr. cancellarius Kálnoki Sámuel úrnak két diáriuma; egyik rendes könyvben, másik egy kalendáriom tiszta leveleire írva. Ez a két utolsó ujdonúj találmány. Méltóztásának Excellentiátok ő nagyságától kinyerni.

X. *Sepsi-Szentgyörgyön* vagyon egy igen érdemes és hazáját szerető ref. pap, T. *Kocsis Sámuel* uram. Az ő kegyelme tudósításából értettem, hogy az alsó-csernátoni ref. ekklézsia jegyzőkönyvében vagyon egy haza-krónikáját illető kicsi kézírás. Módom nem lévén benne hogy megnézzem: T. Keresztes Máté uram, kézdi-vásárhelyi ref. pap, és generalis notárius ígérte, hogy leiratván, kiküldi; de még nem vettem. Ide is írtam, és sürgettem.

XI. *Alsó-Csernátonban*, mélt. főstrázsamester *Mihály* úrnál, megtaláltam a néhai édes atyja kezeírását, a „*Philippica Siculica*“t, melyet a jó úr a Társaság számára kezembe adván, elhoztam, és a mélt. Tanácsnak által fogom szolgáltatni.

XII. *Kászón-székbén*, *Jakabfalván*, tekintetes *Kovács Dániel* úrnál, igen sok szép kézírásbeli gyűjteményt találtam, melyekből velem is egynehány darabot közlött. Legnevezetesebb a Lajos király seregének a mohácsi ütközet előtt való éneke, melyet utazásom rendjében ki fogok adni; mivel igen aprólék, de szép régiség.

XII. *Csik-Somlyón*, a szent-Ferenc-szerzetbeli szürkebarátok conventjében, elkerülhetetlen szükségesnek tartottam megállapodni, kiváltképen a nyomtató-műhely kedvéért.

Kegyelmes Uram, és Méltóságos Tanács! Ennek a nyomtató-műhelynek, szép betűire és nyomtatására nézve, kétség kívül egész Erdélyben nincsen párja. Ennek bizonyosságul, melléje zárok ezen írásomnak két imádságos könyvecskét, melyet mindenkét onnan vettem; és a többit Excellentiátok böles tanácsára bízom. Hanem Excellentiátoknak illő megérteni ezeket:

1. Hogy most olyan parancsolat legyen, hogy ebben a sajátóban csak kegyes könyveket szabad nyomtatni.

2. Hogy csak egy szedő legyen, a ki volt még egy, frater Nepomucenus, Szamos- Újvárra tétetvén által.

3. Hogy mind arra nézve, mind a sok inneplés és imádság miatt — szerzetesek lévén — a munka oly lassan megyen, hogy egy árkust egy hét alatt ki nem szedhetnek.

4. Hogy a míhely nem a conventé, hanem a provinciáé, és ha mit az ember a fenn irtakban segílni akar, a pater provinciálissal kell iránta végezni; azután frater Miklóssal egyetérteni, helyben ő lévén, a kitől minden függ.

5. Hogy a nyomtatásra való költség igen türehető, melyet frater Miklósnak ide zárt leveléből Excellentiátok meglátni méltóztatnak. De ezt a levelet méltóztassanak nékem első alkalmas-sággal visszaküldeni, szükségem lévén reája. Ezen első célomban, a lábamon esett szerencsétlenségem mián (ugyanis, Jakabfalván egy kutya lábát veszélyesen megmarta), csak ennyire mehettem.

Második, de mellesleg való *célom*, ebben az utazásomban az volt, hogy a kiadandó kézírások rendjében, Excellentiátok nevezetesen a Maros-szék tisztségeinek nemek és ágak szerint való viselésének (a lajstromban 1505-dik esztendő szám alatt) kidolgozását reám méltóztatván bízni; és abban a *nemek* és *ágak* különbözése eléfordulván: ezen részben a Székelyföldön valami világosítást vegyek. De ebben épen teljességgel semmire nem mehettem.

Harmadik célom volt, hogy Kászon-szék eredete leírásának a kiadásra való elkészítése a lajstromban legelőször hasonlóképen reám bizattatván, annak eredeti kézírását felkeressem: mivel sok utána való járásom és levelezésem után is, a melyeket találhattam, mind hibásak. Ezen részben, Kászon-székben Jakabfalván, tekintetes Kovács Dániel úrtól, a szék privilegiumainak másait megtalálván, arra ugyan elegendő próbát kaptam, hogy az az írás és a dolog igaz; de magának az eredeti írásnak másutt so-hult nyomába nem akadhattam, csak mélt. gr. Lázár István úrnál. Könyörgök azért Excellentiátoknak, méltóztassanak gr. Lázár István urat magok megtalálni, hogy azt a Kászon-széknek Csíktól való elszakadásáról és eredetéről szóló régi magyar kézírást Excellentiátok kezébe adja ki. Tovább szükségem nincsen reá, csak

a míg a nálam lévő másával egybenézem, és visszaadom, s a reám bizott két darab másokat elkészítve, Excellentiátok eleibe mindjárt alázatosan bé fogom nyújtani.

Negyedik célom az volt, hogy kevés diplomákbeli gyűjteményemet újabb darabokkal, magyar könyves polcomat régi és ritka magyar könyvekkel, és a magyarok viselt dolgait megírt íróknak nyomtatott könyveikből álló kevés gyűjteményemet is szaporítsam, és mind a magyar nyelv művelésére, mind az avval egybekötött sokféle igyekezetekre szerteszéllal társakat keressek és nézzek ki: melyekben nem voltam épen szerencsétlen.

Utolsó célom az volt, hogy megpróbáljam egy utazásocskát tenni hazámban, és azt megírván, magyar nyelven kiadni; hogy a hazafiaknak közönségesen egy jó példát, jó elméknek pedig csekély igyekezetemmel egy új ösztönt adjak, s e szerint hazánk esmerete, mind természeti, mind polgári s más állapotjaira nézve, részenkint és lassan-lassan ez által közönségesebbé tétetődven a hazában, ne kényteleníttessünk ezután is örökké, mint eddig, hazánk állapotját idegenektől rosszul, és azoktól tanulni meg, kiknek abban a részben, természet rendje szerint, ha jól és igazán akarjuk hazánkat ismerni, csak mitőlünk kell leckét és utasítást venni. Erre nézve nem vontam meg figyelmetességemet a szántás-vetéstől, fonástól és más mesterségektől. Azokat a tárgyakat, melyek a természet ismeretét (naturalis historiát) illetik, mindennütt; nevezetesen az almási lyukakat és csudáló köveket, a Bálványos várát, a Büdös hegyét, ennek бүдös lyukait és természetét, s több apróbbakat megjártam, megnéztem; a helységek természetéből pedig, minemű az osdolai gyémántkö is, a természet országából már elkezdett kicsin gyűjteményecskémbe magammal hoztam. Melyeknek bővebb leírása nem ezen írásomhoz tartozván, azokat majdan, mikoron utazásomat kiadom, Excellentiátok közül a kinek az affélékre üres ideje és kedve lészen, ha fog tetszeni, megláthatja.

Mindezekről előbb tudósítottam volna Excellentiátokat; de remélvén lábam meggyógyulását, személyesen akartam tudósításom mellett udvarolni. Most pedig bekövetkezővén a szolgálat napja, alázatosan benyújtom csekély tudósításomat. Ezeken kívül pedig még ezt is bátorkodom alázatosan jelteni:

Hogy még a múlt esztendőben találván itt, Maros-Vásárhelyt,

egy igen szép kézírást, ú. m. a Borsos Sebestyén és Nagy Ferenc maros-vásárhelyi lakosok diáriumát, mely Mátyás királytól, vagy közelebb, a mohácsi veszedelemtől fogva, 1657-ig hozza le a krónikát igen szépen. Ezt a diáriumos mélt. gr. Haller Zsigmondné ö nagyságánál találván az eredeti régi írásban, s ö nagysága engedelméből leiratván a Társaság számára, tavál bévittem volt egy példában Kolosvárra, és vagyon mélt. püspök úr ö excellentiája kezénél, ö excellentiája maga számára le akarván iratni. Ez a Társaság gyűjteményei közé való. Iratásának árát nem tudom megírni; csak azt tudom, hogy nehéz s bajos irás lévén, minden árkusért tizenyolc krajcárt fizettem, s a kötésért azon kívül.

Mostani úti költségem pedig, melynek megfordítását Excellentiátoktól alázatosan kérem, téssen

a szekeresznek mfr. 40.

úti költség . . . » 36.

summa : 76.

Melyről quietantiámat alázatosan ide zárom, és magamat Excellentiátok kegyességébe ajánlván, vagyok stb Maros-Vásárhely, Nov. 10. 1793. alázatos szolgálja Aranka György, m. k.

II.

Utazás Erdélyben, tekintettel a Magyar nyelvemvelő Társaságra.

A Magyar nyelvemvelő Társaság XXVII-d. ülése Maros-Vásárhely. Szentmihály-hava 4. s 5-dikén, 1797.

J e l e n.

Rendes tagok :

Aranka György, titoknok.

Aranka Daniel, iktató.

Zabolai Sámuel, ügyvéd.

Tobiás Antal, ügyvéd.

Borosnyai János, tanár.

Tiszteletbeli tagok :

Gr. Toldalagi László.

Dr. Kovács Antal.

Ifj. Gr. Teleki Domokos.

Gr. Teleki Ferenc, úrfi.

Ocsowszki úr, nevelője.

Vendégek : Antal János ¹⁾, Szabó Fogarasi Sámuel, kik most tértek vissza külföldi akademiákról hazájokba.

Az ülés rendes teendőinek elintézése után olvastatott

5. Aranka György titoknoknak Erdélyben tett műutazásáról szóló részletes jelentése a következőkben.

¹⁾ Hazafüi kegyelettel fordítjuk olvasóink figyelmét e tisztas aggastyánra, az erdélyi evang. reform. gyülekezet érdemteljes superintendésére, mint ki a nagy fontosságú Társaság lelkes tagjai közül egyedül van még életben. V. J.

Első szállás. Szováta. Aug. 5. Az emberek panasza, a bikkmakk bő termése alkalmatosságával, hogy az idén nem fognak teljességgel még vetni is; mivel a pele mindent megemészlt. Dicséri a megyepapot, Kosa urat.

Határozat. Kosa úr hívassek meg társnak a könyv megküldése mellett, s kéressék, hogy a pele előjövén, holtan is, eleve-
nen is belőle vagy hatot a Társaságnak békülden ne sajnálja; tudósítván annak az állatnak helyéről, a hopnan jő, és hová takarodik vissza, idejéről s természetéről, hogy csoportosan jár-e vagy egyenként, hasznáról és káráról stb.

Második szállás. Parajd. Aug. 6. Dicséri Nesselfeld contrallór, és Gyujtó István mázsamester uraknak a Társasághoz való hajlandóságokat és magok ajánlását. — Nesselfeld úr beszédéből érdekesebbek:

a) a *kecskekői vár* alatt lévő pince;

b) a *fekete várban* talált mosaïque pádimentom, s ezen a képek rámástul;

c) a *Portusnál* egy régi pincében talált két üveg jó pálinka. — Ezekben bővebb világosításul utasítást ad kolosvári építésigazgató Schuster úr.

Határozat. Kérettsék, hogy ezeket írásba feltenni s megkülden ne sajnálja, hogy Schuster úrtól annál jobban lehessen értekezödni.

d) Ugyan Parajdon van egy kékszinü forrás.

Határozat. Erről kéressék tudósítás Gyujtó úrtól.

e) Ugyan Nesselfeld tudósítása a mély sóbányákban a só felett fekvő föld rétérről vagy ágyáról, mely fekete, bűdös s kénköves, sáros föld, minöt Vízaknán tapasztalt.

Határozat. Ez iránt Vízaknára s Maros-Újvárra írni kell.

f) Ez alkalommal Aranka Dániel mondja, hogy nagymélt. Zejk Daniel, Tabulae Praeses, a diódi romlott várból hányatván köveket, és egy pincére akadván, abban is egy vakablakban, egy üveg jó égettbor találtatott.

Határozat. Tétessék ez is a felebb említett mellé, a régiségek rendjében; s ennek alkalmatosságával végére kell menni, mikor találtatott a pálinka elsőben, s mikor kezdett közönségessé lenni?

Harmadik szállás. Csomafalva (Gyergyóban). A só erdején való útbán, Fogarasi nevü, segesvári szász ifju, b. Kemény

Simon úr ö exlja mellett, ki a Mezőségen — Kamaráson — a fának és faoskoláknak szerzésében nagy példát adott, s erre nagy hajlandósága van.

Határozat. Hivattassék meg, az első darab (t. i. „Az erdélyi m. nyelvmív. Társaság első darabja. Szeben. 1796. 8r.“) megküldése mellett, s kéretessék, hogy a mit csinált, a Társaságot, illető környülállásokkal együtt, tudósítani ne sajnálja.

Csomafalva. Aug. 7. és 8. — Csedő v. Becső, megyéspap, dicsértetik. Jelenti a gyergyai megyéspapoknak közönségesen a Társasághoz való hajlandóságukat és pénzbeli segedelemre való készségöket.

Határozat. Kéretessék, hogy a megyéspapok neveit közölje, hogy meghivattathassanak; maga pedig egyszersmind az első darab megküldése mellett hivattassék meg.

Mélt. Borsos Tamás, nyugodalomban lévő oberster úr, vitéz és világot látott úr. A Társaság igyekezetéhez nagy hajlandóságát mutatja, és szolgálatját ajánlja. Az oberster úr bizonyáglevellei vitézségéről; egy grófnak utolsó sebében hozzája való barátsága.

A tutaj viszen bé Gyergyóba esztendőnként 50 m ft.

Az örmények s a székely asszonyok. Minden faluban nyírgorcsás örmények, az asszonyok titkon ezekhez lopják vékánként, köblönként a gabonát, urok híre nélkül. Nagy medvék sok károkat tesznek. Az erdőkön szarvasgomba, szőlő, veres szőlő, köszméte. Szentmiklóson új kovabánya. Toplicán, Remetén ágát, szurok, s más nemes kövek. Egy toplicai ágát elémutatattik, melyet gr. Toldalagi László úr adott bé. Egész Csomafalván és határán minden víz savanyu víz, a Maros feneke is teli savanyu víz forrásokkal. A Maros fenekén özön-cserefák, példa egy elhozott deszkadarab, igen szép. A titoknok végére menvén, úgy találta, hogy a déli részekben, a gyergyai havasok oldalában, voltak cserefaerdők, s Szárhegyen ma is derék erdő van fenn.

Határozat. a) Az oberster úr hivassék meg; kéretessék, hogy a nevezetesebb bizonyáglevelcinek, s annak a jóltevé grófnak levele mását, életének rövid leírásával, s a nevezetesebb anekdotákkal küldje meg a haza archivumába. Kéressék továbbá, b) hogy a szarvasgombának más helyeken is plántálás vagy vétés által való szaporítását, s a havasi szőlőnek, veres szőlőnek, köszméteének szelidítését próbálja meg; c) a szentmiklósi kovából

küldjön példát apróban és nagyban, s a bányáról tudósítást adjon; d) a toplicai s remetei nemes kövekből igyekezzék szerezni és küldeni. — A többi szolgál Gyergyó statistikájára.

Negyedik szállítás. *Madaras* (Csikban). Aug. 9.

Nagyboldog-asszonyban, a fő-esperest és kanonok, Némethy úr, tudós levelező társ, ismeretes.

A templomban, a sekrestye ajtaja szemöldökén egy régi írás: *CÖ* Maroz̄ Ö.*

A temetőben talált szép darab kövé vált fa.

Az egyik harangon régi írás.

Határozat. A kövé váltak küldése köszöntessék meg Némethy úrnak, s kéressék, hogy mind a templombeli ajtó szemöldökén lévő írást, mind az egyik harangon valót, jól lerajzoltatván, küldje ki.

Madarason, fő-királybíró Biró Gábor úr, pártoló s levelező társ.

A templom szemöldökén egy régi írás.

Egy fű, mely a veszett inyhúst, árva csalánnal, herbatéformán megötntve, ha véle mossák a száját, meggyógyítja.

Határozat. Kéressék a mélt. fő-tiszt úr, hogy a templombeli írást igazán lerajzoltatni s elküldeni méltóztassék. A fűből pedig egynehány gyökeret épen küldeni, hogy elültetvén, lássék meg, micsoda fű; egyszersmind a véle való orvosi bánást is megírni.

Ötödik szállítás. *Csik-Somlyó*. Aug. 10. 11. 12.

I. *Toplica*. Sándor Ignác úr. Az 1533-ban költ, és 1695-beli kézírás másának másában a Társasághoz békjött írás nincsen nála; az atyja testvére, Sándor János fiánál, Zsigmondnál van. Nála is volt; Ignác látta; igaznak tartja. Megerősíti a Sándor familiának genealogiája, mely Károlyvárt a káptalanban van. Fogadta, hogy káptalan Burján úrnak ír, hogy ezt a Társaságnak küldje el. Egy magánál lévő, nem régiben Kolosvárt magok által irottat által ad. Igéri, hogy atyjafiai oda menvén, a familia leveleit felhányják, s a mi régiséget kapnának, közli.

A pohár — azt mondja — nála volt. Az atyja váltotta volt ki zálogból Udvarhelyen. A fedele nincs meg. Szerecsendió, régi. Az alján rá van írva: „1412. Petrus Sándor.“ A minap adta által Sándor Zsigmondnak. A recepissét, száz arany kötés alatt, a titoknok látta.

Erről a pohárról a titoknok azt mondja, hogy másoktól, kik azt a poharat látták, tudakozódván és jól végére menvén, azoknak szavok után úgy találta, hogy mind az irás, mind a számok a poháron újak, csak mostaniak, épen nem a XV. századbeliak, és gyanu vagyon, hogy az ifj. Sándor Zsigmond írta reá, ki az ilyen szemfényvesztések próbájától nem idegen.

Határozat. Irassék egy szép levél Sándor Ignác úrnak, köszöntessék meg a Társasághoz való hajlandósága, s a meghívás és első darab megküldése mellett kéretlessék, hogy ígéretét teljesíteni, s mind a káptalanból kiküldendő genealogiát, mind a régi leveleket meghányván, ha mi régiségeket, kivált azok közül a levelek közül, melyek az 1533-beli kézírásban eléhozatnak, találna, azokat a Társasággal közleni ne sajnálja.

Irassék káptalan Burján úrnak is a genealogia iránt.

Ajánltatik mind a titoknoknak, mind a társaknak erre a dologra, ú. m. a kézírásra és pohárra való figyelmetesség. Ha hol mi utasítást kaphatnak, adják tudtára a Társaságnak.

II. *Csik-Somlyón*, megyepap és esperest, Ferenci úr, a Társasághoz nagy hajlandósággal viseltetik. Köszvényben feküvén, és P. Pf. Blasytól a Társaság munkáját kapván, annak olvasásával könnyebbült nyavalája. Csikot kezdette leírni deák lábu versekben.

Határozat. Hivassék meg az első darab megküldésével. Ajánltassék, hogy elkezdett munkáját folytassa. Kéretlessék, hogy a megyében lévő papokkal a Társaságot ismertesse meg, s nevökről tudósítsa a Társaságot. Ugyanerre kéressék Al-Csikra nézve is.

III. *Ugyanott, a franciscanusok conventjében*, aug. 11. 12.

A gvárdián a Társasághoz nagy indulattal van, az egész conventjével. A titoknokot harmadnapig, szekerestül, lovastól, igen becsülettel s jó szívvel látta. A barátok között tudományt szerető és tudós derék emberek vagynak; mineműek: P. Pf. Blasy Bonaventura, és a regens András. De igen kevesen vagynak; erősen el vagynak foglalva.

A conventnek igen szép nyomtató-műhelye van, szép betűi, jó betűszedője, frater Miklós. A provinciáé. A provinciálistól függ. Csak apróságot nyomtathatnak, nem lévén több egy emberöknél.

A bibliothéka jeles; teli régiségekkel: de kétszáz esztendőttől fogva maig nem szaporodott. Vannak benne 1483-tól fogva

sok szép régi nyomtatások, úgy régi kézírások is. Ezekből, maga kötelezése mellett, elhozott a titoknak

a) egy kézírást, melyben vagynak : Cicero, Vegetius és Frontinus „De re militari“, és Cicero : „De legibus.“ Régi szép írás, 4r. Nincsen esztendeje.

b) Egy deák újtestamentomot, kézírásban. Iratott 1410. 8r.

c) Emerentia szűz életét, magyarul. Iratott 1526-ban, Maros-Vásárhelyt. A régi magyar írás módjának szép példája.

Határozat. Minekelőtte visszaküldetnének, adassék ki mindenik az arra vállalkozó társaknak; és a két első nézettessenek öszve a nyomtatásban lévőkkel, hogy megtessék, lehet-e hasznokat venni; az utolsóból pedig a régi írás és szólás formáinak különösségei jegyeztessenek ki.

IV. Dicséri továbbá a titoknak a csík-somlyói barátok közül P. Pf. Blasy Bonaventurát tudományáról, jó szívéről s emberségéről. Ezeket adta a Társaságnak :

a) Verantii Dictionarium quinque nobilissimarum Europae lingvarum : Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae. Venetiis. 1595. 4-to.

b) Vitae philosophorum. Deákul. Csonka, régi, nehéz olvasásu nyomtatás. — Mellette Lucianusnak némely munkái, deákul; ifjabbak. 4r.

c) Illustria miracula Francisci Xaverii. Kolosvár. 1737. 8r.

d) Propugnaculum Reipublicae Christianae in Hungaria. 1725. 12r.

e) A régi könyvek széleiről leirt krónika. I. II. db.

f) Régi magyar írás példácskái. I. II.; melyeket a titoknak kérésére leiratott.

És ezek mellett szolgálatját ajánlja. Kéri Benkő Transsilvaniájának megküldését.

Határozat. Köszöntessék meg szívessége, a Társaság nevében; s az ajánlások tétessenek a Társaság gyűjteményei közé. Benkő József úr Transsilvaniája küldessék meg számára. A titoknak mondja, hogy gr. Bethlen Dániel úr költséget ígért már reája. Kérettessék

1. Hogy a convent historicus könyvéből P. Lostainer munkáját irassa le.

2. A körül lévő harangokon, s templomokban lévő régi írá-

sokat szerezzé meg, s küldje el. Úgy más kövön lévő irásokat is a klastromban; és ha mik még más régiségek vagy ritkaságok előfordulnának, jegyezze fel.

V. Kiemelve említetik P. regens Andrási, mint derék, tudós, jószívű hazafi, ki szolgálatját ajánlja. — A seminarium könyvében vagyon az 1717. 1718. és 1719-beli nagy szárazságnak, éhségnek és pestisnek leírása.

Határozat. Kéressék, hogy irassa le jól, és küldje el a Társaságnak.

VI. Kászon-jakabfalvi megyepap, Farkas Nepomuk, Somlyón lévén; nagy szívességet mutatott, s magát ajánlotta a Társaságnak. Küld egy maga szerzette éneket a Boldogságos szüzzől.

Határozat. Köszöntessék meg, s ajánltassanak a Társaság dolgai ismeretes buzgóságába.

H a t o d i k s z á l l á s. *Kézdi-Vásárhely.* Aug. 13. ref. pap, Ferenci Ferenc, ajánlja a Társaságnak magát egy könyvvel:

„Das Leben des Attila. Aus dem Englischen des Gibbon. 1787. So.

Határozat. Hivassék meg. Az első darabot elvette.

H e t e d i k s z á l l á s. *Zabola.* Aug. 14. 15.

I. Bydeskuti Boldizsár úr, lakását változtatni, és atyja mellé a Szilágyságba kimenni akarván, ott is ajánlja szolgálatját.

Határozat. Kéressék, hogy a Szilágyságban legyen a Társaságnak fő levelezője.

II. Gr. Mikes Zsigmond úr örömmel ajánlja a Társaságnak hív szolgálatját Három-székben.

Határozat. Kéressék, a meghívó levél s első darab megküldése mellett, hogy Három-székben s a szomszédságban legyen a Társaságnak fő levelezője.

III. Ifj. gr. Bethlen Farkas úr ott lévén, ajánlotta magát.

Határozat. Kéressék, hogy Küküllő vármegyében legyen a Társaság fő levelezője; s különösen a k. sárosi égő vízről küldjön egy jó tudósítást bé.

N y o l c a d i k s z á l l á s. *Gidófalva.* Aug. 16. Lajos Elek, al-királybíró úr, a Társasághoz való hajlandósága bizonyoságául, küld két darab özön-cserefát az Oltból.

Határozat. Kedvesen vétetik; tétessék a gyűjtemények közé.

K i l e n c e d i k s z á l l á s. *Brassó.* Aug. 17. Dicsértetnek a

Társasághoz való hajlandóságról az ott lévő atyafiak : Cons. Fronius és Gyulai Elek urak ; nevezetesen cons. Fronius úr igéri a fejedelmek idejebeli némely leveleknek egybeszedéseket s elküldésöket. Dicséri e felett a titoknok méltós. brigadéros generalis Martini urat, ki a kunok hadakozása módjának leírását ígérte ; és plebános s esperest Vizi urat, ki szolgálatját ajánlotta. Kiemeltetnek : az érdemes dékán, az oskola szép bibliothékája, ebben a sok kézírások s nyomtatott könyvek, a haza történeteit illetők ; az érdemes oskolarector, s a bolgárszegi új templomnál szolgáló ifju tudós papok. Oskolarector, tudós és szorgalmatos Teutsch úrnak nagy hajlandóságát ismerte a Társasághoz ; mindenekben ajánlotta szolgálatját.

Határozat. Cons. Fronius úrnak köszöntessék meg hajlandósága ; kértessék segítsége az eléfordulható alkalmatosságokban. Nem különben brigadéros generalis Martini úr is. Kéressenek mindketten, hogy küldjék el, cons. Fronius úr a fejedelmek leveleit ; generális Martini úr a kunokról írt munkáját. — Rector Teutsch úr kéressék, hogy az oskola bibliothékájában lévő magyar s nevezetesen haza dolgait, s hazabéli nemzeteket illető kézírásoknak, nem különben nyomtatott könyveknek is lajstromukat megíratván, küldje el. A költséget a Társaság megfordítja. Az ifju papokról tudósítsa a Társaságot.

Tizedik szállás. *Hidvég.* Aug. 18. Gr. Nemes Ferenc úrnál az ügynevezett muszka herbaté. Hozott a titoknok leveléből is, magvából is. — A ref. pap ajánlja szolgálatját. — Hidvégen két gyapotfestő fabrika.

Határozat. A herbatémag adassék által dr. Kovács és pf. Borosnyai uraknak, hogy a jövő tavasszal elvetvén, mondják meg — Linné szerint — melyik neme a fűnek ; levelei próbáltassanak meg. — A ref. papnak küldessék jelentő levél az első darabbal. — Gr. Nemes Ádám úr kértessék, hogy a fabrikákról tudósítani ne sajnálja a Társaságot.

Tizenegyedik szállás. *Nagy-Ajta.* Aug. 19. Al-királybíró, Turi Sándor úr, nevezetesen T. Benkő József úrtól nyert némely leveleknek leiratásában, a szék irói által, nagy segítséggel volt. Továbbra is ígérte segítségét.

Határozat. Köszöntessék meg, s további segedelmé is kéressék ki.

Tizenkettődik szállás. *Köpec*. Aug. 20. T. Benkő József úr minden készségét, és munkája s szép gyűjteményebeli segítségét ajánlja. Ezeket a könyveket és kézírásokat küldi a Társaságnak :

I. Könyvek.

a) Valkai András : *Genealogica historia regum Hungariae*. 4r. Magyar.

b) Melléje kötve : Két szép historia a nagy úr Bánk bánról s Hunyadi Jánosról. Kolosvár. 1580. — A régi magyaroknak első bejövetelekről. Kolosvár. 1579. — *Historia ex Partenii Nicensis „De amatoriiis affectionibus“ collecta*. Kolosvár. 1573. — Krónika Prister Johannesről.

c) *Apologia ministrorum evangelicorum*. 1677. 4r.

d) Téli bokréta. Maga munkája. Kolosvár. 1781. 4r.

e) *Benedicti Accolti „De bello sacro.“* Libr. IV. Gröning. 1731. 8r.

f) *Additamentum ad imagines antiquae et novae Hungariae*. 8r.

g) Holmi. Bécs. 1779. 8r.

h) *Belagerung der Stadt Bistric 1602*. 1779. 8r.

i) P. Pápai : *Rudus redivivum*. Cibinii. 1684. 12r.

j) Magyar postillák. Csonka. 12r.

II. Kézírások.

a) *Michaëlis Pancratii Tractatus polit. hist. jurid.* Cassov. 1668.

b) Kemény János fejedelem mentsége.

c) Három-szék privilegiuma. 1466.

d) Simon Balázs primipilaris levele. 1649.

e) Ferdinánd császár instructiója a béküldött commissariusoknak. 1552.

f) Más instructio a lustrálásról. 1553.

g) Rudolf császár levele az erdélyi statusokhoz. 1598.

h) Meggyes városa s a két szék közt való articulások meg erősítése. 1555.

i) Némely egyházi dolgokat illető levelek : a pápáé, Apor Istváné, a gubernatoré, Cserei Mihályé. Hat darab.

j) *Elenchus fossilium Transsilvaniensium*.

k) Erdő-vidéke eredetéről való jegyzés.

l) Erdő-vidékének leírása.

Igéri továbbá, hogy kiküldi a) Nagy Mátyás kézírását: „Annotationes de origine Siculorum“; b) De modo exercituandi Transilvaniensium; c) Relationes commissariorum Ferdinandi; s ha mi még találtatik.

Határozat. Tudós Benkő József úrnak szíves jóakarata s ajánlásai köszöntessenek meg, s kéressék atyafiságosan, hogy az igértetet minél hamarabb keresse meg, irassa le, s küldje ki. Az írásban kéressenek segítségadásra királybíró Turi Sándor és Osvát László urak. A könyvek és irások tétessenek a Társaság gyűjteményei közé.

Tizenharmadik szállás. *Bibarcfalva.* Aug. 23. Alkirálybíró, Osvát László úr, a Társaságba béavatja magát 5. rftal; ajánlja magát az írásbeli segítségére.

Határozat. Köszöntessék meg, s a pénz tétessék a kassába.

Tizennegyedik szállás. *Ürmös.* Aug. 24. Kapitány Maurer Mihály és László urak, a miben megtaláltatnak, készségeket ajánlják.

Határozat. Küldessék meg mindeniknek az első darab, a jelentő levéllel.

Tizenötödik szállás. Aug. 26. *Kőhalom.* — Királybíró Steinburg úr szíves hajlandósága a Társasághoz. Kedves leánya nehéz nyavalában lévén, gyantaerővel (villanyozással) magagyógyította meg, a könyvek szerint éltetvén vele.

A vár vaskő-kösziklán fekszik. Az alóla kifolyó fekete víznek csak a sara fekete, maga fejr tiszta, igen szelykés, jó orvosvíz, ha benne ferednek.

Határozat. Küldessék meg ennek az úrnak az első darab, a jelentő levéllel. Kéressék, hogy a kisasszony nyavalájának és gyógyításának rendjét megírni, úgy a könyvet is, melynek tanácsát követte, megnevezni ne sajnálja.

Ugyanezen napon *A. Rákos.* — Berecki úr, udvarbíró, jelentése a rákosi határon találtató szép nemes kövekről.

Határozat. Kérettsék, hogy a szépéből szedni és küldeni ne sajnálja.

Tizenhatodik szállás. *Fejéregyház.* Aug. 27. 28. — A titoknak gondoskodván Sándor Zsigmond úrról, kinek egyik lakása ott közel Sárpatakon vagyon; annak alkalmatosságával maga a gróf, Haller Zsigmond úr, a grófné, és praefectus Fodor

úr erősítik, hogy a Sándor Zsigmondnál lévő szerezsendió-poharat s a rajta lévő írást „Petrus Sándor. 1412.“ látták, s jól megnézték, és az írás, betű, szám, mindenik új, nem a XV-dik századbeli; és Sándor Zsigmond úrnak némely apró szemfényvesztésre való hajlandóságát s tehetségét dicsérik.

Jegyzés. Tudtára szolgál a Társaságnak.

Maros-Vásárhely. Aug. 29. — A mondottakhoz hozzá teszi a titoknok, és dicséri a háromszéki fejjénepeket, kik igen szép patyolatokat kezdettek szőni; három singes bordában is.

Határozat. Gr. Mikes Zsigmond úr kéressék, hogy tegyen rólok tudósítást.

Ezek után az ülés rendes teendőire tért át.

III.

Levél Benkő Józsefhez.

Tisztelendő Benkő József úrnak.

A Társaság rendes titoknoka eléadta mai gyűlésében a Társaságnak mind azt az atyafiságos szívességet, melyet a Tisztelendő úr a Társasághoz kinyilatkoztatott, és képében a titoknokot is fogadta; mind pedig mostani szép ajánlásait, és további készségeinek ígérését.

A Tisztelendő úr ajánlásai, melyeket a Társaság a titoknok által most elvett, ezek:

I. Könyvek.

1. Valkai András: *Genealogica historia regum Hungariae. 4r. Magyar.* — Hozzá vagynak kötve

a) Két szép historia. Az első a nagy úr Bánk bánról; a második Hunyadi Jánosról. Kolosvár. 1580.

b) A régi magyaroknak első bėjövetelökről. Kolosvár. 1580.

c) *Historia ex Partenii Nicensis „De amatoriis affectionibus“ collecta.* Kolosvár. 1577.

d) Valkai András: *Krónika, vagy szép historiás ének Barbarossáról.* Kolosvár. 1573.

e) *Krónika Prister Johannesről.*

2. *Apologia ministrorum evangelicorum.* 1677. 4r.

3. *Benedicti Accolti „De bello sacro“* Libr. IV. Gröning. 1731. 8r.

4. *Holmi. Bécs.* 1779.

5. Additamentum ad imagines antiquae et novae Hungariae.
 — Timon levelei Apor Péterhez.
 6. Belagerung 1602. der Stadt Bistric. 1779. 8r.
 7. P. Pápai Rudus redivivum. 1682. 12r.
 8. Postillák. Csonka. Magyar. 12r.
 9. Téli bokréta. Kolosvár. 1781. 8r.

II. Kézirások.

1. Michaelis Pancrati Tractatus polit. hist. jurid. Cassov. 1668.
 2. Kemény János fejedelem dolgait illető irás.
 3. Három-szék privilegiuma. 1466.
 4. Simon Balázs primipilaris levele. 1649.
 5. Rudolf császár levele Erdélyhez, midőn commissariusait béküldötte. 1598.
 6. Ferdinand instructiója commissariusainak. 1552. 1).
 7. Más instructio a lustratióról. 1553.
 8. Meggyes, s a két szék közt való articulusok megerősítése. 1555.
 9. Apor István, a gubernator, pápa, és Cserei Mihály levelei. Hat darab.
 10. Elenchus fossilium Transsilvanicorum. Fichtel munkája.
 Ezeket a Társaság igen kedvesen veszi a Tisztelendő úrtól, és nagy atyafiságos bizodalommal kéri még ezek felett, méltóztassék minél hamarabb írásai között felkeresni, vagy másunnan elészerezni, s a Társaságnak megküldeni ezeket:

1. Ferdinand commissariusainak relatióját ²⁾.
2. Nagy Mátyás irását: Annotationes de origine Siculorum.
3. De modo exercituandi Transsilvanorum ³⁾; melyekre a Társaságnak nagy és siető szüksége vagon. Ne sajnálja a Tisztelendő úr is a Társasággal parancsolni, és valamiben szolgálatajára lehet, nagy örömmel, s atyafiságos készséggel kívánja teljesíteni.

¹⁾ Kiadta Engel: Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. Zweiter Theil. Halle. 1798. 4r. 17—22. ll.

²⁾ Kiadta Engel: i. m. 22. s köv. ll.

³⁾ T. c. Mike Sándor úrnak, az erdélyi országos levéltár al-igazgatójának, szíves közléséből, Zsigmond királynak ily szellemű intézvénye fekszik előttem 1435-ből; I. Mátyásnak pedig 1463-ból. Eredetie az orsz. levéltár. okleveles szekrény. A. I.

Most a Társaság munkáinak II-dik darabjának kiadására készülvén, ha valamely olyas munkácskája készen volna a Tiszteendő úrnak, melyet a cikkelyek rendjébe bé kívánna iktatni: méltóztassék azt is kiküldeni. Ajánlja a Társaság nemes igyekezetét, és különös szívességgel elvárja nemes és atyafiságos segítségét s tudósítását. — A Társaság gyűléséből, szentmihályhavának 5-dik napján, 1797.

* * *

Adalékaim közlésében híven adtam az ide szolgáló eredeti hagyományokat, egyedül a helyesírást alkalmazva nyelvünk jelen fejlettségi fokához. Vessünk már most az eléadott érdekességekre még egyszer egy futó pillantatot, hogy az egészből — Erdély kiadatlan magyar történetíróira vonatkozólag — az érdekesb részleteket, mint megannyi új adatszálakat, egy csomóba foglalva, az eredményt tisztán beláthassuk.

Ha jelen *adalékokat* Benkő József „Tudósításának“¹⁾ tartalmával párhuzamban tekintjük; a következő új adatok tűnnek fel előttünk Erdély kiadatlan magyar történetíróinak sorából:

1. Kemény János fejedelem *mentsége*. — Ez Benkő *Tudósításában*, az V-dik szám alatt határozottan nem említetik.

2. Balog László *Diáriuma*. — Ezt Hunyad vármegyei Balog Ferenc követségével a török udvarhoz nem kell összetéveszteni.

3. Idősb Nemes János *Diáriuma* 1651—1686. Aranka fedezte fel Hidvégen, gr. Nemes Ferencnél.

4. Cancellár gr. Kálnoki Sámuel úrnak *két diáriuma*; egyik rendes könyvben; másik egy kalendáriom tiszta leveleire írva. Már maga a naptár is, régiségénél fogva, becses lehet.

5. Thordai T. *historiája*. Mélt. Mosa László őrnagynál volt.

6. Erdély *diplomatica historiája*. Irta idősb Mosa László. 1686—1743. Eseményekben gazdag időszakaszt tartalmaz.

7. Rákóci Ferenc levelezései, 1704—1711. Érdekes gyűjtemény.

8. Fronius tanácsos úrnak gazdag gyűjteményében az erdélyi fejedelmek némely levelei. — Ide tartoznak

9. Benkő által a Társaságnak ajándékozott levelek : a) Apor

¹⁾ Új M. Muz. V. v. Májusi füz. 1853. 217—238. II.

Istváné; b) a gubernatoré; c) a pápáé; d) Cserei Mihályé. Összesen hat darab.

10. A szítás-kereszturi ref. pap, Kis András birtokában volt Székely István historiájában talált régi kézirat másolata, mely egykor Aranka sajátja volt. (Mit tartalmaz s hol van ma?)

11. Az alsó-csernátoni ref. egyház jegyzőkönyvében lévő kézirati krónika.

12. A régi könyvek széleiről leirt krónika. Két darab. Blasy Bonaventura ferenci szerzetes ajándékából, Arankánál volt.

13. Udvarhely városának diplomatica historiája, Szeles Mártontól.

14. Martini tábornoknak a kunok hadakozása módjáról készített munkája.

15. Az Erdélyi Magyar nyelvmivelő Társaság munkáinak II-dik darabja, kéziratban, mely több érdekes cikket foglalhat magában a honi történelem köréből.

Mindezek, egy egészbe foglalva, teszik jelen adalékaim eredményét; mi a szenvedélyes történetbuvárnak, honi tisztas emlékeink nyomozásában, nem csekély világul szolgál. Pedig, ha valaha, különösen most kell nemzeti életünk múltjának emlékei után kettőzött szorgalommal látnunk, miután derék Benkőnknek ily nemű gazdag gyűjteményét, a nagyenyedi Bethlenféle könyvtárral egyetemben, a felzaklatott vadság szemünk láttára fel-emésztette. És ehhez a biztos kilátás nem hiu álomkép; mert Erdély kiadatlan magyar történetírói nem eredetiökben, hanem legnagyobb részt másolatban állanak Benkő *Tudósításában*; az anyák tehát élnek, habár a leányok Nagy-Enyeden a vég enyészet karjaiba hullottak is. Az élőket felkeresni, s rejtekeikből napvilágra hozni, a jelen nemzedék szent kötelessége. A ki Erdélyt ismeri, Benkő *Tudósítását* s jelen *Adalékokat* figyelemmel olvassa, történeti emlékeink sikeres nyomozása iránt nem eshetik kétségbe. E szép hazában gr. Mikó Imre ő exlja, gr. Lázár Miklós, Gedő József, Nagy Elek, Mike Sándor, Pákei Lajos ¹⁾, Brúz Lajos, Kríza

¹⁾ E nemes hazafi, tudomásom szerint, nagylelkűleg szíves volt felajánlani az akademiának *Lincig Jánosnak*, Kolosvár városának a XVII. század második felében volt nagyhírű bírájának, magyar szerkezetű érdekes naplóját. — Szerencsém van egy úttal, e lelkes férfiúnak gyűjteményéből, a t. c. olvasó közönséget boldogult Benkőnknek egy nagyon ritka munkájára

János, Kövári László, oly nevek, melyek szebb remények édes érzetét keltik fel a honfi kebelben a szendergő történeti emlékek kiaknászása s köz vagyonná tétele iránt. Három gazdag birtokosát említem még fel Erdély történeti kincseinek : gr. Kemény József ő nságát, mélt. Kovács István s Tunyogi tanár urakat. A tudomány hem oly csilár, melynek fénye setét sírboltok barna ívein ömlik el. Fel tehát Erdély! Neked szól Berzsényink szelleme : „Áldozz!“ — Végül, hogy csekélységem se maradjon ki a jó szándoknak sorából, ezennel kijelentem, hogy én már elkészültem tervemmel, melynek iránypontjai szerint megkezdem, s naponként folytatom táborozásomat titokban rejlő történeti emlékeink fölfedezésének

figyelmeztetni, melynek — minthogy életrírói sem említik, s hihetőleg igen kevesen ismerik, — címét és tartalmát egész terjedelmében ide iktatni célszerűnek véltem. Az érdekes irodalmi ritkaság címe ez : „Erdélyi oláh nemzet képe. Lefesté III könyvekben Benkő József, közép-ajtai prédikátor, erdővidéki esperest, és hárlémi tudományos társaságbeli tag. Első könyv (így). Pozsonyban. Nyomtatott Packó Ferenc Ágoston által 1785. 8r. — *Az első könyvbéli részek foglalata.* I. R és z. Az oláh nemzet nevééről. II. Eredetéről és természetéről. III. Erdélybe származásáról. IV. Életének itt való módjáról és szokásairól. V. Közölevalóknak zenebonáikról, és az erdélyi örökös nemzetek, urak s nemeseik ellen való régibb és minapi gonosz cselekedeteikről. — *Második könyv.* I. Az oláh nemzetbelieknek 1784-ben esett hallatlan kegyetlenségü tanácskozásukról és készültejükéről az erdélyi nemzetek ellen. II. Hóra indításából lett valóságos feltámadásukról, irtóztató gyilkosságaikról, és hallatlan pusztításaikról közönségesen. III. IV. V. Különösen Zaránd, Hunyad, Fejérvármegyékben véghez vitt szörnyü cselekedetükről. — *Harmadik könyv.* I. Az öldöklő s pusztító oláh seregek ellen támasztott tábori oltalomról, bizonyos hadi ezeredek által. II. Nevezetesen a székely második gyalogezeredbeli seregek hathatós segítségéről, mely által e zenebonás oláhok fejei elfogatván stb. a fene seregek alkalmasint megzaboláztattak. III. A székely első gyalogezeredből való népnek oltalomra-vitetetéséről és Kolosvár tájatt tett vigyázásáról, őrállásáról. IV. Az uralkodó felség kegyelméből az oláhság halálos zürzavarja okának kitanulására s lecsendesítésére rendeltetett commissióról, ennek tagjairól, munkáiról. V. Azon királyi commissio ítéletéből, a veszedelmes feltámadás indítóinak, úgymint Hórának, és ördöggel bélelt társainak, megvallattásukról és öletetésükről; az ő átkozott nevök és életök leirattatásával egyetemben. — Némely képek lesznek a munkának végén.“ — Látott-e Benkőnek e munkája egészben világot? Nem tudom; csekély töredéke látható a fent tisztelt hazafi gyűjteményében, III-d. R. 2-dik könyv, 8—16. l. — Záradékul még azt említem fel, hogy Benkő Transilvaniájának különös részét három kötetben, ügyesen másolva, a kolosvári ref. collegium könyvtára is bírja. V. J.

nagy fontosságú ügyében. Ha sikerülend némi érdekességeket e nemben fölfedeznöm, azokkal hazám színe előtt megjelenni nem késem: addigis isten Önnel t. szerkesztő úr s olvasó világ!

A HAZAI IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET SZEMLÉJE

1849—53.

IV. PHILOSOPHIAI MOZGALMAK.

(Folytatás.)

III. SZONTAGH GUSZTÁV.

a) *Az alanyi világszemlélet tudományban, művészetben és életben.* M. Akad. Értesítő, 1850. XIV. lap.

b) *Az egyoldalú realizmus tudományban és életben.* Ugyanott, 1850. CXL. lap.

c) *A polgárisodás reformja korunkban.* Szilágyi Virgil 1852-diki Értesítőjében 2—6 szám.

d) *Irodalom és élet.* Pesti Napló 1854. 2. szám.

e) *A szép és rút.* Új M. Muzem 1854. 2. füz. 1).

Szontagh Gusztáv hír szerint gyakorlati célú philosophiai munka írásával levén elfoglalva ²⁾, az utolsó években gazdasági s főleg a kertészetbe vágó közleményeken kívül csupán a fennevezett philosophiai értekezéseket adta ki, melyeknek szóbahozását itt annál kevésbé mulaszthattuk el, mivel bennök azon philosophiai nézeteket, miket „Propylaeumaiban a magyar és társasági philosophiához“ alaprajzilag közölt, tovább fejltve, sőt vázlatban bevégezve, találjuk.

Szóba vett bölcészünk, mint dolgozataiból kitetszik, nyáron át s jó időben alkalmasint diietetikai okok által határozva kertészkedik, roszt időben s télen át ír, s e különböző kertészeti és philosophiai dolgozatok, az újabb időben, színre és hangra is, oly különbözők egymástól, mint az idő melyben készültek. Midőn

¹⁾ A bíráló két cikket vesz itt fel szemléjébe, mely a tárgyalt időn innen, t. i. ez idén, jelent ugyan meg, de itt szóban levő bölcészünk álláspontja több oldalról felvilágosítására szolgálván, nem vonakodtunk bírálatát jelen kiterjedésében közölni. Szerk.

²⁾ Úgy van. A munka tárgya az önmivelés philosophiája. Szerk.

dinnyéről, sőt trágyáról szól, csupa derültség, s tetszést arat; mihelyest azonban philosophiai pályára száll, elkomorodik, elégedetlen, hangján némi rosszul palástolt keserűség érezhető, s végre csakugyan kitör, és békétlenkedik, nem ugyan a közönség közt, deigen írotársaiban rosz vért okozva. Elégületlenségére némi okot tagadhatlanul az utolsó évek lefolyása is szolgáltatott. Mint tisztelője Széchenyi Istvánnak, mint az élet és tapasztalás embere a philosophiában is, külön munkában (Propylaeumok a társasági philosophiához) már 1843-ban teljes útmutatást nyilvánított kortársai számára: hogy kelljen békés törvényes úton a társadalmi paradicsomban haladnunk, és abban édeni napokat élnünk. Azonban irás közt elfelejté, mikép a világ nem úgy forog mint mi azt képzeljük. Miképen a természet ellenkező sarkok egymásra hatása által fejlődik: úgy az emberiség, a történet bizonyítása szerint, egy szélsőségből a másikba bukdosva. Mellözve látván tanácsát, philosophusunk a valóságtól bucsut vett, s az eszmék világában menekvést s enyhülést keresett; azonban csakhamar itt is észrevevé, mikép a tudományban és művészetben is szintannyi fonáság patvarkodik mint az életben, mert az ember ugyanaz marad, legyen bár az élet vagy eszmék világában munkás. Elkedvetlenedve életben és irodalomban, elmélkedése igen természetesen e fonáságok magyarázatába merült, s okaikat főleg a szertelenkedő érzemény, képzelődés és vágyban találta, mik a nyugodt ész tiszta látását elhomályosítják s az embereket fálnak rohanásra veszik; tudományban pedig a fonák egyoldalú szellemi művelésben a test elhanyagolásával, tudósaink elszigeteltségében a valóságos és gyakorlati világtól, mi által szobatudósokká válván, könyveink halmaza mögött a világot nem láthatják, s elhagyatva az élettől és tapasztalástól, tehát tárgyilagos ismerettől, eszmevilágba burkolva, a szemlélődés szárnyain, mik oly hatalmasak mint a képzelődésé, végre isten, világ és emberről magyarázatokat adnak, mik úgy illenek a valóságra, mint az 1001 éjszaka meséi. Philosophusunk még tovább megy. Elkedvetlenedésében kritikus pillantást vet a keresztyén világi egész irodalom menetelére, és végre a magyar irodalomra is *mint egészre*. A tudományt *eszköznek* tartván az életre, úgy találja, mikép ez a keresztyén világ első fejlődésében semmikép meg nem felelt feladatának, csak a tudósoktól érthető (latin) nyelven adatván elő, s iskolai el-

vonultságában az életre hasznavehetetlen tárgyakat pengetve ¹⁾. Kifejlődvén azonban utóbb a természeti tudományok, végre a legújabb időben a keresztyén műveltség is gyakorlatibb irányt követ, de nálunk és irodalmunkban még nem az őt megillető kiterjedésben. Itt értekezőnk szerint (lásd Pesti Napló 2. sz.) még mindig a mívelt külföldtől már elhagyatott irány követetik, a képzelet túlszárnyalja az ésszt, mert költészetünk túlnyomó a tudományon, a tudományban pedig túlnyomó az elméleti ész működése a gyakorlatin; mert a szobatudományok több ápolókra találnak, mint a közhasznú gyakorlatiak. Philosophusunk itt merészen a közigazgatási álláspontra lép, az irodalmat mint az emberiség szellemi munkásságának eredményét és mint jólétre, azaz érzéki, értelmi és erkölcsi érdekeink előmozdítására szolgáló eszközt tekintve, le nem dorongolva ugyan, de háttérbe szorítva s szellemi fényezésnek nyilvánítva mind azt, mi e célokra közvetlenül nem használható ²⁾.

E nyilatkozatok, mint tudva van, polemiára vezettek. Sajnáljuk hogy mind a két részről eleitől fogva *egy* kérdés láttatott, hol voltaképp *kettő* volt szóban. Más kérdés tudniillik az: melyek a *legsükségesebb* tudományok, és más: melyek a *felsőbbek*. Ha kérjük: mi a prius, mi feltétele a következőnek? tehát a közvetlen szükségü? akkor kérdésen kívül az anyagi érdekek állnak elül, mert előbb élni, s az élet eszközeit (vagyonosságot) bírunk kell, különben nem mívelhetjük magunkat. Egyénileg első a test és lélek *épsége*, azután jöhet csak a testi lelki *tökéletesülés*; de csak akkor, ha hozzá a *sükséges eszközök* nem hiányzanak. Nemzetnél a gazdagság kétségkívül feltétele a haladó műveltségnek, mert koldus nép, mint koldus egyén, a mívelődés eszközeit nélkülözi. Más kérdés azonban, mely *érdekek* (s következősképen tudományok) a *felsőbbek*; az anyagiak-e vagy a szellemi és erkölcsi? Hogy az utolsók a felsőbbek, annál kevésbbé szenvedhet

¹⁾ Ez azonban csak megszorítva áll. Egyoldalú volt az újabb tanulmányreformig közoktatásunk, mert a reáléknak kelletinél kevesebb figyelem jutott: de a humaniórák, a mennyiben classicai tartalommal járnak, már azért sem vádolhatók képző hatásuk egyoldalúságával, mert a classicai világ élete mindenek felett konkrét, gyakorlati s mindenoldalú volt. A baj tehát nem a humaniórákban, de azoknak tökéletlen tárgyalásában s az új világ reáléinak mellőzésében állott. *Toldy F.*

²⁾ S a mi arra közvetve használható, fényezés-e? *Toldy F.*

kérdést, minél bizonyosabb, mikép még tartós és állandó érzéki jólét is, egyesekre és nemzetekre nézve, csak harmoniai műveltség s érzékileg önző vágyaink alárendelése által az erkölcsiség és jogosság törvényei alá, létesülhető. Erről a tapasztalás minden kétségen kívül bizonyossá tesz.

Hetényi János, Parthenona Előcsarnokában, Szontagh Gusztávot *egyezményes philosophussá* kiáltá ki, a mi ő valóban, és pedig a legszigorúbb értelemben. Ez oknál fogva kénytelenítve látjuk magunkat ismételve sajnálkozásunkat kijelenteni az iránt, hogy a legújabb időben, élvét egészen szem elől veszelve, nem a harmonia, hanem inkább a disharmonia szószólója lett, annyiban legalább, a mennyiben az élet, tudomány és művészet fenálló viszonyaiban, ezt tünteti ki előszeretettel, s dialektikája súlyát nem a kiegyenlítésre, hanem inkább az ellentétek élénk kitüntetésére fordítja. Örvidenénk, ha ezt mellőzve, kibékült kedélylyel, inkább a Magyar Parthenon harmoniát viszhangzó küszöbére hágná, s onnan goethei magas nyugalommal a harmonismus tanait azon derült kedélylyel hirdétné, mely a Gazdasági Lapokban megjelenő cikkeit oly előnyesen bélyegzi.

Szontagh Gusztáv *vizsgálati modora* oknyomozó, az ismeret forrásaiba, alapjaiba ható, mi oknál fogva alkalmas a magyar egyezményes philosophia bővebb kifejtésére. Erre elébbi philosophiai munkái már megvetették az alapot, s az épület további kivitele egész a tetőig, legalább alaprajzban, a fennevezett értekezésekben befoglaltatik. Tisztünkben áll erről bár rövid, de a mennyire lehet éles kinyomatú vázolatot adni.

Propylaeumaiban a magyar philosophiához az emberi ismeret forrásait — tehát a philosophiáét is — a *tapasztalás és gondolkodásba* helyezi, és pedig mindkettőbe együtt, mert a tapasztalás az ismeret *anyagát* nyújtja, a gondolkodás azt *magyarázza*. Egyenként ezen tényezők nem nyújthatnak ismeretet, mert tapasztalás nélkül gondolkodásunknak az ismeret tárgya hiányzik, gondolkodás nélkül magyarázata, azaz : *ismerete*. Ezen alaptételét következő tapasztalati tényre alapítja : A vakon született nem képezhet magának ismeretet a színekről, a süketen született nem a hangokról és zenéről. Minden ismeret tehát tapasztalásból keletkezik s indul ki, és szellemünk gondolkozó munkássága által képeztetik. Ennél fogva az ismeretnek és philosophiának csak egy helyes módszere

lehetséges : az *észlelési* (observatio), és egy helyes rendszere , a dualistikai : tudniillik az , mely az ismeretet mind a két kútfőből meríti. *Egy* kútfőből eredő rendszer tehát szükségképp egyedül hypothesisen alapúlhat.

A philosophiának lényegét Szontagh Gusztáv rendeltetésünk felvilágosításába és létesítésébe helyezi, mint Hetényi János, mint Sokrates óta a philosophusok végtelenül túlnyomó része. Kérdés itt tehát : miben áll rendeltetésünk ? és : hogy kell azt valósítanunk ? A cél, úgy mond, minden munkásság szükségképeni irányából világlik ki. Gondolkodunk, érezünk, akarunk. Gondolkodásunknak célja az igazság, érzeményünké a szépség, akaratunké a jóság, mely vagy érzéki jó (jólét), vagy erkölcsi (egyszersmind jogi), vagy hitbéli (isteni). Tehetségeink és törvényeink tehát az igaznak, jónak és szépnek tehetségei és törvényei, s öszhangzó tökéletesedés e három eszme irányában rendeltetésünk, egyéni, nemzeti és emberi tekintetben.

Philosophiájának ezen *tartalmát* Szontagh Gusztáv következő tapasztalati alapra, vagy részletesebben szólva : öntudatunk tényeire fekteti. Az mi igaz, közvetlen érzeményünk által helyeslést gerjeszt bennünk, mi nem igaz, mi hamis, rosszalást ; a szép tetszést, a rút visszatetszést vagy épen undort ; a jó, ha érzéki, utána való vágyat, az érzéki rossz, tőle irtózást, ha erkölcsi jó, tiszteletet, az erkölcsi rossz, megvetést ; az isteni végre imádást, az istentelenség iszonyodást. És el ne feledjük : ezen érzemények közvetlenek és akaratunktól semmiképp nem függők. Mi lehetünk ugyan jók vagy rosszak, istenfélők vagy istentelenek, az igazat és szépet vagy a hamisat és rútat követők ; de — ha fejünkre állunk, úgy mond philosophusunk — az tőlünk ki nem telik, hogy érzeményünk mélyében az igazat rosszaljuk, a hamisat helyeseljük, hogy a rút tetszést, a szép undort gerjeszsen bennünk, hogy a fájdalmat kívánjuk, a kéjtől, jóléttől irtózzunk ; az erény lelki furdalást, a bűn tiszteletet és önmegelégedést, az isteni iszonyodást, az istentelen imádást gerjeszsen bennünk.

E tények által, úgy hiszi philosophusunk, rendeltetésünk céljai s törvényes munkásságunk irányai, meg vannak alapítva, tehát a philosophiának feladata is, mely ennél fogva nem állhat egyébből, mint e célok és törvények felvilágításából, ha tudniillik a philosophiát mint *célt magában* tekintjük, s a nyert ered-

mények gyakorlati alkalmazásából, ha azt *eszköznek* nézzük életünk fő feladatai létesítésére egyénileg, nemzetileg és az egész emberiségre nézve. A gondolkodás és ismerettannak tehát szellemünk törvényeit kell magyarázniok az igazra, az ízléstannak a szépre, az erkölcs- és jogtannak az érzéki és erkölcsi jóra, az észvallástannak végre az isteni nézve.

De hát mi, kérdezzük, ezen philosophia szerint az igaz, szép, jó és isteni voltakép? mi a hamis, rút, rossz és istentelen? Hogy magyarázza ezt? Az, *mi szellemünk ismereti, ízlési, erkölcsi és vallási törvényeivel egyezik vagy ellenkezik.* Ez egyezést vagy ellenkezést kitünteteti, mint láttuk, közvetlen érzeményünk, túl akaratumk vagy inkább önkényünk befolyásán: az, mi lényünknek *természetes*, mi eredeti törvényeinkkel összehangzik, helyeslő s kellemetes érzeményeket gerjeszt, mi természet *ellenes* s eredeti törvényeinknek *ellenmondó*, roszallókat és kellemetleneket. Ime a philosophia, legegyszerűbb alapjára lehozva, és pedig az egyezményes philosophia! A miveletlen, de ép alkotású ember, közvetlen érzeményeit követi, és el nem véti az igazat, szépet, jót, istenit; a műveltnék ellenben céljait és törvényeit világosan ismernie kell, hogy azokat mint ember és polgár önmeggyőződéssel és öntudatosan teljesíthesse.

E magyarázat, mondhatni itt, egy részről felette *alanyias* (subjectív), másról felette *általános*. Hogy győződünk meg, mikép mind az, a mi alanyi érzeményünk tanubizonysága szerint igaz, szép és jó, tárgyilagosan is az? Nem kénytelenítettünk-e ezen úgynevezett egyezményes philosophia szerint is hypothesisekhez folyamodni? harmonia praestabilitához, a systema causarum occasionalium, vagy influxus physici-hez? Ily hypothesisekhez — feleli reá philosophusunk — a bölcsésznet azon idejében kelle folyamodni, midön az anyagot és szellemet még *lényegre nézve is különbözőnek* tarták, összeegyezősöket akkor külső okokból kellett származtatni. Ily ellenmondást azonban az egyezményes philosophia a mindenségben nem ismer. Mi legyen az anyag, mi a szellem lényegökben? azt nem tudja ugyan, mert az emberi ész a dolgok lényegét nem ismerheti meg; de tudja, hogy mindkettő egy magában összehangzó egység és egész, mely változhatlan rendben szintazon alaptörvényeknek hódol, sőt mely — ezt állítja — egy s ugyan azon kútforból ered. A véges emberi észnek tudniillik,

hogy gondolkodhassék, elébb a tárgyat észre kell vennie, észre-
 vevés nélkül nem képes az ismeret tartalmát képezni, mert te-
 remtő erővel nem bír; gyakorlati tekintetben is az ember szint-
 úgy nem teremtheti munkássága anyagát, hanem azt a valóságból
 nyerve céljai kivételére csak alkalmazza. A végtelen ész ellenben
 teremtő erejű, gondolata tárgyilagosan való (realis). Az isten
 gondolta a mindenséget, és a mindenség lön. E mindenség egy
 magában összehangzó egység lévén, a természet és embervilág is
 szükségeskép lényegben szintazon törvényeknek hódolnak. Ész,
 értelem, tehát fogalom és eszme, s ennek következtében erkölcsi
 törvények és célok is, szintűgy léteznek a természetben mint az
 embervilágban, ezek azon különbséggel, hogy az ész a termé-
 szetben öntudatlan állapotban létezik, az emberiségnél ellenleg
 öntudatosban. Kant a tért és időt állítá szemléletünk alakjainak.
 Igen, felel reá az egyezményes philosophia, és ezen alakok tár-
 gyilagossággal bírnak a valóságban is: ez a való (realis) dolgok
egymásmelletti létezése, és a hatások vagy események *egymás-
 utáni* következése. A természet továbbá szintűgy kategoriák,
 fogalmak, eszmék és célok szerint van képezve: minden dolog cél
 és eszköz, minden a mi történik ok és okozat együtt. Így osztá-
 lyozza s magyarázza a természettudomány, vegytan és természet-
 rajz a természetet. Ha ez nem így volna, hogy szerezhethénk ma-
 gunknak ismeretet a természetről, s ha gyakorlati és erkölcsi
 céljaink ellenkeznének a mindenség céljaival, hogy létesíthetnők
 azokat a valóságban? Ha a mindenség egységre és harmoniára
 nem volna alapítva, ha egymásnak ellentmondó törvényeknek és
 céloknak hódolna, nem állhatna fen, s összebomlanék. Az ember
 a mindenség része s mint ilyen, magában s vele összehangzó
 egység és egész. Ha ez nem így volna, ha ember és természet
 közt lényegileg s alaptörvényeire nézve ellenmondás léteznék:
 akkor az ember sem maradhatna meg a természetben, és pusztu-
 lnia kellene.

Az egyezményes philosophia fő elveinek igazsága áll tehát
 alanyilag és áll tárgyilagosan is; sőt hogy az emberiség csak ezen
 elvek gyakorlati alkalmazása által érheti el helyesen rendelteté-
 sét, mely a jónak, szépnek és igaznak haladásában, s az által
 eszközlött jólétben vagy boldogságban áll: ez egyenesen vagy
 oldalaslág (indirecte) tapasztalás által is bebizonyítható. Világta-

pasztalási és történeti tény ugyan is, mikép a népek vadságból csak a vallás dajkáló kezei alatt jutnak polgárisodásra, és csak tiszta vallás szülhet tiszta erkölcsiséget; hogy egyén és nemzet állandó jólétre csak műveltség, erkölcsiség és jog uralma által juthatnak, s egyesek s nemzetek pusztulására nincs biztosabb út, mint a tudatlanság, erkölcstelenség és vallástalanságé.

Jól van, mondhatja végre valaki: egyezményes philosophiák igaz, és kielégíti az emberiség érzéki, értelmi, erkölcsi és vallási érdekeit, nem is akarjuk azért gáncsolni, hogy alanyi természetű, mert hiszen a philosophiának fő feladata természetünk törvényeinek megállapítása lévén, ez a feladat alanyi természetéből szükségkép következik; de hibája elveinek szerfeletti *általánossága*, mert ez által magyarázó tartalmuk szükségkép úgy szólván elenyészik. Igen — feleli erre philosophusunk — mennél magasabb a fogalom, annál üresebb tartalmára nézve, ez kétségtelen; de gondoljátok meg, mikép a szépnak, jónak, igaznak és isteninek eszméi, a legfelsőbb elvonások, miket eszünk általában tehet, hogy tehát értelmezésök szűkebb ne legyen tárgyánál, szükségkép a legnagyobb általánosságot követeli. A philosophia úgy-e, ismeret? még pedig alapismeret? Mi pedig kérjük — az ismeret legáltalánosabb alanyi elve-e? Nem-e az egyezmény és ellenmondás logikai törvénye? Ezen alapszik tehát igazságra nézve meggyőződésünk *általánfogva*. És min alapúlhatnak — kérdem — meggyőződéseink a szépre, jóra és istenire nézve? Lehetetlen, hogy máson mint szinte ezen összes szellemi munkásságunkra kimondott törvényen, mely, mint láttuk, egyszersmind a mindenség alaptörvénye. Hetényi azért ezen törvényt, mély behatással, *a harmonia törvényének* nevezé.

Kelletinél terjedelmesebben adtuk elő philosophusunk rendszerét, mert oknyomozó modoránál fogva kivált ő fejtegette eddig az egyezményes philosophia elveit bővebben, s ha Parthenonunk építése csakugyan haladand, a napszám terhe is aligha nem nehezülend jó részt az ő vállaira.

IV. WARGA JÁNOS.

Tapasztalati Lélektan, mint előkészítő tudomány (propaedeutica) a bölcsészettanhoz. A felgymnásiumok és praeparandiák számára. Kecskeméten, nyomt. Szilády Károlynál. 1853. Sr. 110 l.

Tartalmára igen jeles munka, melynek becsét a lélektan alkalmazása a neveléstanra még növeszti. Ha meggondoljuk, hogy minden ifju mint jövendő atya született nevelő, s ha látjuk, mily fonákságok követtetnek el a házi nevelés körül csupa tudatlanságból: lehetetlen nem ohajtanunk, mikép a nyilvános oktatásnál a neveléstanra is figyelem fordíttassék. E tannak előadása pedig alaposabban s azért megérthetőbben is, alig eszközölhető, mint összeköttetésben a lélektannal.

Az előadást hasonló mértékben nem dicsérhetjük. Szerzője, erezván mily fontos tényezője az oktatásnak az érthető előadás, mindent elkövet ugyan, hogy e célt elérje; de hiába, a hegeli philosophia fatalisticus közvetlen VANja azt vele eltéveszteti. Warga Jánosnak szerencsétlenségére szolgált, hogy Némethonban a hegeli philosophiát hallgatta. Nem is tekintve ennek tartalmát, már maga a gondolkodás dialektikai processusa, mely a philosophiában az eszményt és valót (reale) fogalomban azonosítja, ellenkezik a józan ész felfogásával, mi által beszédje ez előtt érthetlenné és emészthetlenné válik. Warga János szép esze, széles tudománya és fáradhatatlan tevékenysége irodalmunkban egészen más eredményeket szülnének, ha előadása e hegeli modortól el nem homályosíthatnák. Kérdjük: tanácsos-e iskolai könyvben így szólni: „Már maga a legmélyebb magába visszatérés, a legtisztább magánli lét“ (64. l.), vagy: „Az erkölcsi érzelmek fogalma jó lelkiismeretnek mondatik.“ (74. l.)? Igen, felelend a hegelista: mert az iskolakönyv írója felteheti, hogy az oktató a nevendéknek azt, a mi előtte homályos, megmagyarázandja, tehát az első esetben: mi a magába visszatérés és a legtisztább magánli lét, a másodikban hogy a fogalom és tárgy *ugyan az*. Megengedjük, a baj itt csak az, hogy a második esetben a nevendék, közvetlen öntudata által, igen tisztában van az iránt, hogy a lelkiismeret mint *valóság* kedélye mélyében létezik, az arról képezett fogalom pedig mint *gondolat* fejében: e beszéd tehát a helyett, hogy *felvilágosítaná* s ismeretét gyarapítaná, zavart és homályt árasztand ismerő tehetségében. Hiába! kísérletet tettetek ti Pápán Hegel philosophiájával, s tapasztaltátok mily eredménydús-nak mutatkozott a nevendékeknél!

V. PAULER TIVADOR.

Bevezetés az Észjogtanba. Pesten, Emich Gusztáv tulajdona. 1852. Sr. 143 lap.

Mit mondjunk, mit ne mondjunk? A kritikusnak valóban meggyült baja, mert mit mondjon oly munkáról, melynek minden tételeivel teljesen egyetért? Össze kell vonnia vitorlát, ezt maga is látja, a kegyes olvasó pedig elégedjék meg e kevés szavakkal:

Pauler Tivador, egyetemünk díszje, e munkáját vezérfonalúl adá ki jogtani oktatásai használatára. Rövidre vont tartalma inkább csontváz, arra szánva, hogy azt utóbb lelkes előadása hússal és étellel betöltse, de csontváz, alkotva széles tudományyal, finom észszel, világos felfogással s az igazság mély szeretetével, mely sophismák által el nem hagyja magát tántoríttatni. A jogtudomány történetének előadását különösen kitünőnek találtuk; a legfinomabb árnyéklatok oly éles rajzát csak tőle várhatók. Valóban szerencsét kívánhatunk egyetemünk joghallgatóinak! Hallgassák Paulert, s nem kell menniök sem Berlinbe sem Párizsba, mert bizonyosak lehetnek, hogy jelesebb oktatásban sehol sem részesülhetnek.

VI. GREGUSS ÁGOST.

A Szépészet alapronaljai. Kiadta a Kisfaludy-Társaság. Budapest. 1849. Sr. 141 lap.

E munka Szontagh Gusztáv ajánlatára a Kisfaludy-Társaság által bocsáttatott közre, s ez ajánlat a munka elején le van nyomtatva. Szerzőnk ebben többek közt így jellemeztetik: „Az bizonyos, Greguss urat Széptanában egy bizonyos fiatal professori, merész, elméleti gondolatmenet jellemzi, melyet azonban nem akarok gáncsolni, mert a kor s újabb megfontolás azt mérsékelni s útba fogják igazítani, hol a korlátokon átugrik.“

Valóban gondolatművésznök itt egyenlő merészséggel neki megy a széptani fogalmaknak, a philosophiai műszavaknak, sőt a magyar helyesírásnak is, annyit nyújtván gondolkodásra, hogy ha illően meg akarnók bírálni; nem csekélyebb munkát kellene írunk, mint a melyet előnkbe terjesztett.

Legjobb munkájában az, hogy tárgyat *egészben* fogta fel, nem csak a szépet, hanem a rútát is tárgyalván, mert tulajdonkép e két ellenfél képezi a széptan teljes tartalmát. Épen oly helyes

osztályozása : szép, rút, nevetséges. Ezt ugyan inkább vígnak (komikum) neveznök, mert a komoediát is vígjátéknak mondjuk, s a nevetséges akkor a német „lächerlich“et fejezné ki, mi teljesen helyes is. A víg, a szép és rút közt foglal helyt, mind e kettőnek közvetítője. A szép továbbá vagy kellemes, vagy fenséges, vagy szép szűkebb értelemben, magában foglalván az érzéki és szellemi — értelmi és erkölcsi — szépet együtt. Ez osztályozás szerint a rútnek is hasonló fokokon kellene át menni : rút, mint ellentéte a kellemetesnek (érzéki rút), rút mint ellentéte az egyesült érzéki, értelmi és erkölcsi szépnek, és végre rút mint ellentéte a matematikai, dinamikai, értelmi és erkölcsi fenségesnek.

A szépet szerzőnk így értelmezi : „A szép, a szellemnek anyagbani olyan kifejezése, mely a lehető legfőbb tökélyt elérte, s ez által érzelmeinket egészen kielégíti.“ Mi e magyarázatot, már elébb nyilvánított okoknál fogva, tárgyánál szűkebbnek tartjuk.

A szép, *természeti* s *művészeti* szépre oszlik. Szerzőnk a művészi szépnek *elsőséget* tulajdonít, s azt *általános* (abszolút) szépnek nevezi. E szerint az emberi ismeretet is általánosnak fogja tartani, s így a tudomány, mely a valóságnak csak fogalmi magyarázata, s a művészet, mely annak csak képes másolata, felül állnak a valóságon, ámbár az ember ennek észrevése nélkül, sem tudományt sem művészetet nem képezhet, s mind kettő a valóság észrevése után is, csak halvány eszményi viszsugárzásai és képei a valóság örök fejlődésben lévő életének. Ezen többsége a művészetnek egyébiránt kivált a hegeli közvetlen VANnak rögeszméje, s ezzel igen nehéz vitatkozni, mert maga is alá lévén vetve a fatalismusnak, véleményeiért felelőssé nem tehető, s át nem láthatni, hogy lehessen kapacitálható.

Greguss különködik műszavaiban is. Szokatlanokat használ a nélkül hogy értelmeket német vagy latin nyelven magyarázná, s így olykor ez iránt kétségben hagyatunk p. o. az önleges (nála subjectiv) nevetségesről szólván, a 2. fejezet címe : „A ran.“ Fel-szöktünk ülésünkből a szokatlan szó olvasására, és sokáig törtük fejünket, míg végre eltaláltuk hogy — ironia.

Előadásában a német szemlélődő philosophia modorában el-lentételesen fejtegeti a fogalmakat, merészen és hatalmaskodva, mint szobatudós szokott, kinek a gondolkodás és könyvtár minden, a szemlélet és valóság semmi. Ezen hasonlatot azonban ne

vegye Greguss úr betűszerint magára : szélsőségekben mondtuk ki, mi reá csekélyebb mértékben illik. A német egyetemet alig hagyta el, midőn munkáját írta, s azért rajta elméleti tanulmányai színe még nagyon észrevehető. Kor és tapasztalás ezen sokat javított, hozzá szokván nem csak mások nézeteit a tárgyakról könyvekben, hanem magokat a tárgyakat a valóságban is szemügyre venni. Hogy sokat tud, szemlélődésben gyakorlott, s azért az, a mit mond, sok gondolkodni valót is nyújt, örömmel megvalljuk, s ha majdan fogalmait nem csak a szépről, hanem általában az ismeret minden tárgyairól a valóságon — természet- és embervilágon — tisztábbra hozza, s ez által most, még helylyel helylyel tartalomnélküli fogalomjátékká fajuló gondolatmenetét tárgyilagossá irányúvá teendi: akkor előadásai is teljes világosságot nyervén, feltétlen helybenhagyással üdvözlezzük a magyar irodalom mezején.

VII. B. DERCSÉNYI JÁNOS.

Az én Nevelési Rendszeremnek alapvonalai. Pesten. Nyomatott Lukács Lászlónál. 1851. 8r. 250 lap.

Ha valamely tárgyat fejtegetni akarunk, úgy hiszszük, nem feleslegi követelés kívánni, hogy azt előbb *egészségen* tüntessük ki, máskép az egészszet át nem tekinthetvén, tájékozottak nem lehetünk részeire nézve sem. Neveléstant írván tehát, mindennek előtt körülbelül ezt kellene mondanunk: Az ember feladata e földön rendeltetése valósítása; a nevelés tárgya: e célra való képezés, tehát *testi, értelmi, izlési, erkölcsi és vallási művelés*, és pedig *súlyegyenes és öszhangzó*; művelése a *belsőnek és külsőnek*, az *egyediség s a körülmények* tekintetbe vételével; végre általános *emberi művelés*, és specialis az élet külön feladataira nézve.

Ily általánosan tájékozó felvilágosítást azonban szerzőnk munkája bevezetésében nem ad, vagy inkább igen rövidet, e tekintetben Niemayert idézve; az izlésnek, a külsőnek műveléséről, azon túl semmit sem mond, annál pazarlóbb ellenben szigorúan a tárgyhoz nem tartozó fejtegetésekben, történet eseteket elbeszélve, különböző gyógyítási módokat elősorolva, a communisták ellen csatázva stb. Mint látszik, a forradalom lefolyta alatt írva munkáját, izgatott kedélylyel foghatott hozzá, s ez izgatottság rajta látható. Van sok benne, minek csak pathologiai okát tudnók adni.

Címe majd félre vezetett. Valami saját új rendszert véltünk feltalálhatni; de ebben csalatkoztunk: szerzőnk — ezt láttuk végre — egyedül saját gyermekeinél alkalmazott *nevelési módját* akará nyilvánítani. De e nyilvánított módja, hogy hosszasan jobbra balra ne szóljunk, valóban a nevelés velejét kellő közepében oly helyesen találja el, mint a sokratismus a philosophiáét. A testi és vallási nevelésre adott útmutatás jó, ámbár kissé nagyon aggodalmas. Az értelmi művelésre nézve a punctum salienst igen szerencsésen e tételbe helyezi: Ha akarod hogy gyermekeid jól tanuljanak, *ébredsz fel s tápláld jó korán tudni vágyukat*. E szakasz azonban kelletinél rövidebb. Legtökéletesebb — s igen helyesen legterjedelmesebben előadott — az erkölcsi nevelés. *Szoktasd* nevendékeidet kisdéd koruktól fogva a jóra! Ez szerzőnk eléggé nem méltatható szabálya. Igen, az ember szokásos állat, s a kisdédkorban felvett szokás maradandó. Szerzőnk azért méltán csatáz azok ellen, kik a jellem képezését csak az ész felébredése után kívánják céloztatni. Az első évek itt eldöntők, minél fogva szerzőnk igen helyesen állítja, mikép a jellem alapvonalai a gyermek hatodik évéig képeztetnek főleg, s a szülék ez első években a gyermek nevelésére elég figyelmet és gondot nem fordíthatnak. Szerinte e szoktatás a jóra nem is oly nehéz, mert a gyermek „a jó karakter hajlamát már születéskor magával hozza“ (173. lap). Helyesen! A jónak fogalma szabad elhatárázást feltételezván, nem lehet ugyan mondani hogy az ember eredetileg jó vagy rossz, de azoknál fogva, miket eddig mondtunk, úgy hisszük, világos, mikép eredeti alkotása *idomaira* (Anlage) nézve jó. Ellenkező esetben — ezt már Rousseau állítja — bennünk a gonoszság belső helyeslést és megnyugvást, az erény pedig lelkipurdalásokat okozna.

Igen életrevaló azon tanács, hogy a szülék gyermekeiket, — minden ovatosság mellett — el ne kényeztessék, s nagyúriás életmódhoz és fényezéshez ne szoktassák. Ezt jó volna azon szerelmes mamácskákkal tudatni, kik szülöttjeiket majommódra piperézik, üvegharang alatt akarnák tartani, s tokajiba mártott piskótákkal felnevelni. Ily üvegházi növények vajmi nyomorult szerepet játszanak aztán az élet viharáiban.

Ha meggondoljuk, hogy hazánk jövője nagyrészt a jövőendő ivadék miképeni nevelésétől függ: nem nyomhatjuk el azon kívánságunkat, vajha e munka sok szülék kezébe kerülne.

VISSZAPILLANTÁS PHILOSOPHIAI IRODALMUNK LEGÚJABB FEJLŐDÉSÉRE.

Balogh Pál koszorúzott pályamunkája szerint a magyar philosophiai irodalom harminc egynehány évvel előzte meg a német philosophiai irodalmat, mert Apácai Csere János már 1653. adta ki „*Magyar encyclopaediá*“ját, s három évvel utóbb *logikáját*: midőn Thomasius német nyelven kiadott philosophiai munkái csak az érintett időköz után jöttek napvilágra. És mind a mellett: mennyire haladta túl ezen idő lefolyta alatt a német philosophiai irodalom a magyart! Okait e sajnós jelenetnek elősorolja a megnevezett pályamunka; mí azonban azokat itt ismételni nem akarjuk.

De hát mi történt ezen két század óta nálunk? kérdezhetné valaki. A fordítókon kívül felkerekedett vagy tizenöt eredeti philosophiai írónk, de a nélkül, hogy saját önálló philosophiai nézeteket hirdettek volna, hanem másolva a külföld híre kapott philosophiai rendszereket, ismételve mit Descartes, Wolf, vagy Kant tanítának. A tudomány hagyományos úton terjed a míveltebb nemzetektől a míveletlenebbek közt, s ez, mint látjuk, nálunk is történt.

Az önállóbb bölcsekedés első próbatételét Imre János munkáiban találjuk, és pedig azonnal az egyezményes philosophia irányában. Latin munkájának címe: *Amicum foedus rationis cum experientia*. Logikáját s metaphysikáját magyarul is ki adá, de e jeles dolgozatok, szerencsétlen műszavai miatt, nem idézék elő azon sikert, melyet különben tartalmuknál fogva várni lehetett. A magyar akadémia keletkezése s az általa kitűzött philosophiai pályakérdések bátoríták s éleszték ezen önállóbb bölcsekedést. 1839-ben Szontagh Gusztáv „Propylaeumait a magyar philosophiá“hoz adá ki, s 1843. „a társasági philosophiához.“ Ez már *alapját* akarja lerakni a nemzeti philosophiának, előlegesen tájékozva a philosophia mívelőit e tudomány kútövi, rend- és módszerei iránt, kitüntetve egyszersmind a világphilosophia fő irányát, és pedig mind ezt, Hetényi János nézete szerint, az egyezményes philosophia szellemében.

A mit Szontagh Gusztáv csak indítványozott, a minek csak alapjait akará lerakni, azt Hetényi János tetteleg igyekezett létesíteni, felállítva az *egyezményes nemzeti philosophia* templomát, a *Magyar Parthenont*. Nagyratórekvő szándékát a halál megsemmi-

síté, Parthenonának csak Előcsarnokát készítheték el, de már ebben úgy, mint utóbbkori minden philosophiai dolgozataiban, annak alkotó részeit elég szembetűnőleg szemlélhetjük.

Legtermékenyebb s leghasznosabb philosophiai írónk Purgstaller József. Egyezményes rendszer szerint szerkeztet, a jogtanon kívül minden philosophiai tudományokat magokba foglaló tankönyvei, melyek kivétel nélkül a közoktatásnál használtatnak, terjesztik a józan philosophiát hazánkban világos előadásban, világos és szerencsés tapintattal választott műnyelven.

Geographiai helyzetünknel fogva szomszédai lévén a németeknek, s protestáns hittanulóink a német egyetemeket látogatván, lehetetlen hogy a német philosophiának koronként nagy zajt okozó legújabb rendszerei, hazánkba át ne szívárogyanak. Így történt ez a szemlélődő (speculativ) philosophiával is, kivált Hegelével. Taubner, Szeremlei, Térey, külön munkákban hirdették tanait, de e munkák minden hatás és nyom nélkül eltűntek, sőt, mint látszik, íróikat eltemelve, mert tudtunk szerint azóta egyikök sem jelent meg többé a philosophiai irodalom pályáján. Szintoly sikertelen kísérlet tétetett e philosophiával az iskolában; egyszeri próba után elmellőztetett, ha jól tudjuk, mind e napig.

Ezen történeti felfogás szerint a magyar philosophiai irodalom nem csak fő, de úgyszólván *egyedüli* eredményes és gyümölcsöző irányát a dualisticai reál-ideál philosophia rendszerébe, a synthetismusba, vagy mint Hetényi János ezt legszerencsésebben kifejezte: *az egyezményes philosophiába kell helyeznünk*. Előadható ez különböző egyéniség szerint különbözőleg, de azért lényegben ugyan az marad, mert szintazon kútfőkből — a tapasztalásból és gondolkodásból — származik, szintazon módszer — az észlelés — által létesül, szintazon elvekre támaszkodik, az ismeret, ízlés, érzéki és erkölcsi jó, úgy mint a vallás *eredeti törvényeire*, tehát tapasztalati *lélektanra*; öszhangzásba hozván az igazat a széppel, jóval és istenivel, az ember elméleti és gyakorlati munkásságát, egymással: tehát az embert önmagával, embertársaival a társadalomban, a nemzeteket egymásközt, végre az emberiséget a természettel. Barbár népek közt az anyag túlnyomó a szellemen; fonák miveltségnél a szellem gyilkolja a testet: az egyezményes philosophia ellenben ez egyoldalúságot, e veszített súlyegyent, meg akarja szüntetni, visszaidézve a classicus világ

testi-lelki harmoniáját, a műveltséget, erkölcsiséget és vallásosságot testi-lelki épségre fektetve, és jellemzilárdságot, megelégedést s életvidorságot alapítva, hogy a művelt, de a természettől elszakadt emberiség ismét a természethez visszatérjen, s a philosophia is visszavezettség leggegyszerűbb természetes alapjaira, a jónak, szépnak, igaznak és isteninek közvetlen öntudatára s harmóniájára, mik a romlatlan embert vezérlik, s miket a műveltnak öntudatosan világos meggyőződéssel kell követnie, mivel önlényünk és a mindenség alaptörvényei.

Hetényi János, rendszerét *szellemi éptannak* is nevezi, s ha a philosophia megalapíthatásának feltételeit szemügyre vesszük, meg kell vallanunk, hogy életrevaló növény csak ép csirából fejlődhetik ki. Ilyen volt a sokratismus, a legdúsabb kivirágzást eszközölt philosophia. Ellentétben a sophistákkal, megvetvén a szórshasogatást s a meg nem ismerhetőnek haszontalan fürkészését: főleg az ember erkölcsi természetét s gyakorlati céljait vette tekintetbe, az igazat és jót a széppel egyesítve. Az egyezményes philosophia szint ez úton jár, tudományat mint célt magában tekintve ugyan, de egyszersmind mint eszközt életcéljaink előmozdítására. Mint *életphilosophia* ennél fogva élénk ellentétben áll a *szobaphilosophiával*, azzal, mely tartalmát nem a tapasztalásból meríti, hanem azt gondolkodva előleges úton törekszik szerkeszteni. És itt említésre méltó, mikép egyezményes philosophiánk lefolyása egészen ellenkező tüneményt mutat a német philosophiáéval. Midőn ennek rendszereit harcban látjuk egymással, irót iró ellen csatázva, egyezményes philosophiánk, bár különbözőleg hirdetve, teljes békében van önmagával; a harmonia, melyet képviselői hirdetnek, önmagán ömlik el: Hetényi, Purgstaller, Szontagh, nem csak soha nem ellenkeztek egymással, hanem mindig helyeselve is szóltak egymásról. Más viszonyban áll ellenben az egyezményes philosophia a hegelismussal. Hetényi, az ész embere, ki a philosophia lényegét a methaphysikába helyezi, hevesen kitér ellene, mert ő, a pantheismus mély ismerője, az emberiség vallási meggyőződéseit veszélyeztetve hiszi általa. Szontagh, ki a vallási meggyőződést szintazon lélektani alapra fekteti, mint az igazat, szépet és jót illető meggyőződéseinket: tagadó tantól, *nagyban*, a vallási eszmékre nézve többet nem tarthat, mint az igazra szépre és jóra nézve Ciceróval szólva. Szerinte

az *opinionum commenta delectus* : a tagadó philosophiára is alkalmazható. Ő tehát ellensége a hegelismusnak ferde dialektikai processusa miatt, mely szerinte képzelgésen alapszik; elméleti természete miatt, mely hasznavehetlenségét az életben bélyegzi; képzelt általános ismerete miatt, melyet eszményi üres elmélkedésekbe merült fők azon oknálfogva tartanak mélységesnek, mert természet-ellenes fogalomképezései erőszakoskodó fejtörésbe kerülnek; szóval ellensége, mert benne az élet és valóságtól elvált szobatudomány tetőpontját szemléli. Ellenkezőleg Hetényivel és Szontagghal Purgstaller a hegelismus ellenében, semleges állást foglal el. Ő, a kegyesrendű pap, a philosophia mezején is olajággal kezében lép fel, még a philosophia történetét sem folytatván Kanton túl, csak hogy valakivel harcba ne keveredjék. Méltánylanunk kell ezen eljárását. A hegelismus csataterévé irodalmunk mezeje semmikép nem lehet ¹⁾; ez német szobanövény, végezzék el tehát a németek magok közt, tovább akarják-e mívelni vagy nem. Éghajlatunk alatt, mint láttuk, nem díszlik, kár tehát elterjedésétől félni, s e tan ellen szélmalmi harcot vívni.

Hosszura terjedt előadásunk : ideje lesz vég szavunkat elmondanunk. A magyar philosophia szerintünk elkezdte pályafutását, s rendszerét Hetényi szerencsés tapintattal egyezményesnek nevezé. Nem új ez, maga a név feltalálója sem tartá annak, mert, úgymond, már Pythagoras a mindenség harmoniáját vítatá. Új rendszer korunkban egyáltalán nem lehetséges többé; Kanté sem az, legkevésbbé Hegelé, mely Hetényi szerint, keveset különbözik a spinozismustól. Nem új, hanem csak *igaz*, és *nemzetünk szelleméhez illő* rendszerről lehet tehát szó; mert egy csak futó pillantás korunk philosophiájára kétségtelenné tesz az iránt, hogy a nemzetek szelleme philosophiájokra a legnagyobb befolyással van : gyakorlati szellemű nemzetek, mint az angolok és franciák, gyakorlati irányú philosophiával bírnak, az elméletbe elmerültek pedig, mint a németek nagy része, szobaphilosophiával. A magyarok hazája kellő közepén fekszik éjszak és dél, kelet és nyugat közt. Itt minden éghajlati ellentétek ki vannak egyenlítve, s remélhető, hogy oly philosophia, mely fő elvét alanyilag a harmoniára belsejébe, tárgyilagosan pedig a mindenség harmoniájára

¹⁾ Ezentúl nem, miután Vecsei József az Athenaeum küzdő homokján győzödelmesen levívta. Szerk.

fekteti, irodalmi tekintetben azonkívül törekvéseinken az angolok, franciák s a németek józanabb része-, tehát a világphilosophiával öszhangzásba hozza; nemzetünk kebeléhez megtalálandja a beutat. Mivel ezen philosophia minden értelmi, ízlési, erkölcsi és vallási érdekeknek megfelel, s teljesen gyakorlati irányú, igaznak hiszi magát, s e tekintetben világphilosophiának; de nyelvre, szellemre s alkalmazásában külön helyzetünkre egyszersmind *magyarnak és nemzetinek*. Kivirágása az előmozdító vagy gátló körülményektől függ, de részint mivelőitől is. Ha ezek a józan ész természetes képzeletmódját s az élet nyelvét követve nem szólnak, míg fogalmaik zavarból kitisztulva, teljes világosságra nem fejlődnek, míg önmagokat teljesen meg nem értik; s ha előadásban a franciákat követve, azt a mi nem világos, magyarnak sem tartják; ha élet-telen szobatudós és unalmas modort mellözve, mennél népszerűbben szólnak, tudós udvartalansággal az olvasóktól nem követelve hogy őket megértsék és csodálják, ha önmagokat sem értik; ha végre, Hetényi követelése s a görög példa szerint, előadásukban az igazzal és jóval a szépet is egyesítik, előadásukat vonzóvá téve: akkor a magyar egyezményes philosophia nem csak haladni és terjedni fog, sőt reményljük, az egyesek s az egész nemzet haladó fejlődését is áldásteljesen előmozdítandja ¹⁾.

AZ ÁLLÍTÓLAG 1333-BELI SZÉKELY KRÓNIKÁRÓL.

SZABÓ KÁROLY ÚRNAK FELELETÜL

ÍRTA

GR. KEMÉNY JÓZSEF.

Valódi örömemre szolgál, hogy Mikó-újjvárról írt csekély értekezésem Szabó Károly úr figyelmét magára vonhatta ²⁾, és hogy e tisztelt hazámia e tárgy iránt engemet az állítólag 1333-beli Sándor-féle, vagy, mint mások nevezik „Csíki székely Krónikára“ utasított; — de meg kell azonban vallanom, hogy ezen krónikára, mely előttem már 1817-ben is ösmeretes vala, említett

¹⁾ Horváth Cyrill és időszakbeli munkáiról egy más referens harmadik cikkelye szóland. Szerk.

²⁾ „Új M. Muz. 1854.“ III. 270.

értekezésemben hivatkozni szántsándékosan nem akartam. Okot adtak pedig arra a következő körülmények.

Az Erdélyben létező hajdani philohistoriai társulatnak („Societas philohistorum Transsilvaniae“) nyújtott be 1796-ban egy Zabolai nevű ügyvéd, és Székely Márton által az említett 1533-beli székely krónikának egy állítólag 1695-beli másolat után készült, minden további hitelesség nélküli 1796-beli egyszerű másolata (simplex copia ¹⁾) azon megjegyzéssel, „hogy annak hiteles példánya a csíki Sándor nevű családnak levéltárában *hihetőleg* feltalálható lenne.“

Ezt Aranka György mohón kapva s magyarra fordítva, az „Erdélyi magyaryelv-mívelő társaság munkájának“ második darabjában ²⁾ azonnal közre akarta bocsátani, de mivel ugyan ezen állítólagi 1533-beli székely krónikának hitelessége már akkor is főleg azon okból gyanút szült az említett philohistoriai társulat tagjaiban, mivel ezen krónikának semmi régibb, vagy újabb időbeli hiteles másolata elé nem mutathatott, ez okon szükségesnek vélte a társulat, ezen krónikát, belsejének kritikai megfontolása tekintetéből, akkori honi tudósainkkal, ú. m. erdélyi püspök gróf Batthyányi Ignáccal, Éder Károlylyal, Mártonfi Józseffel, Katona Istvánnal, Benkő Józseffel és Berekszászi Pállal közölni. Ezek nyíltan oda vélekedtek „hogy habár ezen krónikának tartalma nagyon érdekes is, de mivel sok olyas mondatik benne, a mi nagyon furcsa (így!), és a miről régi hiteles historikusaink még álrukban sem (így) emlékeztek, s mivel ugyan ezen, nagy figyelmet érdemlő krónikának még holléte sem tudatik, ennél fogva annak kiadásával sietni nem lehet.“ Ezen véleménynek következtében az említett társulat szükségesnek látta, ezen krónikának akár eredeti példánya, akár pedig hiteles másolata iránt a csíki Sándor és Székely család akkori értelmesebb tagjaitól felvilágosítást és utasítást kérni, de sem az eredeti példány, sem annak hiteles másolata, minden ígéretek dacára is, napfényre nem jöhetett, valamint ezt az említett társulat 1798-ban januarius 21-dikén tartatott XXXI. gyűlésének jegyzőkönyve, és az ahoz tartozó irományai bizonyítják ³⁾. Ez okon marada tehát el ezen

1) Ezen körülményt jól meg kell jegyezni.

2) Első darabja meg jelent „N. Szebenben. 1796.“

3) Ezen jegyzőkönyv említettik : „Siebenb. Quartal-Schrift.“ VI. 284. lapján.

krónikának akkori kiadása, és a társulat (főleg Éder Károly javasolására) a helyett Schesaeusnak „Ruinae Pannonicae. Cibinii 1797.“ és aztán Simigiánusnak „Historia rerum ungaricarum et transsilvanicarum. Cibinii 1800.“ kiadását tartotta helyesebbnek.

Így marada minden további figyelem és méltánylás nélkül az említett 1533-beli székely krónika ¹⁾ 1817-ig. Ezen évben pedig akkori itélőmester Kilyéni Székely Mihály kikérvén említett gróf Bánfi Györgytől ugyan ezen krónikának minden hitelesítés nélküli másolatát és az ahhoz tartozó irományokat, levelezéseket és tudósításokat, ezen krónikát ily című gyűjteményének „A nemes székely nemzetnek constutiói. Pesten, 1818.“ végén (276. lapján) függelék gyanánt sajtó alá bocsátotta a nélkül, hogy annak hitelességéről, vagy hollétéről vagy egy szóval is említett tett volna.

De az említett székely krónikának ezen, egyébiránt igen is hibás kiadása sem vonhatta magára még akkor tudósaink alapos és méltányos figyelmét, senki sem hivatkozott reá, és az egész krónika újra hallgatásra jutott, míg végre 1831-ben a székelyek régi alkotmánya iránt tollharc támadván, Hilibi Gál János és Kállai Ferenc közt, az erdélyi „Nemzeti Társalkodó“nak 1831-dik évi 22. sz. alatti 175-dik lapján a következő szavak kerültek Kál-

Az említett társulatnak jegyzőkönyvei és irományai megvoltak 1817-ben akkori erdélyi fő kormányzó gróf Bánfi György (kinek akkor tiszteletbeli fogalmazója valék) praesidialis levéltárában. Ezeknek egy része azután átment az említett gróf boncidai könyvtárába, mely, halála (1821.) után örökösei között felosztott, de egy része máiglan is Boncidán gróf Bánfi József birtokában vagon.

¹⁾ „Si quid hic loci suspicari licet, hoc Siculorum Cskiensium Manuscriptum potius anno 1633. quam 1533. consarcinatum fuisse putarem, vel vero plane anno 1695. Sed manum moveo de tabula, nec, quid secus dicere possem, habeo, antequam illius Originale, aut saltem transumptum fide dignum exhibitum fuerit. Nolim cum Siculis nostris tricarum, alioquin dicere possem: multa in hoc manuscripto contineri, quae hodie vix jam credi possunt. Miror sane, qualiter de his (si vera sunt) vetustissimi, probatissimique annalistae nostri altum silere potuerint? Nolo ex recentioribus Timonem adferre, qui tamen arctissime erat Aporiis, Sándoriis, aliisque Siculis eruditionis laude conspicuis junctus. Sed felicior subsequa aetas optimum feret de tanta memoratorum Annalistarum nostrorum oscitantia (aut secus) iudicium.“ Gróf Batthyáni Ignác leveléből, melyet e tárgyban gr. Bánfi Györgyhez, mint a philohistoriai társulat elnökéhez 1797-ben május 10. írt vala.

lai Ferenc által sajtó alá : „A mese nem historia, a historia nem mese, ki érti meg jól az 1533-beli krónikát? *hol van annak az authenticája bizonyíttra?* hiszen a felhozott 1818-bani (Székely Mihály féle) gyűjteményben befoglalt sok országos végezések és törvényes ítéletek meg-megannyi megcáfolásai a mesének stb.“ A mit pedig ennek ellenére Gál János ugyan az említett „Nemzeti Társalkodó“ 1832. évi 1. szám alatti 11-dik lapján megjegyzett, az nem elégséges annak általános védelmére.

Több kritikával és alaposabb historiai jártassággal s készülettel nyúlt 1833-ban Nagy-Ajtai Kovács István barátom ugyan ezen székely krónikának némilegi védelméhez, de a „Nemzeti Társalkodónak 1833. évi 20. számának 305—315. lapjain az említett krónikának csak is egyetlen egy rövid töredékét igazolta, ha bár azt is erősítette, hogy „íveket elborító bizonyítványokkal mutogathatná e székely historiai kivonat hitelességét“, de a mit eddig elé még sem tehetett naponkénti hivatalos elfoglaltatásai miatt.

A legújabb időben Jerney János barátom a magyar tudós társaság ülésében kétséget emelvén az említett 1533-beli székely krónikának hitelessége ellen, azt alapos okoknál fogva egyenesen koholmányynak nyilvánította.

Midőn tehát egy részről honunknak két oly jeles tudósa, mint Kovács István és Jerney János ezen krónika hitelessége, vagy koholmánya felől merőben ellenkezőt állítanak, és állításukat okokkal támogatni képesek, és midőn más részről magam is (nyíltan megvallom) korlátlan vak hitelt ezen krónikának nem adhatok, akkor bizonyynyal ugyan ezen krónikára, melyet még néhai tudós Horvát Istvánunk sem mert nyíltan védelmezni, nem is hivatkozhattam; de nem is szolgálhatott nekem zsinórmértékül Szabó Károly úrnak azon állítása, hogy t. i. „ezen krónikának hiteles becse mind addig áll, míg annak valódi igazságáról magából a tartalom-ból merített hitelessége cáfolhatatlan ellenokokkal le nem lesz rontva“, mert e tárgy iránti őszinte saját nézetem s meggyőződéssem az : hogy mind addig, míg ezen krónikának *eredeti 1533 beli példánya, vagy bár minő hiteles másolata* elé nem mutattatik, annak feltétel nélküli korlátlan hitelességéhez gyanu férhet. Ha még is annak teljes hitelességet kívánunk tulajdonítani, akkor kötelességünk annak egyes szembeünő, meglepő és mások által kételkedésbe vont tartalmait és tartalmainak historiai valóságát más

hiteles régi kútfőkből bebizonyítani. Midőn pedig ezt nyilvánítom, akkor tudós Benkő Józseffel lényeges ellenkezésbe nem jövök, a ki ugyan ezen 1533-beli székely krónika felől 1797-ben szentmihályhava 20-kán gróf Bánfi Györgynek ezeket írta: „Az Excellentiád kegyelmessége által velem közölni méltóztatott igen becses, ritka és nagyon érdekes, 1533-beli székely manuscriptumot nagy örömmel, és nem kisebb figyelemmel nem csak általolvas-tam, de sok jegyzést is irogattam ki belőle, de sőt sok olyast is tanultam belőle, a mit eddig nem tudtam, s nem is tudhattam. Én ezt nagy historiai kincsnek tartom, és épen azért igen is szükségesnek látom, hogy ezen nagy becsű *manuscriptumnak authenticumát, vagy legalább authentica copiját a méltóságos társaság nyomosan felkeresse, mert ettől függ minden*; de nem is kétlem, hogy akár az, akár amaz a székelyföldön elé ne kerüljön, mert néhai alsó-csernátoni méltóságos Mihály Mihály úrtól tudom, hogy a nemes székely nemzet krónikáját régenten is bizonyosan irogatták és folytatták, melynek páriája meg kell, hogy a méltóságos Sándor, vagy valamely más nemes székely familiának levelesládájában existáljon. Mihelyest tehát ez feltalálatik, azonnal ezen ritka szép krónikának kinyomtatását nem kell halasztani, mert ez egy nagy becsű historiai kincs, melyből sokat tanulhat még az idegen nemzetű historikus is, de sok olyat is láthatunk benne, a minek egyéb krónikáinkban még nyomára sem akadhatunk. Ha erőm és időm lenne, és ha a méltóságos társaságnak akarata is accedálna, kész volnék akkorra egy pár csekély jegyzéseket is készíteni, és ez által a nemes székely nemzetnek régi állapotját, szokásait, rendszerét s törvényeit felvilágosítani, s nem különben azt is kipótolni, a mit „Imago Nationis Siculicae“ nevezetű munkámban, és „Transsilvaniában“ nem említhettem, mivel az említett manuscriptumot akkor még nem esmértem“¹⁾.

1) Ezeket még 1817-ben azon irományokból jegyezgettem ki, a melyek, a mint fennebb említém, ugyan akkor gróf Bánfi György által Székely Mihályval közöltettek. Visszaadta-é Székely Mihály azután ezen irományokat? azt nem tudom, mert nem sokára azután Bécsbe az erdélyi udvari cancelláriához áttéttem, a hol, történetesen, azon iróasztal mellé rendeltettem, a melyen az előtt tudós Engel Keresztély hivatalos irományait készítette. De ha Székely Mihály az említett irományokat vissza nem adta volna is, úgy azoknak még is nyomába lehet még akadni, mert Székely Mihály halála († 1832. jan. 11.) után minden könyvei, kéziratái és iro-

Mind addig tehát, míg ezen állítólag 1533-béli székely krónikának valódi létéről, s nem különben arról is, vajjon ezen krónikának összeírója egyes adatait s állításait nem csupa szó- vagy népmondából, hanem hiteles kútfőkből meríthette és merítette-e? hitelesen nem leszünk biztosítva, mind addig, mondám, reá bátran nem is hivatkozhatunk, és beltartalmából hitelességet annyival kevésbé meríthetünk, mivel abban sok meglepő és más hiteles régi írókkal némelykor épen ellenkező állításokra akadunk. Egyes beltartalmának hitelességet tehát csak is egyéb hiteles kútfőnek összehasonlítása és használata által szerezhetünk, valamint ezt ezen krónikának egyik (de csak is egyik) töredékére nézve Kovács István barátom (a mint feljebb említém) jelesen és alaposan elkövetni már el is kezdé. De mennyi nem maradt még hátra az igazolásra! Legyen oly szíves Szabó Károly úr, s vesse össze ezen krónikának egyes beltartalmát Nestornak legújabb és illusztrált kiadásával, a byzantinusokkal, s muszka és lengyel hiteles egykoru írókkal, s akkor fogja átlátni, minő bajos az állítólag 1533-beli székely krónikának mindenütt határtalan hitelt adni.

De mind ezeket elmellőzve is, bajos egy 1063-beli eseményt (mert akkorra teszi a sokszor említett székely krónika Mikóváranak egy Mikó nevű vitéz általi legelső építését) minden egyéb hiteles adat nélkül merőben s egyedül csak is azon okból elhinni, mivel ezt egy állítólag 1533-beli, egyszerű irományban említve látjuk. Ha még a hitelesen, s ünnepélyesen költ okleveleknek is, (melyeknek sorába az 1533-beli krónika bizonynyal nem tétethetik) akkor, midőn azokban sokkal előbbi események említettnek, a historiai kritika nem adhat korlátlan hitelt, hogyan lehet már kívánni, hogy minden egyéb bevehető adat nélkül egy 1533-beli irománynak vak hitelt adjunk oly események tárgyában, melyek öt századdal előbb (1063.) történeteknek mondatnak?

Legyen nékem szabad itt a következő, erre szolgáló példát előhozni:

Azon hitelesen költ okmányban, mely által I. Leopold Ga-

mányai testvérere kapitány Székely Jánosra maradtak, a ki azokat tudtomra, ládába rakva, egyik jószágában híven megtartotta; ennek pedig 1853-ban történt halála után azok ma is élő fiára maradtak. Az ezen 1533-beli székely krónikát érdeklő irományok tehát vagy ott, vagy pedig a Boncikai gróf Bánfi-fele konyvtárban létezhetnek.

lantai Eszterházy Pált 1687-ben megjutalmazni kívánta ¹⁾, a többi közt ezeket olvassuk : „Cum igitur ex ea te natum constet Eszterházyorum familia, quae testantibus et antiquissimis historiarum monumentis, et irrefragantibus archivorum scriptis tam ab avita nobilitatis vetustate, quam a facinorum clarissimorum sago et toga patratorum gloria commendatam, conspicuamque reddiderit. Quippe quae per Atilam, aliosque retro principes et Scytharum Imperatorum viros illustres *ad ipsum et Noe, primum post diluvium orbis monarcham seriem suam producat*, ac ab ipso filium *Cham*, hinc filium *Chus*, inde *Nimrod*, atque ex hoc *Hunor* enumerat, *qui posteris Hunnorum nomen reliquerit*, ac post dirutam Babiloniae turrim in plagas septemtrionales se contulerit, ibidemque fixa sede *filium genuerit Boras nominatum, primum septemtrionis ex Scytharum, seu Hunnorum imperatorem, unde porro ceteri Scythiae monarchae, ac principes descenderint*, primus scilicet *Celedus*, hinc *Cenes* bellator, inde *Czár*, postea *Bella*, ex hoc *Rhudar*, inde *Othmar* magnus, hinc *Sarcans*, ex eo *Bondosact*, inde *Chanod*, ex hoc *Ruld*, hinc *Ombut*, isthinc *Chulhöz*, inde *Leventas*, ex hoc *Lehel*, inde *Zambur*, hinc *Balugh*, duo ex illo *Bulchus* Sultani Scythiae imperatoris pater, inde *Berend*, hinc *Cadica* dux, ex hoc *Opos*, aut ut alii vocant *Opus* magnus Scythiae monarcha, *qui eo tempore, quo Christus dominus noster in judaea generis humanae salutem operaretur vixisse fertur*, hinc *Elthe*, ex hoc *Stemena*, illinc *Turda*, hinc *Bendeguz*, et ex hoc tandem orbis terrae terror *Atila*, qui *Bendeguz* filius et magni *Nimrod* nepos *in Engaddi natus, Hunnorum, Gothorum, Medorum, Vandalorum, Gepidarum rex, princeps mundi, et flagellum Dei nominari voluerit*, atque hinc porro dux *Chaba*, inde *Edus*, ab hoc *Vegetius* et *Esnacus* fratres, ex hoc *Eumedzur*, inde *Essod*, hinc *Eursus* magnus Dux, cujus filius *Esteras* sub *Geyza Hungariae Duce* anno 966. sacro baptismatis fonte ablutus *fidei Christianae nomen dederit, et Pauli assumpserit, primumque familiae tuae cognomen Esztoras indiderit.*“

Kérdem már : lehetne-e nekem azok ellenére, a kik ezen okmány tartalmának (melynek némilegi atyafisága vagy az említett 1533-beli székely krónikával ²⁾ korlátlan hitelt adni nem akarná-

¹⁾ Ezen okmány ki vagyon adva a következő könyvekben : „Khevenhiller : Annal. Ferdin.“ Tom. IX. Append. p. 297. „Lehóczki : Stemmat.“ I. p. 32.

²⁾ Bocsanat ! nem akarok itt senkit is sérteni.

nak, tisztelt Szabó Károly úr e szavaival élni : ezen okmány „mind addig, míg annak valódi igazságáról magából a tartalomból merített meggyőződésem cáfolhatatlan ellenokkal le nem lesz rontva, bátor vagyok mint hiteles és östörténetünkre nézve igen becses forrást használni?“ Nem lenne-e részemről helyesebb : az érintett szavak használata helyett, azon hiteles forrásokat felkeresni és elémutatni, melyekből a fennebbi okmány minden tartalmát merítette ezeket mondván : „testantibus antiquissimis historiatarum monumentis et irrefragantibus archivorum scriptis?“ E volna meggyőződésem szerint azon egyedüli mód, mely által netaláni hitelességet szerezhetnék a fennebbi okmány beltartalmának; ha pedig ezt nem tehetném (valamint nem is tehetem), és még is ezen okmány tartalmának hitelességét nyakasan hirdetném, akkor méltán lehetne engemet Mabilonnak következő szavaival sujtani : „Historiae studio plerumque nimia illorum obstreperitas, qui quidquid literis consignatum vident, illud et verum esse reputant.“

Régen múlt dolgok és események iránti hiedelmünk nem lehet soha is eléggé ovatos. Nem elég, hogy valaki, habár egykoru is (coaeu), valami eseményt leírt, de meg kell még azt is fontolnunk : tudhatta-e az író az igazat? s akarta-e is az igazat az utókornak átírni? nem vakította-e ötlet az indulat, részrehajlás stb? A józan historiai kritika lehet itt egyedüli biztos vezérünk; e nélkül a historia mezején az igaznak színe alatt csak is mesézünk. Hiszen néha még az egykoru szemtanúnak sem hihetünk mindent el, a minek furesa egy példáját itt végezetül kívántam közölni :

Sajtó alá jött 1652-ben a következő című könyv : „Historische Beschreibung der Kleinen wunde Welt welche liegt in den Kayserthumen, Königreichen, und Ländern; als : Turkeyen, Ungern, Pohlen, Reussen, Böhmen, Oesterreich, Deutschland, Spanien, Franckreich, Italien, Engeland, das gelobte Land, Neue Jerusalem, Ost- und West-Indien. *Beschrieben, wie auch durch gereist von Jacob Josten* Sprachmeister von Amsterdam, in 10 Sprachen. Und aus der Holländischen Sprach in die Hochdeutsche gebracht. Auch verbessert von zehenderley Artzneyen : Lübeck. Bey Albrecht Hakelman. 1652.“ 4r. 14¹/₂ ív ¹).

¹) Ezen könyv, melynek csak bibliographiai, de semmi egyéb becse nincsen, található könyvtárban.

Ezen könyvnek XI. §-ban ezeket olvassuk : „Hernach reise ich auff der andern seiten lengst der Donaw, nach der grenzen Ungern zu, *in ein Land, mit Namen Siebenbürgen*, durch selbiges Land laufft viel Wassers, und in demselbigen ist es von Natur warm, als in Deutschlandt, und es grentzt an Turkeyen, und *in dem Wasser an Lande siehet man Wasser Menschen, halb Fisch, und halb Fleisch, sitzend bis ins mittel im Wasser*, und sie schlagen mit den Händen zusammen, auff dem Wasser, da die reisende Leut für erschrecken, und wann sie Menschen sehen, tauchen sie sich geschwind unter, und man kann sich so geschwinde nicht umbsehen, sitzen sie wieder an dem Lande, und bey Nacht reist man nicht gern denselben Weg, aber die Ungern, welche im Lande bürtig, sagen, dass wann jemandt eine Fackel von Pich gemacht in der Hand hat, dieselbige Menschen aus dem Wasser nicht dürffen kommen. In demselbigen Wasser weisen sich schöne Rosen, welche auff dem Wasser kommen getrieben, und welche sie sehen, bekommen lust sie zu nehmen, und werden durchs auffnehmen in ihre Hände baldt vergifft, und schwellen ihnen geschwind, welche auch nicht leicht geheilt kann werden stb.“

Ezeket egy 1652-beli szemtanu látta (?) és le írta, de azért hihetünk-e még is neki? „Risum teneatis amici“ *).

*) Osztozva az erdélyi egykori történelmi társulat s mélt. gróf Kemény József úr azon nézetében, miszerint régi dolgokban hiedelmünk soha eléggé óvatos nem lehet; s magam is a híres székely krónika kérdésért felderítettnek egyáltalában nem tartván (a miért azt Irodalmi Történetemben is felhozni tartózkodtam), örömmel iktattam be a mélt. szerző e hecses cikkét Muzzeumomba : azt mindazonáltal megjegyzés nélkül nem hagyhatom, hogy *sem valamely régi emlék eredeti vagy bár csak hiteles másolatának is nem léte*, m a g á r a, *olyannak valódiságát legkisebbé sem teheti kétségessé* — különben mikép állana a görög és romai classicusok valódiságának kérdése e szempontból, miután a herculanumi kéziratok is alig előzik meg a keresztényen időszámítást, és csak igen kevés görög és latin codex nyúlik fel csak nagy Károlyig is; de mikép állana még a' szent könyvek valódisága is, mikből alig van egy-egy harmadik és negyedik századbéli, s az is részletes, codexünk? — *sem a tartalom meglepő, új, sőt más írőkkal vagy a köz tudomással ellenkező volta*, m a g á r a, *nem bizonyít hitelessége ellen* — különben, hogy csak egy közel fekvő példát említsek : mily hitelességet kellene Anonymusnak tulajdonítanunk, ki részint új, semmi más se kül se belföldi írónál, sem egyéb emlékekben nem találtató, s így csakugyan meglepő, mesfelül pedig egyéb írőkkel ellenkező dolgokról is tudósít? Emlékezzünk csak a túlböles Schlözerre. S nyomozhatjuk ugyan, honnan me-

rítette legyen a székely krónika tartalmát : de lerontja-e az hitelességét, ha nem találjuk forrásait? Ismerjük-e minden forrásnak forrását? S ha „csupa szó- és népmondából“ merített volna is a székely krónika, leszál-
lítná-e ez legkisebbé becset, vagy inkább sok tekintetben nem nevelné-e inkább? egyébiránt a historiai kritika feladása levén, mint minden —, úgy a székely hagyományban is elválasztani a hamisat, vagy kéteset a másun-
nan is behozonyítható bizonyostól. „Mindenütt határtalan“ és „korlátlan hitelességet“ pedig sem a székely krónika, sem semminemű historiai forrás nem érdemel, legyen az bár egykoru, sőt hivatalos, vagy emlékirat és önéletrajz, hol legalább a tudhatást nem vonhatjuk kétségbe. Említetik végre, hogy Jerney *alapos okokból* vonja kétségbe a székely krónika hitelességét. Ohajtjuk, hogy ezek közzé tetessenek : mindeddig azokat senki sem ismeri. Egyébiránt a mélt. szerzőt értesíthetem, hogy Szabó Károly úr a székely krónikát igen is átvizsgálta, és pedig tekintettel Nestorra, a byzantiakra s a hazai emlékekre : én pedig reményelem, hogy e vizsgálatok eredményét az Új M. Muz. nem sokára meg fogja hozhatni. *Csak ez úton*, a *h e l j e g y e k u t j á n*, *határozható el e kérdés*, mely út mind eddig csak részben kísértetett meg. Addig pedig én is felfüggesztem, a gróf úrral egyetemben, a vég ítéletet róla; a jelen közleményért pedig, mely annyi érdekes adatot hoz a székely krónika újabb történetéhez, a legszi-
veosebbs köszönetet nyilvánítom. Toldy F. *G*

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 27. 1854.

(A' mathem. és természettud. osztályok' részére).

Gebhardt Ferencz idősb rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Bugát, Györy és Kiss Kár. rr. és Petényi l. u. — Egyéb osztályokból : Bajza, Balogh, Czuczor, Érdy, Jerney rr. tt. — Bertha, Pauler, Tasner, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

KISS KÁROLY rt.

a' várnai ütközetről¹⁾ kezdett értekezni *strategiai szempontból*, a' következőkben:

Uraim! Múlt évi august 9-kén volt hét éve, hogy én a' mőhácsi vérmezőn a' Pécsre utazó magyar orvosok és természetvizsgálók előtt az ott — 1526. august' 29-kén — történt gyászos harczeseményről hadtudományi és történelmi szempontból érte-

¹⁾ Kútfők : Teleki József gr. : Hunyadiak' Kora; — Hammer József : Geschichte des Osmanischen Reiches; — Kausler Fr. : Schlachten-Atlas; Milit. Conv. Lexicon; — Schütz : Allgemeine Erdkunde; — Engel Chr. Geschichte des Ungr. Reichs. — Korponay János : Hadi földírás.

G A székely nemekről Szemere József (II köv., 381-382 lap) olyan adatokkal közzétett, melyek a székely krónikáival megegyeznek. De az ő a' 3. köv. 64. 65.

keztem ¹⁾. Hét év alatt sok víz folyt le a' Dunán; sok, igen sok történet e' hazában is. Értekeztem akkor a' mohácsi veszélyről, jelen értekezésem' tárgya a' várnai.

Miért mindig csak gyász-, harczeseteket tűzök ki értekezésem' tárgyául? miért nem fényes diadalmakat is? hiszen ilyenekkel is dicsőíté a' magyar gyakran fegyverét! Igaz, — de én több tanulságot helyezek mindig a' balesetekbe; annak adalékaiban látom én mindig az isteni gondviselés' újját, mutatva a' politicalai, vagy strategiai elmulasztásokra, mint érforrásaira a' bekövetkezett gyász eredményeknek; számtalan példákat rajzolt fel ez állítás' igazolására a' hadi történclem, mutatva a' nemzet' büneire, mellyeket fenytetlenül nem hágy soha az ég. — A' balesetek' részleteiben láthatjuk mind azt kitárva előttünk, mitől ovakodnunk kell, mit javitanunk szükség; egyébiránt is, az erénynek próbaköve a' szerencsétlenség, rakhelye az mindig a' polgári erénynek és a' harczias hősiségnek, olly nemzeteknél t. i. mellyek még nem feledkeztek meg magokról, nem kötelességeikről, mert csak illy nemzetekben van még élet, 's életrevalóság, élni megérdemlés; a' melly nemzet megfelelkezik magáról, meg kötelességeiről; melly nemzet mitsem gondolva politicalai viszonyaival, az anyagi jólétre vergődésnek feláldoz minden más érdekeket; a' tudományok' elhanyagolása mellett elhanyagolja a' hadtudományt is: abban nincs életcsira többé, annak a' történelemben csak multja van, de jövője nincs; az illy nemzetet, ha kiirtja a' sors' keze az élők' sorából, sajnálni lehet, mert a' vétkes könnyelmű többséggel ártatlanul mindig az erényes kevesebbség is tönkre dől, amazok mitsem érzik a' halálos csapást, míg emezeknek szíve elvérzik a' fájdalom' iszonyúsága alatt; a' történetirő 's bűvár busongani tud illy nemzet' kimúltán, de csodálkozni nem.

A' mohácsi veszélyt sok büne előzte meg a' magyarnak, bűnhődött is érte; sok büne előzte meg a' várnait is, bűnhődött azért is; a' mohácsiról értekeztem — mint említém — más alkalmkor; ha élni hágy istenem, arról még bővebben értekezem tán máskor. Halljuk uraim! most a' várnait: tanulság, és az isteni újjnak intése ebben is elég.

¹⁾ Megjelent a' magyar orvosok' és természetvizsgálók' 6-dik (1845.) nagy gyűlésének munkálatai közt; németül: az Illustrirte Zeitung 1845. 128-ik számában.

* * *

Minekélötte a' várnai ütközet' történelmének leírásához fog-
 nék, azon alapelveknél fogvást, mellyeket én e' helyen felolvasott
 értekezésembem „*mikép kell t. i. hadi történelmet írni*“ bővebben
 fejtegettem, mellyektől egy hadtörténelem' írójának sem szabad
 eltérni, habogy munkájának lehető jó alapot akar adni: el nem
 kerülhetem megelőzőleg Várnát 's vidékét tájrajzilag leírni, mint-
 egy kivilágítani a' tért, mellyen a' harcziás események rögtön egy-
 másra következő mozzanatokban tünedeznek elő; — szükség ezt
 tennem, nehogy az olvasó sötétben tapogatódzzék, tájékozni ma-
 gát semmikép sem tudva. Ez okból czélszerűnek láttam egyszer-
 mind értekezésemhez egy tervrajzot is csatolni, mellyet Kausler
 Fr. Schlachten-Atlaszából némi módosításokkal lemásolni igye-
 keztem. Elvezetem tehát önöket most, uraim! Várna vidékébe, hol
 november 10-kén 1444-ben az ott küzdött magyarok 's lengye-
 lekre nézve gyászos eredményü ütközet történt; az eredmény
 nem csak hazánkat tekintve, de egész Europa sorsára 's átalaku-
 lására is nagy befolyással volt. E' csatatéren 's napon elveszté
 Magyarország a' keleti állódalmakat érdeklő minden nyomatékos
 hatását, elveszté századokig megörzött határszéleit. Irtózatos bal-
 esetek' kútfeje lön az, ebből eredett szerencsétlenségének vége
 hossza nem lön, míg végre hazánknak nagyobb része török tar-
 tomány lett, 's fővárosában, feldúlt királyi palotájában török pasák
 úrkodtak. Habár másodfél századév után az ozmán kiüzetett is
 ez országból, de az előbbi határszéleit többé vissza nem nyer-
 hette, nem többé — mint állodalom — független állását sem.
 Uraim! nézzünk hát Várna' vidékére.

Várna és vidéke.

Ha Erdélyországból a' vöröstoronyi hágón kimegyünk, az
 Olt folyó mentében lehaladunk, és annak a' Dunába szakadása
 ellenében fekvő Nikápolnál átkelünk az Iszteren, Bolgárországba
 érünk, itt a' Balkán hegytömör éjszaki ágazatai alján keletnek
 tartva Sumlába jutunk, honnét 3 napi marsútban Várnához érünk;
 vagy ha a' Dunán lehajózva a' szulinai, avagy a' sz. györgyi tor-
 kolaton át a' Fekete-tengerbe jutva gőzösünket délszakra irányo-
 zzzuk, 15 órányi hajózás után Várnánál kötünk ki. Tekintsük
 meg az erődített tért, mellynek, mióta hadtörténelmet írnak, azon

több emléklapjai vannak, 's melly, ha a' jelen political bonyodal-
mak ki nem egyenlítettnek, valószínűleg ismét nevezetes harc-
események' színhelye leend.

Várna (a régi Odessus) az éjszaki szélesség 43° 17' 30" és
a' keleti hosszúság 45° 30' fokozatán fekszik, jól megerősített
kereskedő város 25,000 lakossal, Bolgárországban, a' szilistriai
pasalik-kerületben, a' Fekete-tenger' nyugati partján a' Balkán
hegységnek éjszaki konyulatán. 4000 háznál több van a' város-
ban, 12 mecset és 2 görög templommal. Mind a' szárazon, mind
a' tengeren élénk kereskedést üznek itt a' törökök, görögök, ör-
mények és zsidók; itt van rakhelye a' bolgár alföldről erre szállí-
tott rozsnek, vajnak, sajtnak és bornak; ime kereskedelmi czikkek
innét szállítatnak Stambulba, és a' Fekete tenger' más kikötőibe
is. A' várnai kikötő legnagyobb a' Fekete-tenger' nyugati oldalán,
és nagyobb hadihajóknak fogadására öble ha nem olly tágas is
mint az ide 9½ mérföldnyire fekvő burgaszi öböl, de a' horgony-
fenéknek jobbsága miatt igen alkalmas, horgonyrévében pedig
egy egész flotta elérhet. A' révet éjszakraól a' hodrovai, délszak-
ról ellenben a' galatai hegyfokok körítik. A' várnai tengeröbölbe
szakad a' Paravidi folyó, mellyet közel a' tengerbe szakadásánál
Várna-limánnak is neveznek. Paravidi közel a' városhoz két tavat
mocsárit, a' Divén tavát t. i. és a' Limánt. Az első közelebb van
a' városhoz, nyugatról délnek elnyúlva. A' folyó jobb partján a' tö-
sokkal terjedelmesebb, vize tisztább is a' balpartinál. A' két ta-
vat egymástól egy, itt 's ott vizenyös, de nagyobb részt homokos,
néhány száz lépésnyi széles lapály választja.

A' Paravidinak éjszakra kigörbedő folyama fodózi a' város'
délszaki oldalának egy részét, más részét pedig, és a' keleti ol-
dalt a' tenger köríti; az éjszaki és nyugati oldal pedig a' Paravi-
diből a' vizet szedő árkok által van védve. A' folyó balpartja'
hosszában nyugatra legelő-mezőség nyúlik el, a' Hodrova hegy'
alján, a' város egyéb vidékén éjszakra egész a' tengerig sző-
lőkertek díszlenek. A' folyó' jobb partján a' tengerig a' Balkán
hegység' egy ága nyúlik le, melly a' galatai hegyfokkal a' ten-
gerre dől, ezen hasonnevű váracs létezik. Az említett hegységnek
egy más ága a' Duna felől a' várostól éjszakra nyúlik a' ten-
gerre, a' Hodrova hegyfokban végződve; ezen fekszik Makro-
polis, történetünk' korszakában nagyobb kiterjedésű város, mint

mostanában. A' 9500 lépésre tágult tengeröblön a' makropoli és galatai tűztelepek úrkodnak. Mind a' két hegynyuladék' zordon vidékein gyalog ösvények tekerőznek alá 's fel.

Mi nagy nyomatékkaal bír stratégiai tekintetben Várna, mi kedvező helyzete van a' térnek, a' fennebbi és következő leírásból kitetszik. A' közönséges úton Stambultól mintegy negyven mérföldnyire fekszik, a' Duna' torkolataitól majd szinte annyira. A' várnai öböl és a' Bosphoros' torkolata közt, mintegy közép tájon fekszik a' burgaszi öböl, a' Duna' torkolatát pedig Várnával közlékben tartja a' mangaliai horgonyrév. Várna nevezetes védpont a' közben eső Sumlával, és a' Balkánnak járhatlan bérceivel a' szultánok' székvárosát éjszokról fenyegető ellenség' irányában. A' főváros ellen nyomuló ellenség' hátmöge mindig veszélyeztetve van, valameddig Várna áll; és ennek a' fővárossali kapcsolata veszélyeztetve nincs, valameddig a' támadó hatalom túlnyomó haderővel a' Fekete-tengeren nem uralkodik — (innét magyarázható tehát, miért kellett a' Sinopénál horgonyzó török hajóosztálynak megsemmisülnie); és a' szárazon működő harczeréje nem olly számos, miszerint azt megosztván, a' Paravidi' mindkét partján a' tért megtámadhatja. A' folyó' jobb partján állodása a' támadó ellenségnek nem lehet tömött, és szilárd, mert gátolja ebben őt a' divéni tó' mocsárai, gátolja továbbá a' tengeröböl is, kivált ha abban a' várőrséggel egy zászló alatt harczoló hadihajók horgonyoznak. A' városnak éjszaknyugatra fekvő kerületében egy nagy temető van, ez a' térnek egy harmadát foglalja el, az őrseregnek szabadbani táborozására, valameddig a' támadók a' falak' közelébe nem jutnak, igen alkalmas; a' más két harmadában vannak a' lakosok' házai; ezeknek egy harmadát keresztyének lakják.

Várnának erődítési rendszere az 1828-ik évig, szinte csak ollyan volt, mint a' töröknek egyéb ujon épült várai, mint p. o. Brailow, Izakcsi, Tulcsa, Kosztendsi, több kis bástyázatokból vannak azok t. i. összerakva. Az újabb korban tetemes változások, újítások történtek törökországi minden erődökön. Az erőd' arczolatán jobbadán csak 6 löveg állhat, az oldazatokon pedig, és a' kikönyöklő szögezeteken csupán egy-egy ágyu. A' bástyák hosszú, de ágyútelepekre nem alkalmazható kárpitozattal voltak egybekapcsolva. Várnának 14 illyes bástyája van. A' falak' nyesgyéi (escarpe) kövel kirakvák, az árkok keskenyek, földött útai, 's

más kül érdművei nem voltak. A' bástyák küllejtéke (Böschung), szinte mint a' lőrésen is fonott tartós cserénnyel megerősítvék, a' mellvédeknek belnyesgyei általában erős tölgy czölöpzetel szegélyezvék, a' mellyeknek meghögyezett végei a' mellvédnél valamivel magasabbak. Ez által mögötte a' lövészek az ellenség' tüze ellen eléggé földve állhatnak. Kemény tölgygerendák szolgálnak a' bástyák' bélézeteinek szilárdítására. A' falatok közép magasságuak.

Azon völgy-ereszték, hol Várna fekszik, éjszaki oldalról jó magas lapánnyal van környezve, a' mellyen — Várnától kétórányi távulatra Franki nevü falu létezik. Innét kezdve a' földtér a' tengerig egyenlő lejtőségben hanyatlik lefelé, de itt 's ott mély zugok, meredek süppedések által át meg átszaggatva.

A' várnai erődnek éjszaki oldalán 4 bástya létezik, az ezek közti földtér a' tengerre nyúlva igen lealacsonyul; a' 4. 5. 6. 7. 8. és 9-dik bástya, az éj- és est-szaki oldalon, majdhogy csaknem ugyanazon egy látvonalban van; a' 9-dik bástyától kezdve, a' melly egy, a' lapányt beszegző sziklásfalhoz támaszkodik, az erőd falai a' lapányra ereszkednek; a' délszaki oldalon van a' többi 5 bástya. Ezeken kívül újabb időben az erőd rendszerébe illesztett vízi malom, és a' Paravid' köhídjának földözésére néhány kül vármüvet emeltek. A' tenger' közelében a' város' délszaki oldalán áll a' fellegvár, ennek falai nagyobb részt még a' byzanti császárság' korából valók.

Várnát, mint Sumlát is, a' törökök legyőzhetlennek hitték 's tartották. Bellmont ugyan azt írja Dibits tábornagy' életrajzában, hogy Várnát már 1610. a' kozákok egy ízben megtámadták, rohammal bevették, a' várost leégették volna, ez alkalommal 3000 keresztyén rabszolgát szabadítottak meg. Újabb korban az oroszoknak két vállalata volt a' tér ellen, a' mellyet — minekelőtte az 1444-ki ütközetről, melly bennünket és a' lengyeleket érdekel, szólnék, — röviden említésbe hozok csak azért, hogy a' térnek történelme némileg kiegészíttessék; hozom továbbá csak azért is miután történelmünkkel mi kapcsolatban sincs, miszerint indokolva legyen, miért választá már Hunyadi is a' várnai tért nem annyira magyar, mint byzanti érdekből táborállásul.

1775-ben háború volt az oroszok és törökök között. Tavaszkor békealkudozásokba ereszkedtek a' harczoló felek, de mi-

nekutána még october' havában sem léphettek egyességre, újra fegyverhez nyúltak. Romanzoff orosz tábornagy újra átkelt a' Dunán, feladata volt megkezdett hadászatának : harczmüködése alapját a' Fekete-tengerig terjeszteni. Azalatt, míg Romanzoff a' fősereggel Szilistria és Ruscsuk' megtámadását intézgeté, Ungern és Dolgoruki hadvezéreknek meghagyatott Várna ellen müködni. A' bazardsiki csata után octob. 29-én elvált egymástól az orosz két hadtest, Dolgoruki Sumla felé, Ungern pedig Várna felé nyomult, és novemb. 5-kén reggeli 8 óraker 4000 emberrel Franki falunál közel Várnához megjelent. Mennyi erővel bírt a' várörserreg, tudósításaink nincsenek; annyit tudunk, hogy az eröd éjszakai oldalát kerekded gátony oltalmazá, a' melly 8 gömbölyü tűzteleppel volt fölfegyverezve, mindegyike négy-négy löveggel. A' térhez közel a' tengeren több török nagyobb 's kisebb hajó horgonyozott, a' várnai öbölben pedig 10 kisebb hajó. Az orosz hadvezér seregét három négyszögbe alakítva a' tér ellen nyomult, a' lovasság 2000 lépésnyi távulatban követte a' gyalogságot. A' törökök kemény ágyutűzzel fogadták a' térhez mind inkább közeledő hivatlan vendégeket. Az oroszok kartácstűz horderőnyi távlatra közeledtek az említett kerekded gátonyhoz, és minekutána egy ideig a' két harczoló fél egymásra keményen kartácsolt volna, rohamot paráncsolt az orosz hadvezér, a' három négyszög' ketteje 100 lépésnyire közeledhetett a' gátony' árkához, de tovább nem, ki nem állhatták a' török tüzet, helyben maradott; hiába járt jó példával elő Anhalt herczeg ezredes néhány főtisztel és közharczossal, ezek az árkokig hatottak. A' nagyobb tömeget az előbbre nyomulásra sem bírhatták többé; a' harmadik csapat azonban bátran az árkokig nyomult, de miután sem rözsekévékkel a' katonák nem voltak ellátva, hogy azokkal t. i. az árkot megtömhessék, de hágcsoik sem voltak, hogy azokon a' falzatot megrohanhassák, megállapodtak az árok' szélén, és czéliránytalanul lödöztek a' gátonykosarak és czölöpzet által jól fődött törökök ellen, a' kik nem hatástalanul viszonzoták vendégeik' tüzes idvezléseiket. Nem csoda tehát, hogy a' gátony' megrohanására előre nyomult, de ahoz megkivántató semmi kellékkal el nem látott katona végre is zavarba jött, 's hátra fordult, 's a' magával hozott 6 ágyut az árok' szélén hagyta. Sikerült ugyan az orosz generálisoknak a' felbomlott rendet a' török kartácstűz' daczára is ismét helyreállí-

tani, de a' rohamot megújítani nem. Az oroszok lassú hátramo-
zásban, a' nélkül hogy üldöztetnének, Franki faluig húzódtak. Ők
6 óráig állották ki a' törökök' tüzét, ezalatt 3 óráig kartács és
apró fegyver' tüze alatt voltak. 1000 embert vesztettek el Ungern
generál' czéliránytalan intézkedései miatt, ki talán azt vélte, hogy
mihelyt az orosz sereget megpillantják a' törökök, azonnal a' mi-
naretekre kitüzendik a' fejér lobogót; rútul csalatkozott 's vesz-
tett. Más nap az oroszok elhagyták Várna' vidékét, a' tengerpart'
hosszában Balesikon át Mangaliához értek.

Ezen kudarcz' következtében, 's miután Romanzoff' merény-
letei is Szilisztria és Ruscsuk ellen sikeretlenek maradtak, az orosz
hadvezér felhagyott a' Duna-jobb-parti foglalásaival, 's téli ta-
nyákra a' balpartra átkelt.

Tettekben dúsabb volt, eredményben is, Várnának az oro-
szok általi megtáborlata 1828. év' nyarán. Azalatt, míg az orosz
főserég a' török harczerőt Sumlában Huszein pasa' vezérlete alatt
körülzállva tartotta, Szilisztriát és Várnát is meg kellett támadni.
Ez utóbbi alatt már július' közepén megjelent 8 zászlóaljjal és 9
lovasszázaddal Suchtelen gróf hadvezér. Álgyu lövésnyi távu-
latra megállt a' tér előtt, jobb szárnyát a' Várna-Limánhoz tá-
masztá, a' balt pedig a' szőlőhegyekhez. De csak ennyi harc-
erővel hatályosan föllépni nem volt lehető. Az orosz generál-
nak tehát be kellett elégednie, hogy ő nagyobb' erő' elérkeztéig
a' térnek éjszakai oldalát szemmel tarthatta, elfoglalta továbbá a'
város' vidékén a' dombozatokat, a' kerteket, seregének derekát és
balszárnyát gyorsan felhányt gátonyokkal fődözte. Török részről
mi sem lön elmulasztva az erőd' hosszas védelmére; hadkészlet,
élelmi szer elég volt a' várban. Július' 17-kén Izzet Mehmed ka-
pudan pasa 5000 harcossal az orosz' láttára bevonult a' városba,
a' tér' vezényletét átvette, alatta szolgált Jussuf pasa, 's még
többen.

Már július' 29-én Suchtelen gróf a' sereg' egy részével el-
hagyta a' várnai vidéket, Utsakoff generál csak egy dandárral
maradt Várna alatt. Megtudván ezt a' törökök, megtámadták egy
éjjel az oroszokat, és Derbentig visszanyomták. De augusztus'
2-kán Menzikoff admirál az orosz flottával megjelent a' várnai
vizenyekben, szárazra léptetett nagyobb harczerőt, és maga át-
vette a' zárló had' parancsnokságát, de harczereje mégis sokkal

gyengébb volt, hogysem nagyobb vállalatokba lehetett volna becsátkoznia. A' védsereg a' városban napról napra szaporodott, a' Balkán-hegyek, és Sumla hatályosan visszatartották az oroszokat előbbre nyomulásaikban.

Végre csakugyan orosz részről el lőn ismérve, hogy valameddig Várna a' török' kezében van, a' Balkánon áthatolni nehezen lehet, és onnét leereszkedni Drinápolig épen nem. Várnát tehát minden áron meg kellett vívni. E' végből már augusztus' 11-ikéig a' támadó sereg' ereje 14,000-re szaporított, maga Miklós czár is megjelent a' táborban Várna alatt, Greigh admirál pedig 9 sorhajóval, 5 fregáttal és néhány bombázó kutterrel horgonyt vetett Várnához 3 órányira. Meg lőn kezdve a' tér' rendszeres megtáborlata. Hosszas volna azt egész folyamában ez alkalommal kísérni, mire akkoriban Europa' figyelme fordítva volt, érdekllett az akkor mindenkit, Várna' sorsától függött az orosz nagy sereg' hadászata, ennek győzelmeire volt építve a' már hét év óta szabadságaért, függellenségeért életre 's halálra küzdő Hellász' jövődjéje. A' hellen nép' szent ügyének pedig akkor mindenki győzelmet óhajtott 's kívánt, kívánt tehát az orosz fegyvernek is.

Hosszan tartott Várna' megtáborlata 1828-ban. Mind az orosz, mind az ozmán sereg kitaró hősies elszántsággal küzdött éjjel nappal folyvást; számtalan példáit adák a' hadosztályok, úgy az egyes harczosok is elszánt vitezsgöknek. Művészileg 's erélylyel folytatták az oroszok a' támadó gátnamunkálatokat földszint és a' föld alatt egyaránt. Művészileg és csüggetlen erélylyel folytatta a' várórsereg is a' védelmi munkálatokat, minden lépten gátolva, elgyengítve, vagy gyakran meghiusítva is a' támadóknak nagy ügygyel 's bajjal kivívott előnyeit, nyereseményeit, visszaverve sok százak' vérebe 's életébe került rohanyokat. Végre midőn már az erőde' bástyái közöl több romba dőlt; midőn már a' támadók a' körfal' kárpitozatai alá ásták magokat; midőn felröpített több tűzakna tárt rést nyitott a' bástyák' fokain; midőn a' védsereg számban fogyva bár, de lelkesedésben nem, kívülről mi segedelmet sem remélhetett már; mert Omer Vriona pasa hadtestével a' kurtepi dombozatokon több hetek óta helyből nem mozdult, féken tartva a' figyelő orosz had által nem is mozdulhatott; midőn már betegség és sanyar egyre tizedelte a' lakosokat, és az őrsereget; midőn a' városban vezénylő pasák egymás közt meg-

hasonlva — a' védelmi rendszerbeni egyetértés megszűnt végképen, és Jussuf pasa, megrémülésből, vagy pénzszomjából-e, ellent nem állhatva többé az orosz ígéreteknek, egyesülve a' parancsnokok' többségével, semmit nem gondolva a' nemes és hős lelkületű Izzet kapudán pasa' ellenvetésével, ki rendületlenül a' végső védelem mellett volt, az orosz táborba ment october' 10-kén és magát 's pártját a' czár' kegyelmébe ajánlotta. A' kapudán pasa látta a' lábra kapott csüggetegséggel párosult árulást, néhány század magával a' fellegvárba zárkozott, magokat ott tovább védelmezendők. Az oroszok megszállták a' várost, a' nyitott részen — mint győzelmesek — nyomultak ők be. A' fellegvár szoros területe, az élelmi és védelmi szerekbeni hiány, annak védelmét lehetetleníték, más nap azaz october' 11-kén Izzet pasa is megadta magát, háromszáz harcossal Aidosba szabad elvonulást nyert alkuszereződés után. Így esett Várna az oroszok' birtokába, 's ott maradt a' következő évben megtörtént békekötésig. Mi sors vár a' jövőben reá? ezt az egymásra tolakodó napi események csak hamar eldöntendik.

* * *

Ezeket előre bocsátva, forduljunk most már a' bennünket érdeklő 1444-iki események felé. Szóljunk a' november' 10-kén ott vívott ütközetről. Hogy pedig azon okokat eléggé méltányolni bírassuk, melyekből kiindulva a' hadvezér egy bizonyos ütközet' kivívására ösztönöztetik, és hogy magát a' megtörtént ütközetet egész folyamában bővebben megismerhessük, 's azt stratégiai előintézkedések és a' tacticai végrehajtások' adataiban is megítélhessük: elkerülhetetlenül és mindig szükséges a' hadjárat' megnyitását megelőző történelmi eseményeket megismerni, megismerni az ütközetet létrehozó okokat, megismerni továbbá az erőket és környülményeket, melyek közvetve, vagy általában az ütközet' folyamára némi hatást gyakorlottak. Következésképp el nem mellőzhetjük, illyes előzményeket most is szemügyre vennünk, midőn p. o. mi a' nevezetes következéseiben dús várnaí ütközetet elméletünk' tárgyává tesszük: ismernünk kell political, stratégiai, tacticai, erkölcsi és physicai szempontból azon események és viszonyok' lánczolatát, és azon erők és környülmények' együve-hatását is, melyek az akkori political bonyaldalmaknak, és a' rendkívüliségnek legnagyobb fokozatát idézték

elő. Szabadjon tehát nekem is a' várnai — 1444-ki ütközet' elemzésével az akkori hazai történelem' egy rövid karczrajzát előre bocsátani. Eddig még nem ismert eseményeket a' várnai ütközetet megelőző történelemből nem mondhatok önöknek, uraim! ismerik önök tán azt nálamnál jobban, de ezen csekély munkám' belérdeke követeli azt tőlem, mert csak ez által nyeri az meg szabályszerű kerekdedségét, csak ez által lehetnek kielégítve mind azon kellékek, mellyek, mint már más alkalommal említém, egy háború vagy hadjárat, vagy csak egy nevezetesebb ütközet' történelmi leírása követelnek, követelik tehát tőlem is.

Történelmi előzmények.

Ezer háromszáz kilenczvenegyedik év óta, midőn t. i. az ozmánok szent harczaik' diadalmas folytatásában ellenségesleg legelőbb érintkeztek a' magyar birodalommal, ezerhétszáz kilenczvenegyig, midőn t. i. a' szisztovai béke véget vetett a' legutolsó török háborúnak, tehát négyszáz éven át számtalan harcza volt a' magyarnak a' mindinkább szomszédjává lett törökkel.

Illy hareza volt 1443-ban is *I. Ulászló* király alatt. A' magyar fegyvert olly igen dicsőítő évben 5 havig tartott hadjárat alatt 2 fő ütközet, és 4 nagyobb csatának diadalkoszorúja ékíté a' nagy hadvezér *Hunyadi János'* hős homlokát. Meg lett törve *Murád* szultán' harczeréje, janicsárjainak és a' spáhik' legjobbbbjai elhulltak, pasáinak kitünőbbjei vagy leölettek, vagy magyar fogságba estek. A' háború' folytatásában gátolva lőnek a' magyarok a' bekövetkezett kemény tél' zordonsága által, melly a' hadviselést a' Balkány' szorosai közt lehetlenné. Győzelemmel koszorúztan tért vissza a' hadsereg az országba, vele a' király is, ki a' harczosok' fáradaimaiban mindenütt osztozott, egy csatában nyil-lövés által sebet is kapott; a' harez megszűnt forni, de a' készületek annak tavaszkor tovább folytatására nem.

1444-re nagyszerű szervezetek készültek a' budai királyi várban. *IV. Jenő* pápa' izgatása következtében több europai hatalmasság avatkozott a' magyar-török ügybe. Budán voltak követei a' görög császárnak, a' franczia, angol, spanyol és aragon királyoknak; ott a' burgundiai, milanoi és florenczi hercegeké, ott a' pápától *Cesarini Julián* cardinál fényes kísérettel; ott Vencze és Genua respublicák' követei is, ott volt Lengyelország-

ből több országnagy; mindenki szerencsét kívánt a' győzelemtitást fiatal királynak, mindenki magasztalta Hunyadi' újra kivított's tanusított harczias érdemeit. Nagy és sok volt az ünnepély, fényben úszott Buda vára, örömmek az országban vége's hossza nem lön.

A' pápának érdekében volt a' harcz' folytatása. Az ozmán özönlet mindinkább nagyobbodó veszélylyel fenyegette a' görög császárságot: ettől akarta megóvni a' római curia Byzanczot, hállára kötelezve azt így remélte Jenő, minekutána e' végett Florenczben már alkudozások is estek, az anatóliai schismától a' keleti keresztyéneket megnyerni. A' cardinál, ki a' bevégzett hadjáratban maga is jelen volt, a' kivított győzedelmekben cselekvő részt vön, kit ismert minden katona a' magyar táborban, egyébiránt is nagy népszerűséggel bírt; hatalmas szónoklatával igyekezett a' magyar és a' lengyel nemzet' lovagiasságát és harczias lelkületét igénybe venni; hiúságuknak azzal hízelgett, miszerint a' keresztyén világ csak e' két nemzetnek leendő lekötelezve a' közös ellenségnek Európából kiűzetéseért, csak e' két nemzetet fogja a' szent-atyá és az egész keresztyénség' áldása követni, ha győzelmeskedendik az idvezítő' keresztje Mahomed' félholdján, ha meg leendő mentve az europai polgárisodás az ázsiai vadság' elnyomásától. Meg lön ígérve: hogy az említett hatalmasságok elegendő harczerevel és más tábori készletekkel is segitendik elő a' magyarok's lengyelek' török ellenes vállalatit; meg lön ígérve, hogy Róma, Velence, és Genua erős flottát küldend a' Hellespontba, Ázsiából a' török segédhadaknak érkezését, és a' megvert török seregnek Ázsiába menekülését meggátlandók. Maga a' cardinál egy tetemes kereszteshad' felállítását fogadta, a' pápa ugyan annak sentartására pénzt nem adhatna, mert erszényét a' hajóhad' felszerelése vette igénybe, de megígérte a' szent-atyá' engedelmet kieszközleni, miszerint a' magyar papság jövedelmeinek huszadrészét a' haza' oltárára tehesse. — Remény nyújtott továbbá, miszerint Róma' felszólítására a' porosz kereszturak is segédhadat küldenek; végre a' cardinál' okadatai után kétséget sem látszott szenvedni, mit a' görög császár' követe is erősen állított, hogy a' császár' hadain kívül hitsorsosai is, úgymint: Boszniának új királya Chrestics György, Havasalföld és Moldva vajdái, mint hű vazalljai a' magyar koronának, készek a' segede-

lem-adásra, úgy szinte Epirosz' fejedelme is Skanderbég 15,000 harczossal nyomuland elő az albaniai havasok közül.

Sürgönyök 's futárok jöttek Budára Europa' minden vidékéről, 's viszont mentek Budáról mindenfelé. Budán volt akkor öszpontosítva az europai diplomatiának a' keleti kérdést tárgyazó minden működése! Mindenki megkerestetett a' keresztyének' közös ellenségének lealáztatására, mindenfelől jöttek ígéretek segédkéz' nyújtásra.

Mindezen harczias készültek 's ígéretek által felvillanyozott jó kedvében a' fiatal királynak, Cesarini cardinal, és harczias pártjának nem osztozott *Hunyadi*, nem *Brankovics György* a' szerbek' fejedelme, sem a' lengyel tanácsosok. Habár mindenki nem volt is idegen a' dicsően bevégzett múlt hadévet újabb diadalmakkal tetézni, bár az újra kinyitandó hadjáratban új győzelmek' nyerése bizonyossággal várható volt is, de a' cardinal' harcztervezetével Hunyadi egyet nem érthete, mert az mitsem gondolva még mindig a' török kézben létező szerb várakkal, a' hadjáratot egyenest Byzánczhoz akarta irányzani; míg ellenben Hunyadi előbb ez oldalról kívánta biztosítani nem csak Szerb-, hanem Magyarországot is, — csak ezután lehetne távolabbi hadtárgyazatok ellen is működni. *Brankovics* még azért sem osztozott a' harczpárt' jó kedvében, mert saját, és a' szerbek' érdekét kevesbbé látta biztosítottnak még akkor is, ha Boliszló királynak 's kereszteseinek sikerülne is az ozmánt Ázsiába üzni, mert ez eselben vagy a' görög császárt, vagy a' magyar királyt kellene kegyurának tekinteni, *Brankovics* pedig függetlenségre vágyott. A' lengyel tanácsosok okúl adva, miszerint a' tatár pusztítja Lengyelország' egy részét, más részében pedig, ú. m. Podoliában és Halics' vidékén, Boliszló az oppelni fejedelem' izgató befolyása' következtében nyugtalanságok vannak, Ulászló királynak az országba visszatérte, 's ott több ideig maradása szükségeltetik: Lengyelország így a' török ügyben tettelesen föl nem léphet. Hunyadi pedig azon kívül, hogy a' cardinal' harcztervét kárhoztatta, kezdé sejtteni, miszerint csak a' magyar kéz leendene az eszköz, mellyel mások a' sült gesztenyét az üszök közül kiszedni szeretnék, mert a' külföldi fényes ígéretek igen csekélységre fognak csökkenni; jól látta azt is, hogy a' magyar főurak közül igen kevésnek van komoly akarata a' török háborúban részt venni, ürügyül vetve,

hogy az ország' ügye sem Fridrik császárral László királyfit illetőleg, sem Giskrával a' kóbor csehek' vezérével nincs mindenki' megnyugtatóra tisztába hozva. Ez oldalról is pedig az országot védellenül hagyni nem volna tanácsos. Mindezt tekintve Hunyadi mint eszélyes férfit méltán következtethette, hogy a' melly ország külföld' segedelmére szorúl, annak erejével egyesülve képes csak magát fentartani, veszendőben van már : az évezredes történelem' lapjaiból tanulhatta ezt ; látta továbbá a' magyar oligarchiát saját haszna 's fénye' lesése 's vadászata mellett eltékozlani nemzetsége' erejét, rosszul felhasználva elpazarolni a' családok' hatáskörét ; látta azonkívül : minő kancsal szemmel irigykedve nézi a' hatalmas oligarchia a' szerencsés katonának harczmezőn szerzett dicsőségét, a' belkormányzatnál bebizonyított érdemeit : de hozzá a' hazafias erényekben hasonlítani vagy őt felülmulni senki sem igyekezett. Ezt mind látta 's mind tudta Hunyadi. Azért is ő — pedig a' harczmező' ádáz fia — a' cardinal' tervét nem helyeselve, a' külföld' ígéreiteiben keveset bízva, a' békepárthoz kezdett közeledni ; de mégis, minekelőtte elhatározottan nyilatkoznék, és a' békére vezető lépéseket megkezdéné, vágyódott megtudni : mennyiben valósúlnak, mennyiben nem, az idegen hatalmasságok' ígérétei ? mikor, 's mennyi had, 's harczai segédlet érkezendik külföldről ? Azért is Kreszties Tamás boszniai királylyal olly szerződésre lépett, miszerint az hűséget fogadjon a' magyar koronának 's királynak ; barátságot Hunyadinak ; dacz' és védszövetséget kötend így vele kölcsönös védelemre akármi ellenség ellenében ; Brankovicsnak pedig tanácslá, hogy a' kibékülni szándékozó szultánnal mind addig semmi alkura végkép ne lépjen, míg Hunyadi ezt jónak 's alkalmasnak nem találandja. Ez által akarta Hunyadi mind a' bosnyák királyt, mind a' szerbek' fejedelmét a' magyar érdekhez kapcsolni. Hogy pedig a' király a' harczra készületnek minél nagyobb és nyomatékosb hatást adhasson, annak szentesítését a' harczias párt' közremunkálásával martius' 18-kán hozott országgyűlési végzés következtében kieszközlötte.

A' tavasz elmúlt, a' nyárnak is már dereka ; de külföldről dicséreteknél 's megújított ígéreteknel egyéb mi sem érkezett. Hunyadi meggyőződén mindinkább az iránt, hogy a' némi sikerrel folytatandó hadjáratnak megnyitására az alkalmas idő mind inkább haladna, a' nélkül hogy az alaposnak vélt remények' tel-

jesedésére legkisebb kilátás is mutatkoznék : figyelmezteté e' kedvetlen körülményekre a' királyt, kinek szinte magának is harczias kedve mindinkább hanyatlott, mert kezdé átlátni : hogy nem mind arany a' mi fénylik, miszerint a' külhatalmasságok' ígéreteire vakon, minden eszélyes számítgatás nélkül támaszkodni veszélyes volna : helyeslé már Hunyadinak és Brankovicsnak abbeli javaslatát : miszerint felhasználva a' jelenleg még kedvező politicalai körülményeket, midőn t. i. a' múlt győzelmes hadjárat a' magyar fegyvernek annyira kedvezett eredménye a' szultánt még mindig elszibbasztva tartaná — mert ő már nem egy izben szándékozott a' békealkudozásokra vonatkozó előzményeket megtenni, mit kétségkívül meg is teend, ha annak sikeréről némileg biztosítatik — miután hiteles adatokból tudták, miszerint mind a' török táborban, mind a' szultán' divánában nem kis rémülést okoztak a', habár eddig még ugyan nem valósult, hihetőleg nem is valósulandó, fényes ígéretei a' külhatalmasságoknak ; most volna tehát a' legalkalmasabb ideje a' magyar ügyeket békealkudozások' útján mind a' császárral, mind a' szultánnal kedvezőleg elintézetni ; nem tanácsos mindig 's mindent a' fegyver' élére tűzni, mert a' szerencse' állhatatlanságát sehol annyira nem tapasztalhatni, mint a' harczok' mezején, mint az ütközet' dühében, hol nem ritkán egyelőre nem látott percz eldöntő hatással bír. . .

Fel lön tehát Brankovics György hatalmazva, kinek fiait Györgyöt és Istvánt Murád szultán a' török fogságból minden váltságdíj nélkül visszaküldötte ; Hunyadinak pedig Hasszán és Karámpasáékért váltságul 62,000 darab aranyat küldött : hogy Murádnak értésére adhassa, miszerint a' magyarok' királya hajlandó volna a' béke-alkudozásokra. Murád ellen, kinek ügyis Ázsiában hatalmas vetélytársa támadott, az ikoniai helytartó t. i. süve a' szultánnak : Karazmán pasa fellázadott, függetlenné akará azalatt magát tenni, míg ura a' magyarokkal küzdene ; hihető, miszerint némi egyetértés is létezett Karazmán pasa, és a' magyar kormány között.

A' szultán örömmel fogadta Brankovics' figyelmeztetését, csakhamar telhatalommal követet küldött Ulászló királyhoz, maga pedig meggyőződve az iránt, ha Hunyadi komolyan akarja, a' békekétségkívül létesülend' is, július' 12-kén hajóra szállott, Ázsiába vitorlázott, hogy az ottani lázadást részint fegyverrel, részint

egyezkedés' útján mielőbb lecsillapíthassa, nehogy az esetben, ha a' magyarokkal alkudozás sikeretlenné válnk — két tűz közé szoruljon.

Hogy pedig a' béke-alkudozásoknak annál nagyobb hatása legyen, Hunyadi' javaslatára a' király az országos tanácsot összehívta Szegedre, a' hol is ugyanezen célznak sikeresebb elérésére egy harczra kész hadsereg ütött táborát, a' király maga is fényes kísérettel ment el Szegedre. Budáról Szegedre tette át táborát az európai diplomacia is.

Murád' ajánlatai a' többi között következőkben pontosultak. Bulgaria megmarad ugyan a' szultán' birtokában, de egész Thráciát, Chulmot és Herczegovinát, mind pedig Albániának általa elfoglalt részét az illető keresztény fejedelmeknek visszaadandja, Havasalföldet is a' magyar uralom alá bocsátja, de ezért neki évenként adó fizettség; az anatóliai pasáért váltságdíj fejében 70,000 darab aranyat ellenben ő fizet.

Cesarini cardinál erősen ellenzette a' békekötést, hivatkozva az apríl' havában történt országgyűlési törvényesen szentesített határozatokra; de végre mégis tekintve: mennyi magyar vér ömlött már ki az ozmánali harczokban más idegen érdekek miatt, a' minek a' magyar birodalomra nézve mi haszna sem lett, mert a' keleten megvédett keresztény fejedelmek, holott magyar kard óvta meg őket, a' kiérdemlett köszönet helyett inkább a' görög császárhoz szítnak, 's több ízben bebizonyították már a' magyar iránti ellenszenvöket (a' panslavismusi elvek már akkor is kelen-dőben voltak); tekintve: Szerbországban mennyi várat, mennyi gazdag érczbányát minden kardcsapás nélkül térít vissza a' szultán; mellyek pedig még a' múlt hadévben szerencsésen bevégzett harcz után is már több évek óta a' török' birtokában vannak; tekintve: miután a' keresztény fejedelmek' egyikétől sem érkezett még megnyugtató hír: vajjon az olly nagy zajjal tett ígéretek teljesíttetnek-e? nehogy a' felvállalandó hadjárat' egész súlya egyedül a' magyar vállat nyomja, és a' netalán bekövetkezhető veszély csupán Magyarországot sújtsa: mert még sem a' pápa' hajóhadairól, sem a' görög császár' harczias készületeiről mitsem hallani; — tekintve: hogy Ulászló királynak trónja a' német császár' irányában eléggé biztosítva nincs; minek következtében tanácsosabb volna, eszélyesebb is, a' törökkel néhány évre fegyverszünetet

kötni, mellynek eltöltével aztán, hahogy a' császárrali viszályok megszünendenek; hahogy a' vallási szakadás a' keleti és nyugati egyház közt kiegyenlítettnek: bizonyosabb sikerrel lehetne a' keresztyénség' ellenségével újra megmérközni. . . .

Mindezen körülményekre tekintve a' fegyverszünet létre jött. A' békekötés' megerősítésében a' király eskujét az evangeliomra, a' szultán' nevében pedig a' török követ — egy görög renegát — a' koránra letette.

De alig távozott el Szegedről a' török követség, alig Brankovics György is a' visszaadandó várak' átvételére: az országos tanácsban szakadás történt. Cesarini cardinál — kinek, mint tudjuk, nem volt kedvére a' létre jött béke — köztudomássá tette, Fierenzi Ferencz cardinál és a' pápa' tengernagynak tudósítását, miszerint ő már egy erős flottával a' Hellespontba megérkezett; a' szultán az Ázsiában mindinkább elterjedő lázadás miatt csakugyan Ázsiában volna, honnét egyhamar vissza sem térhet, és hogy vissza ne térhessen, a' bíborföveges admirál erősen fogadta; ugyancsak Cesarini' közbenjárása' következtében julius' 30-ikán kelt levelében a' görög császár teljes bizonyossággal tudósítá Ulászló királyt, miszerint, ő seregével készen várja a' magyarok' jöttét (ebből egy szó sem volt igaz), egész kelet' sovár szeme Ulászlóra 's magyarjaira van fordítva, bennök volna vetve minden remény: most vagy soha lehetne csak az ozmán özönléstől megmenekedni; írta tovább a' császár, hogy miután az ikoniai pasa 's annak frígyesei bizvák a' magyarok' olly nagy reménnyel kezdett, olly szép sikerrel múlt évben bevégzett diadalmas hadjáratának továbbra is folytatásában, ragadtak fegyvert, most azokat cserben hagyni igazságtalanság, embertelenség is volna; figyelmzetteli tehát a' királyt, miszerint alkudozásokba a' szultánnal ne bocsátkozzék, azokat — ha netalán folynának, azonnal szakítsa félbe, mert azon rég várt kedvező időpont jelen van, hogy a' törököt Európából kipusztítani lehessen, — ezt minden áron használni keresztyén kötelesség. Míg így biztatott mást a' Paleolog, ő maga birodalmának megmentésére, mellynek már nagy része török zsákmány lett — mitsem tett; ő szerette volna magyar fegyver által Byzancot megvédeni, hogy aztán bolgár, szerb és bosnyák hadakkal pusztíthassa a' magyar alvidéket, és proselitálak szerezzen a' keleti egyháznak, mit tettek is mindig a' byzantliak.

Ily tudósításokkal felizgatta a' cardinál a' királyt, fel az országos tanácsot is, a' mellynek fogékonyabb tagjait nem csak e' világi javak, méltóságok 's jutalmakkal kecsgettette, de kecsgettette a' túlvilági idvességgel is, a' minek bőkezű osztogatója volt akkoriban a' pápa. *Boldog lenni e' világon, és idvezülni a' másikon pedig csak mindenki akart.* A' kedélyeket annyira felizgató hírek' terjesztése alkalmával Cesarini cardinál ékes szónoklatával még inkább felhevíté a' kedélyeket, mellyel két irtóztatós legyalázó elvet állított fel, de a' mellyek akkoriban nagy nyomatékkal bírtak: először t. i. hogy a' Krisztusban nem hívők, és az egyedül idvezítő anyaszentegyháztól elszakadott eretnekek' irányában adott szót megtartani senki sem köteles; másodsor, hogy a' magyaroknak jogok sincs az apostoli szent szék' és az azzal szövetségben álló többi keresztyén fejedelmek' tudta 's beléegyezése nélkül a' törökkel békét kötni, a' miért is a' magyarok mind a' pápa' mind a' keresztyén fejedelmek' haragát 's neheztelését méltán, kétségkívül, 's mihamar vonhatják magokra. *A' Vaticán' haraga pedig — bár hanyatlóban már akkor, még sem volt megvetendő, mert nem ritkán rémítő hatással bírt.* Mondá továbbá a' cardinál, miszerint az országos tanácsnak, de még a' királynak sem volt joga — magyar szempontból is tekintve — a' törökkel kibékülni, miután az országgyűlés a' háború' tovább folytatását végzésileg kimondotta — *mintha bizony a' királykák nem volna felsőségi jogai közt a' harcz-üzeneti és béke-kötési jog is?* — Az országos tanácsosok közül majd mindegyik megrendült az előhordott elvek' kinyilatkoztatása által. Sokan már csak azért is hozzáállottak a' béketeréshez, miután azok önmagukat érdekelve az által sem hittek, mert az említett országos végzés szerint ki volt mondva, hogy kik vegyenek részt a' harczban, kik pedig az ország' belbékessége' fentartásában; az ország' tanácsosai oda tudták a' dolgot irányzani: hogy őket jobbára az utóbbi kötelesség érintse. A' fiatal király csakhamar — mitsem törődve lengyeleinek aggodalmaival, mitsem többeknek azon szomorító sejtelmeivel sem, hogy ő a' szent koronának a' császár' kezénél léte miatt, a' sz. István' fejéről levett, a' sírboltból felhozott halotti koronával koronáztatott meg: ezért is ő, mint a' halottak' avatottja, a' bizonyos veszélyt el nem kerülheti — dicsvágytól ösztönöztetve mitsem vonakodott az imént kötött békét megtörni. Mondja több tör-

ténetiró, miszerint Hunyadit, a' nemzetségéről, és annak jövendő fényéről gondoskodó családtyát, a' vallása melletti buzgóságon kívül megingatta hitében még azon nagyszerű ígélet is, miszerint a' töröktől visszafoglalandó Bolgárországnak ő leendene királya. — Akármiként történt, Hunyadi is megváltozott, a' háborúhoz szegődött : *csak azon föltételt kötötte hozzá, miszerint a' hadüzenet legalább sept. 1-ső napjáig halasztassék el, hogy így Brankovics György a' békekötés' czikkei szerint visszaadandó várak' birtokába jöhessen.*

August' 4-kén tehát megesküdött a' király, meg mind a' háborúba menendő, mind a' hon maradandó egyházi és világi országnagyok, meg maga Hunyadi is, az élő istenre, minden szenteire, különösen István és László szent királyok', mint az ország' védszenteinek hamvaira, hogy az országgyűlésnek april' 18. hozott határozata — a' megkötött béke' daczára is — végrehaj-
tassék. Hogy pedig a' segélyt adó külhatalmak ígéreteik' teljesítésében mit se habozzanak, ünnepélylyel fogadta a' király : hogy hadserege saját vezérlete alatt september' 1-ső napjáig, ha előbb nem lehetne — Orsovánál átkelend a' Dunán, Romániát és Görögország' vidékét megszállandja, és még ez év' folytán az ozmánt. Európából kiűzendi. Cesarini ujjongatott örömeiben, czélt ért — háború lett!

Brankovics György rémuléssel hallotta a' szegedi eseményeket; elhatározá a' magyarok' hadjáratában nem csak semmi részt nem venni, hanem Murádot a' megtörténteokről azonnal tudósítani; is. Vajjon vádolhatni-e őt, hogy hűtlen lett a' magyarok' iránt? midőn ezek önmagok' iránt lettek hűtlenek, esküszegők is, és az által már lovagiatlanok is : mert csak akkor akarták a' szultánt a' hadüzenettel meglepni, midőn már a' hadsereg a' Dunán átkelt, midőn a' szerb várakból a' török ősereg kitakarodott volna. Nagy szennyet vet ez a' magyarok' lovagias jellemre, szennyet Hunyadiéra is. *Az eskütörés, a' fogadott szó' meg szegése meg szokta magát bosszulni elkerülhetlenül előbb utóbb mindig, mint megboszulta magát az 1444-ben a' magyarokon is; bűnhődtek eléggé érte, csak ne verné már még továbbra is az utódokat az atyák' bűneiért az isten' fenyítő keze!*

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, FEBR. 27. 1854. 7 órákor.

Ugyanazok jelenlétében.

— A' titoknok a' tudd. cs. academiája küldeményéből ennek következő újabb kiadásait nyújtotta be: 1) Denkschriften der K. Ak. d. Wiss. Mathem.-naturwissenschaftliche Classe, VI. Bd. Wien, 1854. 2) Sitzungsberichte der math.-nat. Classe: XI: 3. 4. Heft. 3) Sitzungsber. der phil.-hist. Classe. XI: 3. Heft. — Továbbá a' Budapest kerületi helytartóság' alelnöke' utján a' közoktatási ministerium' részéről Kollataj Hugó lengyel munkáit hét kötetben; Chlumetzky lovag' részéről: Die Landtafel des Markgrasthumes Maehren. 1-te Lief. Brünn, 1854. fol.; végre kötelmi példányokat a' pesti Buczászky 's a' vespéremi nyomdából.

KIS GYÜLÉS, DEC. 17. 1853. *)

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tisz. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: b. Eötvös J. tt. Érdy, Jerney rtt. Wenzel lt. — Más osztályokból: Bugát, Czuczor, Horváth Cyr., Kiss K. rr. tt. Bertha, Repický lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

WENZEL GUSZTÁV lt.

némelly adalékokat közölt a' magyar honfiak' jeruzsálemi alapítványainak és zarándoklásainak történetéhez. — Úgy hiszem — így szólott előadó, hazai történetünk' érdeke azt kívánja, hogy előkörünk' mindennemű jelentékenyebb viszonyait minél több oldalról, 's az azokkal összefüggött eseményeknek minél több részleteit magukból a' kútforrásokból megismerni és felvilágosítani ügyekezünk. Áll ez mai nap és a' mai történettudomány' szelleméhez képest főképp olly viszonyokról és eseményekről, mellyek különösen a' nemzeti életet és műveltséget tüntetik fel.

E' tekintetben őseink' vallásos buzgósága, mellynek folytán az isten' tiszteletére nem csak a' hazában, hanem a' hazán kívül is, gyakran messze földön, nevezetes egyházi alapítványokat szerzetek, és oda ájtatos zarándoklásokat tettek, különös figyelembevételt igényel. T. i. tudva van, hogy a' XI. század' kezdetétől fogva illynemű alapítványok Romában, Ravennában, Jeruzsálemben, Konstantinápolyban, Mária-Czellben, Aachenben és más helyeken léteztek, 's hogy ezen alapítványoknak egyik fő célja magyar zarándokok és bucsujárók' segítése és gyámolítása volt.

*) E' dec. 17-dikei 's a' dec 19-kei ülések elnézésből kimaradván illető helyökről (az aprilisi füzetben), itt pótlólag közöltetnek. A' Szerk.

Ez alkalommal egyedül a' magyarok' jeruzsálemi alapítványai és zarándoklásainak történetéhez nyújtok néhány adalékot.

Első tekintelben figyelmet érdemel egyik külföldön utazott társunk' közleménye a' következő czímű munkából : *Cartulaire de l'Église du Saint Sépulcre de Jérusalem, publié d'après les manuscrits du Vatican par M. Eugène de Rozière* (Paris, imprimerie nationale, 1849. 4.), mellyet nálunk Magyarországbán még nem bírunk:

„Anno ab incarnatione Dni MCXXXV. indictione XIII. Petrus, s. sepulcri prior, cetusque fratrum eiusdem loci canonicorum domum, que fuit Bernardi Bituricensis, et aliam quae fuit Willelmi drugomanni, praedictae domui contiguam, *Petrónillae mulieri Ungarice*, CCCXL. bisentiis vendiderunt in hospitem domum suę genti, ut ipsa eas tamquam proprio censu emptas sibi, ut dictum est, sueque genti venditas eternaliter possideat. Quod si ipsa, vel eius successores Ungarici, necessitate qualibet ingruente, praefatas domos in posterum vendere vel invadiare voluerint, priori et canonicis s. sepulcri venales vel invadiandas offerant; si vero prior et canonici easdem domos ita ut alii emere noluerint, cuicumque voluerint, sine contradictione vendant et invadant. Prenominata autem mulier prebendam quatuor hominum de refectorio s. sepulcri accipiebat cotidie; sed pro salute anime sue, sicut soror ecclesie necessitati fratrum providens, partem prebendarum remisit, ita ut deinceps duabus contenta prebendis, una unius canonici et altera unius servientis permaneat.

Facta est autem huius carte inscriptio dno Willelmo sancte Iherosolimitane ecclesie patriarchatui presidente, Fulcone nobilissimo rege regnante. Huius rei testes sunt:

- Rogierius, Ramathensis episcopus.
- Anselmus, Bethleemita episcopus.
- Acardus, prior templi Dni.
- Arnaldus, prior Montis Syon.
- Henricus, prior montis Oliveti.
- Robertus, abbas Vallis Josaphat.
- Chosmas Ungaricus, Heremita.
- Bonifatius, socius eius.
- Symeon Ungaricus, archidiaconus.
- Roardus, vicecomes.

Raimondus, magister hospitalis.

Rainaldus de Ponz, et complures alii.

Quicumque hanc conventionem infirmare vel violare temptaverit, apud Deum et homines anathema sit."

Második tekintetben az az előtti velencei köztársaság' státuskönyveiből 's névszerint a' „Misti“ czímű könyvekből következő adatokat hozok fel:

1386. 13. Julii. *Capta*. Cum Magnificus D. *Stenuus* quondam *Dionysii Vayvodae Magister Agazonum Regalium Hungariae* nepos Magnifici Domini Stephani Vayvodae Transilvani scripserit curialiter, quod cum sit dispositus ire ad servitia Dei in Hierusalem, unde rogat ut placeat nobis sibi concedere, quod possit cum sua pecunia et expensa armare unam galeam, cum qua ire possit. Vadt pars, quod respondeatur ei, quod ex singulari benevolentia, quam gessimus et gerimus ad Magnificentiam Suam et Domini Stephani Vayvodae patru sui et suorum, sumus parati complacere ei, sicut petit, videlicet quod ob dictam causam possit cum sua pecunia et expensa armare dictam galeam in Venetiis et concedatur ei per nos corpus galeae cum suis corredis.

(Misti XL. f. 72.)

1393. 26. Aprilis. *Capta* : Cum Serenissimus D. Rex Hungariae nos amabiliter suis litteris commendaverit Illustrrem D. Venceslaum juniorem Stetinech Casubiae et Pomeranae Ducem, avunculum suum, dispositum Sepulcrum Dominicum visitare, et ipse Dominus valde affectet ire ad locum praedictum cum fusto armato stb. (neki a' Corfuba rendelt gálya átengedtetik, melyen saját költségén Jeruzsalembe utazhassék).

(Misti XLII. f. 255. v.)

1410. 27. Martii. *Capta* : Cum Magnificus D. Comes Segnae fecerit requiri nostrum Dominium ut dignemur sibi concedere et complacere de una galeota, ut possit illam armari facere et ire ad visitationem sepulcri Dominici, quo vult ire ex voto et devotione sua, et bonum sit complacere ipsi Domino qui est Civis noster (neki az épen Trapezuntból visszatért gálya e' végett átengedtetik).

(Misti XLVIII. f. 473. v.)

1418. 14. Martii. *Capta* : Cum pro parte Magnifici Domini *Salgai Nicholus filii Banni Semonis* et nepotis Magni Comitis Hungariae nobis expositum fuerit : Quod cum ipse disponatur velle vi-

sitare Sepulcrum Dominicum, dignemur *sibi et suae familiae* nostrum saluum conductum concedere, quo mediante posset ire et redire securus cum sua familia et ad propria remeare, non obstante aliqua guerra seu spiratione treuguarum existentium inter Serenissimum D. Regem Romanorum et nostrum Dominium; et bonum sit in complacentiam dictorum Dominorum dictum saluum conductum eidem concedere, Vadit pars: Quod auctoritate hujus consilii fieri debeat dicto Domino salvus conductus in forma debita, quo possit secure ad dictum viagium cum sua familia ire et redire Venetias, et de Venetiis ad propria non obstante spiratione treuguarum seu guerra aliqua, quae rumperetur. Exceptis tamen rebellibus nostri Domini et aliis qui forent banniti de terris et locis nostris; de parte: 144, de non: 1, non sinceri: 0.

(Misti LII. f. 205.)

1418. 4. Aprilis (Nomina Hungarorum, quibus salvus conductus concessus fuit ut possint ire ad visitandum S. Sepulcrum etiam super nostris galeis): *Presbyter Joannes Plebanus Albae, Presbyter Benedictus de Alba, Emarichus de Bachon, Petrus de Gan, Petrus Magnus, Emericus de Polska, Petrus de Sabadi, Benedictus Petri, Andreas Faber, Thomas Petri, Joannes Demetri, Stephanus Doin, Presbyter Nicolaus, Joannes famulus ejus, Joannes Conterman, Joannes Tranteborch, Petrus Gerardus.*

(Misti LII. f. 214. v. 215.)

1429. 20. Januarii. *Capta*: Cum Magnificus D. Comes Segnae exponi fecerit nostro Dominio, quod quatuor Barones Hungariae, videlicet *Henricus de Marcelu, Stiborius Viada, Joannes de Perin, Herlioch Offinaster* disposuerunt visitare sepulcrum Domini et ex parte praedictorum rogari fecerit nostrum Dominium, ut dignemur praedictis Baronibus nostrum saluum conductum concedere: quod cum personis 60 possint secure venire Venetias et se transferre ad Sanctum Sepulcrum: Vadit pars, quod dictis Dominis fiat noster salvus conductus in forma.

(Misti LVII. f. 183.)

— Utána

REPICKY JÁNOS lt.

bemutatta II. Szulimán császár' naplóját magában foglaló, a' cs. udv. könyvtár' igazgatósága által az academiával közlött török codexet maga által készült másolatával együtt, 's azt rövideden megismertette. E' szerint foglaltatnak abban: 1. A' császár' első nyolcz táborozása, ú. m. a' nándorfejevári, rhodosi,

mohácsi, első bécsi, közzei, perzsa, corfú és moldvai, együtt 124 levelen; fele e' résznek a' magyar történetet is felvilágosítja; 2. Okmányok és szerződések 154 levelen, mellyek közül csak négy, de a' leghosszabbak, illetik Magyarországot, ú. m. a' nándorfejevári 's a' mohácsi ütközetekről való fethnahmék, 's két levél I. Ferdinándhoz. Az osztály nagy megelekedéssel vette e' jelentést; 's az eléadó' indítványára a' *Mustafa Dzselaitsale Thabokat-ül-mémalik* színmű codex' közlése végett a' cs. udv. könyvtár' igazgatósága fog megkeresetni.

— Olvstatott végül

PODHRADCZKY JÓZSEF lt.

közleménye a' „*tekéletes*“ szónak *mythosi jelentéséről*.

KIS GYÜLÉS, DEC. 19. 1853.

(A' math. és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályokból: Bugát és Kiss K. rr. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Czuczor, Érdy, Horváth, Jerney, rr. tt. — Toldy Fer. titoknok.

BUGÁT PÁL rt.

a' világegyetemet illető nézeteit kezdte tárgyalni.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, DEC. 19. 1853. 6. ór.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: b. Eötvös J. tiszt. tag. — Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Horváth, Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Wenzel II. u. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' titoknok a' tud. cs. academiája' küldeményéből a' következő könyveket adta be: Sitzungsberichte der philos.-hist. Classe. X: 1, 2. — Sitzungsber. der mathem.-naturwiss. Classe. XI: 1, 2. — Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen, X: 2. XI: 1, 2. — Notizenblatt zum Archiv, 1853: 1—20. — Almanach der Kais. Akademie d. Wissen. f. d. Jahr 1854. — Ugyan az *Birk Ernő* udv. könyvtári alörtil: *Urkunden u. Auszüge zur Geschichte K. Friedrichs III. in den Jahren 1452—67. aus bisher unbenützten Quellen. Wien, 1853. — *Kötelmi példányok* némely pesti, pozsonyi, pataki és szegedi nyomdákban adattak be.

— Ezek után a' jövő évi ülésor készült meg.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

ÚJDONSÁGOK.

— Szépirodalom. — *A zöld Vadász*. Regény. Irta „Eszther“, „Gordiusi Csomó“ st. szerzője. Pest, Heckenast, 1854. 8r. I. köt. VIII és 255, II. köt. 284, III. köt. 276 l. füzve 3 ft.

Történelmi regény a mohácsi vész korából. Adjuk majd bírálatát.

Sirály. Történelmi regény. Irta Szathmári Károly. Három kötet. Pest, 1854. Müller Gyula bizománya. 8r.

Török Világ Magyarországon. Történelmi regény. Irta Jókai Mór. Harmadik kötet. Második kiadás. Pest, Müller Gyula sajátja. 1853. 12r. 195 l.

A Kalandor és Kékszakál. Irta Sue Jenő, franciából Halmágyi Sándor. Pest, 1854. Müller Emil saj. 8r. I. köt. 178 l. II. köt. 187 l. III. köt. 176 l.

— Történet. — *Vezérfonal* az első iskolai tanításnál az Osztrák Császárbirodalmi Történetben. Hornyánszky Victortól. Németből ford. Galgóczi Károly. Pest, 1854. Kiadja Heckenast G. 8r.

Oly könyvekben, melyek tanulók, s kivált kezdő tanulók kezeibe adatnak, mind a beszédnek kell logikailag és nyelvileg, mind az írásnak nyelvtanilag hibátlannak lenni. A fordító egykor mint nyelvbuvár is próbált szerepet: még is ójuk a tanítókat oly nyelven s írással készült könyvtől, milyen ez. Nem elég azon nyelvet, melyre fordítunk, valahogy tudni, s azt melyből fordítunk, valahogy érteni: ismerni kell a tárgyat is, ha nem volna is az egyéb mint csak — historia, melyhez — úgy hiszi sok — tanulás nélkül is érthetünk.

— Természeti tud. — *Ásványtan.* Felsőbb gymnasiumok használatára írta Mihálka Antal. Első rész: Ásványismeret (oryktognosia). Száznyolc fametszévenyel. Második bővített kiadás. Pest, kiadja Heckenast. 1854. n8r. 108 l.

Természettan Elemei. Felső-gymnasium tanulóinak használatára írta Fuchs Albert. Második javított kiadás. 188 fametszettel. Pest, 1854. Kilián Gy. magy. egyetemi könyvtárus tulajd. n8r. IV és 277 lap.

Mezei Gazda népszerű gyám- és vezérkönyve az új rendszer kívánatai szerint. Több gyakorlati földmivelők és felsőbb rangú gazdatisztek közremunkálásával írta Galgóczi Károly. Pest, 1854. Heckenast. n8r. Első köt. 116 l. Második kötet 96 l. ábrákkal. A 4 kötetnyi munka ára 1 ft.

A szenvedelmes Dinnyész. Útmutatás okoszerű dinnyetermesztésre. Irta Szontagh Gusztáv, m. akad. r. tag. Második egészen újból dolgozott kiadás. Pest, 1854. Heckenast, 8r. 84 l.

Növényhonosítás. Irta *Katona Dénes*, kegyesrend tagja és phil. Dra. Pest, 1854. Trattner. 8r. 56 l. füzve 30 kr.

— *Egély.* — *Felsőbb Katholicismus Elemei.* Irta *Hoványi*. H. köt. Bécsben, Schweiger Antal nyomd. 1854. n8r. füzve 40 kr.

Az olvasók, különböző álláspontjaik szerint, különbözőkép ítélnének az e munkában nyilatkoztatott nézetekről; de azt, hogy szerzője tudomány, szellem s művészi formáira nézve első íróink sorában áll, elfogultság nélkül tagadni nem lehet. Ő abban a vallásos világot jelenleg mozgató nagy eszméket tüzzel, mélységgel, szellemdúsan és gerjesztőleg fejtegeti, s munkája méltó, hogy az ellenfelek által is ne hideg mellözéssel, hanem a talentot megillető figyelemmel fogadtassék.

Az evang. Házasságügyi új törvények gyakorlati magyarázata. Irta *Beúthy Zsigmond*. Pest, 1853. Heckenast G. n8r. 110 l.

*Történetekkel felvilágosított Egyházi Beszéd*ek, minden vasár-, és ünnepnap s több alkalmakra. I. II. III. Németb. szabadon ford. *Huszár Károly*, Fehér megyei áldozár. Székesfehérv. kiadja Ráder Ant, 1854. n8r. 1—216 l.

Nmélt. és ft. *Palugyay Imre* úr, nyitrai püspök ő excjának pappá szenteltetése *felsőzázados ünnepén mondott egyházi beszéd*, gr. *Forgách August*, a hprimás a latere kanonokától 8r. 19 l.

Papi Dolgozatok gyász esetekre. Halotti predikációk, gyászbeszéddek és imák, egyházban, gyászudvaron és sírnál. Szerkesztő *Fördös Lajos*, kúnszentmiklósi ref. lelkész. Negyedik füzet. Kecskeméten, nyomt. kiadó tulajdonos Szilády Károlynál, 1854. 8r. öszv. 272 l. füzve 1 ft 20.

Lelki Manna, azaz imáds. és énekeskönyv, különösen a ker. kath. ifjuság számára. Szerk. *Tarkányi B. J.* Az egri érseki hatóság jóváhagyásával. Eger, a lyceumi gyorsajtón. 1853. k16r. 316 l.

Vasárnapi, innepi és alkalmi Imádságok templomi használatra. Készítelte *Révész Bálint*, a debr. ref. főtanodában gyakorl. hit és ker. erkölctan köz. r. tanára. Debrecen, Telegdi Lajosnál, 1854. (nyomt. Müller Emil Pesten). n8r. öszv. 386 l.

Lelki Fegyverház. Pest, 1854. Trattner 8r. 283 és 19 l.

Manuale Musico-Liturgicum (Karénekes Kézikönyv), in usum ecclesiarum cathedralium et ruralium, complectens antiphonas, hymnos et responsoria ad processiones et solennes benedictiones; item hebdomadam sanctam; psalmos et hymnos ad vespas etc

partim cum cantu gregoriano, partim figurali a quatuor vocibus, partim choralis populari comitante organo, iuxta rituale, missale et breviarium romanum, speciatim pro chori regentibus, organoedibus, cantoribus ruralibus, seminariis et praeparandiis cum adiecta brevi ad cantum gregorianum instructione elaboravit et edidit *Franciscus Zsaskovszky*, regens chori metrop. eccl. Agriensis (Editio Latino-Hungarica). Agriae, typis lyc. AEpisc. 1853, 4r. öszv. 244 l. füzve 4 ft. 30 kr.

Ugyanaz deákul és tótul, ugyanazon áron.

Énekeskönyv a nagykún-szentmártoni buzgó s ájtatos kereszttyén hívek számára. Irta böjtelő 16. 1853. évben *Mezei János*, kúnszentmártoni kántor. Szarvason, Réthy Lipót nyomd. 1853. 8r. 196 lap.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XXI. I. Mátyás magyar király zálogos levele, melly szerint Sopron városát a külvárosok, a szokott adók és jövedelmekkel Weispriach Zsigmondnak és örököseinek 10,400 magyar forintban elzálogosítja ¹⁾. 1471. oct. 31. : Wir Mathias von Gots gnaden zw Hungern zw Peham ²⁾ Konig etc. Marggrawe zw Mahren etc. Bekennen vnd tun kund offenlich mit dem Brief für vns unser Erben vnd nachkomen Kinig zw Vngarn, das wir dem Grosmechtigen vnsern lieben getreuen Sigmünden von Weyspriach und seinen Erben vnser Stat Odemburg mit sambt der Vorstat daselbs mit Iren gewondlichen zinsen, nützen vnd Renten, wie die von alter her komen sind, an abschlag Irer Sumen das gelihenem geltz ³⁾ versetzt haben vnd verschriben vmb ain Sum gelts, die wir In ⁴⁾ ain tails vorhin schuldig gevesen sind vnd die vbermasz berait zw vnsern vnd vnser Landds merklichen notturften gelihen hat, das alles in ain Summa pringz zehen Tausent vnd vierhundert vngrisch oder dukaten gulden, die gerecht an Gold vnd an der goldwag sind, In der masz vnd also das Nun hinfur der benant von Weyspriach oder sein Erben sollen vnser Stat mit sambt den Vorsteten vnd den gewondlichen Zinsen, Nutzen, Rennten, an abschlag, Inne haben, nutzen vnd niessen sullen vnd muggen so lang pis das sy Ir schuld der zehen tausend vierhundert gulden entricht und bezalt werden, vngeverlich. Wir nemen auch vnser kinigliche Hand darausz, wir sullen vnd wellen auch mit der vorbe-stimbtten vnser Stat vnd Statlleitten nichts zw thun noch zw schaffen haben in

¹⁾ A város levéltárában Lad. V et E, Fasc. I. Num. 6.

²⁾ Böhmen, Csehország.

³⁾ Geld.

⁴⁾ Ihm, azaz Weyspriachnak.

kein Weys¹⁾ oder Weg, noch das andern yemantz gestatten vnd verhenngen, so lang bis der vorgenant von Weyspriach oder sein Erben ire gelihen gelts wie vor stet bezalt vnd entricht seien. Wir sullen vnd wallen sy genediklichen bey vnser pfantschafft hanthaben erhalten vnd beschirmen vor meniklich. Wir vnnsrer Erben vnd nachkomen Kinig zw Hungern sullen vnd wellen selbs auch nicht dawider tun. Sunder sy guetlich vnd berubt²⁾ dapey lassen beleiben nach Innhalbt dyser vnnsrer verschreibung. Wir vergunnen auch demselben von Weyspriach vnd seinen Erben vnnsrer Zwanntzigisten das man Nemt Vectigal der lum³⁾ was das in derselben vnnsrer Stat oder Vorstet zw Odenburg vnd nicht weytter, wie man das vor hin Ingenomen hat, Ingenomen vnd was Im von gelt solicher vnnsrer kiniklicher Rennt daselbs geuallen vnd er oder sein Anwelt mit wissen vnnsers gegenschreibens den wir darzw Ordnen sullen vnd wellen Innymbt vnd wir, vnnsrer Erben vnd nachkomen kinig das Reichs Hungern von dem von Weyspriach oder seinen Erben vnderwegst werden vnd mit Raittung sich erfunden wirdet, das sol Im an der Sumen gelihens gelts der zehen tausent vierhundert vngrisch, vnd dukaten gulden abgezogen werden vnd dapey die anschnitt souil vnd oft die geschehen vnd von den Dorffern daselbs hin gen Odemburg erhlich gehen. Was daselbs geuallen wirdet, sol er auch Innemen zw sambt dem Vectigal auff Raittung wie vor stet vnd sol gleicherweys abgezogen werden als das ander. Was aber von Essenden dingem an Vectigal geuellt sol dem obgenanten von Weyspriach nach volgen vnd an kain Raittung gelegt werden. War auch sachen, das wir den Satz zw sambt dem Zwanntzigist lösen wollen, zw welcher Zeit Im Jar was das fueglich war, das sol vns stat getan vnd vnser Statt zw sambt den zwainntzigist abgetreten vnd die Verschreibung gen solche bezalung herauszugeben werden. Doch also das wie Im soliche ablesung vor zway ganze Mond zw wissen tun sullen. Bezalung sol zw Lanndser Khobelstorff oder aber zw Pettaw aufgenommen werden. Wer auch dysen unsern brief vnd die genant vnser Statt zw sambt dem zwainntzigist mit das ob benanten von Weyspriach oder seiner Erben guten Willen vnd gunst Innhat, dem odes den sein wir alles pflichtig vnd gebunden als In selbs vnd das soliche verschriber mainung von Wort zu Wort vnnsers obgenanten kinig Mathias gunst Willen vnd maynung say, so geben wir dem genanten von Weyspriach seinen Erben oder wen sy solichen Satz vnd verschreibung vbergeben dysen unsern brief mit vnsern anhengenden Insigl vnd vnser Hantgeschrift, darvnder wir vns für vns vnser Erben vnd nachkomen kinig des Reichs zw Hungern verpinden alles das war vnd stet zehalten, so vorhin an dem brief geschrieven stet treulich vnd vngeuerlich. Mit vrkund des briefs Geben zw Ofen am allerheyligen Abend⁴⁾ nach Christi gepurdt viertzenhundert vnd Im ainsund Sybentzigisten vnnsers Reichs das hungrischen Im viertzehnden vnd des Behmischen Im dritten Jar.

Ezen Weispriachi Zsigmondot I. Mátyás király már 1467-ben június

1) Weys — auf keine Weise = semmi módon.

2) Oly tisztán és érthetően írva, mégis mit jelentsen e szó?

3) Bizonyosan „Kammer“, de még sincs nyoma az a-nak. „Kron“ nem, mert akkor a szó felett rövidítés nem volna.

4) October 31.

27-kén megerősíti Frathno és Kabold várai birásában s az oklevélben őt tanácsosának ¹⁾ nevezi ²⁾; fentebbi oklevélben pedig szeretett hívünknek ³⁾. Fia volt János, ki 1531-ben Sopron kapitányává ⁴⁾ avatottat fel ⁵⁾, és ki egy 1547-ben febr. 17 kén általa kiadott iratban I. Ferdinándnak kijelenti, hogy évenként fizetendő 436 forintnyi fizetéssel megelégszik. Ezen iratban magát így nevezi: Hauns von Weispriach freyherr zw Koblstorf u. Hautbman vud Span derselben Herrschaft vud Sfanschaft Ödenburg in Hunger ⁶⁾. A soproni kapitányságban őt 1553-ban Gersei Pető János követte ⁷⁾, ki sokat izetlenkedett a soproniakkal ⁸⁾.

Ráth Károly.

XXII. Rosner Mátyás és Emich Tivador. Egy adatát nyujtok irodalmunk történetéhez; adatát lérfüről, kit velem együtt tán sokan névről sem ismertek s e lérfü Rosner Mátyás, ágfalvi (Agendorf, Sopron megyében) ág. vall. lelkész. Született Sopronban, tanult Wittenbergben, Bartholomaeides szerint (Memoriae Ungarorum, qui in alma condam Universitate Vitebergensi st. Pesthini, 1817. 155. l.) 1658-ban. Ugyanott 1662-diki aprilben lépesfalvi (szinte Sopronm.) papnak szenteltetett föl. 1663-ki jun. 5-kén az acsádi egyházkertületi közgyűlésen aláírta a Formula Concordiae-t s pár év múlva lelkésznek Ágfalura szakadt. 1666-ban még itt papskodott. De az ágfalvi templom elvétele után távoznia kellén onnan, kivándorolt s 1679-ben Altenburgba Fridrik szász herceg udvari papjának hívatott meg, mely meghívásához magyarhoni barátaitól kinyomatott szerencsekíválatok jelentek meg. Halála valószínűleg Altenburgban történt. Mint író is ösmertetessé lön; munkái:

1. Dissertatio geographica, exhibens descriptionem urbis Sempronii, Praeside Jacobo Schnitzlero Cibinio-Transylvano. Vitebergae 1660. 4r. 12. l.
2. De generatione et corruptione, Praeside M. Georg. Caspar. Kirchnermaiero. Vitebergae 16. 0.
3. Disputatio theologica de causa peccati, Praeside Jo. And. Quenstadio S. Th. D. et P. P. Vitebergae 1662.

¹⁾ Consi'ari nostri.

²⁾ A Muzem Széchényiféle iratai közt és Gamaufnál Miscellen V.

³⁾ Lieben getreuen.

⁴⁾ Várparancsnok.

⁵⁾ I. Ferdinánd egy 1531. Apr 11-kén Prágában kelt oklevele szerint, a város levéltárában. Lad. V. et E. Fasc. 1. inter N. 17. et 18.

⁶⁾ A Nemzeti Muzem Széchényiféle írásai közt és Gamaufnál Misc. V.

⁷⁾ A királyi Kamara tudósítványa a Soproni tanácshoz. Eredetije a város levéltárában. Lad. V. et E. Fasc. 1. Num. 28.

⁸⁾ Pethő János soproni kapitány panasza Sopron városa tanácsa ellen 1558-ban. A város levéltárában. Lad. V. et E. Fasc. II. Num. 86. Az eredeti magyar volt, mely a nádor és a magyar tanács osok elé terjesztetett. Ez németül van, azon korbeli fordítmány, s címében ez olvasható: „in vngarischer sprach dem Herrn Grosgraffen vud Herrn vngarischen ratten furgelgt.“ Ily tárgyú számos (a—t beüig) oklevelekből, melyeket Tiszt. Gamauf Gottlieb soproni evangel. lelkész a város levéltárából kiírt és „Denkwürdige Begebenheiten der Stadt Oedenburg“ című gyűjtemépe 12-dik része (Enthaltend Miscellen V.) kötetébe bejegyeztet, van szerencsém ezeket itt jelenleg most közölhetni.

Negyedikül e munkája is említve van: „Kurze Erklärung der Religions-Geschichte in Ungarn“, de kinyomatva jelent-e meg, vagy kéziratban maradt, foljegyezve nem találok. (Gamauf gyűjteménye után).

Le volt már jelen cikkecském tisztázva, midőn a nevezett gyűjteményben azt lelém, hogy *Emich Tevador* (Theodor Oemichius) csávai (Stoob, Sopronm.) ág. vall. lelkész „Mária mennybemeneteléről“ értekezést, alkalmasint latin nyelven, irt, mely Kis Bertalan dunántúli superintendensnek ajánlva 1631-ben Tübingenben jelent meg. Egész címét kútfőm nem adja. Emich egyéb-iránt a csepregi egyházkerületi gyűlésen 1617-ki máj. 24-kén szereltetett föl csávai pappá, honnan Keresztúrra Sopron mellett, innen pedig Gálosra vitettet lelkésznek.

Garády.

IDŐSZAKI SAJTÓ.

Fordítsuk meg egyszer tárgyalási rendünket, s kezdjük ezuttal aprilbani szemlénket a nagy lapokkal.

A *Pesti Napló* tudományos tárcáját ápril havában nem csak a felvett tárgyak változatossága, hanem egyszersmind közérdekü mivolta s nyomos kivitele jellemzé. Könyvismertetések — mennyire vissza tudunk emlékezni — valamivel gyéribben fordultak elő, mint máskor; de a szak-avatott tárgyalás és kritikai szigor nál fogva, mit legnagyobb részükben találunk, több mint ephemer becsűek, s hiszszük, nem is maradnak jótékony hatás nélkül. Mindinkább látszik a *P. Napló* bírálati rendszere oda fordulni, hogy a mi valóban jó, azt hathatósan ajánlja, s a mi rossz vagy csekély, azt leplezetlenül, minden szépítgetés nélkül mutassa be a közönségnek. Nézetünk szerint napi lap nem is tehet kedvezőbb szolgálatt olvasóinak, mint ha kellően tájékoztatja őket a megjelenő munkák válogatása iránt; ezzel nem csupán maga hitelét emeli, hanem emeli hitelét általában az összes irodalomnak, melynek önmagát kell ellenőriznie, hogy a nemes érc kiváljék a salaktól. A kritika, valamint egy részről az írónak felmutatja, hol vétette el a célt, úgy más részről kell, hogy a közönségnek őszinte tanácsadója is legyen. Lehet-e valakinek, a ki maga végig nem vizsgálhatja az irodalom újabb s mindinkább szaporodó termékeit, vagy a ki e részben nem bír illetékes kalauzzal, kedve könyvet vásárolni, ha a lapok minden könyvet egyformán kídicsérnek, egyformán ajánlgatnak? S fognak-e az írók magok is törekedni, hogy valami jót alkossanak, ha már előre tudják, hogy barátaik ugys felmagasztalandják műveiket? Igaz ugyan, hogy alig van hálátlanabb mesterség, mint a részrehajlatlan kritika, s a kiket ez sujtani talál, mégis mindig részrehajlással, elfogultsággal, roszakarattal vádolják azt; hanem, ha ily kritika bajt okoz is kezelőjének, kire a finom bőrű írói sértékenység¹⁾ átkot kiáltoz, annál több áldás keletkezik utána az irodalomban, annál több bizalom támad a közönségben valódi jó könyvek iránt. A *P. Napló*ban „tájékozások újabb kori lantosköltészetünk körül“ címe alatt egy még múlt évi decemberben megkezdett cikksorozat IV—VII-dik számai jelentek meg, melyeknek szerzője, visszazapillantva részint saját cikkeinek bevezetésére, részint az *Új M. Muz.* Gyulaiéfé, „Petőfi és lyrai költészetünk“ című értekezésére elég alaposan mutatja fel a mai

¹⁾ Mely azonban annál vastagabb bőrű a dicséretnek és ön magasztalások terén.

lantos költészet hibáit és balirányait. Bevezetőleg elmondván a napi költők művésztelen sajátosságait, azokat két csoportra különíti: egyik, mely csak Petőfit majmolja; a másik, mely az úgynevezett tájköltészetben, melyet szerző helyesen nevez „műszöryeteg“nek, keresi a népköltészet koronáját. Az első balirány fő képviselője — szerző szerint — *Tóth Kálmán*, a másodiké *Szelestey László*. A nevezett két író ezután részletesebb jellemzésnek vették alá. Végezetül *Csuczor*nak legközelebb *Friebeisz Istrán* által öszveszedett és kiadott „népies költeményei“ vannak úgy bemutattva, mint a népies költészet egészséges példányai. Mi, ha nem tartjuk is *Csuczor* népies költeményeit általában a népies költészet netovábbjának, mégis helyeselhetjük, hogy ezek példánykép állítottak fel a soi-disant „népies“ fércelmények ellenében. A *Hölgyfutár*, mely apríl 6-dika óta *Berec Károly* szerkesztése mellett ismét megjelenik s melynek segéd szerkesztője maga *Tóth Kálmán*, el nem mulasztá kikelni a fencímzett cikksorozat ellen, de természetesen — miután okokkal nem jöhetett — csak elcsavarások, hitvány élecek, sőt némi személyeskedések fegyverével. A magyar közmondás úgy tartja, hogy a ki r...s, vakarószik. A feljajdulások nem maradhattak el. — De talán messze is tértünk a *P. Napló* könyvismertetéseitől, melyek közül (apríl havában) különösen említhetők: *Gyürkyné* a tagosításról írt munkája; *Könyve* Népszerű Ásványtana; *Fáy* Adatai Magyarország ismertetéséhez; az *Új M. Múzeum* I. évi második és harmadik, s a *Falusi Esték* harmadik füzeté. — Figyelemre méltó cikkek ezenkívül: a pénzverés ügyében, az új vámrendszer (mindkettő *Hunfalvy Jánostól*); egy hazai ritka növény ismertetése (*Jancsó Józseftől*); *Abdul-Mesid* életrajza (franciából fordítva); a mormonok (névtelenül); különösen pedig „a keleti ügy és kelet polgárisodása“ című cikksorozat, mely még martiusban kezdetett meg s melyből aprílban három szám jött ki. Ezen cikkek szerzője, miként az utolsó, már májusban kijött cikk aláírásából látjuk, *Csengery Antal*. — A magyar költészet történetét tárgyzó előadásokból, *Toldy Ferentől*, aprílban csak egy folytatás jelent meg. — „Jeles írónk csarnoka“ újra két arcképpel gazdagodott: egyik *Fáy Andrásé* (XIX. sz.), *Greguss Ágostól*; a másik *Cziráky Antal* grófé (XX. sz.) *Pauler Tivadortól* 1).

A *P. Napló* szépirodalmi tárcájában *Sue Jenő* „Surville ezredes“ című, s még martiusban elkezdett regényének folytatásai jelentek meg, *Gerő* fordítása szerint. A regény még aprílban be nem fejeztetett, de májusban bizonyosan végét érendi, miután e mű a szerzőnek régibb munkája s egészen ki van adva, — nem úgy, mint *Montépin* „Lucifer Kisasszony“a, melyet a *P. Napló* két hónap alatt közölt (ugyancsak *Gerő* fordítása szerint), de közlés közben annyira utólrerte az eredetit, mely még nem jelent meg egészen, hogy kénytelen volt azt ideiglen félbeszakítani.

Menjünk most át a *Budapesti Hirlaphoz*.

1) „Jeles írónk csarnoka“ eszünkbe juttatja az érdekes viszhangot, melyet *Greguss Ágost*nak e rovat XVIII-dik száma alatt *Vilkovicsról* közölt jellemrajza Belgrádban a szerbek közt gerjesztett. Belgrádból írják ugyanis, hogy ott e cikk legnagyobb örömmel fogadtatott, mert benne a magyar nemzet őszinte közeledését látják a szerbekhez; a levélíró jelenti egyszerűen, hogy a nevezett cikk szerb fordításban is meg fog jelenni.

Örömmel hallottuk rebesgetni apríl elején, hogy a *B. Hírlap* szerkesztője, miután politikai tudósítmányai miatt kellő helyet nem adhatna lapjában a tárcának, havonként kétféle füzetet szándékozik ingyen mellékletképfelüzetőknek nyújtani, melyeknek egyike tudományos, másika szépirodalmi közleményeket fogna tartalmazni, s melyeknek érdeke annál nagyobb volna, minthogy e füzetek magokban is önálló könyveket képeznének s külön is megszerzethetnének. De úgy látszik, a ki ez örvendetes újdonságot velünk közlé, akaratalanul aprílisba küldött bennünket; mert a hír nem valósult s a *B. Hírlap* tárcája e hó folytában is azonképp megmaradt, mint újév óta van, legfeljebb azon változáson menvén keresztül, hogy egyszer szépirodalmi dolgozatot is közölt (egy töredéket *Boz* után). A tárcza többi cikkei — kivéve a fővárosi s társaséleti szemlét, a könyvismertetéseket, a szépirodalmi lapok szemléljét, s egy (nem tudjuk, tréfás-e vagy komoly) értekezést a fegyverekről — jobbadán idegen cikkek fordításai vagy kivonatai; mit azonban koránsem roszalunk. Oly fejtegetések; minő például a párhuzam Oroszország s az éjszakamerikai államok között, becsesel bírnak és olvasásra méltók. Azt is el kell ismernünk, hogy aprílisban a *B. Hírlap* tárcája gyakoribb és változatosabb volt, mint rendszerint lenni szokott. Ohajtandó marad minden esetre, hogy a *B. Hírlap* tárcza bíráltainak kezelője, ugysem jutván annyi tere, mennyire szüksége volna, ügyekezze minél összevontabban s szorososan a tárgyhoz ragaszkodva írni: áradásai unalmassá teszik, félretérései személyeskedővé tehetik előadásait, — valamint ez utóbbi meg is történt, midőn egy másik bírálónak könnyeden szeméretveté, hogy nem olvasta a mit megbíralt. A „kis porpatvar“t mint a *B. Hírlap* tárcza bírálója nevezi: mely ebből keletkezett; csak magának tulajdoníthatja, s habár az ellenfél nem válaszolt is amannak utolsó, már mérsékeltebb felszólalására, ezen felszólalás maga mintegy az elkövetett hiba önkénytelen bevalása gyanánt tűnik fel. A *P. Napló* bírálója azt mondotta volt, hogy *Degré* novellái közt genreképek is vannak; a *B. Hírlap* azt mondja, hogy csak egy genrekép van köztök (épen az, melyet a *P. Napló* példakép idézett volt), s ezen állításából rögtön azt következteti, hogy a *P. Napló* bírálója nem is olvasta azon novellákat. Mi ugyan, kik e novellákat olvastuk, szintén találtunk köztök genreképeket, de mégis ohajtottuk volna, hogy a *P. Napló* bírálója ne felelt legyen oly megszakítólga a személyes ráfogásra, mert a ki ma roszul írt, holnap irhat jól, s kik az irodalomban működnek, azoknak soha sem szabad egymást ignorálniok. Egyébiránt a *B. Hírlap* bírálója is jobban cselekszik vala, ha nem folytatja ezen — csak látszólag irodalmi érdekű — polemiait; mert azon cikkben, hol utóljára felszólalt, hogy öve legyen (s lett is) a végszó; csak nevetségessé tette magát a genrekép értelmezésével: „a főszemély előtt nem áll ön maga vagy az író által kitűzött cél.“ *Pourquoi tant de bruit pour une omelette?*

Az aprílis szeszélyes idő sodorta talán a két szépirodalmi lapot is hitvány polemiaiba, s a véletlen úgy akará, hogy ennek alanya is *Degré* személye legyen. A *Divatesarnok* azt mondá egykor, hogy a nevezett író neki kizárólagos munkatársa; erre a *Hölgyfutár* haraggal feleli, hogy neki is dolgozik ugyanazon személy. S e felett aztán huzódott néhány számon keresztül a kölcsönös perpatvar. Mi elő sem hoznók e silányságokat, ha ez nem adna nekünk alkal-

mat figyelmeztetni a szerkesztőket, hogy effélékkel csak elidegenítik magoktól az olvasó közönséget, — s felszólítani őket, hogy ne ily nyegle feszegetésekben s udvarias gorombaságokban ügyekezzenek egymással versenyezni, de abban, hogy minél élvezetesebb, minél hecsesebb tartalommal állítsák ki közlönyeiket. Csak így számolhatnak tartós és méltó elismerésre.

A polemia megemlézése önkényt átvezetett bennünket a szépirodalmi folyóiratokhoz, melyekről bizonyosan több mondani valónk volna, ha ők magok nem mendogatnának magokról oly sokat s inkább tetteleg, mint szóval bizonyítanak be életrevalóságukat. A *Divatcsarnok*ra nézve azonban elismeréssel megjegyezzük, hogy tartalma több változatost, érdekest és hecsesebbet hozott aprilban, mint martiusban. Első hely illeti Beethoven életrajzát *Brassaitól*. A versek, melyeket közölt, összehasonlítván a többi lapok verses közleményeivel, mindenesetre legjobbak a *Divatcsarnok*ban. Méltánylattal említendő, hogy *Friebeisz* úr jutalmat tűzött volt ki egy magyar költői beszélyre, s *Szász Károlynak* „Bánfi Dénes csókjá“ című munkája a jutalmat elnyervén, a *Divatcsarnok*ban közöltetett. Kérjük a szerkesztőséget, hogy különösen külföldi beszélyeit szigorúan válogassa meg, mert e részben van miből válogatni: az eredeti művek, ha gyengébbek is, folyóiratban még elnézhetők, minthogy az igazán jó munka nem gomba gyanánt terem s az eredetieknek mindig egyszersmind az újdonság érdekével kell bírniok; de ha fordítmányt adunk, nyitva levén előttünk az összes külföldi irodalom gazdag tárháza, mindig követelhetik tőlünk, hogy csak jót adjunk. — A *Divatcsarnok* mellett adadni szokott párisi divatképek igen díszesek, s a művezér és kiadó e részben kifejtett gondossága méltánylatot érdemel.

A *Hölgyfutár* — mint feljebb említők — új szerkesztés mellett ismét megindult. A lap tulajdoni joga *Nagy Ignác* özvegyére ruháztatott át. Royatai és kiállításai a lapnak úgy maradtak, mint voltak, csupán a színbirálatokban veszünk észre több gondot és szorgalmat. De mikor fogja már a *Hölgyfutár* egyszer megnyitni az irodalmi rovatot, melyre oly gyakran utalja az olvasót? Akárhányszor olvassuk e lapban, midőn valami új mű megjelenését felemlítik: részletebben irodalmi rovatunkban szólandunk róla; vagy „mielőtt részletesen szólanánk e műről, addig is ajánljuk azt“, stb. Vagy nem kell ígéretet, vagy megtartani ígéretet. — Ha egyébiránt nézetünket egyenesen ki kell mondanunk, azt mondjuk, hogy a *Hölgyfutár* ki fog esni játszi, gyermekes szerepéből, mihelyt kritikai térre lép, — valamint a komolykodó színbirálatok — midőn t. i. valódi bírálatok — már most is furcsa ellentétet képeznek jellemével. A képtalányfejtő „szép előfizetőnők“nek alkalmasint nem igen lesznek inyökre a bíráló értekezések; ha tekintetbe vesszük a *Hölgyfutár*nak eddigi, nagyobb részt érten és avatlan nyilatkozatait tudományos és művészeti tárgyak felett, az ígéretett irodalmi rovattól a komolyabb olvasmány kedvelői sem várhatnak sok épületest.

Ápril óta a *Családi Lapok* szerkesztésében, a rendes szerkesztőn kívül, e lap előbbeni szerkesztője is részt vesz. Meg kell gondolnunk, hogy e folyóiratnak sokkal körülrottabb műtere van, mint a többi szépirodalmi lapnak, s ekkor belátandjuk egyszersmind, hogy annak szerkesztésére is sokkal több gond és kizemelés kívántatik. Az utóbbi időkben a *Családi Lapok* nem egy he-

cses közleményt hoztak, mikből világossá lesz, mennyire gondoskodik a szerkesztőség szépét és jót összekapcsolni s megválogatni. Példakép említhetjük a mutatóványokat *Montesquieu* jeles művéből: „de la grandeur et décadence des Romains“, mely a nagy író „Esprit des lois“ja előtanulmányainak gyümölcse. Továbbá közöltetett mutatóvány az „Eszter“, „Szebeni Királybíró“ és „Gordiusi csomó“ szerzőjének „Szegedi boszorkányok“ című újabb regényéből, melyet a közönség alkalmasint nem sokára teljes kiadásban veend. Jól teszik a *Családi Lapok*, hogy a történelemtől sem feledkeznek meg; az útrajzi cikkeik, nevezetességek ismertetései, a természetrajzi töredékek is helyén vannak oly lapban, melynek egyik célja terjeszteni az ismereteket. Bár nevezhetnénk több, tisztán ismeretterjesztő folyóiratot hazánkban; de ezek nem igen látszanak szaporodni, — míg a szépirodalmi lapok sorába — május elejével — ismét belép a tavaly lelépett *Budapesti Viszhag*. Szerkesztője marad a régi, t. i. *Szilágyi Virgil*; szerkesztőtársa lesz *Vas Gereben*. Ha megtartják a szétküldött programban tett, fényes és önbizalomteljes ígéreteiket, örvendeni fogunk.

A *Vasárnapi Újság* szép keletnek örvend, és uralkodik; de meg kell nyíltan vallanunk, még mindig nem az, a minek lennie kellene. Hogy a mit közöl, az — kevés kivétellel — mind érdekes, azt nem tagadhatjuk; de az is bizonyos, hogy nem mind a *Vasárnapi Újság* közönségének érdekes, nem mind olyan, hogy helyette könnyű szerrel sokkal jobbat ne lehetett volna adni. Mit csinál például néplapban az olaszok sajátosságainak hosszas, és inkább világiártas közönségre számított, előadása? Minek oly izléstelen, sőt mondhatjuk, eszelős vers, mint „Márton kaszás“, melynek alánya nem csak lélektani valóságzűnőség-gel, de még csak természetes, érthető kivitellel sem bír? S mire véljje az olvasó, midőn „irodalmi rococo“k ötlenek szemébe? . . . Az apró miscellaneákat, statistikai tudnivalókat, pesti és vidéki híreket nem roszaľjuk; folyóiratban ezeknek helyet kell szorítani; — elfogadjuk az elbeszéléseket is, kivált ha valón alapulnak, s teljesen helyeseljük, ha nevezetes, főleg hazai nagy emberek életrajzai adatnak — mint péld. *Teleki József* grófé adatott a 6-dik számban, eléggé sikerült arcképpel együtt — vagy a közönség figyelme történelmi eseményekre irányoztatik: — de még ez mind nem elég. Néplapnak kiválólag a nép magán és köz, anyagi és szellemi életébe vágó kérdéseket kell állítania előtérbe, s olyankor, midőn csak e kettő: mulattatás és tanítás között van választása, mindig határozottan az utóbbit választani. Egyetlen jelszava legyen: felvilágosítani. Beláthatatlan tér nyílik itt elterjedt babonák szétoszlatására, magánéleti és polgári teendők kimutatására, közhasznú ismeretek terjesztésére a történelem és természettudományok, gazdaszat és ipar mezéjén. A múlt füzetben — időszi szejtőnk martiusi szemléjében — egyes tárgyakat név szerint ajánlottunk volt a *Vasárnapi Újság* tartalmául; s most is csak az ott mondotakra utaljuk e folyóirat szerkesztőjét. Nem juthatna-e minden számnak egy-egy oly cikk, minő többek közt a mormonok ismertetése? Félre hát az adomákkal, félre az afféle felesleges házagpótlókkal, mint a heti naptár, s legyen a néplap minden száma ne csak az idő eseményeinek kis tüköre, hanem egyszermind az ideiglenes becsen túl, maradandó értékű, hasznos tudnivalók leltára. Kövesse a *Vasárnapi Újság*, rovatainak mindegyikében, azon dicséretes irányt, melyet a könyvismeretésekből látunk, hogy követ. Nem kell tartani attól,

hogy a közönség megünni találja a tanítóit modori, csak kezeltessek ez jó tapintattal s ne legyen fásasztóvá; a kik a *Vasárnapi Újságot* olvassák, lelki egészséggel s fogékony érzülettel bírván, nem oly blazirozottak, mint a magasabb osztályok felmivelt, aszott szívű és fejű tagjai, hogy mindjárt unatkozzanak, mihelyt nem szerelmi, vagy vadász, vagy iparlovagi kalandokról van szó. Értelmesebb népet, mint a magyar, nem találhatni; de kell tudni szólani hozzá.

A kolosvári *Hetilap* jó cikkeket hoz gazdasági, statisztikai, történelmi tartalommal; a beszélyekkel, versekkel — úgy látszik — egészen felhagyott, s nem is vallja érte kárát; a köz ügyeket, kivált Erdélyéit, éber figyelemmel kíséri, buzgalommal felkarolja. Mozaikja élceit és adomáit azonban bátran melőzhetné.

Az *Ifjuság Lapja*, mely havonként elég jó rajzokat is ad mellékletül, eddig követett útján halad előre. Több felől hallottunk azonban panaszokat — nem a lap tartalmára, de az iránt, hogy drága. Ha lehetséges, ohajtánók, hogy az előfizetési ár alábbszállíttatnék, s ekkor hihetőleg jobb keletnek örvendene, mint most; 8—9 frot nem sok szülő áldozhat arra, hogy lapot járassanak gyermekeiknek.

A *Religio* szak-avatott értekezései közül figyelemztetünk ezuttal Szent Adalbert magyar apostolra (*Ipolyi Arnoldi*ól), Vicari freiburgi érsek jellemrajzára (*Danielik József*ől), s a vránai perjelség történelmi vázlatára (*Kurz Antalt*ól), mely utóbbi azonban csak a májusi első számmal fejeztetett be. Az egyházi tudósítások rovatában mindaz tömötten van együvé állítva, mi bel- vagy külföldön a katolikus egyház ügyeire vonatkozik. Az irodalmi rovatot talán ó volna gazdagítani a külföldön újabban megjelenő hittani s általában egyházi jelesebb könyvek ismertetésével.

A *Gazdasági Lapok* szerkesztősége nagy erélylyel működik. Az állandósított kertészeti rovatban minden magyar gazda örömmel veendi a tapasztalat érlelte célszerű utmutatásokat, dr. *Encz Ferenc*ől. Vajha követésre találnának a jó példák, melyek *Korizmic László*tól a seelowitzi gazdaság, továbbá az alagsövezési munkálatok leírásában foglaltatnak. Az állattenyésztés körüli teendőik iránt is mindig találni e folyóiratban figyelemre méltó értekezéseket. A legcélszerűbb gazdasági eszközök és szerszámokról, úgyszintén gazdasági új könyvekről időnként részletes ismertetések adatnak.

A *Vas Gereben* szerkesztette *Falusi Esték* harmadik füzete megjelent; ezt nem sokára követendi a negyedik vagy utolsó füzet. Nem akarunk itt ezen munkáról részletesen szólani; a több folyóiratban még tavál, s már ez idén is megjelent bírálatok öszhangzólag eltévesztettnek nyilváníták ezen — tervben oly szép — vállalat kivitelét. Ennélfogva nem lehet sajnálnunk a *Falusi Esték*-nek valószínűleges megszűnését; s csak azt ohajtjuk, hogy a *Magyar Nép Könyve* s a *Magyar Nép Könyvtára* nemesebb és sikeresebb ügyekezettel törjön a *Vas Gereben*ől csak szóval vallott cél felé.

Nem-magyar lapokra nézve nincs észrevételünk. Érdekesség tekintetéből csak annyit jegyzünk meg, hogy bécsi német lapok tárcái nagy kedvet kapnak magyar szépirodalmi dolgozatok közlésére német fordításokban (olykor nem is említik azonban, hogy magyarból fordítanak). Így közölt p. o. a *Wiener Telegraph* egy beszélyt *Gaalt*ól; így közli még folyvást a *Presse*, még pedig min-

den számban egy-egy fametszvényvel, *Jókaitól* a „Török világ Magyarországbán“ című regényt; míg *Stuart Mária* grófnő, egy lelkes angol leány, Pozsonyból a *Constable* úr edinburghi lapjában ismerteti szeretettel készült fordításokban a magyar novellistákat.

Magyarország irodalmi viszonyaira vonatkozó, s figyelemre méltó közleményeket april havában tudtunkkal sem a bécsi, sem egyéb külföldi lapok nem hoztak. Nevelési ügyeinket érdekli azonban a *Mützell* tanártól kiadott „Zeitschrift für Gymnasialwesen“ című folyóirat aprilisi füzetében (342—351) megjelent részletes tudósítás a felsőlövői tanintézetekről, melyek példányokul állítattnak elő.

— Készülő munkák. — „Örökösödés az ausztriai általános polgári törvénykönyv szerint“ című munka *Tóth Lőrinc*től nem sokára meg fog jelenni Heckenastnál.

Ugyancsak Heckenast vevé meg *Arany János* „Toldi“ának harmadik részét, melynek címe „Toldi estéje“, s mely magában is egész műt képez. Így aztán csak „Toldi“ második, középső része marad még hátra, mely — mint értesülénk — *Toldi Miklós* fénykorát ábrázolja; s reméljük, e második rész teljes befejezése már nem sokára fog haladni.

Birányi Ákos munkájára, „Séta a kristálypalotában vagy a világipar tanulmányos ismertetése“, előfizetés van hirdetve. Ezen munka főleg az ifjúság használatára lesz írva.

*Degré Alajos*tól új regény várható: „A kalandornő.“

A „Sonnenvendhof“ *Mosenthalt*tól, magyarra fordítatik; ki által? még nem tudhatjuk. Hasonlag magyarítás alá vétetvék *Byrontól* „Don Juan“ és a „Corsar.“

Lovassy Sándor zenealbumot szerkeszt, magyar danákat (eddig többnyire ismeretleneket) magában foglalandót. A kiadó *Conci*, pesti műáros.

Elhunyt írónk, *Debreczeni* „Kíói csata“ című hőskölteményét *Mikó* gróf saját költségén lehető legdíszesebben nyomtatja ki *Emich Gusztávnál*, s a példányokat mind az író árvának ajándékozta. E hőskölteményből a *Déliab*ből közlött volt egyes töredékeket.

Szilágyi Pál, a nemzeti színház nyugalmazott tagja, 45 évi színészi élményeit beszélyek alakjában készül az olvasó közönségnek átadni. Érdekes adatok lesznek színészetünk történelméhez. Előfizetés 1 pft.

Hallomás szerint *Nagy Ignác* munkái is, összegyűjtve, napvilágot látnának.

*Müller Emil*nél *Kálnoki Dénes* gróf „Úti jegyzetei“ vannak sajtó alatt. Az összes jövedelem *Garay* árvának van szánva.

Veterán írónk, *Fáy András* — miként a *Pesti Napló* értesít — regényen dolgozik.

Ballagi (Bloch) *Nóric* jövő évre protestans naptárt szándékozik kiadni; *Müller Gyula* „Nagy Naptára“ iránt is (1855-re) szétküldvék már az előfizetési ívek. Előfizetés csak egy pengőforint, mely árért székérpostán ingyen fognak a gyűjtőkhöz az illető példányok elküldetni. „És ez“ — mond az előfizetési felhívás — „nagy kedvezmény, mert más vállalatoknál, postabér fejében, külön

rádást kérnek még a kiadók. "A Müller Gyula kiadta naptár a mi nézetünk szerint is mindeddig legjobb volt a többi nagyobb naptár között, de épen azért kevésbé vásárlást ohajtanánk mellette.

Nyílt levél Kövy Sándor tisztelőinek.

Nagy tárgyhoz fogok igen gyenge tollammal, midőn mind azon honfiakat, kik 25 év előtt vagy S. Patakon hallgatva tanulták a *quid sit juris*-t, vagy annak ismertetét az úgynevezett tiszta latin *Elementákból* s utolsó kiadásuk előszavában említett egyéb munkákból ¹⁾ csak olvasva merítették, a nagy meszternek 1829-diki július 24-kén történt halálára figyelmeztetvén, annak ez évi megünneplésére felszóltam! — De tán nincs is szükség bele ereszkednem kitünő nagy érdemeinek méltánylásába, melyeket ő magának lángesze használatában s temérdek szorgalmával, a fő törvényszékek ítéleteinek kritikája s a magyar philosophia juris felállítása által, oly sok értelmes ügyvédek s bírák kiképzésében hosszú évek során keresztül szerzett. Mily tanulságosak valának p. o. a természeti vagy többféle külföldi pozitív jogból aikalmlilag előhozott parcellái! Átaljában az ő előadása, rendkívüli módjánál fogva bár mely külső akademián is europai hírt nyert volna. Mind ezt jobban előadhatják mások, kik már születésöknél s helyzetöknél fogva sokkal nagyobb hasznát vehették arany szavainak. — Én az öreget, mint nevezettni tárta magát, ki mind a magyar nemesség érdemeit, mind pedig a városi polgár jogait kiemelve, *Huszt* annak helyén szintügy, mint *Zeillert* dicsérte, nem csak a *Christo nato* ²⁾, vagy *post diluvium* ³⁾, hanem a *mundo condito* ⁴⁾ hallgattam, s épen halála évében, midőn Pesten egyetlen édes leánya perét szorgalmazta, voltam szerencsés többször tisztelhetni, s tőle, mikor egyik nagy nevű tanítványának, tekintetes *Benyóesszky Péter* uram, engedelmeivel tavaszon a Dunánál apríthataték, szép kora tapasztalásaiból egyebek közt Pest városa roppant növekedését is megérthetni.

Nem tudom, az akkori neologisták ellenzője tagja volt-e a magyar tudom. akademiának ^{*}), hanem jobb helyt halála napjának ily *canonicus* megüllésére Pest városán kívül ajánlani nem tudnék. Ott lakik most egykori tisztelője, a magyar tud. akademiának érdemdús elnöke, ki, mint a s. pataki collegium fő curátora, a mester hallgatóinak már magokban ünnepélyes közvizsgáit, fényes országos hivatala mellett is, szokta jelenlétével dicsőíteni. S mennyire felutaznának a patakiak s debreceniek, szintannyira lemennének a késmárkiak s eperjesiek.

S ez tán egyszerű figyelmeztetésnek elég is! Selmecen 1854-ki febr. 5.

Kachelmann János.

¹⁾ A historia juris-t illető jegyzései, igen nevezetes jus ecclesiasticuma, s több más érdekes iratai sajtót nem láttak.

²⁾ Őt — negligentiákkal vegyült — diligentiákból állván az évi cursus, így, nevezte ő, humorában a 3-kat, mely januárral kezdődött; mert tanítványának még akkor is jó eredménnyel lehetett nála beállani.

³⁾ Vagy is: a szüret végétől, mintegy november közepétől.

⁴⁾ September elejétől fogva.

^{*} Az ugyan nem, mert ennek felállása előtt halt el, deigen tagja volt az akadémiai alaprajzot készített nádori bizottmánynak. Szerk.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IV. ÉV.

JUNIUS. 1854.

VI. FÜZ.

A NAGYKÖPCSENYI LISTI CSALÁD

EREDETE, NÖVEKEDÉSE ÉS HANYATLÁSA 1).

NEMZÉKI ÉRTEKEZÉS

G. KEMÉNY JÓZSEFTŐL.

A Nagy-Köpcsenyi Listi család alapítója vala Listi I. János, előbb veszprémi, azután győri püspök, és Magyarországnak fő-kancellárja († 1577.), kinek apja Listi Kristóf erdélyi szász, és szebeni polgár lévén, bizonyos, hogy ezen család erdélyi szász eredetű, és hogy Horányi Elek nagyon téved, midőn „Memor. Hung.“ II. p. 496. említett Listi I. Jánosról ezeket írja: „e nobili Hungarorum prosapia satus.“

Nemzeti eredetére nézve erdélyi szász lévén ezen család, természetes, hogy eredeti családi neve is német kiejtésű „List“ vala (a német „List“ ármányt jelent), mely idővel többek által magyar kimondás és írásmód szerint „Liszt“re, „Liszt“re, vagy „Liszt“re lön változtatva, némelyek pedig ezt latin modorra „Lisztius“ra vagy „Lisztius“ra keresztelték át, de „List“ vagy

1) Liszti László, munkáinak legújabb kiadása által (az Újabb Nemzeti Könyvtárban) ismét magára vonván a köz figyelmet, a szerző ezen értekezése kettős érdekekkel bírhat, mely különben is anyai historiai és korfestő vonásokkal jeleskedik. Szerk.

„Listi“ az eredeti helyesebb neve ezen családnak †). Ugyan ezen szász családból való volt azon *Lysthenius Péter* is, a ki Marienburgernek is neveztetett, s 1583-ban erkedi (segesvárszéki) szász pap, és a kyzdi capitulumnak dékánja vala, nem különben azon *Listhenius Péter* is, a ki 1603-ban rádosi (Radlen, segesvárszéki)

1.

A Nagy-Köpcsényi
Listi-családnak
nem-ágozati
lapja.

2.

2.)

1. *Listi András.* † 1561.

3.

3.)

2. *Listi Sebestyén.* † 1561.

5.) sz. 1556.—1591.

1. Köpcsényi b. *Listi II.*
János. —
Nője b. *Neuhaus Anna.*

1.) 1561.

Listi Kristóf. Szebeni
senator.

4.) † 1577.

3. *Listi I. János.* Győri
püspök, és Magyaror-
szág főkancellárja. —
Az előtti nője
Oláh Lucretia.

6.) 1625.

2. Köpcsényi b. *Listi I.*
István. —
Nője *Devecseri Csoron*
Anna.

7.) † 1606.

3. Köpcsényi b. *Listi Ág-*
nes Zsófia. Laziscái
Orlik Szaniszlóné.

szász pap vala, és 1605. mint segesdi (Schaas) ugyan azon székbeli pap elhalálozott. Lásd „Siebenb. Provinzial Blätter“ IV. p. 102. 116. Ugyanezen családbeli volt *Listhenius György*, a ki elébb segesvári diaconus, azután pedig 1607-ben szász-budaki (bodendorfi) segesvárszéki szász pap lett. Lásd „Sieb. Prov. Blätter“ IV. p. 113.

4. 1598. 1626.

8.) 1598. 1626.

1. Köpcsényi b. *Listi Anna Rosina*.

1. Nádor *Thurzó Szaniszlóné*.

2. Nemeskürti *Pogrányi Istvánné*.

9.)

2. Köpcsényi b. *Listi Kristóf*. —

Nője *Puckheim Apollónia*.

10.)

1. Köpcsényi B. *Listi Anna*, vagy *Johanna*.

11.)

2. Köpcsényi B. *Listi Erzsébet*, *Palugyai Gáborné*.

12.)

3. Köpcsényi B. *Listi Mária Borbára*, *Keselőkői Majthényi Andrásné*,

13.)

4. Köpcsényi b. *Listi Zsigmond*.

5. Köpcsényi b. *Listi Ferenc*.

14.) 1604.

1. Köpcsényi b. *Listi Erzsébet*.

Lucsei *Dóczy Lőrinc* mátkája.

15.) † 1636.

2. Köpcsényi b. *Listi Ferenc*. —

Nője *Gyulafi Zsuzsánna*.

16.)

Köpcsényi b. *Listi László*, feje vétetett 1659 és 1662. között.

17.) 1649.

3. Köpcsényi b. *Listi III. János*. —

Nője *Rimaszécsi Szécsi Kata*.

19.)

1. Köpcsényi b. *Listi Tamás*, def.

20.) 1676.

2. Köpcsényi b. *Listi IV. János*, def. nője *Berényi Borbála*.

18.)

4. Köpcsényi b. *Listi II. István*.

Nője *Lindvai Bánfi Zsófia*.

Alapítója e családnak vala, a mint feljebb említém *Listi I. János*, mert ő volt a legelső, a ki ezen, nem sokára alapítása után egészen megmagyarosodott családjának magyar nemességét, családi címert és urodalmi birtokot szerzett.

A magyar nemességet és családi címert nyerte 1554-ben, a miről Timon „*Epitom. Chronol.*“ p. 167. így bizonyít „*Hoc anno Joannes Listius ex Transylvania oriundus, Cancellariae Hungaricae a Secretis nobilitatis insignibus cohonestatur a Ferdinando Rege*“, mely akkoron nyert családi címerét *Listi I. János*nak eredeti pecsétjének példányából e szavakkal írta le Schönwisner „*Antiquit. Sabar.*“ p. 293. „*Sigillum exhibet scutum gentilitium Joannis Listhii, tiara episcopali ornatum, et in quatuor areas divisum, quarum prima et quarta continet tres palos, fascia una circa medium intersectos, secunda vero, et tertia area habet leonem erectis pedibus anterioribus, dextrorsum conversum.*“ Hibás tehát ezen családi címernek azon rajza, melynek képét Wagner Károly, állítólag egy 1587-beli példányból, ily című munkájához „*Collect. Famil.*“ Dec. III. Fig. 5. rézre metszve csatolt; mert ott a paizsban oroslánok helyett unikornisok, és a három karó helyett csak két vonal láthatók.

De említett *Listi János*, családjának, melynek alapítója kívánt lenni, gyökeres fennállására, nem csak nemesi címert, de ugyan 1554-ben nemesi birtokot is nyert I. Ferdinánd királytól, még pedig elébb Erdélyben, Hidegvízen, Mihályfalván és Haranglábon 20 sessióju rész-jószágot A nagy-köpcsényi urodalmát Pozsony megyében pedig szerzette családjának fenemlített *Listi I. János*, királyi adomány által 1576-ban. Ezen urodalmi birtoknak következménye volt a bárói címzet, melylyel maradéka e családnak fiúágon való magszakadásáig díszesítették.

Alapította egyébiránt *Listi I. János* családját inkább nagy esze, érdeme, s személyes tekintete által, hogyszem szerfeletti

†) Én e különböző írásformák közül már M. Költészeti Kézikönyvemben, de újabb írásaimban is a „*Liszi*“t választottam, s folyvást ezt tartom a leghelyesnek, mint a melylyel már I. *Liszi János* is élt maga is — noha nem következetesen, s a többivel vegyest —, s mely maga adja vissza híven a név kiejtését. Nekünk azt vagy németesen *List*-nek, vagy deákosan *Listius*-nak, vagy magyarosan *Liszi*-nek kell írunk: negyedik helyes módja nincsen. *Toldy F.*

birtokok szerzésével. Személyes szerencsésének pedig és jövőendő hivatali nagy pályájának első talpköve vala Oláh Lucretiával való házassága, mert ez által nem csak a bőv vagyonú Oláh-család gazdagságaihoz bizonyos mértékben jutott, hanem az azon időben nagy tekintetű s befolyású esztergami érsek és magyarországi főkancellár Oláh Miklós rokonságába és hathatós pártfogásába esett.

Maradékja növelte ezen ujonc családnak fényét, méltóságát és birtokát szerencsés házasságok által, s ezen az úton ama nagy tekintetű s birtoku némethoni Ruetingi báró *Neuhaus*, Pottendorfi gróf *Zinzendorf*, báró *Jörger*, gróf *Puccheim*, s magyarhoni Devecseri *Csoron*, Bethlenfalvi *Thurzó*, Nagy-lucsei *Dóczi*, Rimaszécsi *Szécsi*, Alsó-lindvai *Bánfi*, *Palugyai*, Keselőkői *Majthényi*, Ráthodi *Gyulafi*, Karancsberényi *Berényi* stb családok vérszerinti rokonságába jutott, s gyakran birtokaiknak osztozó részese lett.

Ezen Listi család tagjai közt voltak ugyan olyanok is, kik a literatura mezején sikerrel működtek, ú. m. maga Listi I. János, annak testvére Listi Sebestyén, Listi Ferenc és Listi László; de voltak olyanok is, a kiktől Timon „*Epitom. Chronol.*“ p. 167. méltán írhatta: „*Cujus (Listi I. János) posterii dignitatibus atque opibus cumulati, fortuna uti nesciverunt.*“ Ilyenek név szerint: Listi II. István és Listi László.

Ezen nagyra indult, de végre elaljasodott család a XVII. századnak vége felé (1676. után) fiu ágon Köpcsényi báró Listi IV. Jánossal elenyészett.

1.) *Liszi Kristóf* szebeni senator volt, a ki 1561-ben még élt, midőn fia Listi András meghalt.

Bizonyos ez abból, a mit a 2. szám alatti jegyzésben elé fogok mutatni.

Maradott három fia, ú. m. *András*, *Sebestyén* és *János*, kiktől bővebben alább.

2.) *Listi András*, szebeni senator, Listi Kristóf fia, a ki 1561. elhalt.

Bizonyos ez azon sírkőnek felirásából, mely ma is még látható a szebeni szász nagy templom falán, s a melyet említett András emlékére édes apja Listi Kristóf, és testvére Listi János, akoron I. Ferdinánd titoknoka emeltetett, s ily tartalmu:

„*Sepultura Andreae Listii, filii Christophori Listii, Senato-*

ris Cibinien : et ex hac vita vocati , Anno Domini 1561-d. 9. Octobris , inter horam 7. postmerid.

Mole sub hac tegitur properato funere , campos

Listius Andreas raptus in Elisiyos.

Frater ¹⁾ *in Augusti Ferdinandi Caesaris aula*

Moestus ob hoc , moesto *cum genitore dolet.*

Posuit haec genitor dilecto epitaphia nato ,

Frater ad haec *fratri* tristia dona suo.

Si probitas morum , generis si splendor , honestas ,

Candor , et integritas , fata movere queant :

Talibus instructus poterat virtutibus annos

Listius Andreas vivere perpetuos.

Nem lévén ezen felírásban Listi András nőjéről, és gyermekeiről említés, bizonyos, hogy magtalan vala.

3.) *Listi Sebestyén*, szebeni senator Listi Kristófnak második fia, a literatura mezején, s főleg a latin versezetben kitüntette magát életében.

Magyar tanítója s oktatója volt Szegedi Pannonius Lajos. Elvégezvén sikerrel tanulását, esztergami érsek s magyarországi főkancellár Oláh Miklós kegyét magára vonta, és szép írása tekintetéből 1553-ban a magyar udvari bécsi kancelláriának jegyzője s irnoka lett, többre is menendő, ha a halál meg nem gátolta volna. 1554-ben testvérével *Listi Jánossal*, a ki akkoron ugyan azon kancelláriának titoknoka vala, megneemesítettett. 1559-ben neki adta Oláh Miklós a győri keresztességet „*Cruciferatum Jaurinensem*“, és 1560-ban ötet *Mülej* nevű falubeli egy nemes udvarral, s birtokkal megajándékozta, de ezen földi javakkal hosszasan nem élhetett, mert ugyan 1560. június 24. meghalt Bécsben, a hol említett testvére Listi János által, tudományos működéseiben gyámolítva, és az akkori odavaló tudósok ismeretségét, s barátságát használva, hivatalos óráin kívül, főleg latin-ajku költemények készítésével foglalatoskodott. Munkái ezek:

„*Evangelia Dominicalia ex tempore versa per Sebastianum Listhium Transylvanum Cibinien. Viennae Austriae excudebat Michael Zimmermannius. Anno. MDLIII.*“ negyedrébten.

Ezen latin verses munkáját ajánlotta Listi Sebestyén testvérenek „*Joanni Listhio Transylvano Cibinien. Secretario , et Conservatori Hungaricae Cancellariae*“, a ki ötet tudományos műkö-

¹⁾ Értetik *Listi I. János*, a kiről lásd a 4. szám alatti jegyzésemet.

déseiben gyámolította. Említve tanítóit, dicséri „*Ludovici Pannonii Zeghedini*“ iránta való szorgalmát. Mi adott alkalmat e költői munkájának készítésére? arról ezt írja: „Cum nuper Magistrum Lucam (azaz Guttenfelder Agathopaedium ¹⁾), virum integrae pietatis, et summa eruditione clarum..... convenissem,..... ad extremum mihi commisit, et quasi injunxit, quo aliquid componerem, ut meam in dicendo facultatem sibi notam habere possit, quod ego, ipsi enim me parere convenit, me facturum promisi..... Viennae Idibus Augusti. 1553.“ Ezen ajánlólevél után következik Listi Sebestyénnek egy más levele említett tanítójához Szegedi Lajoshoz, melybe kéri őtet, hogy ezen munkáját bírálná meg, „Viennae pridie Calendis Septembris Anno 1553.“ Ez után következik „Dioni. Pub.“ (azaz: „Dionisii Puklerusnak“) egy görög Tetrastichonja, és M. L. Ag. (azaz: „Magistri Lucae Agathopaediusnak“) egy latin Hexastichonja Listi Sebestyén dicséretére. Ezek után jön Listi Sebestyénnek fenemlített munkája latin versekben. Bérekesztőleg „Carmen ad Zoilum“, és a könyv végén: „Impensis D. Joannis Listij Transylvani Cibinien. Secretarij, et Conservatoris Hungaricae Cancellariae.“

Ugyan ezen 1553. esztendőről találtatik a bécsi császári könyvtárban „inter MSS historiae profanae Nr. 156. in folio minori, pag. 264.“ Listi Sebestyénnek egy ily című kézirati munkája.

„Stylus Cancellariae Hung. per *Sebastianum Listhium Cibiniensem*, sub Reverendissimo in Christo Patre Nicolao Oláho Archi Episcopo Strigoniensi, locique ejusdem Comite, Cancellario, *Secretario vero, ac Conservatore Egregio Domino Joanne Listhio*. Viennae feliciter inchoatus. Anno Domini. 1553.“ ²⁾

Listi Sebestyénnek emléke találtatik a következő könyvekben: Budai „Magyar Lexikon“ II. p. 581. Wagner „Collect. Famil.“ Dec. III. pag. 57. Seivert „Nachrichten.“ pag. 279. Denis „Wiens Buchdruckergeschichte.“ pag. 505.

4) Listi I. János győri püspök, Magyarországnak főcancellárja, és köpcsenyi báró.

1) Ezen tudós német Bécsben a széptudományok rendes tanítója, 1546-ban az odavaló egyetemnek „Rector Magnus“a, halt meg 1562. Lásd Denis „Merkwürdigkeiten der garelischen Bibliothek. Wien. 1780.“ pag. 278.

2) Ezen kéziratból adatokat közölt Engel „Geschichte von Servien, und Bosnien. Halle. 1801.“ in 4o. pag. 369.

Ezen Listi János, erdélyi szász-szebeni senator Listi Kristófnak harmadik fia, és Listi Andrásnak és Sebestyénnek testvére vala, a mint ez a 2. és 3. szám alatti feljebbi jegyzéseimből kitetszik. Csalódik tehát Horányi, midőn „Mem. Hung.“ II. pag. 496. róla ezt írja: „e nobili Hungarorum prosapia satus.“ Bizonyos mindazáltal az, hogy lett idővel a *Köpcsényi báró Listi családnak* alapítója, a mi az alább említendőkől ki fog tetszeni.

Hazájában, még ifju korában, özvegy Izabella királyné udvarába jutván, annak titoknoka lett, ezen hivatalban leljük őtet 1551-ben, midőn tulajdon jegyzéseiben, melyeket Bonfiniusnak Sambucus János által 1568-ban kiadott, és néki küldött példányára, és az a mellé nyomtatott temesvári 1551-beli ostromnak leírására saját kezével írt vala. Az e tájbani (1551—2.) eseményekről ezeket olvassuk: „Haec ex mea relatione vere. Nam ego Vespremiensis (t. i. Listi János, midőn ezeket jegyezgetné, már veszprémi püspök vala), tunc *adolescens, et Secretarius Reginae (Isabellae), omnibus his praesens interfui.* Nam Regina cum Georgio Monacho, Petrovichio, et aliis suis solenni pompa in Alba Julia Coronam tradidit Andreae Báthory, Thomae Nádasdi, et Joanni Castaldo Generali Capitaneo. (Ezek valának I. Ferdinánd biztosai, mikor Izabella Erdélyt Ferdinándnak átengedte). In una manu Regina cum lacrimis filium tenebat, altera coronam et reliqua insignia Regiae inaugurationis, offerendo simul filium in Curia Ferdinandi, utpote jam suum generum educandum, sed Rex excusavit. Post redditam coronam et reliqua, sponsalitia Reginae filii cum Joanna Ferdinandi, magna cum pompa fuerunt celebrata in Abbatia Colosmonostra per Commissarios ex parte Joannae cum pleno mandato missos, Haec postea tradita fuit Duci Florentino.“ Lásd „Kovachich Script. rer. Hung. Min.“ I. p. 338. Minekutánna pedig Izabella 1552. Erdélyt I. Ferdinándnak átengedte, és Lengyelországba visszahúzta magát, Listi János is elhagyván hivatalát és hazáját, esztergami érsek és magyarországi kancellár Oláh Miklós udvarába jött, és annak pártfogása által 1553-ban a magyarhoni udvari cancellariának Bécsben felügyelője és titoknoka lett ily címzet alatt, „Secretarius et Conservator Hungariae Cancellariae“ 1).

1) Lásd Listi Sebestyénnek Bécsben 1553-ban nyomtatott munkájának ajánlólevelét, feljebb a 3. számú jegyzésemben.

E tájt ismerkedett meg Oláh Miklósnak unokahúgával Oláh Lucretiával (a kinek szülõi valának : 1559. jun. 15-dikén Pozsonyban elhalt Oláh Tamás és Laki Bakics Margit, nagyapja pedig : 1536-ban jun. 4-dikén elhalt szászvárosi királybíró Oláh Máté, most említett Oláh Miklósnak testvére ¹⁾), és a ki egyenes leszármazását vette vala kormányzó Hunyadi Jánosnak Mária nevű testvérétől ²⁾), de azt, mivel akkori nagy tekintetű és előkelő birtokú családból való, ömaga pedig Listi János csak polgári rendű vala, bajosan nyerhette még akkor házastársul. Mindazáltal Oláh Miklós közbenjárása által 1554-ben testvérével Listi Sebestyénnel együtt nemeslevelet és családi címert nyert, a miről Timon „Epit. Chronol.“ p. 167. így emlékszik : „Hoc anno Joannes Listius ex Transilvania oriundus, Cancellariae Hungaricae a Secretis nobilitatis insignibus coonestatur a Ferdinando Rege.“ Listi Jánosnak ezen családi címerét eredeti pecsétjének példányából e szavakkal írja le Schönwisner, „Antiq. Sabar.“ p. 293. „Sigillum exhibit scutum gentilitium Joannis Listhii, tiara episcopali ornatum, et in quatuor areas divisum, quarum prima et quarta continet tres palos, fascia una circa medium intersectos, secunda vero et tertia area habet leonem erectis pedibus anterioribus, dextrorsum conversum.“ — Ugyan azon 1554. évben *Listi János (András és Sebestyén)* testvéreivel együtt nem csak nemességet, de october 17-kén királya kegyelme által nemesi birtokot is nyert, még pedig Erdélyben, ú. m. Fejérmegyében *Hidegvizen s Mihályfalván*, és Küküllő megyében *Haranglábbon*, összesen 20 sessiót, s azonkívül a magtalan elhalt akkori erdélyi kincstári ellenőr *Pesthi Gáspár* minden jószágait. A kolosmonostori conventhez ez iránt intézett királyi ígdtató-rendelet az ígtatási visszairattal találtatik az említett convent levéltárában. Libr. Reg. Tom. IV. pag. 534—539).

Listi János, nemesítése és birtokosítása után 1554. nov. 14-dikén elmátkásodott említett Oláh Lucretiával, és azt Pozsonyban 1555-ben jul. 14. feleségül el is vette, és ezen lakodalmára, mely nagy fénynyel tartatott, az egész szebeni papi szent-széket meghívta következő levele által :

„Reverendis Dominis Decano, ceterisque Pastoribus Capituli ecclesiae Cibiniensis etc. Dominis et amicis suis honorandis. Re-

¹⁾ Lásd Wagner „Collect. Famil.“ Dec. III. p. 121, és 123.

²⁾ Lásd Wagner u. o. pag. 114.

verendi Domini et Amici honorandissimi! et servitiorum meorum commendationem. Quoniam unicuique mortalium consultum esse videtur, ut quo quisque vitae instituto aevum traducturus sit, de eo mature sibi prospiciat, eique soli se addicat. Nullum vitae genus matrimonio convenientius mihi inveni. Ordinatione itaque divina generosam virginem, Dominam Lucretiam, Reverendissimi Domini mei, Domini Archi-Episcopi Strigoniensis neptim mihi more, et ritu Sacrosanctae ecclesiae in uxorem legitimam copulavi, ac nuptias ipsas die Dominica post festum S. Margarethae Virginis proximo, Posonii, Deo adjuvante celebrare decrevi. Idcirco Dominationes Vestras oro, velint inter alios Dominos et amicos meos, intuitu servitiorum meorum paratissimorum, solennitati dictarum nuptiarum mearum, ad diem et locum praedictum interesse, suaque praesentia illas condecorare. Quod ego Dominationibus Vestris officium omni serviendi promptitudine, quoad vivam, rependere contendam. Quos felicissime valere cupio. Viennae 54. maji. 1555. Dominationum Vestrarum deditissimus, *Joannes Listius Secretarius Regius* ¹⁾.

1556-ban június 18. születik legelső fia *Listi II. János* ²⁾, és azután *Listi István* és *Ágnes* ³⁾.

Említett nője 1561. felé elhalálozván, elhagyá ő is a szabadb világi életnek kellemeit, a papságnak szentelte hátramaradt napjait, hivatalos foglalatosságait mindazáltal szorgalmatosan és sikerrel folytatván.

1561. oct. 9. elhalálozván Szebenben testvére *Listi András*, annak sírkövet emeltetett az odavaló nagy templomban ⁴⁾.

1563. sept. 6. Pozsonyban jelen volt II. Maximilián koronázásán, s azt le is írta ⁵⁾.

1568. veszprémi püspöknek, és magyarországi alkancellárnak neveztetett ki ⁶⁾, és a császár parancsára Dobó Ferencet és Balassa Imrét fogságra tétette, a miről *Istvánfi* (edit. a. 1685. p. 332.) ezeket írja: „Dobo et Balassius abstinere... senatu jussi,

¹⁾ Eredetileg a szebeni papi levéltárban.

²⁾ Pray „Index Libr. Rar.“ II. p. 461.

³⁾ Wagner „Collect. Famil.“ Dec. III. p. 58.

⁴⁾ Lásd feljebb ezen sírkőnek felírását a 2. szám alatti jegyzésemben.

⁵⁾ Lásd itt alább, munkáinak elősorolását.

⁶⁾ Pray „Hierar.“ I. p. 303.

quamquam effusus imber ventis et nivibus mistus repente cecidisset, in arcem venerant, ac in vestibulo curiae, in qua senatus habebatur, eventum rei exspectabant: quum Caesar accersiri eos jussit. Cum ingressi essent, *Joannes Listhius Episcopus Vesprimiensis, Cancellarius* paucis verbis sententiam exprompsit, eos ob occulta cum hostibus inita consilia reos Majestatis videri, ideoque jubere Caesarem, ut in custodiam deducantur“ etc.

1569. neki adatik a turiai prépostság, és Sambucus János neki ajánlja az általa Bécsben kiadott Pannonius János munkáit 1).

1570-ben ő volt mint magyarországi alkancellár, és vespérmi püspök Spirában II. Maximilián udvarában egyik közbenjáró, hogy a lengyel király befolyására, a császár és Zápolya János Zsigmond közt azon titkos alku köttessék, melyről Istvánfi (l. c. pag. 336.) így emlékszik: „*Joannes Sigismundus rerum suarum securitati se prospecturum ratus cum Maximiliano non solum pacis, et amicitiae foedera renovare, sed ea etiam propingvitate, atque arctae cognationis vinculis confirmare constituit Id muneris Békesio ante alios destinaverat Ei pro majore legationis auctoritate Sigismundus quoque Polonorum Rex Adamum Comarscium Episcopum Posnaniensem adjunxit. Exceptus autem est (Békesius) ubique a Caesareanis summa laetitiae significatione Pragam cum venissent Caesarem finitis Bohemorum conventibus, Spiram ad Romani Imperii Comitia iter parantem reperere. Facto itaque ibi legationis initio, aditoque Caesare, caetera, sic jubente eo, Spiram distulere, quo post paucos dies, praeunte Caesarem secuti sunt. Isthic demum Caesar legationis seriem, et capita ita discussit, et eam quam secretissimam esse vellet, nec ullum alium, praeterquam Joannem Trautsonium Aulae suae Praefectum, ac Joannem Bapt. Weberum Jurisconsultum, et Romani Imperii Vicecancellarium, ex Hungaria vero *Joannem Listium Episcopum Vesprimiensem et Ungaricum Cancellarium* consiliis adhiberet, iisque serio interdiceret, ne ea ullo modo panderentur.“ Csalódi tehát Haner „*Script. rer. Hung.*“ II. p. 166. midőn Listi Jánost már 1570-ben győri püspöknek teszi.*

1573-ban lesz győri püspök és Magyarország főkancellárja²⁾, a miről Horányi „*Mem. Hung.*“ II. p. 496. hibásan ezt jegyzi meg:

1) Pray „*Hierar.*“ I. p. 303.

2) Pray „*Hierar.*“ I. p. 325.

„Episcopus Jaurinensis constitutus fuit, sed in episcopatu *nonnisi post triennium cum privilegio aetatis* confirmatus 15. mai. 1573.“
 Miért kivántatott volna itt egy „*privilegium aetatis*“, midőn Listi János már az előtt is valóságos veszprémi püspök volt?

1576-ban nyeri királyától, számos érdemei tekintetéből a *köpcsenyi* urodalmat Pozsonymegyében¹⁾, mely maradékaira szállván, azokra a *baronatusi címet* is átruházta.

Vége martius elején 1577. Prágában életét bérekeszté, a mint ezt Ernest austriai herceg levelének, melyet a pozsonyi kamarához írt, költe (datuma), és a következő sorai bizonyítják:
 „*Quomodo defuncti episcopi jaurinensis filius Joannes Listius pro confirmatione testamenti patris sui humillime rogaverit S. C. ac Regiam Majestatem, id ex literis Suae Majestatis plenius cognoscetis. Quapropter mandamus vobis . . . ut quam primum Directore causarum, aliisque jurisperitis ad vos vocatis, testamentum diligenter excutiatis, et quatenus illud confirmandum sit, nec ne . . . nos primo quoque tempore certiores reddatis Datum Vienne, die 2. aprilis 1577*“²⁾.

Így leve Listi I. János egy a maga idejében előkelő és gazdag birtoku magyarországi családnak nevezetes alapítója, mely tudós embereket is szült ugyan, de a melyről mégis méltán ezeket írhatta Timon „*Epit. Chronol.*“ p. 167. „*Cujus posterit dignitatibus, atque opibus cumulati, fortuna uti nesciverunt*“, a mint ez alább a 16. és 18. szám alatti jegyzéseimből ki fog tetszeni.

Említett győri püspök és kancellár Listi I. János emléke nem csak honi történeteinkben, de a következő című munkáiban is fennmaradt.

I. „*Joannis Listhii Commentariolus de Coronatione Maximiliani II.*“ (1563. 8. sept. Posonii).

Kiadott e munkája Bél Mátyás által „*Adparatus ad Historiam Hungariae. Posonii. 1735.*“ 303. laptól kezdve 315. lapig, és Kovachich Márton által: „*Solemnia inauguralia. Pestini. 1790.*“ 12. laptól 21. lapig.

II. *Adnotationes Joannis Listii episcopi Vesprimiensis in exemplar Bonfinii.*“

¹⁾ Wagner „*Collect. Famil.*“ Dec. III. pag. 59. szerint, a mit Budai „*Magyar Lexik.*“ II. p. 582. 1567-re ír.

²⁾ Pray „*Index Libr. rar.*“ II. p. 461.

Közre bocsátotta Kovachich „Scriptores rerum hung. minores. Budae. 1798.“ I. 332. laptól 338 lapig.

Ezen munkáin kívül írt Listi I. János még apróbb alkalmatossági latin verseket is, melyek akkori különböző könyvekben függelék gyanánt sajtó alá jöttek.

Életét írták le:

Horányi „Mem. Hung. II. p. 496.

Haner „Script. rer. Hung.“ II. p. 166.

Budai „Magy. Lexikon.“ II. p. 581.

Seivert „Nachrichten.“ p. 275.

Pray „Index Libr. Rar. II. p. 460.

Wagner „Collect. Famil.“ Dec. III. p. 58.

5.) Köpcsényi báró Listi II. János, fia volt győri püspök és Magyarország kancellárjának Listi I. Jánosnak az előtti nőjétől Oláh Lucretiától, kinek születését esztergami érsek Oláh Miklós, naplójában e szavakkal jegyezte fel: „Anno 1556. die 18. Junii, statim post horam tertiam antemeridianam natus est filius Joannis Listhii, Joannes nomine“ ¹⁾.

Maga idejében híres törvénytudó, és az octavalis törvénytársaknak Magyarországon ülnöke volt ²⁾.

Nője volt Ruetingi, Stadtkircheni és Senftenbergi báró **Neuhaus Anna**, ki elébb Pottendorfi gróf Zinzendorf János Kristóf özvegye vala, s kinek említett első férje 1591. halt meg ³⁾.

Ezen szerencsés házassága által Listi II. János nem csak nagy vagyont, hanem egybeköttetést is szerzett a híres gazdag némethoni Neuhaus, Zinzendorf és Jörger családokkal.

Említett nőjével nemzé **Listi Annát, Rosinát és Kristófot** ⁴⁾.

6.) Köpcsényi báró Listi I. István, második fia volt győri püspök, s kancellár **Listi I. János**nak az előtti nőjétől **Oláh Lucretiától** ⁵⁾.

Idejében híres törvénytudó, 1625-ben még élt.

Nője volt Devecseri **Csoron Anna**. Gyermekei: **Listi Erzsébet, Ferenc, III. János és II. István** ⁶⁾.

¹⁾ Wagner „Collect. Famil.“ Dec. III. p. 59.

²⁾ Ugyan ott.

³⁾ Hübner „Genealog. Tabellen. Leipzig. 1728.“ III. tab. 737.

⁴⁾ Wagner „Collect. Famili“ Dec. III. p. 59.

⁵⁾ Ugyan ott.

⁶⁾ Ugyan ott.

Neki ajánlotta fia *Ferenc*, a ki 1616. az argentinai akadémiaiban tanult, nyomtatott munkáját ¹⁾, mely szerint egész címzete e vala: „*Illustris, ac Generosus Dominus Stephanus Listius, Liber Baro in Kettse* (azaz: Kittsee, vagy is Köpcsény) *Prellenkirchen et Kabold, Dominus in Somlyó* (Magyarországban), *et Jánosháza, Sacrae Caesareae Majestatis Tabulae Supremae Indiciariae per Augustissimum Hungariae Regnum Assessor et Consiliarius.*“

7.) Köpcsényi báró *Listi Ágnes Zsófia* leánya volt győri püspök és kancellár *Listi I. István*nak az előtti nőjétől *Oláh Luce*től ²⁾.

Első férje volt *Jeszenicei Szunyog János* ³⁾, a ki *Szunyog Mózses*nek, és *Podmaniczky Sárának* vala fia ⁴⁾. Ennek halála után nője lett *Laziskai báró Orlik Szaniszlónak*, és 1606. július 5. elhalt, a miről bizonytságot teszen *Hübner*: „*Genealog. Tabellen. Leipzig. 1728.*“ III. tab. 963. e szavakkal: „*Stanislaus Orlyck, Freyherr von Laziska, zog aus Polen nach Mähren mit Ertzherzog Maximilian im Jahre 1587. † 4. Julii 1607. alt 91. Gemahlin Sophia, Tochter Johannis Freiherrns von Listius* ⁵⁾ † 5. Jul. 1606.“

Ezen utolsó férjével szült hat fiat, kik közül kettőnek számos maradékja virágzott Morvában a mult század elejéig, az utolsó pedig, ú. m. *Orlick Szaniszló*, a ki 1643. halt meg, Magyarországgra származott által, de csak egy *Zsófia* nevű leányt hagyott maga után. Lásd *Hübner*t u. o.

8.) Köpcsényi báró *Listi Anna Rosina*, leánya volt Köpcsényi báró *Listi II. János*nak, és báró *Neuhaus Annának* ⁶⁾.

Első férje volt magyarországi nádor *Bethlenfalvi gr. Thurzó Szaniszló* (született *Bajmócon* jul. 24. 1576. meghalt 1. máj. 1625.) miről bizonytságot teszen *Ursinus Ézsajás* ezen *Thurzó Szaniszló*nak temetése alkalmával 1626. jan. 12-dikén mondott halotti beszédében e szavakkal: „*Divina disponente providentia factum, ut in conjugem dilectissimam sibi eligeret virginem generosissimam Annam Rosinam Lystin, Magnifici et Spectabilissimi D. D. Joannis Lysthii, Liberi Baronis in Kitzsee etc. divo Imperatori, ac Regi*

¹⁾ Lásd bővebben alább a 15. szám alatti jegyzésemet.

²⁾ Wagner „*Collect. Famil.*“ Dec. III. p. 58.

³⁾ Ugyan ott.

⁴⁾ Budai „*Magy. Lex.*“ III. p. 367.

⁵⁾ Tehát már *Listi I. János* győri püspök is élt a bárói címmel.

⁶⁾ Wagner „*Collect. Famil.*“ Dec. III. p. 59.

a *Consiliis intimis ect. filiam* ¹⁾, cum eadem nuptias solennes Galgócii celebrans Anno 1598. die 5. Aprilis, atque cum hac illustrissima heroina pie, amice et concorditer vixit annos 27 fere integros, Deoque benedicente familiam suam illustrem auxit septem liberis charissimis, quorum tres, videlicet *Paulus, Elisabetha et Stephanus* non adeo multos nacti annos, Deo datori sunt redditi, reliqui quatuor rerum humanarum bono supersunt, . . . nimirum natu maximus D. Stanislaus, . . . deinde natu medius, et minimus D. *Adamus*, et D. *Michael* ²⁾, juvenes uti excelsi animi, ita maximae, optimaque spei; item Generosissima virgo *Eva*, virtutum theca elegantissima ³⁾.

1622-ben Alaghi Menyhért Zemplén megyei főispánnak neveztetvén ki, ezen igtatási ünneplés alkalmán jelen volt Listi Rosina is férjével nádor Thurzó Szaniszlóval (Lásd: Szirmay Notit. histor. Com. Zemplén. pag. 156).

1625-ben elhalálozván említett első férje, azután férjhez ment Nemeskürti Pogrányi Györgyhez, a kitől mindazonáltal nem sokára azután szégyenből, mivel ez első férjének gazdatisztje volt, elvált, a mit Wagner „*Analecta Scepus.*“ IV. p. 126. eképen említ: „*Caeterum Lysthia viduum thorum perosa, non multo post a mariti morte, in novos amores, novasque taedas prosilire caepit; jamque in praesens Magnifico Georgio Pogrányi* ⁴⁾ de Nemeskürth, olim autem Palatini mariti, ut fama fert, bonorum Curatori in manus venit: sed praecipitis eatenus consilii poenas dedisse videri potuit, poenitudine tacta, quod imparis conditionis viro nupsisse videretur, eo relicto, in bona Thurzonum se recepit. Atque istud exploratum est ex certi instrumenti, quod ea super re confectum est, extracto, cujusque sensus iste est: Adamus Thurzó, filius condam comitis Stanislai, protestatoriam cautelam interponit, ne ex eo, quod genitrici suae Annae Rosinae Lysthius, nunc Magnifici Georgii Pogrányi de Nemeskürth consorti, mansionem in bonis suis ex filiali respectu concesserit, causa dissolutae cohabitationis reputetur. Anno 1628. Tantum inde Adami seu vindictae

¹⁾ Hibáz tehát Lehóczki „*Stemmat.*“ II. p. 414. midőn Thurzó Szaniszlónak nőjét Listi Ferenc leányának mondja.

²⁾ Ezzel halt ki 1636. fiúágon a Thurzó család.

³⁾ Wagner „*Annal. Scep.*“ IV. p. 126.

⁴⁾ Lehóczki „*Stemmat.*“ II. p. 227. ötöt hibásan „*Pogány*“nak írja.

studium, seu odium in Georgium Pogrányi fuit, ut cum hic anno insequenti 1629. in gravem primum tristitiam ex matrimonii adunctis obnatam, ac denique morbum incidisset, eique ad extremum succubisset, mandato Judicis Curiae adigi debuerit, ut mortuum, qui contra omne aequum inhumatus jacebat, in ecclesia Udvarnokiensis tumulari permitteret.“

Megjegyzésre méltó ez alkalommal itt még az is, hogy 1627-ben említett Listi Anna Rosina leánya, Thurzó Éva ugyan azon Pogrányi Györgynek, a ki fennebbi házasságáért annyit szenvedett, fiához Pogrányi Istvánhoz férjhez menni erőltetett légyen, de még azon esztendőben, életének 15. évében gyermekszülésben meghalt. A Thurzó-családnak levelei között fenmaradott egy oklevél, mely ezen házasságnak kedvetlen következtetéseit említi, és a melynek kivonata ez: „Anno 1627. Eva Thurzó filia S. ac M. D. Stanislai condam Palatini, ex Anna Rosina Lysthius pro tunc sua, jam vero Magnifici Georgii Pogrányi de Nemeskürth consorti, progenita protestatur super eo, quod dispositione praefatae D. Genitricis, et Tutorum suorum in aetate nondum legitima constituta, cum Stephano, praefati Georgii Pogrányi filio sponsalia contrahere necessitata, jam etiam ad eorundem impletionem citata habeatur: cujus rei occasione per revisionem compertum est, 15. aetatis annum agere“ 1).

9.) *Köpcsényi báró Listi Kristóf* fia volt b. *Listi II. János*-nak, és b. *Neuhaus Annának* 2).

Nője volt gróf *Pucheim Apollónia* 3), de emlékét nem lelem Hübnernél „Geneal. Tabellen. Leipzig. 1728.“ III. tab. 775. 776. 777. 778. 779. hacsak nem azon Apollónia, kit Hübner Tab. 776. Lichtenstein Zdenckónak nőjévé tett.

Gyermekei: *Listi Anna, Johanna, Erzsébet, Mária Borbára, Zsigmond és Ferenc* 4).

10.) *Köpcsényi báró Listi Anna Johanna* leánya volt Köpcsényi báró *Listi Kristófnak*, és gróf *Pucheim Apollóniának*.

Volt-e ennek férje? és ki? azt Wagner „Collect. Famil.“ Dec. III. p. 59. fel nem jegyezte.

1) Wagner „Analecta Scepus.“ IV. p. 152.

2) Wagner „Collect. Famil.“ Dec. III. p. 59.

3) Ugyan ott.

4) Ugyan ott.

11.) *Köpcsényi báró Listi Erzsébet* leánya volt *Köpcsényi b. Listi Kristófnak*, és gróf *Puccheim Apollóniának* ¹⁾.

Férje volt *Palugyai Gábor* ²⁾.

12.) *Köpcsényi báró Listi Mária Borbára* harmadik leánya volt *Köpcsényi báró Listi Kristófnak*, és gróf *Puccheim Apollóniának* ³⁾.

Férje volt *Keselőkői Majthényi András* ⁴⁾.

13.) *Köpcsényi báró Listi Zsigmond*, és *Listi Ferenc* fiai valának *Köpcsényi báró Listi Kristófnak*, és gróf *Puccheim Apollóniának*, de magtalanul halának el ⁵⁾.

14.) *Köpcsényi báró Listi Erzsébet* leánya volt *Köpcsényi báró Listi I. Istvánnak*, és *Devecseri Csoron Annának*, és 1604-ben *Nagyluchei Dóczi Lőrinc* mátkája ⁶⁾.

Ezen *Dóczi Lőrinc* pedig *Dóczi Miklósnak*, és *Ártándi Iónának* volt fia. Voltak-e maradékai? nem tudom.

Megjegyzendő itt még az, hogy a *Dóczi* család *Erdélyből* szakadott *Magyarországra*, és névszerint *Győrmegyébe* 1485. felé.

15.) *Köpcsényi báró Listi Ferenc*, fia volt *Köpcsényi báró Listi I. Istvánnak*, és *Devecseri Csoron Annának* ⁷⁾.

1616-ban az *argentínai akademiában* végezte tanulását, és ugyan ott közrebocsátotta az alább említendő munkáját, és ily címmel élt: „*Liber Baro de Kettse* (azaz: *Kittsee*, vagy is *Köpcsényi*) *Prellenkirchen, et Kabold*.”

Nője volt *Ráthódi Gyulafi Zsuzsánna*, a ki elébb *Hadadi Veszélyi Pál* özvegye vala, ezzel magtalan marada.

Ezen *Nagyköpcsényi báró Listi Ferenc* 1628, és 1629-ben *szamosújvári főkapitány* volt *fejedelem Bethlen Gábor* alatt, ki őtet hűségeért és érdemeiért 1628-ban május 3-dikán, a magtalan elhalt *Vitály Móric* és *Kidei László majtisi* (*Szatmár megyében*) jószágaival, 1629-ben pedig *julius 9-kén*, a magtalan elhalt *Mocsonyi Gergely bábai* (*Belső-Szolnok megyében*) birtokával, és

1) Wagner „Collect. Famil.“ Dec. III. p. 59.

2) Ugyan ott.

3) Ugyan ott.

4) Ugyan ott.

5) Ugyan ott.

6) „Tudományos Gyűjt. 1829.“ XII. p. 26.

7) Wagner „Collect. Famil.“ Dec. III. p. 59. et 69.

egész *Oroszmező* nevű faluval (Közep-Szolnok megyében), melyet akkoron Szombathelyi Márton, fejedelme iránti hűtelensége miatt elvesztett vala, megajándékozta. (Az e tárgyban adomány, és igtatási levelek meg vagynak a kolosmonostori országos levéltárban). 1629-ben ugyanazon fejedelem adományozta Liszti Ferencnek *Oroszmezőt* Közép-Szolnok megyében, ugyanazon évben inscribálta neki a *bábai* (Belső-Szolnok megyében) részjárszágot 500 m. forintban. (Az eziránti adománylevelek találtak a károlyfejfővári káptalan levéltárában), ugyan 1629-ben fejedelem Bethlen Gábor, kevéssel halála előtt írt végrendeletében a következőket hagyományozta: „Listius Ferenc uramnak eö Nagyságának: egy aranyos kupát, egy violaszín virágos atlacdolmányt veres virágos atlaccal bérelt.“ 1630-ban megvette Listi Ferenc nőjével Gyulafi Zsuzsánnával együtt Gáltó Borbára, Szikszai Ferencé gyulafejfővári házát 500 forinton.

Ezen Listi Ferenc 1635-ben még élt, mert emlékét találjuk az 1635-ben Gyulafejfővárt majus 13-dikán tartatott országgyűlésnek 49-dik cikkének e szavaiban: „Hogy Nagyságod (azaz Rákóci I. György) fejedelmi kegyelmességéből az ország (Erdély) törekedésére *Listius Ferencé asszonynak* ¹⁾ elfoglalt járszágaiért négy ezer kőst ígért deputáltatni a dézsi kamaráról, Nagyságodnak megszolgáljuk.“

1636. dec. 8-dikán Gyulafi Zsuzsánna már mint Listi Ferencnek özvegye említettik azon adományi levélben, mely szerint I. Rákóci György erdélyi fejedelem a szilágy-csehi várat és urodalmat, mely Gyulafi Sámuelnek fiúagszakadásával a fejedelemre szállott, említett Gyulafi Zsuzsánnának, akkoron már Nagyköpcsényi Listi Ferenc özvegyének és leány testvéreinek, ú. m. Gyulafi Borbárának, Nagybarcsai Barcsai Zsigmondnének, és hajadon leány Gyulafi Máriának „ad utrumque sexum“ adta.

Említett Listi Ferencnek nem lévén maradékja, fiának fogadta *Lászlófi Györgyöt*, a kire nem csak családi vagyonát, de családi nevét is átruházta, a honnan az azután Köpcsényi báró *Listi Lászlónak* neveztetett. Lásd bővebben alább a 16. szám alatti jegyzésemet.

Listi Ferencnek fenemlített munkája pedig ily című:

„*Quaestionum praecipue politicarum ex Agricola C. Corneli*

¹⁾ Nem mondatik özvegynek, tehát élt még 1635-ben Listi Ferenc.

Taciti collectarum Fasciculus I. 1), quem in illustri Argentinensium Academia *Franciscus Listius L. B. in Kettse, Prellenkirchen et Kabold* etc. moderante M. Mathia Bernegero, Historiarum in eadem Professore ordinario, disquisitioni et examini subjecit mense Martio..... Argentorati. Typis Johannis Caroli. MDCXVI.“ in 4o. hat ív.

Ajánlotta Listi Ferenc ezen munkáját apjának : „*Illustri ac Generoso Domino Stephano Listio Libero Baroni in Kettse, Prellenkirchen, et Kabold, Domino in Somlyó, et Jánosháza* etc. *Sacrae Caesareae Majestatis Tabulae Supremae Judicariae per Augustissimum Hungariae Regnum Assessori et Consiliario* etc. *Domino parenti suo unice, et aeternum colendo.*“

16.) *Köpcsenyi báró Listi László.* Ennek eredeti neve *Lászlófi György*, született 1630 előtt. Ötet az 1635 és 1636. közt magtalan elhalt Köpcsenyi báró Listi Ferenc, nője Ráthódi Gyulafi Zsuzsánna megegyezésével minden Listi-családi jószágaira nézve örökbe fogadta, s ott reá családi nevét is átruházta, a minék következtében ő *Köpcsenyi báró Listi László*nak nevezett. Ezen örökbefogadás 1632-ben már megesett, mert I. Rákóci Györgynek a következő kivonatu 1632-diki adományos levelében *Lászlófi László* már „*Liszthi László*“nak neveztetik : *Collatio Decimarum possessionum Sibó, Szer, Bölcsök, Erked et Vicza, item in Ujlak, Mocsolya et Udvarhely in Cottu Szolnok Mediocri, pro Susanna Gyulafi, Stephano Veselényi* (ez Gyulafi Zsuzsánának első férjétől való fia) et *Ladislao Liszthio*, quae possessiones et portiones eorum fuere. (Ezen adománylevél találtatik a károlyfejérvári levéltárban). Említett Gyulafi Zsuzsánna pedig, a kinek első férje Hadadi Veselényi Pál vala, még halála előtt végrendelésében saját pozsonyi házát is neki hagyta.

Mindezekről bizonyosságot teszen az ugyanazon időben élt Kornéli János jezsuita ily című munkájának „*Historiae Hungaricae Fragmenta*“ 348-dik lapján : „*Mors Susannae Gyulafiae pauculis Catholicorum in Transylvania ecclesiis, ab haeresi ornamentis et dote spoliatis, Veselényianae item familiae hac tempestate in comoda accidit peroportuna. Nullos Francisco Liszthio, florentis Baronum familiae postremo liberos genuit. Hinc Georgio Lászlófi, a viro praemortuo in filium, Liszthianam familiam et nomen adoptato*

1) Megjelent-e ennek második Fasciculusa? és mikor? nem tudom.

Posonii domum, Paulo Veselényio nepoti omnia in Transilvania bona, secundo Kalend. Martii legavit ea lege, ut tria florenorum millia ad instauranda Szilágyiense, Csík-Somlyoiense, Albense, ac Monostoriense templa eroget. *Adoptatus hic Lászlíus anno 1679.¹⁾ cum instaurata Lászlíorum familia misere in carcere finiet.*

Említett Lászlófi Györgynek Listi Ferenc általi örökbefogadásáról kételkedik ugyan Wagner „Collect. Famil.“ Dec. III. p. 61. és inkább himni láttatik, hogy Listi László törvényes, természetes és valóságos fia volt Listi Ferencnek. De a még napjainkban, a Veselényi-család levéltárában meglévő végrendelete Gyulafi Zsuzsánnának, a mely Kornéli Jánosnak csak most előhozott szavaival egyezik, s a melyet magam is 1833-ban báró Veselényi Farkas úrnál láthatni alkalmam vala, Kornéli sorainak teljes hitelt adnak. Ugyanazon alkalommal az említett báró beszédéből érttettem azt is, hogy családjának régi hagyománya szerint, ezen Lászlófi György ugyan törvénytelen, de mégis természetes fia lett légyen sokszor említett Listi Ferencnek egy Lászlófi Anna nevű szegény rendű nemes leánytól, és hogy ezen fia édes anyja családí neve után Lászlófinak kereszteltetett, s Gyulafi Zsuzsánna költségén, kinek kegyét megnyerni tudta, második férje halála után az erdélyi jezsuiták által igen szorgalmatosan neveltetett, sőt bővebb tanulás végett, külföldre is küldetett.

Ezen örökbefogadás útján a Listi-családba béjött Listi László Magyarhonba való visszajövele után kitüntette ugyan magát a honi költészet mezején, de tilos tettei által a jó nevelésnek és józan életnek reményeit meghazudtolta, mert vétkes viselete és mérges indulatja miatt 1659-ben Magyarországon közkereset alá tétetett, és elítélése az ország nádorára bízott, a minek nyomát láthatni az 1659-beli pozsonyi országos gyűlésnek 112-dik cikkében, melynek szavai ezek:

„Ad graves nonnullorum regnicolarum querimonias contra Magnificos Ladislaum Listium et Franciscum Balassa, in publico regni conventu propositas sancitum est, ut ad instantiam fisci Suae Majestatis Regii, vel Magistratus, aut damnificatorum Dominus Comes Palatinus, advocatis Tabulae Regiae iudicibus, quos ad manus habere poterit, praevia de praesentibus ipsorum excessibus inquisitione et evocatione, in exemplum, et terrorem aliorum, extra-

¹⁾ Nyomatási hiba, mert 1659-nek kellene lenni.

ordinarie, ac peremptorie in eodem juxta demerita animadvertere valeat. Si vero judicialiter innocentes comperti fuerint, absolvantur“¹⁾.

Ezen országos végzés következtében meg is indult Listi László ellen a közkereset, el is ítéltetett, de nem honi, hanem idegen austriai bírák által, és Bécsben (1662. előtt) nem csak feje vétetett, hanem magyarországi jószágai is elvették. Erről, az 1662-diki országgyűlése eleibe terjesztett országos sérelmek sorában, az 53-dik pont alatt, a következőket olvashatni:

„Quia Comes condam Ladislaus Liszthius in certo delicto superioribus temporibus in *Archi-Ducatu Austriae deprehensus, ac Viennae judicatus, et capitaliter sententionatus* fuisset, cujus sententia executioni demandata, Fiscus Suae Majestatis bona ejusdem in Hungaria habita, signanter autem Köpcsenyiensia sub praetextu notae infidelitatis, quam extranei judices pronunciare nequissent, citra omne jus et aequum, in praedictum *legitimorum successorum*²⁾ occupasset, et apprehendisset: quod contra manifesta jura et libertates regni idem Fiscus neutiquam facere potuisset, idcirco Suae Majestati Sacratissimae demisse supplicant Status et Ordines, quatenus praenotata bona, ita illegitime occupata, per antelatum Fiscum Magnifico *Domino Joanni Liszthio juniori*, veluti legitimo eorundem bonorum successori, stante Diaeta restitui mandare dignetur: praetensiones autem Generosae *Dominae Susannae Gyulafi, praefati Ladislai Lishius Genitrici*³⁾ ad eadem bona habitas, Dominus Comes regni Palatinus jure extraordinario peremptorie revideat“⁴⁾.

A magyar literatura mezején érdemesítette magát Listi László mint honi költő, következő című munkái által:

1. „Magyar Márs, avagy Mohách mezején történt veszedelmek emlékezete. Bécsben 1653.“ in folio. pag. 154.

2. „Reges Hungariae ab Anno Christi 601. ad Annum 1652. Ungaricis Rhythmis descripti. Viennae 1653.“ in folio. pag. 80.

1) Lásd „Corpus Juris Hung.“ Tom. II.

2) Mert akkor élt még Köpcsenyi báró Listi IV. János. Lásd a 20. szám alatti jegyzésemet.

3) Értsed „adoptivae.“

4) Lásd az 1662-diki országgyűlése irományait a Fejérvári és Szécsényi kéziratok gyűjteményében.

Ezen utóbbi könyv, az elsőnek csak második része. Mind a kettő szerfelett ritka *).

Listi László élete emlékét leljük a következő könyvekben: Horányi „Memor. Hung.“ II. p. 497.

Wagner „Collect. Famil.“ Dec. III. p. 60. 61.

Kornéli „Hungaricae Historiae Fragmenta“ p. 348.

Toldy „Handbuch der ungr. Poesie“, I. p. 66. (s innen Österr. National-Encykl. III. p. 462).

17.) Köpcsényi báró Listi III. János második fia volt Köpcsényi b. *Listi I. Istvánnak*, és Devecseri *Csoron Annának* ¹⁾).

1649-ben nőül vette Rimaszécsi *Szécsi György* és Homonnai *Drugeth Mária* legkisebb leányát *Szécsi Katát*, a miről a Szécsi-család naplója így emlékszik: „Anno 1649. Spectab. et Illustrissima Domina *Catharina Széchi*, *Consors Magnifici Domini Joannis Listhii de Köpcsény, haereditaria Domina Arcis Lipchensis facta est* ²⁾).

Ezen nője által ura lett Lipcsevárának Zólyom megyében, melyet mindazáltal nője, férje ellenzése dacára, azután Hadadi Veselényi Ferencnek adott el ³⁾).

Ezen házasságnak gyümölcsei valának Köpcsényi báró *Listi Tamás*, és *Listi IV. János*, kikről alább.

Említett *Szécsi Katának* idősbik leány testvére vala *Szécsi Mária*, a kiről az említett családi naplóban ezeket olvashatni: „Anno 1627. nuptias celebrat Illustrissimus Comes, ac Dominus *Stephanus Bethlen*, *Gabrielis Transilvaniae Principis ex Fratre nepos Alnoviac* ⁴⁾ 30. may cum Ill. Virgine *Mária Szécsi*, filia Ill. Comitis *Georgii Szécsi* jam demortui. Mortuus est hic Comes *Bethlen* Anno 1632. in exitu anni“ ⁵⁾. Ezen *Szécsi Mária*, első férje halála után férjhez ment nádor hadadi *Veselényi Ferenc*hez.

18.) Köpcsényi báró Listi II. István harmadik fia volt Köpcsényi b. *Listi I. Istvánnak* és Devecseri *Csoron Annának* ⁶⁾).

*). Újra kiadva az „Újabb Nemzeti Könyvtár“ második és harmadik folymában.

¹⁾ Wagner „Collect. Famil.“ Dec. III. p. 59. és 60.

²⁾ Wagner, u. o. Dec. II. p. 128.

³⁾ Wagner, u. o. Dec. III. p. 60.

⁴⁾ Azaz: Jolsván.

⁵⁾ Wagner, u. o. Dec. II. p. 127.

⁶⁾ Wagner, u. o. Dec. III. p. 60.

Nője volt *lindvai Bánfi Zsófia*, *Bánfi Kristófnak* (a ki 1646. a lindvai Bánfi családot fiúágon bérekesztette) és *Mérei Annának* leánya, a ki férje Listi II. István magtalan halála után előbb Rimaszécsi Szécsi Istvánhoz, végre pedig Csobor-Szent-Mihályi idősb Csobor Imréhez ment férjhez ¹⁾.

Említett Listi II. István elpazérolván apjáról maradt számos pénzt, inségre jutott, de hogy mégis családja fényét fenntarthassa, aranycsinálás mesterségére (alchemia), hamis-pénzkészítésre adta magát, melyért Pozsonyban törvényesen elítélletvén, a köpcsényi urodalomnak még megmaradt felét is elvesztette ²⁾.

19.) Köpcsényi báró Listi Tamás fia volt köpcsényi báró *Listi III. Jánosnak*, és Rimaszécsi *Szécsi Katának*, a ki ifjantan magtalanul elhalt ³⁾.

20.) Köpcsényi báró Listi IV. János fia volt Köpcsényi báró *Listi III. Jánosnak*, és Rimaszécsi *Szécsi Katának* ⁴⁾.

Nője volt Karancsberényi *Berényi Borbára* ⁵⁾.

1662-ben miután Köpcsényi báró Listi Lászlónak feje Bécsben véttetett, és köpcsényi rész-jószágá a fiskus által elfoglaltatott volna, Magyarország rendei I. Leopold alatt esedeztek, hogy ezen köpcsényi rész-jószág szállíttassék vissza említett Listi IV. Jánosra ⁶⁾.

1670-ben I. Leopoldtól engedelmet nyert, hogy köpcsényi uradalmát tetszése szerint eladhassa, a melyet Galantai Eszterházi Pál meg is vett tőle ⁷⁾.

1676-ban még élt, és azutáni halálával *bérekeszté fiúágban a Köpcsényi báró Listi családot.*

1) Wagner „Collect. Famil.“ Dec. I. p. 26.

2) Wagner, u. o. Dec. II. p. 60.

3) Wagner, u. o. Dec. III. p. 60.

4) Wagner, ugyan ott.

5) Ugyan ott.

6) Lásd 16. szám alatti jegyzésemet.

7) Wagner, u. o.

A KOLOSVÁRI TANÁROK LATIN-MAGYAR SZÓTÁRÁNAK ELŐRAJZA.

FIGYELEM-GERJESZTÉSÜL *)

Nemzetünknek századokon át a latin nyelv volt irodalmi, törvénykezési, tanácskozási és tanítási nyelve, mely hűzamos gyakorlat által ezen nyelv annyira összeforrt magán és köz életével, hogy magyarosan ragozott latin kifejezéseket, sőt összefüggő latin beszédet, még a nép szájából is leheté hallani. És ezen szokás oly közönséges vala, hogy a külföld nagy része máig is azon hiedelemben van, miszerint a Duna és Tisza rónáin a puszták vadon fiai latinul beszélnek. És még is, valóban meglepő tünemény, mind ez ideig rendkívül szegények vagyunk ama segédeszközökben, melyek e nyelv megtanulását lehetővé, vagy legalább könnyebbé tegyék. Latin nyelvtanunk, mely a nyelvészet és oktatás-tan jelen igényeinek megfeleljen, még csak kísérletképen létezik, a latin írók célszerű, nyelvészeti és régiség-tani magyar jegyzetes kiadásai csak a jámbor ohajtások közé tartoznak. Szótárainkkal is alig vagyunk különben, mert a még néhány példányban meglevőknek szerkesztése óta nemzeti nyelvünk annyira tökéletesbült és gazdagodott, a latin nyelv ismerete pedig annyira tisztult, hogy azok a szó teljes értelmében elavultak és haszonvehetlenekké váltak. Ugyan is nem említve a közforgalomból merőben eltűnt régibb phraseológiákat, legjobb latin-magyar szótárunk, a Páriz Pápaiféle, utolsó, a derék Bod Péter által rendezett kiadását 1767-ben érte, mert az 1801-beli kiadás azon lényegesen nem javított. A Márton-

*) Úgy hiszem örömhírt hozok a hazának, különösen minden gymnasiumi tanítóknak, tanítványok szüleinek, s a romai nyelv és irodalom számos barátinak, midőn jelentem, hogy *az első, tudományosan dolgozott, s a mai latin philologia színvonalán álló szótárnak*, mely nagy nyolcadban, két hasábon, tömötten nyomtatva hetven ívet tölt be, két harmada készen van, s a színtoly képes, mint buzgó és munkás szerzők folytatott szorgalma mellett rövid időn kész leend. Sietek az ideiglenes előszót néhány mutatóványcikkkel bemutatni, hogy a művelt közönség a műnek becséről maga ítélhessen. A kész részeknek egy tetemes nyalába jelennen kezeim közt van. Nem sokára tán megnevezhetem azon buzgó vállalót, ki azt gyorsan, szépen s aránylag jutányos áron fogja a közönség kezeibe juttatni. Szerk.

féle (1818-ból) újabb ugyan, de minthogy három nyelvet akar egyszerre tárgyalni, nagy tömegében a tanuló képtelen magát tájékozni. Magyar-latin szótárunk pedig épen nincs, hacsak a Páriz-Pápaiféle szótárhoz csatolt kis kísérletet nem akarjuk szótár névvel megtisztelni. Hogy őseink ily szűk terű és szegény eszközökkel hogyan beszélhettek s írhattak még is latinul, nem fogunk csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy akkor a latin nyelv, majdnem élő nyelv gyanánt, köz használatban levén, a mindennapi szóbeli gyakorlat sok hiányt pótol ki, mely most, megszűnyén e szokás, és a nemzeti nyelv ősi és igazságos jogaiba visszalépven, kétszeresen érezhető.

Nem akarjuk itt a latin nyelv és irodalom ismeretének szükségét s hasznát fejtegetni; meg vagyunk győződve, hogy nyelvünknek természetes jogaiba történt visszahelyezése nem célozta az őskor műveltségének végképeni kiszorítását tanodáinkból és műveltségünk köréből, sőt annak befolyása mindenre, a mi tudomány és műveltség körébe tartozik, még a gyakorlati élet némely fontos viszonyaira is oly szembetűnő, oly általánosan elismert, hogy újabb iskolai szerkezetünk is a latin nyelv lehető legtökéletesebb ismeretét tűzé ki az ifjak érettségének egyik fő tényezőjéül, és e nyelv nem csak feledésbe nem fog menni, hanem ezen túl inkább mint valaha, a fensőbb tudományosság alapköve gyanánt még nagyobb szorgalommal műveltetni.

Ezen körülmény a célra vezető segédeszközök érintettük hiányát még inkább érezteté, különösen mióta a lélek- és oktatás-tan máj igényeinek minálunk is mind többen-többen kezdenek hódolni, és gyakorlatilag alkalmazni amaz egyedül természetes elvet, mely szerint az ismeretlen és új nyelv mindig az ismert és szokott anyaihoz kapcsolandó, ha a nyelvtanulásban rejlő, rendkívül fontos képzőerőknek biztos sikerét ohajtjuk. Ezen általánosan érzett szükség hozá elé ama latin nyelvtani kísérleteket, melyek kisebb nagyobb készültséggel pár év alatt láttak világot. Ámde latin szótárunk még mindig nincs, szótár nélkül pedig úgy vagyunk, mint félkezűek, sőt épen jobb kezünk hiányzik. Ezt érezték azon tanítók (D. Soltész és Bakó, Koczányi), kik ujabbán egy pár rövidke kísérlettel igyekeztek a bajon némileg segíteni, ezt éreztük mi is, midőn a tanítványinktól mindennap hallott panasza „nincs szótár“ arra bírt, hogy szótáríráshoz fogjunk.

Nem tévesztvén egy percig is szem elől, hogy a szótárirás bajos vállalat, mely igen nagy készüléteket igényel, csakhamar átláttuk, hogy egyes ember, ki egész idejét ily munkának nem szentelheti, képtelen célszerű előállítására. Ezen okból többen állottunk össze, hogy a sok-fő, szem és kéz pótolja ki azt, mi egyesben egy vagy más tekintetben netalán hiányoznék. A kidolgozásban követendő elveket megállítandók, mindenek előtt szótáriró elődeink munkáit vettük vizsgálat alá, hogy kiszemeljük a mi bennök célunkra használható lenne, de csakhamar azon meggyőződésre jutánk, hogy bár azokban sok jó van, mi dolgozatunkban segítségünkre lehet, még is egészben sem alakjuk, sem rendszerök munkánknak mintául nem szolgálhat. Páriz-Pápai azért nem, mert benne semmi rendszer nincs: a szók különböző jelentései, az ezekre fölhozott példák — azon kívül, hogy többnyire ugyanazon jelentést világosítják — osztályozva nincsenek, magyarázatai hiányosak, s végre az ő korának igényeihez képest, igen sokat vett föl az újabbkori s épen azért példányul nem szolgálható latin írókból. Márton ugyan már osztályozott, de ő sem különözte el azt, a mi valódi remek latinság, a későbbi romlott nyelvtől, az osztályozásban természetes és okszerű rendet nem tartott, és a német magyarázat által épen ellenkezőt ért el, mint a mit szándékozott, munkája nem csak nem bővült általa, hanem szűkült, s a magyar a némettel nem egyezvén, sok helyt zavarodott is. A többi régibb és újabb apró kísérletek itt természetesen szóba sem jönnek. Így tehát okvetlenül új szótár kelle, és pedig mindenek előtt tanodai szótár, nevezetesen két okból: először azért, mert most a latin nyelv csak kellő helyén, az iskolákban tárgyalatik, az iskolákat végezve természetesen nagyobb készülettel foghatunk hozzá, érettebb észszel kevesebbé rettegünk a nehézségektől; másodsor, hogy a tanuló ifjuság oly munkát kapjon kezébe, mely semmi őt nem érdeklőt ne tartalmazzon, melynek nagysága és bősége meg ne ijessze, és melynek ára még szegényebb sorsúnak is a megszerezhetést lehetővé tegye.

Célunkkal tisztában levén, átforgattuk a szomszéd németeknél megjelent legkitünőbb latin kézi és iskolai szótárakat, és meggyőződünk, hogy a mi célunkra nézve egyik sem elégíti ki annyira, mint az, melyet mult 1853-ban D. Ingerslev, coldingi dán igazgató tanár adott ki. Ezen szakavatottság és kitünő didak-

तिकai tapintattal szerkesztett szótár a szó szép értelmében *iskolai*: azaz épen azon elveket követi, melyek az iskolai célnak tökéletesen megfelelnek. Ezen elvek pedig rövideden a következők:

Az iskolai szótárnak vezérül kell szolgálnia a latin remekírók olvasása és magyarázásában, annak szükségképen képesítnie kell a tanulót, hogy minden más segítség nélkül tanodai feladványaira elkészülhessen, s magán szorgalma után tanodán kívül is olvashassa a remekírókat, végre, hogy ezen szótár a tanulótól értebb korában is, míg remekírók olvasásával foglalkodik, segítségét meg ne vonja. E szókban teljesen ki van jelölve egy ily munka köre, mely tisztán csak a *remekírókra*, s ezek közül is főleg azokra terjedhet ki, kiket a tanodában vagy valósággal olvasnak, vagy legalább olvashatnának. Ilyenek pedig:

A régiebb íróknak (Ennius, Accius stb.) azon töredékei, melyek a remekírókban fenmaradtak, ilyenek Lucretius, Plautus és Terentius, továbbá az ú. n. *arany* és *ezüsthori* (azaz a Kr. e. 78. és Kr. u. 117. év körül élt) írók mind, csupán azokat véve ki, kik, mint Petronius és Martialis erkölcsi tekintetből ki vannak a tanodából rekesztve, s kiknek olvasására nem is kell segédkezet nyújtani: Szintügy kizárandó azon általános érdekekkel nem bíró néhány író, kiknek munkái az ismeret valamely külön ágára szorítkozva, részletes tanulmányozást föltételeznek, és több ezer, részint görög részint ujon képezett, egyébiránt használhatlan műszókkal töltenék el a szótárt; ilyenek az ú. n. gazdasági írók (*scriptores rei rusticae*), továbbá Vitruvius, Celsus, Plinius terményrajza (*historia naturalis*, kivéve ennek általánosb tartalmu cikkeit); a költők közül Lucanus, Statius stb. Ugyan ezen didaktikai szempontból a II. század közepén kezdve mind inkább súlyedő latin irodalomból csak Aul. Gellius, Eutropius és Justinus vehetők fel, mint kiknek nyelve elég tiszta és munkái tanulságosak. Az így kiszemelt írók magyarázásában is különbség teendő; legnagyobb gondot kiválólag azon írók igényelnek, kiket a szakértők, általánosn legnevezetesbeknek tartanak t. i. Cicero, Sallustius, Nepos, Caesar, Livius és Tacitus, Horatius, Virgilius és Ovidius. Ezeket illetőleg minden szótári tekintetben nehéz vagy figyelemre méltó hely tárgyalandó, mit annyival inkább eszközölhetni, mint-hogy a szükségtelen szók kihagyásával épen elegendő tér marad fenn a nehezebb cikkek terjedelmesebb kidolgozására.

Ezen elvek szerint dolgozva lehetővé tesszük, hogy a tanuló, körére nézve teljesen kimerítő szótárt kaphasson, mely még a földrajz, hitrege és régiségtanra nézve is többet nyújt, mint a mennyit ilyen jegyzetekkel kiadott iskolai könyvekben találhat. Az igaz, hogy ily elvek mellett a tanodán kívül levő némely szakemberei sok szót nem találnak meg szótárunkban, de erre csak azt feleljük, hogy „nem lehet egyszerre két úrnak szolgálni“, és jobbnak láttuk szükség esetében a hiányzó szókat ezek számára pótlék szótárban adni, mint szükségtelen bőség által épen azokat fosztani meg munkánk használatától, kiknek erre legnagyobb szükségök van, t. i. a tanulókat.

A mi már az egyes cikkek kidolgozását illeti, e tekintetben minden szó jelentései úgy vannak rendezve, hogy a szó *alapértelmén* azaz azon jelentésén, mely a szó anyagi eredetéből származott, indulván ki, fokoként megyünk át a távolabb eső értelmekre. E mellett őrizkedtünk az egyes szóknak igen sok *jelentését* felhozni, mert tapasztalásból tudjuk, mily nehéz a tanulónak a legcélszerűbbet kiválasztania, hanem e helyett a jelentéseket osztályozva csak azon hasonértelmű szókat és kifejezéseket adjuk, melyekkel különféle esetekben az illető latin szót legjobb magyarátni, ámbár az értelem mindig csakugyan az marad. Új osztályt képző külön jelentésnek csak azt vesszük, melyben a szónak értelme valólag más, míg azon eltéréseket, melyek csak új kapcsolatok által támadnak, mint alárendelt új kifejezések, de nem új értelme, példák által mutatjuk ki. Igaz ugyan, hogy ennek kivitele bajos, azonban a latin példának imitt amott adott fordítása, a tanulót a készüléshen nagyon segíti, és fentartván az eredeti értelem alapfogalmát, még is megmutatja, hogy nem a latin szó értelme, hanem csak a magyar kifejezés változott. Ezen kívül a közmondásokat szószerinti fordításon kívül, hasonértelmű magyar közmondás által igyekeztünk visszaadni. Hol valamely szó átvitt értelemben van használva, *átv. ért.* által jegyeztük. Ezeket azonban nem tesszük elődeink módjára egy csomóba, hanem mindegyiket megfelelő sajátlagos értelme után hozván fel, megmutatjuk mily képzet alapján történt az értelem átvitele; megjegyzendő azonban, hogy csak azt vesszük átvitt értelemnek, hol magának a latin szónak, nem pedig az egész kapcsolatnak értelme van átképvte. *A hasonértelmű szók megkülönböztetésére, szaba-*

tos és pontos értelmeinek tisztába hozására annyi gondot fordítandók, mennyit az a tanításban általán igényel, közbevetett magyarázatok és körülírásokon kívül, minden ily szó mellé tett vesd ő. (=vesd össze) által a tanulót a rokon szóval leendő hasonlításra utasítjuk. A mi pedig a magyar hasonértelmű szót illeti, azokból mindenütt csak annyit adtunk, mennyi zavar nélkül a szó értelméhez út, gondosan kitüntetvén ritkított nyomással azokat, melyek az értelmet leghívebben fejezik ki. A példamondatok és szójárásokra nézve, melyeket az egyes szók világítására kelle felhozunk, igyekeztünk csak annyi és oly természetesen classicus példákat idézni, melyek valósággal a szó jelentése vagy annak módosulásai iránt adnak felvilágosítást, nem pedig olyanokat, melyekből csak az világlanék ki, mi már magából a szó értelmezéséből is látható. Ide tartozik főleg, hogy minden szónak nyelvtani viszonyai röviden de tisztán ki legyenek jelölve, nevezetesen azon esetek, módok stb. melyekkel járni szokott, valamint azon mellékmondatok, melyek bizonyos igékkel kapcsolatba jönnek; de ezt nem tevők sok helyt igénylő szabályok által, hanem egyszerűen a felhozott példákban mutatjuk ki, így pl. nem mondjuk hogy „scio“ után tárgyeseles határtalan mód áll, de kimutatjuk egy példa által (*scio eum mortuum esse*). Ez véleményünk szerint teljesen elegendő, a szabálynak úgy is a nyelvtanban levén helye.

Nem látjuk továbbá szükségesnek iskolai szótárban kimutatni, hogy minden szó melyik írónál s ennek melyik munkájában fordul elő. Ezen tudós idézetek fölösleges lomként roppant helyet foglaltak volna el. Azonban igen is fontosnak tartjuk azon szót, melyek a valóságos példányul szolgálható prózai remekirokban jönnek elő, szigorúan megkülönböztetni azoktól; melyek irályi tekintetben nem bírnak ily alapos tekintélyvel. Amazokhoz tartoznak Caesar, Sallustius (illő tekintettel sajátosság avultságaira), Cicero, Livius és Nepos. Hol tehát egy szó, vagy mondat mellett nincs semmi jegyzet, hallgatásunk azt jelenti, hogy ezen szó amaz írónál is előfordulván, jó és valóságos remek kifejezés. Az újabb prózai írónál előforduló kitételek mindannyian újk. (=újkorinaknál) a régiek ősk. (=ősikorinaknál) által vannak jelölve, a mennyiben nem nevezünk egy külön író (mint Lucretiust, vagy Plautust). A költői kifejezések költ. (=költőknél), Plautus és Terentius szink. (=szinköltőknél) által vannak kitüntetve. Ezen ada-

tokat részint az előttünk levő szótárakból, részint az írók munkáihoz függesztett mutató táblákból (indices) s a mennyire tőlünk telt, magunk tudomásából merítettük.

A munka belső rendezésére nézve csak a következőket említjük még: Melléknemek és igehatározók mellett kijelöljük, hogy fokozataik eljőnek-e („*hf.* és *ff.*“ = van közép és felső foka), hol ez adat nincs, azt jelöli, hogy e fokok nem jönek elő. — Az igéknek múlt idei és hanyatlói (supinum) ki vannak téve, kivéve azokat, melyek egészen szabályosan az 1, 2, v. 4. hajtogatás szerint mennek. Az összetett igéknél a melléje tett etc. jelenti, hogy azon törzsidőket a törzsökigénél kell keresni. A közép (benható) igék, melléjük tett *h* által jelölvék, a cselekvőknél nem volt arra szükség, minthogy a példák úgy is olyannak jellemzik. A részülők csak akkor vannak külön felhozva, ha mint melléknemek sajtóságot kapcsolatba jönek, vagy fokoztattak. A szótagok mennyiségét is szigorúan jelöltük, azon pár esetet kivéve, melyek a legközönségesebb szabályokból úgy is tudvák, t. i. a positio, a diphthongusok hosszúsága, s hogy azon magánhangzó, melyre más magánhangzó következik rövid. A mely szó vagy kapcsolat bizonyos értelemben csak egyszer jö elé, egy csillag (*) jelöli. Oly szók előtt, melyek változatlanul, vagy csekély változással idegen, főleg görög nyelvből jöttek át, kereszt (†) áll, míg a görög szó zárjegyek közt egyenlőségjel (=) mellett hozatott fel; ha megváltoztak, a görög gyök e jegy nélkül áll. — A társalgási kifejezések, melyek különben az írói nyelvbe nem tartoznak (főleg a színiköltők és Cicero leveleiből) t. sz. (= társalgási szó), a műszók m.sz. (= műszó) melléklet által vannak kimutatva.

A mennyiben ezen elvek azok, melyeket Ingerslev is szótára kidolgozásában követett, mi tökéletesen utána dolgoztunk. Meggondolván azonban, hogy minálunk a gymnasiumbeli ifjuság még korán sincs odaérve, hogy a némethoni majd egy század óta már rendszeres elvek szerint tanított és nevelt tanulóssággal egy fokon állana, szükségesnek láttuk itt ott bővíteni, némelyt hozzáadni, sok helyt tetemesen változtatni. Különösen azon igyekeztünk, hogy mennyire lehetett azon remek szók, melyeknek elveink szerint a szótárban meg kell lenniök, és melyek közül sok (ezernél több) maradt ki Ingerslevből, illő helyökre bétegyük; valamint azon saját neveket, földiratit, hitregeit és régiségáni

adatokat, melyeket Ingerslev szükségtelenek gyanánt, és mint az ifjuság előtt úgy is ösmereteseket — akarva kihagyott — belélettük, mert ifjuságunknak erre szüksége lesz. — A mennyire lehetett a földirati sajátnevek mellé az illető helyek mai neveit is oda tettük.

Segédeszközeink Ingerslev-en kívül voltak : „Totius latinitatis lexicon consilio et cura Jacobi Facciolati, opera et studiis Aegidii Forcellini, editio in Germania prima, Schneeberg, Schumannnál 1831.“ — „Novus thesaurus linguae et eruditionis latinae, Robertus Stephanus után Gessnertől;“ — „Scheller nagy kézi szótára, és az újabbak közül Georges kézi és Kärcher és Oen. Koch iskolai szótárai, míg Márton és Páriz-Pápai elődeink munkáit gondosan a miénkkel hasonlítva, a mi azokban jó és használható volt, a miénkbe is átment.

Ezen latin-magyar szótár, első részét képezi munkánknak, második része magyar-latin akar lenni.

Szerkesztők :

Fináty Henrik, latin nyelv és irodalom tanára.

Gáspár János, magyar nyelv és irodalom tanára.

Dolgozó társak :

Fekete Mihál, nevelő.

Kovácsi Antal, latin nyelv és irodalom tanára.

Nagy Péter, természettudományok tanára.

Perlaki László, görög és magyar nyelv tanára.

Régeni István, latin nyelv és irodalom tanára.

Vass József, magyar nyelv és irodalom tanára.

a helybeli ref., kath. és unitarium nagy-gymnasiumokban.

Mutatványok *).

A (mássalhangzók előtt), **āb** (magánhangzók és h előtt, de mássalhangzók előtt is), **abs** (többnyire elarult, s általában csak t és q előtt; gyakrabban csak ezen kapcsolatban fordul elé : abs te), **ej.** határozó esettel. *Eredetileg bizonyos pontbéli kiindulást je-*

*) *Rövidítések.* — **átv. ért.** = átvitt értelemben (tropice). — **ej.** = előjáró (praepositio). — **k.** = közép (intransitivum). — **költ.** = költőknél. — **küln.** = különösen. — **msz.** = műszó (terminus technicus). — **nn.** = nőnemű (feminini generis). — **Pl.** = Plautus. — **ujk.** = újabbkoriaknál (a remekírók kora utániak). — **v.** = vagy. — **vesd ö.** = vesd össze (hasonlítsd). — **stb.** = s a többi vagy s több efféle. — **szenv.** = szenvedő (passivum), vagy szenvedőleg (passive).

lent (vesd ö. ex) tehát : 1) helyviszonyt jelölve = tól, től, a) oly szavak után melyek mozgást jelentenek: venire a teatro, a portu; a városok neve mellett is, és pedig a hol nem annyira magáról a városról, mint környékéről van szó (ezért különösen az ostrom megszűnése utáni elvonulás jelölésére használják); a nobis, lakásunktól; discedere ab aliquo. b) oly szavak után, melyek távozást, elválást stb. jelentenek (elmegy, eltávozik, elűz, elvált, elszakaszt, elkülönít; kizár, megakadályoz, eltartóztat stb.) c) távolság jelölésére: abesse, distare a loco, távol ellenni a helytől; mille passus ab urbe, és a duobus millibus passuum, két ezer lépésnyi távolságra. Innét átv. ért. α) valamely különbség jelölésére, differre stb. ab aliquo. β) sorozat- és rangfokozatbeli különbségről, tertius ab illo, „utána“ (tőle számítva). γ) non ab re est, nem célaránytalan, hasonlított, épen a dologra tartozó. d) eredetet, származást jelölve, tól, től, ből, ből. T. ab Aricia; esse a Graecis, görögöktől származottnak lenni; Zeno et qui ab eo sunt = Z. és követői, tanítványai (kik tőle tanultak); id facinus ortum ab avaritia, e bűntény főszépségből eredt; dulces a fontibus undae. e) jelöli azon pontot, melyből valami (cselekedés, nézés stb.) kiindul: α) a dextro cornu, a jobb szárnyon; castra munita non erant a porta decumana, azon oldalon, hol a decumana kapu volt, a decumana kapu felől; a fronte, elülről (elől); a tergo, hátulról (hátról); a dextra, a jobb oldalon, jobbról; ab oriente, keletről, kelet felől; a latere, = közlől (közel). β) stare, pugnare ab aliquo, valakivel, valaki mellett tartani, harcolni valaki mellett; hoc est a me, ez mellettem szól, előnyömről van, clementes simus ab innocentia, „az ártatlanság irányában;“ facere aliquid ab aliquo, valakiért (mellett, előnyére). f) oly igék mellett, melyek lekötést, letartóztatást jelentenek, a mit gyakran így fordítunk: „-on, -en, -n ál, -nél fogva“: religatus a crine.

2) időviszonyt jelölve, -tól, -től fogva, óta: a pueritia; vigesimus dies a Capitolio incenso, a Capitolium leégése óta; ab re divina, az áldozat után mindjárt, a concione, közvetlenül a népgyűlés után.

3) más viszonyokban: a) (vesd ö. 1. a.) okviszony jelölésére: α) gyakran szenv. és (költ. és újk.) k. igékkel, a cselekedő személyről, -tól, -től, által: interfici ab aliquo, s ugyanezen jelentésben, cadere, mori ab aliquo, valaki „által.“ β) fő-, mel-

léknév, és névmással : plaga ab amico, *valamely seb v. vesztesség, mely baráttól jő, melyet barát okoz*; injuria ab illo, *a tőle v. általa elkövetett*; niger a radiis solis (költ.), *a nap sugaraitól feketé, napsütött. γ) (ritkán) valamely indokot jelölve „ból, -ből”, „miatt”*: hoc scribo ab amore, inops ab longinqua obsidione. δ) *a se pauca addidit, a magából, magától (jó szántából). ε) midőn valamit mástól kölcsönzünk, veszünk át írás- v. fordításban stb.* describere librum ab aliquo, transferre locum ab aliquo; legi edictum a Bruto, *melyet Brutus közölt velem. b) (vesd ö. 1. d.) appellari ab aliquo, valaki nevéből nevezetlenni. c) (vesd ö. 1. e.) azon viszony- v. tekintetnek jelölésére, melyek a mondottakat korlátolják, bizonyos határok közé szorítják = -ra, -re nézve, tekintetében, dolgában*: α) inops ab amicis; firmus ab equitatu, paratus ab omni re, *minden tekintetben jól el van készítve*, laborare a re frumentaria, *gabona dolgában szükségét szenvedni*, defendere aliquem ab aliquo, *valakitől v. ellen védni*; tutus ab aliquo. β) improbus ab ingenio, *gondolkozásmódjára nézve rossz, rossz indulatu. γ) (ujk.) a szolgálat nemének jelölésére, melylyel valaki mint cseléd v. hivatalnok meg van bízva*: servus a pedibus, inas, servus a manu, *írnok, a rationibus, számvevő, a libellis, kérvényelfogadó; erat ei ab epistolis, magántitkára volt.* — d) *különböző igék s kifejezések után, melyekre az 1. b) alatt leírt helyviszony képesen illik, mint*: deterrere, exspectare, timere, cognoscere, petere, quaerere stb. aliquid ab aliquo; incipere ab aliquo, *valakin kezdeni.* — e) *némely szólásmódokban, külön. pénzügyekbeni közbenjárás jelölésére*: solvere, dare (pecuniam) ab aliquo, *valaki „által” (azaz utalványánál fogva), ellenben*: a se, *a magából, saját erszényéből; legare pecuniam a filio, hogy a fiu fizesse a hagyományt.* — f) (ritkán) „ex” *helyett egy összegnek bizonyos részét jelöli*: ab novissimis unus; nonnulli ab novissimis proelio excedere (*sajátlag = némelyek a leghátulsóbb helyen, az 1. e. α. szerinti értelemben is vehetni, mint helyviszonyt jelentő*).

Auctōritas, *ális, nn.* [auctor] 1) (ritkán) *eléhozás, föltalálás, ok, alkalom valamire*: a. rumoris; a. et inventio. — 2) *példa, példány, minta, tekintély*: repudiare omnes superiorum auctoritatem; dare a.; a. majorum, *az elődök által adott példa.* — 3) *tanács, tanácsolás, ösztönzés, biztatás, serkentés*: valuit eius auctoritas, *kövelték tanácsát*; a. eius mihi

vivit, tanácsát halála után is követem; per a. illarum civitatum, amas államok közbenjárása által; defugio auctoritatem consulatus mei, nem akarom megengedni, hogy a consulságom alatt történeteket az én befolyásomnak tulajdonítsák. 4) fontos nézet, vélemény; defendere a. suam.

5) akarat, parancs, határozat, akaratnyilvánítás: consilium et a. eorum, qui scripserunt; conferre se ad (v. sequi) a. alicuius. Kül. A) senatus a. = a senatus jóváhagyása, mely szükséges volt arra, hogy valamely törvény általában a nép nyilvános határozatai v. a tisztviselők végzései teljesen érvényesekké váljanak, mind a mennyiben ez régentén valósággal megtörtént, mind pedig a mennyiben későbbre csak üres formássá vált. Innen jelent most a) akarat-ot, contra a. senatus; majd b) senatus határozatot = senatus consultum: vetus senatus a. de Bacchanalibus, ex a. senatus; majd viszont c) oly senatus végzés-t, mely a tribunusok ellenmondása által v. más módon érvénytelenné, s következöleg senatushatározattá (senatus consultum) nem vált, hanem csak a senatus részéről nyilatkozatnak tekintett, nyilatkozat, vélemény: si quis intercedat senatus consulto, contentus ero auctoritate. B) a. populi, akarat, népvégzés, néphatározat, szint így: a. collegii (pontificum).

6) hatalom, erő, melylyel a törvény ruházott fel: a. legum dandarum. 7) tárgyakról, suly, jelentőség, fontosság: antiqua verba plus auctoritatis habent; preces habent a.; a. vetustatis, azon fontosság, melylyel valami régisége következtében bír; a. huius loci, ezen tiszteletre méltó, fönséges hely; a. formae, a külső (külalak) méltósága. — 8) személyekről, tekintély, befolyás, méltóság: a. imperatoria; afferre, facere a., adni, szerezni; philosophi summa auctoritate; legem confirmare auctoritate alicuius, azáltal, hogy őt, tekintély gyanánt, felhozzák; tribuere amicis a.

9) hitelesség, érvényesség, biztosság: a. est in illo testimonio; a. somniorum tollitur. — 10) az a mi valami dolgot biztossá, érvényessé tesz: A) irományok, okiratok, oklevelek: aa. publicae; aa. civitatum. B) azon személy neve, ki valamely ügyben hitelességet nyújt, tekintély: contemnis aa. Kül. aa. praescriptae, azon senatorok nevei, kik valamely senatushatározat hozatalánál jelen voltak, s kiknek neveit a papírra

oda írták. 11) tulajdonos jog (mint tekintély akárki más ellenében, a ki azon tárgyhoz igényt tarthatna): lex usum et a. fundi jubet esse biennium; adversus hostem aeterna a. = idegen-nel szemben örökös a tulajdonosjog, azaz: idegen tulajdonosi jogot soha sem szerezhet római polgár birtokára azáltal, hogy azt huzamos ideig háborúlanul használta.

Cāpio, cēpi, captum, 3. 1) fog, megfog, vesz, vesz, kezébe vesz, megmarkol (többnyire a birtokbavétel s a telebánás képességének mellékfogalmával): c. arma, aliquid manu v. in manum; c. cibum, eszik. Innét elvont tárgyakról, c. exemplum de aliquo, c. consilium, határoz, végez, occasionem, megragadjá, c. prospectum, élvezi a kilátást, valami magas helyről messze kinézel. — 2) (valami célnak mellék fogalmával) kinéz, választ, kiszemel, elfoglal: c. aliquem judicem, locum castris, tábornak; (költ.) aves cc. terras, a földön helyet szemelnek. Kül. **msz.** papi személyek választásáról, c. aliquam (virginem) Vestalem, aliquem flaminem stb.; épen így c. tabernaculum, templum (lásd ezen szókat).

3) (az erőszak mellékfogalmával) A) élő lényről = megfog, elfog, fogolylyá tesz, állatokról, vadász, ellő, elejt, élettelen tárgyakról = meghódít, bévesz, elvesz, elfoglal: c. aliquem (Pl.-nál átv. ért. is = meggyőző), legiones; c. pisces, avem; c. urbem, classem; c. oppidum de v. ex hostibus, az ellenségtől egy várost elvesz. Innét = bír (úgy, hogy az ellenség sehogy sem férhet hozzá) locum. B) átv. ért. a) **szenv.** capi a) a testről, valamely tagjának használatában akadályozva van, széhhüdik, bénul, gyengül: omnibus membris captus; altero oculo capitur, megvakul egyik szemével. β) értelemről, mente captus = tébolyodott, elméjében háborodott, és (rútkán) viri velut mente capta, mintegy bódulva, eszeveszesen. b) kedélyről általában, elfoglal, leköt, megnyer, rossz értelemben = megszedít, rosra vezet, elcsábít, hállóba kerít stb.: pictura nos c.; is humanitate sua me c.; leggyakrabban **szenv.** capi dulcedine vocis, voluptate, amore. c) kedélyállapot és lélekhangulatról = valakit rabjává tesz, megszáll: libido, metus stb. c. aliquem, erőtesz rajta, megrohan, satietas eum c., jól lakik (valamiből), oblivio rei alicujus me c., elfeledem; de megfordítva azt is mondják: capio desiderium ex aliquo, valakinek hiával vagyok, valakit na-

gyon kívánok, c. salietatem ejus, jól lakik vele, megunja, c. laetiam ex illa re, öröme van benne, örvend rajta; (ritkán) = meglep, hirtelen valakire jő, periculum me c.

4) *térre viszonyítva, b é f o g a d, helyet a d, b é f o g l a l:* domus eos non c., Italia amentiam ejus non c. (nem elég nagy—). *Innen átv. ért. A) az értelemről, felfog, megfog, megért,* mens eorum hoc non c. B) = *valamire ügyes és használható:* angustiae pectoris tui non cc. tantam personam, oly magas jellem mély jelentését szük eszed nem képes felfogni, nem arra való. — 5) (kül. hajókról) *valamely helyre ér, eljut,* c. insulam, portum; *ritkán* = capesso, *valahová siet, eljutni igyekszik,* c. montes proximos fugá. — 6) *valami terékenységet elvállal, felvállal, belép (hivatalba), indul, ered (útnak) stb.,* rempublicam, hónores (= capesso). — 7) *eljut (-ra, -re), elnyer, kap,* consulatum, nomen ex re aliqua, detrimentum, szenved; c. fructum rei alicuius v. ex re aliqua, *valaminek gyümölcsét aratja; gyakran jövedelemről s valaminek jövedelmezéséről,* ex his praediis centena sestertia c., *évenként 100 S. jövedelme van; testamento aliquid c. = örököl, épen így:* c. aliquid ex hereditate.

CLASSICA LITERATURA.

MUTATVÁNY CICERO MUNKÁJÁBÓL A KÖTELMEKRŐL.

SAAGHY VENDELTŐL.

I. KÖNYV, I. FEJ. — Noha neked, Marcus fiam, ki már éviglen hallgatód, pedig Athenében, Cratippot, bő elméleti és gyakorlati ismerettel kell a bölcsészetből bírnod, úgy a tanítónak, ki tudományyal, mint a várasnak, mely példákkal gazdagíthat, nagy tekintélye miatt: mégis, valamint én mindenkor latinnal kapcsolóm a hellent; s ezt nem csak a bölcsészetben, hanem a szónoklati gyakorlatokban is tevém: ugyan azt vélem, hogy mind a két nemben egyaránt szólhass, tenned neked is. A mihez én, miután nem csak kik járatlanok a hellen irodalomban, hanem a jártasok is elismerik, hogy nyertek általam valamit mind a kifejezésben, mind az ítélesben, úgy látszik, nem kis segílyt nyújték honfiainnak.

Minekokaért tanulni ugyan e kor bölcsészeinek fejedelmétől fogsz, s fogsz meddig akarandasz : akarnod mindazonáltal addig kell, míg nem keveselled, mennyit haladsz. Hanem mégis az én műveimet, melyek a peripatetikusokéitól — minthogy tartani Sokratessel is, Platóval is akarok — nem sokban különböznek, olvastodban a dolgokat ten eszeddel itéld meg ; mivel ebben semmi gátot sem vetek ; latinságodat meg az enyéimnek olvasásával bizonyosan tömöttebbé teended. A mit mindazonáltal elbizottságból mondottnak vetetni nem akarok. Mivel bölcsészeti jártasságát soknak megengedvén, a mi a szónok sajátja : ügyesen, értelmesen, ékesen szólani, azt magamnak tulajdonítanom van, úgy hiszem, némi jogom ; miután életemet e tudományszakban töltöttem. A honnét mindenre kérek, Ciceróm, hogy ne csak beszédimet, hanem e bölcsészeti könyveimet is, melyek amazokat már majd fölérik, figyelemmel olvasgasd ; mivel amazokban a nyelv ugyan erőteljesebb : hanem gyakorolni ez egyenlő menetű és mérsékelt szólásnemet is kell. Az ugyan a görögök közül tudomra még egygyel se történt, hogy azon egy mind a két nemben dolgoznék, s üznéd mind ama népszéki, mind eme csendes vitatkozási szólásnemet, hacsak e számba Phalerei Demeter, a mély fogású vitász, és kevés hevű, de annyi kellemmel, hogy benne Theophrast tanítványára ismerni lehessen, mégis bíró szónok nem vetethetik. A mi pedig az én előmenetelem nagyságát egyikben is, másikban is illeti, annak megítélését másokra bízom. Üztem kétségkívül mind a kettőt. Részemről ugyan Platóról is azt tartom, hogy ha kedve lett volna a népszékeken szónokolni, derekasan és bőven szólhatott volna ; s Demosthenesről is, hogy, ha fejében tartani és kimondani akarta volna, a miket Platótól tanult, ékesen és fényesen tehette volna. Ugyan ez ítéletem Aristotelesről, és Isokratesről, kik mind ketten saját tanulmányukban gyönyörködven, egymást megvetették.

II. De mivel föltettem most valamit, később sokat, írni hozzád ; főleg azon, a mi koroddal és tekintélyemmel legegyszöbb, akartam kezdeni. Nagy lévén ugyanis a bölcsészetben a bölcsészek által rendszeresen és kimerítőleg megvitatott komoly és hasznos tárgyak száma ; legkihatóbbaknak a kötelemről adott nézeteiket látom és tanaikat. Mivel kötelem nélkül az életben egy lépést se tehetni ; se az országos, se a magányos ; se a közgyűlési, se a házi ügyekre nézve ; se ha maga tesz az ember valamit ;

se ha mással szövetkezik; s annak valamint teljesítésében minden tisztessége: úgy elhanyagolásában dísztelensége rejlik az életnek. S e tárgy minden bölcsésznek tárgya. Mivel van-e valaki, a ki bölcsésznek merne állítkozni annélkül, hogy valami kötelemtannal ne lépne elő. Hanem vannak némely tanok, melyek a legfőbb jó, és legfőbb rossz meghatározásával minden kötelmet aláásnak. Mivel a ki a legfőbb jóról azt tanítja, hogy az az erénnyel semmi érintkezésben sincsen, s azt önhasznához, nem a tisztességhez méri, az, ha következetes marad, s a természet jóságától olykor le nem győzetik, se barátságos, se jogaz, se bőkezű nem lehet; bajnok pedig, a ki legfőbb rossznak a fájdalmat itéli; vagy mértékletes, a ki legfőbb jónak a gyönyört állítja, teljességgel nem. A miket noha oly világosak, hogy fölöttük vitatkozni szükségtelen, mégis meghánytam egy más helyütt. E tanoknak tehát, ha következetesek akarnak maradni, semmi szavuk se lehet a kötelemtanhoz; s nem is várhatni semmi szilárd, semmi állandó, s magából a természetből folyó kötelemtant, kivévén vagy azoktól, a kik egyedül; vagy azoktól, a kik főleg önmagáért mondják gyakorlandónak a tisztességet. A honnét e tan a stoaiak, akadémiaiak és peripatetikaiak tana; mivel Aristo, Pyrrho és Herill véleménye már rég kifütyültetett. A kiknek mégis volna joguk a kötelemtanhoz hozzá szólani, ha különbséget tevének a tárgyak között, ahhoz rést hagytak volna. Ez egyszer tehát, és e tárgyban főleg a stoaiakat követem, nem hogy értelmezsem őket, hanem hogy, mint szoktam, kedvem és belátásom szerint merítsek forrásaikból, a mennyit, és a mint tetszeni fog. Minthogy tehát ez az egész vita a kötelemtanról leendő, szándékom elsöben is meghatározni: mit értek a kötelemtan alatt? minek elmulasztását Panaetiustól csodálom. Mivel minden értekezettnek, melyet valamely tárgy fölött tűz ki magának az ész, értelemhatározáson kell kezdődnie, hogy tudassék, mi az? a miről szó vagyon.

III. Az egész kötelemtan két részre oszlik: főjótanra; s az élet minden körülményeiben zsinórmértékül vehető szabályokra. A főlebbi rész ilyen kérdéseket foglal magában: tökéletes-e minden kötelemtan? Nem nagyobb-e egyik a másiknál? és hasonlókat. Noha pedig a kötelemtan szabályokból álló fele is része a főjótannak; az még is kevésbé tűnik ki, mivel inkább a közélet rendezésével látszik elfoglalva lenni; s jelen értekezésemnek ez teszi tárgyát. Van azonban a kötelemtan még egy más felosztása is;

mert van szó valami közép-kötelemről is, és tökéletesről is. A tökéleteset, mely a görögöknél *κατορθωμα* nevezük, gondolom, szoros —, ezt meg, mely nálunk *καθηκον*, tág értelemben vett kötelemnék. Értelmök meghatározásában pedig úgy járnak el, hogy a mi észszerűsége alapján, azt tökéletes kötelemnék: a minék pedig, ha egyszer megtörtént, helybenhagyható okát adhatni, közép kötelemnék mondják. Minélfogva a cselekvést három neme előzi Panaetus szerint a tanakodásnak. Mert elsőben is kétlik, hogy e kérdésben forgó tárgy ténynek tisztességes-e, vagy rút? A minék meghatározása gyakran ellenkező véleményekre szaggatja a kedélyeket. Azután meg vagy fürkészik, vagy tanácskoznak fölötte, hogy annak, a min tanakosznak, befolyása hasznos-e, vagy káros az élet kényelmére, kellemére, a vagyonra, a bőségre, a gazdagságra, a hatalomra, mint a magokon és másokon segíthet és eszközeire? Mely tanakodás egészen a haszon érdekében történik. Harmadik nemét pedig a szemre hasznosnak látszó összeütközése a tisztességgel teszi a kételkedésnek. Mert midőn a haszon magához ragadni, a tisztesség pedig visszaédesgetni látszik, maga magával meghasonlik az ész, és habozva fog a gondolkozáshoz. Mely felosztásból — minthogy a felosztás legnagyobb vétke valamit elbagyni — kettő maradt ki. Mert kérdés alá vetetni nem csak az szokott: tisztességes-e valami, vagy rút? hanem az is, hogy a fölrott két tisztességes közül melyik tisztességes? s ismét a fölrott két hasznos közül, melyik hasznosabb? Így a mit ő három részből állónak vélt, öt részre osztandónak találtatik. Elsőben tehát a tisztességesnek, hanem kettős tekintetben, utána ugyan kettős tekintetben a hasznosnak, s végre egybehasonlításuknak kell tárgyalatnia.

IV. Kezdetben minden állatfaj kapott a természettől ösztönt magát, életét, testét védeni; az ártalmasoknak látszókat kerülni, s minden életkelléket, úgymint: élelmet, menhelyet, s más efféléket fölkeresni és megszerezni. Fajzás tekintetéből pedig a nemi ösztön, s a nemzetek bizonyos ápolása közös minden állattal. Hanem az ember abban leginkább különbözik a baromtól, hogy ez csak ahoz alkalmazkodik, a mi jelen és előtte van, igen keveset tudva a multról, vagy jövődőről: az embernek meg, mivel észszel bír, mely által a következményeket látja, az események okait szemléli, azok tovább-, s hogy úgy mondjam előhaladásait ismeri hasonlításokat tesz; a jövőket a jelen eseményekkel függésbe és

kapcsolatba hozza, könnyű az egész élet folyamát átlátnia, s beszereznie megfutására a szükségeseket. Ugyanazon természet kibékítvén az embert a nyelv és életnek társaságban élvezése végett az emberrel az ész által, mindenek előtt különös szeretetet önt beléje a nemzetek iránt; megengedte vele, hogy az embereknek gyülekezeteik és ünnepélyeik legyenek, azokat maga is látogassa, s az e végre szükséges élelmet és mezt nem csak maga, hanem neje, magzatai, s egyéb kedvencei és védendői számára is megszeresse. Mely gond kedvet ad, és eljárásra lelkesít. Leginkább pedig az igaznak kutatása és nyomozgatása fekszik természetben az embernek. A honnét midőn szükséges dolgaink és gondjaink megszűnnek, óhajtunk valamit látni, hallani, tanulni s az elrejtett, vagy bámulatos dolgok tudomását a boldog életre szükségesnek találjuk. A miből önkényt következik, hogy a mi igaz, a mi egyszerű, a mi őszinte, az legjobban egyezik az emberi természettel. Mely igazságkutató hajlam bizonyos elsőség utáni vágygallyal van összekapcsolva, melynél fogva a természettől szép tulajdonokkal megáldott ember a tanítón, vagy oktátón, vagy a közjó végett jog- és törvényszerűleg uralkodón kívül nem örömet engedelmeskedik valakinek; a minék nagylelkűség s emberi dolgok megvetése a következménye. De még az sem utolsó tehetség az emberben, hogy csak ez egyetlen állat tudja, mi a rend, mi az illedelem, s mihez kell tét- és beszédközben tartakozni. A honnét azoknak szépségéről, bájáról, azok részeinek összeállításáról, a mik látásból hatnak az érzékekre, kivüle egy állatnak sincs fogalma. Mely példát az eszes állat a szemekről a lélekre alkalmazván, még nagyobb gondot vél az összeállításra, a szépségre, a rendre az érzelmekben és cselekedetekben fordítandónak. S vigyáz is magára, hogy valami illetlenséget vagy asszonyiasságot el ne kövessen; de még gondolataira és tetteire is, nehogy valamit fajtalanul tegyen vagy gondoljon. Mik az általam keresett tisztosnak, mely azzá-híresztelés nélkül is tisztos, s melyet igazán mondunk, ha senkitől nem dicsértetik is, természeténél fogva dicséretesnek, állandékai és tékei (alkatrészei).

V. Alakját, s hogy úgy mondjam képét, mely ha szemmel látható volna, halálíg magába szeretetté, mint Plato mondja, a bölcseséget, látod ugyan Marcus fiam, a tisztosnak; hanem a tisztos mind négy kútfőnek ered valamelyikéből. Mivel az vagy az

igaznak állításában és az eszélyben; vagy az emberi társadalom támogatásában, a másénak megadásában, a szerződésnek szentségében; vagy a fenséges és győzhetetlen lélek nagyságában és szilárdságában; vagy mind annak, a mi történik és mondatik, rendben és mérsékében, azaz: szerénységben és önmérsékletben áll. Noha pedig e négy egymással kapcsolatban, s úgyszólván egymásba fonódva vagyon; mégis külön kötelemfajok származnak mindegyikből, mint abból, melynek vázlatát elül adtam, s melyben bölcseséget és eszélyt helyezünk, az igaz kutatása és feltalálása; s azon erénynek ez teszi saját földadatát. Mert mennél jobban átlátja valaki mindenben az igazat, s mennél élesebb és sebesebb eszet tanúsít az okok megszemlítésében és fejtésében: annál eszélyesebbnek szokott rendesen tartatni, és bölcsőbbnek. Azért is az igazság ennek mintegy tárgyul szolgál a melylyel foglalkozzék, és anyagul, a melyet feldolgozzék. A többi három erénynek pedig az életszerek előkerítése és megvetése tétetett kötelességül, hogy az emberi társadalom és összeköttetés is fentartassék, s az ön és övéi számára szerzendő javak és hasznok nevelése, de még inkább azok lenézése által a lélekfenség és nagyság is kimutattassék. A rend pedig, és a maga-magávali egyezés, a mérsékelttség, hasonfelekkel együtt azon fajhoz tartoznak, mely az ész működésén kívül külső cselekvényt is igényel. Mivel a tisztességet és illendőséget fentartani az által fogjuk, ha az élet foglalkozásai rendet és mérsékletet viszünk.

II. KÖNYV. I. FEJ. — Hogy a kötelmek, a tisztesekekből, s az erény összes fajaiból mikép származnak, azt, Marcus fiam, úgy hiszem, eléggé megfejtettem az első könyvben. A sor most azon kötelemfajok tárgyalásán van, melyek az életkellékeket, az emberek által használt dolgok bírását, a gazdagságot, a bőséget illetik. A hol kérdésben forogni majd azt mondám: mi hasznos; mi haszontalan; majd mi hasznosabb a hasznosak közül, vagy mi leghasznosabb? A miknek tárgyalásába azonnal belefogok, a mint vállalatomról és vélekedésemről egy két szót előre bocsátandótam. Mert ámbár könyveim nem csak írás-, hanem olvasásvágyat is többekben gerjesztettek: olykor mégis tartok tőle, hogy némely jámbor emberek előtt a bölcsészet neve gyűlöletes, és csodálják, hogy annyi fáradságot és időt fordítok rája. A mi engem illet, nekem, míg a köztársaság azoktól kormányoztaték, a kikre

bizakodott, minden gondom, gondolatom erre vala; mióta pedig mindeneket egy tart hatalmában, és se tekintélynek, se tanácsnak helye nincsen: s mióta végre azon fő emberektől is megfosztattam, a kik a köztársaság támogatásában társaim voltak; se bűnak, mely megemészt, ha ellene nem állok, se tudományos emberhez nem illő kéjdeletnek nem adtam magamat. S vajha maradt volna a köztársaság azon állapotban, a melyben volt, és ne esett volna oly emberek kezébe, a kik a dolgokon nem annyira változtatni, mint azokat felforgatni akarták! Mert elsőben is, mint a köztársaság fennálltakor volt szokásomban, több fáradságot fordítanék a tevésekre, mint az írásra; azután meg írásba se azokat foglalnám, a miket most; hanem mint gyakran tévém, telteinket. Mivel azonban a köztársaságból, a melynek szoktam volt minden gondomat, gondolatomat és fáradságomat szentelni, most már semmi sincs, elhallgattak ama népgyűlési és tanácsdai beszédeim is. Minthogy pedig az ész tétlen nem maradhat, a kellemetlenségektől legkönnyebben szabadulhatni véltem az által, ha visszaszegődöm a bölcsészethez. Ennek tanulmányozásával ifjú koromtól sokat foglalkozván, minekutánna hivatalokat viselni kezdtem, s magamat egészen a közügyekre adtam, bölcsészeti foglalkozásra csak annyi időt szánhattam, a mennyi a közügyektől és barátimtól fenn maradt; ez pedig mind olvasással telvén el, írni nem volt érkezésem.

II. A nagy bajok között mégis megéltem tehát azon jót, hogy írásba foglalhatom azokat, mik honfitársaim előtt kevesebb ismeretesek, tudomásra pedig legméltóbbak. Mivel az istenért! lehet-e valami kívánatosabb, lehet-e valami fölségesebb, embernek jobb emberhez illőbb a bölcseségnél? Minélfogva azok, a kik magokat arra szentelik, bölcsészeknek neveztetnek. S a bölcsészet, ha értelmetezni akarjuk, nem is egyéb a bölcsesség kedvelésénél. A bölcsesség pedig — amint annak értelmét a régiek meghatározták — az isteni és emberi dolgoknak, s az ezeket méhökben hordozó okoknak tudománya. A ki ennek tanulmányozását becsmérli, az, nem tudom, mit fog dicsérendőnek tartani? Mert ha kedvtöltés, és gondoktóli pihenés kerestetik, melyik állja ki a hasonlítást azok törekvésével, a kik mindig kutatnak valamit a mi a jó és boldog élet körébe vág, s azt elősegíti; ha pedig az önmagávali egyezés vétetik tekintetbe, és az erény; akkor a bölcsészet vagy azon tudomány, mely kebelökbe vezet, vagy semmi. Semminek mondani

a legfőbb dolgok tudományát, miután tudomány nélkül a legkisebb sincsen, meggondolatlan beszédű, s a főkben is tétovázó embernek tulajdona. Ha pedig létezik valami erénytan, úgy azt hol fogjuk e tudományon kívül keresni? Hanem ezekről bővebben szólni a bölcsészet ajánlásában szokás; a mit én egy más könyvben teljesíték. E helyütt pedig csak azt kelle kinyilatkoztatnom: hogy miután a közügyek vitelétől megfosztattam, miért fordultam leginkább e tudományághoz. Azonban ellenem kelvén, s pedig tanult, és tudós emberek kelvén ellenem, azzal faggatnak, hogy miután elveimnél fogvást semmit tudhatónak nem tartok, s mégis vitakozom egyebekről is, s jelenleg is a kötelemtan fejtegetésével bajlodom, elég következetesnek látszom-e magamnak. Szeretném, ha ezek előtt elveim eléggé ismeretesek volnának: mivel nem tartozom azok számába, a kiknek az esze mindig tétováz, és soha sem tudja mit kövessen. Mert már micsoda ész, vagy inkább micsoda élet volna ez, ha helye nem csak véleménynek, hanem még életkülönbségnek se volna? A mi megint az én véleményemet illeti, valamint mások kit bizonyosnak, kit bizonytalannak, úgy én tőlök eltérve kit valószínűnek, kit valószínűtlennek tartok. Mi tiltja tehát követnem, a mik előtttem valószínűek: elvetnem, a mik nem azok; s az állítási gögöt kerülve, őrizkednem a vakmerőségtől, mely annyira van a bölcseségtől, mint ég a földtől? Hogy pedig az én felekezetem minden ellen kifog, annak az az oka, hogy a valószínűség csak akkor tetszik ki, ha mind a két fél okai meghatányattak. Hanem ezeket, úgy gondolom, elég gondosan kifejtetem akadémiai könyveimben.

Hogy pedig ebbeli nézeteim, melyek a tieitekkel rokonak, előttem, kedves Ciceróm, ismeretlenek maradjanak, azt mind a mellett sem akartam, hogy azok hasonmásának vezérlete alatt foglalkozol a legrégebb és leghíresebb bölcsészeti rendszer tanulmányozásával, a kiktől e jéles tanok származtak, Cratippnak. Hanem térjünk a fölvelt tárgyhoz.

III. Ötféle útja levén tehát a kötelmek nyomozásának kijelelve, s ketteje a tisztességet és illedelmet; ketteje meg az élet kényelmeit: a bőséget, a hatalmat, a tehetőséget; ötödike pedig az imént mondottaknak, hahogy azok valaha egymással összeütöközni látszanának, helyes megválasztását illetvén, a tisztességét, melyet igazán fejedbe szeretnék verni, megfutottam. A mi pedig

most van tárgyalás alatt, az egy azzal, a mit hasznosnak mondanak. Mely szónak igaz értelmétől, a baira vezetett szokás eltérévén, kicsinyenként oda tévedt, hogy a tisztet a hasznostól különválasztván, olymit állítana tisztnek, a mi nem hasznos, s ismét hasznosnak a mi nem tiszt, minél nagyobb átok az emberi nemet nem is érhetne volna. A főbb tekintélyű bölcsesek azonban elméletileg szoros, és lelkiismeretes különbséget tesznek e három összezavart fogalom között; mivel mindent a mi jogszákos, hasznosnak ítélnék; s viszont jogszákosnak, a mi tiszt. A minek természetes következtése az, hogy a mi tiszt, az egyszersmind hasznos is. A kik ezt felfogni kevesebbé képesek, azok a ravasz és álnok embereket csodáltukban gyakran bölcsestégnek nézik a furfangosságot. Kiket e tévedésből ki kell ragadni és egészen oda bírni, hogy szándékaikban tiszt utak és jogszerű tettek, nem pedig csalárdság és ravaszság által reméljenek boldogulhatni. A mi már most az emberélet védszereit illeti, azok részint lelketlenek, például: arany, ezüst, növények, s más effélék; részint lelkesek, a melyek saját ösztönnel és vágygyal bírnak. Ezek ismét vagy okosak, vagy oktalanok. Oktalanok a lovak, ökrök s egyéb barmok, a méhek, a melyek fáradságának gyümölcse bizonyos használati és eledeli cikkek az embereknek. Az okosak pedig két fajra osztatnak: istenekre és emberekre. Az isteneket kegyelet engeszteli meg és feddhetlenség. Mindjárt az istenek után pedig emberek használhatnak legtöbbet az embereknek. Ugyan ez az ártalmasok és kártékonyak felosztása is. De mivel az istenekről az a hiedelem, hogy nem ártanak, ezeket kivéve, emberek ártanak tartomás szerint legtöbbet az embereknek. Mivel a miket lelketleneknek mondék is, nagyobb részint emberi művek, s velök nem is bírnánk, ha tudomány és kéz nem egyesülne készítésökre, se hasznokat nem vennök, ha emberi segély nem járulna közbe. Mivel emberi segély hozzájárulása nélkül se gyógyítani, se hajózni, se földészkedni, se gabonát vagy más gyümölcsöt letakarítani, vagy eltartani nem lehetne. Szintúgy, ha emberek nem adnák rá magokat, se azokból a mikben bővelkedünk, semmi ki nem vitetnék; se azokból, a mik nélkül szükölködünk, semmi be nem hozatnék; valaminthogy szükségünkre való kő se vágatnék; sem réz, vas, meg arany, meg ezüst, mik egészen elrejtvék, emberi fáradság és kéz nélkül, nem ásatnának.

IV. Hát hajlékokat a hideg megtörésére s a kellemetlen hőség felfogására, hol vett volna kezdetben, vagy honnan pótolta volna később zivatar, földrengés, elavulás miatti összeroskadás esetében az emberi nemzet, ha végettök az emberekhez nem tanult volna folyamodni a közélet? Ide járulnak a csatornák, a vízvezetések, a rétöntözések, a hullámok ellen emelt gátak, a mesterséges kikötők, a melyek emberi segély közbejárulása nélkül létesíthetők nem volnának. A mikből és sok egyéb másból világos, hogy ránk nézve mind azon haszon és gyümölcs, melyet a lelketlenek nyújtanak, el volna veszve, ha emberi kéz és fáradság nem járulna közbe. Hát végre az állatoknak mi gyümölcsöket, vagy hasznokat vehetnők, ha emberek nem nyújtanának hozzá segédkezeket? Mert kétségkívül azok is emberek voltak, a kik legelsőbbben kitalálták, mire lehetne egyik vagy másik barmot használni. S emberek közbejárása nélkül még ma se tudnók azokat se legeltetni, se szelídíteni, se védeni, vagy annak idején gyümölcsüket venni. Ők ölik az ártalmasokat, ők fogják a hasznosokat. Hát a művészetek ezreit, a melyek nélkül élni se lehetne, előhordjam-e? Ki segítene a betegeken, miben lenék kedvöket az egészségesek, mit ennénk, mit vennénk magunkra, ha annyi iparágak nem állnának szolgálatunkra, a melyeknek köszönhetni ama roppant míveltségi különbséget, mely az okos és oktalan állatok között mez és élelem dolgában találtak. Városokat pedig emberi szövetkezés nélkül se építeni se népesíteni nem lehetett volna; abból keletkeztek a törvények, abból a szokások, abból az egyenjogúság, s a meghatározott életrend; a miknek ismét a kedélyek szelídülése, és a szemérem volt következésök; s el lön érve az élet nagyobb biztonsága, valamint az is, hogy a kölcsönös adás és elfogadás, a tehetségek és javak kicserélése minden szűkölködésnek véget vetne közöttünk.

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, MART. 6. 1854.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' számára).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Czuczor, Répicky és Tasner r. és ll. tt. — Egyéb osztályokból: Császár és b. Eötvös József tt. tt. — Bugát, Érdy, Gebhardt, Györy,

Horváth Cyr., Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

CZUCZOR GERGELY rt.

folytatta a magyar hangtan' előadását.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, MART. 9. 1854.

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklele alatt

Jelen Bajza, Balogh, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Györy, Kállay, Kiss K. rr. tt., — Pauler, Repický, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— Az Elnök benyujtván az academiái könyvtár számára „Hunyadiak kora Magyarországon“ című munkája' harmadik kötetét díszpéldányban: kijelentette, hogy valamint az előbbiekből, úgy ebből is ezer kötött példányt tett le eladás végett Emich Gusztáv könyvtáránál az academiá' részére, azon kikötés mellett, hogy e' kötet' jóvedelmének egy hatoda az academiá' öszves pénz-alapjához csatoltatván, a' többi öt hatod tökéssítessék, 's a' tőke' kamatainak fele a' könyvtár' Teleki-osztálya bővítésére fordíttassék, másik fele pedig az első kötettel együtt beadott alapítványlevél' értelme szerint a' magyar történet-tudomány' előmozdítására a' történelmi osztály' rendelkezése alá essék.

— Az Elnök felolvastatta a' budapesti rendészet' főnökének Prottmann József úrnak Pesten m. évi oct. 13. hozzá intézett levelét, mellyben jelenti, miszerint a' cs. kir. helytartó tanácsnak sept. 27. 2857. sz. alatt költ kiadványa szerint a' magyar academiá, további fenállhatásának engedményezése végett, az 1852-ki nov. 26. költ egylettörvénynek hódolva, rendszabásait tekintettel az e' részben kiadott határozatokra, név szerint az idézett egylettörvényre, változtassa meg, 's a' kieszközleendő helybenhagyatás végett, német nyelven, három példányban, terjeszse elő a' rendőrigazgatóságnak. Jelentette továbbá Ő Exja, miszerint e' felszólítás' következtén dec. 30. gróf Károlyi György igazg. és tisz. tagot felkérte, hogy, bizottmányul Kubinyi Ágoston igazg., b. Eötvös József tisz. t., Toldy Ferencz titoknok, Fogarasy János és Horváth Cyrill rr. tt., Wenzel Gusztáv lt. és Tóth Lőrincz pénztárnokot vevén maga mellé, az academiá' rendszabásait átvizsgálta, azokat a' felsőbb kívánathoz idomíttassa, az 1845-ben ajánlott változtatásokra csak annyiban levén tekintettel, a' mennyiben azok magokkal a' rendszabásokkal nem ellenkeznek. Melly bizottmány teendőiben eljárván 's munkálatát beadván, azt ezennel az öszves kis gyűlés' tanácskozása alá bocsátja, azon előleges kérdés mellett: czélszerűnek és üdvösnek tartja-e az ülés, hogy a' felsőbb rendelet' kötelező kívánalmain túl a' tapasztalás' nyomán némely egyéb, magokban különben üdvös, javítások indítványoztassanak, hozzá tevén, hogy az elfogadandó szerkezetet, a' martius' 14-dikére csak e' tárgy' megvitatása végett hirdetett nagy gyűlésen is át kívánja tekintetni; 's végre javaslatképp az igazgató tanács, mint az alapítók' képviselői, elébe terjeszteni. Az ülés az Ő Exja által megfontolásra kitűzött előleges kérdéshez szólván, abban állapodott meg, hogy a' rendszabásoknak az egylettörvényhez és jelen viszonyokhoz felsőbb helyt kötelezőleg kívánt alkalmaztatásán túl csak olly változtatásokat tart tanácsosoknak, mellyek az országosan helyben hagyott Rendszabásokban kitűzött czélok, az ezek' létesítésére vezetö eszközök és formákkal nem ellenkeznek. 'S e' szempontból vevén tárgyalás alá az először egészben, azután pon-

tonként felolvasott bizottmányi munkálatot, azt ezen elvhez képest átbírálta; 's az ekkép módosított Alapszabályi szerkezet-javaslatot azon reményben határozta a' nagy gyűlésnek ajánlani, hogy miután abban a' felsőbb helyt kívánt változtatásokon kívül semmi lényeges, vagy is az intézet' rendeltetését érintő módosítványok nem foglaltatnak, sőt inkább a' régi formák határai közt az 1845-ben készült 's több részben ideiglen élethe léptetett javítások szerint olyanná lön a' szerkezet, melly, míg a' törvényesen kijelelt czélok' elérésére biztosabb zsinórmértéket szab, másfelül a' m. kormány' kívánalmainak is eleget tehet: a' nagy gyűlés is azt magáévá teendi.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, MART. 13. 1854.

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen: Császár tt. — Bajza, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt. — Pauler, Repicky és Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' mart. 9. diki ülésben megállapított alapszabályi szerkezet-javaslatot magában foglaló jegyzőkönyv megerősítettett.

NAGY GYÜLÉS, MART. 14. 1854.

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen: Bajza, Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Jerney, Kállay, Kiss Kár., Nagy János, Tarczy, Vörösmarty rr. tt. — Bertha, Brassai, Csorba, Hunfalvy, Karvasy, Kiss Fer., Mátray, Nendtvich, Pauler, Petényi, Podhradezky, Repicky, Székács, Szőnyi, Tóth, Török János, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— Tárgyaltatt a' kisgyűlési új Alapszabálymunkálat, 's némelly módosításokkal az igazgatósághoz felterjesztetj rendeltetett.

IGAZGATÓSÁGI GYÜLÉS, MART. 18. 1854.

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen: gr. Cziráky János, gr. Dessewffy Emil, Fáy András, gr. Károlyi György, gr. Károlyi István, gr. Keglevich Gábor, Kubinyi Agoston, b. Frónay Albert, gr. Vay Ábrahám igazg. tt. — Toldy Ferencz titoknok, Tóth Lőrincz pénztárnok.

— A' nm. Elnök mindenek előtt az alapszabály-módosítási ügyről értesítvén a' gyűlést, 's a' javaslati munkálatot felolvastatván: miután az, belső czélszerűségét tekintve egyetértőleg helyesnek jelentetett volna ki, de nagyobb változtatások' korszerűsége iránt támadt volna kétség, végre hét voks a' gyakorlatilag hasznos, 's a' fenálló Rendszabások' lényegét, melly az academia' célja és erre kitűzött eszközökben fekszik, nem érintő, sőt egyedül az ügyvitel formáira szorítkozó módosítások mellett nyilatkozott. 'S illy szempontból menvén a' gyűlés újra át az öszves munkálat' egyes szakaszain, a' nagy gyűlés által javasolt szerkezet sok részben módosított, 's ekkép annak felsőbb helyt kívánt fölterjesztése elrendeltetett.

— Következett a' pénztári számadások' megvizsgáltságáról szóló ügyvédi 's a' pénztárnak az új tisztviselőknök történet átadatásáról szóló elnöki tudósítások'

tárgyalása; továbbá az *új alapítványok*' bejelentése, melyek 1. néhai *Borsiczky Dénes* pozsonyi jogtanáré 2000 pftban, ki egyszersmind könyvtára' nagyobb részét az academiának hagyta; 2. néhai *Kovács Károlynak*, gr. Károlyi György' fiai nevelőjének 600 pft hagyományaé; 3. gr. *Teleki József* elnök újabb alapítványáé a' könyvtár' 's a' történeti osztály' részére, t. i. a' „Hunyadiak' kora Magyarországon“ című munkája' példányai, melyek első kötete után ez első évben 104 2/3 frt 8 kr. fizettetett be Emich könyvtáros által. — Végül az alarendelt személyzet' némelly folyamodásai intéztettek el.

KIS GYÜLÉS, MART. 20. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tisz. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: *Érdy, Jerney, Kiss Fer. és Wenzel r. és l. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Bugát, Gebhardt, Györy, Horváth Cyr., Kiss K. rr. tt. — Pauler, Repicky, Tasner, Tóth lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

— Az ülést társalgás nyitotta meg az *Abrudbányán* ujonnan talált *romai tabula ceratákról*, mikre nézve *Wenzel Gusztáv* lt. azon ohajtását fejezte ki, bár azok a' nemzetnek megmentve, a' nemzeti muzeum' tulajdonává lennének, 's először 's mielőbb ez academiában tétetnének közzé, nehogy ez archaeologiai világügyben is nagy pirosságunkra külsők által megelőztessünk, mi saját lassúságunk' következtén már annyiszor megtörtént. Az elnöklő tiszteleti tag erre azon hírel lepte meg az ülést, hogy a' kérdéses tárgyak csakugyan a' nemzeti muzeumban vannak már, de nem kilencz külön táblából, hanem annyi töredékből állanak; 's megígérte hogy azok az academiában fognak megismerttetni. — Ezután *Tasner Antal* lt. a' Somogy megyei *Kupacár'* romjai közt találtató 's onnan szerte szét elhordatni szokott romai feliratos kövek, téglák, régi edények, fegyverdarabok stbre figyelmeztetvén, ezeknél fogva úgy hiuné, hogy ott méltó volna ásásokat tetetni: az elnöklő muzeumi igazgató e' tárgyat felkarolni igéré. — *Kiss Ferencz* lt. Buda városának külön időbeli régi pecsétnyomóit 's a' múlt században Jász-Berényben létezett „*Celva Literatorum*“ nevű egyletét mutatván be; *Wenzel* pedig a' es. kir. titkos házi és ud. levéltárban találtató, régi magyar városoknak, millyenek: Visegrád, Buda, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Bártfa, Kassa, pecséteikkel ellátott okleveleiről emlékeztvén: miknek első Bécsbe rándulása' alkalmával gipszben levétetését igéré; a' napi rendhez térve, ugyan

WENZEL GUSZTÁV lt.

„*Történeti Tanulmányok*“ cím alatti előadásait indította meg, azok' első szakaszával.

KIS GYÜLÉS, MART. 27. 1854.

(A' mathematicai és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tisz. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: *Bugát, Gebhardt, Györy, Kiss Kár. rr. tt. és Petényi lt. — Egyéb osztályokból: Czuczor, Érdy, Horváth Cyr. Jerney rr. tt. — Hunfalvy, Pauler, Tóth, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

KISS KÁROLY ri.

a' várnai ütközetet hadtani szempontból tárgyaló előadását folytatta 's bevégezte, mint itt következik.

A hadjárat.

A Duna volt a' hadászati alapzat; tárgyazata annak Adriano-pel (Drinápol, vagy törökül : Edreneh), a' szultánok' székvárosa már 1361. óta. A' bizanci császár' hadával ott egyesülendő magyar seregek vég feladata volt a' város' falait megvívni, ormaira a' keresztes zászlót kitűzni, és így az alapjában megrendített ozmán' táborszerű birodalmának Európában véget vetni. Drinápoltól a' hadjáratot Gallipolhoz lenne irányzandó, ott a' Hellesponton a' pápa' hajóhadával — az Epiroszból előrenyomulandó Skanderbéggel egyesülve a' szultánt a' görög császár' ázsiai birtokából is kiűzni. Egy hadjáratnál túlfeszített vakmerő követelés, egy hav alatt t. i. azt összerombolni, mit egy századév alatt épített véres hódításaiban a diadalmas félhold. A' hadműködési vonalon — kiindulva Vidinből a' Dunának oguszi medenyéből áttérve az Isker völgyébe, hadászati pontúl Zsófia városa volt kitűzve, innét az Isker' kútforrásainál — Samkovon túl — fel a' Balkán hegyekre, a' Hemosz' gerince volt a' második hadászati pont, honnét a' Dubricza hegykúpot jobbra hagyva, itt a Hemosz délszaki oldalán a' Moricza völgyébe lejutva, a' harmadik hadászati pontúl Philippé-polt leheté venni, innét Adrianopol már csak húsz néhány mérföld. Ha szemügyre vesszük a' földtért, mellyen a' magyar hadnak, hogy a' hadászat' tárgyazatához — t. i. Adrianopolhoz érhessen, elmarsolni kellett volna, következőt vehetünk hadtudományi szempontból földleiratilag észre : Mihelyt átkelünk Vidinnél a' Dunán, Bolgárországnak azon hegyes, 's vizenyekkel gazdag vidékére jutunk, mellyet a' Balkány' (Hemus) nyugatéjszaki ágazatai képeznek. Az egész vidék igen szövevényes, telve akadálylyal, utak most is hiányzanak; történelmünk' korában azoknak híre sem volt. A' Balkány' gerinczéről a' mély völgyek' hosszában a' Dunába zuhanó folyók minden lépten feltartóztatják a' hadat; a' folyók' áthidalása, a' hegyek' meredek lejtéleinek lenyesése időt rabló munkába kerül. Míg Vidintől Zsófiához juthatunk, hat nagyobb folyón és hány jelentéktelenebben kell áthatolnunk : így azon harmincz néhány mérföld, Vidintől t. i. a' Balkány' gerincz-pontjáig, a' hadseregeknek mondhatlan fáradalmaiba kerül. Áttérve,

's megmászva a' Balkány' bérceit, szelidebb, kellemesebb vidék nyílik délszakra előttünk, lejutunk t. i. a' Maritia' medenyébe, e' hajókázható folyó' tágasabb völgyébe, mindenütt a' folyó' mentében a' seregnek kevés akadálylyal kell megküzdenie; had- és élelmi szükségleteit, a' poggyászt vízen szállíthatni a' sereg után. A' Hemusznak délszaki oldalán Drinápolig kevés vizeny fakad, jelentékeny alig három, ezeknek egyike : a' Tondra t. i. mivel Drinápolnál szakad a' Mariczába, akadálynak alig tekinthető. Vidintől a' hadászat' tárgyazatáig, Drinápolig t. i. 70—80 mérföld, vagy 24 napi mars, ha vesződéssel nem kellene a' hadnak megküzdenie; de így a' mint természeti vadonságában áll a' földtér, akkoriban annál inkább állott, majd még egyszer annyi időbe kerül a' hadak' marsa. Minél hosszabb a' hadászati vonal, annál veszélyesebb, annál könnyebben áttörtethető, ha azt stratégiai pontokon erődművekkel, vagy erődfített őrsállomásokkal nem biztosíthatjuk. A' hadászati vonal veszélyben forog továbbá, ha az velünk barátságtalan érzületű, vagy éppen ellenséges tartományon megy át. Már a' tervezett hadászatnak alapzata sem volt eléggé biztosított. Havasalföld közvetlen nem volt magyar birtok : annak akkori vajdái némi függetlenségre vergődtek, és még nagyobbra is törekedtek; ha a' magyar sereget veszély érheté a' harcmezőn, Dragul vajdától, ki személyes ellensége is volt a' Hunyadi-családnak, nem sok ótalmat várhatott, az anyaországtól pedig végkép el lön szakítva. Keveset bízhatott a' hadászat' jobb oldalékán fekvő szerbekben is, azok' fejedelme bár hűséget fogadott a' magyar királynak, barátságot Hunyadinak, halára is volt kötelezve a' magyar nemzet' irányában, de rokona volt a' Cillei grófoknak, a' magyarok', kivált a' Hunyadiak' esküdt ellenségeinek, ki látván a' magyarok' hanyatló csillagát, és el nem mellőzhető előbb 's utóbbi bukását a' byzancezi császároknak, a' győzedelmeskedő, a' mindinkább kiterjedő szultánoknak hizelegni kezdett; tehát szerb oldalról sem mutatkozott különös biztosított bátorság a' megválasztott hadászati vonalra nézve, még kevesebbé benn a' bolgár földön, a' melly jobbadán már a' török' közvetlen birtokában volt, több városaiban, több váraiban ozmán fegyveres nép örködött.

A' tervezett hadászati vonalnak tehát hátrányai csakhamar szembeötök 's érezhetőek is lőnek.

A' Szegegnél táborozó 15 ezrenyi haddal october' 1-ső nap-

ján átkelt Ulászló király a' Dunán, a' sereg jobbadán lovasságból állott, gyalog kevés, többnyire Cesarini' keresztesei. Ágyuja kevés volt a' hadseregnek, bár majd század éve már, hogy az európai seregeknél létezett a' tüzérség, annak művészlete, úgy szólván mégis bölesőjében volt; történelmünk' korában a' magyar királyoknak tábori lövege kevés volt, a' várakban már valamivel több. — Így meg lön kezdve már nagyon is öszre forduló évszakban, a' minden elégséges segédletek nélküli legkalandozóbb hadjárat, egy olly politikai csínytenynyel, melyet az életben csak az erősebbnek, ennek is csak a' sikerülés' esetében bocsát meg a' hadi történezet; egy rögtönzött hadjárat, mely a' várnai csatával már be lön végezve, még pedig elég szomorúan, elég gyászosan, mert az előbbi években olly sok vérontással szerzett nyeremények mind elvesztek, az olly dicsőn kivívott győzelmek' babékoszorúi elhervadtanak. Tömérdek lom követte a' hadsereget — kétezer szekérnél több vitt csak élelmi készletet, már ezekhez mennyi ló volt szükség, mennyi a' harcosok alá, miután a' sereg jobbadán lovasságból állott. Ennyi lónak mennyi zab, mennyi széna!

Vidinhez érve mind inkább átlátta a' király múlt évi tapasztalásból is okulva, mennyi vesződséggel van egybekötve a' meredek bérczhegyeken átvonulása jobbadán lovasságból szerkezett seregnek, ide tudva azt is, hogy a' hegyek közt élelmi tárgyokban a' hiány nem olly könnyen pótolható, mint a' nyílt vidékben — miszerint a' számos szekérszék miatt, a' mit pedig a' hadsereg nem nélkülözhetett, a' kitűzött hadászati vonalon a' Hémosz hegyeségen át egyenest Drinápolhoz nyomulni — ha nem volna is tán lehetetlen — de az ott láb elé gördülendő sok akadály annyira feltartóztatná marsútjában a' sereget, hogy az mire Drinápolhoz érne, a' tél kezdetét vehetné, 's mi könnyen Murad szultán is visszatérhetne Ázsiából, magával tetemes harczert hozandó, a' mit pedig mindenkép megelőzni legnyomatékosb feladata volt a' harczias működésnek. Megváltoztatott tehát a' mozgalmi tervben a' hadászati vonal, de a' tárgyzat' pontja t. i. Drinápol megmaradt. Futár küldetett Erdélybe Hunyadihoz, hogy önnét seregének marsútját Nikápolnak irányozná, ott a' királylyal egyesülendő. Hátározattá lön t. i. a' Duna' jobb partján levonulva a' Hémoszt megkerülni, a' Fekete-tenger' mellékére jutni, hol a' szövetséges fejedelmek' tengeri erejével találkozni reménysége volt a' királynak.

Tekintsük meg a' tért, a' melyre a' magyar hadászat oly rögtön áttétetett.

A' Duna párhuzamban foly keletnek a' Balkány' hegyvonallával, a' 15—23 mérföldnyi szélességű köztér mindenütt hegyes völgyes, nagyobb kisebb a' Dunába szakadó folyók által átszaggatott szövevényes vidék. Hadászati pontokul' szolgált a' Duna' folytában *Nikápol*, *Ruscuk* itt eltérve a' Dunától, Rasgradnál át Aklom folyón, *Oglu-Bazardsik*, itt megkerülve a' Hémosznak a' tengerre hajló ágazatait, továbbá *Várna*, *Janopol*, itt áthágva a' Strandsa hegylánczolatot, a' *Tondza völgyébe Drinápolhoz*. E' hadászati vonal' hossza 110—120 mérföld : 30 napi marsút. Jóval hosszabb az előbbeninél, de nem oly vesződséges; a' Duna' folytat' követve 45 mérföldnyire nagy előnnyel is bírt, habár 10 nagyobb folyón kellett átkelni, melyeknek torkolatai a' Dunához közel szélesek, mocsárosak is. Biztosítékot az elsőnél nagyobbat ugyan nem nyújtott, mert az egész hosszában Várnáig bolgár földön ment. Baloldálékban a' Dunántúl Havasalföld a' szilaj Dragul vajda alatt, mint már említők. Várnán túl a' hadjárat Trácia' földére menne át, a' biztosíték arra felé még kevesebb, mert a' szultánok' székvárosához mi közelebb, annál sűrűbben feküdtek a' török városok, gyéribben a keresztyénekéi.

Stratégiai szempontból véve az egész hadászati terv subpositumokra volt alapítva, mire pedig a' hadvezérnek számítani általában nem lehet. A' magyar had minél továbbra vonult a' hazától, annál inkább veszélyeztetve volt állása, annál inkább elszigetelve volt, kitéve minden események' viszontagságainak. A' nyeremény illyes hadjáratokban, távol t. i. az anyaországtól, jobbára bizonytalan, a' bekövetkezhető balesetben pedig a' sereg' tönkre jutása bizonyos. Hunyadinak táborozásai az aldunai tartományokban mind illyesek voltak. A' legdicőbb győzelmeknek mi sikere sem volt, minden bevégzett hadjáratot ismét csak ott kellett kezdeni jövő évben is, hol az kezdetét vette; mert a' sikert a' magyar álladalom' érdekével azonosítani nem lehetett, a' vazal fejedelmek 's vajdák kevés alárendeltségben, még kevesebb együttüggésben voltak a' magyarok' királyával. Egy elvesztett ütközettel pedig el volt vesztve végkép a' hadsereg is, mert támasztartalékra az illy hűbéres fejedelemségekben számítani nem lehetett, sőt mindig az ellenkező eset következett be: tanúsítja ezt a' nikápoli, a' rigó-

mezei, a' várnai ütközetek' sorsa. Az illy elszigetelt táborozás' sorsa a' hadi történelemben majd mindig szomorú következetű volt, még az újabb időkben is, mint p. o. XII. Károly svéd királyé Péter czár ellen, a' francia köztársaságé Egyiptomban, Napoleoné Moszkva ellen, még a' hatalmas Albioné is Éjszakamerikában. Mi sors vár az orosz hadseregre a' Duna' partján most? vagy mi sorsa leend az angol-francia hadnak Bolgárországban? aláírva még nincs.

Nikápolnál csatlakozott a' király' seregéhez Hunyadi. Erdélyből magával hozott 5000 válogatott harczust. Dragul a' havasalföldi vajda is megjelent a' király' táborában, hódolatát Ulászlónak megteendő, de csupa kénytelenségből, mert ő Hunyadinak nem volt barátja, országában átyonuló hada Hunyadinak sok kihágásokat követett el. Dragul e' miatt igen ingerült volt a' magyarok ellen, fegyveres erővel kísérté azoknak lépteit, míg csak a' Dunán át nem keltek. — Nikápoli táborában hadi tanácsot tartott a' király a' hadjárat' tovább folytatása tárgyában. Dragul is meg lön híva. Ez nyíltan megmondá, hogy a' királynak ezen harczias vállalata, a' sereg' csekély számát tekintve, sikeretlen leend, veszedelmes is, miután olly kevés, hogy a' szultán egy vadászatra is többet szokott magával vinni. Dragul komolyan inté a' királyt, térne vissza seregével, jó szerencsére mitsem számolhat, miután Murádon egy öreg román asszony megjövendölte volt, miszerint ez évben a' keresztyének csúf kudarcot fognak vallani a' szultán' irányában. Dragul és Hunyadi közt a' tanácskozás' folytában szóvita támadott. Hunyadi a' vajdát hűtlenséggel vádolá, mert ígéretét nem teljesítve katonaság nélkül jött a' király' táborába. — Hunyadinak imez és hasonló több szemrehányásiért felbőszülve Dragul kardot rántott, de azonnal a' király' parancsára elfogattatott, és csak egy nagy öszveg pénzzel járulva a' hadi költséghez, és azon szentül fogadott ígéret' következtében bocsáttatott szabadon, miszerint saját fiát 4000 harczossal mielőbb a' király' seregéhez küldendi, miután maga személyesen a' hadjáratban részt venni semmikép sem akart, Nikápolból eltávozott, egy pár szép paripát hagyott ajándokban a' királynak.

A' sereg tovább folytatta menetét. Hunyadi 3000 válogatott magyarral és egy csapat oláhval az elővéden volt mindig, a' nagy sereg' biztosított útfjáról, biztosított éjjeli táborállásáról ő gon-

doskodott. Nikápolig minden összeütközés nélkül ért el a' magyar sereg, de ezentúl voltak itt 's ott apróbb csatái. A' nikápoli bég csak távolról követte a' magyar hadat, egyes elmaradozókat eleresipdesett.

Ulászló király a' Fekete-tenger' partjához érve nyilatkozatában formászerint hadat üzent a' szultánnak, inté a' törököket, kiket e' tartományok' bitorlóinak nevezett, hagyjanak fel a' keresztyének' zaklatásaival, és figyelmezteté Szumán, Maborasz, Pitrecz, Várna és Galata' mozlem lakosait, hogy biztos kíséret mellett hagyják el lakhelyeiket, költözzenek ki Gallipolin át Ázsiába. Több erődített város' muhamedán lakosai engedelmeskedtek, szabad költözést nyertek, a' magyarok elől eltávoznak. De *Petrecz* ellenszegült, *Szumán* is, két magas sziklavár, a' Szumén szük völgyében hármás magas falzat, mély árkok, meredek szirtek által elegendőn védve. Nem könnyű feladat volt ime sziklavarakat rohammal bevenni, de azokat a' magyar had mögött megvívatlanul hagyni veszedelmes volt: elhatározottat tehát azoknak minden áron elfoglalása. Vitézül ellentállt a' két erőd' őrsége; de a' keresztyének' túlnyomó ereje, hasonló hősies elszántsága győzött a' bátor makacsságon, a' két vár megvívott. A' lengyel harczosok lovaiokról leszállva vívták meg Szumánt és Petreczet, amannak kapuja' feltörésénél Tarnov János lengyel vezér két sebet kapott, az utóbbinak falaira pedig Bobricz Lesko tüzte fel a' keresztes zászlót, sok száz török veszté életét, sok — a' várakban elzárt — keresztyén rabszolga szabadított meg.

A' Petrecz melléki magyar táborba igen aggasztó hírek érkeztek, ú. m. a' Helleszpontban történt szerencsétlen esetek, az ottani gyalázatos tettei a' velencei hajós kapitányoknak, a' szerb fejedelem' hűtlen árulása, és a' görög császár' gyáva tevékenytlensége.

Most már mindenki meggyőződhetett a' hadjárat' alaptalanságáról; most még idő, 's alkalom is volt egy gyors visszavonulás által a' könnyen sejdíthetett valószínű veszélyt elmellőzni. De legyen bár, miszerint vagy a' hallott híreket túlságosnak hitték, vagy a' király, és a' fővezére Hunyadi János saját harczerájökben, mult hadias szerencsájökben nagyon is bíztak; elég az hozzá, hogy sem a' fiatal király, sem Hunyadi meg nem rendült, és így az előbbre nyomulás elhatározottat.

Várnához ért a keresztyén had, a nélkül hogy a török mozgalmakról elhatározott tudomást nyert volna a király. Várna felszóllíttatott a feladásra, de az őrség — mint Petreczben és Szumánban, ellenszegült, azonnal megrohanták a magyarok a várat, meg a környék váradait is, mind a király hatalmába került, a török őrség lekonzultatott, a városba magyar őrség szállott.

Az egész hosszú hadászati vonalon egy stratégiai ponton sem maradt őrség, de Várnában olyast hagyni Hunyadi szükségnek tartotta, alkalmasint a szárnyaló hírek ötét is vigyázóbbá tették, némi aggodalmak támadtak benne. Várnától délszakra fordulva a tengerparton megindult a magyar sereg, marsa irányát Drinápol felé vette. A Fekete-tengerbe ömlő *Kamsik* folyó torkolatánál török hajókra akadtak, Murád szultán azokat már a múlt év hadjáratából még az idén is az okból hagyott a folyóban, hogy azokat, ha a fegyverszünet nem jöhetne létre, a Dunához vitethesse, hadműködéseiben a dunamelléki tartományokban használandókat. Ulászló király parancsára a hajók — számra 28 — felgyújtattak. Az itteni táborállásban az előtt csak szárnyallott, valószínűnek alig hitt hírek teljes mértékben valóknak mutatkoztak: a pápa admirálja tudósítja a királyt a megtörténteokről, a szétküldött száguldó csapatok is bizonyos megtörtént tényekről hoztak jelentéseket.

*Skanderbég*től írásban jött a tudósítás, hogy elmaradásának oka lenne *Brankovics és szerbei*, kik útját állották, a király seregével mind addig nem egyesülhet, míg azok hadain át nem törhetné. *Brankovics* György t. i. Hunyadira bosszankodott, mivel ez zálogul elfoglalva tartott meg néhány várat 's vidéket azért, mert a fejedelem személyesen a hadjáratban megjelenni vonakodott, maga iránt ez által gyanút gerjesztett. Bosszujában a magyar ügynek másképp nem árthatott, mint ha az Epirosz fejedelmének útját állja: a Prisztina és Prokopia közti szorost tehát, nevezetesen Fehér zárkónél, vigyázattal annyira elzárta, hogy *Skanderbég* egy tapot sem mozdulhatott. Onnét írt a királynak. E' kellemetlen tartalmú hírek különbözőleg hatottak Hunyadira 's a többi hadvezérekre. Hunyadi tántoríthatlanságában meg nem rendült ugyan, de méltán megütközött azon, mennyire hiúsulhatnak szétoszlott reményvel a legjobban kiszámított tervek is. Rumeliába messzebb behatni annál kevesebb tanácsos volt már, mert a görög hadak

közeledéséről sem érkeztek hírek, Thessaliának fejedelmi helytartójától *Therices*től csak annyi, hogy még mindig csak készülöben volna : így maradt Ulászló' szép, derék, de kicsiny serege az ellenség' földén elszigetelve, az anyaországgal épen mi közléssel sem kapcsolatban többé, kitéve minden balra fordulható közbeeséseknek. A' hadvezért illy esetekben nem saját személyének veszélyben forgása teszi aggodóvává, mert in ultima analysi személyében csak egy egyéni élet van érdekelve, mellynek vége előbb utóbb csak bekövetkezik; de aggodóvává teszi őt azon hadsereg' sorsa, mellyet az álladalom vezérsége alá bízott, mellynek fenmaradásától, vagy tönkre veretésétől függ egy ország' végromlása, vagy boldogulása, sok annyi millió' sorsa, mennyiből hazájának népessége áll. *Illy szorongató körülményekben, lelki jelenséget el nem veszteni férflas, rüka erély; illy erélylyel bírt Hunyadi.*

A' keresztyén táborban a' szultán' közeledése nyugtalanító ingerültséget idézett elé. A' hadvezérek meggyőződtek az iránt, hogy a' hátravonulás — a' török seregnek Franki melletti táborállása' következtében — a' várnamelléki stratégiai szorongón át, a' Hémosz hegy' alja, és a' Fekete-tenger' martja között t. i. még a' hosszasabb kerülő utakon sem lehetséges többé. Három lehető vállalat között volt csak a' választás. Az első : *Setét éjjel illanra elindulni, és erőszakolt marsban útat nyerni, miszerint a' várnai öböl kikötőjébe a' töröknél sokkal előbb lehessen elérni, hová a' szállító hajók elrendelendők volnának*, de hol venni a' hajót, annyi fegyveres nép, ló, máha' tovaszállítására? miután a' Kamdsik folyó' torkolatában elfoglalt török gályákat is elégettette a' király, mintha ez által útját akarta volna állni a' netalán megfélemletteknek az ellillanásra. Második : *Várnába zárkozni, és a' szekérvárak mögé vonulni, 's magokat ott mind addig védelmezni, míg a' keresztyén hajóhad megmentésökre a' kikötőbe meg nem érkezendik.* E' nézet mellett vívott a' tanácsban leginkább *Caesarini* cardinál, a' harcspárt' hatalmas agitatora Szegeden. De Várna nem volt elég tágas a' keresztyén hadsereg' elfogadására, vagy a' szekérvárak elegendő, 's állandó biztosítást nem nyújtanak ellenséges megtámadások' irányában. Nem volt annyi élelemszer, miszerint több napig embert 's lovat táplálni lehetett volna, és szabad volt-e reményleni, hogy azon hajóhad, mellyet egy erősebb szélvihar, vagy

a' szultán' aranya képes volt a' Helleszpontban elszéleszteni, ismét egyesülten a' várnai öbölbe vitorlázhasson? A' harmadik végre: *az ütközet' merénylete.* Ennek remélhető szerencsés eredményére lehetett csak valamit építeni, *dicsőségesebb is volt a' két elsőnél, egy olly keresztyén hadsereghez méltóbb is, a' mellynek egy király a' vezére, egy Hunyadi a' rendezője.*

Ez utolsó javaslat, támogatva a' győzni szokott, félni nem — bátorlelkű Hunyadi által, végre csakugyan a' király' haditanácsában elfogadtatott.

A' király, miután czombján a' múlt év' hadjáratában nyert nyíllövés okozta — jól be nem gyógyult — sebzés fájdalmas daganatot idézett elé, akadályozva lőn a' csata' rendezésében tettelegességet venni, átruházta hatalmát Hunyadi Jánosra.

Más nap táborában veszteglett a' keresztyén sereg, de ott megmaradni, és csatarendbe állani, az ütközetet elfogadni, a' helyszíne' nem alkalmatosságát tekintve, tanácsos nem volt, azért is harmad nappal visszavonult, némileg támaszpontjához: *Várnához.*

Szólottunk eddig a' magyar hadsereg' kalandszerű hadjáratairól Várnáig. Minek előtte az ott megtörtént véres drama' függönyét föllebbentenők, szóljunk Murád szultánról, szóljunk tetteiről, minekelőtte seregét Várnához vezette.

Tudjuk azt a' történelmi előzményekből, hogy Murád bízva a' szegedi békekötésben, bízva a' király' 's Hunyadi eskütételében, a' kis-ázsiai lázangók' legyőzésére egész harczerével a' helyszínére sietett. A' pártos Karaman pasa kellemetlenül lepetett meg a' szultánnak személyes megjelenésén, a' magyarokkal foglalkozni hitte őt messze messze Ázsiától a' Duna' mellékén, és íme most mint a' villám előtte termett, maga előtt terjesztve hírét a' szegedi békekötésnek, több apró csatákban győzött is már a' lázadók ellen, zsibbasztá erejüket, 's egymásban bizalmukat megrendítette, kik egy eldöntő ütközetet mindig mellőztek, de a' mellynek pedig mi hamarébb bekövetkeznie, vagy magukat megálázva a' szultán' kegyelmébe ajánlani kellett.

Karaman és társai megtudva a' szegedi békekötést, megtudva a' szultán' egész harczeréjének Ázsiában megjelenését, ügyeket elveszítettnek tekintették, magok-megadási ajánlatokat némelly föltételek alatt nyújtottak át a' szultánnak. Murád előbb mitsem akart a' föltételekről tudni, de miután megtudta volna a'

béke' felbomlását, meg azt is : hogy Ulászló a' hadjáratot már meg is kezdette, kegyelmesebbnek mutatkozott a' lázadók' irányában ; hiszen Karaman pasa' neje , nővére volt a' szultánnak.

Hogy pedig szabad kezet nyerjen a' tovább teendőkre nézve, és egész seregével szabadon rendelkezessen, kegyelmébe fogadta a' pártosokat, azoknak harczosait is maga mellé vette ; így megfosztá azokat egy részről a' lehetségtől ellene újra fellázadni, más részről saját seregének is számát szaporítá. Csakhamar felszedé táborát, bosszúval szívében a' hűtelen eskütörők ellen, europai tartományainak megmentésére sietett.

Megerőltetett marsban Helleszpont' partjára ért. Itt útját állotta a' keresztyén egyesült számos hajóhad ; 128 jól fölfegyverzett gálya őrzötte a' Bosport , őrzötte a' Dardanellákat. A' szultánnak pedig egy csónakja sem volt. Dúlt mérgében a' felbőszült szultán, öngyilkossággal szándékozott már éltének véget vetni. De egyszerre felderült csillaga, mert vagy a' több nap tartott kemény vihar szétszórta a' keresztyén hajókat, vagy Murad' aranyai által megvesztegetvék az admirálok, elhagyták állomásaikat, 's így a' szultánnak alkalmá nyílt az átkelésre a' lehető intézkedéseket tenni. Ez ugyan még nem igen segített volna az ozmán sereg' felakadott helyzetén, ha a' szultánnak nem sikerült a' genuai és velencei szállító hajók' kapitányait megvesztegetni, kik is 40,000 törököt fejenként 1 byzanczi aranyért Gallipolinál áthordtak a' Dardanellán. *'S így néhány pénzsovár olasz kapitánynak egyetlen egy éj' homályában elkövelett aljassága eldöntőleg hatott több századokon át a' török uralom' megalapítására Európában.*

Mihelyt Murad szultánnak sikerült a' lehetségesnek sem hitt átkelést olly gyorsan létre hozni, ügye' igazságába vetett bizalma visszatért, vissza vállalatainak erélyessége is. A' Dardanellák' nyugati partján, azonnal magához rendelé szierte táborozó hadait, egyesülten azokkal az enoszi öbölbe szakadó Maricza folyó' völgyébe sietett, hogy annak jobb 's bal partját elfoglalva Drinápolhoz felnyomulhasson (az enoszi öböl Drinápoltól 13 mérföld); mert értesítve Ión Brankovics, hihető Dragul által is, a' magyar hadsereg' harc működésének tervezetéről, a' haderő' esekély létszámáról ; azért legelőbbre is székvárosának, mint a' magyar hadászat' tárgyzatának mególtalmazásáról gondoskodott. A' szultán e' mozgalmával a' magyar, és a' nétalán Skanderbégtől hozandó

hadak közé vetette magát, egyesüléseket meggátlandó, más részről pedig a' gyáva bizáncziaiakat végkép elrémítette; ezek csendesen hon maradtak, Ulászló királyt a' harc' színén meg nem jelenésokról, 's annak okairól még nem is tudósították. Drinápolban tudta meg a' szultán, miszerint Vidinnél megváltoztatta a' király hadászati vonalát, 's Nikápol ellen irányozná hadainak marsát: ebből azt hitte, hogy Ulászló az említett várostól délszakra fordulva az Ozma folyó' völgyén át fogand a' Hémosz' gerinczére felhágni, 's onnét legközelebb vonalon a' Tondza völgyén le Drinápolhoz ereszkedni, e' vonalon akarta a' szultán a' királyt megelőzni. Drinápoltól tehát felsietett a' Tondza völgyén fel Hémosz' bérceire. Sok ezer tevé és öszvér vitte a' sereg után a' hadi készletet, 's élelmi szükségletet. E' pontra érve nagy előnyt nyert a' török sereg, mert innét kezdve mindig úrkodhatott a' magyarok' hadászati vonalán. Murád eddig e' hadévben a' szerencse által pártolva, a' Hémosz' bérceiről gyors megerőltetéssel ugyancsak az Ozma' völgyén leereszkedett, a' magyar sereget a' Duna' mellékén elbizakodott gondatlan mozgalmaiban igyekezett jobb oldalán meglepni, de midőn ő november' első napjaiban Nikápolhoz ért, a' magyar tábor már onnét eltávozott lejjebb a' Duna' partján, a' tenger felé marsát irányzandó. Itt tudta meg tökéletesen Murád a' magyar sereg' hadászati vonalának irányzatát. Drinápol többé nem féltette, azért is mindenütt követve a' magyar hadak' nyomát, mellyek hátmögük iránt mi elővigyázattal sem voltak, leste az első alkalmat, mellyben biztos eredménnyel nyakukra törhessen. Ebből következtethetni tehát: mikép volt képes *Sírasís* bei, a' nikápoli basa *Mehemed'* fia, a' tova vonuló magyar seregtől az elmaradozott vasas lovasokat elfogdosni, Murádhöz küldözgetni. *Sírasís* bei' csapata előhada volt a' szultán' seregének, az' leplezte el apró harcvolásaival az ozmán sereg' zömének mozgalmait; Hunyadi pedig mindig azt hitte, miszerint csak a' fiatal bei' maroknyi népe volna a' sereg mögött, annak jelentéktelen ingerkedéseivel mitsem gondolt, tán még szerette is, mert a' fegyelmi szabályhoz nem szokott újabb katonái, tartva az elmaradozásban a' bei' horgára kerüléstől, mars közben inkább a' zászlók alatt maradtak. Ebből következtethetni továbbá: mikép történheték, hogy az ozmán sereg Várnánál egészen a' magyar hadak mögé kerülhetett, 's ott a' kedvező állodásba helyezhette magát.

Murád szultán jól ismerte a' király' seregének minden viszonyait, szervezetét, számerejét, a' mely az övénel sokkal csekélyebb volt; mindezt tudva elhatározá: azt a' török birtokba minél beljebb eresztetni, hogy az így minden segédleteitől annál megszűbb essék, 's ott meglámadni azt, hol annak győzelmétől a' keresztényekre nézve kevés eredményt, balesetétől pedig tökélyes tönkre verettetését lehetett várni. Murad' és pasáinak stratégiai számításai jobbak voltak Hunyadiéinál, mert ezek elvesztették minden alaposságukat, mihelyt átszakítva lőn a' hadászati vonal: így egészen semmivé téve a' hátrálati menedék. A' mely hadsereg pedig nélkülözni kénytelen ezeket, képletileg szólva — a' levegőben csügg, ha szárnyai ott fen nem tarthatják, bukása nyaktörő.

Várnához visszavonulva, vagy inkább éjszaknyugat felől az oda közeledő török ellen nyomulva, a' keresztény sereg szerencsésen átkelve a' Paravidi folyón, Várna' vidékére ért november' 9-dikén.

Hunyadi előtt nem maradhatott titokban, hogy a' török haderő hatszorta meghaladja a' magyar sereg' számát, ez okból a' túlszárnyalástól, a' mi mindig nagy veszélyt idézhet elé, méltán tarthatott. Ezt szemelőtt tartva, jobbadán lovasságból állott hadseregét (a' Duna' partjáig hozott nehéz lövegei — nem követhetvők azok a' hadsereg' gyors menetét — a' vesződéséges úton hátra maradtak), és kevés gyalogságát következőleg állítá fel. (*Lásd a' terrvrajzot*). Várna völgye volt kiszemelve az ütközetre, falvak, szántóföldek és szőlőkertekkel volt az átszőve. Éj- és délszoknak a' Hémosz' hegyeinek erre lenyuló ágazatai által körítve.

4) A' csatarend' balszárnyát képezte 5 zászlóalj szerb, oláh és erdélyi had. 5000 főnyi lehete. A' hegy' alján elnyúló divini mocsáros tóhoz támaszkodva. Legszélül álltak a' szerbek, derék hadedzett férfiak, fejedelmök' kétséges viseletében nem osztozók — mert nem mindig ugyanaz az uralkodó' érdeke a' nép' érdekével, — amazt nem ritkán dynasticus viszonyok, szerződési kötelezettségek stb kötik, a' népeket más egyebek, — hivei maradtak a' magyar ügynek, Hunyadi hitt bennök, a' legjelentékenyebb örsöt vitézségükre bízta. Ezen szárny' nagyobb biztosítása végett — bár ha a' földtér' minőségéhez mérve czélszerűen is volt az felállítva — az oldalagos völgyek lehetőleg járhatatlannokká té-

tettek. A' szerbek mellett állottak az erdélyiek, és az oláhok. Vezérök volt *Dragul* vajda' fia, kire erősen reáparancsolt atyja vakmerő vállalatokba nem bocsátkozni.

2) A' sereg' derekán állott: a' királyi 1-ső magyar bandérium a' fekete zászló alatt. E' mellett a' *Rozgony* egri püspök' bandériuma.

3) A' balszárnyon legszélül a' hegyaljhoz támasztva álltak *Cesarini* cardinál' keresztesei, beljebb az egriekkel kapcsolatban álltak a' horvát hadak *Thallócz* Frankó bán' vezérlete alatt.

4) A' bal szárny és a' haderék közti kapcsolat' fentartására az első harczadban (Treffen) készen állott még egy csapat oláh lovasság; utasítása volt a' körülményekhez képest gyors lovaikon oda robogni, hol veszély mutatkoznék, de minden esetre Hunyadi' parancsát bevárni.

A' most említett hadak a' tervrajzban E. F. G. H. I. K. jegyben láthatók, képezték a' keresztyén hadsereg' első harczadát.

A' második harczadban állott, hátra felé meghosszabbítva az első, és ennek tartalékául és segítségéül:

5) A' nagyvárad püspök *Arabi János*' bandériuma sz. László' zászlaja alatt.

6) A' királyi 2-dik magyar bandérium.

7) A' lengyel hadak *Tarnov János*, és *Bobrich Leskó*' vezérsege alatt. Feladatuk ezeknek a' veszélybe keveredhető kereszteseknek segítségükre lenni.

A' második harczadban álló hadak a' tervrajzban L. M. K. betűkkel vannak jeelve.

A' második harczadnál valamivel hátrább, ennek balszárnya' hosszabbításául állt a' király' (a' rajzban O.) nem több mint 500 főnyi erős, kiválogatott lengyel harczosokból szervezett őrhada, itt volt egy magyar osztály is, sz. György' zászlaja alatt tartotta ezt *Báthori István*. Mind a' két harczad lovasságból állott.

A' gyalogság O. P. szekéryárakba volt felosztva a' csatarend' jobb és bal szárnyán, az egyik Várna' irányában a' hegyek' alján, a' második a' diveni mocsár' partján. Rendeltetésök volt, ha a' csata szerencsétlenül ütne ki, a' visszavert hadaknak ótalomba vétele, és a' sebesültek' elfogadása's ápolása.

A' szultán is megérkezett a' csata' színhelyére négyezer lépésnyi távlatra a' magyar állodástól, hadait ő is csatarendbe

állítá. Okulva a' múlt hadév' balesetei által, előbbrelátó lett. Csatarendje majd mindenben hasonlított az 1396-ban történt nikápoli ütközet' csatarendéhez : nagy tömegekben, 's három harczádban állítá fel 125 ezerre rugó tömérdek seregét, november' 9. és 10. közti éjjel, 's azonnal a' janicsárok' állandóságának és poggyász' elgátonyozásához fogtak.

Az 1-ső harczád' három csoportozatában, begörbedő félkört alakítva (A.), álltak az ázsiai lovashadak *Turakhan bej'* vezérlete alatt, jobb szárnyával a' nyugatról lenyúló hegyek' aljához támaszkodva, a' bal szárny pedig a' Makropolis felé lehajló hegy' magasságain.

A' 2-dik harczád' (B.) szinte három csoportozatában az elsőhöz hasonló alakban állott a' rumeliai (európai) lovasság, *Karadsa bej'* vezérlete alatt, az első harczád' állandóságánál emelkedettebb helyzetben. Ennek jobb szárnya jóval túlszárnyalta az 1-ső harczád' jobb szárnyát.

A' 3-dik harczádot (C.) képezték tartalékul a' janicsárok hatalmas paizsokkal, szúróvágó dárdákkal, íjászok voltak többen, néhánynak volt hosszú kanóczpuskája is. A' janicsárok közt volt maga a' szultán is. Ezen harczád spanyol tövissel ellátott gátornyál, árokkal környezett védállásban volt a' két első harczád' dereka mögött. Leghátul voltak (D.) szinte elgátonyozva — mint hamarjában lehetett — a' teherhordó tevék, öszvérek és poggyászszekerek.

Tekintsünk szét a' két ellenes hadak' állandóságain : első pillanatra láthatjuk, hogy a' magyaroké rosszul volt választva, alkalmasint a' sürgetős körülmények' követelésétől kényszerítve választá azt a' magyar hadvezér. A' tér, mellyen a' keresztény sereg állandóságba vergődött, létszámával bár némi arányban állott is, — mert tágasabb tért illy kicsiny haddal elfoglalni bajos volt volna; de a' hadak' mozgalmi tehetőségét tekintve, mégis nagyon összehasonlított volt az, a' diveni tó' mocsárjai, és Fekete-tengert szegélyző hegység' dél-estszakra nyúló alja közti tér t. i. alig 5000 lépésnyi tágas. Az állandóság' legveszélyesebb hátrányát azonban a' Paravidi folyó tette, mert ez a' magyar állandóság' hossza mögött volt, a' bekövetkezhető balesetben elzárta a' hátrálali vonalat, és a' csatavesztett hadakat a' győztes tömegestül részint a' tenger' öblébe, részint a' diveni mocsárrokba szoríthatta. Maga Várna is

alkalmasint a' sereg' csekély számereje miatt örsítlenül maradt, támpontúl fel nem használtott. Hunyadi czélszerűbben teszi, ha vissza nem tér addig Várnához — kivált ha reménysége csak némileg is volt, hogy a' keresztyén hajóhad a' Pontus Euxinusba vitorlázhat mégis, neki segítő erőt hozandó, — míg csak a' flotta a' várnai öbölben horgonyt nem vetett, maradt volna addig a' Paravidi és Kamdsik folyó között könnyen elgátonyozható állodásban; mert a' tengerpart' hosszában, minekutána Drinápol török hatalomban volt, Byzanzhoz vonulni abszolút lehetetlen ugyan nem, de annak kivánt eredménye valószínűtlen volt. Várnánál — tekintve az ellenség' állodásait — a' szerepek egészen ki voltak cserélve, a' szultán t. i. a' magyarok' hadászati 's így hátrálati vonalát foglalta el, a' Duna vidéke, honnét a' magyarok jöttek, merre térniek kellett, hahogy hazafelé húzódnának, a' török sereg mögött volt. Egyedül a' mart' hosszában a' Fekete-tenger mellett Mangalia felé volt még egy nyitott keskeny út, de azon átszorongani az ellenség' közelében, állodásának baloldalékán több volt mint veszélyes.

Az ozmán sereg' állodása jól volt választva : Várna' vidéke' dombozatain tudniillik, a' honnét a' keresztyén hadak' állodásán tökélyesen úrkodott, hátmöge nyílt volt, biztos is, szétverettetés' esetében feltartóztatlanúl hátrálhatott minden irányban a' Hemosz' völgyeibe. Hunyadi jól felfogta azonban szorongatott helyzetét, nem tekintve seregének csekély számát, nem a' török állodása' előnyeit, támadólag lépett fel annyiban, miszerint ő visszatérve Kamdsik' mellékéről, a' Várnához közeledő török ellen előbbre nyomult; imponálni akart ő így, megelőzni az ellenséget minden mozgalmaiban, mert ha ő nem támadja a' törököt, megtámadja ez őt, 's tömérdek erejével elnyomja, elkerülhetlenül veszve van így. Ellenben ha rohamjai sikerülnek, a' mihez, ismerve hadainak lelkületét, személyes bátorságát harczosainak, némi reménysége lehetett : azért is tudva Vegetius' mondatát : *In omni autem proelio non tam multitudo et virtus indocta, quam ars et exercitium solent praestare victoriam.*

November 10. egy órával napviradta előtt, miután a' magyar száguldók a' török táborban némi mozgalmakat veltek volna észre — riadalt fuvatott Hunyadi, néhány pillanat alatt nyeregben volt az egész sereg, vezénylő szavára előre mozdult, az örsitendő

pontokat elfoglalandó, de ezen rövid előrenyomulás után vesztég állást parancsolt a' fővezér, mert minekutána az ozmán sereg magát egészen rendbe szedte volna, az is előre mozdult, 's a' két ellenfélt elválasztó halmozatokra nyomult. Az elindulás előtt nem hiányzottak elremítő jelek is, így p. o. a' hirtelen nyugatról támadott szélvihar a' magyar zászlókat összeszaggatá, tartóik' kezéből kisodrá, csak a' sz. György zászlaja maradt meg épen; továbbá a' királyi apród' kezéből kiesett az ezüst sisak, midőn azt épen a' királynak átnyújtá. A' balitéletektől nem ment kedélyeket felizgatá ez, és visszaemlékezteté az aggódókat a' sz. Domokos napi rémítő földingásra, mely Szegeden 's környékén ép akkor olly rémülést okozott, midőn a' király' nyilatkozatával a' 10 évre kötött fegyverszünetet megtörte.

A' keresztyén hadsereg' jobb szárnya volt az állodás' gyenge oldala. *Turakhan* bei tehát ez oldalon akart betörni a' magyar állodásba, és jobbra lekanyarodva hegylejtéleiről, a' magyar sereget jobb oldalékába sujtani, és a' diveni mocsárok felé lesodrani; dő ő is észrevette a' magyarok' mozgalmát, seregestül megállt, 's így mind a' két fél várta a' viradót, hogy aztán eldobassék az élet 's halál' kockája annyi ezrek élte, és sorsa felett.

Végre csakugyan meg kellett kezdeni az eldöntő viadalt, két nemzet' jövődjéről véresen határozandót. Dob és tárogatók' harsogása, a' lovak' szilaj fölnyerítése, a' harcosok' ujongatása előzte meg az összeesapást.

Turakhan folytatta megkezdett, de pillanatra megállott, támadását; 15000 rumeliai lovas rohant a' keresztyének' jobb szárnyára, az ozmánok távolban kezdék meg a' rohamiránlást; mire a' lassan, komoly tartással és zárkozott sorokkal előre mozduló magyarokhoz értek, erősen pihegték a' törökök lovai, soraik is bomladozottak voltak. — E' pillanatban jelt ad Hunyadi az ellenrohanó iramlásra, a' harczedett horvátok élükön a' derék Frankóban és a' rendületlen egierek olly villámsebességgel törtek az ázsiai lovasságra, hogy annak hatezernyi előcsapata csakhamar széljelveretett 's eltűnt a' csatatérről. A' bánnak szerencséjére még jókor sikerült a' megfutamlott törököket üzőbe venni törekedő horvátjait megállítani, sikerült ez az egi püspöknek is, mert az ázsiai lovasság' főosztálya a' csatatéren termett, megrohanta azonnal a' horvátokat, vissza is verte, de a' bán legjobb rendben hátrált, és

a' völgyben a' kereszties tartalék ótalma alatt új rohanyt rendezett, a' völgybe vigyázatlanúl leiramlott ázsiaiakat a' cselállásban oldalt volt keresztiesek, a' horvátok és az egriek egyesült erővel újra megtámadják, 's tökéletesen szétverik, és hátra futamítják.

Ezek voltak első motszanai a' magyarok' jobb szárnyán történt csatáknak, diadalmasak voltak azok, mert még némi taktikai együlthatás kapcsolatban tartotta az osztályokat, némi fegyelmi szabály csakhamar rendre igazította a' bomladozókat. *Hunyadi ezután a' sereg' bal szárnyára nyargalt, mivel ott is mozgalmak mutatkoztak.*

Kezdetét vette most a' második motszanat, mely már kezdetben is szerencsétlen volt, kártékony hatása el sem maradhatott.

A' győző magyarok az első diadalnak igéző ösztönében vérszemet kaptak, a' megfutamodott ázsiaiak' üldözésére iramlottak, mi több, a' nagyváradi banderiumból is, a' második harcadból többen, Hunyadi' nyilvános parancsa ellenére, előretörnek, az ozmánok' üldözésében az egriekkel részt vesznek, messze-messze hagyják ezek hátuk mögött a' csatarendet. Velük Rozgonyi Simon is, a' hadász püspök.

Az üzök azonban csakhamar az ozmánok' második harcára bukkantak, és itt olly nagy erő törte meg az úgyis a' roham közben szétbontakozott sorokat, hogy néhány percz alatt szétverettek, elgázoltattak. Az egri püspök kevesed magával egészen elszakadt a' harczolóktól, a' hegyeken át Makropolis felé futott, onnét tért vissza este a' szekérvárba.

Vég veszély érte volna már itt a' kereszttyének' jobb szárnyát, ha a' horvát bán az engedelmességhez szokott horvátjait rendbe nem hozhatja, csak ezek' ótalma alatt csoportosulhattak némileg össze a' szétveretett egriek, 's nagyváradiak 's a' keresztiesek.

A' győzelmes anatóliaiak most már az úgyis meggyengült magyar szárnynak további megtámadását, végképi eltírását tűzték ki megújított rohamlásuk' céljául. Túlnyomó erővel tömegesül nyomultak előre, minden ellenállást összerombolók, 's a' magyarok' második harcadi vonalához jutva megütköztek ott a' vitéz lengyelekkel, és a' királyi 2-dik banderiummal. Kemény 's irgalmatlan tusa támadt itt, de a' túlnyomó 's untalan nagyobbodó sokaság győzött a' bátor de kicsiny ellenálló erön, 's így az egész

jobb szárnyat, a' sereg' derekát, a' tartalék hadakat a' szekérvár' ótalma alá menekülni kényszerítették.

A' lengyelek' vesztése igen nagy volt, maga *Bobritz Leskó* is számtalan sebeinek terhe alatt kiadá hős lelkét.

A' csata' második motszanata be lön végezve a' magyar hadnak tetemes vesztésével.— A' harmadik motszanat az anatóliaiaknak elkövetett hibájával kezdődött és vesztéségekkel is végződött. A' helyett t. i. hogy ők a' részint megfutamodott magyar jobb szárnyat újra meg újra ismétlődő támadással egészen tönkreverni törekedtek volna, részint túlnyomóságuknál fogvást egy merész jobbra kanyarodás által a' keresztények' bal szárnyát is megtámadták volna, és pedig alig lehete kétséges győzedelmök az elharapódzni kezdődő rémülésben, prédavágyból a' jobb szárny' szekérvárait rohantak, de itt zavarba keverődtek, 's megadták az árát. Hunyadi t. i. a' sereg' balszárnyát elhagyva, a' jobbnak segítségére villámgyorsasággal sietett, magával hozta az oláhokat, magával a' királyi 1-ső bandériumot is a' fekete zászló alatt, oldalban 's hátul megrohanja a' szekérvár' megtámadásával elfoglalt törököket. Az összeütközés iszonyú lett, rövid, de elhatározó. A' magyarok a' második csatamotszanatban megveretett osztagai is időt nyertek, alkalmat is a' magok' rendbeszedésére, az oláhokkal és a' fekete zászlósokkal egyesülésre. Hunyadinak e' taktikai merénye tökélyesen sikerült, az ázsiai hadak egészen tönkre veretvén, a' harc' színéről egészen eltűntek. Cesarini keresztesei, *Thalóczi Frankó* bán' horvátai, kik leginkább zaklatva valának, meg lettek mentve, meg lettek mentve a' szekérvárak is, 's az ozmán' első harczada egészen megsemmítve.

Hunyadinak e' most említett diadalmában *Ulászló* király is részt vett, mindenütt a' vezér mellett harczolt, néha el-elkapatva fiatal hevétől, a' nyilvános veszélytől, most is már alig lehete visszatartóztatni.

A' csatának harmadik motszanatához tartoznak a' sereg' bal szárnyán ez időben történt összecsapások.

Midőn t. i. *Hunyadi* az oláhokat és a' fekete bandériumot az első harczadból maga mellé vette, hogy a' megvert jobb szárnynak segédelmet villessen, a' nagyvárad püspököt bandériumával azon meghagyással az első harczadba állítja, hogy onnét, hacsak meg nem támadatnék, egy tappot se mozduljon.

De a' püspök látván Hunyadinak fennemlített győzelmét, látta miként osztoznak ott többen a' fővezér' dicsőségében; hallotta hogy az egri püspök már részt vett a' csatában; ő sem akart többé visszamaradni, nem gondolt bandériumának csekély számával, az ozmán sereg' jobb szárnyát minden tétovázás nélkül megtámadja, de csakhamar a' nagy erő körülfogja őt 's elnyomja végkép. Most már a' püspök futásban keres menedéket, 's míg harczosai kitürve állhatatosan csatáznak, a' püspök a' divini mocsárba szoríttatik 's ott fül. — Ekkor tért meg Hunyadi az ázsiai hadak' üldözéséből, de az oláh hadak nem voltak többé vele, ezek elkapatva a' győzelem' vonzó erejétől, kötelességök' elfelejtése mellett semmit sem hederítettek a' fővezérnek utánok küldött rendeleteire, fellovagolva a' hegy' oldalaira zsákmányszerzési vágyból tova nyargaltak.

Hunyadi tehát kénytelen lön összeszedni itt 's ott oldala mellett néhány csapatokat, jobb szárnyának pillanatnyi diadalmán örülve, de nem kevésbé gyötrő sejtelmeket is a' még jövő iránt szívében érezve, a' nagyváradi bandérium és szerb hadak' segédelmére sietett. Ismét megkérte a' királyt: maradna a' középponti tartalékban, gyűjtse ott zászlója alá az elszéledett harczosokat, hogy aztán egyesült erővel támadhassák meg a' szultánt janicsár őrhadai közepett.

A' szent László' dandárja szeretett fővezérének személyes megjelenésével új bátorságot nyert, és megújult a' csata esoda vitézséggel. Az ázsiai hadak' itt küzdött osztályai is visszaverettek, üzőbe vétettek. Így lett bevégezve, ismét dicsőséggel az ütközet' harmadik motszanata is.

Hunyadiról teljes valósággal föltehetjük, miszerint hadvezéri lángeszénél fogvást kivívott eddigi győzelme után, felhasználva az egész török első harczadnak tönkre veretéséből az ozmán hadakra ható káros befolyást, ebből származott elrémülést 's elkedvetlenülést, rögtön minden tétovázás nélkül az ozmán második harczadnak megtámadására lép át. Ezt akarhatta Hunyadi, ezt akarta is, mert minden intézkedéseiből kitűnedezik az, de sem elég tartalék hada, és egyéb harci segédletekkel sem rendelkezhetett a' körülmények' szigorú követelése szerint. Az általános közvetlen engedelmességhez, a' vas akaratú fegyelelmhez nem szokott szilaj hadakat akkoriban össze- és együtt-tartani

könnyü nem volt, sőt majdnem lehetetlen, azok majd minden harczesetekben a' rendetlenül megfutamodott ellenséget szinte rendetlen iramlásban szokták üldözöbe venni. E' balság megesik most a' legújabb kor' harczaiban is, pedig most rakásra halmozott haditörvények, írva nem írva, szabályozzák a' katonaeletet; annál inkább 's gyakrabban megesett az történelmünk' korában. Az olly rendbomlott üldözésből csak apródonként, gyéren, és igen kifáradva tért vissza a' harc' fia, ha mégis visszatért. Így történt Várnánál is az ütközet' harmadik motszanata után.

Rendbeszedte ugyan a' visszatéröket *Hunyadi*, de azoknak szükségkép pihenniök is kellett, minekelötte azokat új összeütkezésre vezényleni lehetne.

Fájdalommal, nem kis aggodalommal kellett a' fővezérnek tapasztalnia, hogy a' nevezetes napnak legdrágább perzei felhasználatlanul egymás után elvesznek. Látott ugyan itt 's ott nagyobb kisebb csoportokat a' csatatérre visszahullámozni, de bosszankodására az oláhokat nem, sőt hírül hozták: hogy azok a' török poggyásztáborra rohantak, 's ott irtalmatlanul rablanak.

Bárha a' királyi sereg mindeddig győzelmes volt is, de helyzete mind a' mellett legkevésbé sem volt kedvezőbb, mert harczolni még tovább is kellett, miután a' török' mozgalmából következtetni teljes bizonyossággal lehetett, miszerint a' szultán még koránt sem akar hátrálni, sőt inkább az ütközetet megújítani készült; miért is ne, midön ő hadainak még két harmadával rendelkezhetett; a' keresztyén hadaknak ellenben már minden osztályai részt vettek a' véres munkában; 's több vagy kevesebb veszteséget szenvedett mindegyik. De Hunyadi nem volt azok közül, kiket a' nyilvános veszély elrettent, megsibbaszt tevékenységében, ötet lelkiületében a' veszély még inkább edzette, felvillanyozta. Újra intézkedett tehát a' megújítandó harc' felett: megkérte a' királyt, testőrhadával vesztég maradjon, hogy ő így egyesülten a' szerkévárak' őrzetével a' harc'ba bonyolódott hadaknak hátvédelmül, tartalékül, szóval menhelyül minden pillanatban kész legyen. Ez intézkedés után gyűlöt harsogtak a' kürtök, egyesíté, rendezé a' csapatokat, a' vezérlöket kiszemelé, utasításokat osztott, végre indult fuvatott, és személyesen vezérlé az ellenség' második harczadának megtámadására a' kicsiny, de bátor 's elszánt magyar hadat.

Bekövetkezett most a' szomorú drámának negyedik motszanata. Összettközött legnagyobb elkeseredéssel a' két had. A' török megboszulni vágyott az ázsiai had' kudarczát, bebizonyítani az európai spáhik' elhírvült vitézségét, — a' magyar pedig megvédeni 's tetőzni e' nap' dicsőségét, veszteni — ha kell — ha isten is úgy akarja, életet és csatát, de becsületet nem.

Soká bizonytalan volt a' csata' eredménye; de midőn az európai spáhik' vezére a' vitéz Karadsa bej halva esett le lováról, megrémült a' megingatott spáhiság, kantárt fordított az egész vonal, egyik osztag a' másikat magával ragadta, megfutamodott, jobbra 's balra hagyva a' janicsárok' táborállítását.

Mint már az első harczad végkép eltűnt a' csata' színteréről, eltűnt a' második is, — de a' megfutamodottak' tova kergetésébe ismét bebocsálkoztak a' győzők, magokkal ragadták magát Hunyadit is, ki őket visszaterelni igyekezett, de sikerellenül: elhagyták a' csatatért, hol nem maradt senki más mint a' király testőrhadaival, oldalt a' szekérvárak, szemközt távol tőle Murad szultán janicsár őrhada közt.

Dicsőséggel be lőn végezve a' csata' negyedik motszanata is, csoda viadallal, hogy annál gyászosabb véget érjen az utolsó csapás a' következő ötödikben.

Már alkonyodni kezdett. A' csataszomjas fiatal fejedelem felizgatva a' szinte csatára vágyódó lengyel őrhada által, hihető, irigylve is hadvezérének e' napon több ízben szerzett babérkoszorúit, elhatározá az ütközet' napját személyes közbelépésével azzal bevégzeni, miszerint kicsiny, de válogatott lengyel őrhadaival, és a' sz. György magyar zászlóaljjal a' legalább is 15000-nyi janicsárokat széttiporhassa, 's így a' sz. György' zászlójára a' babérkoszorúk' legdicsőbbikét feltűzhesse. A' fejedelemhez illő — mondák ösztönzői — hogy ő egy fejedelemmel vívjon meg, Hunyadi vajda csak pasák ellen harczolt, harczoljon a' király a' nagy szultán ellen — ama hajnali szélvihar letépe minden zászlót, csak a' királyét, a' sz. György' zászlót nem, az vidoran lobogott a' legnagyobb viharban, jelt adva, miszerint ma a' királyé a' legnagyobb dicsőség.

Murád minden lovasságától végkép elhagyatva, már készülöben volt a' csatatért szinte elhagyni, midőn egy mellette álló pasa látván Ulászlónak közeledő maroknyi csapatát, megragadá a'

szultán' lova' kantárszárát, sőt elődeinek hírnevére emlékeztetve, maradásra kényszeríté. A' szultán megmaradt, elszántan nyugodtan bevárta *Ulászló* király' rohamát.

A' szultán' megrémülését látták a' janicsárok, most azok' felbátorítására, feltüzelésére olly eszközökhöz kellett nyúlni, mellyek hatásukat el nem hibázhatják; azért is *Murád* az esküvel erősített, de megszegett békeokiratát a' magyar királynak, ki velök most megütközni készül, dzsidára felszúrta hordalá szét a' janicsárok' sorai közt a' felbőszült dervisek által, kik *Alláh'* igazságához fenszóval fohászokdtek, annak a' hitszegők' megbüntetésére isteni bosszuját kérve.

E' pillanatban a' janicsárok' harczvonala előtt termett a' király, megrohanta az árkokon kívül örködő csapatokat, széljel verte azokat; de a' szultán' táborát környező tövises gátonyok visszatartóztatták a' merénylett csapást, a' nyilak' zápora közt azt bárdokkal bevagdálni nem lehetett. A' királyi őrhad, velök *Ulászló*, sebes iramlással tehát átugratott ugyan az árkon, de ezzel köztök az összetartó rend felbomlott, mert több ló visszahorkant az akadálytól, több pedig az árokba bukott lovasával együtt. A' janicsárok tömött csoportban hatalmas pajzsokkal védve a' hátrább álló — sűrűn nyilazó — ijászokat, rendületlenül fogadják a' vakmerő rohanókat. Most ismét sok ember, sok ló veszett el, de ez el nem rémité a' bajnok fejedelmet, a' legsűrűbb csoportba vág, utána a' lengyel had, mellette sz. *György'* zászlóalja, *Bátori'* kezében a' magasan lobogó zászló. — A' harczban megöszült janicsárokat bámulat, rettegés fogja el, ingadoznak már. A' király fenszóval párviadalra szólítja a' szultánt, 's vakmerőn az őt környező csoport közé rohan. E' kevert kézi tusa közt ketté hasítja egy bárdcsapás a' király' lova' fejét; a' lovával lebukott királyt csakhamar megnyomják a' janicsárok. A' hevesen harczoló őrhad csak akkor vette észre a' király' elestét, midőn annak levágott feje egy hosszú rúdú dzsida' högyén vérzett már. Eliszonyodott az őrhad, de mitsem tágitott. Most már csak a' királyi hullát igyekezett az undokítástól megmenteni, mellyet a' janicsárok a' szultán elé hurczoltak. A' király' teste mellett rakásra hullott a' halmi elszánt félisteni csapat — befedte mint szemfödél őket, a' leszúrt *Bátori'* kezéből kiesett sz. *György'* lobogója. Többen történelemíróink közül megszabadultnak mondják *Bátorit* a' sz. *György'*

zászlójával, csak azért, hogy később a' szekérvárakban konczol-
tassék össze. Ez állítás aligha valószínű. Ő bent volt a' janicsár
táborban a' király mellett a' legsűrűbb csoport közt, helye ott
volt a' királyi zászlótartónak, ott is kellett neki elesni : mikép is
menekülhetett volna ki onnét, honnan senki meg nem menekült,
menekülni senki nem akarhatott, nem is vágyódott.

Hunyadi most kevesed magával tért vissza a' csatatérre,
csodálkozására a' királyt állodásában nem találta többé — csata-
zajt hallott a' már jól elsötétedett estén a' török táborállás felől,
sejdtette azonnal a' bekövetkezett veszélyt. Az oláhok szinte ek-
kor érkeztek meg gazdag zsákmánnyal rakodtan a' szekérvá-
rakhöz ; tőlök hallá körülményesebben : mi történt, de a' király'
sorsáról bizonyost még sem tudhatott. Az oláhokat mindenkép reá
akarta bírni majd fenyegetőzve, majd szép szóval — követnék
őt a' király' megmentésére, de az oláh nép látta : milly egyedül
volna a' fővezér majd minden sereg nélkül, reá mit sem hallga-
tott, sőt összeszedve a' sátorfákat, a' tengerpart' hosszában a'
mindinkább bekövetkezett sötétségben hona felé elrohogott.

A' király- 's őrhadának kardra hányatása után az elárkolt
táborból kirohantak a' janicsárok, a' csatatérre visszahullámzó ma-
gyarokat megtámadandók. Ezen támadásnak Hunyadi szétbomlott
maroknyi hadával többé ellent nem állhatott ; megtört szívvel, le-
vert lélekkel tehát ő is kevesed magával, a' merre az oláhok el-
illantanak, lovagolt az árva haza felé, mert egyedül csak azon az
úton lehetett még, kisebb csoportokban az éj' homályában megme-
nekülni. Hihető, a' szekérvárakkal közlötte távozását, utasítást is
küldött azoknak, miszerint intézzék el mihamarább a' szerencsét-
len csatatérről elvonulásukat ; hihető, tette ezt ; ha nem tette vol-
na, nagyon hibázott, — de rendeletét a' szekérvárak aligha vet-
ték, mert helyben maradtak.

Murád az éj' sötétében nem bátorkodott a' szekérvárakhoz
közelíteni, nem mertek a' janicsárok sem. A' spáhik' kergetésé-
ből visszatért kisebb csapatok oda zárkoztak, Hunyadit ott bevá-
randók, a' szekérvárak is intézkedés' hiányában, és setét éjben
menekvésükre mi készülletet sem tettek, híret a' király' sorsának
hallhatták ugyan, de mivel a' törökök őket meg nem támadták,
bátorságban hitték magokat, viradóra halasztották a' körülmények
szerint teendőket.

A' szultán azonban már hajnalodás előtt szemügyre véteté a' szekérváratokat, és midőn azokban semmi zaj sem volt észrevehető, a' kémlők azokat vagy egészen elhagyatváknak hitték, vagy az oda menekvőket a' legnagyobb gondatlanságban mélyen elalvóknak. E' jelentésre a' szultán megparancsolta a' szekérváratok megtámadását is, a' mellyek csakhamar, tüzet hányva közéjük, a' török kézbe kerültek, bár ha azokat az ott örökdő kevés gyalogság életre 's halálra védelmezte is. Dühökben mindenkit kardra hánytak ott a' janicsárok; itt öletett meg *Cesarini* cardinál, itt *Rozgony Simon* az egri püspök, itt *Perényi Miklós*, *Lábatlan Gergely*, és mások az előbbkelő családok' tagjai közül.

Igen kevésnek sikerült az egész csatatért elfoglalt ozmán tömegeken áttörhetni. Többen a' menekültek közül részint Macedonián, részint Bulgárián át Skanderbéghhez Albániába mentek, hol őket Epirosz' vitéz fejedelme vendégszeretettel, barátságos részvétellel fogadta.

Murád szultán' vesztesége nagy volt, a' törökök maguk 50,000-re teszik azt. A Thrákiába és Romániába szétfutott spáhik a' várnai ütközet' elvesztét szerte híresztelték, mi legnagyobb zavart idézett elő a' török birtokban, Drinápolban már többen készületeket tettek az elfutamodásra; annál nagyobb volt későbbben az öröm, midőn t. i. az ellenkező hírek a' szultán' nagy győzedelmét szerte hirdették. *De így nem szeretne ismét győzni*: maga megvallá a' szultán, látva a' csatamezőn elhullott népeinek halmazát.

Ámbár a' szultán a' szertesztét futott keresztyéneket, lovaság' hiányában nem üldözhetette: de azért mégis végkép felbomlott a' magyar sereg. 10000-nél többnek elvesztét gyászolták a' hazában, és túl a' Karpatokon Lengyelországban. Azok mind a' harcban vagy elhullottak, vagy fogságba estek, sokat a' földnépe vert agyon, vagy a' zordon téli időben bujdosás közben éhen szomjan veszték el a' Balkány' vadon hegyei közt. Hunyadi majd csaknem egyedül ért a' Dunához, hogy ott személyes ellenségének — Dragul vajdának — fogságába essék.

Az ütközet' elvesztésének okául *Dlugoss* és *Aeneas Silvius* történetírók Hunyadit vádolják, *mintha ő gyávaságból futott volna el a' csatamezőről*. De ezen vád *csupa alacsony rágalom*, meg-

czáfolja azt a' hős' egész élte' folyama , megczáfolják a' várnai ütközet' eseményei. Mellette szólnak a' történetirók' hitelesebbel, közöttük többen ugyancsak egykorúak a' várnai ütközettel. Hősünk személyesen küzdött mindenütt , a' hol tán magas tisztsége nem is követelte. A' szerencsétlenség' okát nem Hunyadi' személyességében kell tehát keresnünk.

Sokan a' történetirók' közül a' fiatal király' féktelen harcziás vágyának , és a' lengyelek' bőrükbe nem férő hetvenkedéseinek tulajdonítják a' bajt. Sokan az oláh hadak' zsákmányvágyából történt helytelen elillanásuknak. Én ezt mind mellesleges okoknak tartom , a' főbb indokot másban találom.

Politikai és stratégiai szempontból el volt vesztve az ütközet már akkor, midőn a' külföld' üres ígéreteire támaszkodva olly csekély harczoló erővel olly messze a' hontól, tüzték ki a' király' tanácsában az ellenség' megtámadását ; már akkor, midőn a' hadsereg alapzata' vonalát, a' Dunát, elhagyta, már akkor, midőn nem törődve azon : vajjon mi lehetséges az ellenség' részéről is, mitsem tudva a' szultán' mozgalmairól, vaktában mindig lejjebb-lejjebb nyomult a' hadsereg egész a' Fekete-tengerig ; már akkor, midőn a' nélkül, hogy minden bizonynyal valószínű volt volna a' külhatalmak' flottájának a' várnai öbölben megjelenése , a' csatátért ott , a' hol volt , választották , az ütközetet ott el is fogadták. Ha már politikai és stratégiai nézetből hibáztak őseink, taktikailag szükség volt volna a' hibát helyre hozni. Hiba volt már az , hogy majd minden gyalogság nélkül történt a' hadjárat , kivált olly hegyes völgyes , erdős országban , mint a' Balkány' zord 's vadon vidéke , a' hol gyalogság nélkül mire sem mehetni , a' számos lovasság csak akadályozza a' sereg' gyorsabb feltartóztatás nélküli mozgékonyosságát. A' szerencsétlenség' legnagyobb oka már magában a' hadseregben volt. Nem hiányzott abban ugyan a' vitéz bátorság , nem hiányzott a' harczolható képesség sem. Hiszen kezében volt Hunyadinak két ízben már a' győzelem ; de bezzeg hiányzott a' seregben a' nélkülözhetlen hadi fegy , nem volt , mi összetartotta volna a' hadakat az ütközet' legnyomatékosabb perczeiben , akkor t. i. midőn két ízben a' török lovasság megfutmodva eltűnt végkép a' csataterőről.

A' megvert ellenség' üzöbe vétele — az igaz — lényegesen elősegíti a' kivívott győzelem' tökéletességét ; lehetővé teszi , hogy

azt, minél jobban csak lehet, az eredményre nézve felhasználni tudhassuk; de az üzésnek, mint mindennek a' világon, megvan az aránylagos mértéke, — ha túllép azon, túlságos lesz, a' *túlságosság pedig árt akármí ügynek is*. Az ellenség' kergetésekor p. o. tekintelbe kell venni annak az elvesztett ütközet-okozta morális állapotát; a' földtér' minőségét, hol az üldözés történendik; tekintelbe kell venni, mi ügyességgel képes az üldöztetett fél a' helyiségeket hasznára fordítani; minő a' földnép' érzülete, a' merre az ellenfél megfutamodott; van-e még közel, vagy távol le nem győzött hadosztaga, 's minő erőben, az ellenségnek? minő arányban áll a' győztesek' ereje a' legyőzöttek' számához? mi hévvel történik az üzés; meddig, és mi messze tartson az? stb. Mind ennek nagy befolyása van a' kergetés' sikeres eredményére, a' minek tehát nem csak a' megfutamodottak' bátor kergetésében, hanem annak kiszámításában is kell állania: mi haszon háromolthatik, mi balság következhetik az ellenség' üldöztetéséből: azért ennek is, mint mindennek a' taktikai működésekben, elővigyázattal, és némi szabályzattal kell megtörtennie. A' lovas csatákban ugyan az üldözéskori merészebb utániramlás' lényegében szükséges ugyan, és kevésbé veszélyes; mert a' megvert ellenség' lovas osztagai nem olly könnyen szedhetik rendbe ismét magokat, ha mindig nyakukon vagyunk, és képtelenek is a' felbomlott rendből ellenállható helyzetbe magokat átalakítani. Ez mind igaz — szinte igaz az is, hogy a' megvert lovasságnak pillanatnyi nyugtot sem kell engedni; a' kergető lovasság nincs is annyira kitéve a' veszélynek, mert szükség' esetében az is szétbontakozhatik és szerte szaladhat; de a' lovas kergetést sem szabad mégis igen messzire vinni, nem szabad, kivált mikor még meg nem vert lovas, vagy gyalog osztagai az ellenségnek — kivált ha közel — fegyverben állnak; nem is szükség azt a' lovasság' egész tömegével tenni, mert példát számtalant mutathat elé a' hadi történelem, hogy egy csekély csapat lovasság is — erélylyel és eszesen vezetve — képes üzőbe venni a' magánál hatszorta számosabb megfutamodott lovas osztagot is; végre nem lehet azt tenni minden tartalék, minden oldalékos elővigyázat nélkül.

Ha Hunyadi képes volt volna az ütközet' harmadik mottószatában már, az ázsiai ozmán lovasságot azon rendbomlott gomolyban, mellyben az visszairamlott, a' második harczadban álló

spáhikra tolni: ez által ezeket is rendellenségbe hozhatta, és már ekkor a' csatáról elriaszthatta volna. Vagy ha már elszalasztotta az anatóliaiakat, hagyta volna azokat néhány kisebb osztagok által üzőbe venni, és lovas erejének nagyobb tömegével rontott volna a' második harczadra. De az illy hatásos mozgalmat harczadainak egyesült rohamával — azonban elegendő tartalékhadat hagyva hátra — vihette volna csak végbe. Az ütközetekben, kivált a' lovas összecsapásokban, az egymás utáni részletes harczolások mi célra sem vezetnek. Már az első roham történetjék tehát tömegben, 's mindent maga előtt eltipró határozottsággal. A' harczok' első perczei szoknak elhatározó befolyással lenni, azokat kell tehát legcélszerűbben felhasználni tudni. Már az első kedvező pillanat el volt mulasztva Várnánál, mit pedig felhasználni nem volt volna nehéz, mert midőn az első harczadból az ázsiai lovasok nyugatnak tartva szélfutottak: szabadon maradt a' tér az európai spáhik előtt, de ezek helyökből meg nem mozdultak, jele, miszerint maguktartásában meg voltak rendítve, mert másképp mi könnyű volt volna nekik erejük' túlnyomóságában a' magyar második harczadban még visszamaradott osztályokat megtámadni, 's tönkre is verni. Az első kedvező pillanat tehát felhasználatlanul röppent el, úgy röppent el a' második is, midőn t. i. az európai spáhik is megvertvén, eltűntek a' csatáról. Hunyadi 's hadai ismét az előbbi balságba estek, pedig helyesebben teszik t. i. ha futni hagyják a' megrémült spáhikat, merre csak szemök lát, a' kettős egymásra következő győzelem által felizgatott hadait vezette volna rögtön a' janicsár tábor' megrohamlására. Ott is megrémülve volt mindenki, midőn még maga a' szultán is már futni szándékozott. De a' hadak ismét üldözőbe keveredtek, iramlásukkal még a' fővezért is magukkal ragadták; nem csoda tehát, *ha a' király és őrhada, a' mit Hunyadi elmulasztott, vagy hadainak fegyelmetlensége miatt elmulasztani kénytelenítetett, helyre akarta hozni.* De már késő volt, mert az első rémulésből kijózanodtak a' janicsárok, kivált midőn látták, miszerint *a' támadók igen kevesen vannak, hogy gyalogság sincs velök, pedig csak ezekkel volt lehetséges az elgátolozott tábor' sikerrel megrohanni.*

A' várnai veszteségnél legszomorúbb volt annak morális és politikai eredménye Magyarországra, 's együtt Európára nézve is. A' török' növekedő erejének túlnyomósága mindinkább előtérbe

tolakodott, mire csakhamar a' görög császárság — Byzancz' eles-
tével — végkép eltűnt az európai állodalmak' gyüleenéből.

Egy kis korig *Hunyadi vas akarata*, és fiának a' királylyá
lett *Mátyásnak erélye* visszatartóztatták ugyan nyugat felé hul-
lámzó özönét a' győzelmes keletnek, de Mátyás' elhunytával nem
csak az igazság veszett el, hanem a' mohácsi véres nap' lealko-
nyodtával, az éjszakeletről mindinkább be-betörekedő — min-
dent magával sodró — hullámok ellen sokáig hőiesen daczoló
végerőd — a' magyar birodalom is — örök enyészet felé indult.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

Egyetemes történelem, melyet érettebb ifjak és olvasók szá-
mára írt *Maár Bonifác* sz. Benedek rendü áldozár, bölcsészeti tu-
dor, és a győri kir. akad. történelem r. tanára. *Óskor*. I. kötet
I. része. Győrött, 1853. Sauerwein Géza bet. nSr. (eddig 3 füz.
1—416 l.). Minden füzet ára 48 kr. *).

Szerző, mint előszavában mondja, nem *kézi könyvet*, hanem
*oly munkát készített érettebb ifjak és olvasók számára, hogy „ki azt
birandja, sok más könyveket nélkülözhet, s mind költségét, mind
idejét megkímélheti.*“ Munkájának célja, hazája fiainak használni s
az istent dicsőíteni és áldani. — Szerző tehát kitűzött céljánál
fogva nem tekintheti a történelmet *külső tények gyüleményének*;
hanem a szellem fejleményét, isten kinyilatkoztatását kénytelen
benne látni. S ez igen helyes. Mert a történelem csakugyan nem
más mint a szellem élete, mint annak léteges kifejlődése. *A tör-*

*) Mi Maar úr Egyetemes Történelmét annak dacára, hogy felosztásban és
felfogásban a régi iskolához tartozik, s hogy — kétségkívül a szerzőnek
nagyobb könyvtáráktól távol lakta miatt — az újabb történeti vizsgálatok
eredményeit, főleg a mennyiben külföldi, nagy és költséges munkákban
vannak lerakva, nem mindenütt veszi fel: hasznos segédkönyvnek tartjuk
historiai tanulmányozás közben, a mennyiben legbővebbnek készül újabb
egyetemes történetkönyveink közt, s aránylag is adatokban igen gazdag.
Mindamellett nem tartózkodunk e bírálatot bemutatnunk, mert a tudomány
s a történeti nézletmód jelen állásponjtjából indulva annak megigazítása s
kiegészítéseül, s általán a történeti felfogásban irányzólul szolgálhat. *Szerk.*

ténelem tényei csak a belső szellem külölése. Valamint az nem igen magasan áll, ki egyes embernek csak *testét* nézi s annak *lelkét* nem méltatja, úgy azon történelemíró is igen alárendelt helyet foglal el, ki a leltolgok és események lelkét nem látja, ki az emberiség viszontagságai előadásában istent nem dicsőíti és áldja. — Minthogy azonban szerző célja nemes és jó, s minthogy sok *más könyvet nélkülözhetővé akar tenni*, azért szükség, hogy munkáját lelkiismeretes figyelemre méltassuk, s annak netaláni hiányait őszintén kimutassuk. Midőn az eddig megjelent füzeteket bírálát alá vetem, szándékom szintén csak hazámfiainak használni s istent dicsőíteni és áldani *az igazság keresése és kimutatása által.*

Maár úr munkája első füzetében, miután a történelemről általában s annak kútfejeiről röviden értekezett volna, átmegyén a történeti segéd tudományokra, s itt különösen az *időtant* és *okmánytant* bővebben tárgyalja. Mondhatná talán valaki, hogy azon segéd tudományok előadása nem tartozik egyetemes történelembe; de minthogy ifjainknál nem igen lehet még azoknak felületes ismeretét is föltennünk, azért részemről csak helyeselni tudom, hogy szerző nem érte be azok egyszerű megérintésével. — Azután szól a történelem haszuaról s különösen az egyetemes történelem fogalmáról, tárgyairól, alakjáról, korszakairól, s főlemlíti az egyetemes történelem jelesebb íróit is. Így áttér a föld és emberi nem változásaira s az emberek testi és lelki különbségeire stb. A 105. laptól kezdve a 124. lapig előadja történeteit az *első korszaknak*, mely szerző szerint a *világ teremtésétől a vízözönig*, vagyis Krisztus születése előtti 3983-ik évtől 2327-ig tart. Azon időszámítást alapítja a Mózsés 1. k. 5. fej. patriárkák életidejére, melyet Petavius Dénes is követett, így tehát az első korszak 1656 évig tart. *Ádám* ugyanis 930 évig élt és *Seth* fiát 130. évében nemzette, *Seth* 912 évig élt s *Enost* 105. évében nemzette stb. A vízözön „november hónap 17-dik napján 1656. évben a világ teremtése után kezdődött el, midőn Noé épen 600 éves vala. April 17-kén a bárka megállt az Ararat hegyei közül egyen, julius első napján már kitetszének a hegyeknek ormai; október első napján már száraz volt a föld, de Noé még várt egy ideig, míg egészen ki nem száradna a föld, és november 27-ik napján családjával és a hajóban levő állatokkal kiszállott.“ — A vízözön ellen tétetni

szokott nehézségeket szerző könnyen elgördíti azzal, hogy 40 napi és éjjeli esőhöz a tengerek kiáradása járult, s hogy „isten annak tulajdon és legfőbb oka volt, ki ezzel akarta megbüntetni az elfajult embereknek gonoszságát.“ Erősen állítja, hogy azon vízözön közönséges, nem csak részintes volt, mert „minden ember, minden barom, minden madár az ég alatt elveszett. S ha nem volt volna közönséges és általános, miért kellett Noénak 120 esztendeig fáradozni a bárka készítésével? könnyebb volt volna sokkal, addig oda vándorlani, hol nem leende a vizek áradása. Ha azon vízözön nem volt volna közönséges, isten nem is ígérhette volna meg Noénak, hogy többé vízözön által nem fogja elveszteni az embereket, mert részintes vízáradás által hány ember vész el maiglan?“ Szerző azt is bebizonyítja, hogy akkor már a világ összes részei meg voltak népesedve, mert már 16 évvel a vízözön előtt, mint több tudósok kiszámíták, az emberek száma a billiót felülhaladhatta, *noha csak egy emberpártól származtak (!?)*. Hogy az emberekkel együtt az állatokat is el kellett veszteni, noha a vízözön az emberek vétke miatt történt, az állatok pedig nem vétkeztek, onnan tetszik ki szerző szerint, hogy az isten mindeket az emberekért teremtett, az emberekkel ezeket is elveszthette.“ — Azon nehézségre, miképen foghatta meg Noé azon állatokat, melyek Amerikában stb laktak, szerző szerint nem lehet „oly helyesen és kimerítőleg felelni, noha a *megfogásra nézre* kisebb a nehézség, — hacsak nem állítjuk, hogy ezen állatok Ázsiában is mind léteztek, s így itt is *kaphatók* (!) voltak.“ — Minthogy Mózsés 1. k. 1. r. 29. v. szerint az embereknek eledelül a *növények* rendeltetnek, 9. rész, 31. versben pedig a vízözön után megengedtetik Noénak, hogy mind azt, mi mozog és él, eledelül vehesse, szerző szerint kérdés támad, vajjon ettek-e az emberek már a vízözön előtt is húst? De minthogy az isten „állatok bőréből készített köntöst adott Ádám és Évának, midőn kiülzte őket a paradicsomból;“ továbbá „minthogy Ábel juhok pásztora volt, s áldozatot is mutatott azokból az istennek“, — szerző úgy tartja lehet nem ok nélkül vélekedni, hogy húst is ettek. — Azon kérdésre is megfelel szerző, hogy volt-e eső, s tehát szivárvány már a vízözön előtt is? — A 116—117. lapokon bebizonyítja, hogy *Henoch* nem halt meg, „hanem az istentől elvitetett, de mily paradicsomba vitetett legyen, az kérdés marad“, — előadja okait

annak, hogy azon ősatyák oly hosszú életet élhettek, s hogy Mózsés évei alatt napszerinti évet kell érteni, s hogy az év hónapjaira 30 napot számított. A 106. lapon bebizonyítja, hogy Mózsés azokat, miket a világ teremtéséről stb előad, „bizonyos és épen fentartott hagyományokból meríthette s tehát igen jól tudhatta“, különösen azért, mivel „mind azt, a mi vízözön előtt történt, három egyén híven fentarhatta s utódaival közölhette (!?). „Ádám 930 évig élvén jól tudhatta, a mi vele történt, a mi előtte történt pedig, azt az isteni kinyilatkoztatásból tanulta. Ádámmal együtt élt Mathusalem 243 évig, s így ez ismét megtanulhatta Ádámtól, Mathusalemtól pedig, ki 969 évig élt, s egy *esztendővel előbb halt el*, mintsem a vízözön elborította a földet, Noé, ki akkor 600 éves volt, szinte hallhatta, s megtarhatta épen mindazt, a mi Ádámtól fogva a vízözönig, azaz 1656. év lefolyásaig történt. Noé még élt a vízözön után 350 évig, és *pedig Ábráhámmal egy időben (!)* még 58 évig, fiai még tovább. Ábrahám, Izsák stb története már írásba foglaltatott. Jákobtól fogva pedig Mózsésig csak 4 ivadék vagyon“ stb. — Hogy a teremtési napok alatt nem kell meg annyi ezer évet érteni, azt szerző azzal bizonyítja, hogy a *harmadik napon teremtett növények, fák* stb mind elvesztek volna, míg 4-ikén, tehát 4 ezer év múlva, nap és hold kezdtek világitani.“ — — — Ha szerző azt, mit a 110. lapon önmaga mond, „hogy Mózsés azért írta a teremtést így, miképen még a leggyöngébb elméjű emberek is azt felfoghatnák“, észben tartva, Mózsés elbeszélését azon első korszakban egyszerűen, bizonyítgatás és okoskodás nélkül előadta volna, nem volna ellene semmi kifogásom. Miután azonban ő *történelmet és történelmi bizonyítást* keres ott, a hol nincs és nem lehet, a *tudomány nevében*, de sőt a *szent írás tekintélye nevében is kénytelen* vagyok felszólalni.

Azt hiszem, nincs józan ember a világon, ki nem tudná s el nem ismerné, hogy a *tapasztalati, történelmi tudás és igazság* egészen más, mint a *vallási tudás és igazság*. Abban, mit az emberek *vallásilag igaznak vagy hamisnak hisznek*, nagyon eltérhetnek egymástól, s bizonyos tekintetben talán mindegyiknek lehet igaza. Mi keresztyének meg vagyunk győződve, hogy Krisztus vallása a legtökéletesebb; de tudjuk, hogy annak felfogásában is nagyon eltérnek egymástól az emberek, s tán *minden felkezet azt hiszi, hogy az ő felfogása a helyes.* — *Tapasztalati vagy törté-*

neti igazságban ilynemű véleménykülönbség nem lehet; a tapasztalati igazságok védveit minden józan ember egyaránt kénytelen elismerni. — Vallási igazságok közlése és tanítása körül minden felekezet saját nézetből indulhat ki, s *különbséget tehet a kijelentés meg természeti föltalálás és tanítás között*. Minden *positiv* vallásban több kevesebb *supernaturalismus* van. S én a *supernaturalismus*nak épen nem vagyok ellene, mert mindent nem tudok eszemmel fölérni, s nem osztozom némely természetbuvárok véleményében, kik mindent az *anyagból* s a kültermészet törvényeiből akarnak megmagyarázni. — A bibliára nézve tehát nem akarom a kath. anya sz. egyház vagy más keresztyén egyház tanítását és véleményét megtámadni; a mennyiben az a *vallásra* vonatkozik, és *vallási igazságokat* foglal magában, annyiban elismerem csalhatlanságát: de hogy *tapasztalati, történelmi tudósításohra* nézve is minden tekintetben csalhatlan volna a szentírás, azt el nem fogadhatom, mert *tapasztalati dologban nem lehet helye supernaturalisticus inspirationak*. Minden *ihletés, kijelentés* azon értelemben mint azt az egyház veszi, *természetfölötti*, tehát fogalmánál fogva csakis természetfölötti dolgokban lehet helye; minden tapasztalati dolog pedig ellentéte a természetfölöttinek, tehát sajátságos kijelentés nem férhet hozzá. Nem fejtgetném azt itt, ha bizonyos emberek nálunk oly vastag materialismusban nem volnának elmerülve, hogy abban, ha valaki a bibliában előforduló *történelmi* hagyományoktól némileg eltér, vagy azokat máskép magyarázza, mint az ő elfogultságuk jónak tartja, mindjárt istentelenséget látnak. Ideje, hogy valahára már kiábránduljunk, s elismerjük, miszerint a szent írás, a mennyiben történelmi dolgokat foglal magában, csak annyi tekintélylyel bírhat, mint más írott tudósítás. Ha azt nem tesszük, s történelmi dolgokban is *betűszerinti hitelt követelünk a biblia számára, akkor ellentétbe tesszük azt a józan észszel s minden tudományos felfogással*. S ha a bibliában elbeszélt történelmi események vakhítú elfogadásában állana a vallás, akkor valóban minden elfogulatlan történelembuvárnak vallástalannak kellene lennie. De hála istennek! nem úgy van. Maga a szentírás sem akarja, hogy történelmi adatait betűszerint és föltétlenül elfogadjuk, mert nem egy eseményről *két, három sőt többféle* tudósítás is előfordul benne, s ha egyet elfogadjunk, a többit el kell vetnünk. Már mindjárt az ember teremteté-

séről kétféle tudósítás van. I. Mózs. 1. f. 27. v. így szól: „Teremte azért isten embert az ő képére, az istennek képére teremté azt: férfivá és asszonyi állattá teremté őket. 28. v. És megáldá isten őket“ stb. A 2. fejezetben pedig mondatik, hogy isten eleinte csak Ádámot teremtette, s azután ennek oldalcsontjából Évát. — De tisztán történelmi, még pedig későbbi eseményekről is gyakran sokféle, egymással ellenkező tudósítás van, pl. Saulnak királylyá tételéről, Saulnak és Dávidnak viszonyairól stb. Azon felül a bibliának történelmi szakaszai is többnyire oly fellengző, magas költői nyelven irvák, hogy az, ki a betűhöz ragaszkodik, csak a *testet nézi, s a lelket nem is sejdíti.* — Szerző egészen anyagián fogta fel a szentírás szép mondáit és hagyományait, s a betűszerinti értelem mellett oly védvekkal okoskodik, hogy azt, mi vallásilag és költőileg szép és igaz, nevetség tárgyává teszi. Történelmi munkába való-e azon okoskodás, melylyel be akarja bizonyítani, hogy Mózsés mindent igen jól tudhatott, mi a világ teremtésétől kezdve történt? Nem gyermekes és nevetséges-e arról vitatkozni, vajjon a teremtési napok alatt 24 órát, esztendő vagy 1000 évet kell-e érteni. Fontoljuk meg, mi az idő? Isten előtt egy perc annyi mint 1000 év és 1000 év annyi mint egy perc? — A zsidó hagyomány nemzeti hagyomány, ez pedig csak a nemzet megalakulta után támadhatott, ha tehát igaz, hogy Ábrahám a zsidó nemzet törzsapja, akkor sem Ádám, sem Methusálem, sem Noé nem közölhetette senkivel azon hagyományt, mely csak a nemzet megalakultával támadhatott. Szerző a maga felfogása által mind a bibliával, mind a tudománnyal jön ellenkezésbe. A szentírás sehol sem mondja, hogy Noé vagy fiai valahol Ábrahámmal és fiaival találkoztak és társalkodtak volna. Magából a bibliából olvashatjuk, hogy a zsidó nemzet nem a *legrégebb* nemzet, de még csak a rokon sémi népségek között sem a legrégebb népség. Bábel, Égyiptom már Ábrahám előtt virágzó államok voltak stb. — A földbuvárok tanítják, hogy ezer meg ezer esztendő folyt le, a föld megalakulta után, míg a teremtés koronája, az ember rajta megjelent. A földbuvárok cáfolhatlan okokkal bizonyítják, hogy az emberi nem meglette után ilyen közönséges özönvíz, milyent a biblia betűszerinti magyarázata fölvesz, nem volt s nem lehetett. A tapasztalat és minden tudomány azt tanítja, hogy semmiféle ember semmiféle körülmények alatt nem élhet 800—900 évig, és szerző is meggyö-

zódhetik magából a bibliából, hogy a zsidók egy-egy ivadéokra rendszeresen csak 40 évet számítottak, s minél kevesebb mesés emberről van szó, annál rövidebb életet tulajdonítanak neki. — Szerző azt véli, hogy a mi földünk nem régibb 6000 évnél, s hogy a mindeneket kipusztító özönvíz 2327 évvel Kr. előtt történt. Már pedig Egyiptomban *Memfis* állama már legalább 3000-ben Kr. előtt virágzó és hatalmas volt, mint az emlékek újabb kutatásai csalhatlanul bizonyítják. Sőt *Henne* megmutatta, hogy a Manethón által föntartott királyok névjegyzéke szerint, Egyiptom történetei 6467 évig nyúlnak fel Kr. születése előtt. De ha a pusztá nevekre és számokra nem hajtunk is, azt, mit az ezer éves omladék-fedte gránit emlékek, melyeket bizonyosan senki sem hamisított meg, hirdetnek, kénytelenek vagyunk föltétlenül elfogadni. Hogy pedig az ember a földön megjelente után azonnal nem tornyozhatott Egyiptomban oly emlékeket, mint milyenek még most is találhatók ott, mindenki elhiheti. Babel régi birodalma, mint most a legújabb kutatások szerint már egész bizonyossággal mondhatjuk, legalább 2500—2000. között Kr. előtt virágzott; — egy emberpártól pedig 327 év alatt nem szaporodhattak úgy az emberek, hogy már hatalmas államot alkossanak, s mindenféle mivelttségben annyira előhaladjanak, mint az el nem pusztult emlékek szerint a régi babüloniaiak haladtak volt. — Nem akarjuk azt itt vitatni, hogy az istennek ilyenén anyagias felfogása valóságos bálványozás, csak azt mondom, *hogy a szellemről nincs fogalma s az események lelkét nem látja.* — Kitérő céljától tehát elesett, mert istent nem egyiptomi sötétségű elfogultságban, hanem lélekben és igazságban kell imádni.

Szerző a zsidók történetei elbeszélését hasonló szellemben folytatja a második korszakban is, mely 2327—568 évig Kr. szül. előtt terjed. Nem akarjuk azt itt részletesen boncolgatni, annyit azonban kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy az nem *történelmi előadás*, s messze elüt a valótól. Ha szerző nem hiszi, olvassa *Ewald* munkáját: *Geschichte des Volkes Israel*, vagy legalább *Duncker Miksa* munkáját: *Geschichte des Alterthums*, s talán meggyőződik állításom helyességéről. Ezen munkákból azt is fogja látni, hogy chronológiájában hibázott, mert Jákob és fiai csak 1500 tájban költöztek Egyiptom határszéleire, s Menefta ki-

rály idejében (1328—1309) költöztek ki onnan. Az úgynevezett bírák időszaka 1300—1100. tart stb ¹⁾.

Lássuk most mit közöl szerző az egyiptomiak történeteiből. Itt úgy hiszem dogmatikus elfogultságok nem állanak ellent, hogy az igazságot nyomozzuk és leplezetlenül kimondjuk. — Szerző a 209. lapon úgy szól: „Az első király közönségesen nevezetik Menesnek, ki Herodot szerint Memphist építtette; de hihetőbb Diodor szerint, hogy Theba előbb építtetett II. *Busiris* által (1600). Utána következett Osymandias stb. Uchoreus a kilencedik király építtette Memphist, hol azután kezdettek lakni a pharaók. 12 emberi kor után következik Möris stb. Azután elárasztották Égyiptomot a Hyksosok, kiket 300 évi harc után a thebai királyok elűztek. Aegyptus nagysága alapját vetette meg Sesostris Kr. u. e. 1500 évben“ stb. — Azt vélnök, hogy oly történelmi munkában, mely sok más könyvet nélkülözhetővé akar tenni, az új kutatások nyomait is kellene találnunk. Szerző említi ugyan a Napoleonnal Égyiptomba ment francia tudósok, *Champollion* s mások munkálatait, de még csak *Heeren* munkáját sem használta kellőleg. Ignorálja, hogy több tudósok már régebben fölvetették, miszerint Thébe környékén a föld a Nilus kiöntései folytán egyremásra minden évszázadban valami 4 hüvelykkel emelkedik, hogy tehát a *Luxor* melletti palota, mely most $18\frac{3}{5}$ lábnyira föld alatt van, ezen számítás szerint 4500 évvel Kr. előtt épült. *Rosellini*, *Bunsen*, *Lepsius* és más újabbak munkálatait meg sem érinti: pedig azokból megláthatta volna, hogy Memfisiz elébb virágzott, mint Thébe, hogy a Memfisiz környékén találtató három nagy gula, melyeket *Szkhafra* vagy *Khefren*, *Khufa* vagy *Kheopsz* és *Menkera* vagy Herodot *Mükerinosza* és Diodor *Menkheresze* rakattak, legalább is 2300 évvel épült Krisztus előtt. Az utóbb keletkezett thébei állam azután a memfisizivel egy uralom alatt egyesült, melynek fejei *Amenemha* (Menetho Amenemese), *Szeszurtezen* vagy *Szeszortozisz*, II. *Amenemha*, III. *Amenemha* (Herodot Moerise) voltak. 2200 körül az után a Hükszoszok, azaz sémi eredetű kóbor és pásztorkodó népségek árasztották el Égyiptomot s 1660. óta *Amazis* s három

¹⁾ Itt arról van szó, vajjon mi magyarokul akarjuk-e *Humboldt*, *Burmeister*, *Cotta*, *Lepsius*, *Rosellini*, *Benfey*, *Rawlison* stb, föld- és történelembuvárok tudós nyomozásai eredményét elfogadni, vagy a középkor álláspontján akarunk tovább is megmaradni?

Thutmosis thébei királyok hosszas harc után megtörték őket. 1580 óta a felszabadult Égyiptom virágzása és hatalma tetőjét érte el. I. II. és III. *Amenatep* vagy *Amenofisz*, *Horus*, *Szethosz* s *Ramszesz* vagy *Szeszosztrisz* (uralkodott 1445—1328) azon királyok, kik Égyiptom hatalmát messzire kitágították s művészetét legmagasb tökélyre emelték. S mindezen királyok tetteit építmények, vésmények és feliratok hirdetik. S ezekből pl. egészen bizonyos, hogy Ramszesz éthiop és szerecsen, éjszakai, kanaanbeli és mezopotamiai népségeken diadalmaskodott. III. Ramszesz, I. Ramszesz negyedik utóda az, kit Herodot *Rhampszínitosznak* nevez, s ki 1270-ben kezdett uralkodni stb.—Szerző seholsem érinti meg az új fölfedezéseket, azért az egyiptomiak állami és magán életéről, azok vallásáról stb igen keveset és többnyire helytelenül beszél. IV. Ramszesz sírjában ábrázolva és feliratokkal magyarázva van az egyiptomiak alvilága; e szerint kellett volna, nem Diodor után, írni le a *halotti ítéletet* (228. lap). — Még csak azt akarom itt fölemlíteni, mit szerző a 235. lapon az egyiptomiak időszámításáról mond. Mondja t. i. „Hogy 365 nap és 6 órából álló esztendővel éltek, de hogy szökő évvel éltek volna nem valószínű. A 12 hónap elsejének neve Thot, mely julius utolsó napjaitól kezdődött. Minden hónap 30 naphól állott s tehát a 360 naphoz azután 5 napot még pótlékul adtak. De mivel a szökő napot nem számítottak be, tehát az új év napja 4 vagy 5 száz év alatt az egész évet körüljárta.“ — *Lepsius* (*Chronologie*, 146 l.) kutatásai szerint az egyiptomiak eleinte csak 360 napot számítottak egy évre, azonban már kevéssel 3400 után Kr. e. vagy Duneker szerint legalább 2500 előtt öt pótnapot adtak hozzá, melyeket *Oziris* (égyiptomi nyelven : *Hezir*), *Isis* (égyiptomi nyelven : *Hez*) *Horus*, *Tüfön* és *Neftüsz* istenségek születési napjaiul tekintettek. Az esztendőt a nyári napfordulat után a *Szírüs* (égyiptom nyelven : *Szothisz*) reggeli fölkeltekor kezdték meg, mely a mi esztendőnk jul. 20-ára esett. Már Kr. e. a XIV. században észrevették, hogy a polgári év nem egyezik teljesen a csillagászati évvel, s hogy csak 3460. évnvi időszak eltelte után fog ismét összeesni, mivel a 6 órából annyi év alatt teljes 365 nap lesz. Előre számították, hogy azon találkozás 1322-ben álland be Kr. e. Azon 1460 évnvi időszakot *Szothisz-időkörnek* nevezték, s 1322 óta azt mind az időszámításban, mind a történelemben használták. Ekként az első szothisz-

időkör kezdetével a hét főisten : *Rhtah, Ra, Mu, Szeb, Ozirisz, Tufón* és *Horus* uralkodása kezdődött, azután következett a 12 másodrendű isten : *Ammon, Thot, Muntu, Anubisz* stb; azután 30 félisten, s az istenek azon uralkodása állítólag 12 szothisz-időkörig vagyis 17,520 évig tartott. Csak azután következtek az emberi uralkodók, kik alatt 2782-ben az első, 1322-ben a második szothisz-időkör letelt. Az egyiptomi történelem tehát e szerint 4242. évre Kr. e. vitetik vissza. — De annyi bizonyos, hogy 1322-ben ily szothisz-időkör letelt, tehát a 360 naphoz az évet kiegészítő öt nap 2782-ben kezdett számíttatni; s hány év mulhatott el, míg az egyiptomiak annyira mentek, hogy naptári igazításokat tehettek? — Mindezekből kitetszik, hogy az egyiptomiak történelme még sokkal nagyobb régiségbe nyúlik fel, mint rendesen vélik, mit a nagy sikerrel megfejtetni kezdett mindennemű emlékek, mik az újabb időben többnyire kiásattak, még világosabban fognak hirdetni, mint eddigelé már is történt ¹⁾.

A 237—249. lapokon a *fönikeiek* történeteinek adatnak elő. — Újabb időben kevesebb fölfedezések történtek a fönikeiek viszonyaira nézve, az ismert dolgokat tehát szerző is előadja. A 244. lapon néhány szó van a fönikeiek vallásáról. Szerző mondja, hogy *Baalt, Baaltist* imádták, s hogy *Baal Adonis*nak, *Baaltis* pedig *Astarténak* is neveztetett. Ez hibás. A syriaiak általában s különösen a fönikeiek imádták *Baalt* és *Askherát* mint a természet termő és szülő erőt. *Baal* és *Askhera* ugyanazon képzetek a babiloniak *Bel* és *Mülitta* nevű isteneivel, s hasonló tiszteletben részesültek. A nemző és termő természet istenével és istennőjével szembeu állott *Malokh* és *Astarte*, s ezeknek áldoztak emberekkel is, mint a természet rontó és haragos erőinek, hogy őket kiengeszteljék. *Adonis* megint más képzet, s a virágzó természetet jelentette. Lásd bővebben *Movers* : Religion der Phönizier, és *Schwenk* : Mythologie der Semiten.

A 251—273. lapokon *Babylonia* és *Assyria* történeteinek tárgyalatnak. *Layard, Rawlínson* s más újabb nyomozók eredmé-

¹⁾ Valaki talán szememre lobbanthatja, hogy tulajdon munkámban (Egyetemes Történelem) is sok hiány és hiba van, arra csak azt felelem, hogy azt igen jól tudom s már akkor is éreztem, mikor írárom, s azért szerény kísérletet akartam csak tenni, mely mellett „sok más könyv“ épen ne legyen nélkülözhetővé.

nyeinek itt semmi nyomuk, azért sokat bíbelődik azzal, vajjon *Nemród* vagy *Assur* alapította-e Babyloniát. — Annyi bizonyos, hogy az örmény hegyekről alászállott s az Eufrates alsó vidékein megtelepedett káldéusok alapították az ó-babyloniai birodalmat, mely az assyriai és babyloniai feliratokban s a szentírásban *Sinearnak* nevezetik. A babylóniak történelme Kr. e. legalább 2500 évig nyúlik fel. Sőt ha *Kalliszthenész* állítása, hogy a babylóniak N. Sándornak csillagászati följegyzéseket tudtak mutatni, melyek 1900 évig felnyúltak, mit szerző a 271. lapon föltétlenül elfogadni látszik, akkor a birodalom elejét még régibb időre kell visszatenünk. — Egyébiránt csodálkozom azon, hogy szerző lehetségesnek gondolja, miszerint már 10 évvel a özönvíz után csillagászati észleléseket tehettek legyen Babyloniában. — Szerző a szentírás szerint mondja, hogy *Erech*, *Achad* és *Chalna* is Nemród birodalmához tartoztak, s hogy *Erech* = *Edessza*, *Achad* = *Nesibis*, *Chalne* = *Ctesiphon*. Tehát néhány évvel a özönvíz után már szerte szét voltak városok Ázsiában. Egyébiránt *Erech* nem Edessza, hanem a Tigrisen túl éjszaknyugatra volt város, melyet Ptolemaiosz *Arekkának* nevez; *Chalne* tartomány, melyet a görögök *Khalonitis*-nak neveztek, s a Tigris mellett volt; *Achad* vagy *Akkod* = *Akkenukuf* Bagdad fölött. — A szentírás bábeli tornya valósággal fölépítetett, s romjait még most is látni; *Ker Porter* megmérte azok terjedelmét, s úgy találta, hogy a kerítőfal 3000 láb hosszú s 4000 láb széles volt. *Hillah* mellett látni a régi királyvár romjait. — Szerző Babylonia és Assyria történeteiben általában a régi zavart követi. Szerinte óbabyloniai, azután óassyriai, újassyriai, s végre újbabyloniai birodalom volt. Assyria utolsó királya egyszer *Szardanapál*, ki a méd *Arbakész* és a babyloni Belezusz által meggyőzetvén, tűzben vészett el 888 körül; 100 év múlva megint ott áll Assyria, mintha semmisen történt volna, de ez úttal Khünaladan vagy Szarak annak de utolsó királya, s Küaxarész és babyloni Nabopolaszar által győzetik le 626-ban. — A való ebben az, hogy elsőben az alsó Eufratesz mellékein keletkezett állam, melynek fővárosa Babylon volt, s mely azon területet foglalta el az Eufratesz és Tigris között és körül, melyet *Sinearnak* neveztek. Több századdal utóbb felülkerekedett Assyria, melyen Ninus és Szemiramis után a Derketadok nemzetsége uralkodott Belokhosz királyig; Arménia, Média, Babylonia az assyriai birodalomhoz tartozott. Be-

lokhoszt 800 tájban *Beletarasz* buktatta meg, s az új uralkodóság különösen nyugatra terjesztette ki Assyria hatalmát. Így tett *Szalman*, *Ful*, *Tiglath*, *Pilazar*, *Szalmanasszar*, *Szanherib*, *Asszarhaddon*. Ennek utódai alatt hanyatlásnak indult az assyriai birodalom. Már 712-ben elszakadtak a médek, és Szanherib nem bíra velök, noha Armeniát megtartotta s egész Kilikiáig uralkodott. 704-ben fellázdak a babyloniak is *Merodakh Baladan*, s ennek megöletése után *Belibusz* vezérlete alatt. De a babyloniakat leverte Szanherib 699. — Fraortész a főlzabadult médek királya (657—635) meghódoltatta Iran népségeit, azután megint Assyria ellen fordult, de szerencsétlenül harcolt, s a csatában elesett 635. Phraortész fia Küaxarész Ninivét szállta körül, de a szittyák betörése miatt kénytelen vala haza fordulni 634. Végre Nabopolasszar Babylonia és Szüennezis Kilikia helytartói Küaxarészszel egyesültek s 609-ben Ninive alá szálltak. Szardanapal vagy Szarakus, ki 626-ban jutott az assyriai trónra, vitézül védelmezte magát, s az egyesült seregeknek csak 606. sikerült Ninivét megvenniök. Csak Kteziász mondja, hogy a méd Arbakész és babiloni Belezüs rontották le Ninivét, s itt nyilván mind a nevekben mind az évben hibázott. Lásd *Max Duncker: Geschichte des Alterthums* 1852. 1. k. 387—403. lap. — Honnan tudja szerző úr, hogy *Chynaladán* vagy *Sarac* egy személy volna? A csillagászati kánon szerint *Nabopolasszar* megfelel Szardanapálnak, vagy Szardaknak, *Chiniladan* Szamugesz testvérének, *Szaoszdukhinosz* Szamugesznek. *Axerdisz* ugyanaz, kit Asszarhadonnak, vagy Rawlinson szerint *Asszar-adannak* neveztek. — Az időszámítást is elhibázta szerző, midőn Ninivét 626-ban rontatja le. Nabukodonozor nem első alapítója Bel templomának, mint szerző véli, hanem annak csak megújítója, mint Rawlinson a feliratokból is megmutatja. Ugyan ő épített az Euphratesz keleti partján új várost, melyet a régivel kerítőfal által egybekapcsolt. Az úgynevezett méd falat is ő építtette, az omladékok tégláin mindenütt az ő nevét találni ékidomú írásban. — Minthogy szerző az újabb nyomozásokat nem ismeri vagy mellőzi, azért a Ninive és Babylon omladékain találtató feliratokról és ábrázolatokról sem emlékezik, pedig azok igen érdekes világot vetnek azon ős népek szokásaira, vallására, köz- és magánéletére. — Hogyan lehessen oly könyvben, mely sok más könyvet szükségtelenné akar tenni, Botta, Layard s Raw-

lison kutatásai nélkül a babyloniak és assyriaiak történeteit előadni, alig lehet megfognom. Szerzőnek volt azon bátorsága, azért sovány előadása árnyékát sem mutatja annak, mit pl. a sémi nyelvek valamennyi ágaiban, az ékiratokban és egyiptomi hieroglüfákban is igen jártas *Gumpach János* szerzett. Ennek *Abriss der babylonisch-assyrischen Geschichte* stb című munkájából csak némi eredményeket teszek ide. *Gumpach* ugyancsak erős okokkal bizonyítja be, hogy Babylon a legrégibb időktől fogva a sémi népségek közös fejedelmi széke s már 2500 tájban Kr. e. hatalmas birodalom volt, s a műveltség magas fokán állott, s egyiptomi hajók, melyek ez Euphrates és Tigris torkolatjain megjelentek, már akkor közvetítettek élénk forgalmát a babyloni birodalom s a Nílus országai között. *Xizuthrus*, a történelmileg ismert 10-dik király, alatt (2298. Kr. előtt körül) nagy árvíz pusztította el az alföldet. Azon árvíz után *Xizuthrus* újra fölépítette Bábelt s a nagy Beltemplomot, mely a káldéi csillagászok vizsgálótornyául is szolgált. A vízáradások miatt a népesség nagy része a víztől mentve maradt országokba, Fönikiába, Palesztinába és Egyiptomba költözött. Azon sémi népségek Egyiptomban elszorították a faraókat 2267. körül Kr. e., s alapíták ottan a hükszoszok uralkodását, melyet az egyiptomiak csak 900 évi küzdelem után ráztak le teljesen (1314. tájban). Babylonia, mely a kiköltözések miatt meg volt gyengülve, akkor méd uralkodóság alá került, s ezzel egyszersmind az airjai vagyis zoroaszteri vallás első csirái hintettek el a babyloniai semiták között. Azon méd uralkodóság idejében született Ábrahám (2006. körül Kr. e.). *Amrafel*, kiről a Gen. 14. 1. említés van, 1977. tájban elűzte a méd uralkodóságot s alapítá a *káldéusok* harmadik honi uralkodóságát. Azon változás új kiköltözéseket okozott, s ekkor Ábrahám is oda hagyta hazáját. Ekként a babyloni eredetű zsidó népesség önállólag kezdett fejlteni. — Az izraeliták, *Gumpach* szerint, csak a babyloniak külön vallási felekezete voltak, s a közös sémi törzstől főleg csak abban különböztek, hogy airjai hitelemeket vettek vala föl, s ezeket azután önállólag fejtették ki. Elsőben Palesztinában, vagyis a babyloni birodalom délnyugati szélein telepedtek le, azután a *Xizuthrus* idejében Egyiptomban költözött semitákhoz csatlakoztak. Onnan kiszorulván visszatértek Palaesztinába. *Gumpach* egyedül az igazság keresését tartván szemé előtt, oly munkát készített, melynek

világában Berozus adatai is összefüggést és értelmet nyerne. Gumpach egyszersmind megmutatja, hogy *Ezsebius* és *Szünkellus* azok, kik a babylon-assyriai időszámítást fölzárták.

A 273—318. lapokon szerző a *médek* és *perzsák* történeteit adja elő. A médekről mondja, hogy Herodot szerint „öket *ariu-soknak* nevezték, hihetőleg onnét, *hogy ezek is egy eredetűek voltak.*“ De kik voltak egy eredetűek s kikkel? A baktriaiak, médek, perzsák s Iran egyéb népségei s az Indus, Ganges, a Dekhan partjainak és Tamraparti (Ceylon sziget) lakói egy és ugyanazon nemzet ágai voltak. Azon nemzet saját neve: *airja* vagy *arja*, az általa lakott ország neve: *Airjana* (Iran), s *Arjavaria* (melyet az idegenek Indiának neveztek). A ki az iraniak szent könyveit s a perzsa emlékek feliratait, s más részről az indok szent könyveit és emlékeit ismeri, azt igen jól tudja, s nem szükség csak valamit *gyanítania*. — Mondja azután szerző, hogy a médek hat törzsekre voltak felosztva, „*kik között voltak a Mágok is*“, s ezektől Kiss Bálint s mások a magyar nép nevét és eredetét kezdék származtatni. A 276. lapon mondja: „A médek vallása a mágusoktól — — neveztetett mágus vallásnak.“ — Itt meg kell jegyezni, hogy a *Zendavestában*, az arja népek, s tehát a médeknek is sz. könyvében, a mágus szó nem fordul elő, s a helyett a pap mindig *Athravanak* (= tüzzel ellátott) neveztetik, csak Dárius perzsa király emlékein találtató feliratokban fordul elő a *Maghush* szó. Herodot s a többi nyugati írók tehát bizonyosan a perzsáktól vették e nevezetet. Csak oly emberek, mint Kiss Bálint, jöhettek azon gondolatra, a magyar krónikákban előforduló Gog és Magog alapján a médektől, kik e nevet nem is ösmerték, származtatni a magyarokat. Honnan tudja legyen szerző, hogy *mog* vagy *mag* papot jelent, nem tudom. Ugyan melyik nyelvben fordul elé azon szó? — Sem Dejokes, sem Phraortes nem lehet „*Arphaxad*“, kőről a sz. írás szól“, mert Arphaxad nem ember, hanem tartomány neve; ezen tartomány pedig Armenia alatt a Tigrisen túl feküdt. Arphaxad vagyis Arphachsad Ptolemaiosznál *Arrapachitis* (Pt. VI. 1.) Sem úgynevezett fiai: *Elam*, *Assur*, *Arphachsad*, *Lud* és *Aram* mind tartományokat jelentenek. — Szerző a Küaxares alatt betört scythákról Herodot után röviden mondja, hogy „28 évig kalandoztak Médiában, míg végre egy vendégség alkalmával alattomban a Médiában mulatozó scythákat nagyobb részint megölték, a

többit pedig elkergették. Az elűzött scythákat Alyattes Lydok királya befogadta, s kiadni nem akarta, miért is Cyaxares és Alyattes között háborúra kelt a dolog, — — míg Thales a nap fogyatkozását előre megmondván, mind a két hadakozó részt oly rémülésbe ejtette, hogy a fegyvert letették² stb. Itt magának Herodotosznak, továbbá *Strabo* (p. 61. 552. 494.), *Plutarkhosz* (Márius 11), s más régi írók gondos egybevetése után meggyőződhetett volna, hogy a Kaukaszus felől 780 tájban egy harcias népség (melyet scythá, kimmeri vagy treri népségnek neveztek) Kisázsziába rontott, Szárdest lerontotta, s több évi barangolás után Szinopét megvette, s a szinopei félszigeten megtelepedett 756 után. — 633-ban míg Küaxaresz Ninive alatt táborzott új éjszakai népség, a *scythák*, áraszták el Ázsiát, s magok előtt görgették a Szinope táján megszállott kimmerieket; ezek másodszer kerülnek Szándesz alá, s lerontják azt 633-ban. Küaxaresz már 620-ban szétszórta a scythákat, s 605-ben teljesen kiűzte őket. Hogy Küaxaresz és Alüattes között nem a scythák miatt ütött ki a háború, azt nem szükség sokat vitatni. Alüattes a birodalmát rongáló kimmerieket pusztította ki, s épen akkor bizonyosan nem lehele hajlama a scythákat befogadni, miattok még háborúba is keveredni. — Szerző mondja hogy azon évben, melyben Ninive elpusztult, Küaxaresz meghalt. Ez nem áll. Mert Ninive 606-ban rontatott le, Küaxaresz pedig 593-ban halt meg. A napfogyatkozás, melynek folytán Küaxaresz és Alüakesz között béke lett, 610. sept. 10-kén volt. Ninive megszállása 3 évig tartott. Küaxaresz vagy *Uwaksharata* 633-ban kezdett uralkodni, s Herod. 1, 106 szerint 40 évig tartott uralkodása. — Szerző folytatja azután, hogy Küaxaresz fia és utóda *Asztüagesz* volt, azután ennek fia, II. *Küaxaresz* következett, kit a szentírás *Darius Medusnak* nevez, s ki Babylont bevévén, két évig uralkodott, halála után pedig Médiával együtt azt Kürosznak, ki leányát elvette, örökségül hagyta, s hogy ezen Kürosz *Asztüagesz* Mandane nevű leányának fia volt (276. lap.). Utóbb (281. lapon) mondja, hogy Kürosz 536—529. uralkodott, s elbeszéli uralkodására jutását Herodot, Kteziász és Xenophon szerint, minden indokolás és bírálat nélkül. Az olvasó tehát utóljára sem tudja, hogy mit higyen. Ha szerző az újabb kutatásokat használja, könnyen meghatározhatta volna a történelmi valót a monda- és hagyománytól. Darius király emlékein, nevezetesen a

bizítani feliratban a perzsa királyok következő nemzetségi névjegyzéke áll:

Hakhamanish (Akhajmenes)

Khishpisk (Teispes)

Kabujia (Kambüzes)

Arijaramna (Ariaramenes)

Kkurush (Kürosz)

Arshama (Arsamenes)

Kabujia (Kambüzes)

Vashtaspa (Hüstaspis)

Darjawush (Darius).

Világos tehát, hogy Khurush vagy Kürosz (Hvare, Khor = nap), ki *Ahuradata* (= az úr adta) s *Atradata* (= a tűz adta) díszneveket is viselt, mit a nyugatiak Agradatesnek irtak (Strabo p. 729.) Kabujia vagy Kambüzes a perzsák hűbérkirályának fia volt, s hogy Asztüagesz ellen *fellázadt*. Asztüagesz leánya *Amütisz* volt, ki Spitamesz előkelő médnak hitvese lett, s ezen házasságában két fiat szült: Spitadeszt és Megaberneszt. *Mandane* csak a méd monda neve, s annyit tesz, mint *drága kőedény* (*mani* = drágakő, *dana* edény). Kürosz azonban utóbb csakugyan Amütiszt is vette nőül. — A chronológiát is elhibázta szerző. Darius mind Herodot, mind a csillagászati kánon, mind a Kosseir melletti égyptomi felirat szerint 36 évig uralkodott, s meghalt 485, tehát 521-ben kezdett uralkodni. Öelőtte a magus 7 holnapig, Kambüzesz 7 évig 5 holnapig uralkodott, Kürosz tehát 529-ben halt meg. S minthogy Kürosz Herodot szerint is Asztüagesz meggyőzete után 29 évig uralkodott, tehát 558-ban vetette meg alapját a perzsa birodalomnak. Egyébiránt szerző önmagával is ellenkezésbe jön. A 276. lapon Xenophon és a szentírás szerint állítja, hogy Kürosz II. Kúaxaresztől öröklötte Babiloniát és Médiát, 536-ban, a 287. lapon pedig állítja, hogy fegyverrel vette be Babiloniát 538-ban Kr. e. Kürosz, úgy állítja szerző, Babilon megvétele után *hetven évig tartó fogságukból* megszabadította a zsidókat. Miként számítja a 70 évet, nem tudom. Izrael országát Szalmanasszár 720-ban forgatta fel, Jeruzsálemet 586-ban rontotta le Nebukadnezar, Kürosz pedig Babilont 538-ban vette meg. Kürosz két fia: Kabujia és *Bartja* nevet viselt, tehát sem Herodot, sem Xenophon és Kteziász nem helyesen nevezik azt. Mindazt, mit szerző Herodot szerint minden bírálat nélkül Ál Smerdisről és Dariusról elbeszél, kiigazítandó, mit szerző is bevalland, ha a bizituni felirat tartalmát te-

kintetbe veszi. Ez így szól : „Kabujia, Khurush fia, volt előbb király; ezen Kabujjának testvére volt *Bartja* nevű ugyanazon atyától és ugyanazon anyától. Kabujia megölte *Bartját* s a birodalom örökös nélkül marada. Azután Kabujia Égyiptomba ment. Midőn Kabujia Égyiptomba ment, a birodalom istentelenné lett, gonosz tettek hatalmaztak el Parsa-ban (Perzsia), Mada-ban (Média) s a többi országokban. Volt akkor egy ember, maghush, *Gumata* nevű, ez fölkerelkedett Arakadrish hegyéről, Pishijauwada országban, 14-kén *Vijakhna* havának. Házudott a birodalom ellen : én *Bartja* vagyok, fia *Khurush*nak, testvérje *Kabujjának*; erre az egész birodalom fellázadt Kabujia ellen, s öhozzá állott, mind Parsa, mind Mada s a többi országok. *Gumata* a maghush elragadta *Kabujjától* az uralmat, kívánsága szerint sikerült neki, királylává lett; *Garmapada* havának 9-kén volt, hogy magához ragadta az uralmat. Nem volt akkor ember, sem méd, sem perzsa, sem valamelyike nemzetségünknek, ki azon *Gumatát* az uralomtól elejtené; a birodalom nagyon félt tőle; senki sem mert *Gumata* ellen valamit tenni, mígnem én jövék. Tehát tiszteltem *Ahuramazdát* (Ormuzd), *Churamazda* segélyt nyújtott. *Sikthauwatish* vár *Nizajában*, *Mada* tartományában, ott megöltem hű emberekkel azon *Gumatát* a maghush-t. Velem voltak ottan *Vidafrana* (Intafernész), *Utana* (Otanész), *Gaubaruva* (Gobrúasz), *Vidarna* (Hüdarnész), *Bagabukhsha* (Megabüzosz), *Ardumanish* (Ardomanész). *Bagajadish* 10-kén volt, hogy azon *Gumatát* megöltem s azokat, kik legelőkelőbb hívei voltak. *Ahuramazda* átadta nekem az uralkodást, *Ahuramazda* kegyelme által lettem királylává. Ezt tettem én; munkálkodtam, hogy *Gumata* a maghush ezen mi népünket el ne ragadja tőlünk; az uralmat, mely nemzetségünktől elragadtatott vala, azt megint visszaszereztem. Megparancsoltam, nem tisztelni mit *Gumata* a maghush tisztelt vala. Megint helyreállítottam a birodalom oltalmazójának tiszteletét, s az isteneknek, mit tőlünk *Gumata* elvett vala. Így visszanyertem *Ahuramazda* kegyelmével az elrablottat. Boldoggá tettem a birodalmat, Parsát, Madát s a többi tartományokat mint előbb.“ (Bizituni feliratok Benfey szerint). Ebből talán meggyőződhetni, hogy a perzsák történeteit úgy hogy az olvasók sok más könyvet és időt megkímélhessenek, nem adhatni elő, hacsak az eddigelő fölfejtett feliratokat nem ismerjük, s azért mindjárt a 309 — 313. lapokra megyek át, hol szerző a *perzsák*

vallását vázolja. „A régi perzsák vallásáról irtak többen, úgy-
mond, ezek közül nevezetesebbek *Hyde* és *Zoroaster*.“ Ebből az
ember azt gondolná, hogy *Zoroaster* az újkor embere, s *Hyde*
után értekezett a perzsák vallásáról, már pedig szerző szerint is
Hyde 1700-ban adta ki munkáját: *De religione vet. Persarum eo-*
rumque magorum; Zoroaster pedig némelyek szerint Darius Hy-
staspis, mások szerint Cyaxares alatt élt. — Azután *Zoroaster* va-
lóságos proféta, azaz vallás- és törvényszerző volt, tehát *nem*
csak irt a vallásról, s Hyde-dal csakugyan egybe nem állítható.
Hyde végre nem nagy tanulságot nyújthat a mi korunkban a per-
zsák vallására nézve, mert ezen vallás kútfejét, a *Zendavesztát*
nem ismervén, csak handabandát írhatott, a mit szerző is bizo-
nyít, midőn belőle idézi azon okoskodását, melylyel azt akarja
megmutatni, hogy a perzsák nem voltak bálvány-imádók, mert a
napot nem mint istent, hanem csak mint az isten lakhelyét tisz-
telték. A régi görög íróból csak azt látjuk, hogy *Zoroastert* a
III. században Kr. előtt igen régi időbe helyezték vissza; a *lydiai*
Xanthosz, ki 470 körül írt Kr. e., mondja, hogy *Zoroaster* 600 élt
a trójai háború előtt (*Diog. Laert. in prooemio*). *Plinius* szerint
Eudoxus és *Aristotelesz* állították, hogy *Zoroaster* 6000. élt *Plato*
előtt stb. *Zoroaster* vagyis inkább *Zarathuszttra* életének idejét
csakis magából a *Zendavesztából* lehet hozzávetőleg meghatározni.
A *Zendavesztta* régibb és újabb szakaszaiban, a *Vendidadban* és
Bundehesben, s *Firduzi* perzsa író királykönyvében, az ős hagyó-
mányok egyenlőn adatnak elő. Ha azon neveket, melyek az iráni
és ind arják hagyományaiban egyaránt előfordúlnak, hitregés ala-
koknak tartjuk, akkor mégis a *Kava Kavad* és *Kava Uç* királyok-
kal kezdődő s *Kava Vistacpa* királylyal végződő névjegyzékben
történelmi személyeket találunk. A *Kavaniak* vagy *Kajaniak* ezen
uralkodósága, mint szintén a *Zendavesztából* egész bizonyosság-
gal kiviláglik, *Baktriában* (*Bakhdhi*) székelt, s különösen *Marg-*
iana (*Margus*) és *Szogdiána* (*Szughdha*) is az ő birodalmához
tartozott. *Zarathustra* már *Kava Vistacpa* alatt tanított. S ha bizo-
nyos, hogy az assyriai királyok *Baktriát* 1200 tájban Kr. e. haj-
tották hatalmuk alá, tehát a *Kavaniak* uralkodósága *Baktriában*
1400—1200 között K. e. virágzott, *Zarathustra* tehát 1300—1250
körül élt Kr. e. — Ezen eredményekre *Kteziász* és más nyugati
írók egybevetése is vezet. Azonban ezekről szerző hallgat, s egy

szóval sem érti az *arja* vagy (mint Heeren és mások nevezték) *zend* nemzetet, s annak egyes ágait. — Általában szerző bizonyos elfogultságnál fogva nem képes magasabb álláspontra felvergődni; sem elv sem rendszer nem érzik ki munkájából; önkényesen fűzi egymáshoz az egyes nemzetek és népségek történeteit, s noha egy emberpártól eredezteti az emberi nemet s mindenütt a Mózsés könyveiben találató nemzékrendi hagyományt követi, mégis a nemzetek összefüggését, egymásra hatását, a történelem és művelődés egyetemességét sehohsem tünteti fel. Pedig azt oly munkától, mely sok más könyvet fölöslegessé akar tenni, csakugyan megkivánhatjuk. Szerző az eddig megjelent füzetekben az úgynevezett keleti nemzeteket tárgyalja. Olvassa végig bárki s bármi figyelemmel, s vajjon fogja-e tudni, miben áll tehát a *keleti nemzetek szellemének, műveltségének, vallásának és államának lényege és jelleme*? Egyes elszakasztott adatok nem alkotnak történelmet, mely az emberiség életének hű ábrázolása. — Igazolásomra csak arra bátorodom szerzőt figyelmeztetni, hogy az Ázsiának általa tárgyalt nemzetei két fő törzshöz tartoznak, egyik a *semit törzs*, melynek elszórt szakadékait Kisázsia régi népei között is találni, másik az *arja* törzs. — A legrégebb időkben egész Előázsziában a *semit* törzs egyes ágai uralkodtak felváltva, azután a *médek* és *perzsákban* az *arják* lettek uralkodókká. Az összes *semiták* vallásai lényegben egyenlők voltak, úgy másfelül az *arják* vallásai is. Csak a Ganges völgyében megtelepült *arják* vallási fejleménye vett más külön irányt, valamint a *zsidók* vallása is a többi *semiták* vallásától különbözőleg, sőt ezzel ellentétben, fejlődött ki. — A *baktriaiak*, *médek* és *perzsák* vallását csak a *Zendavesztából* ismerhetjük meg, ki tehát azt eléadni akarja, nem hivatkozhatik *Hydera*. Honnan vette pl. szerző azon adatot, hogy a *perzsák* *Ah-rimant* (tulajdonképen: *Angramainju* = roszat gondoló, roszra ügyekező) gyűlöletből megfordítva irták? Azt sem a *Zendavesztában* nem találjuk, sem a görög íróknál én legalább nem találtam. Azt sem tudom, honnan tudja szerző, miszerint *Zoroaszter* a *papságnak* a *tizedet* rendelte jövedelmül? A *Zendaveszta* azt rendeli, hogy a *papok* béketűrők és elégedékenyek legyenek, hogy *kis cipókkal* érjék be, hogy *egyenek* a mit kapnak. Sőt az *athravák* = *papok* külön zárt rendet sem alkottak, mint a *Zendavesztá-*

ból, különösen a Vendidadból kitetszik; s általában az irani arjánál nem voltak indféle várnák vagyis kasztok.

A III. füzet a görögök történeteit is megkezdi; de azon szakaszra nézve véleményemet felfüggesztem addig, míg az beszesz fejezve. A keleti népek történeteire nézve általános itéletben habozás nélkül állíthatom, hogy szerző a tudomány jelen színvonaláig föl nem emelkedett.—Végre még sem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy e munka nyelve igen pongyola és hibás; nevezetesen számtalan latinismus van benne. Pl. csak néhány hibás helyet idézek: „S ugyanazért ezen két tudományt (földiratot és időtant) történet szemeknek szoktuk nevezni, mivel ezek által látjuk a történt dolgok valóságát.“ (6. l.) „Földirat leírja az események színhelyét“ (6. l.) Mindkét helyütt hibázik az „A“, s mit tesz az: a földirat és időtan által látjuk a történt dolgok valóságát? — A római *vigiliákat* nem lehet *örizeteknek* nevezni, mint szerző teszi (10. l.), inkább *örszak*. — A hiba mindig nőtten nőtt, *míg . . . kijavítaná* (13. l.), ez latin szólás, valamint alább is: „Gergely pápa tehát, *hogy e hibát . . . elhárítaná*“ . . . „Gergely pápa által megjavított naptárt az olaszok . . . elfogadták“, *Magyar hazánkban is 1588-ban tartott országgyűlésben 28. cikk szerint a királyi tekintetből bevették az ország rendei az új naptárt.*“ (14. l.) „*Ámbár a keresztyének minden esztendőn ünnepelnék Kr. u. születését, . . . mindazonáltal . . . végre nem tudták, melyik esztendőben valóban született Krisztus.*“ (18. l.) „*Ha Kaprinait hallgatjuk, Hunyadi Mátyás kezdé e szokást behozni, II. Ulászló s utóda gyakorlani, I. Ferdinánd és Zápolya szokásba hozni.*“ (60. l.) „A kancellárok . . .; Nagy Károly alatt pedig *Capellanus nevezettek* azért, mivel e *hivatalt viselték többnyire papok . . .*“ (61. l.) „*Polycrates Samos sziget boldog tyranja megöletett, Dionysius, syracusai király, Corinthusban gyermekeket tanítgatott. Napoleon franciák hatalmas császára trónát elvesztvén*“ stb (71. l.) „Azért szükséges *egy hadi vezérnek a kellő tudomány is*“ (72. l.) „*1833-ki Jelenkor újság Társalkodó 9. számu 33-dik lapján olvassuk*“ (94. l.) „*Ezek színe sötétbarna, fejük keskeny, magas homlokuk, széles orruk, sűrű fürtös fekete hajuk*“ (98. l.) „Kezdetben cserelés által történt a kereskedés, mely mivel sok galibával volt összekötve, *pénz veretett, különféle ércekből, arany, ezüstből, s így* mivel a pénz *kapós*, mindent lehete pénzen adni, venni, s így mind a ví-

zen mind a szárazon kereskedni.“ (104. l.) Ez egyszersmind igen mély felfogása a pénznek! „De *hogy* az emberi nemzet örökre el ne veszne, már most ígértetett uegváltó, ki az embert az Isten-nel kiengesztelné.“ (108. l.) „Már a pogány bölcsek látván s tapasztalván az emberi észnek homályosságát, és az akaratra a rozszra hajlandóságát, nem foghatván meg, hogy ily állapotban jött volna az isten kezéből, többféle bal véleményekre vetemedtek.“ (114. l.) — Ilyforma participialis constructio számos helyen fordul elő. „A víz természete *nem pártolja a részletes vízözönt.*“ (121. l.) „A *boldog emlékü* s tudós Horvát István, *pesti egyetemi magyar nyelve és okmány tanítója* túlbuzgóságában Kaján vagy Kaint, és így az atyját *Ádámot is kiadott értekezésében* magyarnak állítja.“ (131. l.) „Azon föld, melyre Ábrahám telepedett, Chanaan földjének akkor *hivattatott, mivel* Cham fia Chanaantól s ennek utódaitól népesített meg. Neveztetett ígélet és szent földnek is, azon isteni ígélet — és jótéteményekért . . .“ (133. lap.). „.... megjelenté az isten, hogy Sodoma stb *városok, a lakosik fertelmes bujasági* miatt égi tüzzel *fognának* elpusztíttatni.“ (139. l.) „Midőn a király álmait senki sem tudná megfejteni, eszébe jutott a pohárnoknak József, ki az ő álmát, valamint a pékét is *megmagyarázta, s beteljesedett, s ajánlotta őt a királynak,* ki is őt a börtönből maga elébe *hivaltván*; midőn álmait elmondotta volna, s József ezek által . . . jelentette . . . tanácsot adta volna, hogy . . . gondoskodna arról, hogy ötöd részét tétetné el“ . . .¹⁾ stb; (143. l.) Ez valóban periodusi szörnyeteg! De elég tán annak megmutatására, hogy szerző nem csak numerose nem ír, hanem a nyelvtani és szófüzési szabályok ellen is sokat vét. — Gyönyörű logika van többi között a 138-ik lap 1. jegyzetében. — A tulajdonnevek írására nézve, ha az én javaslatomban, mint Történelmem bírálója (a kath. Évkönyvekben), eretnekséget lát, olvassa el Guzmics Iszidor előbeszédét, mely Theokritosz fordítása előtt található²⁾.

Hunfalvy János.

1) A föltételes módnak ily használata, igen is, a diák után szivárgott át a magyar könyvnyelvbe: azonban az a XIV. század óta, s legjobb iróinknál is divatozván, polgári jogot nyert formának, s különben is nyereményes szerzeménynek tekinthető: csak illő helyén alkalmaztassék. Szerk.

2) Megtartottuk hiraló úr írásmódját e bírálat közlésében, bár ahoz részünkről mindenben nem járulhatunk. Szerk.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

IDŐSZAKI SAJTÓ.

E sorok írója — szégyen ide, szégyen oda — nyíltan bevallani kénytelen az *Új M. Múzeum* igen tisztelt szerkesztőjének, hogy midőn szemlét akar tartani a májusi időszaki sajtó felett, nagy zavarba jő . . . két oknál fogva: először, az *Új M. Múzeumban* eddig adott időszaki szemlék, nézetünk szerint, annyiszor szemünk elé vezették már lapjainkat, annyi tanácscsal szolgál, ak már ezeknek, hogy felesleges és untató ismétlésektől kell tartanunk, ha új, e tárgyban emelünk szót; másodszer pedig a tett észrevételek, melyekre magokat a' szemlék írói kötelezetteknek tarták, a lapok által részint egyenesen és haraggal visszautasítottak, részint pedig — mi alkalmasint a legkevéssé ohajtott eredmény volt — szó nélkül hagyottak és ignoráltattak. Mindezek következtében tehát folyóirataink maradtak, a mint voltak: a jóban nem csökkent ugyan, de bizony nem is igen gyarapodtak; a rosszól pedig (azokra nézve t. i., mikben az *Új M. Múzeum* megróni valót talált) nem igyekeztek kibontakozni. Nehogy tehát mi ismétlésekbe essünk, s hogy helyünk maradjon némely cáfolatokra és bírálatokra felelnünk — mert hiszen az *Új M. Múzeum* szerkesztője sem akarhatja magát collegáinak ítéletei alól kivonni, sőt ezeket, minthogy az irodalmi közügy előtte mindenesetre túlsúlylyal bír akármiféle személyes érdekek felett, szíves készséggel fogadja, s ha valók, lehetőség szerint folyóirata javítására fordítja: — csak a kiemelendő újabb tüneményeket fogjuk kiemelni, csak még meg nem rovtott hibákat fogunk megróni. Minden egyébre nézve beérjük a rövid felemlítéssel vagy pedig hivatkozással az időszaki szemle rovata alatt már elmondott észrevételekre.

Mielőtt azonban böngészetünkhöz látnánk, meg kell cáfolnunk néhány ellenészrevételt, s kiigazítanunk néhány hibát.

Az *Új M. Múzeum* olvasói emlékezni fognak, hogy a szemle írói egyszer megrovólag említék fel a *Divatcsarnok* azon botlását, hol a „guardia nobile“ „nemes gvárdián“nal volt fordítva. E botlás mindenesetre megérdemelte a megrovást; s a *Divatcsarnok* legjobban cselekszik vala, ha csendesesen megigazítja hibáját és hallgat. Ő azonban megfordítva, nagy epésen felszólal, elmondván az *Új M. Múzeum* szerkesztőjének, hogy más szemében meglátja a szalkát s magáéban a gerendát sem veszi észre. Kitalálná-e olvasónk, mi ezen gerenda? Az, hogy a *Múzeum* aprilisi füzetében *Kántorné* halálának helye Hold-Mező-Vásárhelyre volt téve, Maros-Vásárhely helyett. Ezen hibát, melyet tisztelt szerkesztő úr engedelméből ezennel megigazítunk, a *Divatcsarnok* nem sajtóhibának, de „baklövés“nek nevezi, „még pedig a javából, mely históriai tényt ferdit el!“ Kár mentegetődni ily silály megtámadás ellenében; az elfogulatlan olvasó maga megítélheti, ignorantia-e vagy pedig bizony épen nem botrányos elvétel annak alapja, ha M. Vásárhely helyett H. M. Vásárhely csúszik be. De mindenesetre botrányos dolog és nem sajtóhiba a *Divatcsarnok* „nemes gvar-

dián"ja, habár e lap azt mondja is, hogy „e betűcserét a vak is sajtóhibának tekintette volna.“ Minthogy a *Divatcsarnok* a feszegetések ezen végletére csigázta a dolgot, kénytelenek vagyunk őt megszegényíteni. Ha bölcsen hallgatott volna, úgy ez nem történik; de mivel par force azzal szépítí hibáját a *Divatcsarnok*, hogy azt egyenesen a szedőnek kell felróni, mi nagyon könnyen bebizonyíthatjuk, hogy e hiba nem a szedő, hanem egyenesen az illető író hibája, még pedig oly hiba, mely tudatlanságból követtetett el. Az író komolyan úgy hitte, hogy „guardia nobile“ annyi mint „nemes gvardián.“ Ezt egyetlen kis szóval hebizonyíthatni. Ott van ugyanis azon cikkben ezen kitétel: „bizonyos guardia nobile.“ Nevezhetni-e valamit vagy valakit „bizonyos“nak, a mi csak egy példányban létez? A pápának csak egy guardia nobileje van, s így az nem „bizonyos guardia nobile;“ de gvardián van elég, s azért tette az író oda a „bizonyos“t. Vak tehát az, a ki ezt sajtóhibának nézi. — Még egy nagy dolgot löbbant önnek szemére a *Divatcsarnok*, szerkesztő úr! Hogyan merészelte ön *Gyulai* cikkében a „vadóc“ot bennhagyni „vadonc“ helyett? A *Divatcsarnok* itt is azt kiáltja, hogy ez sem sajtóhiba! S mi is úgy vélekedünk, itt a *Divatcsarnok*nak igaza van, mert a mi általában nem hiba, az sajtóhiba sem lehet; a „vadóc“ szó pedig „vadonc“ helyett és ennek értelmében, különösen Erdély vidékein, közforgalomban él. Ezen fontos ügyben egyébiránt *Gyulai* úrhoz utasítjuk a *Divatcsarnok*ot.

Nyomosabbak azon észrevételek, melyek a *Budapesti Hírlap*nak egyik májusi számában tételnek az *Új M. Múzeum*ra nézve. Nyomosabbak, mondjuk; mert nem akarjuk hinni, hogy ez észrevételek bizonyos kevésbé menthető ugyan, de mégis elnézhető neheztelésből eredtek azért, mert a muzeumi szemleíró mindedig nem igen látszott megelégedni a *Budapesti Hírlap* tárcái közleményeivel. A bírálat (a *B. Hírlap* tárcájában) így kezdődik: „Az időszaki sajtó fölött havonként tartott szemlét s a Petőfi Sándor és Lyrai költészetünk című dolgozatot kivéve, az *Új M. Múzeum* maradt a régi.“ Ha bíráló itt az *Új M. Múzeum* szellemét érti, úgy igaza van, mert a folyó negyedik évfolyamban is ugyanazon szerkesztő élteti azt szellemével, ki e lapot az 1850-diki október óta szerkeszti; valóbszínű azonban, hogy budapesti hírlaposunk a muzeumi közlemények tárgybeli minőségére gondol, s ekkor nincs igaza: mert hiszen „a hazai irodalom, tudomány és művészet szemléje 1849-től 1853-ig“, melyből eddig öt füzeten keresztül négy szám (az időszaki sajtó, magyar nyelvtudományi mozgalmak, nyelvkönyvek, philosophiai mozgalmak) jelent meg, szintén oly rovatot képez, mely az *Új M. Múzeum* három első évfolyamában nem létezett. *Gyulai* cikkét a lyrai költészetről „kivételesnek“ nevezi bíráló a *Múzeum* cikkei között, mert „eleven életrajz s ügyes toll igen érdekessé teszi;“ a többi dolgozatok ellenben mind „csak szakértők előtt bírhatnak becsel“e, nem gerjeszhetnek tehát közérdeket. Nézetünk szerint a lyrai költészetről szóló cikk a maga nemében szintűgy csak szakértők által fog teljesen élveztetni, mint a *Múzeum* egyéb dolgozatai, s a különbség alig áll egyébből, mint, hogy a költészet (valamint általában a szépirodalom) körében több szakértőre számolhatni, mint bölcsészet-, nyelvészet- s történelemben. Az *Új M. Múzeum*-nak, mint tudományos folyóiratnak, azon kell törekednie, hogy míg egy részről a szakértőknek ízelhető olvasmányt ad, más részről minél több olvasóban

keltsen kedvet szakértői kiképződésre; s teheti-e amaz elsőt a nélkül, hogy ne közölgjön tárgyavatott tollakból eredő cikkeket? ez utóbbit pedig a nélkül, hogy fel ne mutasson olvasóinak egyes kincseket, részelemeket és adatokat a megszerzendő s mivelendő tudományokból? A bíráló fő vádja azonban az, hogy a *Muzeum* feldolgozatlan állapotban juttatja közönség elé az adat-kincseket, s ennél fogva elijesztő hatást gyakorol. A bíráló elárulja, hogy ő csakugyan nem szakértő, különben nem követelne tudományos folyóirattól olyat, mi közelebb-ről a népszerű irodalom teendője. Mit is mondjunk oly bírálóról, ki a „philosophiai mozgalmak“ című cikket azért roszalja, mert „nem életrajz, hanem bölcselmi fejtegetés!“ Hát mi legyen, ha bölcselmi fejtegetés nem? — A *Muzeum* szemleírójának ellenben szemére veti, hogy nincs magasabb szempontja, nézetei és elvei, s hogy arra, mit minden becsületes és józan ítész lattal és fonttal szokott mérni, ő röföt vesz elő. A hasonlat sánta, de értelme az, hogy a muzeumi szemlész nem az irodalmi termékek minő-, hanem mennyiségét szokta nézni. Mi úgy hiszszük, mind a kettőt, de természetesen a mennyiséget is, tekintetbe vettük; tessék csak jobban utána nézni: talán elveket is felfödözhetnek a szemlésznél, midőn egyes lapok irányát bírálja, midőn a kritika helyes *modoráról* szól s egyes folyóirati visszaéléseket és botlásokat megemlíti. A „halatlan és nevetséges hizelgések“et, melyeket a *Budapesti Hirlap* tárcairója az *Új M. Muzeum* 399-dik lapján felfödözött, szorgos utánnézéssel sem tudtuk megtalálni. Mind ezen, mind az előtte és utána levő lapon csak tények vannak elsorolva, hozzájuk vetett s belőlök következő észrevételekkel, — tények felmutatása pedig bajosan mondható hizelgésnek.

Ezen kis antikritikával egyszersmind bemutattuk a *B. Hirlap* tárcájának egyik érdekesebb cikkét, melynél nagyobb érdekűnek — természetesen más értelemben — legfeljebb az „Éjszaki panoráma“ című, országismertető cikksorozatot mondhatjuk. A „fővárosi és társaséleti szemle“ élcesen, mulattatólag van írva; elszórtan igen esetes észrevételekre, gondolatébresztő ötletekre találunk benne, s ha a *Pesti Napló* is helyet szoríthatna efféle, hétről hétre adandó szemlének, úgy hiszszük, ez csak növelné becsét. Hanem természetesen azon kikötés mellett teszszük ez ohajtást, hogy azért a komolyabb, irodalmi és bírálati vagy történelmi s természettudományi cikkekben semmi csonkítás ne történjék: mert utójára, ha választanunk kell, nagy és elterjedt politikai lapban a tudományos- és oktatónak mindig elsőséget adunk a tréfáló és mulattató felett.

A *Pesti Napló* szépirodalmi tárcája májusban bevégezte *Sue* „*Surville* ezredes“, és megkezdte *Jókai* „*Karpathy Zoltán*“ című regényét, mely utóbbi az „*Egy magyar Nábob*“ második részét képezi.

Átmenvén a tudományos tárcához, lehetlen — örömmel észre nem vennünk a cikkek minősége mellett ezeknek mennyiségét is. A rendszerinti tárgyak, mint olvasóink tudják, *Toldy Ferenc* előadásai a magyar költészet történetéről, továbbá „*Jeles íróink csarnoka*“, és könyvismertetések. Ez utóbbiak májusban különösen jogi munkákat s újabb regényeket tárgyaztak. „*Jeles íróink csarnoka*“ egy nagy katolikus és egy nagy protestans író, t. i. *Pázmán Péter* és *Molnár Albert* jellemrajzát vagy inkább panegyrikusát hozta, *Greguss Ágost* tollából. Egyéb,

kisebb érdekű cikkeket mellőzve, különösen kettőt kell kiemelnünk: egyik, újabb mutatvány *Ipolyi Arnold* magyar mythológiájából; a másik, kritikai cikk *Egressy Gábor* májusi vendéjátékairól a nemzeti színházban, mely azonban nem annyira ereszkedik a hivatásának visszaadott jeles művész-művész-egyniségi bírálatába, mint inkább a felületes és részrehajló színi kritikák ellen száll síkra. *Ipolyi Arnold* mythológiája, mely — mint halljuk — már sajtó alól nem sokára kikerül, sokkal fontosabb irodalmi tünemény, semhogy elmulaszthatnók, olvasóinkat mind az egész munkára, mind az ebből részint az *Új M. Múzeum*-ban, részint a *Pesti Napló*-ban közölt mutatványokra ujjal figyelmeztetni. S épen azon fontosságnál fogva, melyet e munkának tulajdonítunk, a derék szerző nem veendi rossz néven, ha hogy a *P. Napló*-ban kijött második mutatványnak egyik helyére nézve néhány észrevételt íglatunk ide *Hunfalvy Jánostól*. A hely, melyre az észrevételek vonatkoznak, a 4-dik jegyzetben (lásd a *Pesti Napló* 1254-dik számát) fordul elő és így hangzik: „Ámbár tudom, hogy az újabb archaeologok, mint *Raoul-Rochette* (*Mémoire sur l'Hercule Assyrien et Phénicien* etc.), ezen assíriai Herkulest *Sandonnak* tartják, de semmivel sem több bizonyossággal mint én *Nimrodnak*.” *Hunfalvy* erre következőket jegyez meg: „Nem akarom vitatni, vajjon az assíriai istenség vagy hős, kit a rómaiak és görögök *Herkulesz* néven neveztek, *Sandon-e* vagy *Divan* vagyis *Diman*, mint *Raclinson* (*Outline of the history of Assyria* etc.) akarja. Azt azonban kétségbe kell vonnom, hogy a szentírás *Nimródja* az assíriaiaknál oly tisztelt hős lett volna, kit a görögök *Herkulesz*ökkel azonosítottak. *Nimród* vadásznak jellemeztetik a szent írásban s Ninive építőjének mondatik. A görögök Ninive építtetését *Ninosz*nak tulajdonítják. *Gumpach János* (*Abriss der babylonisch-assyrischen Geschichte*, 1854. az 54. s 107-dik lapokon) már világosan bebizonyítja, hogy ezen kétféle név egy és ugyanazon történelmi személyt jelenti. Ezen *Ninosz* v. *Nimród* 1274. tájalt élt K. sz. e., s a már több mint ezer évig fenállott babilonai birodalomhoz Assiriát csatolta, s új székvárost — *Ninivét* — épített. Az ő nejét, *Szemiramiszt*, utóbb a szémi népeknél igen közönséges szokás szerint *androgyn* istenség gyanánt fogták fel. *Ninosz* anyi mint *Nin*, mi héber nyelven annyit tesz mint fiú, s azon héber szó egyik származéka *Manon*, miből a görögök *Menoneszt* és *Memnoint* csináltak. (Lásd: *Schwenck*, *Mythologie der Semiten*, a 220-d. s köv. l.) A görögök azért Assiriában is találtak *Memnoniumot*. — Ebből, úgy látszik nekem, az következik, hogy bármicsoda hőst vagy istenséget értett *Tacitus* a *Herkulesz* név alatt, annyi bizonyos, hogy *Ninoszt* vagy *Nimródot* nem érthette.”

Ki hinné, s mégis úgy van: a *Religio* májusi értekezései közül egy természettudományi fejtegetést, a „Geologiai curiosumok” című cikksorozatát illeti az első. Szerzője ezen több számon keresztül megjelent értekezéseknek, *Danielik József*, példákkal mutogatván különösen a vulkanisták egyes elméleteinek tarthatlanságát, inti az olvasót, hogy a geologia terén a legnagyobb óvatossággal kell fellépni, s mindjárt rövid bevezetésében kifejezi azon meggyőződését, miszerint „a geológiában is eddigelé csak azon inductiók állanak kétségen kívül, melyeket a biblia történettyékként ad elő, ellenben mindaz, a mi a bibliai előadáson túlmegy s azon kívül esik (habár azzal nem is ellenkezik), bizonytalan, s alkalmasint az is fog maradni.” A geologok, hiszszük, készítetve

érezhetik magokat a felhozott ellenvetések rostálására; de mind ők, mind a laikusok bizonyosan érdeklél és örömmel olvassák az adatús és ügyesen összeállított értekezést.

A *Szent-István-társulat* kiadósága alatt s *Ney Ferenc* szerkesztése mellett megjelenő *Családi Lapok* is folyvást ügyekeznek tanuságost mulattatóval összekapcsolni, s mivel tapasztaljuk, hogy az oktató, ismertető cikkek túlsúlylal bírnak benne a szorosabban szépirodalmiak felett, ezen körülményt helyeslő elismeréssel emeljük ki. Az *Új M. Muzéum* májusi füzetének szemle-rovatában az volt mondva, hogy ápril óta a *Családi Lapok* szerkesztésében, a rendes szerkesztőn kívül, e lap előbbeni szerkesztője is részt vesz. Biztos kútfő után értesülünk most, hogy *Ney Ferenc* úr még mindig egyedül foly be a lap szerkesztésére, s így a nevezett folyóirat felszerelésének érdemei szintén őt magát illetik. Nehogy azonban akár olvasóink, akár a tisztelt szerkesztő azt higye, mintha a *Muzéum* csonkítani akarta volna a fent idézett állítással érdemeit, kötelességünkben áll a tévedést ezennel helyreigazítva kijelentenünk, hogy *Klecsó József* úr, a *Családi Lapok* volt szerkesztője, ápril elseje óta a *Religio* mellett működik mint másodszerkesztő, s ez utóbbi folyóiratnak olvasói bizonyosan örömmel látták már nevét több tanuságos cikk alatt, milyen p. o. a legújabb francia zsinatok történeti rajza.

Becsesebb közlemények kiemelésénél eszünkbe jutnak a kolosvári *Hetilap* lapnak többnyire igen talpraesett főcikkei, tanuságot tevén arról, hogy erdélyi testvéreink, ha csak egyetlen irodalmi közlönyük van is jelenleg, mégis szorgos figyelemmel kísérik a közélet minden mozzanatait, főleg szellemi téren. Ország- és népisme, államgazdászati, nemzeti színház, közügyi teendők körül a *Hetilap* fáradatlanul működik; ismertetései és indítványai mindig korszerűek. Nincs ugyan állandó s részletesebben elemző irodalmi rovata; de apróbb közlései irodalmi ügyekről, úgyszintén egyes, hosszabb értekezései világosan mutatják, hogy az olvasást általában a közmivelttség „sine qua non“ feltételének tekintvén, ügyekszik a nemzeti irodalom híveit lehetőleg szaporítani. Örömmel olvashatunk is oly egészséges cikkeket, minő p. o. „a hírlap hatása vidéken“ című. De nem volna-e jó, hogy e hatás részint hatványoztassék, részint pedig — a hírlapok mellett — mindinkább ténynyé, szellemi kényszerűség okozta ténynyé lehessen a könyvekre nézve is: nem volna-e jó, ha a *Hetilap* külön rovatot nyitna tisztán irodalmi ügyek számára? A könyvismertetések, bírálatok, valamint egy részről az írók ellenőrzik és segítik, úgy más részről a könyvkeletet is öregbítik s a közönségben kedvet gerjesztenek az olvasásra. Sokan olvasnának, de nem tudják, mit olvassanak. Legyen a *Hetilap* e részben is olvasóinak kálaúza, tájékoztatója. Ha kimerítőbb, terjedelmesebb ismertetések nem adhatna is, legalább eleinte, talán jó szolgálatot tenne az által is, hogy röviden, kivonatban utánközljen a megjelenő munkák felől más lapokban nyilvánított véleményeket. Mindenesetre célszerű volna, ezen rovathoz egy bibliographiai rovatot is mellékelni, mint a *P. Napló* teszi, melynek „magyar könyvészet“—e lehetőleg evidentiában tartja irodalmunk mindennemű hozományait. Természetes, hogy itt aztán a magyar írók, kiadók és nyomdatulajdonosok hozzájárulása is mulhatlan kellék. S oly nagy áldozat volna-e, ha minden egyes, ki valami magyar könyvet vagy röpiratot, általában valami magyar nyomtat-

ványt kiad, minden magyar folyóiratnak juttatna egy-egy példányt? Hány munka kijövetelét tudná meg így az ország, mely most a legnagyobb részről azt sem tudhatja, hogy létezik! Nyerne az olcsó áldozattal az irodalom, nyerne az olvasó közönség, nyerne a kiadó maga. Úgy hisszük, e szerény indítvány megérdemli, hogy kiadóink által figyelembe vétessék s életbe is lépjen, életbe lépjen annyival inkább, mert nálunk a könyvforgalom nincs oly nagyszerű sikereket felmutató modorban rendszerezve, mint Németországban, hol a legcsekélyebb nyomtatvány azonnal befut minden vidékeket. Összefügg ez eláradott indítvány életbe léptetésével: évről évre, sőt későbben hónapról hónapra ujonyszerkesztendő könyvjegyzékek kiadása, mit — mivel ezuttal hely szűke nem is engedné, hogy róla bővebben szóljunk — különösen nagyobb könyvárusainknak s illetőleg kiadóinknak kötéünk szívökre. Visszatérvén a *Helitaphoz*, figyelmeztetjük olvasóinkat e lap 35-dik számában „husvétii határkerülés székelyföldön“ című, magyar népismeri cikkekére, *Agricola* aláírással. Népszokások és ünnepek leírása minden folyóiratba beillik, mert azok — ide sem számítván népismeri érdekeket — gyakran kulcsot adnak a történelmi buvárnak, és táplálékot, felvilágosítást a művészeknek, főleg ha költők. Pesti lapjaink is jól tennék, ha efféle közleményekkel gyakrabban lépneek a közönség elé; a *Helitaptól* pedig ez ügyben reméljük, hogy az erdélyi magyar népszokásokról s ünnepekről ismételten fog hozni leírásokat. Nem követelünk e leírásoktól aesthetikai zamatot, de ha ez is van, annál jobb; fő mindenesetre az marad, hogy szépítgetések és nagyítások nélkül, mindenkor a valóságot tükröztessék vissza s életlűk legyenek.

Szépirodalmi lapjaink felé fordulván, kevés a mondani valónk. Bátran alkalmazhatjuk roájok, a mit a budapesti tárcáiról a *Muzeumról* mondott, hogy t. i. maradtak májushan is a régiek, — sem rozszabbak sem jobbak, mint azelőtt. Új versenytársuk keletkezett a már elébbi szemlének említette *Budapesti Visshangban*, mely *Szilágyi Virgil* szerkesztése mellett hetenkint egyszer jelen meg, főirányul tűzvén ki az irodalmi eredetiséget. Feltétlenül helyeselhetjük ez irányt, a nélkül, hogy ezzel a többi folyóiratok érdeméből valamit elvonnánk. Legyen oly lap is, mely kizárólag eredeti magyar műveket hoz s úgy általában az irodalomtól, mint különösen a színháztól eredeti művek forgalomba hozatalát sürgeti. E részben nem tarthatunk attól, hogy végletbe essünk. A *Budapesti Visshang* cikkeinek érdeme mind eddig ugyan csak is eredetiségökbe helyezhető, de ez is nyereség. Eleven, élcés tárgyalás fűszerezvén ezek nagyobb részét, az unalmasságtól mentek. Figyelemre méltók különösen *Atádi Vilmos* iratai, habár paradoxonait nem tesszük is magunkéivá. Megrovást érdemel a *Budapesti Visshang* ujdonsági rovatának épen nem irodalmi, ittott pasquillra emlékeztető hangja. Küzdeni kell a lelketlenség, nyegle ügyvitel, bősztitő visszaélések ellen; de a valódi érdemet kisebbiteni, gyanusító célzatokkal homályosítani sohasem szabad. A mely lap ezt teszi, elébbutóbb önmagát teszi népszerűtlenné, mert a közönség vagy hozzá szokik csak *chronique scandaleuse*-be való szurós adomákat keresni benne, mikből a lap egyszer mégis — akarva nem akarva — kifogy, vagy pedig rozszakaratról győződik meg s botránykozva fordul el. Legyen a *Budapesti Visshang* élcés, gunyolódó, támadja meg bátran a visszaéléseket, de a személyt ne bántsa s a kegyelet érzelmeit előlné ne ügykezzék.

Epés, hosszú, még júniusba is átnyúló polemia fejlődött ki egy részről a *Budapesti Hírlap és Hölgyfutár*, más részről a *Pesti Napló* között, mely utóbbi megtámadta volt a színi kritikák részrehajlását. E polemioról hallgatunk. A lapok olvasói habozás nélkül hozhatnak ítéletet a felől, melyik résznek van igaza: annak-e, mely erőszakolva s mások érdemeinek leszállításával akar egy nem tehetség nélküli, de magasabb drámai szerepekben még ki nem elégitő kedvencet emelni; vagy annak, mely, nem alkalmazva ugyan szerfeletti szigort, minden művész megillető érdemeit elismeri. Legméltányosabban s egyersmind legkimerítőbben nyilatkoznak egyébiránt, meggyőződésünk szerint, színi előadásainkról a *Pesti Napló és Divatosarnok*.

Egyéb folyóiratainkról ezuttal nincs mondani valónk; mint feljebb említők, minden a régi maradt.

Megindult „a magyar nép könyvtára“ s „a magyar nép könyve“ is. Amazt, mint jelentettük, *Fräheiss István*, emezt *Csengery Antal* és *Kemény Zsigmond* szerkesztik. Az első füzetek után ítélve, mindkét vállalat vezetői helyesen fogták fel céljokat s lelkiismeretesen ügyekoznek azt teljesíteni. Egyébiránt az *Új M. Muzeumban* részletes bírálatot ohajtanánk e népkönyvekről olvasni.

A *N. Jahrbücher für Philologie und Paedagogik* 69-dik kötete (434—443.) igen jeles bírálatot hoz *Télly* hazánkra „*Studien über die Alt- und Neugriechen*“ című munkájáról. A bírálat szerzője *Stier*, ki irodalmunk becesebb kincseit oly sikerrel honosítja meg Németországban.

— Készülő munkák. — Előfizetés van hirdetve *Oláh László* ily című munkájára: „Házasságkötés és elválás a jelen törvények értelmében.“ Előfizetés helyben 40, postai szétküldéssel 50 pkr.

„Magyar Pantheon“ lesz címe egy több kötetre terjedendő munkának *Mészáros Károlytól*, melyben a magyar történelem nevezetesebb férfiai és női fognak élet- és jellemrajzoltatni. Mint a *Pesti Napló* írja, e munka *Budai* „polgári lexikon“ának részint folytatása, részint kiegészítője leend.

Slajfer János szarvasi tanár, ki — mint minap jelentettük volt — matematikai kézikönyvön dolgozik a felsőbb osztályok számára, *Beck* történelmi kézikönyvét is magyarítja, mely az okt. miniszterium által protestans gymnasiumoknak ajánlatott. Az utóbbi művet *Heckenast* adja ki; a matematikai kézikönyvre, mely iránt méltán a legnagyobb várakozásokkal vagyunk, van-e már kiadó, nem tudjuk.

Figyelmeztetjük olvasóinkat *Vahot Imre* „Képes Naptár“ára, melynek előfizetési ívei már szétküldettek.

Fényes Elek „Orosz-Török háboru“ című munkát ír, melyhez földabroszok és ütközeti térképek fognak mellékelteni, egy toldalékban pedig történeti jegyzetek és diplomatiai okmányok. A mű *Heckenast*nál jön ki, hat füzetben.

Andrássy Manó gróf, *Orczy Béla* báró, *Podmaniczky Frigyes* báró, *Szalbek György* és *Zichy Ödön* gróf, mint kiadók és szerkesztők, „hazai vadászatok képekben“ című nagy munkával gazdagítandják irodalmunkat. Díszkiadás lesz legnagyobb ívrétben, tíz darab színes kőrajzképpel. Ára 20 pft. Megjelenik a jövőévi pesti lófuttatáskor.

Ranolder János német nyelven megjelent „*Erzsébet*“e; mint halljuk, magyar nyelven is meg fog jelenni *Számvald Gyulánál*, még pedig a németnél díszesebb kiadásban.

„A magyar színészet könyve“ *Egressy Gábortól* jövő novemberi vásárkor fog megjelenni. Írók, bírálók és művészek nem igen számolhatnak becsesebb vásárfiára, mint geniális hazánkfának ezen munkája, melyre a közönséget ezzel figyelmeztetjük.

Egy részről a Garay-árvák segélyezése, más részről a magyar írók segélypénztárának tőkéje (30,000 pft) mielőbbi létrehozása végett folyvást gyűlnek az adakozások, melyekhez azon zsebkönyvek is tartoznak, melyeket Pesten, Aradon, H. M. Vásárhelyt szándékoznak némelyek szerkeszteni, a belőlök származandó jövedelmet a fentebb említett célok egyikére vagy másikára ajánlván. Örvendünk e versenynek, s o hajtjuk, hogy a kiadandó zsebkönyvek ne csak jövedelmök céljánál, de tartalmuknál fogva is számolhassanak a közönség pártoló részvételére.

— H a l á l o z á s o k. — *Földváry Gábor*, Pestmegye egykori alispánja, kinek neve nemzeti színházunk évkönyveiben is ragyog, máj. 6-kán halt meg, élete 67-dik évében.

Polgár Mihál, dunamelléki hely. superintendens és 35 év óta kecskeméti lelkész, máj. 9-dikén halt meg. Élt 72 évet.

A sárospataki tanárok száma ismét megfogyott *Majoros Endre*, a logika és magyar irodalom tanárának máj. 5-dikén, élte 69-dik évében bekövetkezett halála által.

KECSKEMÉTI TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA